T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

İsmail Rüsûhî Ankaravî'nin Câmiu'l-âyât'ı: Metin-İnceleme (vr. 96^{b}-179^{b})

Yüksek Lisans Tezi

ÜMMÜGÜLSÜM TOKGÖZ

İstanbul, 2020

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

İsmail Rüsûhî Ankaravî'nin Câmiu'l-âyât'ı: Metin-İnceleme (vr. 96^{b}-179^{b})

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: PROF. DR. SEMİH CEYHAN

ÜMMÜGÜLSÜM TOKGÖZ

İstanbul, 2020

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı: Ümmügülsüm TOKGÖZ

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Tasavvuf

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Semih CEYHAN

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans- Eylül 2020

Anahtar Kelimeler: İsmail Rüsûhî Ankaravî, *Câmiu'l-âyât*, Mevlanâ, *Mesnevî*

ÖZ

İsmail Rüsûhî Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) *Câmiu'l-âyât*'ı *Mesnevî*'de geçen ayet, hadis ve Arapça ibarelerin bulunduğu beyitlerin tespit ve izahlarının yapıldığı bir eserdir. Tez çalışması *Mesnevî*'nin dört, beş ve altıncı defterlerinde yer alan söz konusu beyitleri derleyip izah eden *Câmiu'l-âyât*'ın vr. 96^{b}-179^{b} arasının neşri ve incelemesini kapsamaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde *Mesnevî*'deki bilginin dini kaynakları, Mevlana'nın sufi hermenötiği, '*Mesnevî* beyitlerinde ayet, hadis ve Arapça ibareleri kullanma yöntemi bir mesele olarak incelenmiştir.

İkinci bölümde *Câmiu'l-âyât*'ın genel özellikleri, içeriği ve kaynakları ortaya koyulmuştur. Aynı zamanda müellifin *Mesnevî* şerhi olan *Mecmûatü'l-letâif* ile *Câmiu'l-âyât* arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkması adına nakiller yapılmıştır. *Câmiu'l-âyat*'taki tasavvufî muhtevanın gösterilmesi için hakikat ve tarikat kavramlarına dair bazı unsurlar yazarın diğer eseri olan *Minhâcu'l-fukarâ* ve *Nisâbu'l-Mevlevî* ile karşılaştırılarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. *Câmiu'l-âyât'ın* ilgili varakları arasında yer alan metnin çeviri yazımında kullanılan nüshaların ve diğer tüm yazmaların tanıtımı, neşirde izlenen yöntem ikinci bölümün son konusudur.

Üçüncü bölümde ise *Câmiu'l-âyât*'ta *Mesnevî*'nin son üç cildine denk gelen kısmın çeviri yazısı yer almaktadır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname:	Ümmügülsüm TOKGÖZ
Field:	Basic Islamic Sciences
Programme:	Islamic Mysticism
Supervisor:	Professor Semih CEYHAN
Degree Awarded and Date:	Master's Degree- September 2020
Keywords:	Ismâil Rüsûhî al-Anqarawi, *Câmi' al-âyât*, Rûmî, *Masnawî*

ABSTRACT

Ismâil Rüsûhî al-Anqarawî's (d. 1041/1631) the *Câmi' al-âyât* is a work in which the verses, hadiths and couplets containing Arabic phrases in the *Masnawî* are determined and explained. The thesis study covers the publication and examination of the sheets 96^{b}-179^{b} of the *Câmi' al-âyât*, which compiles and explains the said couplets in the forth, fifth and sixth volumes of the *Masnawî.*

In the first chapter of the study, the religious sources of knowledge in the *Masnawî* is discussed within the axis of the Quran and Sunnah. Mevlana's Sufî hermeneutics are presented from the perspective of both verses and hadiths. Besides, the utilization of Arabic expressions in his work is also discussed in this section.

In the second chapter, the general characteristics, content and sources of the *Câmi' al-âyât* are revealed. At the same time, reports have been made in order to reveal the similarities and differences between Mecmûatü'l-letâif and *Câmi' al-âyât*, the author's interpretations of the *Masnawî*. In order to show the Sufî content in the *Câmi' al-âyât*, truth and sect related elements and concepts were compared and evaluated with the author's other works, *Minhâc al-fuqarâ* and *Nisâb al-Mawlawi*. The translation of the used copies and all other manuscripts introdutions related to the mentioned sheets of the *Câmi' al-âyât* is the last subject of this chapter.

In the third chapter, the translation of the last three parts of the *Câmi' al-âyât* is presented.

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

İÇİNDEKİLER ..... **III**

KISALTMALAR ..... **V**

GİRİŞ **1**

1.ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE KAPSAMI 1

2. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI 4

2.1. Mesnevî'deki Nas Yorumculuğuna Dair Literatür *5*

2.1.1. Kur'ân Olgusu ve Yorumculuğuna Dair Çalışmalar *5*

2.1.2. Hadis Olgusu ve Şerhçiliğine Dair Çalışmalar *10*

2.2. Ankaravî Üzerine Yapılan Çalışmalar *15*

BİRİNCİ BÖLÜM **19**

***MESNEVÎ*'DE NAS YORUMCULUĞU** **19**

A. *MESNEVÎ*'DEKİ BİLGİNİN DİNİ KAYNAKLARI MESELESİ 19

1. Mevlana ve Mesnevî'de Kur'ân Olgusu *25*

1.1. Mesnevî'de Kur'ân Hafızası: Ayet İktibas Yöntemi *30*

1.2. Mevlana'nın Sufi Hermenötiği: Mesnevî'de Ayet Yorumculuğu *34*

2. Mevlana Ve Mesnevî'de Sünnet/Hadis Olgusu *39*

2.1. Mesnevî'de Hadis Hâfızası: Hadis Kullanım Yöntemi *44*

2.2. Mesnevî'de Hadis Yorumculuğu *46*

3. Mesnevî'de Arapça İbareler: Kullanım Yöntemi *51*

İKİNCİ BÖLÜM **54**

İSMAİL RÜSÛHÎ ANKARAVÎ'NİN *MESNEVÎ*'DEKİ NAS YORUMCULUĞUNA DAİR ALGISI: CÂMİU'L-ÂYÂT ÖRNEĞİ **54**

1. *CÂMİU'L-ÂYÂT*'IN GENEL ÖZELLİKLERİ VE İÇERİĞİ 54

2. *CÂMİU'L-ÂYÂT*'IN KAYNAKLARI 59

3. *CÂMİU'L-ÂYÂT*: ŞERH YÖNTEMİ 63

4. *CÂMİU'L-ÂYÂT* VE *MECMÛATÜ'L-LETÂİF* KARŞILAŞTIRMASI 67

5. TASAVVUFÎ UNSURLAR 70

6. *CÂMİU'L-ÂYÂT:* ÇEVİRİ YAZIYA DAİR 84

A. Câmiu'l-âyât Nüshaları *84*

B. Çeviri Yazıda İzlenen Yöntem *89*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **91**

***CÂMİU'L-ÂYÂT*: ÇEVİRİ YAZI** **91**

SONUÇ **294**

EKLER I **300**

EKLER II **324**

A. Tablolar *324*

B. Grafikler *347*

BİBLİYOGRAFYA **351**

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m: Adı geçen makale

a.g.ç.: Adı geçen çalışma

bb.: Bölüm başlığı

bkz.: Bakınız

byt.: beyit

c.: cilt

çvr.: Çeviren

Fak.: Fakülte

hzl.: Hazırlayan

L: Laleli 1353

MS: Mihrişah Sultan 181

MSB: Mevlana Sempozyum Bildirileri

MMK: Milli Mevlana Kongresi

MMS: Milli Mevlana Sempozyumu

MMKT: Milli Mevlana Kongresi Tebliğler

N: Nuruosmaniye 478

Neşr.: Neşir

nr.: numara

s.: Sayfa

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

SÜ: Selçuk Üniversitesi

T: Antalya Tekelioğlu 390

TAE: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

trc.: Tercüme

Üniv.: Üniversite

vs.: Ve sonrası

Y.E.K.: Yazma Eserler Kütüphanesi

GİRİŞ

1.Çalışmanın konusu, amacı ve kapsamı

Mesnevî,[1] tasavvuf literatürü içerisinde, kendisinden sonra yazılanlara sağlam bir zemin oluşturması bakımından, "geç dönem tasavvuf klasikleri" olarak isimlendirebileceğimiz kaynak eserler arasında yer almaktadır. Bu durum geçen zamana rağmen hala merak uyandırması, muhatabına varlık, evren ve insana dair hakikatleri çağrıştırması ve her dönemde yazılan tasavvufî eserlerde kendisine atıflarda bulunulan bir metin olmasının tabii bir sonucudur.

Tahkiye/hikâyelendirme metodu kullanılarak öğütler verilen ve irşâd amacı taşıyan XIII. Asır eserinde konuya bağlı olarak pek çok ayet ve hadis kullanılmıştır. Naslara[2] referans yaparak konuyu anlatma yöntemi ilk defa Mevlana tarafından gerçekleştirilmemiştir. Nitekim sufiler bilginin beyânî yöntemle istidlâlinde Kitap ve sünnete referans yapmayı ilk dönemden itibaren, bir yöntem ve fikirlerini meşrulaştırma yolu olarak kullanmışlardır.

Mesnevî üzerine günümüze gelinceye dek pek çok çalışma yapılmıştır.[3] Her çalışma *Mesnevî*'yi farklı açılardan ele almıştır. Bunlar içerisinde beyitlerde geçen ayet ve hadislere dair genel anlamda tahriç niteliğinde olan eserler de mevcuttur. Bunlardan biri de tezimizin ana kaynağını oluşturan ve müellifi İsmâil Rüsûhî Ankaravî (ö. 1041/1631) olan *Câmiu'l-âyât*'tır. Ankaravî eserinde tahriç yapmanın ötesinde ayet, hadis ve Arapça ibarelerin (atasözü, deyim, lafız vs.) geçtiği beyitleri izah etmiş, yer yer onlardan işari yorumlarda bulunmuştur. Ankaravî'nin eserini yazmasında *Mesnevî*'nin şer'î temellerini belirgin kılmanın ötesinde bir diğer gayesi, *Mesnevî*'deki Arapça olan ayet, hadis ve ibare işaretlerini Arapça bilmeyen çevreye göstermektir. Böylelikle *Mesnevî*'nin Osmanlı'daki ulema ve sûfî başta olmak üzere her türlü kesimce istifadesine fırsat tanımaktır. Nitekim Hz. Şârih'in *Mesnevî* şerhi projesi kapsamında yer alan *Simâtu'l-mûkınîn*, *Fâtihu'l-ebyât, Mecmûatü'l-letâif ve Matmûratü'l-maârif* ve *Nisâbu'l-mevlevî* adlı çalışmalarında öncelikli hedefi Mevlana'nın başyapıtını bir yandan naslara

---

1 Mesnevî'nin yazılış süreci, muhtevası, kaynakları ve şerhleri için bkz. Semih Ceyhan, "Mesnevî", **DİA,** c. XXIX, s. 325-334, 2004.

2 Nas ile kastettiğimiz Kur'ân ve sünnet lafızlarıdır. Yani vahyin metinsel verisi olan ayet ve hadisler.

3 Detaylı bilgi için bkz. İsmail Güleç, ***Mesnevî* Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: H Yayınları, 2010.

dayalı dini bilimler literatürü içerisine sokmak; diğer yandan hicri ikinci bin yılda Kadızâdeliler tarafından *Mesnevî* ve Mevlevîliğe yöneltilen eleştirilere cevap vermektir. *Câmiu'l-âyât*'ın da bu hedeflerin gerçekleştirilmesi noktasında yazıldığı şüphe götürmez bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.[4]

Bu çalışmamızda, *Mesnevî*'de geçen ayetlerin tefsiri, hadislerin şerhi ve Arapça ibarelerin bir açıklaması mahiyetinde olan ve yazma halinde bulunan *Câmiu'l-âyât*'ta *Mevnesî*'nin son üç cildine tekabül eden kısmının günümüz imlâsı ekseninde transkripsiyonu gerçekleştirilmiştir. Bu transkripsiyon üç bölümden oluşan tezin üçüncü bölümünü kapsamaktadır. İlgili bölümden önce *Mesnevî*'nin bilgi kaynaklarından Kur'ân ve hadis üzerinde yoğunlaşılarak onun hikâyeler derlemesi sıradan bir kitap olmadığının, klasik tefsir kitapları gibi olmasa da özde bir tefsir eseri mahiyetinde olduğunun anlatıldığı birinci bölüm yer almaktadır. Nitekim *Câmiu'l-âyât Mesnevî*'deki âyetlerin muteber tefsîrlere göre açıklandığı ve *Mesnevî*'nin kaynağının Kur'ân olduğunu ortaya koyan bir eserdir. Bu sebeple ilk olarak Mevlana'nın Kur'ân algısı sunulmaya çalışılmış ardından *Mesnevî*'de Kur'ân'ın yapısal unsurları ve Kur'ân ile ilgili literatürü barındıran beyitler tespit edilerek incelemeye tabi tutulmuştur. Mevlana'nın Kur'ânî kavram ve unsurlara dair beyitlerinin değerlendirilmesinde üç şerhten istifade edilmiştir. Her dönemden bir şerh seçilerek diğerleri değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Bu şerhler arasında Osmanlı *Mesnevî* şerhlerinden erken dönem içerisinde yer alan ve en meşhurlarından olan Ankaravî şerhi birinci sırada gelmektedir. Osmanlı son dönem şerhlerinden ise A. Avni Konuk (ö. 1938) şerhi tercih edilmiştir. Bunlara ek olarak Cumhuriyet döneminde yazılan şerhlerden olan Gölpınarlı (ö. 1982) şerhi tercih edilmiştir. Aynı zamanda birinci bölümde Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) birinci defter dîbâce şerhine yeri geldikçe atıflar yapılmıştır. Mevlana'nın ayet kullanım yöntemi belirlenirken meseleye teknik açıdan yaklaşılmış, ayet tevili konusunda söz konusu üç şerhten yola çıkılarak onun yorumculuğuna dair bilgiler sunulmuş, aynı zamanda şârihlerin yorumlarındaki anlayış farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

[4] Ankaravî'nin *Mesnevî* şerhi projesinde yazdığı eserlerin maksat açısından bir analizi için bkz. Semih Ceyhan, İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi, (**Doktora Tezi**. Bursa Uludağ Üniversitesi SBE, 2005).

Birinci bölümün ikinci başlığını oluşturan Mevlana'da hadis olgusu meselesine gelince; bu meselenin sergilendiği kitaplardan biri olan *Mesnevî*'deki hadis kullanım yöntemi ve hadis şerhçiliği konusu ilk başlıkta olduğu şekliyle üç şerh üzerinden yürütülmüştür. Hem hadislerin hem de ayetlerin kullanım yöntemleri tasnif edilmiş her bir tasnife dair örnekler sunulmuştur.

Genel hatlarıyla kapsamı bu üç şerh olarak belirlenmiş olan birinci bölümün amacı *Mesnevî*'deki bilginin Kitap ve sünnet üzerine inşa edilip edilmediğini problematize etmektir. Bu durum Ankaravî'nin *Câmiu'l-âyât*'ta yapmaya çalıştığı ile benzerlik arz etmektedir. Semih Ceyhan'ın da ifade ettiği gibi Ankaravî'nin şerhinden önce kaleme aldıkları onun *Mesnevî* şerh projesi kapsamında yaptığı çalışmalardır. Fakat bunun yanı sıra *Câmiu'l-âyât*'ın yazımı sosyo-politik bir bağlama da sahiptir. Döneminde *Mesnevî*'ye yöneltilen eleştirilere de cevap vermeyi amaçlayan bir eserdir. Bazı beyitlere yaptığı açıklamalardan bu durumu tespit etmek mümkündür.[5] *Mesnevî*'deki bilginin kitap ve sünnete dayandığının tespit edildiği -bu bölüm bize Mevlânâ'nın ayet ve hadislere bakış açısını sunmakla birlikte- kaynakları kitap ve sünnete dayanan bir metin olarak *Mesnevî*'nin şârihler tarafından nasıl anlaşıldığını da gösterecektir.

Tezin ikinci bölümünde ise *Câmiu'l-âyât* hakkında içeriksel ve yöntemsel bilgiler verilmiş, Mevlana'nın *Mesnevî*'deki nas yorumculuğuna *Câmiu'l-âyât* ekseninde bakılmaya çalışılmıştır. Son olarak Ankaravî'nin içerisinde ayet, hadis ya da Arapça ibarelerin yer aldığı beyitleri açıklarken kullandığı tasavvufî ıstılahlardan bazıları tespit edilmiştir. Bu ıstılahlar aynı yazarın diğer bazı eserleri ile karşılaştırılarak sunulmuştur. Bu bölüm kaleme alınırken asıl amaç *Câmiu'l-âyât* örneğinden yola çıkarak Ankaravî'nin *Mesnevî* şerh yorumculuğuna dair algısını ortaya koymak, *Câmiu'l-âyât*'ın kaynaklarını ve yöntemini belirlemektir. Aynı zamanda çeviri yazıda izlenilen yöntem ve eserin nüshalarına dair çalışmalar da ikinci bölümün sonunda yer almaktadır.

Câmiu'l-âyât'a göre *Mesnevî* beyitlerinde kullanılan ayet ve hadisler ciltlere göre belirlenmeye çalışılmıştır. Ciltlere göre ayet ve hadislerin tablosu yapılmış, tablodaki veriler grafikte gösterilmiş ve tezin "Ekler" bölümünde sizlere sunulmuştur. Fakat çalışmamız *Mesnevî*'nin son üç cildini kapsadığından dolayı ayet ve hadislerin

[5] Bu konuya dair örnekler ileride verilecektir.

belirlenmesi zor ve eksik olmuştur. Nitekim son üç cildinde Ankaravî'nin ilk ciltlere atıf yaparak "cild-i evvelde murûr etti." şeklindeki ifadelerinin tamamı tespit edilememiştir. Söz konusu tabloların daha verimli olması adına ilk üç cildin çeviri yazısının yapılması gerekmektedir. Buna rağmen son ciltler konusunda müraacat edilmesi gereken bir tablodur. Aynı zamanda *Câmiu'l-âyât*'ın belirlenebilen yirmi dört nüshasının ilk sayfaları da görsel halinde "Ekler" bölümüne koyulmuştur.

Bu çalışmayı yapmaktaki amacımız, *Mesnevî* gibi tasavvuf literatürü içinde Gazzâlî sonrası klasikleşmiş bir eserin birçok alanda çalışılmasına rağmen, Kur'ân yorumculuğu ve hadis şerhçiliği açısından tam anlamıyla ele alınmamış olmasındaki boşluğu doldurmaya gayret etmektir. Nitekim *Mesnevî*'deki ayet ve hadislere dair yapılan çalışmalar genel anlamda tahriç çalışması olmaktan öteye geçememiştir. Aynı zamanda *Mesnevî*'nin kaynakları arasında büyük bir yekûnu Kur'ân ayetleri ve hadislerin oluşturduğunu ortaya koymak da çalışmamızın amaçları arasında yer almaktadır. Bu sebeple de tezin sonuna ayet ve hadislerin verisel anlamda ele alındığı tablolar yerleştirilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada "Tasavvufî Unsurlar" başlığı altında söylem analizi yapılırken tablolardan yola çıkarak da veri analizi yapılmıştır.

Genel anlamda *Mesnevî* üzerine yapılan ikincil çalışmalardan istifade edilerek hazırlanan çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak şerhler arasında mukayese yapılmak suretiyle konular ele alınmıştır. Nihâyetinde görülecektir ki *Mesnevî*; irşâd amacıyla kaleme alınmış bir tasavvuf, ayetleri açıklayan bir tefsir ve hadisleri şerh eden bir hadis şerhi kitabıdır. Nitekim Ankaravî'nin *Câmiu'l-âyât*'ta ortaya koymaya çalıştığı da budur. O *Mesnevî* temelli Mevlana düşüncesinin İslâm öğretileriyle çelişmediğini göstermek istemiştir. Bu da *Mesnevî*'nin söz konusu bağlamda değerlendirildiği ilk çalışma olarak *Câmiu'l-âyât*'ı yapmaktadır.

2. Çalışmanın Kaynakları

Bu bölüm tezin yazımında istifade edilen genel kaynakları içinde barındıracak şekilde iki kısımda işlenmiştir: 1. *Mesnevî'deki Nas Yorumculuğuna Dair Literatür*. 2. *Ankaravî Üzerine Yapılan Çalışmalar*. Birinci başlık altında çalışmamızın da birinci bölümünü oluşturan *Mesnevî*'deki ayet ve hadisler ve bunların yorumları ile ilgili yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. İkinci başlık altında ise içerisinde Ankaravî'nin nas

yorumculuğuna dair anlatımlarını barındıran çalışmalar ele alınmıştır. Fakat iki kısım içerisinde özellikle çalışmanın birinci bölümünün aslî kaynaklarını oluşturan Ankaravî, A. Avni Konuk ve Gölpınarlı şerhlerinden ziyade ikincil literatüre dair çalışmaların tespiti ve değerlendirmesi okuyucuya sunulmaktadır.

2.1. *Mesnevî*'deki Nas Yorumculuğuna Dair Literatür

Mesnevî gerek yapısal özellikleri gerekse ele aldığı konular ve bu konuları şekillendiren hikâyeler vb. alanlarda pek çok incelemeye tabi tutulmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bunlardan tezimizin kapsamına girecek olanlar *Mesnevî*'deki ayet ve hadisler ve bunların yorumları üzerine yapılan araştırma ürünleridir.

2.1.1. Kur'ân Olgusu ve Yorumculuğuna Dair Çalışmalar

Hüseyin Güllüce'nin (ö. 2017) kaleme aldığı *Mevlana ve Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*[6] isimli doktora tezi, Türkiye sahasında Mevlana'nın Kur'ân olgusuna ve *Mesnevî*'deki ayet yorumculuğuna dair 1998'de yapılan müstakil ilk çalışmadır. Tez incelendiğinde iki iddia ekseninde hareket edildiği görülecektir. Birincisi, "*Mesnevî* Kur'ân'ın mevzûî bir tefsiridir" kabulü; ikincisi ise, bu önermenin bir sonucu olarak "Mevlana bir müfessirdir." yargısıdır. Bu önerme ve yargıdan yola çıkarak araştırmacı, *Mesnevî*'nin Kur'ân'ı açıklayan eserler arasındaki durumunu ortaya koymaya çalışmakta ve bu doğrultuda deliller sunmaktadır. Ana önermenin bilimsel zeminini oluşturan çalışmanın birinci bölümünde, tasavvufun kendine has bir Kur'ân yorumunun bulunduğu ve buna işârî/sufi tefsir denildiği ifade edilmiştir. "Tefsir açısından *Mesnevî*" başlığını taşıyan ikinci bölümde ise, Kur'ân ve *Mesnevî*'nin yazılış gayeleri karşılaştırıldığında aralarında sıkı bir irtibatın olduğundan bahsedilmiş ve buradan hareketle *Mesnevî*'yi tefsir açısından incelemenin bilimsel değeri ortaya koyulmuştur. Güllüce, *Mesnevî*'yi alışılagelmiş bir tefsir gözüyle değil "Kur'ân'ın gayesini" açıklayan bir tefsir kitabı olarak ele almanın gerektiğini belirtmiştir.[7] Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Mevlana'nın Kur'ân'a verdiği değerden bahsedilmiş, onun bir müfessir olduğu kanıtlanmaya

---

[6] Hüseyin Güllüce, "Mevlana ve Kur'ân Tefsiri Açısından *Mesnevî*", (**Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 1998). Bu tezin basılmış hali; **Kur'ân Tefsiri Açısından *Mesnevî***, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.

[7] Güllüce, s. 45.

çalışılmıştır. Aynı zamanda amaç tefsir yapmak değilse de bir tefsir kitabı ortaya koymak, müfessir olmak için yeterli bir kanıttır.

Mesnevî'nin bir Kur'ân tefsiri olma durumunu sayısal verilerle de kanıtlamaya çalışan Güllüce şunları ifade etmektedir;

> "Mevlana tarafından ilham-ı Rabbânî neticesinde yazıldığı söylenen bu kitapta, 23 başlık "falan ayetin tefsiridir"; 53 başlık da "falan ayet hakkında" veya "falan ayetin hükmü gereğince" şeklindedir. Altı ciltten oluşan *Mesnevî*'de lafzen veya meâlen geçen âyetlerin sayısı 700 kadardır. Lafzen geçenler 420, meâlen iktibas edilenler ise 272 âyettir. Bu âyetlerin çoğu kısa da olsa, bazı tefsirlerle birlikte verilmiştir… Zaten dikkatle okunduğu takdirde onun her beytinin bir veya birkaç ayet veya hadisin tefsiri veya açıklaması olduğu anlaşılacaktır. Bu sayılara bir bu kadar da işaret veya telmih yoluyla geçen ayetleri ekleyebiliriz. Bu durumda ise *Mesnevî*'de yaklaşık olarak 1500 ayetten bahdediliyor diyebiliriz. Bu ise Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte biri eder. Yani *Mesnevî* Kur'ân'ın çeyreğini ihtivâ ve tefsir ediyor, öyle ise Kur'ân'ın mevzûî ve kemiyet bakımından da çeyrek tefsiri demek yerinde olur. "Çeyrek tefsiridir" diyebiliriz çünkü rakamlar bunu gösteriyor, "Mevzûî tefsiridir" diyebiliriz, çünkü *Mesnevî*'nin Kur'ân'dan iktibas ve tefsir ettiği bu kadar ayet genelde tasavvuf ve tarikatla ilgili ayetler ve yorumlarıdır."[8]

Güllüce'nin bütün bu ifadeleri değerlendirildiğinde *Mesnevî*'nin alışılmışın dışında bir Kur'ân tefsiri kitabı, dolayısıyla da Mevlana'nın bir müfessir olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bundan sonraki bölümlerde ele aldığı konular, bu önermeyi kanıtlayıcı mahiyette *Mesnevî*'den örnekler getirmek şeklindedir. *Mesnevî*'den doyurucu mahiyette ve yeterli miktarda örnekler getiren Güllüce, zaman zaman Mevlana'nın diğer eserlerinden de faydalanmıştır.

Bu çalışmada daha ziyade birinci bölüm kaleme alınırken Güllüce'nin eserinde yer alan verilerden istifade edilmiştir. Aynı zamanda "*Mesnevî'de Kur'ân Hafızası: Âyet*

[8] Güllüce s. 61.

İktibas Yöntemleri ve Ayetlerin Tevili" başlığında yer alan iktibas[9] yöntemlerini anlatırken söz konusu yöntemlerin tesptitinde Güllüce'nin çalışmasından yararlanılmıştır.

Mesnevî ve Kur'ân alanında yapılan ikinci çalışma Halim Gül'ün *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'ân Ayetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*[10] başlıklı tezidir. Yazar tezinin önsözünde, *Mesnevî*'nin Kur'ân üzerine yapılan bir yorum ve tevil kitabı olduğunu ifade etmiştir. Bu ifade yazarın tezini hangi minvalde tamamlayacağını gösteren önemli bir göstergedir. Tasavvufî muhtevanın anlatıldığı ve içerisinde ayetlerin yer aldığı beyitleri bir araya getiren çalışmada, ayetten iktibasın yapılmadığı beyitler incelenmediğinden tasavvufî konuların tamamı bulunmamaktadır. Tezin asıl amacı, *Mesnevî*'de dağınık halde bulunan ve Kur'ân ayetleriyle izah edilmeye çalışılan tasavvuf kavramlarını aynı başlıklar altında incelemeye tabi tutmaktır. Bu kavramlar tasnif edilerek bir araya getirilmiş ve ayetler hakkında Mevlana'nın yorumlarının yanında, çoğu zaman diğer müfessirlerin yorumları da eklenmiştir. Nihayetinde ise *Mesnevî*'nin ilhâm aldığı asıl kaynağın Kur'ân ve hadisler olduğu belirtilerek, Mevlana'nın, diğer âlim mutasavvıflar gibi fikirlerini Kur'ân'a dayandırdığı vurgulanmıştır.[11]

Bu çalışmayı Güllüce'nin çalışmasından ayıran nokta, *Mesnevî*'nin tevil niteliği taşıyan bir kitap olduğunun ifade edildiği giriş bölümüdür. Gül'ün *Mesnevî* için tefsir yerine tevil terimini kullanması, yorumda kesinlik açısından değerlendirildiğinde, farklı sonuçlar doğurmaktadır.[12] Nitekim Gül'ün tezinde de ifade ettiği üzere tefsir, "Beşeri kudret miktarınca Allah'ın muradını beyan etmek gayesiyle Kur'ân'ı Kerim'in incelenmesi"[13] anlamına gelirken; tevil, "Kur'ân'ın ayetlerini meşrû bir sebepten dolayı, zahirî manasından alıp taşıdığı diğer birçok manalardan, siyak ve sibâkına uygun, Kitap ve sünnete muvâfık olanına sarf ve irca etmek"[14] şeklinde Suyûtî, Zehebî gibi alimlerden naklen yaptığı bu tanımlar iki kavram arasında bazı farklılıkların olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim bu tanıma göre tefsir Kur'ân'ın manasını ortaya koymaya

---

9 İktibas; Kur'an ve hadisten alınmış bir ibareyi cümleye yerleştirmek anlamındadır. Bkz. İsmail Durmuş, "İktibas", **DİA**, c. XXII, s. 52, 2000.

10 Halim Gül, "*Mesnevî*'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'ân Ayetlerine Getirilen İşari Yorumlar", (**Doktora Tezi**, Ankara Üniv. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2003). Tezin basılmış hali; ***Mesnevî*'de Tasavvufî Tefsir**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

11 Gül, s. 473 (sonuç bölümü).

12 İsmail Cerrahoğlu, Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller, (**Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Basımevi), 1968.

13 Gül, s.14.

14 Gül, s.14.

çalışmak iken, tevil Kur'ân'ın manası anlaşıldıktan sonra yorum yapmayı ifade etmektedir.[15] Fakat araştırmacı tevilin vehbî olduğunu belirterek aslında onu keşf anlamında kullanmaktadır. Dolayısıyla *Mesnevî*'nin tevil niteliğinde bir eser olduğunu söylemek esasında onun keşfî olduğunu yani işârî manalar taşıdığını söylemek ile aynı şeydir. Bu da göstermektedir ki Gül, tevil ile işârî tefsiri aynı anlamda yorumlamaktadır. Giriş bölümünden sonra gelen birinci bölüm *Mesnevî*'deki tasavvufî muhteva ve bu muhteva ile alakalı ayetlerden, ikinci bölüm ise *Mesnevî*'deki ahlakî konular ve bu konulara dair ayetlerden oluşmaktadır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde yer alan *Tasavvufî Unsurlar* başlığı altında Gül'ün çalışmasından istifade edilmiştir. Ankaravî içerisinde tasavvufî unsurların yer aldığı beyitlerdeki ayetlerin tespit edilmesinde ve bu konudaki yorumların neler olduğunun belirlenmesinde ilgili eser yardımcı olmuştur.

Bu alanda Türkiye'de yapılan bir diğer çalışma ise Hikmet Akdemir'e aittir. Akdemir *Kur'ân'ın Ana Konularına Göre Mesnevî'de Gizli Kur'ânî Referanslar*[16] isimli çalışmasında, *Mesnevî*'de geçen fakat ayet olduğu belirtilmeden meâlen verilen ayetleri ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Söz konusu ayetler Kur'ân'ın konularına göre tasnif edilmiştir.[17] Ayet olduğu belirtilmeyen bu ifadelere "Gizli Kur'ânî Referanslar" diyen yazar, bunları Kur'ân konularına göre sıralarken "Mebde'den me'âd'a doğru olan sırayı"[18] takip ettiğini ifade etmektedir.

Çalışmada Kur'ân'ın konuları teker teker ele alınarak, bu konulara dair kısa bilgiler verildikten sonra konu hakkında Kur'ân'da geçen ayetler zikredilmiş, nihayetinde *Mesnevî*'de hangi beyitlerde bu ayetlere telmîhde bulunulmuşsa onlar sıralanmıştır. Dolayısıyla çalışma, konularına göre ayetler ve *Mesnevî* beyitlerini bulma açısından faydalı olmakla birlikte, sadece nakil özelliği barındırması sebebiyle de eksik görülebilir. Nitekim bu âyetlerin *Mesnevî*'de nasıl bir yoruma tâbî tutulduğuna dair açıklamalar yapılmamış, sadece beyitlerin verilmesi ile yetinilmiştir. Eserin sonuç bölümünde de ifade edildiği üzere, toplam 10 Kur'ân konusundan 1460 beyitte 581 ayete telmih

---

15 Gül, s. 14.

16 Hikmet Akdemir, **Kur'ân'ın Ana Konularına Göre *Mesnevî*'de Gizli Kur'ânî Referanslar**, Birinci baskı, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009. ***Mesnevî*'de Kur'ân Yorumları**, İkinci Baskı, İnsan Yayınları, 2010.

17 Akdemir, ***Mesnevî*'de Kur'ân Yorumları**, s. 9 (Birinci baskının önsözü).

18 Akdemir, s. 30.

yapılmıştır. Bütün bunlardan Akdemir, "*Mesnevî*'nin ilk ve en önemli referansı Kur'ân-ı Kerim'dir." sonucunu çıkarmıştır.

Türkiye'de hazırlanmış olan bu üç çalışmadan Güllüce ve Akdemir'e ait olanlar Tefsir Bilim Dalı bölümünde iken, Gül'ün çalışması Tasavvuf Bilim Dalı içerisinde hazırlanmıştır. Bu durum tefsir alanındaki çalışmaların birbiri ile benzerlik göstermesine, fakat tasavvuf bilim dalı içerisinde hazırlanan ile bazı farklılık ve benzerliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim aynı alanlarda hazırlanmış olan Güllüce ve Akdemir'in çalışmalarının ana hedefini *Mesnevî*'nin Kur'ân tefsiri olduğunu göstermek oluşturmaktadır. Bu hedefi gerçekleştirme noktasında dayanakları ise *Mesnevî*'nin ana kaynağının Kur'ân olduğudur. Gül'ün çalışması ise söz konusu hedeften oldukça uzakta olup, *Mesnevî*'deki tasavvufî muhtevanın belirlenmesi ve bu muhteva hakkında geçen ayetlerin ortaya konulması hedefini taşımaktadır.

Mesnevî'den yola çıkarak Kur'ân olgusu ve yorumculuğu hakkında İran sahasında da iki çalışma mevcuttur. Bunlardan birincisi Ali Rıza Mirza Muhammed'e ait olan *Kur'ân der Mesnevî*[19] isimli çalışmadır. Mirza Muhammed tarafından iki cilt halinde yazılan bu eserin birinci cildi "medhal", ikinci cildi ise *Mesnevî*'nin birinci cildinde geçen ayetleri kapsamaktadır. Kur'ân ayetlerinin *Mesnevî*'deki halleri ve etkilerini tam olarak ortaya koymak adına, *Mesnevî*'nin Kur'ân perspektifinden bir incelemesidir. Aynı zamanda çalışmada Mevlana'nın Kur'ân'dan iktibaslarda bulunduğu ayetlerin üslûbuna dair bilgiler de verilmiştir.

İran'da hazırlanan ikinci çalışma ise Bahâeddin Harrümşâhî ve Siyâmek Muhtârî'nin birlikte hazırladığı *Kur'ân ve Mesnevî*'dir.[20]. Eserde öncelikle *Mesnevî*'nin altı cildinin tamamında yer alan ayet atıfları sırasıyla tespit edilerek sure ve ayet numaraları ile birlikte sunulmuştur. Ardından ayetler aynen nakledilmiş, altında Farsça meâlleri yapılmıştır. Lafzen iktibasların yanında meâlen ayet atıflarının yer aldığı beyitler de incelenmiştir. Fakat ayet tespiti haricinde açıklama yer almamaktadır. Bu sebeple sadece ayetlerin tahricinin yapıldığı bir eser olarak değerlendirilebilir. Bu noktada Ali Rıza Mirza Muhammed'in eserinden farklılık göstermektedir. Nitekim Mirza

[19] Ali Rıza Mirza Muhammed, **Kur'ân der *Mesnevî***, Tahran: Pejûheşgâh-i Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-i Ferhengî, 2008.

[20] Bahâeddin Hürremşâhî ve Siyâmek Muhtârî, **Kur'ân ve Mesnevî**, Tahran: Katre Yayınevi, 2003.

Muhammed'in eserinde ayet tahrici ile birlikte tefsir mahiyetinde açıklamalar da yer almaktadır.

Mesnevî'de âyet yorumculuğu hakkında kaleme alınan bütün bu eserler değerlendirildiğinde, ortak noktalarının *Mesnevî*'nin Kur'ân yorumu mahiyetinde irşat amacıyla kaleme alınmış bir eser olduğunu ortaya koymak ve bu hedef doğrultusunda *Mesnevî*'den örnekler sunmak olduğu söylenebilir. Aynı şekilde bu amaca odaklanan Orhan Karmış,[21] İshak Özgel,[22] Ahmet Savran,[23] Yusuf Işıcık,[24] Hüseyin Güllüce[25] ve Necmeddin Bardakçı'ya[26] ait makale ve bildiriler de bulunmaktadır. Genel olarak özetlemek gerekirse bu makaleler; Mevlana'nın *Mesnevî*'deki ayet kullanım yöntemlerinden, Kur'ân ile *Mesnevî* arasındaki yöntemsel ortaklıktan, *Mesnevî*'de geçen ayetlerin konularından ve Kur'ân'ın *Mesnevî*'ye etkisinden bahsetmektedir. Birbirini tekrar mahiyetinde olan bütün bu çalışmaların ortak teması, *Mesnevî*'yi niceliksel olarak ele alıp Kur'ân'ın bir tefsiri sayılabileceği çıkarımında bulunmalarıdır. Nicelik, bu sonuca götürecek bir kaynak olsa da eksiktir. Bu eksiklik ancak *Mesnevî*'nin niteliksel anlamda da değerlendirilmesi ile ortadan kalkacağından böyle bir çalışma yapmayı uygun gördük.

2.1.2. Hadis Olgusu ve Şerhçiliğine Dair Çalışmalar

Bu alanda yapılan çalışmalar genel anlamda *Mesnevî*'deki hadislerin tespiti ve Mevlana'nın hadis yorumlarının mahiyeti üzerinedir. Konuya dair ilk çalışma Ali Yardım'ın (ö. 2005) *Mesnevî Hadisleri*[27] adlı eseridir. 1893'te doktora tezi olarak hazırlanan çalışma, *Mesnevî*'deki hadislerin tespitinin yapılması ve tahriçleri ile birlikte sıhhat derecelerinin ortaya koyulması adına Türkiye'de yapılan tek incelemedir. Yardım, bu çalışma ile *Mesnevî*'de yer alan hadisleri rivâyet ilimleri (hadis usûlü) açısından değerlendirmiştir. Öncelikle her ciltte yer alan hadisler sırasıyla belirlenmiş, ardından

---

21 Orhan Karmış, "Kur'an-ı Kerim ve Hz. Mevlana", **S.Ü 1. Millî Mevlana Kongresi Tebliğler**, 3-5 Mayıs 1985, Konya, s. 175-177; "Remzî Tevil ve Mevlana", **S.Ü 2. MMKT**, 3-5 Mayıs 1986 Konya, s. 111-127.

22 İshak Özgel, "*Mesnevî* Örneğinde Mevlana Düşüncesinin Oluşumu ve Sunumunda Kur'ân'ın Yeri", **Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri**, 25-28 Mayıs 2006, s. 21-28.

23 Ahmet Savran, "*Mesnevî*'de Kur'ân Tesiri", **S.Ü 1. MMKT**, 3-5 Mayıs 1985, Konya, s. 93-99.

24 Yusuf Işıcık, ***Mesnevî*'de Kur'ânî Temalar, Mevlana Celâleddin-i Rûmî 800. Yıl**, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Temmuz 2007, s. 178-188.

25 Hüseyin Güllüce, "Mevlana, *Mesnevî* ve Kur'ân", **Diyanet İlmî Dergi**, cilt 47, sayı; 1, s. 75-88.

26 Necmeddin Bardakçı, "Mevlana'nın Tasavvufî Düşüncesinin Kaynakları", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, y. 8, sayı 19, s.55-77.

27 Ali Yardım, *Mesnevî* Hadisleri: Tesbît ve Tahkîk, (**Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniv., İzmir 1983). Tezin basılmış hali; ***Mesnevî* Hadisleri**, İstanbul: Damla Yayınevi, 2008 (Ali Yardım'ın vefatının üzerine oğlu Mustafa Sinan Yardım Tayyib Okiç'in takdimiyle eseri basmıştır.).

hadislerin kaynaklarına, muhtevasına ve sıhhat derecelerine dair değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın en kapsamlı bölümünü, *Mesnevî*'deki hadislerin tahricinin belirlendiği kısım oluşturmaktadır. Bölüm incelendiğinde yönteminin öncelikle içerisinde hadisin geçtiği beyti Farsça olarak yazmak, devamında Veled Çelebi İzbudak tercümesinden Türkçe versiyonunu eklemek şeklinde olduğu görülür. Hadislerin yer aldığı beyitlerin Nicholson numaraları ile birlikte,[28] Ankaravî şerhinde geçtiği sayfa numaraları da verilmiştir. Bir hadis birden fazla beyitte geçiyor ise, ilk geçtiği beytin altına beyit numarası ile cilt numarası verilerek eklenmiştir. İlgili hadislerin tahriçleri sened-kaynak-sıhhat derecesine göre tertip edilmiş ve hadis metninin kaynakları gösterilmiştir. Hadisin sıhhat derecesi ise "hüküm" başlığı altında ifade edilmiştir. Müellif, bu kısımlarda sadece farklı sıhhat dereceleri olan hadisler olduğunda ya da hadisin sıhhat derecesi kaynaklarda bulunmadığında kendi yorumlarını eklemiştir. Yazar çalışmasının amacını, Mevlana'da hadis meselesini ele almak olmadığını bunu daha ileri dönemler için planladığını, şu aşamada yalnızca *Mesnevî*'deki hadisleri incelemeye çalıştığını ifade etmektedir.[29] Dolayısıyla çalışma araştırmacının ileriye dönük bir projesinin ilk basamağını oluşturmaktadır. Aynı zamanda *Mesnevî*'de hadis olduğu açıkça belirtilen beyitlerdeki hadisleri incelemiş, hadis olduğuna dair bilgilendirme yapılmayan cümleleri çalışmasına katmamıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde yer alan "Mevlana ve *Mesnevî*'de Sünnet ve Hadis Olgusu" başlığı ile "*Mesnevî*'de Hadis Kullanım Yöntemi ve Hadislerin Muhtevası" başlığı altında hem hadislerin belirlenmesinde hem de yöntem olarak değerlendirilmesinde Ali Yardım'ın çalışmasından faydalanılmıştır. Aynı zamanda ikinci bölümde *Câmiu'l-âyât*'ın içeriğine dair verisel anlamda bilgilerin sunulduğu kısımda da Yardım'ın çalışmasından istifade edilmiştir.

Mesnevî'deki hadisleri konu alan bir diğer çalışma Adem Çatak'a aittir. Çatak'ın *Mevlana Celâleddin Rumi ve Hadisten Referensları*[30] adıyla tasavvuf alanında hazırlanan tezin, iki ana önermesi olduğu söylenebilir. Birincisi, tezin de birinci bölümünü oluşturan hadis-tasavvuf-mutasavvıf ilişkisidir. Bu bölümde; tasavvuf ile hadisin nasıl bir ilişkisinin olduğuna, mutasavvıfların hadis kullanım yöntemleri ile hadis tahammül ve

---

28 Reynold Alleyne Nicholson, **Keşfü'l-Ebyât-ı *Mesnevî***, İsfehan: Çaphane-i Tevhîd, 1944.
29 Yardım, ***Mesnevî* Hadisleri**, s. 12.
30 Adem Çatak, Mevlana Celâleddin Rumi ve Hadisten Referansları, (**Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2001).

rivâyet sürecinde sufilerin takındıkları tavırlara dair bilgiler verilmiştir. Ve yine mutasavvıfların zayıf hadisle amel konusundaki düşünceleri dile getirilmiştir. Hadis ile tasavvuf disiplinleri arasındaki muhtemel çatışmayı uzlaştırma niyetiyle konuları ele alan araştırmacı, ilgili bahsi hem hadis usulü kaynaklarından hem de mutasavvıfların eserlerinden yola çıkarak ortaya koymaya çalışmıştır. Dolayısıyla bölüm, tasavvuf ve hadislerin birbiri ile ayrılamayacak şekilde iç içe olduğu fikrinin temellendirildiği bir kısımdır. İkinci bölümde araştırmacı, Mevlana'nın eserlerinde yer verdiği yaklaşık 300 hadisin tahricini yapmış, tespit ettiği 93 konu başlığı altında hadisleri ele almıştır. Mevlana'nın hadislere dair yorumlarını incelemiş, ardından söz konusu hadisler hakkında diğer İslâm ulemasının fikirlerine başvurarak konunun bütün yönleriyle açılımlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Tezin asıl amacı, mutasavvıfların uydurma ve zayıf hadisleri kullanarak tasavvufî bir düşünce ortaya koydukları iddiasını çürütmektir. Nitekim Çatak, mutasavvıfların hadisleri kullanmadaki amaçlarının bir fikir sistemi inşa etmek olmadığını, aksine onların fikir dünyalarında var olan düşüncelerine dair Hz. Peygamber'in ne gibi sözlerinin bulunuğunu göstermeye çalıştıklarını vurgulamıştır. Ona göre -*Mesnevî* örneğine bakıldığında- Mevlana'nın eserinde naklettiği hadislerin, aslında onun düşünce dünyasının oluşmasında önemli bir yere sahip olmadığını görmek mümkündür. Hatta bu hadisler, *Mesnevî*'den çıkarılsa dahi Mevlana'nın temel düşüncelerinde hiçbir eksikliğe sebep olmayacaktır.[31] Çünkü Mevlana bu hadisler üzerinden bir fikir inşa etmemiştir. Var olan fikirleri hakkında Hz. Peygamber'in ne gibi ifadelerde bulunduğunu ve ne tür ayetlerin var olduğunu göstermek adına eserlerinde ayet ve hadislere yer vermiştir.

Semih Ceyhan'ın hazırladığı *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı*[32] isimli çalışma Ankaravî'nin *Şerh-i Ahâdîs-i Erba'în* adlı kırk hadis şerhinin yayınlanmış halidir. Bu şerh, Mevlana düşüncesinin, Mevlevîlik adab ve erkânının hadisler temelinde inşa edilen bir olgu olduğunu ispatlama gayesi taşır. Araştırmacı şerh metnini hem transkripsiyonlu hem de sadeleştirilmiş biçimde yayınlamıştır. Şerhte geçen hadislerin kaynaklarına referanslar oldukça geniş tutulmuştur. Çalışmanın sonunda ayet, hadis ve beyit indeksleri yer almaktadır.

---

31 Çatak, sonuç bölümü.

32 İsmail Ankaravî, **Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı (Mesnevî Beyitleriyle Kırk Hadis Şerhi)**, Semih Ceyhan (hzl.), İstanbul: Dârulhadis, 2001.

Mesnevî hadisleri üzerine yapılan bir diğer inceleme Ayşe Gültekin'in 2006 yılında doktora tezi olarak hazırladığı *İsmail Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi Mecmûatü'l-letâif ve Matmûretü'l-meârif'te Hadis (altıncı cilt örneği)*[33] adlı çalışmasıdır. Yazar çalışmasında Ankaravî'nin sünnet olgusu ve hadislere bakış açısını sunmakla birlikte *Mesnevî* şerhinin altıncı cildinde yer alan hadisleri tespit etmiş ve tahriçlerini yapmıştır. Aynı zamanda Ankaravî'nin üslûbunu ortaya koymak adına hadisleri nakletme şekillerini de göstermiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde şerh yönteminin ele alındığı kısımda Gültekin'in eserinden istifade edilmiştir.

Bu alanda yapılan bir diğer çalışma Ali Osman Koçkuzu ile Fikret Karapınar'ın birlikte hazırladıkları *Mesnevî'den 100 Hadis Şerhi*[34] isimli eserdir. Ankaravî'nin *Mesnevî* şerhinde yer alan ilk 100 hadisin şerh ve tahricini içeren çalışmada yeri geldikçe müelliflerin de yorumlarını kattığı görülmektedir. Ele alınan hadisler hakkında hem Mevlana'nın hem de Ankaravî'nın izahlarına yer verilmiştir. Dolayısıyla eseri önemli kılan Mevlana ve Ankaravî'nin hadis yorumculuğuna dair fikir sunması ile birlikte karşılaştırma yapmayı da kolaylaştırmasıdır. Tezimizin birinci bölümünde yer alan Mevlana'nın hadis yorumculuğuna dair bilgiler verdiğimiz kısımlarda Koçkuzu ile Karapınar'ın çalışmalarından faydalanılmıştır.[35]

Mevlana ve hadis konusunda İran sahasında yapılan çalışma Bediüzzaman Fürûzanfer'e aittir. Fürûzanfer, *Ehâdîs-i Mesnevî*[36] ismini verdiği eserinde, Mevlana'nın *Mesnevî*'de kullandığı hadisleri tespit etmiş ve hadislerin tahricini yapmıştır. *Mesnevî*'nin birinci defterinde 102, ikinci defterinde 89, üçüncü defterinde 120, dördüncü defterinde 132, beşinci defterinde 138, altıncı defterinde 158 beytin hangi hadislere delalet ettiğini toplamıştır.[37] Aynı zamanda yazar, eserinin son bölümünde, metinde geçen hadisleri harf sırasına göre dizmiş, karşılarına da kendi kitabında hadislerin geçtiği sayfa numaralarını koymuştur. Toplamda 745 beytin tespit edildiği çalışmada, rakamın fazla olmasının

---

33 Ayşe Gültekin, İsmail Rusûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Meârif'te Hadis (altıncı cilt örneği), (**Doktora Tezi**, S.Ü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Konya, 2006). Gültekin'in konuya dair makale düzeyinde çalışması için bkz. Ayşe Gültekin, "Hazret-i Şârih İsmail Ankaravî ve Hadisçiliği", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, cilt: IX, sayı: 45, s. 974-989.

34 Ali Osman Koçkuzu-Fikret Karapınar, ***Mesnevî*'den 100 Hadis Şerhi**, Konya: Adal Ofset, 2009.

35 Ankaravî'nin hadisçiliği ve *Mesnevî* ile irtibatı hakkında ayrıca bkz. Ahmet Ürkmez, "İsmail Ankaravi'nin Mesnevi Şerhi'nin İlk Cildinde Yer Verdiği Mükerrer Hadisler ve Kaynak Değerleri", **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011, cilt: II, sayı: 2, s. 165-191.

36 Bediüzzaman Fürûzanfer, **Ehâdîs-i *Mesnevî***, Tahran: Müessese-i İntişaratı Emir Kebir, 1968.

37 Fürûzanfer, **Mevlana Celâleddin**, Feridun Nafiz Uzluk (çev.), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Önsöz.

sebebi, müellifin mükerrer olarak zikredilen hadisleri ayrı ayrı numaralandırması ile birlikte, içerisinde vecize ve darb-ı mesel geçen beyitleri de almasıdır. Ayrıca işaret ve delâlet yönüyle hadislerin mefhûmuna delâlet eden beyitler de tespit edilmiştir. Hadislerin kaynaklarını belirtirken çoğunlukla Şii hadis literatürünü referans veren Fürûzanfer'in, bu çalışmasındaki beyitlerin tamamının hadislerden oluştuğunu söylemek zordur. Buna rağmen, *Mesnevî* hadisleri üzerine yapılan ilk ve en kapsamlı çalışma olması sebebiyle literatürde önemli bir yere sahiptir.

Fürûzanfer'in değerlendirmeye tâbî tuttuğumuz bu eserinden ikinci bölümde *Câmiu'l-âyât*'ın genel özellikleri ve içeriği hakkında bilgi verilen kısım hazırlanırken istifade edilmiştir.

Belirttiğimiz çalışmalar haricinde, Mevlana'nın *Mesnevî*'deki nas yorumculuğuna dair kaleme alınan çeşitli makale ve tebliğler de bulunmaktadır. Bunlar arasında, özellikle Ali Osman Koçkuzu'nun[38] çalışmaları geniş yer tutar. Söz konusu çalışmalar, Fürûzanfer'in *Ehâdîs-i Mesnevî*'sinin Türkçe çalışılmış hali olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmalarda Koçkuzu; "Peygambere yapılan atıflar" ve "müstakil atıflar" şeklinde iki başlık altında konuyu ele almıştır. Her hadisin akabinde kısa açıklamalar yaparak konunun anlaşılmasını sağlamış ve Mevlana'nın hadisleri nasıl yorumladığını göstermiştir. Böylece Koçkuzu *Mesnevî*'nin bütün ciltlerinde hem Hz. Peygamber'e hem de hadislerine yapılan atıfları ortaya koymuş olmaktadır. Selçuk Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen sempozyum ve kongrelerde sunmuş olduğu bu tebliğleri bir araya getirerek "*Mesnevî'de Hz. Peygamber: Hadis-i Şeriflere Atıflar*"[39] adında bir kitap hazırlamış ve yeni yorumlarla konuları genişletmiştir. Bunlara ek olarak; Abdulkadir Karahan[40], Şefik Can[41] ve Sezai Küçük'ün[42] makale ve bildirileri kısmen de

---

38 Ali Osman Koçkuzu, "*Mesnevî*'nin Birinci Defterinde Hz. Peygamber'e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine", **S.Ü 2. MMK**, 3-5 Mayıs 1986, s. 235-248. "*Mesnevî*'nin Üçüncü Defterinde Hz. Peygamber'e ve Hadislerine Yapılan Atıflar" , **S.Ü 3. MMKT**, 12-14 Aralık 1998, Konya, s. 213-229. "*Mesnevî*'nin Dördüncü Defterindeki Peygamberimiz ve Hadislerine Yapılan Atıflar", **S.Ü 7. MMS**, 13 Aralık 1995, s. 3-19. "*Mesnevî*'nin Beşinci Defterindeki Peygamberimize Ve Sözlerine Yapılan Atıflar", **S.Ü 8. MMK**, 6-7 Mayıs 1996, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, s. 95-113. "*Mesnevî*'nin Altıncı Defterinde Peygamberimize ve Hadislerine Yapılan Başlıca Atıflar", **S.Ü 9. MMKT**, 15-16 Aralık 1997, Konya, s. 31-44.

39 Ali Osman Koçkuzu, ***Mesnevî*'de Hz. Peygamber**, İstanbul: Rûmî Yayınları, 2006.

40 Abdülkadir Karahan, "Hadis Bilgini Olarak Mevlana", **S.Ü 6. MMKT**, 24-25 Mayıs 1992, Konya, s. 11-15. Abdülkadir Karahan, "**Kırk Hadis Tercümelerine Umumi Bir Bakış ve Ankaralı İsmail Rüsuhi'nin "Tercüme-i Hadis-i Erbain'i"**", **Türkiyat Mecmuası**, 1951-1953, cilt: X, s. 235-242.

41 Şefik Can, "Hz. Mevlana'da Peygamber Sevgisi", **S.Ü 9. MMKT**, 15-16 Aralık 1997, Konya, s. 51-62.

42 Sezai Küçük, "Mevlana'da Hz. Peygamber Tasavvuru", **Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyum (Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar) II**, 7-8 Mart 2009, Sakarya.

olsa Mevlana'nın hadis kullanım yönteminden ve hadis yorumculuğundan bahseden çalışmalardır. Ankaravî üzerine yapılan çalışmalara geçmeden önce zikredilmesi gereken bir diğer kaynak ise Mevlana'nın hadis ve ayet kullanım yöntemi ile şerh usûlünü birlikte inceleyen Safi Arpaguş'a ait *Mevlânâ ve İslâm* isimli eserdir.[43] Eser, Arpaguş'un *Mevlana'nın Dini Anlatım Metodu* isimli tasavvuf alanındaki doktora tezinin yeniden gözden geçirilerek basılmış halidir. Mevlana'nın İslâm'ı nasıl algıladığı ve onu nasıl anlattığını ortaya koymak üzere tasavvuf ve hitabet alanlarındaki birikimi harmanlayan eser, çalışmamıza birçok noktada kaynaklık teşkil etmiştir. Mevlana'nın ayetlere bakışı ve eserlerinde ayet kullanım yöntemi, hadislere bakışı ve yine eserlerinde hadis kullanım metotlarına dair detaylı bilgilerin yer aldığı kitapta, aynı zamanda Mevlana'nın sufi düşünce sisteminin ve dolayısıyla *Mesnevî*'nin kitap ve sünnet olgusuna dayandığını ortaya koymaktadır. Bu sebeple de çalışmamızda daha ziyade birinci bölüm hazırlanırken yararlanılan araştırma türü incelemelerin ön sırasında yer almaktadır.

2.2. Ankaravî Üzerine Yapılan Çalışmalar

Osmanlı Mevlevîliğinin öncü isimlerinden biri olan İsmail Rüsûhî Ankaravî üzerine iki yerli, iki yabancı olmak üzere dört doktora çalışması yapılmıştır. Birincisi Erhan Yetik'in hazırladığı *İsmail-i Ankaravî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*[44] isimli tezdir. Tasavvufun tarihi süreç içerisindeki doğuş ve gelişim serüvenini Ankaravî zamanına kadar kısaca ele alan tez, Ankaravî'nin hayatına, eserlerine ve tasavvufî düşüncelerine dair bilgiler de vermiştir. Bilgiler mevcut tarihsel verilerin eşliğinde sebep-sonuç ilişkisi gözetilmeksizin ortaya koyulmuştur.

Diğer doktora tezi 1995 yılında Bilal Kuşpınar tarafından İngilizce olarak hazırlanan *Ismail Rusuhi Ankaravî and İzahu'l-hikem*'dir.[45] Tez 1996 yılında ISTAC tarafından *Ismail Ankaravî On The İlluminative Philsophy- His İzahu'l-hikem: İts Edition and Analysıs in Comporison With Dawwani's Shawakil al-Hur, Together With The Translation Of Suhrawardi's Hayakil Al-nur* ismiyle basılmıştır. Ankaravî'nin hayatı ve

---

43 Safi Arpaguş, **Mevlânâ ve İslâm**, İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.

44 Erhan Yetik, İsmail-i Ankaravî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, (**Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE., 1985.) Sonrasında bu çalışma kavramlar sözlüğü ile bir dizin ilave edilerek aynı isimle İşaret Yayınları tarafından 1991 yılında tekrar basılmıştır.

45 Bilal Kuşpınar, Ismail Rusuhi Ankaravî and İzâhu'l-Hikem, (**Doktora Tezi**, Institute of Islamic Studies Mc Gill University, 1995.) Ankaravî'nin İşrâkîliği için ayrıca bkz. Bilal Kuşpınar, "İsmail Ankaravî'nin İşrâkî Felsefesi Yorumu", **Osmanlı ve İran'da İşrâk Felsefesi**, 2018, s. 49-64.

eserlerinin anlatıldığı bölümden sonra Şihabüddin Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) İşrâkî felsefeye dair *Heyâkilu'n-Nûr*'unun şerhi olan Ankaravî'ye ait *Îzâhu'l-hikem*'in tahlîli, Ankaravî'nin entelektüel şahsiyeti ve İşrâkî felsefesi ele alınmıştır. Ayrıca Sühreverdi'nin *Heyâkil*'i, Ankaravî'nin *Îzâhu'l-hikem*'i ve Devvânî'nin (ö. 1502) *Heyâkil* şerhi *Şevâkilu'l-Hûr'*u neşredilmiştir.

Bu bağlamda değerlendirilecek bir başka çalışma ise Semih Ceyhan'ın doktora tezi olarak hazırladığı *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*[46] isimli eserdir. Bir giriş ve üç bölümden oluşan tezin "İsmail Ankaravî'nin Hayatı ve Mevlevî Düşünce Tarihindeki Yeri" başlığını taşıyan birinci bölümünde, Ankaravî'nin biyografisi maddî/sûrî ve manevî/hakîki olmak üzere iki kısma taksim edilerek incelenmiştir. Ceyhan, sufilerin hayat hikâyeleri hakkında bilgi edindiğimiz literatürün manevî hayatın farklı vechelerini ön plana çıkarmakla birlikte, hakîki hayatı tarihsel veya kronolojik açıdan da kaydedeceğini ifade etmektedir.[47] Bir sufinin hayatı söz konusu olduğunda ancak hakîki/manevî hayatın bütün yönleri ile bilinmesi durumunda maddî hayat sürecinin anlaşılacağı düşüncesinde olan tez sahibi, Ankaravî'nin manevî hayatını ortaya koymak için kendisi hakkında bahsedilen menkıbevî edebiyat ve kendisi tarafından kaleme alınan eserlerinden yola çıkmıştır.[48] Araştırmacı Ankaravî'nin hayatını temelde üç aşamada ele almıştır: İlmî hayatı, seyr ü sülûk hayatı ve meşîhat hayatı. Bu yaklaşımla kaleme alınan tez, Ankaravî'nin hem tarihsel biyografisi hem de tasavvufî hayatını ortaya koyma noktasında önemli bir kaynaktır.

İkinci bölümde ise Ankaravî külliyâtının mevzu-maksad-usûl sistematiğinde analizini yaparken Ankaravî eserlerinin tasavvuf literatüründeki yerini de ortaya koymaktadır. *Câmiu'l-âyât*'a dair araştırmacının verdiği bilgiler ve değerlendirmeler tez yazımında yol gösterici mahiyette olmuştur. Aynı zamanda Ceyhan, Ankaravî'nin *Fütûhât-ı Ayniyye*'sini Osmanlı Türkçesi'nden sadeleştirerek neşretmiştir.[49] Araştırmacının Ankaravî hakkındaki makaleleri de[50] tezin yazımında istifade edilen kaynaklar arasındadır.

---

46 Semih Ceyhan, İsmail Ankaravî ve *Mesnevî* Şerhi (**Doktora Tezi**, Bursa Uludağ Üniversitesi SBE, 2005.)

47 Ceyhan, s. 47.

48 Ceyhan, s. 47.

49 İsmail Rüsûhi Ankaravî, **Dört Kitabın Manası: Fatiha Suresi**, Semih Ceyhan (hzl.), İstanbul: Hayykitap, 2014.

50 Ceyhan, Mesnevî Ruhun Hikâyesi: "Ankaravî'ye göre Mesnevî'de Tahkiyenin Metafizik Delâleti", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, 2007, cilt: XXXVI, s. 144, s. 94-113; "İsmail Rusûhî Ankaravî'nin Mesnevî Tahkîki:

Değerlendirilecek olan bir diğer çalışma ise Fabio Ambrosio'a aittir. *Bir Mevlevî'nin Hayatı: 17. yy'da Sûfîlik Öğretisi ve Ayinler*[51] isimli tez, Mevlevî geleneğindeki konumu açısından Ankaravî'nin hayatını anlatmayı amaçlamaktadır. Mevlevîlerin tarihi hem sosyal hem de siyasi açıdan Osmanlı toplumunda vuku bulan olaylara bağlı olduğundan, tez öncelikle Ankaravî'nin yaşadığı dönemleri kapsayacak şekilde, 16. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyıla kadar, Osmanlı kültür coğrafyasında yaşanan olaylara genel bir bakış sunmaktadır. Nitekim söz konusu tarihsel kesit arasında Kadızâdeliler-Sivâsîler olarak bilinen dini çatışma ortaya çıkmıştır. Böyle sıkıntılı bir dönemde yaşayan ve sûfiyye taifesini temsil eden Ankaravî'nin hayatı elbetteki sosyal, siyasal ve toplumsal olaylardan bağımsız olarak ele alınamazdı.

Yazar araştırmasının ana fikrini şu şekilde ifade etmektedir; "*17. yüzyılda yaşayıp tarikata yeni intisab etmiş kişilerin eğitimi için seferber olmuş ve yüzyıllardan beri süre gelen bir geleneğin savunmasına kendini adamış bir Mevlevînin maneviyatına, idrakına ve dünya görüşüne nüfuz etme arzusudur."*[52] Ambrosio bu arzusunu gerçekleştirmede tarih ve antropolojiyi, Osmanlı'nın dini ortamını anlamada anahtar disiplinler olarak görür.[53] Bu sebeple de çalışmada Ankaravî'nin hayatı bütün yönleri ile aktarılmaya çalışılmış, *Minhâcü'l-fukarâ* ise ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Ankaravî'nin baş yapıtı *Mesnevî* şerhi üzerine yapılan doktora düzeyinde neşir çalışmaları da mevcuttur. Şerhin birinci cildi Erdoğan Taştan ve Ahmet Tanyıldız tarafından iki defa neşr edilmiştir. Erdoğan Taştan *İsmail Rusûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) I. Cilt Çeviryazı-İnceleme* adıyla

Mesnevî'de Mânâya Metodolojik Bir Yaklaşım", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2007, c. VIII, s. 20 [Mevlana Armağan Sayısı], s. 117-142; "Molla Fenârî ve Bir Usûl Metni Olarak Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî", **İslam Araştırmaları Dergisi**, 2010, sayı 23, s. 75-115; "Mesnevî'de Mânâ Düzeyleri: İsmail Rusûhî Ankaravî'nin Mesnevî Tahkîki", Uluslararası Mevlana Sempozyumu Bildirileri, 2010, c. I, s. 279-292; "Osmanlı Mesnevi Şerhlerine Göre Ebu'l-Hasan Harakani: İsmail Rüsûhî Ankaravî ve Avni Konuk Örneği", **Kafkas Üniversitesi Harakanî Uygulama ve Araştırma Merkezi Seyyid Ebu'l Hasan Harakani Vakfı I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 2012, s. 223-235; "**Sufi Ufukların Kesişim Noktası: İsmâîl-i Ankaravî'ye Göre İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ",** **Osmanlı'da Felsefe, Tasavvuf ve Bilim**, 2016, s. 75-92; "İbnü'l-Arabî ve Mevlâna'ya Göre Orucun Sırları: İsmail Rüsûhî Ankaravî Yaklaşımı", **Uluslararası Ramazan Sempozyumu: Ramazan ve Oruç**, 2015, s. 151-160.

51 Fabio Ambrosio, Ismâ'îl Rüsûhî Ankaravî Dede: Pratiques et Doctrine de la Confrerıe Mevleviyye Dans L'empire Ottoman Au XVII Siecle, (**Doktora Tezi**, Universite Paris IV). Trc. Ayşe Meral, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

52 Fabio, a.g.e., s. 19.

53 Fabio, s. 19.

çalışmasını 2009 yılında doktora tezi olarak hazırlamıştır.[54] Ahmet Tanyıldız ise 2010'da *İsmail Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (I. cilt) (Metin-İnceleme-Sözlük)* adıyla doktora tezi olarak yapmıştır.[55] Mesnevî şerhinin ikinci cildini Hakan Yalap,[56] dördüncü cildini Mehmet Özdemir,[57] altıncı cildini ise Özlem Güngör[58] doktora tezi olarak çalışmıştır.

Ankaravî'nin bazı eserleri üzerine yapılan neşir ve baskılardan tezimizin ilgili alt başlıklarında, özellikle de ikinci bölümündeki "tasavvufî unsurlar" kısmının yazımında istifade edilmiştir. Bunlar; *Minhâcü'l-Fukarâ*,[59] *Nisâbü'l-Mevlevî*,[60] *Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye,*[61] *Zübdetü'l-fuhûs fî Nakşi'l-fusûs*[62] ve *Miftâhu'l-Belâga*'dır.[63]

---

54 Erdoğan Taştan, İsmail Rusûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) I. Cilt Çeviryazı-İnceleme, (**Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi TAE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 2009).

55 Ahmet Tanyıldız, İsmail Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (I. cilt) (Metin-İnceleme-Sözlük), (**Doktora Tezi**, Erciyes Üniversitesi SBE, 2010). Tanyıldız'ın Ankaravi'ye dair makale çalışmasıı için bkz. Tanyıldız, "Ganem Dede ve Ankaravî'nin Şerh-i Mesnevî'sine Katkısı", **Sûfî Araştırmaları**, 2012, cilt: III, sayı: 5, s. 47-58.

56 Hakan Yalap, İsmail Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (II. cilt) (Metin-İnceleme-Sözlük), (**Doktora Tezi**, Niğde Üniversitesi SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2014).

57 Mehmet Özdemir, İsmail Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (II. cilt) (Metin-İnceleme-Sözlük), (**Doktora Tezi**, Bozok Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2013).

58 Özlem Güngör, İsmail Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (II. cilt) (Metin-İnceleme-Sözlük), (**Doktora Tezi**, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2019).

59 İsmail Rusûhî Ankaravî, **Minhâcü'l-Fukarâ**, Safi Arpaguş (hzl.), İstanbul: Vefâ Yayınları, 2008. Arpaguş'un Ankaravî hakkında bir diğer makalesi için bkz. Arpaguş, "Hüccetü's-Semâ': XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mûsikî, Semâ' ve Devran Hakkındaki Dinî Tartışmalar ve İsmâil Ankaravî'nin Semâ' Müdâfaası", **Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]**, 2007, cilt: VII, sayı: 3 [Mevlânâ sayısı], s. 369-399. Minhâc hakkında ayrıca bkz. Nedim Tan, "*Minhâcü'l-Fukarâ*'nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı 36, 2015, s. 31-49.

60 Ankaravî, **Nisâbü'l-Mevlevî**, Yakup Şafak ve İbrahim Kunt (hzl.), Konya: Tekin Kitabevi, 2005.

61 Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi: Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye**, Mehmet Demirci (hzl.), İstanbul: Vefâ Yayınları, 2007.

62 Ercan Alkan, "İsmail Ankaravî ve Nakşü'l-Fusûs Literatürü" **Osmanlı'da Felsefe, Tasavvuf ve Bilim**, 2016, s. 99-107.

63 Ankaravî, **Miftâhu'l-Belâga**, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1868. Ayrıca bkz. Fatih Ülken, "İsmâîl-i Ankaravî'nin Miftâhü'l-Belâga ve Mısbâhü'l-Fesâha'sındaki Istılahlar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi***,* 2016, cilt: IX, sayı: 43, s. 467-477.

BİRİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE NAS YORUMCULUĞU

A. *Mesnevî*'deki Bilginin Dini Kaynakları Meselesi

Mesnevî dinin zahirî ve batınî hakikatlerini keşfetmek amacıyla irşat kitabı olacak şekilde kaleme alınan bir eserdir. Mevlana'nın bu eserindeki kaynaklarından ilki ilhâm-ı Rabbânî olarak da isimlendirilen keşftir. Bu husus bazı beyitlerde şu şekilde ifade edilmektedir; "Bu ne astrolojidir ne fal ne de rüya. Allah'ın vahyidir. Doğrusunu Allah daha iyi bilir." (*Mesnevî*, 4/1851). Bir diğer kaynak ise konuları açıklarken sıklıkla kullandığı ayetler ve hadislerdir. Mevlana ele aldığı konulara, genelde Kur'ân ayetlerini getirerek ve Hz. Peygamber'in sözlerini hatırlatarak açıklamalarda bulunmaktadır. Bu durumda *Mesnevî* keşfî bilgi, ayet ve hadis olmak üzere üç temel kaynaktan beslenmektedir. Ancak ayet ve hadisler istişhâd gayesiyle değil işarette bulunma amacıyla yine de keşfî bilginin altına dâhil olarak *Mesnevî* anlatısında açılım göstermektedir. Söz konusu durum *Mesnevî*'nin I. cild dibacesinin hemen başında yer alan şu ifadeler ile ortaya konulmaktadır;

"...Bu Mesnevî'dir ve o Allah'a vusûl ve yakîn sırlarının keşfinde dinin asıllarının asıllarının asıllarıdır (usûl-ü usûl-i usûli'd-dîn)..." (I/Dîbâce)

Mevlana'nın yaptığı bu tanım kitabın hem formuna hem de içeriğine dair bazı işaretler barındırmaktadır. Bu işaretlerden ilki "mesnevî" isimlendirmesinde kendisini göstermektedir. Kelime Arap dili açısından "senâ-yesnî-senyen"den (ثنا، يثني، ثنيا) mastar-ı mimi kalıbında gelmekte ve "bir şeyi bir şeye katmak" anlamını içermektedir. Istılâh manası ise iki mısrası kendi içinde kafiyeli olan, beyitleri ise vezin yönünden farklılık gösteren nazım türüne denmektedir. Ankaravî *Mesnevî*'ye yazdığı şerhte, Mevlana'nın eserini bu şekilde isimlendirmesinin iki özelliğe işaret ettiğini belirtmektedir. Bunlardan birincisi kitabın şöhretini göstermek, ikincisi ise bütün varlıkların ve yaratılmışların sırlarını toplayan bir eser olduğunu beyan etmektir.[64] Ayetlerden deliller getirerek varlıkların ikili ve birbirine zıt eşler halinde yaratıldığını ifade eden Ankaravî bu eşlerin hakikatlerinin kendisinde toplandığı anlatı olması bakımından Mevlana'nın eserine

[64] Taştan, s. 114.

Mesnevî ismini verdiği kanaatindedir.[65] A. Avni Konuk ve A. Gölpınarlı şerhlerinde ise kelimenin yalnız lügat ve ıstılâh anlamlarına dair açıklamalar bulunmaktadır.

Tanımda dikkat çeken ikinci husus "Allah'a vusûl ve yakîn sırlarının keşfi" ifadesidir. Cümlede geçen kelimeleri tek tek açıklayan Ankaravî keşfi, perde arkasından gayb manalarına ve onların zuhuruna muttali olmak şeklinde tanımlamıştır. Vuslat, bilginin hakikat mertebesine ulaşması, yakîn ise istikrara kavuşmak anlamlarındadır. Avni Konuk ve Gölpınarlı'nın tercüme ederek geçtiği bu konulara dair Ankaravî genişçe izahlarda bulunmuştur. Nitekim yakîn konusunda üçlü bir tasnif yapmış (ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn) bunlara ulaşmanın yöntemlerini detaylıca anlatmıştır.[66]

Tanımda geçen ve kitabın gerek kaynağı gerekse konusunu ifade etmesi itibariyle şârihlerin en fazla üzerinde durdukları nokta *Mesnevî*'nin "dinin asıllarının asıllarının asıllarıdır" (usûl-i usûl-i usûl-i din) şeklinde nitelendirilmiş olmasıdır. Bu nitelendirme *Mesnevî*'nin âyet ve hadislerle dolu olduğunu, dolayısıyla onun İslâm dininin temelleri üzerine oturduğunu vurgulamaktadır. Nitekim şârihler[67] burada "din" kelimesi ile "İslâm dini"nin kastedildiğini ifade etmişlerdir. Fakat sadece "din" kelimesi değil, "asıllar" da *Mesnevî*'nin kaynağını göstermesi bakımından dikkate alınmalıdır. Dini bilginin dayanağı "dinin asıllarının asıllarının asılları" şeklinde ifade edilen üç asıldır. Mevlana'nın bu asıllar ile neyi anlatmak istediği konusunda şimdi şârihlerin farklı görüşlerine göz atalım.

Molla Fenârî üç asla üç farklı yorum getirmektedir. Bunlardan birincisi ilk asıl ile hadis, tefsir ve fıkhın, ikinci asıl ile kelam ve ahlak ilminin ve üçüncü asıl ile keşf ilminin kastedildiği şeklindedir. İkinci yorumuna göre ise birinci asıl ile şeriat, ikinci asıl ile tarikat, üçüncü asıl ile de hakikat ilimleri kastedilmektedir. Asıllara dair üçüncü yorumunda da birincisinin kelam ilmini, ikincisinin Kitap ve sünnet ilmini, üçüncüsünün ise keşf ilimlerini kapsadığını ifade etmektedir. Fenârî'nin üç yorumu farklı olmakla birlikte aynı paralel düzlemde yer alır. Yorumlar bir ilmin diğerinin gayesi olması

---

65 Taştan, s. 114.

66 Taştan, s. 117.

67 Bkz; Abdulbâkî Gölpınarlı, ***Mesnevî* Şerhi**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973, c. 1, s.7-8; İsmail Rüsûhî Ankaravî, ***Mesnevî*'nin Sırrı Dîbâce ve İlk 18 Beyit Şerhi**, Semih Ceyhan, Mustafa Topatan (hzl.), İstanbul: Hayy Kitap, 2008, s. 123.

bakımından yapılan birbiri üzerine hiyerarşik biçimde yapılanır. Buna göre üstteki ilim alttaki ilmin kaidelerini kullanarak kendisini vaz‘ etmektedir.[68]

Ankaravî ise üç asıl ile ilgili diğer şârihlerin görüşlerini de naklederek dört farklı yorum öne sürmektedir. O, Surûrî'den (ö. 969/1562) naklen dinin fıkıh, hadis ve tefsir olmak üzere üç ilimden müteşekkil olduğunu, dinin usûlünden maksadın ise bu üç ilmin türleri olduğunu ifade etmektedir. Ankaravî'nin yaptığı bir diğer tasnife göre üç usûlden birincisi, itikâdiyyat denilen kelam ilmi (usûlü'd-dîn); ikincisi, vicdâniyyat denilen ahlâk ilmi; üçüncüsü de, bu iki ilmin aslı ve usûlü mertebesinde olan sırların keşfedilmesi ilmidir. Üçüncü usûl olan sırların keşfi ilmi aynı zamanda *Mesnevî* kitabının da konusudur. Aynı şekilde Ankaravî bazılarının bu üç usûlden kastın kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve amel olduğunu söylediklerini belirtmiş bunların İslâm dininin asılları olduğunu ifade etmiştir. [69] Onun bir diğer yorumuna göre ise kastedilen şeriat, tarikat ve hakikattir.

A. Avni Konuk üç asıldan birinci aslın âleme taalluk eden şeriatın esasları, ikinci aslın tarikatın esasları, üçüncüsünün ise hakikatin esasları olduğunu ifade etmiş; tarikatın şeriatsız, hakikatin de tarikatsız olamayacağını belirtmiştir.[70] Nihayetinde *Mesnevî* hem şeriatın hem tarikatın hem de hakikatın esaslarını barındıran bir kitap olmaktadır.

Son dönem *Mesnevî* araştırmacılarından Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre ise birinci asıl ile İslâm ve imân, ikinci asıl ile muâmelât konuları, üçüncü asıl ile de bilgi kastedilmektedir. Buradaki bilgiden kasıt ise hakikat bilgisidir. Diğer iki asıl üçüncü aslın bilgisine tabi olarak ortaya koyulmuştur. Bu sebeple de hakikat bilgisini ifade eden üçüncü asıl diğer asıllardan daha üstündür. *Mesnevî* ise söz konusu bu hakikat bilgisini bildirmesi bakımından "dinin asıllarının asıllarının asıllarıdır" şeklinde vasfedilmiştir.[71]

Yukarıdaki yorumlardan anlaşılacağı üzere asıllara verilen manalar *Mesnevî*'nin dayandığı konu hiyerarşisini ortaya koymakla birlikte, dini ilimlerin birbiri ile olan münâsebetini de göstermektedir. Neticede şârihlerin genel olarak asıllar ile kastettiklerinin şeriat, tarikat ve hakikat olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla dinin ilk aslı şeriat bilgisi olarak belirlenmiştir. Şeriatın zahiri olarak isimlendiren fıkıh

---

68 Semih Ceyhan, "Molla Fenârî ve Bir Usul Metni Olarak Şerh-u Dîbâceti'l-*Mesnevî*", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, sayı 23, 2010, s.98.

69 Ankaravî, *Mesnevî'nin Sırrı Dîbâce ve İlk 18 Beyit Şerhi*, s. 123-124.

70 A. Avni Konuk, ***Mesnevî*-i Şerîf Şerhi**, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004, c. 1, s. 60.

71 Gölpınarlı, c. 1, s. 8-9.

dinin birinci aslıdır ve Kitap ve sünnete dayanmaktadır. Aynı zamanda ikinci asıl olan tarikata ulaşma yolunda temel taştır. Bu ikisinin aslından da üçüncü asıl olan ve keşfî ilimleri ihtiva eden hakikat ilmi doğmaktadır. Öte yandan hakikat bilgisi, şeriat ve tarikat bilgisine anlam vermektedir. Diğer bir tabirle şeriat ve tarikat, hakikat bilgisinin açığa çıkması için varolur. Hakikat yoksa şeriat ve tarikat da olmayacaktır. Bu minvalde Mevlana V. cild dîbâcesinde şeriatı muma benzetmiştir. Ele mum almakla yol alınmış olmayacağını belirten Mevlana tarikatı yola koyulmaya, hakikati ise hedefe varmaya benzetmiştir. Şeriat ve tarikat hakikate ulaşmak için gereklidir. Varılacak hedef tüm araçları tayin ettiğinden, hakikat, şeriat ve tarikatı belirler. Bu anlamda hakikat bilgisi mutlakı ve kemali simgeler. "İnsan bu hayattan öldü mü şeriat ve tarikat ondan ayrılır, ama hakikat kalır." (*Mesnevî*, 5/Dîbâce) Mevlana bu sözleri ile hakikat mutlak olarak zuhur ettiğinde -ki bu öldükten sonra olacak bir şeydir-[72] şeriat ve tarikatın ortadan kalkacağını ifade etmiş, bu dünya söz konusu olduğunda şeriat, tarikat ve hakikatın birbirini gerektirecek şekilde var olduğunu ifade etmiştir.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere bu üç asıl birbiri ile münasebet gerektirecek şekilde var olmuşlardır. Yani hakikat bilgisine ancak tarikat bilgisi ile, tarikat bilgisine ise ancak şeriat bilgisi ile ulaşılabilir. Bütün bu bilgilerin aslı olan hakikat bilgisini barındırdığı ifade edilen *Mesnevî* ise asılların kaynaklarını oluşturan Kur'ân ve sünnetten bağımsız değildir.

Hakikat ilminin elde edilmesinde kullanılan yöntem diğer ilimlerin -şeriat ve tarikat ilimleri olan fıkıh, hadis, tefsir gibi ilimlerin- elde edilmesinde kullanılan yöntemle aynı değildir. Bu sebeple mutasavvıflar bilgiyi elde etme yöntemlerini ikiye ayırmışlardır. Bilginin türüne göre o bilgiyi elde etme yöntemi de değişiklik arz etmektedir. Şeriat ve tarikat asılları altında yer alan ilimlere dair bilgilerin elde edilmesinde kullanılan yöntem istidlâl yöntemi iken, marifet ve hakîkate dair bilginin elde edilmesinde kullanılacak yöntem ise müşahede/keşf yöntemidir.

Bu durumda felsefe ve kelâma dair bilgiler aklî istidlâller sonucunda elde edilir. Fakat ledünnî bilgi olarak isimlendirilen ve keşfî/ilhâmî yolla elde edilen bilgi belki başlangıç aşamasında bir gayret gerektirse de nihayetinde bu bilgi türü vehbîdir ve Allah

[72] Ankaravî, s. 42.

dilediği kimseleri bu yolla bilgilendirir. Bu noktada *Mesnevî*'nin bilgi kaynağının belirlenmesinde en önemli tanım onun "dinin usûlünün usûlünün usûlü" ifadesinde kendisini göstermektedir. Nitekim daha önce de belirttiğimiz üzere şârihler söz konusu usûller ile şeriat, tarikat ve marifetin kastedildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla *Mesnevî*'nin konusu tüm ilimlerin aslı ve gayesi olan hakikat ilmidir.[73] Kaynağının ilhâmî olması durumu ise "Vusûl ve yakîn sırlarının keşfinde …" ifadesinde de kendisini göstermektedir. Burada söz konusu sırların elde edilmesi için keşf yolunun takip edilmesi gerektiği ifade edilmiştir ki bu durum hem bilginin türünü hem de bilgiyi elde etme yöntemini göstermektedir. Vüsûl ve yakîn sırları ile kastedilen marifet bilgisi, bu sırlara vakıf olmayı sağlayacak keşf ile kastedilen ise müşâhede yöntemine karşılık gelmektedir.

Mesnevî'nin muhtevasındaki bilgilerden ve işaretlerden yola çıkarak da kaynağına dair bir tespit yapılabilir. *Mesnevî*'ye bu nazarla bakıldığında birinci cild dîbâcesinde geçen *Mesnevî* niteliklerinin aynı zamanda Kur'ân'ın vasıfları olduğu görülecektir. "*Mesnevî* gönüllere şifa ve hüzünlere cilâdır, Kur'ân'ı apaçık bir hale koyar… *Mesnevî* âlemlerin Rabbinden indirilmiştir. Ona ne önünden ne ardından batıl yaklaşamaz. Allah Teâlâ onu gözetir ve onu saklar."[74] Burada *Mesnevî* için ifade edilen her bir durum ayetlerde ya da hadislerde Kur'ân hakkında bahsedilenlerle benzerlik arz etmektedir.[75] Aynı şekilde dîbâcede geçen "Temiz olmayanların dokunmalarını men ederler", "Âlemlerin Rabbi tarafından tenzîl olunmuştur."[76] İfadelerinde de söz konusu durum geçerlidir.

Yukarıda nakillerde bulunduğumuz birinci cild dîbâcesine şerh yazan Molla Fenârî, Kur'ân'ın lafzının değil mânâ ve maksadının hülâsâsı olan *Mesnevî*'nin iki açıdan Kur'ân vasıflarıyla nitelendirildiği kanaatindedir.[77] Bunlardan birincisi Kur'ân'ın manası, ikincisi ise Kur'ân ile aynı kaynağa sahip olması bakımından.[78] Molla Fenârî'nin belirttiği bu iki nokta *Mesnevî*'nin bilgi kaynaklarından olan Kur'ân'ın belirleyeceğini vurgulaması bakımından dikkat çekicidir. *Mesnevî* Kur'ân ile aynı kaynaktan gelen

---

73 Ceyhan, s. 99.
74 Konuk, c. 1, s. 58.
75 Hz. Peygamber bir hadisinde Kur'ân'ın 'ilaçların en iyisi' olduğunu belirtmiştir. "Âlemlerin Rabbinden inmiştir" ifadesi Kur'ân ile *Mesnevî*'nin aynı ilâhî kaynaktan beslendiğini göstermekle birlikte Kur'ân vasfının *Mesnevî* için de kullanıldığını gözler önüne sermektedir. Birinci cild dîbâcede geçen benzerlikler konusunda daha geniş bilgi için bkz. Konuk, a.g.e., s. 58.
76 Konuk, c. 1, s. 59.
77 Ceyhan, s. 102.
78 Ceyhan, s. 102.

mutlak manayı açıklayan ve küllî manadan hissedâr manadır (mağz-ı Kur'ân).[79] Aynı zamanda Mevlana *Mesnevî*'yi Kur'ân'ın bâtın manalarını keşf eden, remiz ve işaretleri tevil ve tahkîk eden bir kitap olarak da tanımlamaktadır (keşşâfü'l-Kur'ân).[80] Bütün bunlar *Mesnevî*'nin bir çeşit Kur'ân tefsiri olduğunu gösteren, dolayısıyla da kaynakları arasında büyük bir kısmı Kur'ân'ın oluşturduğunu belirten örneklerdir. Dolayısıyla *Mesnevî* -lafzen değil- mana açısından Kuran ile aynı ilahi kaynaktan gelen ve bir şekilde ilahi kelâmın tecelli ettiği alan olarak görülmektedir. Bu durum Kur'ân vahyi ile *Mesnevî* ilhamının ilahi boyutunu göstermekle birlikte, iki metnin asla özdeş olduğunu ifade etmemektedir.

Aynı şekilde Kur'ân'ın *Mesnevî* üzerindeki etkisi de kaynak belirleme noktasında belirleyeci olmaktadır. Kur'ân'ın söz konusu bu etkisi birçok yönden tespit edilebilir. Her iki kitabın da anlatımdaki tertip düzeneği, ifadelerindeki açıklık, kıssalara yer vermesi ve anlam derinliklerinin[81] bulunması gibi özelliklere sahip olması bunlardan bir kısmıdır. Aynı zamanda Mevlana Kur'ân'da geçen peygamberlerin kıssalarını, önceki kavimlerin yaşantılarıyla ilgili ayetlere işaretlerde bulunmuş ve bu tür ayetlere yorumlar getirmeye çalışmıştır. Ve yine Kur'ân'daki dini tekliflerin hikmetini, emir ve yasakların sırrını anlamak ve bu hükümlerden maksadın (makâsıdu'ş-şerîa) ne olduğunu bilmek hususunda tasavvufî izahlarda bulunmaktadır.[82] Bütün bunlar bize *Mesnevî*'nin hem lafız hem de anlam açısından bakıldığında Kur'ân kaynaklı bir eser olduğunu göstermektedir.[83]

Mesnevî'de anlam hiyerarşisi şeriat, tarikat ve hakikat olarak şekillendirilmiştir. Mevlana söz konusu eserinde yeri geldikçe Kur'ân ayetlerini hatırlatmıştır ve böylece eser anlatılan konuları destekler mahiyette ayetlerle delillendirilmiştir. Bu ayetler ele alınan konuya bağlı olarak seçildiğinden *Mesnevî*, sure ve ayet sırası takip edilerek yazılan bir tefsir kitabı özelliği taşımamaktadır. Fakat onun dile getirdiği hakikat bilgisi, Kur'ân'da aynı manaya delalet eden bir ayetin *Mesnevî*'ye uyarlanmış hali olarak kabul

---

79 Ceyhan, "Mesnevî", **DİA**, 2004, c. XXIX, s. 328.

80 Ceyhan, *Mesnevî*'de Mana Düzeyleri: İsmail Rusuhî Ankaravî'nin *Mesnevî* Tahkîki, **Uluslararası MSB**, Konya, 8-12 Mayıs 2007, c. 1, s. 285.

81 Detaylı bilgi için bkz: Ahmet Savran, "*Mesnevî*'de Kur'ân Tesiri", **SÜ Birinci Milli Mevlana Kongresi**, 3-5 Mayıs 1985, s.93-98.

82 Safi Arpaguş, **Mevlana ve İslâm**, İstanbul: Vefâ Yayınları, 2007, s. 78.

83 Halim Gül, Mesnevî'de Tasavvufî Tefsir, s. 12.

edildiğinden *Mesnevî*'nin bir nevi Kur'ân'ın işârî tefsiri olduğunu söylemek her zaman mümkündür.

1. Mevlana ve *Mesnevî*'de Kur'ân Olgusu

Vahiy Allah'a ait kelâm, Kur'ân ise ilahi kelâmın söze dökülmüş halidir.[84] Vahiy ile Kur'ân arasındaki bu ilişkiden dolayı Mevlana'nın Kur'ân olgusunu ortaya koymak için vahiy ile ilgili düşüncelerini öncelikle incelemek gerekir.

"Vahiy nedir? Duygudan/beş duyudan gizli söylenen sözdür. Can kulağı ile can gözü bu duygudan başkadır; akıl kulağı ile zan kulağı bu hususta müflistir." (*Mesnevî*, 1/1462-63) şeklinde vahyi tarif eden Mevlana, vahiy kelimesinin "fısıltıyla ve gizlice söylenen söz" şeklindeki sözlük anlamından hareketle terminolojik anlamını belirler. Buna göre sözün zâhirinin ötesindeki gizli ve bâtın anlam vahiy kapsamındadır. Velilere gelen ilhâm -bu çerçevede- vahyin bir cüz'ü ve alt aktegorisi olmaktadır. Ankaravî de vahiy ile kastedilenin vahy-i ilahî olduğunu bildirmekte ve vahyi işaret ve gizli söylenen söz olarak tanımlamaktadır. Buna göre işaret, remiz gibi tasavvuf ıstılâhları içerisinde yer alan gizli sözel unsurlar vahyin alt başlıkları olarak değerlendirilebilir. Hatta Hakk'ın Mudill ismi neticesinde insanlara gelen negatif bildirimler dahi vahiy kapsamında yer almaktadır ki, iyi veya kötü ilahi kaynaklı her sözel bildirim ilahi kelam cümlesinden olmak üzere vahiydir.[85] "-Rabbin- bal arısına vahyetti"[86] ayeti geldi de onun vahiy evi tatlılarla doldu" (*Mesnevî*, 5/1229) beytindeki arıya vahyedilmesi dahi ilahi işaret ve rabbânî ilham anlamında vahiy kapsamındadır.

Âlimlerin ve filozofların vahyi iki kısma ayırdığını belirten Ankaravî şöyle der;

> "…'İnde'l-hukemâ ve ulemâ iki kısımdır; ya bi-vâsıtati'-sefîr ola veyâ bi-gayri vâsıtati's-sefîr. Vâsıta-i sefîrle olana vahy-i mutlak derler ki enbiyâdan 'ulu'l-azm olan selâtîne bi-vesîleti'l-melek olan vahiy gibi. Veyâ bi-gayr-i vâsıtati'l-melek olursa ona vahy-i gayr-ı mutlak, vahy-i kalb derler. Pes bu takdîrce bu mahalde ilhâm

[84] Yusuf Şevki Yavuz, "Vahiy", **DİA**, 2012, c. XLI, s. 440-443.
[85] Taştan, s. 642.
[86] Nahl 16/68.

ma‘nâsınadır. Ya‘nî Rabb’in nahle ilhâm ve kulûbuna kazf eyledi ve bunlara ta‘lîm ve tefhîm eyledi.”[87]

Buna göre melek (sefîr) aracılığıyla peygamberlere gelen vahiy mutlak vahiydir. Melek aracılığı söz konusu olmaksızın gelen vahiy ise mutlak değildir ki bu tür vahye kalbe gelen vahiy anlamında ilham denir. Allah ilham türünde vahiy ile de kullarına bir öğretiyi ilka eder ve bir anlamı aktarabilir.

A.Avni Konuk *Mesnevî* şerhinde -Ankaravî görüşü çerçevesinde- vahyin aslında peygamberlerin özelliklerinden olduğunu ve bu şekliyle iki kısma ayrıldığını ifade etmektedir. Buna göre vahiy hem kelam-ı ilahî hem de peygamberlerin hadisleri olmak üzere aynı anlam dairesi içerisinde yer alır. Konuk, ulemanın kalplerinde Hakk tarafından izhâr edilen manaların vahiy olduğu isimlendirildiğini, fakat bu tür vahiyden kastın ilhâm olduğunu söylemektedir. Konuk -diğer şerhlerden farklı olarak- insanlara kötü olarak gelen ilhamın da vahiy olduğunu “Gerçekten şeytanlar dostlarına vayhederler”[88] ayetini delil getirerek söyler. Hal böyle olunca can kulağı nefsin sıfatlarından olan kibir ve enâniyetten kendisini temizleyince vahy-i ilahîye mahal olacaktır.[89] Dolayısıyla insana düşen vazife “Sonra da ona bozukluğunu (fücur) ve korunmasını (takva) ilham eyliyene ki…” ayetinde[90] buyurulduğu üzere nefsini tezkiye edip takvanın kalbine ilham edilmesine vesile olmaktır. Bu ilham ise ancak mutlak vahyi takip etmek, onu anlamak ve manasını içselleştirmekle mümkündür.

Kuran’ın iniş şekli olan vahiy Mevlana’ya göre akıldan üstündür. Aslında vahyin bütün ilimlerin ve sanatların kaynağı olduğunu söyleyen Mevlana aklın vahyi anlamaya yarayan beşeri bir alet olduğunu düşünmektedir. Mevlana, vahyin Hz. Peygamber ile son bulduğunu söylerken vayhin manasının devam ettiğine inanmaktadır. “Mustafa’dan sonra vahiy nâzil olmaz derler. Niçin olmasın? Olur, ancak ona vahiy demezler. “Mümin Allah’ın nuruyla bakar” dediklerinin manası budur. Bir kimse nûr-ı Hüdâ ile nazar ettiği vakit evvel ve âhir ve gâib ve hâzır her şeyi görür. Zira nûr-ı Hüdâ’dan böyle bir şey nasıl

87 Ankaravî, *Câmiu’l-âyât*, N; 478, vr.136a-137b.
88 En‘âm, 6/121.
89 Konuk, c.1, s. 441.
90 Şems, 91/8.

mestûr kalır? Ve eğer mestûr kalırsa o nûr-ı Hüdâ değildir. İmdi her ne kadar ona vahiy denmez ise de onda mânâ-yı vahiy vardır."[91]

Mevlana'ya göre "Bütün Kur'ân nefsin pisliğini anlatmaktadır…" (*Mesnevî*, 6/4859) beytini "Mushaf'a bak! Senin gözün nerededir?" şeklindeki devamını A. Ahmed Konuk şöyle şerheder: "Ya'nî Kur'ân-ı Kerîm baştan başa nefsilerin murdarlığının ve hilekârlığının şerhidir. Bu hususta Mushaf-ı Şerîf'e bak ve tedkîk et!. Senin akıl ve basiret gözün nerededir?"[92]

Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in vefatından sonra dahi Allah tarafından korunacağını ve bu durumun Hz. Peygamber'e verilen bir söz olduğunu belirten Mevlana şöyle demektedir; "Hakk'ın lütfu Mustafa'ya [şöyle] vaatte bulunmuştur; sen ölsende bu kitap ölmez. Senin kitap ve mucizeni yüksek tutar, Kur'ân'dan bir şey eksiltmeye ve ona bir şey eklemeye kalkışanı engellerim." (*Mesnevî*, 3/1197-98) diyerek kendisinden daha iyi koruyucu aramamasını ve Allah'ın kıyamete dek Kur'ân'ı koruyacağını, din ortadan kalkar diye Hz. Peygamberin endişe etmemesini ifade etmektedir.[93] Konuk bu cümlelerin açıklamasında, Kur'ân'ın yüceliğinin mütefekkirlerin katında daima var olduğunu, nefis ve hevasına tabi olanların ise bundan habersiz olduklarını belirtmektedir.

Mevlana'ya göre Kur'ân'ın manasını anlamak ve ondan faydalanmak esastır. O Kur'ân'ın anlamını bırakıp sadece kelimelerini ezberleyen hafızları "Kur'ân sandığı, Kur'ân mahfazası" olarak nitelendirmektedir. Ona göre elbette Kur'ân dolu bir sandık boş bir sandıktan iyidir ama önemli olan Kur'ân'ın anlamını düşünerek okumaktır.[94] Kendisine sorulan "Ne kadar Kur'ân okuyan vardır ki Kur'ân ona lanet eder" sözünün açıklamasını yaparken ifade ettiğimiz noktaya değinmektedir. "Namaz kılınız, zekâtlarınızı veriniz"[95] gibi ayetleri okumakla işin bitmeyeceğini, her okunan ayetin hakkının verilmesi bağlamında gereğinin yerine getirilmesini, aksi takdirde Kur'ân'ı Kerîm'in hal dili ile bu kimselere lanet edeceğini ve onları melun sayarak kıyamet gününde kendilerine can düşmanı olacağını belirtmiştir.[96] Dolayısıyla Mevlana Kur'ân'ın

---

91 Mevlana, **Fîhi mâ Fîh**, Ahmet Avni Konuk (trc.), Selçuk Eraydın (hzl.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. 118.
92 Konuk, c.13, s. 309.
93 Bkz. *Mesnevî*, c.3, byt. 1200 vs.
94 Bkz. *Mesnevî*, 4. defter, byt. 1385-140.
95 Mesela bkz. Nisa, 4/77.
96 Ahmet Eflâkî, **Ariflerin Menkıbeleri**, Tahsin Yazıcı (çvr.), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1995, c. II, s.90-91.

manasının anlaşılmadan okunması durumunda veyahut anlaşıldığı halde hayata tatbik edilmemesi durumunda insana fayda vermeyeceği düşüncesindedir.

Mevlana, Kur'ân'ın zahirî manalarının yanı sıra bir de batınî anlamlarının olduğu kanaatindedir. "Bil ki Kur'ân'ın bir dış yüzü, bir de dış yüzünün altında güçlü bir iç yüzü vardır. İç yüzünün altında da üçüncü bir iç yüzü vardır ki orada bütün akıllar kaybolup gider…Ey oğul Kuran'ın sadece dışını görme, şeytan da Âdem'i sadece çamur görür" (*Mesnevî*, 3/4242 vs.) beytinde Mevlana söz konusu duruma işaret etmekte ve Kur'ân'ın lafzına takılıp kalan kimselerle şeytanın Âdem'e secde etmemesinin sebebi olarak sunduğu onu çamurdan görme durumunu parelel olarak ele almaktadır. Avni Konuk bu beyitleri izah ederken Kur'ân'ın ibare, işaret, letâif ve hakâyık olmak üzere dört mana katmanından oluştuğunu belirtmiş, bunların sırasıyla avâm, havâs, evliya ve enbiya için olduğunu ifade etmiştir.[97] Mevlana'ya göre maddi şekiller ve görünen her şey bir gölge, mana ise her yeri aydınlatan bir güneştir. Aslolan ise gölgesiz nuru aramaktır.[98]

Mevlana'ya göre Kur'ân'ın batınî anlamları esastır. Lafızlar batın anlamının üzerinde giydirilen elbiseler mesabesindedir. "Gerçi senin his kulağın kelâma liyâkattedir; bil ki senin gayb tutucu kulağın sağırdır." (*Mesnevî*, 1/3436) beytinin şerhinde Konuk şöyle der:

> "Ey Âlim efendi, sen Kur'ân'ın elfâzını işttiğin vakit, his kulağın onların maânî-i zâhirelerini anlar; fakat o elfâzın maânî-i bâtınesini işitmekten bil ki senin bâtın kulağın sağırdır. Cenâb-ı Pîr efendimiz *Fîhi Mâ Fîh*'de buyururlar ki: "Şeyh Nessâc (k.s.) ümmî idi. Ehl-i ilim olan kimseler, huzuruna gelip bize Kur'ân'ı tefsir et, derler ve o da, ben lisân-ı Arabîye vâkıf değilim; siz âyet-i kerimenin ma'nâsını söyleyin, ben de tefsir edeyim, buyururlar idi. Ve âyetin ma'nâsını söyledikleri vakit, buyurur idi ki: Bu âyet, Risâletpenâh Efendimiz şu makâmda iken nâzil olmuştur ve bu makâmın ahvâli şöyledir, böyledir. İmdi bâtın kulağı sağır olan ulemâ-i zahireye, evliyâullâhın beyân ettikleri maânîyi inkâr etmemek îcâb eder ve tarik-i insâf budur."[99]

"Harf-i Kur'ân'a körler ma'dendirler; eşeği görmezler, palanı döğerler!" (Mesnevî, III/719) beyti muhatabını ilahi kelâmın iç anlamlarını keşfetme sorumluluğuna

---

97 Konuk, c. VI, s. 333.
98 Bkz. *Mesnevî*, c.6, byt. 4745.
99 Konuk, cilt, 2, s. 407.

çağırır. Aslın Kur'an'ı anlamak aynı ölçüde insanın kendi anlama serüvenidir. Zira "insan ve Kur'an ikizkardeşlerdir." Ahmed Avni Konuk yukarıdaki beyti şöyle yorumlar:

> "Körler iki nevi'dir: Birisi his gözü a'mâ olanlar; diğeri de kalb gözü kör olanlardır. His gözleri kör olanlar, Kur'an'ın elfâzını tecvîd ve elhân ile okumakla meşgul olurlar ve ma'nâsından bî-haber kalırlar. Ve kalb gözleri kör olanlar, hem Kur'ân'ın elfâzı ve hem de i'râbları ve lügatları ve maânî-i zâhireleri ile meşgul olup, kasd-ı ilâhî olan ma'nâlardan pek uzak birtakım hayalâta dalarlar. Nitekim Cenâb-ı Pîr efendimiz *Fîhi Mâ Fîh*'te şöyle buyururlar: "Kur'ân'ı çok tefsir etmişlerdir; ancak az kimseler Kur'ân'ın garazını tefsir etmişlerdir…" "Eğer Kur'ân yalnız bu hurûftan ibâret olsa idi, denizlerin mürekkep ve ağaçların kalem olmasına hâcet olmaz idi. Bu Kur'ân'ın hurûfu yarım okka mürekkep ile yazılabilir; ve hurûf-ı kur'âniyyenin ibtidâ ve intihâsı vardır. Halbuki kelâm-ı Hudâ'nın nihâyeti yoktur." İmdi, eğer evliyanın kelâmı Hakk'ın kelâmı olmasa idi "Ben onun lisânı olurum" hadîs-i kudsîsi bâtıl olurdu. Zîrâ eğer "lisândan murâd nakl-i Kur'ân olsa idi, Kur'ân'ın harfini mü'min ve münafık nakl ettiklerinden, o halde "O bir kulu sevdim" hitabına ne hâcet var idi? Halbuki "Muhakka Hak Ömer'in lisânı üzerinde nutk eder" hadîs-i şerifi, Hz. Ömer'in harf üzre tekellümü hakkında vârid oldu ise, o hâlde Hz. Ömer'e sebeb-i tahsisi nedir? Bunda sâirleri de hep müşterektir. Ve eğer "Kalbinden hikmet menba'ları zâhir olur" hadîs-i şerifi harf-i Kur'ân'ı murâd eylese idi, bunun için "kırk sabâh" ihlâsa hâcet yok idi. İmdi, eğer bir kimse bu sözlerde garazsız teemmül ederse, ehl-i Kur'ân ve "havâss" başkaları olduğunu ve Hak Teâlâ âlemde onları intihâb buyurup kendi hitabına mahal kıldığını ve onlaron nûr-ı Hak'la görüp, lisanlarıyla söz söylediklerini bilir." Bu izâhâta nazaran, bu beyt-i şerifte diğer bir ma'nâ dahi kasd buyurulduğu anlaşılır. O da budur ki, "İnsan ve Kur'ân ikizdir" ma'nâsına rakîbdir; ma'nâsı onu nereye götürürse, sureti dahi ona tâbi'dir… Fakat, mâdem ki, "insân-ı kâmil" Kur'ân ile tev'emdir ve lisânı Hakk'ın lisanıdır ve Cenâb-ı Pîr efendimiz dahi o insân-ı kâmillerden biridir; şu halde lisân-ı şerîfleri lisân-ı Hak'dır."[100]

Neticede Mevlana'ya göre *Mesnevî* Kur'ân'ın hem zâhir hem bâtın anlamlarının bir tür şerhidir. Bununla birlikte *Mesnevî*'de neredeyse hemen her yerde Mevlana anlattığı konuya ayetlerden örnekler getirmiş ya da bir ayeti kendisine konu olarak

[100] Konuk, c. III, s. 203-204.

seçmiştir. Birinci kitap dîbâcesinde "O âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir." (*Mesnevî*, 1/Dîbâce) ifadesi *Mesnevî*'nin hem keşf-ilham ürünü, Konuk ifadesiyle Hakk'ın lisanına mazhar olduğunu ortaya koymakta hem de kaynağının Kur'ân olduğunu göstermektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, dinin zahirî ve batınî hakikatlerini keşfetmek gibi bir gayeye sahip olan *Mesnevî*'nin hakikat bilgisindeki en büyük dayanağı keşftir. Fakat ilhamın meşruiyetini sağlayan vahyin[101] bir ürünü olan Kur'ân bu noktada önemli bir kaynağı teşkil etmektedir. Nitekim keşfî bilgiler ilhamî yolla, Kur'ân muhtevası vahiy yoluyla ortaya çıkmıştır. İlham ve vahiy ilâhî kaynaklı olduğundan *Mesnevî*'nin kaynakları arasında büyük bir yekûnu Kur'ân'ın oluşturması tabii bir sonuçtur.

1.1. *Mesnevî*'de Kur'ân Hafızası: Ayet İktibas Yöntemi

Mesnevî, Mevlana'nın varlık, âlem ve insana dair gerçeklikleri tasavvufî bir bakış açısı ile görünürde basit olan hikâye ve temsil yolunu kullanarak beyitler halinde aktardığı bir eserdir. Hikâyeler ve temsiller somuttan soyuta, duyulur şeylerden (mahsüsât) makul şeylere (mücerredât) ilerleyerek çeşitli anlam tabakaları oluşturulacak şekilde sunulmuştur.[102] Mevlana kıssaları tahlil ederken onları bir araç olarak görür ve onlar üzerinden Kur'ân'ın nefis ve ruh terbiyesine dair ilkelerine muhatabının dikkatini çeker ve okurun bu kıssalardan kendisine pay çıkarmasını, ibret almasını sağlar.[103] Firavun kıssasını anlattıktan sonra "Firavun'da bulunan sende de vardır. Fakat senin ejderhan kuyuya hapsedilmiştir. Ne yazık ki bütün bunlar sana ait haller, ama sen onları Firavun'a nispet ediyorsun. Senden söz etseler seni ürkütür. Başkasından söz etseler sana masal görünür… Ateşinde Firavun odunu yok. Yoksa senin ateşinde Firavun'unki gibi alevlenirdi." (*Mesnevî* 3/971-975) şeklinde mesaj beytiyle kıssadan hisseye intikal eder.

Ankaravî, Mevlana'nın *Mesnevî*'de bu türden bir söylem üslubu geliştirmesini şöyle izah eder:

---

[101] Detaylı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, "*Molla Fenârî ve Bir Usûl Metni Olarak Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî*", s. 91.

[102] Mevlana'nın eserindeki anlatım üslûbu ve anlam tabakalarına dair detaylı bilgi için bkz; Mustafa Aksoy, "Mevlana *Mesnevî*'sinin Yaygın Olarak Okunmasına Ontolojik Bir Yaklaşım", **Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi**, sayı 42, 2007, s. 123-136. Söz konusu anlam katmanlarını Ankaravî'nin okuma biçimi için bkz. Semih Ceyhan, İsmail Rusûhî Ankaravî'nin Mesnevî Tahkîki: Mesnevî'deki Mânâya Metodolojik Bir Yaklaşım, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2007, cilt: VIII, sayı: 20 [Mevlânâ'ya Armağan Sayısı], s. 117-142.

[103] Harun Şahin, *Mesnevî*'de Ashâb-ı Kehf Kıssası ve Tefsiri, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, sayı 18, Temmuz-Aralık 2007, s. 215-223.

"İmdi bazı kimselerin tabîatına ulûm-i resmiyye ve aklî bahisler lezzeti gâlib olup, sülûk ahvâline taalluk eden ilimlerden bî-behre kaldıklarına binâen, onlara göre yüce söz akliyyât alanına dâir bahislerdir. Ancak sülûk ahvâline ve sülûk âdâbına taalluk eden kelimeler kıssa ve hikâyeler kabîlindendir. Bu nevi´ kelimelerin hazları olmadığına binâen onlara göre *Mesnevi* süflî görünür. Bu türden tâifenin meşreblerine muvâfık geçmiş meşâyihden bazı evliyâ gelmişler ve kelâmlarını aklî kâideler ve nazarî mukaddimeler üzere binâ kılmışlardır, esrâr ve ilâhî ma´rifetleri bu üslûb üzere açıklamışlardır. Böylece aklî bahislerden ve fıtrî ilimlerden lezzet alan kimseler meşreblerine muvâfık olduğu için onların kitâblarına rağbet kılınmış, bu vâsıta ile onlarda olan ledünnî ilim ve dinî sırlardan lezzet bulmuşlardır. Ancak bununla yetinmeyerek, meşreblerine muhâlif olan evliyânın eğer nazm eğer nesri nice yüz bin ma´rifet ve hakîkatleri ihtivâ etse de meşreblerine muvâfık gelmediği cihetten *Mesnevî* ve mesnevî türünden eserlerde aklî bahisler ve hakikatler yoktur diye kınamışlardır. Bu itibarla da *Mesnevî* "kıssalar, hikâyeler, mev´izalar, nasîhatlara müteallik beyitlerden ibarettir." demişlerdir. Bazı kimseler dahî bunun sırrını "fusûl, kitâb, usûl, bâblar üzere değildir Mesnevî" diye dahl etmişler ve "sülûk ahvâline dâir olan kelimeler bâblar üzerine inşâ olunmamıştır" diye ta´nda bulunmuşlardır. Bu eleştirilerin içeriği şöyledir: "*Mesnevi*'de zât ve sıfât-ı ilâhî ve sırları yoktur ki, bir kimse bunları kavrasın. Öte yandan terkten fenâya varıncaya kadar sülûk mertebelerini derece derece içermez. Her bir makâm ve hallerin şerh ve tanımı da yoktur." Oysa bu kimseler hakîkat ve bâtın ve mâna nazarından baksalar, *Mesnevî*'nin bu bahisleri içeren bir tefsir olduğunu anlarlar. Bu açıdan birçok ârif kimse *Mesnevi*'deki aklî ve naklî mevzû ve mesâile hayran kalmışlardır. Nitekim ulemâ anlayışı *Mesnevî*'yi anlamada başarılı ve hâiz değildir. *Mesnevî*'yi anlamak için ilâhî bir anlayış ve rabbânî ilham gerekir. Bu fakirin söz konusu hakikatleri ve ma´rifetleri şerh etmesi sadece bir örnektir. Bu açıdan insafla bakılırsa az örnekten çoğa istidlâl olunur. Ve eleştiriden vaz geçilir." Bu açıdan Mevlana *Mesnevî*'sine eleştiri getirenlere tahaddîde bulunarak der ki: "Şayet gücünüz yetiyorsa mislini getirin." Bu meydan okuma, *Mesnevî*'nin makdûr-i beşer olmadığına, ilham ile yazıldığına delâlet eder."[104]

Mevlana'nın kullanmış olduğu kıssa, mecaz ve temsil anlatısı metodu aynı zamanda Kur'ân'ın uslûbudur. Nitekim Kur'ân'ın içeriğine bakıldığında onun büyük bir

[104] Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, s. 482-483.

kısmının eski ümmetlerin kıssalarından oluştuğu görülecektir. Hikâye ve temsil yöntemi anlatıma yardımcı ve etkileyici bir yöntemdir. Mevlana -bu söylem çerçevesinde- hemen hemen her hikâyede konuyu destekler mahiyette ayetler sunmuş, bu ayetleri farklı yöntemlerle ele almıştır. Hüseyin Güllüce'nin tespitine göre bu yöntemler şunlardır:

1. Başlıkta "falan ayetin tefsiri" diyerek ayet kullanmış ve o başlığın altında adı geçen ayetin tefsirinden bahsetmiştir. *Mesnevî*'de bu şekilde yer alan başlık sayısı Güllüce'nin tespitine göre 23 tanedir. "Onların konuşma tarzlarından tanırsın"[105] âyetinin yorumu" (IV/başlık 291) başlığında Muhammed suresinden iktibasta bulunmuş, altında da bu ayetin tefsirini yapmıştır.
2. Ele aldığı tasavvufî konuyu anlatırken bir veya birkaç ayete yer vermiştir. Bunların sayısı 700 ile 750 arasındadır. Örnek olarak "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim" sözünün yorumu" (IV/başlık 98) başlığı altında yaratılış konusunu anlatırken "O işi yapmadığına göre ücreti de yok onun. İnsan için çalıştığından başkası yoktur." (IV/2545) ayetini iktibas etmiş[106] ve bunun konuya bir delil olmasını amaçlamıştır.
3. Bir konu altında ayete işaret veya telmihte bulunarak ayet kullanması ve onun tefsirinden bahsetmesi. Bu da farklı görüşlerin olması ile birlikte 700-750 yerde geçmektedir. "Kimin elbisesi bir aşk yüzünden yırtıldıysa, açgözlülükten ve ayıptan tamamen arındı o." (I/22) Bu beyit ile aslında Yusuf suresinin 25, 26, 27 ve 28. ayetlerinde geçen Hz. Yusuf'un gömleğinin yırtılması hadisesine işaret edilmektedir.
4. Başlıkta "falan ayet hakkında" veya "falan ayet hükmü gereğince" gibi ifadelerle ayetler kullanılmış, o ayetler hakkında veya onların ışığı altında bilgi verilmiştir. *Mesnevî*'de yaklaşık 53 ayet bu şekilde geçmiştir. "İnsan neden yaratıldığına bir baksın" hükmünce çarıkla posta bakmanın hikmeti." (V/başlık 76) gibi ifadeler buna örnektir.
5. Konunun akışı içinde "falan ayet gereğince", "falan ayeti oku, manayı kavra" veya "falan ayetin delaletiyle" gibi ifadelerle bazı ayetlerden bahsetmesi. Mesela Mevlana, boş konuşmanın, gevezelik yaparak cahillik göstermenin zararlarını anlatırken "Bilgisiz sonsuza dek mihnete âşıktır. Kalk, "fî-kebed"e kadar "lâ

[105] Muhammed 47/30
[106] Bu ifadeler; Necm 53/36.

uksimu"yu[107] oku." (I/1710) diyerek okuyucuyu Kur'ân'ın söz konusu ayetlerine yönlendirmiştir.

6. Ayetlerin lafzını vermeden Farsça meâlini ve tefsirini veya yalnız meâlini kullanması.[108] "Nimete ulaşıp karınları doyup sıkıntıdan kurtulunca yine azdılar." (IV/3619) şeklinde gelen beyitte aslında "Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder."[109] Ayetinin meâli verilmiştir.[110]

Mevlana bu ve benzeri metotlarla birçok yerde Kur'ân ayetlerine değinmektedir. Buralarda bazen ayetin sadece lafzını verip geçerken bazen de ayeti meâlen iktibas ederek konuya devam etmektedir. Güllüce'nin tespit ettiği bu iktibas yöntemlerini genel anlamda iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi, ayetlerin başlık olarak gelmesi; ikincisi, konu akışı esnasında ayetlerin kullanılması. Her iki iktibasta da bazen ayetin tamamını, bazen ayetten birkaç kelime aktarılmaktadır. Kimi zaman ise ayetlerin Farsça meallerini vererek telmihlerde bulunulmaktadır.

Mevlana'nın konuyu ayetle sonuçlandırmaya dayalı yöntemi de *Mesnevî*'de mevcuttur. Bu da bir ayetin öncelikle tefsirini yapması, ardından ayeti zikretmesi şeklindedir. "Âşığın hidayet verici candan gelen iki yüz canı vardır ve bu iki yüz canı her an feda eder. Her cana karşılık on ecir alır. "On kat karşılık vardır" tabirini Kur'ân'dan okusana." (*Mesnevî*, 3/3834-35) Görüldüğü üzere bazı açıklamalar yaptıktan sonra sözün kilit noktasından ilgili ayete yönlendirme yapmıştır.

Mevlana'nın ele aldığı ayetlerin muhtevasına bakıldığında Kur'ân'ın özü sayılan, insanların erdemli olmalarından ve yaratılış gayelerine uygun davranmaları gerektiğinden bahseden ayetler olduğu ortaya çıkmaktadır. Onun ilgilendiği husus Kur'ân'ın iniş gayesi, insan ruhunu ilgilendiren bölümleri ve ayetlerin işârî manalarıdır. Ele aldığı ayetler anlattığı konular ekseninde olduğundan *Mesnevî*'de genel çerçevede hangi konulardan bahsedildiği de önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında çerçeveyi şu şekilde belirlemek mümkündür: "Münciyât" ve "mühlikât" konularından; bunların yanı sıra Allah ve insanın hakikatinden, insanın Allah ile olan alakasından, Allah sevgisinden; ruhun geçmiş ve geleceğinden, şeytan ve nefsin zarar ve kötülüklerinden

[107] Beled 90/1-4
[108] Güllüce, s. 118-119.
[109] Alak 96/6-7.
[110] Güllüce, s. 118-119.

bahsetmektedir.[111] Dolayısıyla içeriğinde bu konuları barındıran ayetleri ele almış ve onları izah etmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki Mevlana eserinde konunun akışı ile ilişkili gördüğü ayetleri kullanırken bazen mealen zikreder bazen ise ayet ve sure zikretmeden izahlar yapar. Kimi zaman ise ayeti vermeden konu ile ilgili ayetlerin tefsirine bakılmasını tavsiye eder. "artık arkasını tefsirden oku" şeklinde zikrettiği bu kısımlarda okuyucuyu atıf yaptığı ayet ile baş başa bırakmaktadır. Ayetler anlattığı konu ile bağlantılı olduğundan genellikle insanın bu dünyadaki gayesine ve Allah ile olan irtibatına yönelik ayetlerden iktibaslar yapmış ve bu ayetlere dair açıklamalarda bulunmuştur.

1.2. Mevlana'nın Sufi Hermenötiği: *Mesnevî*'de Ayet Yorumculuğu

Mevlana naklettiği ayetleri tefsir ederken bazen sadece zahirî manayı aktarmakla yetinmekte, bazen de ayette içkin olan anlam açılımlarını sergilemektedir. Nitekim sufi Kur'ân'ı birçok seviyede idrak etmeye ve yorumlamaya yetkindir. Aynı zamanda bu seviyeler arasında irtibat da kurabilir. "Kuran'ın zahiri, batını, haddi ve matlaı vardır. Batınının da yedi veya yetmişe kadar anlam düzeyleri söz konusudur." Hadisine dayanarak tasavvuf ehli Kuran metnini öznel yoruma (tevil) tabi kılmışlardır. İşârî tefsir denilen sufi yorum çabası (hermenötik) metnin göstergesi (delâlet) bakımından ilahi sözün ibaresi ile işareti arasındaki farklılık ve benzerliğe odaklanarak ibârî/zâhirî anlamdan işârî/batınî anlama intikal eder.[112] Sufi öncelikle Kur'ân metnindeki ayetin zahir anlamını idrak eder. Lafız anlamının çağrıştırdığı ve işaret ettiği varlık katmanlarıyla anlamsal ilişki kurar. Bundan sonra ise ayetin derin manaları ve hermenötik seviyeleri sufinin kendisine açılmaya başlar. Bu durumda ayetler farklı anlam boyutları kazanmaktadır. Bu sayede işari tefsir olarak isimlendirilen sufi yorum yöntemi belirginlik kazanır.[113]

Mevlana *Mesnevî*'sinde çoğu zaman ayetin anlam düzeylerine hâkim bir şekilde işari tefsir metodunu kullanmaktadır. Eserinde birçok ayet nakleden Mevlana söz konusu ayetleri farklı metotlarla yorumlamıştır. O Kur'ân'ın etimolojik, fıkhî, tarihî, kelâmî ve

[111] Hüseyin Güllüce, "Mevlana, *Mesnevî* ve Kur'ân", **Diyânet İlmî Dergi**, c. 47, sayı 1, 2011, s. 86.
[112] Semih Ceyhan-İslim Gümüştekin, "İşârî İhlâs Tefsiri Risâleleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** 2017, cilt: XV, sayı: 30, s. 319.
[113] İbn Arabi'nin tevil anlayışı için bkz. Nasr Hamid Ebu Zeyd, **Sûfî Hermenötik: İbn Arabi'nin yorum felsefesi,** Semih Ceyhan (çev.), İstanbul: Mana Yayınları, 2018.

edebî yönleriyle pek ilgilenmeden Kur'ân'ın iniş gayesi ve insan ruhunu ilgilendiren bölümleri ve bu bölümlerin tefsirleri ile meşgul olmuş,[114] bu sebeple de mevzuî tefsir türü içerisinde yer alacak bir eser ortaya koymuştur. Ele aldığı ayetleri gayet edebî ve anlaşılır bir üslupla açıklamıştır. Açıklamalarında kullandığı tahkiye metodu ile ayetleri hayatın içinden bir parça olarak bize sunmaktadır.

Mevlana'ya göre Kur'ân'ın bir kısmı diğer kısmını açıklar mahiyettedir. Bu sebeple Kur'ân'ın en sağlam tefsiri bizzat Kur'ân tarafından yapılan tefsiridir. "Allah'ın sözüne yine Allah'ın sözünden yorum ara; kendine gel, zanlar yüzünden saçmalayıp durma a pak yüzlü. Düğümü kim bağladıysa yine o çözer, mührü kim vurmuşsa yine o açar." (*Mesnevî*, 6/2292-93) Ankaravî şerhinde bu beyitleri şöyle izah etmektedir;

> "Maksûd Hakk Teâlâ'nın bu meydân-ı vücûda ilkā eyledügi esrâr u nikāt mührelerini hiç bir kimse anun izn ü irâdeti olmayınca ahz u hatf eylemege kādir olama. Meger ki anun izn ü irâdeti ola pes anun kelâm-ı latifinde olan sırları ve nükteleri bir kimse mücerred nazar-ı 'akliyye ve kuvvet-i fikriyye ile niçe hal u feth eyler ve ne hâlle anun ta'limi olmayınca veyâhûd anunla âşinâ olan bir veli tâlibe anı ta'lim kılmayınca tâlib-i hakîkat ma'nâya niçe vâsıl olur ve andan murâd-ı Allah ne idügini bilür."[115]

Mevlana yorumlarında zahirî mana ve tefsirlere de yer vermiş fakat bu işin ehli olarak zahir ulemâsını gördüğünden özellikle ayetlerde gizli mana ve işaretlerden bahsetmeyi tercih etmiştir. "Kötüler kötüler içindir"i[116] oku ve gidip bu sözün arka planını anla" (*Mesnevî*, 4/279)[117] beytinde görüldüğü üzere Mevlana zahirî manaların anlaşılması için tefsir kitaplarına yönlendirmektedir. Başka bir örnekte "zulle azabı"[118] ile ilgili ayeti anlatırken devamında "A ulu kişi, çoğumuz öldük, elaman [dediler]. Sen gerisini tefsir kitabından oku." şeklinde de yönlendirmelerde bulunmakta, zahirî mananın anlaşılmasını ilgili tefsilere havale etmektedir.

Mevlana'nın ilahi kelâmı tevilde başvurduğu kaynaklar şu şekilde sıralanabilir; ayetler, hadisler, sahabe kavli ve tarihsel rivayetler, bir takım olay, hikâye ve isrâiliyat

---

[114] Şahin, s.355.
[115] Özlem Güngör, İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-letâif ve Matmûratu'l-ma'ârif) (VI. Cilt) (Metin-İnceleme-Sözlük), s. 1261.
[116] Nûr 24/26.
[117] Ankaravî *Câmiu'l-âyât*'ta söz konusu beyiti şerh etmemiştir.
[118] Şuarâ 26/189.

bilgisi. "…Çünkü "Ben onun kulağı, gözü, dili ve eli olurum" [hadisi] ve "Attığın zaman sen atmadın, Allah attı" [ayetiyle birlikte] bu konuda ayetler, hadisler, rivayetler pek çoktur." (*Mesnevî*, 5/2241 vs.) ifadesinde Mevlana ayet ve hadisi birbirini şerh eder şekilde kullanmıştır. Aynı şekilde "Peygamber'e şöyle mesaj geldi; yoluna devam et, zafere ulaşamadım diye üzülme. Çünkü şu anki aşağılanmada fetihler vardır. Filan kale, filan bölge senin işte. Bak sonunda Peygamber hızla dönünce onun eliyle Kureyza ve Nadîr'e neler oldu. Kaleler ve iki kale arasındaki bölge ele geçti ve ganimetlerden yararlanıldı." (*Mesnevî*, 3/4502 vs.) ifadelerinde de tarihi rivayetler uyarınca izah etme söz konusudur.

Mevlana'nın ayet tefsirinde kullandığı bir diğer yöntem dirâyet tefsiri metodunu andırır. Bu tefsir türü *Mesnevî*'de rivayet metoduna nispetle daha fazla yer almaktadır. Dirâyet tefsiri içerisine onun dil ile ilgili yaptığı tefsirlerin yanı sıra edebiyat,[119] kelâmî[120], fıkhî[121], içtimâî, teşbîhî ve temsîlî[122] yorumları da girmektedir.

Dile dayalı tefsirlerinden birisi şöyledir; Âl-i İmrân suresinde yer alan "…Allah şu hakikate şehâdet eyledi ki: kendisinden başka Tanrı yoktur. Bütün meleklerle adalet ve hakkaniyeti ayakta tutan ilim sahipleri de (bu hususta şehâdet ettiler). Ondan başka hiçbir Tanrı yoktur. O Âzîz'dir, Hakîm'dir." ayetindeki "ve'l-melâiketu"kelimesindeki "vav" harfinin atıf için olduğunu söylemekte ve şu şekilde açıklamaktadır; "Kur'ân'da şahitliğe atf ile Allah, melek ve âlimler birlikte beyân buyrulmuştur. Allah, melekler ve ilim sahipleri şehâdet ederler ki O şânı yüce Allah'tır, dâimdir, O'ndan başka Tanrı yoktur. Hak şehâdet eyleyince melek kimdir ki, şehâdette Cenâb-ı Hakk ile ortak olsun. Lakin güneş ışığının fazlalığından ona örtüsüz bakmak kabil olmaz."[123]

İçtimâî tefsir yaptığı yerlerden biri altıncı cilt 2611 numaralı beyit ve devamında yer alır; "İyi kişiler topluluğuna danış. Peygamber'e gelen "Onlara danış" emirini bil. "Onların işleri danışmayladır" ayeti şunun içindir. Danışarak yorulmak ve yanlışa düşmek azalır. Bu akıllar aydınlık kandiller gibidir; yirmi kandil bir kandilden daha parlaktır. Ola ki aralarında gökyüzü ışığıyla alevlenmiş bir kandil de bulunur." (*Mesnevî*,

[119] Bkz. *Mesnevî*, 2. defter, byt. 3350.
[120] Bu konuda örnek olması bakımından Mevlana'nın Mutezile ve Cebriye'ye karşı kader-kaza konularında getirdiği itirazlara bakılabilir; *Mesnevî*, 5. defter, byt. 3150 vs.
[121] Bkz; *Mesnevî*, 5. defter, byt. 578 vs.
[122] Bkz. *Mesnevî*, 2. defter, byt. 3120-30.
[123] *Mesnevî*, 1. defter, byt. 3643-47.

6/2611 vs.) Aynı zamanda bazı ayetlerin açıklamalarında hem dirâyet hem de rivâyet tefsiri metodunu birlikte kullanmıştır. Mesela "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" [ayetindeki] hikmet" (*Mesnevî*, 6/2152 vs.) başlığını taşıyan bölümde şu izahlarda bulunmaktadır; "Bu yüzden [Allah] padişahlığına bir ayna olsun diye gönül sahibi bir [varlığı] kendisine halife yaptı. Ona sınırsız sefalar, temizlikler bahşetti; sonra da ona karanlıklardan bir zıt var etti. Beyaz ve siyah iki bayrak dikti; birisi Âdem'di öteki yol kesici İblis. O iki büyük ordu arasındaki mücadele ve savaşta olanlar oldu. Aynı şekilde ikinci dönemde [halife] olarak Hâbil geldi; onun temiz zıddı da Kâbil oldu. Böylece adaletin ve zulmün bu iki bayrağı Nemrut'a dek devirden devire geldi. Nemrut, İbrahim'in zıddı ve düşmanı oldu. O iki ordu birbirine kin güderek savaştı. Savaşın uzaması hoşuna gitmeyince ateş ikisinin arasını ayırdı. O iki kişinin sorunu çözülsün diye ateşi ve azabı hakem yaptı. Firavun ile şefkatli Musa'ya dek dönem dönem, çağ çağ yıllar boyu aralarında savaş oldu. [Ama savaş] hadden aşıp bıkkınlık verince Allah bu ikisinden hangisi geri kalacak, hangisi öne geçecek diye suyu hakem yaptı. [Bu savaş] Mustafa'nın zulüm ordusunun kumandanı Ebu Cehil'e karşı çıktığı, tavır aldığı döneme dek sürdü…" (*Mesnevî*, 6/2153-65) Bu ifadeler zıtların yaratılma sebebini, bunların birbiri ile olan mücadelesini ve halife yaratılmasının hikmetini tarihi olaylara atıflarda bulunarak sebep-sonuç ilişkisi içerisinde anlatmıştır.

Mesnevî, ayet tefsirlerini klasik tefsir usulü kategorisinde yer alan dirayet ve rivayet tefsirleriyle örtüştürmek doğru değildir. Zira Mevlana en başta bir mutasavvıf, *Mesnevî* de bir işârî tefsir metnidir. *Mesnevî*, ayetlerdeki işaretleri açıklaması sebebiyle Mevlana tarafından "Keşşâfü'l-Kur'ân" olarak isimlendirildiğini daha önce belirtmiştik. Bu açıdan bakıldığında *Mesnevî*'nin manzum bir işârî tefsir olduğu söylenebilir. Onun yaptığı işârî tefsirlerden bir kısmı ilham bilgisinin eşliğinde söze bürünürken, diğer bir kısmı ise daha önceki işârî tefsirlerin naklinden ibaret gözükmektedir. Bu şekilde yorumladığı ayetler genelde Allah, peygamber, veliler, ruh, nefis, muhabbetullah, ilm-i ledün, tarikat gibi tasavvufun bir takım temel kavramları ile alakalı ayetlerdir.[124] Mesela, tasavvufta önemli bir yeri olan Nur suresi 35. ayetin yorumunu işârî metotla şu şekilde yapmaktadır; "Kaf dağı onun karşısına çıkacak olsa korkar, nur onu Tur dağını parçaladığı gibi parçalar. Erlerin bedenleri, [Allah'ın verdiği] kâmil kudretle, niteliksiz nura dayanma gücü bulmuştur. Tur'un zerre kadarına dayanamadığı nuru, Allah'ın

[124] Güllüce, s. 171.

kudreti bir fanusa yerleştirir. Kandil konulan yerle sırça, Kafdağı ve Tur dağını paramparça eden nura mekân olur. Onların bedenlerini kandil konacak yer bil, gönüllerini de sırça. Bu kandil Arş'a ve feleklere ışık salmıştır. Onların nurları bu nura hayran kalmıştır; kuşluk çağındaki yıldız gibi yok olmuştur. Bundan dolayı peygamberlerin sonuncusu, zevâli olmayan ezeli padişahtan rivâyet ederek demiştir ki; Ben göklere, boşluğa, yüce akıllara ve nefislere sığmadım da, neliksiz, niteliksiz, sorgusuz, sualsiz bir halde misafir gibi müminin kalbine sığdım." (*Mesnevî*, 6/3063 vs.) Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Mevlana ayette geçen "misbâh'ı" hakikat bilgisine ulaşmış kimselerin kalbi ve bu misbâhın içinde bulunduğu "mişkât"ı, onların vücutları şeklinde yorumlamak suretiyle işârî olarak tefsir etmektedir.

Mevlana ele aldığı ayetlerden bazılarına kendine özgü işârî yorumlar getirmiştir. Bu yorumlar arasında beşinci cildin büyük bir kısmını kaplayan "Dört kuş al, onları yanında topla"[125] ayetinin yorumlanması önemli bir yer tutmaktadır. Mevlana buradaki dört kuşun karga, kaz, tavus kuşu ve horoz olduğunu ifade ettikten sonra bunların insan bedeninin dört niteliğine işaret ettiklerini belirtmektedir. Buna göre horoz şehveti, kaz hırsı, karga tûl-i emeli (aşırı istek), tavus kuşu ise mevki ve makâm hırsını simgelemektedir. Ruhun sonsuzluğu için bu dört kuşun kafasının kesilmesi gerektiğini ifade eden Mevlana, bedenin kuşların simgelediği bu manalara yuva olmaktan kurtulması gerektiğini belirtmektedir. (*Mesnevî*, 5/37 vs.) Her hayvanın temsil ettiği kötü huy insanın erdemli ve manen diri olması yönünde en büyük engel olarak görülmektedir. Bu sebeple de insanın bu hayvanları öldürmesi, yani bu huyları kendisinde yok etmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, aktardığımız bu tefsir örnekleri, *Mesnevî*'nin ilahi metni yorumlama boyutunu ortaya koymakla birlikte Mevlana'nın hermenötik anlayışını ve tefsir ettiği ayetlerin muhtevasını da göstermektedir. Onun tefsir yöntemi ayetlerin işaret ettiği manaları ortaya koymak amacıyla işârî metot; insanların hayatlarında uygulanabilir olduklarını göstermek amacıyla da tahkiye ve mesel yöntemidir. Ele aldığı ayetler ise genelde ahlâkî kemâlin nasıl olması gerektiğinden bahseden ilahi cümlelerdir. Ona göre tasavvufî tevilin, Allah'ın murâdının kelâm seviyesinde tezâhürü olan âyet ve

[125] Bakara 2/260; *Mesnevî*, 5. defter, 30. beyit sonrasında gelen başlık; Ankaravî, *Câmiu'l-âyât*, N;478, 121a-123b.

hadislerle yapılması gerekmektedir. Bu açıdan lafzıyla yaklaşık 158 hadisi beyitlerinde naklederken bunların büyük bir kısmını ayetleri tefsir esnasında kullanmaktadır.

2. Mevlana Ve *Mesnevî*'de Sünnet/Hadis Olgusu

Mevlana'nın hadis olgusu incelenirken sırasıyla nübüvvet algısı, Hz. Muhammed'in üstünlüğü düşüncesi, onun sünnetine ittiba ve sünnete ittibanın bir göstergesi olarak hadislerine referansta bulunma meseleleri ele alınacaktır.

Mesnevî'nin Kur'ân ayetlerinden sonra başta gelen kaynakları arasında yer alan hadisler, İslâm'ın temel referansını oluşturur. İslâmî ilimlerde olduğu gibi -doğuş devri dahil- sufi yazım geleneğinde de durum aynıdır. Mutasavvıflara göre Hz. Peygamber'in sünnetine uymanın öncelikli göstergelerinden biri olan onun hadislerine sıklıkla referansta bulunarak nebevi yolun temel ilkelerini muhatap kitleye ulaştırmaktır.[126] Nitekim tasavvufî hayat ve düşüncenin temeli Hz. Peygamber'e ittiba anlayışıyla şekillenmiştir.[127] Erken ve geç dönem tasavvuf literatüründe görüldüğü üzere nübüvvete ittiba, sünnet-i Resûl'ü tatbik ve hadis külliyatına atıf ekseninde sufi düşüncenin açılımı ve müdafaası Mevlana'nın eserlerinin de öncelikli anlatı konusunu teşkil eder.

Bu noktada Mevlana'nın nübüvvet algısını ortaya koyabilmek için Hz. Peygamber'e olan bakışını bilmek gerekmektedir. O "Akıllar onun büyüsünü [dünyanın büyüsünü] çözebilseydi, Allah peygamberleri ne diye göndersindi? Aman düğümleri çözen ve "Allah dilediğini yapar" sırrını bilen bir güzel nefesli ara." (*Mesnevî*, 4/3196-97)[128] diyerek dünyanın büyüsünden kurtulmak, şifresini çözmek ve nihâî mutluluğa varmak için peygamberlerin gönderildiğini ifade etmektedir. Bu sebeple Mevlana ilâhî isteklerin bildirilmesi görevinin peygamberlere ait olduğu kanaatindedir. "Aracı olması dolayısıyla elçi bu dünya için inananlara bağlantı sağlayacaktır. Her gönül gizli vahyi

[126] Abdullah Aydınlı, **Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis**, İstanbul: Sehâ Neşriyât, 1986, s. 100.
[127] Arpaguş, s. 108.
[128] Beyitlerin açıklamaları *Câmiu'l-âyât*'ta yapılmamıştır. Ankaravî şerhinde ise açıklaması şu şekildedir; "Âgâh ol 'ukdegüşâ olan hoşdemi taleb eyle "yef'alüllâhu mâ yeşâ" âyet-i kerîmesinin râzını bilici. Hoş demden murâd bunda nefsi kıll u gışdan pâk olmuş ve nefsi cehl ü gafletten tahâret bulmuş vâris-i Hazret-i Nebî olan veliyy-i kâmildir ki Allah Teâlâ Hazretlerinin her şeyde "keyfe mâyeşâ" tasarruf eylediğinin râzını bilici ve esrâr-ı kazâ ve kadere âlim olucudur ve bi-iznillâh ve bikudretihi kulûbun ukdelerini hall kılıcıdır. Hülâsa-yı kelâm böyle demek olur ki her akl u fikr sâhibi dünyânın ukdelerini feth eylemeğe kâdir değildir. Ey dünyânın sihrinden ve mekrinden âzâd olmak isteyen âgâh ol 'ukdegüşa olan bir kelâmı hoş ve zâtî dilkeş mürşid-i kâmili taleb eyle ki ol Hakk Teâlâ dilediği şeyi işlemesinin râzdânı ola. "yef'alüllâhu mâ yeşâ" ve "yahkumu mâ yüridü" ayet-i kerîmesinin sırrını bile ve kudretde ol hoşdem olan kâmili bir âlet ola tâ senin ukdelerini güşâde eyleyüp kuyûd-ı dünyâviyyeden seni halâs eyleye dimek olur." Mehmet Özdemir, s. 1158.

duyabilseydi, sözün ve sesin ne işi vardır dünyada." (*Mesnevî*, 4/ 2977-78) ifadelerinde ise peygamberlere olan ihtiyacı vurgulamaktadır. "Bütün bu ilimlerin aslı harfsiz ve savtsız olan âlemdendir. Oradan harf ve savt âlemine intikâl ederler. "Allah Musâ'ya da hitâb ile konuştu" âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere, Hak Teâlâ Hazretleri Mûsâ (a.s)'a söz söyledi. Fakat bu kelâmı hurûf ve savt ile söylemedi… İmdi enbiyânın harfsiz ve savtsız olan âlemde Hak ile dudaktan ve ağızdan güft ü şinîdi vardır ki, bu ukûl-i cüziyyenin evhâmı oraya vasıl olursa da takib edemez. Fakat enbiyâ âlem-i bi-harfîden, âlem-i harf ve savta gelip bu çocukların hatrı için kendileri de tıfıl olurlar. Zîrâ "Ben muallim olarak gönderildim" buyrulmuştur."[129] şeklinde geçen ifadelerden de anlaşıldığı üzere peygamberlerin gönderilme sebepleri ve görevleri harf ve ses olmaksızın Allah'tan aldıkları haberleri insanların anlaması adına harf ve sese büründürerek onlara bildirmektir. Nitekim insanlar ancak bu durumda yaratıcının muradını öğrenmiş olurlar.

Mevlana peygamberler arasında Hz. Muhammed'i ayrı tutmaktadır. Onun ayrıcalıklı olarak yaratıldığını söylerken bizim gibi insânî özelliklerinin de var olduğunu ifade etmektedir. "Muhammed de etten, deriden meydana gelmiştir. Nitekim her beden terkib bakımından onun cinsindendir. Eti vardır, derisi vardır, kemiği vardır. Ama hiç bu [bedenin] terkibiyle ötekiler bir olur mu?" (*Mesnevî*, 5/1323-24) beyitleri bu görüşünün delillerindendir. Mevlana, Fetih suresinin ilk ayetlerinden[130] hareketle Allah'ın Hz. Peygamber'e verdiği nimetleri şu şekilde açıklamaktadır;

> "Allah Teâlâ bu surede Peygamber Efendimiz'e verdiği nimetleri haber vermektedir. Bunlardan birincisi ayette fetih ve zafer olarak ifade edilen duâların kabul edilmesidir. İkincisi Allah'ın ma'rifet etmesidir ki bu muhabbetin bir göstergesidir. Birini seven kişi sevdiğinin eksiğini görmez. Üçüncüsü Hakk'a vuslat olan nimetin tamamlanması, dördüncüsü saltanat ve velâyet şeklinde tecellî eden Allah'ın yardımıdır. Velâyet her şeyi Hakk'tan gören nazar kuvvetidir. Hz. İbrahim'in ateş, Hz. Musa'nın su üzerinde yürümeleri, Hz. Süleyman'ın güneşe, Hz. Nuh'un tufana hükmetmeleri, Hz. Davud'un demiri hamur haline getirmesi, Hz. İsa'nın hayvânî ruhları diriltmesi, Hz.

[129] Fîhi mâ fîh, s. 175.
[130] Fetih 48/1-10.

Muhammed'in miraçta semaları geçmesi bu nazar kuvvetiyle olmuştur. Onlar Hakk'ın küllî emrini ve parlak nurunu görüp tecellînin zuhûr yeri olmuştur."[131]

Mevlana'nın Hz. Peygamber hakkındaki düşüncesi Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Peygamber'e bakış açısıyla birebir örtüşmekte Kur'ân'ın ortaya koyduğu bilgilerle paralellik arz etmektedir.[132] "Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[133] ayeti ekseninde kendisine minarede Hakk ile birlikte neden Hz. Muhammed'in de zikredildiği sorulduğunda "Senâ-yı Muhammed, senâ-yı Hak'tır" şeklinde cevap vermiştir.[134] "Şimdi rehber Muhammed (a.s)'dır. Evvelen Muhammed (a.s)'ın nezdine gelmedikçe, bizim nezdimize erişilmez."[135] Şeklindeki ifadesinde de sünnete bir bütün olarak bağlı olduğunu göstermekte ve tasavvuf yoluna girmek için Hz. Peygamber'e tabi olmayı şart olarak koşmaktadır. Hz. Peygamber hakkında böyle bir algıya sahip olan Mevlana, ona ümmî denmesini bile yakıştırmamaktadır. "Mustafa'ya (a.s.) "ümmî" derler idi. Onun ümmîliği yazı yazmaya ve ulûma muktedir olmamasından değil idi. Bu sendeki yazı, ulûm ve hikmet onda mâder-zâd olmaktan ve mükteseb bulunmamasından dolayı ona "ümmî" derler idi. Kamer üzerine yazı yazan, kağıt üzerine yazı yazmasını nasıl bilmez ve âlemde onun bilmediği ne olur?"[136] bu sözlerle ayın ikiye bölünme (şakku'l-kamer) hadisesine telmihte bulunarak şakku'l-kamer ile okuma ve yazmayı bilmemek anlamında kullanılan ümmîlik arasında tezatlık olduğunu bildirmektedir. Bu sebeple ümmîlik yazı yazmayı ve ilimleri doğuştan bilmek anlamındadır. Bir diğer ifadeyle Mevlana'ya göre ümmîlik çaba sonucu değil doğuştan bilme anlamındadır. Aynı zamanda Hz. Peygamber bu alemde yol gösterici bir nurdur, gece karanlığında bir dolunaydır. Bu dolunayın peşinden gitmek ve gece ulumayı seven köpeklere aldırış etmemek lazımdır. "Kendine gel de geceleri kalk ey peygamber. Mum geceleri ayakta durur." (*Mesnevî*, 4/1455-80).[137]

---

[131] Fîhi Mâ Fîh, s. 213-214; Necmettin Bardakçı, "Mevlana'nın Tasavvufî Düşüncesinin Kaynakları", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2007, sayı 19, s. 60.

[132] Arpaguş, s. 113.

[133] Nisâ 4/80.

[134] Fîhi Mâ Fîh, s. 204.

[135] Fîhi Mâ Fîh, s. 203.

[136] Fîhi Mâ Fîh, s. 130.

[137] Ankaravî bu beyitlerin açıklamasını şerhte şu şekilde yapmıştır; …Ey müzemmil olan nebî, âgâh ol leylîde, kâyim ol ki ey hümâmsın şem'-i ilahîsin. Şem' hod gecelerde kıyâmda olur. Ya'nî ey Nevî-yi mükerrem biz seni sirâc-ı münîr irsâl eyledik ve sen nûr-ı cân ve şem'-i cihânsın. Halk-ı âlem leyâlî tabiat u zulemât ve cehl ü gaflette giriftârlardır, şem'-i hod def'-i zulmet içindir gerektir ki şeb-i dünyâda hâb-ı gaflet ve hicâb-ı beşeriyyetle teeffüf eylemeden kalkıp halk-ı âleme ziyâgüster olasın ve onları râh-ı Hakk'a da'vet kılasın tâ kim âlem-i âfâk u enfüs senin nûrunla münevver ola. Velhâsıl müddeîlerin ta'n u teşnîinden âr edip kilîm-i beşeriyyetle ve siyâb-ı tabiâtla

"Onlar Ahmed'in adıyla üstün gelmeyi dilerlerdi de böylece düşmanları yenik düşerdi. Nerde korkunç bir savaş olsa, Ahmed'in hücûmu onların yardımcısı olurdu. Nerde müzmin bir hastalık olsa Ahmed'i anmaları şifalı bir ilaç olurdu… Onun sûreti duvara yansısa, duvarın yüreğinden kan damlar." (*Mesnevî*, 4/3838 vd.). Ankaravî bu beyitlerin açıklamasında "Pes Allah'ın lâneti kâfirler üzerinedir mevzi'-i Mezmûrda vaz'-ı müzhîr bunlar üzre la'net küfürleri sebebiyle olduğunu müş'irdir. Ya'nî hattâ bunların Hazret-i Ahmed'in nâm-ı şerîfiyle istiftâh eylemelerinden bunların yagîları sernigûn olurdu ve onlar 'adûları üzre galebe kılarlardı. Kezâlik meşâyıh u 'urefâyı dahî nice kimse görmezden evvel tamâm mürîd-i sâdık ve muhibb u 'âşık olurlar pes mülâkât müyesser oldukta habs-i bâtınları zuhûr edip akîdeleri fâsid olur ve inkârları zuhûra gelir."[138] ifadelerini kullanmıştır.

Mevlana, *Mesnevî*'de Hz. Peygamber'in mucizelerinden de bahsetmiş, bazılarını uzun uzun anlatmıştır. "Peygamber'in -Allah'ın salatı ve selâmı üzerine olsun- mucize göstermesi, taş parçalarının Ebu Cehil'in -ona lanet olsun- elinde dile gelmesi ve taş parçalarının Muhammed'in risâletinin hak oluşuna tanıklık etmesi" başlığını taşıyan ve bu başlık altında gelen beyitler onun mucizesini anlatmaktadır. (*Mesnevî*, 1/2154-59) [139] O'ndan bahsederken her seferinde farklı isimler kullanmayı tercih etmiştir. Bunlardan bazıları "Ey varlığın özü!" (*Mesnevî*, 1/2060), "Merhameti yol edinmiş şefkatli Peygamber" (*Mesnevî*, 2/2835), "Nâziri olmayan Peygamber" (*Mesnevî*, 2/2202), "Ve'n-necm şâhı, Abese sultânı" (*Mesnevî*, 4/2081) gibi ifadelerdir.

Mevlana'nın peygamber sevgisi ve sünnete ittiba anlayışının göstergelerinden olan hadis referansları söz konusu olduğunda, onun hadis ilmi sahasında geniş bir bilgi birikimine sahip olduğu ileri sürülebilir. Nitekim yapılan araştırmalar da ve bu durumu teyit etmektedir. *Mesnevî*, *Fîhi Ma Fîh*, *Dîvân-ı Kebîr*, *Mecâlis-i Seb'a*, *Mektubât* gibi eserlerinde bulunan hadis malzemesi onun tahmin edilenin üzerinde hadis kullandığını göstermektedir. [140]

mütesettir olmayasın. Belki zuhûra gelip halkı Hakk'a da'vet kılasın ve onlara rehnümâ olup mürşid olasın demek ola." Özdemir, s. 570.

[138] Özdemir, s. 1378.

[139] Daha fazla örnek görmek adına bkz; *Mesnevî*, 3. defter, byt. 3129-61, s. 358-59.

[140] Arpaguş, s. 110.

Netice olarak denilebilir ki, Mevlana genelde bütün peygamberleri, özelde ise Hz. Muhammed'i dini bilgide kaynak olarak görmektedir. Ona göre İslâm dini söz konusu olduğunda örnek alınması gereken insan Hz. Peygamber'dir. Mevlana hadislere fıkhî hüküm çıkarma veya kelâmî tartışmalara girmek için değil, ahlakî prensipler ve öğüt verici sonuçlar elde etmek için referans vermektedir. O, sufi düşüncelerinin hepsini eserlerinde sergilerken *Mesnevî* bu eserleri arasında düşüncelerini bulmak adına daha geniş bir yelpazeye sahiptir. Nitekim *Mesnevî* bütün dini ilimlerde olduğu gibi hadis ilminde de önemli bir yere sahiptir. Beyitlerde çoğunluğu sahih olan birçok hadis kullanılması veya bu derecedeki hadislere telmihlerde bulunulması[141] söz konusu durumu ortaya koymaktadır. Hadisleri bir irşat ve ahlakî öğüt aracı olarak gören Mevlana'nın kullandığı hadislerin ekseriyeti "fezâil" grubuna girmektedir. Bu durum *Mesnevî*'deki hadislerin muhtevasının tasavvufî ve ahlakî olduğuna şahittir.

Mevlana eserlerini Kur'ân ve sünnet ışığı altında kaleme almış, her eserinde temel referans olarak bu iki kaynağı kullanmıştır. Kur'ân'a bağlılığını ve Hz. Peygamber'e olan sevgisini kendine has üslûbuyla açıkça dile getiren Mevlana, *Mesnevî*'deki bazı beyitlerde de bu durumu ifade etmiştir; "Onun sözleri tamamıyla denizin incileriydi, çünkü gönlünün denizle bağı vardı." (*Mesnevî, 6*/816). Ankaravî şerhinde bu beyti şu cümlelerle açıklamaktadır;

> "Ya'nî ol Peygamber'in (a.s.) güftesi cümle bahr-i hakîkînin dürleri ve cevherleri idi. Zîrâ ki ol hazretin kalb-i şerîfinin deryâ-yı hakîkatine yolu ve vusûlü oldu. Ve deryâ-yı hakîkîden ol hazretin kalbine hemîşe feyz ü meded geldi. Pes onun mübârek dehânından cereyân eyleyen yenâbi'i hikem hikemi ilâhî oldu ve onun lisân-ı şerîfinden zuhûra gelen ehâdîs-i kudsiyyeye kelâm-ı ilâhî dendi."[142]

A. Avni Konuk ise beyti şu şekilde açıklamaktadır;

"Ya'nî onun kelâmı ve ahâdîs-i şerîfesi hep o vücûd-i vâhid-i Hak deryasının incisi ve hakâyık ve maârifi olur. Nitekim Ve'n-Necm sûresinde "Ve mâ yüntıku an'l-hevâ, in hüve illâ vahyün yûhâ."[143] Ya'nî "Peygamber hevâ-yı nefsânîden söylemez,

[141] Karahan, s. 11.
[142] Güngör, s. 584.
[143] Necm 53/3-4.

ancak vahyolunan nahyi söyler" buyurulur. Zîrâ o hazretin kalb-i şerîfînin o deryâ-yı vücûd-i hakîkîye nüfûzu vardır."[144]

2.1.*Mesnevî*'de Hadis Hâfızası: Hadis Kullanım Yöntemi

Mesnevî'de ayetlerin yanı sıra hadisler de hem delil olarak kullanılması hem de şerh edilmesi bakımından oldukça fazladır. Bu sebeple *Mesnevî*'de yer alan hadisleri belirlemek ya da tahriçlerini yapmak adına pek çok müstakil çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında İranlı araştırmacı Furûzanfer'in çalışması en kapsamlı çalışma olarak değerlendirilebilir. Ardından Türkiye'de Ali Yardım'ın doktora tezi olarak hazırladığı inceleme yer almaktadır.[145]

Fürûzanfer'in tespit ettiğine göre *Mesnevî*'de hadis adedi 276'dır.[146] Bu hadislerden 53 tanesi *Mesnevî*'de başlık (surh) olarak yer almaktadır. Ali Yardım ise tekrar edilenleri dışarda bırakıp bizzat hadis olduğu belirtilerek aktarılanların sayısını 158 olarak tespit etmiş fakat bu sayıdan çok daha fazla hadis olabileceğini ifade etmiştir.[147]

Bu veriler göstermektedir ki Mevlana geniş bir hadis kültürüne sahip olmakla birlikte[148] *Mesnevî*'de birçok beyitte ekseriyeti sahih olan bir hayli hadis yer almakta ya da bu hadislere telmihlerde bulunmaktadır. Mevlana'nın eserine aldığı hadislerin kaynakları arasında Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri başta olmak üzere, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Suyûti'nin *Câmiu's-Sağîr*'i, Abdu'r-Raûf el-Münâvî'nin *Künûzü'l-Hakâyık*'ı ve Abbas el-Kûmî'nin *Sefînetü'l-Bihârı* gibi hadis eserleri yer almaktadır. [149]

Mevlana'nın hadis iktibas yöntemi ayet kullanım yöntemine benzerlik gösterir. Bazı durumlarda -genelde başlık (surh) olarak geldiği yerlerde- hadisin tam metnini verirken, bazı durumlarda hadisten bir veya birkaç kelime vermeyi yeterli görmektedir. Beyit içinde geçen tek bir Arapça kelime bazen uzunca bir hadis metninin herhangi bir kelimesi, beytin geriye kalan kısmı da o hadisin meâli olabilmektedir. Mesela, "… Peygamber'in -ona selam olsun- "Sâd kıskançtır. Ben Sâd'dan daha kıskancım. Allah ise

[144] Konuk, c. XI, s. 284.
[145] Ali Yardım, "*Mesnevî* Hadisleri: Tesbît ve Tahkîk", (**Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniv., 1983).
[146] Bediüzzaman Fürûzanfer, **Ehâdîs-i *Mesnevî***, Tahran; Müessese-i İntişaratı Emir Kebir, 1968.
[147] Yardım, s. 270.
[148] Arpaguş, s. 110.
[149] Karahan, s. 11.

benden daha kıskançtır. Kıskançlığından görünen görünmeyen bütün kötülükleri haram kılmıştır." hadisinin anlamı hakkında."[150] Şeklinde başlık olarak gelen hadisin tam metni verilmişken; "Büyüsüyle insanları kuyuya düşürdüğünden, dünyayı büyücü diye niteler Peygamber."[151] beytinde de sadece hadisin belli bir kısmı verilmiştir.[152] Zaman zaman ise manayı bozmayacak şekilde hadisleri bir başka lafızlarla vermekte ya da Farsça tercümesini yaparak hadisi mana olarak alıp kendisi şekillendirmektedir. Bütün bunları yaparken hiçbir şekilde ravi ve kaynak ismi zikretmemektedir. Hadisler kıssalar, hikâyeler vb. ebebî formlarla süslenmekte, her zaman seviye korunarak halkın anlayabileceği, kavrayabileceği anlatım tarzı gözetilmektedir.[153]

Hadislerin seçiminde ve kullanım yönteminde Mevlana'nın ele aldığı konular ve bu konuları anlatma tarzı belirleyici olmuştur. Onun hadisleri iktibas usûlüne bakıldığında, döneminde kaleme alınan tasavvuf kitapları yahut hadis kitaplarından farklı bir yöntemle hadisleri işlediği görülecektir. Hadislerin bazen tam metnini bazen mealini vermekle yetinir. Bazen ise hadisin metninden bir veya birkaç kelime beyite yerleştirir. Bu kelimeler çoğu zaman uzunca bir hadisin öz kısmı veya ana fikrini ifade eden kelimeler olmaktadır. Böylece anlatacağı konuya dair ilgili hadisi de okuyucuya sunmuş olmaktadır.

Mevlana bazı durumlarda hadislerin hadis olduğunu belirtmemiş, sanki kendi sözüymüş gibi nakletmiştir. Ama bu tarz beyitlerde de genelde "sözüne kulak ver", "işaretini dinle" gibi ifadeler kullanmıştır. "Kazanan Allah sevgilisidir" işaretini dinle. Tevekkülden dolayı sebepte tembel olma" (*Mesnevî*, 1/915) beytinde görüldüğü üzere çalışanın Allah'ın sevdiği kulu olduğu belirtilirken hadis olduğu ifade edilmemiş onun yerine "işaretini dinle" ifadesi kullanılmıştır. Ankaravî "الكاسب حبيب الله" ifadesi ile bu beyitin bir hadis atfı barındırdığını ifade etmektedir.[154] Bu ve benzeri ifadelerin yer aldığı beyitler incelendiğinde genelinin lafzen veya meâlen hadis olduğu ortaya çıkmaktadır.[155] Fakat bu yöntem ile hadis nakleden ilk müellif kendisi değildir. Nitekim Buhârî kendi şartlarına uymayan bir senetle rivayet edilen hadis ile karşılaştığında o konuda başka bir

[150] *Mesnevî*; 1. defter, 1763. beytin üstünde gelen başlık, s. 72.
[151] *Mesnevî*, 4. defter, byt.
[152] Söz konusu hadisin tam metni şu şekildedir; "Dünyadan sakının, zira o Hârût ve Mârûttan daha da büyücüdür." Tirmîzî, **Nevâdiru'l-Usûl**, s. 25-26.
[153] Karahan, s. 11.
[154] Taştan, s. 477.
[155] Yardım, s. 276.

hadis yok ise bab başlığı oluşturarak hadisin metin kısmını kendi sözü gibi nakletmiştir. Onun bu yöntemi kullanması manayı muhafaza etme çabasından kaynaklanmaktadır.[156]

Mevlana bir mevzuyu anlattığı esnada bazen Ahmed bazen Muhammed bazen Mustafa bazen de onun güzel vasıflarından birini söyleyerek sözü Hz. Peygamber'e getirmekte ve ardından onun hadislerinden örnekler vererek anlatmak istediğini ayet ve hadis gibi iki sağlam temele oturtmaktadır.[157] Kimi zaman ise ayetlerde yaptığı gibi başlık olarak getirdiği hadisleri açıklamak üzere hikâyeler anlatmaktadır. Hadislerin veya ele alınan bir konunun bu türlü hikâyelerle zenginleştirilerek anlatılmasının; okuyucunun işlenen tasavvufî fikirlerden bıkıp usanmasının önüne geçmek, kimi sırları remzlerle 'ehil olmayanlardan' saklamak ve anlatım-aktarım açısından konuyu daha cazip hale getirme gibi gayelerle yapıldığı söylenebilir.[158]

2.2.*Mesnevî*'de Hadis Yorumculuğu

Mesnevî tasavvufî ve ahlâkî karakterli bir eser olup didaktik bir üslûpla söylenmiştir.[159] Bu sebeple eserde bulunan hadislerin ekseriyeti ibâdât, muâmelât ve ukubât şeklinde ifade edilen mevzulara ait bölümler arasında bulunmamakta, -daha önce de ifade ettiğimiz gibi- fezâil konuları arasında yer almaktadır. O hadislerin lafzı değil manası; şekli değil muhtevası üzerinde durmuştur. Bu sebeple onun hadis yorumculuğu incelendiğinde zahirî durumlardan ziyade manevi durum ve hallere önem verdiği görülmektedir. O ele aldığı hadisleri açıklarken daha çok mutasavvıfların geliştirdiği kavramları kullanmaktadır. Hadislerden hareketle fıkhî hüküm çıkarma ve kelâmî tartışmalara girmek yerine ahlâkî prensipler ve öğüt verici sonuçlar çıkarma gayreti içerisindedir. Bu durum *Mesnevî*'nin yazılış gayesiyle de örtüşmektedir. Şimdi Mevlana'nın hadis yorumculuğunun boyutlarını ortaya koymak adına *Mesnevî*'den bazı örnekler sunmak onun hadis hermenötiğinin anlaşılması için yerinde olacaktır.

Mevlana, hadisleri kimi zaman lafzî olarak yorumlarken kimi zaman ise ayetlerde yaptığı gibi kendi işârî yorumları ile açıklamaktadır. "Beni Metta oğlu Yunus'tan üstün tutmayın" hadisine "Peygamber der ki "Benim miracım Yunus'un

[156] Buhârî'de bu şekilde var olan hadis örnekleri için bkz: Yardım, s. 277.
[157] Sezai Küçük, s. 42-54.
[158] Osman Nuri Küçük, "Mevlana'nın Uslüp, Tasavvufî Fikir ve Meşrep Kaynaklarından Senâi", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, yıl:6, sayı:14, Ankara 2005, s. 455-72.
[159] Yardım, s. 269.

miracından üstün değildir. Benim miracım göğe onun miracı dibedir." Çünkü Hakk'a yakınlık hesabı aşar. Yaklaşmak ne yukarı çıkmaktır ne aşağı inmek. Hakk'a yaklaşmak varlık hapsinden kurtulmaktır. Yok için yukarı ile aşağının ne anlamı var? Yok için ne erken ne geç ne de uzak vardır." (*Mesnevî*, 3/ 4510-14) ifadelerini kullanarak işârî bir yorum getirmiştir. Hz. Muhammed'in Safer ayının çıktığını haber vereni cennetle müjdeleyeceğini ifade eden sözünü ise hep sanıldığı gibi söz konusu ayın uğursuz kabul edilmesinden değil Peygamber'in bu aydan sonraki ay olan Rebiülevvel ayında öleceğini bilmesi ve bu sebeple Safer ayının çıkışını beklemesi şeklinde yorumlamaktadır (*Mesnevî*, 4/2584 vs.). "Safer ayı gelince bu aydan sonra yolculuğa çıkacağım diye sevinir." (*Mesnevî*, 4/2586). Bazen de hadisin hem zahirî açıklamasını hem de işârî yorumunu birlikte zikretmiştir. "Baharın serinliğini ganimet bilin" hadisinin anlamı hakkında"[160] başlığını taşıyan bölümde hadisi açıklarken öncelikle zahirî manasını vermiş ardından ise kendi yorumunu anlatmaya başlamıştır. "Peygamber: "Dostlar sakın bahar serinliğine karşi vücudunuzu örtmeyin" dedi. Çünkü o, baharın ağaçlara yaptığını yapar sizin canınıza. Ama güz serinliğindan kaçıp sakının, çünkü bağa, asmalara yaptığını yapar size. Rivâyetçiler bunu zahirî anlama yormuş, sadece bu sûretle yetinmişlerdir. O topluluğun candan haberi yoktur, dağı görmüş dağdaki madeni görmemişlerdir. O hazan Allah'a göre nefis ve hevadır. Akılla cansa tıpkı bahardır, ebedi kalıcılıktır. Sende gizli bir cüz'i akıl vardır [ama], sen dünyada olgun bir akıl sahibi ara. Senin cüz'i [aklın] onun küllî [aklıyla] küllî olur. Küllî akıl ise nefsin üzerinde boyunduruk gibidir. Öyleyse [hadisin anlamı] teville şöyle olur: temiz soluklar yaprağa ve asmaya hayat veren bahar gibidir. Velilerin yumuşak ve sert sözlerine karşı vücudunu örtme, çünkü dininin dayanağıdır [o sözler]. Sıcak da söylese soğuk da söylese hoşça kabul et de sıcaktan, soğuktan ve cehennemden kurtul. [O sözlerin] soğuğu da sıcağı da hayatın ilkbaharıdır. Doğruluğun, kesin bilginin ve kulluğun özüdür." (*Mesnevî*, 1/2046-57).

Mesnevî'nin ilk cildindeki "Vaaz esnasında biz senin kutlu yüzünü göremiyoruz" diye Peygamber için bir minber yapıldığında Hannâne direğinin inlemesi, Rasûlün ve sahabenin o iniltiyi duyması, Mustafâ'nın direkle açıkça soru-cevapta bulunması"[161] başlığını taşıyan ve Hz. Peygamber dönemindeki kütük hadisesini anlatan

[160] *Mesnevî*, 1. defter, 2045 numaralı beyitten sonraki başlık.
[161] *Mesnevî*, 1. defter, 2112. beyitten sonra gelen başlık.

bu hadisi[162] Mevlana, Hz. Ömer'in rüyasında kendisine Allah'tan bir ses geldiği ve onun bu sözü işittiğini anlatırken zikretmektedir. İlahi sesi ve bu sese muhatap olanların sadece insanlar olmadığı, nebâtât ve cemâdâtın da bu sesi işittiğini ifade ettikten sonra söz konusu başlığı atmış, akıl sahibi bazı insanların inançsızlığı ile cansız hurma ağacının imanını mukayese etmeye başlamıştır. Mevlana, Hz. Peygamber direğe ne istediğini sorduğunda direğin "Bekâsı sürekli olanı isterim." (*Mesnevî*, 1/2118) şeklinde cevap verdiğini, insanların bu kütükten aşağı kalmaması gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda isabetli tercihler yapmayı, gelip geçici olanı değil ebedî ve bâkî olanı isteyebilmek gerektiğini de göstermektedir. "[Allah] sırlarından nasibi olmayan kimse, cansızın inlemesini nasıl tasdik eder?" (*Mesnevî*, 1/2122) beytinde de gerçekleşen bu mucizeyi kabul etmeyen kimseleri eleştiriye tabi tutmakta ve onları elinde değneği olan kör kimselere benzetmektedir. Ardından bu mucizenin gerçekliğini kanıtlamak üzere "Cansızlar "Ol" emrine vakıf olmasalardı, bu söz dünyada reddedilirdi" (*Mesnevî*, 1/2124) beytini zikrederek ayetten delil getirmektedir. Nitekim devamında yer alan "Dilleriyle bühtân etseler de elleri ayakları tanıklık eder." (*Mesnevî*, 1/2153) beytinde Yâsîn suresine işaret edilmekle birlikte[163] cansız varlıkların ahiret gününde hem işiteceği hem de konuşacağı anlatılmaktadır.

İsmail Ankaravî *Mesnevî* şerhinde Mevlana'nın Hannâne hadisini yorumlama üslubunu şöyle yorumlar:

> "Çünkim Peygamber (a.s)'dan ötürü minber düzdüler. Zîrâ cema'at çok oldu ve dediler ki: Biz senün mübârek yüzünü vakt-i va'zda göremeziz. Ve Hazret-i Resûl (a.s) ve ashâb-ı kirâm ol dıraht-ı hannânenün nâlesini işitmelerinin beyânındadır. Ve Hazret-i Nebiyy-i Mükerrem (a.s) o sütûna sarâhat suâl ve cevâbının beyânındadır. Ve bu beyân bu hadîs-i şerîfin ma'nasıdır ki ki nazma getirip buyururlar. İmâm Buhârî ve Ebû Dâvud bu hadîsi ittifâk üzre Hazret-i Câbir'den rivâyet buyururlar… Tercümesi budur ki Hazret-i Resûl-i Ekrem aleyhi's-selâm hitâbet eylediği zamânda bir hurma ağacının dalına dayanırdı ki ol mescidin direklerinden biri idi. Vaktâ kim ol Nebî için minber düzüldiyse ve ol Nebî onun üzerine kasd eylediyse ve oturduysa ol nahle ki onun katında mukaddemâ hitâbet ederdi. Bir mertebe hanîn ve enîn eyledi ki hattâ münşak olmağa

[162] Buhari, Buyu' 32, (III, 14).
[163] "O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder." Yâsîn 36/65.

karîb oldu. Pes Hazret-i Nebî aleyhisselâm minberden indi ve ol direği ahz eyledi ve mu‘ânaka edüp kendülere zamm eyledi. Pes ol nahle sabî enîn eylediği gibi enîn eylemeğe başladı. Öyle sabî ki teskît olunur hattâ karâr iledur ve enîni dindi. Pes Hazret-i Nebî aleyhisselâm buyurdular ki: Ol nahle ağladı Hazret-i Allâh’ın zikrinden sâmi‘ olduğu zikrin mufârakatı üzre. Pes ol sütûnun hanîn ü bekâsından ‘ulemâ-i zâhir ve ehl-i i‘tizâl ve felâsife mezheb ü meşrebinde olanlar te’vîle meyl itmişlerdir. Demişledir ki: “Bu hanîn u enîn Hazret-i Resûl-u Emîn aleyhisselâm ve ashâb-ı güzîne istimâ‘-ı bâtına ve melekûtiyye ile mesmu‘a oldu” deyip beyâna gitmişlerdir. Dürüst olan budur ki Hazret-i Resûl-i Ekrem aleyhisselâm ve ashâb-ı güzîn ol hanîn u bükâyı istima‘-ı zâhire ile gûş etmişlerdir. Ba‘zı ‘ulemâ-i zâhir derler ki: “Ne‘am, Hazret-i Peygamber aleyhisselâm ve ashâb-ı kirâm ol sadâyı istimâ‘-ı zâhir ile istimâ‘ eylediler. Velâkin ol savtdan o sütûnun haberi yoktur. Belki ol sadâyı onda ol zamân Cenâb-ı Hakk halk eyledi. Mu‘cizeten li’n-nebiyyi aleyhisselâm. Böyle diyenler, cemâdât ve nebâtâtın Allâh ve Resûlullah’tan âgâh ve haber-dâr olmalarına ve Cenâb-ı Hakk’a hakîkat tesbîh eylemelerine inkâr edenlerdür ve mu‘tezile ve felâsife mezhebine gidenlerdür. Zîrâ onlar derler ki: “Hakîkat tesbîh u ma‘rifete ve enîn u haşyete ‘akl u hayât lâzımdır ve ‘akl u hayâta i‘tidâl-i mizâc ve beyyine-i mahsâs vâcibdür. Eyle olıcak tesbîh ü nâle-i cemâd mü’evveldür ve mecâzdur” derler. Hâlbûkî bu husûsta âyât ve ahbâr-ı kesîre vârid olmuşdur. Ammâ meşâyih-i sûfiyye ve erbâb-ı müşâhede te’vîl-i hakîkate mukil olmuşlardır. Ve ehl-i kelâm ve ‘ulemâ-i zâhir bâ-husûs ki mu‘tezile ve felâsife mecâzdır deyip te’vîl etmişlerdir. Mesela bu âyet-i kerîmede “min haşyetihi” lafz-ı şerîfi mecâzdır demişlerdir. Kâlallâhu Te‘âlâ: “Sümme kaset kulûbuküm min ba‘di zâlike fe hiye ke’l-hicâreti ev eşedde kasvetin ve enne mine’l-hicârati lemmâ yetefeccera minhu’l-enhâr ve enne minha lemma yuşakkak fe yahrucu minhu’l-mâ ve inne min hâ li-mâ yahbitu min haşyetillâh.” Ekser-i ‘ulemâ tefsîrlerinde taklîd li’l-mutezile “ve’l-hışyetu mecâzun ani’l-ınkıyadi” demişlerdir. İllâ Ebu’l-Leys ve İmâm Nevevî ve bunlar emsâli müşâhede sâhibleri mecâz değil hakîkattir demişler ve dahi “ve in min şey’in illâ yusebbihu bi hamdihi velâkin lâ tefkahûne tesbihahum” âyeti tesbîh-i cemî‘-i eşyâya hakîkat delâlet ederler tesbîhleri lîsân-ı hâl iledür demişlerdir. Hâlbûkî müşriklerden ve nefy-i sâni‘ edenlerden mâ‘adâsı lisân-ı hâl ile olan tesbîhe vâkıflardur ve âlimlerdür. Pes onlara “la tefkahum” kavli yerinde olmaz. Ve muhakkik olanlara ve sâhib-i müşâhede olanlara dahî muvâfık gelmez. Bu cümleden Şeyh-i Ekber Hazretleri *Fütûhât*’ta buyururlar ki:

> "Fe inne'l-musemmâ bi'n-nebâti ve'l-cemâdi 'ındenâ lehû ervâhun batânet an idrâki gayri ehli'l-keşfi fe lâ yuhissu bihâ misle mâ yuhissu bihâ mine'l-hayvânî ve'l-kull 'inde ehli'l-keşfi hayyûn nâtikun ve nahnu zidnâ ma'al îmânî bi'l-ahbâri'l-keşfi fe kad semi'ne'l-ahcara tezkurullâhe bi lisâni'n-nâtıkin tesmeuhû âzânunâ minhâ ve nuhâtibuhâ muhâtabete'l-ârifîne bi celâlillâhi." Pes Hazret-i Hüdâvendigâr ki ehl-i keşf ve müşâhedenin kibârındandır. Cemâdât ve nebâtâtın hayâtını ve nutk ile olan tesbihât ve tehlîlâtını isbât eyleyip buyururlar."[164]

Mevlana'nın hadis teviline bir başka örnek ise "Zamanınızdaki günlerde Rabb'inizin esintileri vardır, dikkat edin, kendinizi o esintilere bırakın!" hadisinin[165] açıklaması hakkında."[166] Başlığını taşıyan bölümde yer almaktadır. Burada Mevlana bir hadisi başlık olarak getirerek onu kendisine konu olarak seçmiştir. Bu sebeple başlık altında yer alan kısımlar söz konusu hadisin Farsça açıklaması mahiyetinde olup şu şekildedir; "Peygamber: Allah'ın esintileri bu günlerde artarda gelir [eser], dedi. Kulağınızı, aklınızı bu vakitlere verin de bu esintileri yakalayın. Esinti geldi sizi görüp gitti; dilediğinin canına can katıp gitti. Başka bir esinti daha erişti; uyanık ol, bari bundan mahrum kalma ey yol arkadaşı. Ateşin canı, ateş söndürmeyi ondan elde etti. Ölü onun bekâsıyla kaftan giyindi. Bu, Tûba [ağacının] tazeliği ve hareketidir. Canlıların hareketleri gibi değildir bu. Bu [esinti] yere göğe düşecek olsa, [yerin ve göğün] derhal ödü su kesilir. Zaten bu sonsuz soluğun korkusundan "Onu yüklenmekten çekindiler" [ayetini] okuyu ver." (*Mesnevî*, 1/1951 vd.). Mevlana bu hadisi açıklayan beyitlerden de görüleceği üzere zahirî bir açıklama yapmış, bunu gerçekleştirirken ayetten delil de getirmiştir.

Bir başka yerde Mevlana, Muâviye ile İblis'in hikâyesini anlattığı esnada İblis'in Muâviye'ye yalan ile doğruyu nasıl anladığını sorması üzerine şunları söylemiştir; "Peygamber bir işaret vermiştir, sahte ile çirkin için bir ölçüt belirlemiştir. Demiştir ki "Yalan kalpte şüphe doğurur, doğru ise huzur ve neşeye yol açar."[167] Bu ifadeler İblis'e inanmayan Muâviye'nin ona inanmama sebebini söylerken Hz. Peygamber'den getirdiği

[164] Taştan, s. 823-825.

[165] Hadisin tam metni; "Zamanınızın hayırlı şeylerini talep ediniz ve Allah'ın rahmet esintisinin kokularını almaya çalışınız. Zira Allah'ın rahmetinin eseri birtakım kokular vardır ki, onları kullarından dilediğine isabet ettirir. Allah'tan ayıplarınızı örtmesini ve korkularınızdan emin kılmasını isteyiniz."; Hakim et-Tirmizî, **Nevâdiru'l-usûl**, s. 223.

[166] *Mesnevî*, 1. defter, 1950. beyitten sonra gelen başlık, s. 77.

[167] *Mesnevî*, 2. defter, byt. 2719-20. Ayrıca hadis; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I/200.

delildir. Bu beyitlerde Mevlana'nın öğüt verici bir hikâye anlattığı sırada hadisler kullandığını ve bunlara dair açıklamalar yaptığını görmekteyiz. Nitekim beyitlerin devamında hadisin şerhi minvalinde şu izahlar yer almaktadır; "Yalan söz yüzünden gönül huzura ermez. Suyla yağ hiç ışık vermez. Doğru sözde gönül huzuru vardır. Doğruluklar gönül tuzağının yemidir. Gönül kırgın olursa ağzının tadı olmaz. Bu yüzden hiçbir şeyin tadına varmaz."[168]Aynı zamanda Mevlana bu beyitte de hadis olduğunu belirtmek amacıyla "Peygamber demiştir ki" şeklinde bir ifade kullanarak nakilde bulunmuştur.

Mevlana'nın hadis olduğuna işaret etmeksizin naklettiği hadislerin de var olduğu daha önceden belirtilmişti. "Kur'an hikmeti, müminin yitiği gibidir. Herkes kendi yitiğinin iç yüzünü bilir." (*Mesnevî*, 2/2896) manasındaki beyitte bu durum söz konusudur. Nitekim Mevlana bu beyti naklederken söz konusu cümlenin hadis olduğuna dair bir açıklama yapmaksızın nakletmiştir.[169]

Mevlana'nın bu beyitleri onun eserinde Hz. Peygamber'in mucizelerine yer verdiğini, hadisleri açıklarken bazen ayetlerden deliller getirdiğini, hadisleri belli hikâyeler ve benzetmeler eşliğinde açıkladığını, kimi zaman hadis olduğunu belirtmeden nakillerde bulunduğunu ve bu nakillerden çıkarılması gereken derslerin olduğunu bize göstermektedir.

3. *Mesnevî*'de Arapça İbareler: Kullanım Yöntemi

Mesnevî -bilindiği üzere- Farsça kaleme alınmıştır. Fakat bunun yanında I, III ve IV. ciltlerin dîbâceleri Arapça yazılmış, beyit ve surhlerde aktarılan ayet ve hadisler Arapça asılları ile nakledilmiştir. Ayet ve hadis metinleri haricinde bazı kavram, deyim, atasözü gibi durumlarda da Arapça tercih edilmiştir. Bu durumda Mevlana'nın eserlerinde çok dilli olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim onun diğer eserlerinde de hem Farsça hem Arapça hem de Rumca dillerini kullandığını görmekteyiz.[170] Konu hakkında Franklin Lewis şunları söylemektedir;

---

[168] Bkz; *Mesnevî* 2/2720-23.

[169] "Hikmetli söz müminin kayıp malı gibidir. Onu nerede bulursa o, ona herkesten daha fazla layıktır. Tirmîzî, **Sünen**, X/159.

[170] Mesela Divân-ı Kebîr bu şekilde kaleme alınan bir eserdir. Bkz. Tahsin Yazıcı, "Dîvân-ı Kebîr", **DİA**, 1994, c. IX, s. 432-433.

> "Mevlana'nın sadece okuma dili olarak değil, şiir yazıp vaaz verdiği bir dil olarak Arapça üzerinde kusursuz bir hakimiyeti vardı. Mütenebbî'nin şiirlerinin değerini anlamış, öyle ki profesyonel methiyeciler sınıfına sunmuştu. Eflâkî, Mevlana'nın geceleri zevk için Mütenebbî'yi okuduğunu söyler; Şemseddin'in işe yaramaz deyip vazgeçirmeye çalıştığı bir alışkanlıktır bu. Mevlana *Fîhi Mâ Fîh* ve *Mesnevî*'de Mütenebbî'den alıntılar yapmıştır; yani anlaşıldığı kadarıyla Şems bu şairi Mevlana'nın belleğinden söküp atmayı başaramamıştır. Büyük bir ihtimalle, Mevlana Mütenebbî'yi Suriye'deki öğrencilik günlerinde keşfetmeye başlamıştır. Bir keresinde Nizâmeddin Erzincânî, Mevlana'nın huzuruna çıkıp ona Arapça bir şiir okumaya başlar. Nizâmeddin üstün Arapça bilgisiyle Mevlana'yı etkilemeyi ya da sindirmeyi amaçlamaktadır, fakat Mevlana öyle anlaşılıyor ki söz konusu kasideyi ezbere bilmektedir, bir kısmını ezberden okur ve mistik hakikat konusuyla ilgili doğaçlama konuşur ve Nizâmeddin'e kendi fikrini kabul ettirir."[171]

Arapçaya hâkimiyeti son derece yüksek olan Mevlana'nın *Mesnevî*'deki Arapça ibare kullanım yöntemini iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Birincisi surhlerde geçen, ikincisi beyitlerde geçen Arapça ibarelere yöneliktir.

Onun beyit öncesi başlıklarda kullandığı ibareler bazı durumlarda Arapça dualardan oluşmaktadır. Mesela 4. cilt 85 numaralı surhte taharet alan kişinin taharet duası yerine abdest alırken burnuna su verme duasını okuması durumunu ele almaktadır ve duaları " شخص به وقت استنجا می گفت الهم ارحنی رائحة الجنة...اللهم اجعلنی من التوابین واجعلنی من المتطهرین" olarak nakletmektedir. Bazı durumlarda ise meşhur sözleri Arapça asıllarını koruyarak ifade etmektedir. Bu duruma 5.cilt 28 numaralı bölüm başlığı örnek teşkil etmektedir. Nitekim Mevlana bu başlıkta açıklamasını yaptığı söz olan "Müslümanlıkta ruhbanlık yoktur -لا رهبانية في الدين-" ifadesini Arapça olarak nakletmektedir. Diğer yandan Mevlana surhte geçen bazı diyalogları da Arapça olarak ifade etmektedir. Nitekim 5.cilt 69 numaralı başlıkta geçen duvar ile çivi hikâyesinde "Duvar çiviye 'Beni niye yaralıyorsun' der, çivi de 'Sen beni çakana bak' der. - قال الجدار للوتد لم تشقني قال الوتد انظر الي من يدقني-" şeklinde yer alan ifadelerin tamamı Arapça'dır. Surhlerde geçen Arapça ifadelerin bir kısmı ise şiirlerden oluşmaktadır. 6. cilt 115 numaralı başlıkta yer alan "Dur

[171] Franklin D. Lewis, **Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı**, Gül Çağalı Güven ve Hamide Koyukan (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010, s. 379-380.

da sevgiliyi ve yurdunu anarak ağlayayım - قفا نبک من ذکری حبیب ومنزل[172] بسقط اللوی بین الدخول فحومل -" ifadesi muallakat-ı seb'a'da geçen bir şiirdir. Ankaravî bu şiirin bir kaside olduğunu ifade etmektedir.[173]

Beyitlerde kullanılan Arapça ibareler ise yukarıdaki kullanım şekilleri ile benzerlik gösterir. Yani beyitlerde yer alan Arapça ifadeler de dua, meşhur söz, Arapça diyalog ve şiirlerden oluşmaktadır. Surhlerdeki kullanım şekillerinden farklı olarak beyitlerde yapılan tanımlarında Arapça ifade edildiği görülmektedir. Mesela, dil bilimci olan Sîbeveyh'e (ö. 180/796) atıfla yaptığı "Allah" kelimesinin açıklamasını Arapça olarak ifade etmektedir; "یولهون فی الحوائج هم لدیه" (Mesnevî, 4/1169)

Mevlana söz konusu ibareleri naklederken bazen birkaç kelime aktarmakla yetinmiştir. Bazı durumlarda ise Arapça ibarenin tamamını nakletmiştir. Bunun dışında bazı beyitlerin Arapça olarak ifade edilme sebebi ise anlaşılamamıştır. Ankaravî bu şekildeki beyitleri *Câmiu'l-âyât*'ta açıklamış olmasına rağmen bu beyitlerin ayet veya hadis olması durumuna dair izahta bulunmamaktadır. Aynı zamanda Arapça ibare olarak ele alınması durumunda da yukarıda zikrettiğimiz nakil şekillerinden hangisi olduğunu belirtmemiştir.[174]

[172] 115.bölüm başlığının devamıdır; Dur da sevgiliyi ve yurdunu anarak ağlayayım.
[173] Ankaravî, N, 176a.
[174] Bu durumun örneği için bkz., *Mesnevî*, 6/2367, 2398, 2399 vb.

İKİNCİ BÖLÜM

İSMAİL RÜSÛHÎ ANKARAVÎ'NİN *MESNEVÎ*'DEKİ NAS YORUMCULUĞUNA DAİR ALGISI: CÂMİU'L-ÂYÂT ÖRNEĞİ

*1. Câmiu'l-*âyât'ın Genel Özellikleri Ve İçeriği

Câmiu'l-âyât, Ankaravî'nin *Mesnevî*'yi ayet ve hadis bağlamında değerlendirdiği bir eserdir. Üzerine birçok çalışmaların yapıldığı *Mesnevî*, Ankaravî ile ilk defa söz konusu bağlamda ele alınmıştır. Onun *Mesnevî*'ye ayet ve hadis nazarıyla bakmasının neticesi olan *Câmiu'l-âyât'*ı kaleme almasının genel anlamda iki sebebi bulunmaktadır. Bizim tespitimize göre bu sebeplerden ilki, daha sonra kaleme almış olduğu *Mesnevî* şerhine dair ön hazırlık yapmaktır. İkincisi ise dönemin sosya-politik yapısına ve genelde tasavvuf özelde ise Mevlevîlik hakkında eleştiri mahiyetinde yapılan tartışmalara cevap vermektir.

Bu sebeplerden ilkini şöyle açıklayabiliriz; İsmail Rüsûhî Ankaravî, *Mesnevî*'nin tamamına yazdığı şerh çalışması olan *Mecmûatü'l-letâif*'den önce *Mesnevî*'ye yönelik belli başlı bazı kısmî şerh hazırlıkları yapmıştır. Öncelikle birinci cild dîbâcesini (*Simâtü'l-mukinîn*), ardından *Mesnevî*'de geçen ayet, hadis ve Arapça ibareleri (*Câmiu'l-âyât*), sonra *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini (*Fâtihu'l-ebyât)* şerh etmiş ve en son olarak *Mesnevî*'de geçen müşkil ve anlaşılması zor olan beyitlerin izahını (*Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî*) yapmıştır. Bütün bu ön hazırlıkların neticesinde *Mesnevî*'nin tam şerhi olan *Mecmûatü'l-letâif ve Matmuratü'l-maârif*'i kaleme almıştır. Buna göre ayetleri derleyen anlamına gelen *Câmiu'l-âyât* Ankaravî'nin *Mesnevî* şerh projesinin ikinci ayağını oluşturmaktadır.[175] *Mesnevî* şerhinin yazılması -müellifinde belirttiği üzere- müstakil iki kitap olan *Câmi'u'l-âyât* ve *Fâtihu'l-ebyât*'ın bir araya getirilmesi ve geri kalan diğer beyitlerin şerh edilmesi ile meydana gelmiştir.

İkinci sebep ise dönemin hem tasavvuf hem Mevlevîlik hem de *Mesnevî* üzerine yapılan eleştirilerine cevap gayesi gütmektedir. Tarihsel bağlam söz konusu olduğunda *Câmiu'l-âyât*'ın Kadızâdelilerin eleştirilerine cevap mahiyetinde olduğu görülmektedir. Özellikle Kadızâdelilerin -Ankaravî'nin ifadesi ile "ashâb-ı garaz"- *Mesnevî*'nin dinin

[175] Semih Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, s.180.

naslarından uzakta olduğu şeklindeki eleştirilerine cevap mahiyetinde olma amacı güdülmüştür.[176] Bu açıdan bakıldığında Ankaravî'nin söz konusu eseri reddiye olması bakımından bir ilktir. Nitekim O ashâb-ı garaz olan Kadızâdelilerin kendisini memleketinden sürgün edilmesine sebep olduklarını, hatta birçok kere kendisini öldürmeye teşebbüste bulunduklarını ileri sürmektedir;

> "Bu fakîr-i kesîru't-taksîr kendi diyârımızda irşâd ve tezkîr kaydıyla mukayyed iken, ashâb-ı garazdan bir nice ehl-i hased ki "boyunlarında bükülmüş iplerden bir halat taşırlar [Tebbet 111/5] -şânlarındandır- ba´zı iftirây-ı kâzibe ve ahvâl-i fâside ile müttehem kılıp, nefy-i beled olmamıza sebep oldu. Belki katlimize kirâren kasd eylediler."[177]

Rüsûhî Dede aynı şekilde aşırı görüşlere sahip gruplardan bazılarına da yeri geldikçe yergilerde bulunmuş fakat bunları kimler olduğuna dair isim vermeksizin tenkit etmiştir. Konuya dair bir örnek vermek gerekirse *Mesnevî*'nin beşinci cildinde geçen Hz. Peygamber'in duası olan "Eşyayı bize olduğu gibi göster" ve Hz. Ali'ye atfedilen "Perde açılsaydı yakînim artmazdı." sözlerinin anlamlarına dair başlıklı surhun altına Ankaravî, Hz. Ali'nin "Perde açılsaydı yakînim artmazdı" şeklindeki sözlerinin ahiret ile ilgili olduğunu, aksi takdirde Hz. Ali'nin peygamberden üstün olması gerektiğini, bunun ise caiz olmadığını ifade etmektedir.[178] Dolayısıyla Hz. Ali'nin Peygamber'den üstün olduğuna inanan ve hatta onu ilah olma seviyesine kadar çıkaran Gâliyye[179] gibi inanışlara ve gulât Şia'sının düşüncelerine reddiye olacak şekilde açıklama yapmaktadır.

Bütün bunlar neticesinde Ankaravî, *Mesnevî*'nin dini naslar üzerine temellendirilmiş bir eser olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu sebeple o eserinde, *Mesnevî*'nin bütün ciltlerinde geçen ayet ve hadisleri tespit etmiştir. Ardından tespit ettiği ayetleri tefsir etmiş hadisleri ise şerh etmiştir. Fakat bu ayet ve hadislerin tamamı beyitlerde yer almamaktadır. Bölüm başlıkları olarak ifade edilen surhlerde de ayet ve hadis atıfları yapılmıştır. Bu sebeple eserinde ayet ve hadisler barındıran surhleri de ele

[176] Ceyhan, s. 185.
[177] T, 49a; MS, 61b.
[178] Bkz., Ankaravî, *Câmiu'l-âyât*, N, 143a-144b.
[179] Ayrıntılı bilgi için bkz., Mustafa Öz, "Gâliyye", **DİA**, 1996, c. XIII, s.333-337.

almıştır. Beyitleri ve surhleri genellikle *Mesnevî*'deki sıralamayı takip ederek işlemiştir. Buna karşın bazı durumlarda sıralamayı değiştirdiği olmuştur.

Ankaravî'nin *Mesnevî*'deki ayet ve hadislerin bulunduğu beyitlerin tespiti mahiyetinde olan *Câmiu'l-âyât*'tan yola çıkarak son üç ciltte daha yoğunlukta ayetlerin yer aldığını söylemek mümkündür. Bu sebeple öncelikle ayetlere dair tespit ettiğimiz sayısal veriler ele alınacaktır.

Ankaravî'ye göre dördüncü ciltte tespit edebildiğimiz kadarı ile 46 beyit ve surhte 48 adet ayet atfı yer almaktadır.[180] Bunlar incelendiğinde en fazla atıf yapılan surenin Tâhâ suresi olduğu görülmektedir. Buna göre üç farklı beyitte Tâhâ suresinin beş farklı ayetine atıf yapılmaktadır. Bunlar 43, 44, 67, 68 ve 107 numaralı ayetlerdir. Ankaravî'nin değerlendirmesinden yola çıkarak atıf yapılan sure sayısı ise 33 olarak belirlenmiştir.[181] Bu durum diğer ciltlerle karşılaştırıldığında (5. ve 6. Ciltler) en az ayet atıflarının yapıldığı cildin dördüncü cilt olduğu sonucuna bizi götürmektedir. Fakat hem sure hem de ayetler söz konusu olduğunda ayet olduğu belirtilmeksizin açıklama yapılan bölümlerinde var olmasından dolayı daha detaylı bir incelemede bu sayısal verilerin değerinin artabileceğini de göz önünde tutmak gerekmektedir.

Beşinci cilde bakıldığında ise 47 surenin 83 farklı ayetine atıfların yapıldığı görülmektedir. Bu ayetler toplam 84 beyit ve surhta geçmektedir. Bu durum ise beşinci cildi en fazla ayet atıflarının bulunduğu cilt yapmaktadır. Bu ayetlerden 11 tanesi Bakara suresinde geçtiğinden en fazla atıf yapılan sure ise Bakara suresi olmaktadır. Bir beyitte ya da surhte birden fazla ayete atıf yapıldığı da görülmektedir. Beşinci ciltte geçen 53, 88 ve 160 numaralı bölüm başlıkları söz konusu duruma örnek mahiyetindedir.[182] Nitekim bu başlıklardan her birinde bir sureden iki ayete yer verilmektedir. Bazı durumlarda ise bir ayet birden fazla beyitte geçmektedir. Bu duruma örnek olması bakımından ise Yasin suresi 26. ayet verilebilir. Ankaravî bu ayete 1423 ve 1740 numaralı beyitlerde atıf yapıldığını tespit etmiştir. İlk atıf yapılan beyti ele alırken ayeti açıklamış diğer beyitlerde bu ayetin daha önceden geçtiğini ifade ederek açıklama yapmaksızın bir başka beyite geçmiştir.

[180] Bkz. Ekler 2, tablo 1.
[181] Bkz. Ekler 2 tablo 1.
[182] Bkz. Ekler 2 tablo 2.

Bu bağlamda son cilde bakıldığında ise beyit ve surhlerde tespit edebildiğimiz kadarı ile 65 beyit ve surhte toplam 64 ayet atfının yer aldığı görülmektedir. Bu atıfların birçoğu beyitlerde yer almaktadır. En fazla atıf yapılan sure ise Bakara ile Necm sureleridir. Atıf yapılan sure sayısı ise 42 olarak belirlenmiştir.[183]

Câmiu'l-âyât'ın son üç cildine *Mesnevî*'deki hadis atıfları perspektifinden bakıldığında dördüncü ciltte aynı sayıda hadis atfının yapıldığı görülmektedir. Toplamda 22 tane hadisin bulunduğu dördüncü ciltte Kütüb-i sitte'de yer alan rivayetlerin yanında Taberânî, İbn Ebî Şeybe ve İbn Kuteybe gibi muhaddislerin kaleme aldığı hadis kitaplarında geçen hadislerin de var olduğu görülmektedir. Bunun haricinde beşinci ciltte de 22 hadis, altıncı ciltte ise 28 hadis yer almaktadır. Fakat bunların yanında Ankaravî'nin hadis olduğunu belirtmeden açıklama yaptığı hadisler de bulunmaktadır. Bu gibi hadislerin tespiti oldukça zor olmakla birlikte bir kısmı tespit edilebilmiştir. Aynı zamanda ilk üç cildin henüz çalışılmamış olması da bazı eksikliklere sebep olmuştur. Nitekim önceki ciltlerde ele aldığını ifade ettiği beyitlere dair hiçbir açıklamada bulunmadığı durumlar görülmektedir. Bu durum hadislerin tespitinin yanında kaynak tespitinde de zorluğa sebep olmuştur. Bu ve benzeri sorunlar çözüldüğünde söz konusu verilerde elbette artış olacaktır.

Ankaravî'nin eserindeki hadis verilerini Fürûzanfer'in *Ehâdîs-i Mesnevî'*sinde tespit ettiği veriler ile karşılaştırdığımızda büyük farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim Fürûzanfer eserinde Mesnevî'nin dördüncü cildinde 233, beşinci cildinde 139, altıncı cildinde ise 159 beyitte hadise atıf yapıldığını tespit etmektedir. Ankaravî'nin yukarıda yaptığımız verisel tespitleri ile Fürûzanfer'in eseri arasında yüksek oranda farklılık vardır. Aradaki farkın bu kadar büyük olmasının sebebi Fürûzanfer'in arapça vecîze ve darb-ı meselleri de hadis atıfları kabul etmesinden kaynaklıdır. Ali Yardım'ın çalışmasıyla kıyaslandığında ise aradaki farkın büyük oranda ortadan kalktığı görülmektedir. Buna göre Yardım dördüncü ciltte 24, beşinci ciltte 25, altıncı ciltte ise 30 hadis tespit etmiştir.

Genel çerçevede bakıldığında son üç ciltte atıf yapılan ayet sayısının 195 olduğu görülmektedir. Bu sayı içerisinde birkaç beyitte aynı ayete yapılan atıflar yer

[183] Bkz. Ekler 2 tablo 3.

almamaktadır. Yani atıf yapılan her ayet birden fazla beyitte yer alsada bir kere sayılmıştır. Toplam atıf yapılan hadis sayısı ise 72'dir. Bunlar içerinde ise ilk ciltlerde ele alındığı için bir daha açıklama yapılmayanların adedi yer almamaktadır. "Ekler 2" bölümünde yer alan tablolar incelendiğinde söz konusu tespitler daha detaylı olarak görülecektir. Tablolar incelenirken dikkat edilmesi gerek husus ayet atıflarının Kur'ân'daki sure sıralamasına göre, hadislerin ise beyit sıralamasına göre verilmiş olduğudur.

Diğer yandan Ankaravî *Câmiu'l-âyât*'ın başında telif sebebini bildirir. Buna göre bazı dostları kendisinden *Mesnevî*'de geçen ayet ve hadislerle, Arapça ibareleri ve anlaşılması güç olan yerleri şerh etmesini istemiş o ise ilk başlarda kendisinde bu yeterliliği göremediğinden söz konusu kimselerin isteğini geri çevirmiştir. Fakat bundan sonra Mevlana'nın kabrini ziyaret etmek üzere Konya'ya gittiğinde Mevlana'dan aldığı feyz ile kendisinde bu kudreti bulduğunu ve teslîkinden sorumlu *Mesnevî* dedesi Ebu Bekir Çelebi'nin[184] emri üzerine eserini telif ettiğini ifade etmiştir.[185]

Ankaravî *Câmiu'l-âyât*'ın sonunda bir değerlendirme yaparak eserinin *Mesnevî*hânlar için telif edildiğini ve *Mesnevî*'yi bilmek isteyenlerin bu eserden ayrılmamaları gerektiğini kaydeder ve ekler:

> "Zira Hz. Mesnevî tefâsîr-i kelâm-ı Rabbânî ve ehâdîs ü ahbâr-ı nebevîden me'huzdur. Pes her kim ki dîde-i a'kâl ve ez'ânı kühl-i envâ'-i ulûm ve ma'ârifle mükehhal ve gerden-i cânı cevâhir ve zevâhir-i ahâdîs ve tefâsîrle mükellel olmaya ve meâhiz ve menâbi'-i Mesnevî'den gâfil ve nikât ve işârât ve bedâyi' ve sanâyi'-i ma'nevîden zâhil ola ona lâbüd ve lâzımdır ki şeb-i rûz bu kitâb-ı marifet nisâba mütevağğil ve şâğil ola."[186]

Bu ifadeler *Mesnevî*'nin ayet ve hadislerden müteşekkil bir eser olduğunu ortaya koymakla birlikte bunun aksini düşünenlere de bir reddiye niteliğindedir. Dolayısıyla ona göre *Mesnevî* temelli Mevlana düşüncesi temel dini kaynaklara aykırı değildir.

---

[184] Ebu Bekir Çelebi (ö. 1071/1661) Ankaravî'nin Konya'da seyrusûlûku esnasında terbiyesinden sorumlu olduğu kimsedir. Ankaravî *Câmiu'l-âyât*'ı ona ithaf etmiştir. Detaylı bilgi için bkz., Semih Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî şerhi*, s. 166.

[185] Ankaravî, **Câmiu'l-âyât**, N, 2b-2a.

[186] *Câmiu'l-âyât*, N, 179b.

Mesnevî'nin ayet ve hadislerden meydana gelen iki denizin birleştiği yer olduğu kanaatinde olan Ankaravî bu düşüncesinin ilk nüvelerini *Câmiu'l-âyât* ile atmıştır.

2. Câmiu'l-âyât'ın Kaynakları

Ankaravî kitabının dîbâcesinde eseri kaleme alırken müracaat ettiği kaynakları belirtmekte ve *Mesnevî* beyitlerinin işaret ettiği ayet ve hadislerin tefsirinde yeri geldikçe atıflar yapmaktadır.

Ankaravî daha önce de bahsettiğimiz üzere *Câmiu'l-âyât*'ı yazdıktan sonra *Mesnevî*'nin türkçe tam şerhi olan *Mecmûatü'l-letâif ve Matmûratü'l-Maârif*'i kaleme almıştır. Müellif iki eserinin de dîbâce kısmında okuyanlara kolaylık olması bakımından kullandığı kaynakları tek tek belirtmiştir. Buna göre *Câmiu'l-âyât*'ta yazdığı dibacede kullandığını söylediği kaynakları şu şekilde ifade etmektedir;

> "Evvel ebyât-ı melâhat-ı simâtı ibrâz ve imtiyâz edip her sûrede mahallini bulduktan sonra tefâsîr-i mütedâvileden Kadî ve Keşşâf ve Me'âlimü't-tenzîl ve Ebü'l-leys ve Medârik ve Teysîr ve Teshîl'e mütâlaa kılıp zübde-i ma'nâ ve hülâsa-i fehvâ îrâd edip tezyîlden içtinâb ve tatvîlden ihtirâz kıldım."[187]

Görüldüğü üzere bu kaynakların tamamı tefsir alanında yazılmış eserlerdir.[188] Bunda eserin daha yoğun olarak ayet tefsirlerinden oluşması etkili olmuştur. Hadisler konusunda ise dibacede hiçbir kaynağa yer verilmemesi hadislerin atıflarının az olduğu göstermemektedir. Nitekim ayetlerden sonra yoğun olarak ele alınan konu hadislerdir. Fakat Ankaravî hadisleri şerh ederken genelde kaynaklarını zikretmemiştir. Bazı durumlarda "şundan mervîdir" şeklinde son raviye işaret etmiştir. Mesela "Şeytanım benim elimde müslüman oldu" (*Mesnevî*, 5/13.bb) hadisinin (اسلم شيطاني) geçtiği surhu

[187] *Câmiu'l-âyât*, s. 5a.

[188] Kâdi Beyzâvî, **Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-tevil**, İstanbul, 1282; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Kahire: 1925; Ferrâ el-Begavî, **Me'âlimu't-tenzîl**, Halid Abdurrahman el-Ak ve Mervan Süvâr (nşr.), Beyrut, 1987; Ebu'l-Leys Semerkandî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Bağdat, 1985; Ebu'l-Berekât en-Nesefî, **Medâriku't-tenzîl ve Hakâiku't-tevil**, İbrahim M. Ramazan (nşr.), Beyrut, 1989; Ömer Nesefî, **et-Teysîr fi't-Tefsîr**, İstanbul: Darü'l-Lübab Li'd-dirasat ve Tahkikü't-Türas, 2019; İbn Cüzey, **et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.

açıklamaya "Bu hadîs-i şerîfe işârettir[189] ki İbn Mes'ûd'dan mervîdir ki" ifadeleri ile başlamaktadır.[190]

Bazı durumlarda ise Müslim ve Buhârî'nin hadisi ittifakla rivâyet ettiğini ifade etmiştir. "Sahîhinde Hazreti Aişe ve Ömer b. Ebî Seleme'den Müslim ve Buhârî ittifâk edip bu hadîsi rivâyet kılarlar" ifadelerini kullanarak hadisi nakletmiştir.[191] Müslim'in tek başına rivayet ettiği hadisleri de belirtmeye gayret göstermiştir. 5. cilt 58. bölüm başlığını ele alırken naklettiği hadisin başına "Sevbân'dan İmâm Müslim münferiden rivâyet buyururlar" şeklinde açıklama eklemesi söz konusu duruma örnektir.[192]

Eserin son üç cildi dikkate alındığında dibacede belirtmeksizin müracaat ettiği tasavvuf, hadis ve felsefe alanında yazılmış eserler de mevcut olduğu görülmektedir.[193] Bunlardan bazıları Gazzalî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ*'sı, Hatib Tebrîzî'nin (ö. 502/1109) *Mişkâtü'l-mesâbih*'i, Seyyid Alizâde'nin (ö. 840/1436) *Şerhu Şir'âti'l-İslâm*'ı, İbnü'n-Nahvî'nin (ö. 513/1119) *Kasîde-i Münferice*'si, Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Istılâhâtü's-sûfiyye*'si, Sühreverdî Maktul'ün (ö. 632/1234) *Heyâkilü'n-nûr'u* ve Sadreddin Konevî'nin (ö. 673/1274) *Î'câzü'l-beyân*'ıdır. Bazı mutasavvıfların ise sadece adını zikretmiş hangi eserlerinden alıntılar yaptığını belirtmemiştir. Saîdüddin Fergânî ve İbn Arabî bu kimseler arasında yer almaktadır. Aynı zamanda müphem kelimeleri açıkladıktan sonra söz konusu kelimelere verdiği anlamların kullanıldığını tespit etmek üzere İbn Fârız, Ebû Nüvvâs ve Muhammed Mağrîbî gibi şairlerin şiirlerinden de alıntılar yapmaktadır.

Müellif bütün bu kaynaklara dair referans verirken farklı yöntemler kullanmıştır. Dibacede kaynak olarak zikrettiği eserlere atıf yaparken bazen eserlerin adını, bazen de sadece müelliflerinin adını zikretmekle yetinmiştir. Bazı durumlarda ise ne eserin ne de müellifin adını zikretmiştir. Mesela, bir şairin beytinden örnek verecekse doğrudan beyti naklederek açıklamasına devam etmiş, şairi de şiirin adını da söylememiştir. Diğer yandan sadece eserin adını belirtmediği durumlarda ise müellifin adını ya da ünvanını zikrederek atıf yapmıştır. Mesela, İbn Arabî'ye atıf yaparken "Şeyh-i Ekber" ünvanı ile

[189] Taberânî, **el-Muʿcemu'l-Kebîr**, XX, s. 421.
[190] Câmiu'l-âyât, N, 126b.
[191] Câmiu'l-âyât, N, 155a.
[192] *Câmiu'l-âyât*, N, 139b.
[193] Bkz., Ekler 2, Tablolar.

atıf yapmış fakat hangi eseri olduğuna dair bir açıklama yapmamıştır. Ankaravî "Secde et ve yaklaş" dedi Rabbimiz. Bedenlerimizin secdesi canlarımızın yaklaşması demektir." (*Mesnevî*, 4/11) ifadelerini açıklarken "Bu secdeye Şeyh-i Ekber "secde-i kurb" demişdir." demekle yetinmiş İbn Arabî'nin hangi eserinden nakile bulunduğunu bildirmemiştir.[194]

Diğer yandan yukarıda belirttiğimiz kaynakların tamamının *Mesnevî* şerhinde de kullanıldığı şerhin dibacesinden anlaşılmaktadır. Ve yine şerh dibacesine göre harici kaynaklara da atıflar yapılmıştır. Ankaravî *Câmiu'l-âyât*'ta olduğu gibi şerhin de dibacesinde kullandığı kaynakları açıklamıştır. Fakat *Câmiu'l-âyât*'ta bu kaynakları bir tasnife tabi tutmazken şerhindeki kaynakları belli bir tasnife göre sıralamıştır. Buna göre şerhin dibacesinde atıf yapılan kaynaklar şu şekilde ifade edilmiştir;

> "Tâlibîne tergîb ve râgıbîne tahrîz içün ol kütüb-i nefîsenün esâmîsi tahrîr olundu. Tefâsîre müte'allık olan kütüb, Ebu'l-Leys ve *Ma'âlimü't-Tenzîl* ve *Medârik* ve Kâdî ve Ebu's-Su'ûd ve *Tefsîr-i Kebîr*'dür, ve dahî Kâşânî ve Keşşâf ve *Mecma'u'l-Beyân* ve *Teysîr*'dür. Ve ehâdîse müte'allık olan kütüb, Müslim ve Buhârî ve *Mesâbîh* ve *Meşârık* ve *Tergîb* ve *Terhîb* ve *Câmi'u's-Sagîr*'dür. Ve tasavvufa müte'allık olan kütüb, *Fütühât-ı Mekkiyye* ve *Füsûsu'l-Hikem* ve *Divân-ı İbnü'l-Fârız* ve '*Avârifü'l-Ma'ârif* ve *Kitâb-ı Ta'arrüf* ve *Istılâhât li'ş-Şeyh-i 'Abdü'r-Rezzâk El-Kâşânî* ve *İ'câzu'l-Beyân li'ş-Şeyhi'l-Kebîr*'dür. Ve kelâma müte'allık olan *Şerh-i Mevâkıf* ve *Şerh-i 'Akâyid* ve hikmete müte'allık olan *Heyâkil* ve şer'iyyâta müte'allık olan *İhyâ* ve *Şerh-i Şer'a* ve *Mişkâtü'l-Envâr* ve fıkha müte'allık olan *Hidâye* ve *Sadru'ş-Şerî'a* ve lügata müte'allık olan *Sıhâh* ve *Nihâye-i İbni Esîr*'dür."[195]

Aynı şekilde şerhin geneli dikkate alındığında Ankaravî'nin ismini zikretmediği fakat alıntılar yaptığı bazı kaynaklar da mevcuttur. Şem'î ve Sürûrî'nin şerhleri müellifin adını zikretmeden faydalandığı kaynaklara örnektir.[196]

Her iki eserde de müracaat edilen kaynaklar karşılaştırıldığında *Câmiu'l-âyât*'ın kaynakları ile şerhin kaynaklarının bazı noktalarda birbirinden farklılık arz ettiği

[194] Câmiu'l-âyât, N, 99a.
[195] İsmâîl Rüsûhî Ankaravî, **Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Ma'ârif**, SK, Pertev Paşa B1., Nu. 306, Vr. 1b.
[196] Taştan, s. 62.

görülmektedir.[197] Nitekim Ankaravî *Câmiu'l-âyât*'ta kullandığı bazı kaynakları *Mesnevî* şerhinde kullanmamıştır. İbn Cüzey'in *et-Teysîr fi't-Tefsîr*'i ve İbnü'n-Nahvî'nin *Kasîde-i Münferice*'si söz konusu kaynaklar arasında yer almaktadır. Aynı zamanda eser adı belirtmeksizin atıf yaptığı Ebû Nüvvâs, Muhammed Mağrîbi, Saîdüddin Fergânî ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî gibi kimselerin eserleri de *Mesnevî* şerhinde kullanılmamıştır.

Diğer yandan şerhte kullanılıp *Câmiu'l-âyât*'ta kullanılmayan kaynaklar da mevcuttur. Fahreddin Râzî'nin *Tefsîri Kebîr'*i, Tabersî'nin *Mecmâu'l-Beyân*'ı, Radiyyuddin es-Segânî'nin *Meşâriku'l-Envârı'n-Nebeviyye*, el-Münzirî'nin *Tergîb et-Terhîb*'i, Şehâbeddin Sühreverdî'nin *Avârifu'l-Maârif*'i, Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'ı söz konusu kaynaklardan sadece bir kısmıdır.[198] Her iki eserin kaynakları noktasında yapılan bu karşılaştırma neticesinde *Mecmûatü'l-letâif*'te kullanılan kaynakların *Câmiu'l-âyât*'ta göre daha zengin olduğu görülmektedir. Bunda *Mecmûatü'l-letâif*'i daha sonra yazmasının yanı sıra, daha kapsamlı bir çalışma olması da etkili olmuştur.

Ankaravî'nin *Câmiu'l-âyât*'ta kullandığı kaynaklar Nedim Tan'ın makalesinde bahsettiği *Minhacü'l-fukarâ*'nın Şazilî kaynaklar barındırdığına dair açıklaması perspektifinden de araştırılmıştır.[199] Fakat onun *Minhâc*'tan önce kaleme aldığı *Mesnevî* şerh projesine dair eserlerin hepsinde özellikle *Câmiu'l-âyât*'ta Şâzilî kaynakların kullanılmadığı ortaya çıkmıştır. Nitekim Nedim Tan'ı Ankaravî'nin son döneminde kaleme aldığı *Minhâc*'ında Şâzilî kaynaklar kullandığı fikrine götüren eser İbn Abbâd el-Rundî'nin *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Âliyye*[200] isimli eseridir. Fakat söz konusu kaynak *Câmiu'l-âyât*'ta kullanılmamaktadır. Bunun sebebi olarak Ankaravî'nin hayatının son dönemlerinde Mısır'a gitmesi görülebilir. Nitekim bu dönemde kaleme aldığı eserlerde şazilî kaynaklar kullanmakta, daha öncekli dönemlerde kaleme aldığı eserlerinde ise söz konusu kaynakları kullanmadığı görülmektedir.

[197] Bkz., Ekler 2, Tablolar.
[198] Detaylı bilgi için bkz., Ekler 2, Tablolar.
[199] Nedim Tan, "*Minhâcü'l-Fukarâ*'nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı 36, 2015, s. 31-49.
[200] İbn Abbâd el-Rundî, **Gaysü'l-Mevâhibi'l-Âliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye**, Kahire: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1303.

3. Câmiu'l-âyât: Şerh Yöntemi

Müellif eserinin başında kendi yazım usûlüne dair açıklama yapmaktadır;

> "Evvel ebyât-ı melâhat-ı simâtı ibrâz ve imtiyâz edip her sûrede mahallini bulduktan sonra tefâsîr-i mütedâvileden Kadî ve Keşşâf ve Me'âlimü't-tenzîl ve Ebü'l-leys ve Medârik ve Teysîr ve Teshîl'e mütâlaa kılıp zübde-i ma'nâ ve hülâsa-i fehvâ îrâd edip tezyîlden içtinâb ve tatvîlden ihtirâz kıldım."[201]

Buradan hareketle *Câmiu'l-âyât*'ın şerh yöntemi genel çerçevede üç kısımda değerlendirilebir: 1. *Mesnevî*'de lafız ve anlam açısından delâlet edilen âyetlerin derlenip tefsir edilmesi. 2. *Mesnevî*'de lafız ve anlam açısından delâlet edilen hadislerin şerhi. 3. Arapça ibareler ve anlaşılması zor müphem yerlerin izahı. Ankaravî bunlar haricinde *Mesnevî*'nin I.cild dibacesi hariç diğer ciltlerin dibacelerini de şerh etmiştir. I.cild dibacesini şerh etmemesinin sebebi *Simatü'l-mûkinîn* isimli eserini sadece bu cildin şerhine tahsis etmesinden ötürü olabilir.[202]

Ankaravî öncelikle beyitlerdeki ayet işaretlerini tespit etmekte, ardından bu işaretlerin yer aldığı her bir sureyi belirleyip, söz konusu ayetlere dair bazı kaynaklara müracaat etmektedir. Bu kaynaklarda geçen yorumları da inceleyerek ekleme yapmaksızın ayetlerdeki manaların özlerini ortaya koymaktadır. [203]

Diğer yandan onun hadisler ve Arapça ibareleri açıklama yöntemi ayet işaretlerini şerh yöntemine benzemekle birlikte farklı olan noktalar da mevcuttur. Bu açıdan bakıldığında kaynak belirtme durumundan itibaren farklılıklar kendisini göstermektedir. Nitekim Ankaravî ayetleri açıklamaya başlarken ilk olarak ayetin hangi surede geçtiğini belirtmiş sonrasında ayeti ele almıştır. Hadisler söz konusu olduğunda ise kaynak belirtme ihtiyacı duymadan hadisin metnini vererek açıklamaya geçmiştir. Sadece bazı durumlarda hadisi rivayet edeni zikretmiştir. "Ebu Derdâ'dan mervîdir"[204], "Ebû Hureyre'den mervîdir…"[205] gibi.

---

[201] *Câmiu'l-âyât*, s. 5a.
[202] Ceyhan, s. 188.
[203] *Câmiu'l-âyât*, N, 3b.
[204] *Câmiu'l-âyât*, N, 125b.
[205] Câmiu'l-âyât, 117a.

Eserin özellikle son üç cildi incelendiğinde bir beyitte işaret edilen ayet ya da hadisin başka bir beyitte tekrar işaret edilmesi durumunda yeniden izah getirilmediği görülmektedir. Bu gibi durumlarda "üçüncü cildin sonunda murûr etti","birinci cildin evvelinde murûr etti", "falan hikâye başlığında murûr etti" vb. ifadeler kullanılarak ayetin daha önce geçtiği yerlere yönlendirmeler yapılmaktadır. Mesela "Canın bedensiz yaşamayı istemezse "Rızkınız göktedir" -müjdesi- kime nasip olacak?" (M, 5/1742) manasındaki beytin açıklamasında "Tefsîri cild-i sânînin âhirinde ve gayrı yerinde bir nice kere murûr etti." ifadesi kullanılmıştır.

Ankaravî Mesnevî'de geçen ve ayetlere söz ve mana açısından delalet eden tüm beyitleri tefsir etmiştir. Eser incelendiğinde sadece beyitlerde geçen işaretlerin değil, aynı zamanda ayet barındıran surhlerinde tefsir edildiği görülmektedir. Beyitlerde geçen ayetlerin tefsir yöntemi ile surhta geçenlerin şerh usûlü genel anlamda aynıdır. Sadece bazı durumlarda ayet barındıran surhlerin tamamını aktarırken, bazılarında sadece ayetin bulunduğu kısmı vermekle yetinmektedir. Mesela 4. ciltte yer alan 88. surhu açıklarken surhun tamamını nakletmiştir.[206] Fakat 5. cilt 57. surhun açıklamasında sadece ayetin geçtiği yere kadar olan kısmı vermiş, başlığın tamamını nakletmemiştir.[207]

Ankaravî şerhe başlarken çoğu zaman beyitte geçen ayetin hangi surede olduğunu ifade etmektedir. Bazı durumlarda ise önce bazı kısmî açıklamalar yapmakta ardından sureyi zikrederek şerhe geçmektedir. Mesela, "Oysa sen Allah ahdine vefadan gözünü yummuşsun. Beni anın bende sizi anayım ayetini duymadın mı?" (*Mesnevî*. 5/1182) beytini şu şekilde izah eder;

> "Sûre-i Bakara'da olan âyete işârettir. Buyururlar; فَاذْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ Hakk Teâlâ buyurur; "Kullarım siz beni zikr eylen ta'at ve ibâdetle, ben sizi rahmet ve mağfiretle zikr edeyim." Veyâhût siz beni zikr eylen tenhâda ben sizi zikr edem mele-i a'lâda. وَاشْكُرُوا لِى وَلَا تَكْفُرُون Ve benim ni'am-i zâhire ve bâtınıma şükür eylen ve küfrân üzere olman."[208]

Bu açıklamada ilk olarak ayetin geçtiği sure verilmiş sonrasında ayetin açıklaması yapılmıştır. "İlâhî ışık bu sırları onun gönlüne açınca, işte o zaman Allah "Senin göğsünü açmadık mı?" buyurur." (*Mesnevî*, 5/1066) bu beytin şerhinde ise

[206] *Câmiu'l-âyât*, N, 111b.
[207] *Câmiu'l-âyât*, N, 138a.
[208] *Câmiu'l-âyât*, N, 136a.

öncelikle beyite dair bir cümle açıklama yapılmış, ardından sureyi belirterek ayet tefsirine geçilmiştir.[209]

Şârih bazı durumlarda meşhur ayetlerin hangi surede geçtiğini belirtmeksizin tefsirini yapmaya başlar. "Çalışmanız türlü türlüdür, çelişki içindesiniz; gündüz dikmede gece sökmedesiniz." (*Mesnevî*, 5/256) beytinde Leyl suresi 4. ayetten iktibas söz konusudur. Fakat Ankaravî iktibas yapılan ayetin hangi surede olduğunu belirtmemiştir.[210]

Şârihin kullandığı bir diğer yöntem ise sadece beyitte geçen ayeti değil ayetin başından ya da sonundan birkaç ayet daha ekleyerek açıklamaya başlamasıdır. Mesela, "A inatçı! Sen inatlaştıkça onlar da inatlaşır. Sen onları bekleye dur çünkü onlar da beklemedeler." (*Mesnevî*, 5/260) beytinde Secde suresi 30. ayetten iktibas vardır. Fakat Ankaravî söz konusu beyti açıklarken 28. ayetten başlayarak tefsir etmiştir.[211] Ayetleri bu şekilde ele almasının sebebi beyitte münferit olarak geçen kısım ile ayetin başında ya da sonunda yer alan kısımlarının birbiri ile bağlantılı olduğunu düşünmesidir. Bu gibi durumlarda aradaki ilişkiyi sağlayabilmek adına birkaç ayet öncesini/sonrasını da ele almayı uygun görmüştür.

Mevlana'nın bazı durumlarda "Kur'ân'dan işit, Kur'ân'dan oku" şeklinde yönlendirmeleri mevcuttur. Ankaravî tefsir yaparken buralarda işaret edilen ayetlerin yerlerini göstermeye dikkat etmiştir.[212] Sure tespiti yaptıktan sonra söz konusu ayetlerin tefsirlerine soyunur. Ayetin tefsiri yapılırken bazı durumlarda nüzûl sebebi de anlatılmıştır. Ayete dair açıklamalar bittikten sonra "takdîr-i kelâm", "ma'nây-ı beyt", "pes" gibi ifadeleri kullanarak beytin geneline dair izahta bulunmuştur. Felak suresi birinci ayetin yer aldığı beyti (*Mesnevî*, 4/3194) açıklamaya başlamadan önce " Bu sûrenin sebeb-i nüzûlü Lebîd ibn A'sam'ın kızları Hazreti Rasûl'e sihir edip çâh-ı Zervân'a bıraktılar."[213] ifadelerini kullanarak bir müddet ayetin iniş sebebi olan olayı anlatmıştır. Açıklamaların sonunda ise "pes" ifadesi ile beytin geneline dair bir değerlendirme yapmıştır.

---

[209] Bkz., *Câmiu'l-âyât*, N, 135a.
[210] Bkz., *Câmiu'l-âyât*, N, 125a.
[211] Bkz., *Câmiu'l-âyât*, N,125a-126b.
[212] Bkz. *Câmiu'l-âyât*, N, 122a.
[213] *Câmiu'l-âyât*, N, 114b-114a.

Ankaravî genelde beyit sırasına uygun olarak ve beyitleri teker teker açıklayarak ilerlemiştir. Fakat bazı durumlarda sıralamanın değiştirildiği de söz konusudur.[214] Bazen ise birkaç beyti aynı anda[215] ya da bir beytin birinci mısrasını ayrı ikinci mısrasını ayrı değerlendirmiştir.[216] Bir ayetin iki surede geçtiği durumlarda söz konusu iki sureyi de belirtmektedir. Nitekim 5. cilt 769 numaralı beyitte zikredilen ayetin hem Â'râf hem de Sâd suresinde geçtiğini ifade etmiştir.

Ankaravî'nin hadis şerhi yöntemi bazı noktalarda farklılıklar olsa da ayet tefsirinde kullandığı metot ile benzerlik arz etmektedir. Dolayısıyla yukarıda zikredilen ayet tefsir yöntemlerinin tamamı hadis şerh usûlü içinde söz konusudur. Farklılık gösteren noktalardan biri şerhini yaptığı hadisin bir hadis olduğunu belirtmeksizin açıklama yapmasıdır. Mesela, IV. cild 118. bölüm başlığında yer alan hadisi açıklarken söz konusu ifadenin hadis olduğunu bildirmemiştir. Sadece zahiri manası verilen cümle aslında Taberânî'de geçen bir hadisin açıklamasıdır.[217] Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus Ankaravî'nin bu eserini bir hadis tahrici metni mahiyetinde kaleme almadığıdır. Nitekim eserinde hadislerin metinlerini vermekle yetinmiş, senetlerine dair ya da hangi hadis kitaplarında geçtiğine dair bir kaynak paylaşmamıştır. Buna rağmen en genel anlamda Müslim, Buhârî, Tirmîzi ve Suyûtî gibi muhaddislerin hadis kitaplarını kullandığını söylemek mümkündür. Bu durum onun hadisçilik yönünün ileri düzeyde olduğunu da göstermektedir.[218]

Müellif *Câmiu'l-âyât*'ta âyet veya hadislere işaret eden beyitlerin şerhinde, özellikle âyetlerin rivâyet ve dirâyet tefsirlerindeki açıklamalarını aktardıktan sonra "tahkîk" başlığı atmakta ve bu başlığın ardından işarî tevili yapmaktadır. Müşkil beytin şerhi hem lafız hem de mâna açısından birlikte yapılmakta, açıklama sırasında ise ardarda olacak şekilde yer almaktadır. Zira hem lafzi anlam hem de tahkîki anlam birbirini gerektirmektedir. Bir diğer ifâdeyle lafzı kapalı olan beyitler şerhi farklı ve tahkîki anlamı farklı kategori ve tasniflerde ele alınmaz.[219]

[214] Bkz., *Câmiu'l-âyât*, N, 151b-151a.
[215] Bkz., *Câmiu'l-âyât*, N, 166b.
[216] Bkz., *Câmiu'l-âyât*, N, 175a.
[217] Bkz., *Câmiu'l-âyât*, T, 114b; Bu konuda bir başka örnek için bkz. T, 112a.
[218] Gültekin, s. 122.
[219] İlgili örnek için bkz. *Câmiu'l-âyât*, T, 112b.

Ankaravî beyitlerde geçen Arapça ibarelere ve sözleri de şerh etmiştir. Bu türden ibareler bazen bir kelime bazen meşhur olan bazı sözler kabîlinden olabilmektedir. Müellif "Biliniz ki tümü anlaşılmayan şeyin tümü terk edilmez." (*Mesnevî*, 5/17) beytini şu şekilde açıklamaktadır. "Bu kelâm-ı meşhûra işâret buyururlar ki مَا لَا يُدْرَكُ كُلُّهُ لَا يَتْرَكُ كُلُّهُ. Ma'nâ-yı beyt; ان شيئا كله tahkīkan şeyin küllîsi لا يدرك idrâk olunmaz اعلموا bilin ey sâmiîn ki ان كله. Bu inne müsakkaleden muhaffefdir. كل ismidir, لا يترك haberidir. Ma'nâ; ahkīkan ol şeyin küllîsi لا يترك terk olunmaz."[220] Ankaravî'nin bu şekilde Arapça ibarelere açıklama yaptığı beyitlerin sayısının en azından son üç cild dikkate alındığında az sayıda olduğu görülmektedir.

4. Câmiu'l-âyât ve *Mecmûatü'l-Letâif* Karşılaştırması

İsmail Rüsûhî Ankaravî tarafından kaleme alınan *Câmiu'l-âyât* ve *Mecmûatü'l-letâif* arasında yer alan tarihsel ve içeriksel bağlamda ilişkiye dair bilgi daha önce verilmişti. Bu ilişkinin ortaya konulabilmesi için *Mesnevî*'den -son üç cildinden- birer ayet, hadis ve Arapça ibare barındıran beyit belirlenerek her iki eserde nasıl izah edildiği nakledilecektir. Bu bağlamda ele alacağımız ilk beyit altıncı ciltte yer almaktadır; "Ey vezîr! "Şüphesiz zannın bir kısmı günahtır." Zulmetmek hele de yoksula, doğru değildir." (*Mesnevî, 6*/2569) Ankaravî söz konusu beyitin izahını *Câmiu'l-âyât*'ta şu şekilde yapmaktadır;

> "Bu âyet Hucurât'dadır. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا Ey Allah'a îmân edenler اِجْتَنِبُوا mücânebet ve mübâ'adet eylen كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ zanlardan çok zandan. Ya'nî ehl-i hayr ve mü'min hakkında sû-i zandan ihtirâz eylen. Ve kesîranı ibhâmla îrâd eylemesi her zanda ihtiyât ve ihtimâmdan ötürüdür. إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ Zîrâ ba'zı zan ma'siyettir. Sâhibi azâba müstehak olur onunla. Alâ küll-i hâl sulehâ hakkında ihtiyât lâzımdır. وَلَا تَجَسَّسُوا Tecessüs eylemen birbirinizin ayıbını.وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا Ve ba'zınız ba'zınızı gıybet eylemesin, ya'nî ba'zınız gâib oldukda ba'zınız onu sû-i zanla zikr eylemesin. ويسئل عن رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الغيبة قال يذكر اخاك بما يكرهه ان كان فيه فقد اغتبته وان لم يكن فيه فقد بهته اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ. E yâ sizden biriniz muhabbet eder mi أَن يَأْكُلَ yemekliğe لَحْمَ أَخِيهِ birâderinin etini مَيْتًا ol birâder meyt olduğu hâlde etin yemek. Pes siz onu kerîh görürsüz bilâ-şüphe gıybet bundan dahî efhaşdır [fena sözdür]. وَاتَّقُوا اللَّهَ İttikā eylen Allah'dan gıybet sebebiyle muazzeb olmadan.

[220] *Câmiu'l-âyât*, N, 121a.

إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ Tahkīkan Allah Teâlâ tevbeyi kabûl edicidir gıybetten tâib olanlardan. رَّحِيمٌ merhamet edicidir tâib olanlara. Ma‘nâ-yı beyt vâzıhdır.”[221]

Beyitin *Mecmûatü’l-Letâif*’de yapılan açıklaması ise şöyledir;

“Bu beyt sûre-yi Hucurât’da olan bu âyet-i kerîmeye işâret olmuşdur; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ Ya‘nî ey Allâh’a imân edenler mücânebet ü mübâ‘adet eylen zanlardan çok zandan. Ya‘nî ehl-i hayr u mü’minin hakkında sû‘-i zandan ihtirâz eylen. Ve keŝiren lafzını ibhāmla irâd eylemesi her zanda ihtiyât ve ihtimāmdan ötürüdür.انَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ Zirâ baʿzı zan ma‘siyettir sâhib-i ‘ikâba müstehak olur onunla. Pes ‘ilmi küll-i hâl-i sâlihâ hakkında ihtiyât lâzım ola. وَلَا تَجَسَّسُوا O tecessüs eylemen biri birinizin ‘aybını. ولَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا Dahi ba‘zınız ba‘zını gıybet eylemesin. Ya‘nî ba‘zınız gâyib oldukda ba‘zınız anu sû‘-i hâlle zikr eylemesin ve su‘ile ‘an Resûlallâhi sallallâhu aleyhi ve sellem عن الغيبة قال يذكر اخاك بما يكرهه ان كان فيه فقد اغتبته وان لم يكن فيه فقد بهته أَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ ان يأكل لحم أخيه ميتا Ya‘nî ey yâ sizden biriniz mahabbet ider mi birâderinin etini yemeklükle ol birâderi meyyit olduğu hâlde. فكرهتموه Fâ şart-ı mahzûfun cevâbıdır. Ya‘nî eğer sizin üzerinize ‘arz olunsa kardeşinizin meyyit olduğu hâlde etin yemek. Pes siz anu girye görürsüz bilâ-şüphe. Pes gıybet bundan dahî efhaşdır. وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ ittikā eylen Allâh’dan gıybet sebebiyle mu‘azzib olmadan. Tahkikān Allâh Te‘âlâ tevbe kabûl edicidir gıybetten tâyib olanlardan, merhamet edicidir tâyib olanlara. Ve ma‘nâ-yı beyt böyle demek olur ki; Delkak vezîre aytdı; Ey vezir tahkîkān ba‘zı zann-ı ismdir onun sâhibi ‘itâba ve ‘ikāba müstehak olur ve Hazret-i Nebi ‘aleyhisselâm “iyyâkum ve’z-zanni fe inne’z-zanne ekzibu’l-hadis”[222] kavlinin zannü’l-kizb hadis-i nefs olduğuna işâret buyurur. Ve sû-i zan eylemeden dahî tahvîf ü tahzîr kılar. Pes fakir olanlar hakkında bu gūne sû-i zan eylemek zulm u sitemdür. Zulm u sitem ise rāst degildir ve ale’l-husûs fakir üzre bunda tenbîh oldur ki mâlâya‘nî olan kavli kāyil olan ve nâmeşrû‘ ve nâma‘kūl olan ve tahtında fâyidesi olmayan kâr u girdârı işleyen melâhideye ‘ukalâ ve ‘ulemâ tarafından inkâr olunsa ve sû-i zan kılınsa onlar bu gūne şer‘i olan ekvâle temessük idib derler; Fukarâya zan eylemek ‘ayn-ı sitemdir, bizim bu kâr u girdārdan murâdımız halkın bizden tevehhüm ü tahayyül eyledikleri gibi değildir. Belki bizim murâdımız ifnâ-yı vücûd eylemekdir derler. Ve ettikleri kabâhatden ve işledikleri ve

[221] *Câmiu’l-âyât*, N, s. 171b-171a.
[222] Zandan sakınınız. Çünkü zan, sözün yalan olanıdır.

kabâhatden hem çoğu âgâh u haberdâr olmayıp ve "vellezinethazû dînehum le'iben ve lehven" âyetinin[223] fehvâsınca kendilere din ü âyîn ittihâz eylemişlerdir. Onunçün kendi haklarında münkir olanlara rızâ vermeyip bizim hakkımızda böyle sû-i zan eylemek zulm u sitemdür deyi söylenmişlerdir."[224]

Bu hususta ele alınacak bir diğer beyitte hadise atıf yapılmaktadır; "Kendisine nûr damlaları değmediği için o her zaman kabuk gibi kalpsiz bir cisimdir" (*Mesnevî*, 4/298) meâlinde olan beyite Ankaravî'nin *Câmiu'l-âyât*'ta yaptığı izah şöyledir;

"Bu hadîs-i şerîfe işâret buyururlar ki إنّ اللهَ خَلَقَ الخَلْقَ فى ظُلْمَة[225] tahkīkan Allah Teâlâ halkı halk eyledi zulmet-i ademde, ثُمّ رش عَلَيْهِم من نُورِه ondan bunları üzerine reş eyledi kendi nûrundan, فمَنْ أصَابَه مِن ذلك النُور pes şol kimseye ki ol nûrdan isâbet eyledi, فَقَد اهْتَدَي tahkīk ol kimse mühtedî oldu. ومن أخْطَأَه ve şol kimseden hatâ eyledi فَقَدَ ضَلَّ ضَلالا بَعِيد tahkīkan dâl oldu dalâlet-i be'îd ile."[226]

Beytin *Mecmûatü'l-Letâif*'deki açıklaması ise şu şekilde yapılmıştır;

"Bu hadîs-i şerîfe işâret buyururlar kiروي عن عبد الله ابن قال قال عليه السلام إنّ اللهَ خَلَقَ الخَلْقَ فى ظُلْمَة tahkīkan Allah Teâlâ halkı halk eyledi zulmet-i ademde,ثُمّ رش عَلَيْهِم من نُورِه ondan sonra bunların üstüne reş eyledi kendi nûrundan, فمَنْ أصَابَه مِن ذلك النُور şol kimseye ki ol nûrdan isâbet eyledi فَقَد اهْتَدَي tahkīk ol kimse mühtedî oldu, ومن أخْطَأَه ve şol kimseki hatâ eyledi فَقَدَ ضَلَّ ضَلالا بَعِيد tahkīkan dâl oldu dalâlet-i be'îde. Ma'nâ-yı beyt; çünküm ol necâsetperest olan habîslerin üzerine nûr-ı ilâhînin saçılmasının nisâr urmadı o denli cisimdir ve kalbi lebsiz kusur gibidir. Fii'l-hakīka cân bi-nûr-ı lübabsız kusûr ve dîde-i kör gibidir.[227]

Her iki eserde Arapça ibarelerin açıklamasına dair verilecek örnek "İhtiyaçlarımızı sana arz eder sana sığınırız. Hacetlerimizi senden diler, sende buluruz."

---

[223] Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen kimseleri (bir tarafa) bırak!" (En'âm 6/ 70).
[224] Güngör, s. 1368-1369.
[225] Tirmîzî, **Süneni't-Tirmîzi**, (nşr. Muhammed Nâsuruddîn el-Elbânî), Mehtebetü'l-Ma'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad, Kitâbü'l-imân, 18, (Hadis no: 2641).
[226] *Câmiu'l-âyât*, s. 100a-101b.
[227] Mehmet Özdemir, İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük), s. 225.

(*Mesnevî*, 4/1170) beytidir. Ankaravî bu beytin açıklamasını *Câmiu'l-âyât*'ta şöyle yapmaktadır;

> "Güftenin kāili şâirdir. Ya'nî şâir pâdişâha dedi ki الهنا ya'nî biz ilticâ eyledik فی حوائجنا hâcetlerimizde الیک sana والتمسناها pes ol hâcerleri biz iltimâs ve taleb eyledik. وجدناها ol hâcetleri biz bulduk لدیک senin katında."[228]

Müellif diğer eserinde ise şunları söylemektedir;

> "Sîbeveyh dedi biz havâyicimizde sana ilticâ eyledik, ol hâcetlerimizi iltimâs eyledik, onları senin katında bulduk. Ve güft lafzının kâyili Sîbeveyh olmak mahalle ensebdir. Ya'nî Sîbeveyh İlâh lafzının neden müştakk olduğunu beyân eylemek husûsunda bu gûne söyledi. Ve Cenab-ı Hakk'a bu vecihle hitâb eyledi ki; "İlâhî biz cemî'-i hâcetlerimizde sana ilticâ eyledik ve onları senden iltimâs u recâ kılıp, cümlesini senin katında bulduk."[229]

Yukarıda verilen örnekler incelendiğinde her iki eser arasında beyitlere yapılan şerhler noktasında büyük farkların olmadığı görülmektedir. Nitekim bu eserlerden *Câmiu'l-âyât*, *Mesnevî*'de ayet, hadis ve arapça ibarelerin geçtiği beyitleri ele alırken, *Mecmûatü'l-Letâif*, *Mesnevî*'nin tam şerhinden meydana gelmektedir. Dolayısıyla her iki eserde ortak olan beyitlerde yapılan izahlar bir noktaya kadar birebir uyum göstermektedir. Fakat *Mecmûatü'l-Letâif*'in *Câmiu'l-âyât*'tan daha sonra kaleme alınması ve kullanılan kaynakların *Mecmûatü'l-Letâif*'te daha fazla olması söz konusu eserde yapılan açıklamaların göreceli olarak uzun bir şekilde ele alınmasına sebep olmuştur. Bu durum dikkate alındığında her iki eserde ortak olan beyitler söz konusu olduğunda *Mecmûatü'l-Letâif'*in, *Câmiu'l-âyât*'ta yer alan açıklamaların tamamının nakli ve üzerine ilaveler yapılmış hali olduğu söylenebilir.

5. Tasavvufî Unsurlar

Tasavvufun şeriat-tarikat-hakikat saç ayaklarına dayandığı yaygın kabuldür. Ankaravî'nin *Câmiu'l-âyât*'ta tasavvufun dayandığı temellerden hakikat ve tarikata dair unsurların tespit ve izahı yine aynı müellif tarafından kaleme alınan *Minhâcu'l-fukarâ* ve

[228] *Câmiu'l-âyât*, N, 105a.
[229] Özdemir, s. 481.

Nisâbü'l-mevlevî isimli eserleriyle karşılaştırmalı bir yöntem ile yapıldığında anlamlı olur. Bu kaynaklarda herhangi bir sufi ıstılahına dair anlatımdaki sınırlar belirtilerek her bir kaynağın kavramlara bakış perspektifinin sunulması tasavvufî unsurların mahiyetini daha anlamlı kılar. Bu çerçevede varlık meseleleri önce, varlığın idrakinde tutulacak yol olan seyrusûlûka ve/veya tarikata dair meselelerin daha sonra ele alınması bu kısımda amaçlanacaktır.

Sufilerin hakikat bahsinde söz konusu ettikleri öncelikli kavramlardan biri tevhit veya vahdet-i vücûd olgusunun ana omurgasını oluşturan varlık (vücûd) mefhumudur. Ankaravî'nin *Câmiu'l-âyât* ve diğer eserlerinde bu kavramı ele aldığı yerler incelendiğinde genel anlamda aynı sonucu ifade eden açıklamalar yapılmıştır. Mesela, *Minhâc*'da "vücûd" kavramı bir şeyin hakikatine vasıl olma anlamında açıklanmaktadır.[230] Bir diğer ifade ile salikin kendi varlığından sıyrılıp beşerî sıfatlardan kurtulduktan sonra ilahi sıfatlarla donanıp, gerçek varlıkla mevcûd olmasıdır. O, söz konusu eserinde İbnü'l Arabî'ye nispetle vücûdu üç şekilde kategorize eder. Birincisi, ilmin vücûdudur. Bu ilim Allah katından vasıtasız olarak meydana gelen ledünnî bilgidir. İkincisi, Hakk'ın vücûdu; üçüncüsü ise mutlak varlık makâmının vücûdudur. Bu makam her şeyin Hakk olarak görüldüğü yerdir. Yani varlığın "vücûd-ı Mutlak" olarak görülmesidir.[231] Ankaravî *Nisâbü'l-Mevlevî*'sinde de benzer ifadelerle vücûd ile kastedilenin kişinin kendi varlığından fâni olarak gerçek varlık olan Hakk'ın vücûdu ile kâim olması olduğunu belirtir.[232] Vücûd hakkındaki bu tanım *Minhâc*'da yapılan üçlü sınıflandırmanın üçüncüsüne tekâbül etmektedir. Söz konusu eserde kavrama dair açıklama bu kadarla sınırlandırılmıştır. *Câmiu'l-âyât*'a bakıldığında ise vücûdun genel anlamda benliğin ortadan kaldırılması ile idrak edilen bir seviye olduğu belirtilmektedir. Sâlik kendisini tevhid nuruyla fâni kılınca taayyünât onun fenâsı miktarı kaybolarak vahdet ortaya çıkar.[233] Bu durumda ortaya çıkan birlik gerçek varlık ile özdeş olmaktır. Buna göre hakiki ve bir olan varlık bizatihi Hakk'tır. Gerçek varlığın müşâhedesi ise ancak mecazî varlıklardan sıyrılarak, tecerrüd ederek mümkündür. Ankaravî "Attığın zaman sen atmadın" ayetini de bu perspektiften yorumlamaktadır. Ayetin yer aldığı beyiti

[230] İsmail Ankaravî, **Minhâcü'l-Fukarâ**, Safi Arpaguş (hzl.), İstanbul: Vefâ Yayınları, 2008, s. 484.
[231] *Minhâc*, s. 485-486.
[232] Ankaravî, **Nisâbü'l-Mevlevî Tercümesi**, (hzl. Yakup Şafak, İbrahim Kunt), Konya: Tekin Kitabevi, 2005, s. 270.
[233] *Câmiu'l-âyât*, N, 142b.

açıklarken (*Mesnevî*, 1/615) şârih cem mertebesi ile bağlantı kurar.[234] Nitekim cem makamı varlığın Hakk'tan ibaret olduğunun idraki pozisyonudur.[235] Görünürde oku atan hakikat-i Muhammediyyenin zuhur mahalli olan Hz. Peygamber'dir. Ancak gerçekte atan onun varlığında mevcûd olan, aynı zamanda hakikat-i ilâhiyyenin de zuhur mahalli olan Allah'tır. Bu sebeple de ayetteki hakikî fâil Allah'tır. Konuyu Ankaravî *Câmiu'l-âyât*'ta şu şekilde izah etmektedir;

> "Cenâb-ı izzet fi'l-i rama iz rameyte demekle ona isbât edip ve ma rameyte demekle ondan nefiy edip velâkinnallahe rama kavliyle zât-ı bîçûnuna isnâd etmesi mertebe-i cemi'dir, makâm-ı tafsîle işârettir. pes rama hakikatte hakdır. Ve hazreti nebi ona alettir. Bu mâkâma meşâyıh kurb-ı ferâyiz ta'bîr ederler. Ve bu mâkâmdan vârisân-ı enbiyâ ve ârifân-ı esrâr-ı hüdâ olan ekmel-i evliyâ dahî hataâlûdlar. Ol zamanda ki kendileri zât-ı Hakk'la kāim görüp vücûtlarını kāim bileler. Ve cemî-i eşyâyı dahî cenâb-ı izzetin pür kudretinde bir alet göreler. Pes eşyâdan her ne zuhûr ederse hâlıkı Hakk ve mevcûdu vücûd-ı mutlakdır. Nitekim قال الله خلق كل شيء ma'nâsı muhakkakوقل كل من عند الله mefhûmu musaddikdir. İmdi bu ma'nâyı her kim kendine mâkâm edinirse o kimse kurb-ı ferâyize vâsıldır."[236]

Ankaravî'nin bu açıklamalarından ortaya çıkan temel nokta varlığın aslında bir ve onun da Hakk'ın varlığı olduğudur (*Mesnevî*, 6/3373-75). Evrende görülen diğer mahlûklar Hakk'ın muhtelif suretlerde isim ve sıfatlarının zuhûr ve tecelli etmesinden başka bir şey değildir.[237] Bu açıklama ise bizi birlik kavramına götürmektedir. Ankaravî tevhîdi Allah'ı hâdis olandan ayırmak şeklinde açıklamaktadır.[238] Evrende görülen çokluğun ortadan kaldırılması[239] suretiyle anlaşılabilen tevhid, Ankaravî tarafından birkaç mertebeye ayrılmaktadır.

Minhâc'da tevhîd-i âmme, tevhîd-i hâssa ve tevhîd-i hâssatü'l-hâssa olmak üzere tevhidin üç mertebesinden bahsedilir. *Nisâbü'l-Mevlevî*'de ise tevhîd-i âmme olarak isimlendirdiğini tevhîd-i îmânî ve tevhîd-i ilmî şeklinde ikiye ayırarak

---

[234] *Câmiu'l-âyât*, N 478, 9b.
[235] Hasan Kâmil Yılmaz, "Cem'", **DİA**, 1993, c.VII, s. 278.
[236] *Câmiu'l-âyât*, N 478, s. 9b.
[237] *Minhâc*, s. 491.
[238] *Minhâc*, s. 491.
[239] *Nisâbü'l-Mevlevî*, s. 273.

mertebelerin sayısı dörde çıkartılır.[240] Buna göre tevhîdin birinci mertebesi olan ve tevhîd-i âmme, tevhîd-i îmânî, tevhîd-i ilmî adlarıyla ifade edilen mertebe, Allah'ın ilahlıktaki birliğini kabul edip ayet ve hadislerin belirttiği şekliyle kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmekten ibarettir. Bir diğer ifade ile tevhidin naslarda bildirilen şekliyle kabul edilmesidir. Ankaravî tevhîd-i hâlî ve tevhîd-i hâssa olarak isimlendirdiği ikinci mertebenin yakîn ilmi sonucunda meydana gelen mertebe olduğunu ifade etmektedir. Bu ise müridin tasavvuf yolunun başlangıcında âlemde Hakk'tan başka mutlak ve gerçek varlık olmadığını bilmesi demektir. Yani bütün fiil ve sıfatların onun zatında "lâ şey" hükmünde olması durumunun idrakidir. Bu mertebedeki kimseler Hakk'tan başka kimsenin tesir ve tasarrufunu görmezler. Bu sebeple de O'nun hükmüne teslim ve razı olurlar. Bu mertebe muvahhid makamındaki müritlerde olması gereken mertebedir.

Üçüncü mertebe ise tevhîd-i ilâhîdir. Bu mertebenin *Minhâc*'daki tekâbülü tevhîd-i hâssatü'l-hâssa'dır ki Hakk'ın kendi kendine vahdet ile vasıflandığı tevhid türüdür. Bu tevhîd halkın fenâsı ve yalnız Hakk'ın bekâsı ile sâbit olur.[241] Bir diğer ifade ile "Allah vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu" hadisinde söz konusu edilen tevhîd-i ilâhî mertebesidir.[242] Bu tevhid halini genelde müşâhede etmek her ne kadar kıyamette mümkün olsa da zaman ve mekândan sıyrılan tecerrüd ehli kimseler için bu dünyada da imkân dâhilindedir.[243]

Tevhîd konusu bağlamında *Câmiu'l-âyât*'a bakıldığında Ankaravî'nin -yukarıda bahsi geçen eserlerinde yaptığı açıklamalar kadar- detaylı ele almadığı görülmektedir. O söz konusu eserinde tevhîdi birlik olarak sunarken bu birliğin hangi koşullarda idrak edileceğini belirtmemiştir. "Onda İsa'daki tek renklilikten bir eser yoktu." (*Mesnevî*, 1/501) beytini ve devamını tek bir kazandan çıkan farklı renkteki kumaşlar benzetmesine dayanarak varlık-mevcut ilişkisi bağlamında şerh eder. Kumaşlardaki renklerin hepsi yani mevcûdât tevhid nuru ile boyanmıştır.[244] Hakk'ın varlığı karşısında mevcûdâtın varlığı ise yok hükmündedir. Öte yandan Hakk'ın mutlak ve gerçek varlığına yönelik mevcut olanların bilgisizlikleri onların kör olduğu anlamına gelir. Nitekim "Ona karşı

[240] *Nisâbü'l-Mevlevî*, s. 273.
[241] *Minhâc*, s. 495.
[242] *Nisâbu'l-Mevlevî*, s. 274.
[243] *Nisâbu'l-Mevlevî*, s. 274.
[244] Taştan, s. 348.

varlık nedir? Kör ve yaşlı.” (*Mesnevî*,1/519) beyti Ankaravî’nin tevhid düşüncesini işlediği yerlerden biridir.

Ankaravî *Câmiu’l-âyat*’ında tevhîd mefhumunu fenâ-bekâ kavramları ile doğrudan irtibatlandırarak açıklar. Nitekim ona göre tevhîd mertebesinde bulunan kimse mâsivadan fânî olma haline ulaşmış kimsedir. Dolayısıyla tevhîd fenâ neticesinde ortaya çıkan bir birlik halidir.

Minhâc’da fenâ halinin meşayıh tarafından meşrebe göre yapılan bazı tanımlarına yer verilmektedir. Bu minvalde fenâ mefhumu fenâ-i muhâlefat, fenâ-i huzûz-ı dünyevî ve fenâ-i huzûz-ı dünyevî ve uhrevî olarak üç türe ayrılır. Ankaravî bazı kimselerin fenâ halini “eşyadan gaybet” şeklinde tanımladığını da ekler. Bütün bu fenâ tanımları söz konusu halin aynı zamanda bir makâma işaret ettiğini göstermektedir. Birincisi, nasuh tevbesinin gerekli olduğu makâm; ikincisi, zühd makâmı; üçüncüsü, sevgide doğruluk ve samimiyet makamı (sıdk-ı muhabbet); dördüncüsü, sekr halnin sonucu makamı (netîce-i sekr).[245] Ankaravî diğer yandan fenâ halini zâhirî ve bâtınî fenâ olmak üzere iki kısımda ele almaktadır. Fenâ-yı zâhir kulun kendi nefsinde ve âlemde irade ve fiil görmemesi, her şeyi Hakk’tan bilmesidir. “Benimle duyar, benimle görür” hadisinde söz konusu edilen Hakk ile birlik hali bu tür fenâ ile amaçlanan mertebedir.[246]

Fenâ-yı bâtın ise Hakk’ın kula ilhamı neticesinde meydana gelmektedir. Bu anlamda fenâ hali Hakk’ın bir vergisidir, vehbîdir. Kulun batınına ihsan edilen bu hal ile kulda beşerî niteliklerden hiçbir şey kalmamakta ve bütünüyle Hakk’ın sıfatlarını kuşanmaktadır.[247] Ankaravî *Minhâc*’ta çeşitli tarifleri aktardıktan ve türlerini kategorize ettikten sonra kendi tanımlamasını ortaya koyar ki buna göre fenâ hali en genel anlamda mâsiva hükmündeki eşyadan kulun bilgisinin ve hakikatinin fânî olması, gerçek varlık ve birlik olan Hakk’ın her şeyi kuşatması ve sirâyet etmesidir.[248]

Nisâbu’l-Mevlevî’deki fenâ hali bölümü *Minhâc* ile muhtevada uyum içerisindedir. *Câmiu’l-âyât*’ta ise ilk iki eserden farklı olarak -daha önce de belirttiğimiz gibi- fenâ kavramı tevhid ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. 5/1895 numaralı beyit

[245] *Minhâc*, s. 473.
[246] *Minhâc*, s. 474.
[247] *Minhâc*, s. 474.
[248] *Minhâc*, s. 477.

açıklanırken söz konusu duruma işaret edilerek sâlikin kendi varlığından fânî olarak yegâne mutlak varlık olan Hakk'ın vücudu ile bâkî olabilme durumuna erişme ancak tevhid nuruyla mümkün görülmektedir.[249] Derviş vücudunu tevhid nuruyla fânî kılınca âlemdeki taayyünler onun fenâ ve insilâhı miktarı görüşünden kalkmakta varlıkta birlik yani vahdet-i vücûd ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hz. Şârih şöyle demektedir:

> "Herbâr ki sâlik vücûdunu nur-ı tevhîdle fânî kıldıkda hicâb-ı ta'ayyünât ve teşahhusât fenâsı mikdârı çeşm-i şuhûdundan mürtefi' olup, vahdet-i vücûd zuhûra gelip fenâ-yı men lem yekün, bekâ-yı men lem yezel hâline ve makâmına vâsıl olur."[250]

Fenâ mertebesinin bir diğer adı ise fakr-ı hakîkîdir. [251] Ankaravî fakr halini eserlerinde birbiri ile çelişir gibi görünen iki farklı tanıma tabi tutmuştur. Birinci tanıma göre fakr, kulun kendinde mülk görmemesi ve mülkün asıl sahibi olarak Hakk'ı bilmesidir.[252] Bu bağlamda Ankaravî fakrın fenâ fillah mertebesi olduğunu ifade eder.[253] Söz konusu tanım gereği fakr bir şeye malik olmama hali olmakla birlikte sufi taifesinin ulaşmak istediği bir hedeftir.[254] Fakrın tanımı bu şekilde yapılınca fakir de kendisini mâlik ve memlûk görmeyen kimse olmaktadır.[255] İkinci yaklaşıma göre fakr kişiyi küfre ve isyana götüren bir durumdur ki birinci tanımda olduğu üzere manevi fakr değil maddi fakr yani dünyevî yoksulluk anlamındadır.كَادَ الْفَقْرُ اَنْ يَكُون كُفْرًا (Fakirlik neredeyse küfür olacaktı.) Hadisi bu türden fakra işaret eder. Hadis maddi yoksunluk ve yoksulluğun inkâra yakın olduğunu ve insanın fakr halnde fiil ve amellerinde küfre düşebileceğini ifade etmektedir. "Her iki âlemde de yüz karasıdır" hadisi de maddi yoksulluğun tavsiye edilmeyen bir şey olduğunun bir diğer delilidir.[256] Fakat Ankaravî'ye göre -ve diğer sufi yazarlarca- her iki rivayet birinci tanım (fakr-ı hakîkî, fakr-ı ma'nevî) uyarınca yorumlanabilir özelliktedir. Buna göre hakîkî fakr hali fenâ mertebesidir. Yani kişinin kendi yoksunluğunu gerçek anlamda idrak etmesi mâsivadan soyutlanarak tevhide ulaşması, Hakk'ın birliğinde müstağrak olmasıdır. Buna küfr-i hakîkî de denir. Küfr-i mecâzî bilinen kâfir ve müşriklerin Hakk'ın birliğini inkâr etmesi, Hakk'ı örtüp görünen

[249] *Câmiu'l-âyât*, N, 142b.
[250] *Câmiu'l-âyât*, N, 142b.
[251] *Câmiu'l-âyât*, N, 161a.
[252] *Minhâc*, s. 370.
[253] *Minhâc*, s. 370.
[254] *Nisâbu'l-Mevlevî*, s. 196.
[255] *Nisâbu'l-Mevlevî*, s. 196.
[256] *Minhâc*, s.370.

âlemi kabul etmesi iken, hakîkî küfür; âlemi örtüp Hakk'ı ve birliğini kabul etmek demektir. Ankaravî bu noktada küfür ile imanın hakikatte birleştiğini ileri sürmektedir. Öte yandan küfr-i hakîkî Hakk'ın zâtî birliğinin ve nurunun her şeyi kaplaması yani fakr-ı hakîkîyi setr etmesi demektir.[257] Bu bağlamda Ankaravî *Câmiu'l-âyat*'ta şunları söylemektedir;

> "والفقر Dahî fakr ziyâde oldukda كما قال النبي ﷺ كاد الفقر ان يكون كفرا ya'ni karîb oldu fakr küfran olmaklığa ve fakr-ı hâcetle insân nice isyân ve küfr-i ef'âlini ve a'mâlini irtikâb eder; bu cihetten fakr küfre karîbdir. Ve ehl-i hakīkat bunu bir ma'nâya dahî almışlardır. Fakr-ı hakīkî ki mertebe-i fenâdır küfr-i hakīkiya karîbdir ve küfr-i hakīki nûr-ı zât-ı hakīki ol fakr-ı hakīkiyi setr etmeye derler."[258]

Ankaravî fenâ halini fakr hâricinde sekr haliyle de bağlantılı biçimde değerlendirmektedir. *Minhâc*'ına bakıldığında İbn Arabî'nin *Fütuhât*'ından alıntılayarak sekr halini iki şekilde ele aldığı görülmektedir. Birincisi sekr-i tabîî, ikincisi sekr-i ilâhîdir. Sekr-i tabîî dünyevî durumlar söz konusu olduğunda meydana gelen sarhoşluk halidir. Yani insanın tabiatı gereği neyi arzu edip haz duyuyorsa ona ulaştığında ortaya çıkan sarhoşluk seviyesindeki mest olma halidir.[259] Aynı zamanda o kimse kendisini mest eden söz konusu durumdan uzak kaldığında da sarhoşluğunun etkisi ile en azından belli bir süre mahmûr olur. Bu durumu Ankaravî sekr-i tabîî olarak isimlendirmektedir ve şairlerin sekrini buna örnek getirmektedir. Sekr-i ilâhî ise hakiki sevinçtir. Bu tür sekr hali muhib makamındaki âşıklara mahsus olup Hakk'ın bir bağışıdır. Ankaravî, sekr-i ilâhî ile fenâ fillah makamını karşılaştırarak fenâ fillah mertebesine ulaşan kimselerin bu sekri yaşamadıklarını belirtmektedir.[260] Zira fenâ makâmı muhabbetin üstünde, sekr hali ise hayret ve cehl durumudur. Sekrde olan hayret fenâda gerçekleşemeyeceğinden fenâ makamı sekri kabul edemez. Aynı şekilde ilim yolunda olan kimseler de sekr halini yaşayamazlar. Çünkü ilim makamı muhabbet makamının altındadır. Ve son olarak muhabbeti aşan kimseler sahva ulaştıklarından sekr halinde değillerdir. Sekr halini yaşayabilen kimseler makâm-ı muhabbette olan aşıklardır.

---

[257] *Câmiu'l-âyât*, N, 161a.
[258] *Câmiu'l-âyât*, N, 161a.
[259] *Minhâc*, s.462.
[260] *Minhâc*, s.463.

Nisâbü'l-Mevlevî'ye bakıldığında Ankaravî'nin *Minhâc*'da değindiği meseleleri tekrar zikretmediği görülmektedir. Konu *Nisâb*'da çok kısa tutulmuş, bir sufi ıstılahı olarak sekr Hakk'ın nurunun parlaması sonucu akıl nurunun zâhir ile bâtını ayırma yetisini kaybetmesi şeklindeki tarifle yetinilmiş, sekrin diğer kavramsal harita içerisindeki yerine işaret edilmemiştir.[261] Sekr halinde olan kimse ne tefrika ne de cem' yetilerine sahiptir. Bununla birlikte Ankaravî, sekr halinin sonucunda meydana gelen şathiye söylemeye de *Nisâbü'l-Mevlevî*'de yer vermektedir. Hallâc-ı Mansur'un dile getirdiği "Ene'l-Hakk" örneğinde olduğu gibi bazı mutasavvıfların sekr halinde sırlarını ifşa ederek[262] bu tarz şathiyelerde bulunduğunu ifade etmektedir. Bu duruma tevatür açısından "hal" denirken, ayırt etme yetisini ortadan kaldırması itibariyle de "sekr" adı verilmektedir.

Câmiu'l-âyât'ta sekr haline işaret eden beyitler incelendiğinde ilahi muhabbet ehli ile mârifet ashabının "Hakk'ın bardağı"ndan içmeleri durumunda sekr haline girdikleri ve bu sarhoşluk durumlarının ebedi olduğu ifade edilmiştir.[263] Surh başlığında geçen "Yüce Allah'ın dostlarına hazırladığı bir şarabı vardır, içince sarhoş olurlar. Sarhoş olunca da tertemiz olurlar." hadisini Ankaravî sekr-sahv, fenâ-bekâ kavram kümesi içinde şu şekilde açıklamaktadır;

> "…kaçan ol evliyâ ol şarâb- hakīkîden nûş etseler sekrân ve mest ve hayrân olurlar… Ve kaçan mest olsalar tayyib ve pâk olurlar, dünya şarâbı tencîs ve telvîs etmez… Ve kaçan pâk ve tâhir olsalar vücûd bârından ve ten sikletinden hafif olurlar… Ve kaçan hafif olsalar evc-i ma'nâda cevelân ederler… ve kaçan evc-i ma'nâda tayerân etseler tarab ve neşâd ederler. Bu ahvâl-i mezkûreden sonra sûret âleminden girip âlem-i ma'nâda kāyim olup hayrân ve hâyim olurlar. Ondan sonra gözlerini mürtefi' veyâhût kendilerini mürtefi' olup görürler acâyib-i melekûtu ve garâyib-i ceberûtu ve esrâr-ı lâhûtu… Ondan sonra vücûd-ı beşeriyyeleri erir fenâ bulur hâlis ve pâk olurlar… Ondan sonra mertebe-i vahdete bâliğ ve vâsıl olurlar… Ve kaçan vâsıl-ı Hakk olalar bâkī olurlar bekā-yı Hakk'la… Ve kaçan bâkī olalar mülûk olurlar mekân-ı sıdkda pâdişâh-

[261] *Nisâbu'l-Mevlevî*, s. 251.
[262] *Nisâbu'l-Mevlevî*, s. 251.
[263] *Camiu'l-âyât*, N, 156b.

ı muktedirin katında…Ve kaçan bulsalar şu mezkûr olan ma‘nâlarıيقولون قولا لا يفهمه الا سكاري sözler derler ki onu fehm eylemeye, illâ sekrân-ı hakīki olan âşıklar fehm eyleye.”[264]

Daha önce de belirttiğimiz gibi sekr halini yaşayan kimseler sırlarını bazı durumlarda -özellikle şathiyelerle- ifşâ etmişlerdir. Bu gibi durumlara bir diğer örnek ise *Câmiu’l-âyât*’tın dördüncü cildinde yer almaktadır. “O hüner sahibi kendinden geçerek dedi, “Benden başka ilah yok öyleyse bana tapın.” (*Mesnevî,* 4/2103) mânasındaki beyitte şârih, sözü söyleyen kimsenin vahdet tecellisi sonucu kendinden geçip bir hayal mesâbesinde olan beşerî varlığını ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Bu durumda o artık kendi lisanıyla değil Hakk’ın diliyle konuşmaya başlamıştır. Diğer bir tabirle beşerî dilde zuhur eden Hakk’ın kelâmıdır. Dolayısıyla burada ayrılık ve ikilik birleşerek (gayr-ayn) söz sahibinin vücûdu Hakk olmuştur.[265]

Gayriyyetin ortadan kalkıp ayniyyetin veya birlik halinin tahakkuk etmesi tasavvuf terminolojisinde “cem” kelimesiyle adlandırılmaktadır. Ankaravî *Minhâcü’l-fukarâ*, *Nisâbü’l-mevlevî* ve *Câmiu’l-âyât*’ta bu kavramı da ele almıştır. *Minhâc*’da cem‘ kavramını iki kısma ayıran müellif, Hakk’ı halk söz konusu olmaksızın (bilâ-halk) müşâhede etmeyi cem‘, halkı Hakk ile (maa‘l-Hakk) kâim bulmayı da cem‘ü’l-cem‘ şeklinde tanımlamaktadır.[266] Cem‘ hali fenâ mertebesinde gerçekleşmektedir. Çünkü varlık vehminden ayrılamayan kimse Hakk’ı bilâ-halk müşâhede edemez. Cem‘ü’l-cem‘ ise bekâ billah mertebesinde meydana gelmektedir ve çokluğu birlikte, birliği çoklukta müşahede etmektir[267] ki fakr ba‘de’l-cem‘ olarak isilendirildiğini de ifade eden Ankaravî bu mertebeden daha kâmil bir mertebe olmadığını belirtmektedir.

Mihnâc’ta cem‘ kavramının açıklaması bu kadarla sınırlandırılırken *Nisâbü’l-Mevlevî*’de sadece tanım verilmekle yetinilmekte, ardından *Mesnevî*’de cem‘ kavramının ele alındığı beyitleri sıralanmaktadır. *Câmiu’l-âyât*’ta kavram bir ayet ve bir kutsi hadis şerhinde ele alınmaktadır. “Attığın zaman sen atmadın.”[268] ayetinin geçtiği beytin (*Mesnevî*, 1/615) açıklamasında Ankaravî “attığın zaman” demekle fiilin kula nisbet edildiğini, “sen atmadın” demekle de kuldan nefy edildiğini bildirmiştir. Nihayetinde

[264] *Câmiu’l-âyât*, N, 162a-163b.
[265] *Câmiu’l-âyât*, N, s. 110b.
[266] *Minhâc*, s. 490.
[267] *Minhâc*, s. 491.
[268] “Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lutufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir.” (Enfâl, 17)

"Allah attı" ifadesi ise Hakk'ın fiili kendisine nispet etmesidir. Ankaravî'ye göre bu durum cem' mertebesi ve tafsîl makamıdır. Böylece hakikatte oku atan Allah olmaktadır. Bu durumda oku atıyor gibi görünen kimse yani Hz. Peygamber alettir. Ankaravî bu ayetten yola çıkarak söz konusu mertebede olan kimselerin kendilerini Hakk'ın zâtı ile kâim ve eşyayı da Hakk'ın kudretinde yer alan alet olarak gördüklerini ifade etmektedir. Bu makamın kurb-ı ferâyiz olarak da isimlendirildiğini belirten şârih bu mertebedekilerin "Pes eşyâdan her ne zuhûr ederse hâlıkı Hakk ve mevcûdu vücûd-ı mutlakdır."[269] düşüncesinde olduğunu vurgulamaktadır.

Cem' kavramının açıklamasının yapıldığı bir diğer beyit şerhi ise içerisinde "Ben onun kulağı, gözü, dili ve eli olurum." hadisinin geçtiği surh başlığıdır. (*Mesnevî*, 5/89.bb) Kulun Hakk'a nafile ibadetler ile yaklaşması durumunda Hakk ona muhabbet eder.[270] Nihayetinde ise hadisin anlamı gerçekleşmiş olur. Bu durum ise şu şekilde özetlenmiştir; "Mâ hasele kendiliğinden fânî ve Hakk'la bākī olur."[271]

Ankaravî -yukarıda sözünü ettiğimiz- bütün bu hal ve makamlara varış yolunun seyrusûlûk olduğu kanaatindedir. Bu sebeple *Minhâcu'l-fukarâ*, *Nisâbu'l-mevlevî* ve *Câmiu'l-âyât*'taki tarikat âdâbına dair bazı ana kavramsal unsurlara karşılaştırmalı biçimde ışık tutmak yerinde olacaktır.

Tarikatlarda saliklerin geçtikleri aşamaları ifade eden seyrusûlûku Ankaravî günah ve isyankârlıklardan kurtulmanın yolu olarak değerlendirmektedir.[272] Ona göre bu tarikat ilmini ve/veya tasavvufu öğrenmek iki şekilde olabilir. Birincisi, mürşide tabi olmak ile; ikincisi, irşada dair bir kitaptan okumak ile mümkündür. Ankaravî bu iki tür seyrusûlûk yönteminde mürşidin rolü üzerinde yoğunlaşır. Mürşid insanları her türlü nefsânî arzu ve isteklerden uzaklaştıran (tezkiyetü'n-nefs) ve kalbin dünyevî ve beşerî kirlerden saflaştırılması yolunda (tasfiyetü'l-kalb) rehberlik eden kimse olarak tanımlanmaktadır.[273] Ankaravî'nin dikkat çektiği ilginç bir nokta daha vardır ki seyrusûlûk bilgisine dair bir tasavvufî eserin de ancak mürşid gözetiminde okunmakla faydanın ve beklenen irşadın hâsıl olacağıdır. Mesela, *Mesnevî* bir irşad kitabı olarak

[269] *Câmiu'l-âyât*, N, s. 9b.
[270] *Câmiu'l-âyât*, N, s. 145b.
[271] *Câmiu'l-âyât*, N, s. 145b.
[272] *Minhâc*, s.10.
[273] *Nisâbü'l-Mevlevî*, s. 21.

ancak kâmil ve konuya vakıf ehil bir şeyhin okutmasıyla okunduğunda irşad özelliği aktif hale gelecektir. Aksi takdirde fayda temini asgari seviyede kalacaktır.[274]

Ankaravî'nin söz konusu eserleri ve *Câmiu'l-âyât*'taki ilgili beyitler incelendiğinde üç mürşit prototipi veya mürşidin üç fonksiyonunu ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Nâib-i nübüvvet, nefes-i rahmânî ve mûcid-i tarikat.

Nisâbü'l-Mevlevî'de geçtiği üzere mürşid-i kâmil insanları Resûl'e tâbi olmaya çağıran nâib-i nübüvvettir.[275] Yani mürşid nübüvvet makamının vârisi ve mümessili sıfatıyla insanları peygamberin sünnetine uymaya davette bulunan kişidir. Allah yeryüzünün devamını, yağmurun yağmasını ve arzdakilerin rızıklarını da Hz. Peygamber'in nâibleri vesilesiyle devam ettirmektedir.

Mûcid-i tarikat vasıflandırması ise *Câmiu'l-âyât*'ta yer almaktadır. [276] Mürşid-i kâmilin şeriat ve tarikat ilmine mutlak açıdan ihtiyaç duymadığını belirten Ankaravî, şeriat ve tarikatın ondan sâdır olan fiillere verilen isim olduğu kanaatindedir. Bu sebeple de mürşid-i kâmili "muktedây-ı şeriat" ve "mûcid-i tarikat" sıfatlarıyla vasıflandırmaktadır.[277] Bu durumu şu şekilde dile getirmektedir;

> "Bir sâlik beşeriyyet-i bakırını nûr-ı Hakk'la münevver kılıp hakīkata tebdîl edip altın gibi hâlis kıldı, veyâhût enbiyâ gibi ve evliyâ-yı kibâr gibi ezelde nebî ve velî oldular. Ol aslında nebî ve velî olan kimseye ne kimyânın ilmine hâceti vardır ve ne kendini kimyâya sürmeye hâceti vardır. Ki ol kimyâdan murâd meselâ tarîkattır. Ya'nî enbiyâ-yı mürselîn ve evliyâ-yı kâmilînin şerîat ve tarîkat ilmine ihtiyâçları yoktur. Belki onlardan her ne fiil ki sâdır ola ona şerîat ve tarîkat ta'bîr olunur. Pes onlar muktedâ-yı şerîat ve mûcid-i tarîkattırlar. Onun için ki demişler; طلب الدليل بعد الوصول الى المدلول قبيح و ترک الدليل قبل الوصول الى المدلول قبيح Delîlden murâd ahkâm-ı şerîat ve tarîkattır. Pes ba'de vusûl-i hakīkat ve husûl-i kurbet ve velâyet esbâb ve delâyile mürâcaat kabîhdir, meğer âharın vücûdunu irşâd murâd ola."[278]

[274] Ceyhan, s. 156.
[275] *Nisâbü'l-Mevlevî*, s. 19.
[276] *Câmiu'l-âyât*, N, 119a.
[277] *Câmiu'l-âyât*, N, 119a.
[278] *Câmiu'l-âyât*, N, 119a.

Ankaravî Hz. Peygamber'e nispet edilen "Rahmân'ın nefesini Yemen cânibinden bulurum" sözünü açıklarken nefes-i rahmânî ile gayb âleminden zuhûr eden müşâhede âleminin kastedildiğini ifade etmektedir. Nitekim dünya Allah'ın isim ve sıfatlarının bâtınlık mertebesinden çıkıp zuhur ettiği yerdir. Bu sebeple de dünya "nefes-i rahmânî"dir.[279] Diğer yandan Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli ettiği bir başka mazhar insan-ı kâmildir. Ankaravî asıl "nefes-i rahmânî"nin insan-ı kâmilin varlığı olduğu, zira kâmil insanın âlemdeki tüm mazharları kendisinde birleştirdiği kanaatindedir. [280] Şöyle ki;

> "Bir kimse derûnunda olan rîh-i hârrayı ihrâc eyledik de teneffüs eder. Cenâb-ı izzet dahî mukteziyât-ı esmâ ve sıfâtı mertebe-i butûndan âlemi zuhûra eyledik de bu ma'nânın keenne müteneffisin teneffüsüne min vechin müşâbeheti olduğundan ötürü nefes-i rahmânî dediler. Ve asıl nefes-i rahmânî insan-ı kâmilin vücûdudur. Zîrâ kevn-i câmi' ve 'illet-i gâiye cemi'i-sanâyi' ve bedâyi'dir."[281]

Ankaravî'ye göre insan bu dünyanın büyüsüne kapılmış bir varlıktır. Büyüden kurtulması için insana üflenmesi gerekmektedir. Mürşid insana bu nefhayı aktararak onun dünya büyüsünden kurtulmasını sağlamaktadır.[282] Böylece kâmil mürşid insanların dünya hırslarından kurtulmasına yardımcı olarak mertebelerinin yükselmesini temin etmektedir. Bununla birlikte o Allah'ın her şeyi bir şeye sebep ve illet kıldığının da farkında olandır. Şöyle ki, şehevî arzu ve istekler olmasa idi insanların yemek yeme, uyuma, hırs yapma gibi hisleri olmayacaktı. Şehevî isteklerin varlığı diğerlerinin varlığına sebep teşkil edilmiştir. Ya da dünya malı olmasa idi Allah'ın "infak edin" emri var olmayacaktı. Bu sebeple her şeyden tamamen uzaklaşmak gerekmemektedir. Bu noktada mürşid-i kâmil "Her a'zâ ve cevârihin kemâl-i emirle, limâ hulika emirle sarf eyleyen."[283] kimse olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Kenan gibi bir dağa yönelme. Kulak ver Kur'ân'ın "Bugün bir koruyan yok" sözüne." (*Mesnevî*, 4/3361) Ankaravî bu beyti açıklarken Nuh'un babasından yüz çevirmesi olayını kâmil şeyhin nasihatından yüz çevirerek onun yolundan sapanlara

[279] *Câmiu'l-âyât*, T, 109b.
[280] *Câmiu'l-âyât*, T, 109b.
[281] *Câmiu'l-âyât*, T, 109b.
[282] *Câmiu'l-âyât*, T, 114a.
[283] *Câmiu'l-âyât*, N, 131a.

benzetmektedir. "Ken'ân gibi her kûha gitme, ya'nî ilim ve amelin kûhuna dayanma. Zîrâ tûfân-ı fenâ bir tûfândır ki nice bin tûfân-ı Nûh onda fenâ olmuştur." diyerek himmet beklenen geminin bir mürşidin tarikatı olmaması durumunda oranın uçurum gibi tehlikeli bir yer olmaktan başka bir şey olamayacağını eklemiştir.[284] Şârih, mürşid-i kâmilin bulunduğu yeri feyiz yurdu olarak görmekte, sâlikin bu yurttan başka bir yerde dolaşmaması gerektiğini düşünmektedir.[285]

Ankaravî, kâmil şeyhin insanlara tebliğ yöntemini de ele almaktadır. Buna göre mürşidin peygamberlerin İslâm'a davette yumuşak söz ve güzel huy ile davranması gibi irşadında kaba ve kırıcı olmaması gerekmektedir.[286] Mürşid bu şekilde davrandığı takdirde kendisine tâbi olanların sevgisini ve bağlılığını kazanacaktır.[287]

Ankaravî'nin üzerinde durduğu bir diğer kavram ise mürşiddir. O söz konusu üç eserinde de mürşidin vasıfları ve şeyhi ile ilişkisine dair açıklamalar yapmaktadır. *Minhâcü'l-Fukârâ*'da naklettiği "Peygamber'in verdiği emir konusunda tartıştınız ve emre karşı geldiniz. İçinizden dünyayı isteyenler de vardı, ahireti isteyenler de. Sonra sizi denemek için onlardan yüzünüzü çevirdi"[288] ayetinden yola çıkarak müridi üç kısma ayırmaktadır; Mürîd-i dünyâ, mürîd-i ukbâ ve mürîd-i Mevlâ.[289] Dünya müridi mal-mülk, makam ve mevki isteğinde olan kimselerdir. Cennet nimetlerine talip olanlar ise ukbâ yani âhiret mürididir. Mevlâ mürîdi ise sadece Hakk'ı aramak için yola koyulanlardır.[290] Bu yola giren kimse aklî deliller ve kıyası reddederek tasfiye yoluna sülûk eden derviştir.

Ankaravî, Târık suresinin geçtiği surhu açıklarken (*Mesnevî*, 5/76. başlık) târık yıldızı ile kastedilenin seyrusûlûk yapan kimseler olduğunu söyler. Nitekim derviş olan kişi ışığı ile gecenin karanlığını aydınlatan kimsedir.[291] Düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir;

> "Târık aslında sâlik-i tarîke derler ve örfen leylde gelen kimseye muhtas oldu. Ondan sonra leylde zâhir olan şeylere isti'mâl olundu. Ve sana ne şey i'lâm eyledi ki târık ne

[284] *Câmiu'l-âyât*, T, 116a.
[285] *Câmiu'l-âyât*, N, 172a.
[286] *Câmiu'l-âyât*, N, 118b.
[287] *Câmiu'l-âyât*, N, 142a.
[288] Ali İmrân, 3/152.
[289] *Minhâc*, s. 357.
[290] *Minhâc*, s. 357.
[291] *Câmiu'l-âyât*, N, 142a.

> şeydir ki bilesin, târık şol kevkeb-i muzi‘dir ki zîyâsı zulâm-ı leyli nâfiz ola veyâ eflâk-ı sâkib ola. Murâd cins-i nücûm ola veyâhût kevkeb-i ma‘hûd ola zuhal gibi, zühre gibi. Tahkīkan şân budur ki her nefsin üzerine elbette bir hâfız vardır. Ya‘nî hiçbir nefis yokdur illâ onun üzerine bir rakîb vardır.”[292]

Ankaravî öte yandan müridin de şeyhine karşı bazı sorumluluklarının olduğundan bahsetmektedir. Bu sorumlulukları daha çok edep bağlamında ele alan Ankaravî “Allah ve Rasûlünün önüne geçmeyin” ayetini, “Allah ve Rasûlü size hükmetmezden evvel bir emri kat etmeyin ve Allah’ın önüne geçmekten ve onun hükmüne muhalefet etmekten korkun” ifadeleriyle açıklamaktadır. O müminlerin Allah ve Hz. Peygamber karşısındaki bu tavrını müridin şeyhi karşısında sergilemesi gereken tutuma benzetmektedir. Eğer şeyhin huzurunda yer alan mürid bu adabı icra etmezse şeyhinden feyiz alamaz ve ondan hiçbir şekilde istifade edemez.[293] Aynı zamanda mürid malında ve nefsinde şeyhinin tasarrufunu câiz görmelidir ve her ne emrederse ona koşulsuz uymalıdır.[294] Ankaravî *Nisâb*’da müridin şeyhine karşı tutumunu üç şarta bağlı olarak ele almaktadır;

> “Birinci şart, malında ve nefsinde şeyhin tasarrufunu müridin câiz görmesi ve her ne emrederse ona mutî ve münkâd olmasıdır. Çünkü müridin teslim ve irade cevheri ancak bu sûretle meydana çıkar… İkincisi, şeyhe itiraz etmemeli ve zâhirî, bâtınî hiçbir hususta şeyhin tasarrufuna muhalefet göstermemeli, şeyhin ahvâlinden kendisine müşkil görünecek bir şey zuhûr ederse Musâ ve Hızır aleyhi’s-selâm kıssasını hatırlamalı, sebebini anlamadığı bir hareketi şeyhin fesadına değil, kendi fehminin kusuruna ve ilminin noksanına atfetmelidir… Üçüncüsü şeyhin mevcûdiyeti halinde kendisine bir makam yapmak ve halkı irşâda kalkışmak câiz değildir.”[295]

[292] *Câmiu’l-âyât*, N, 142a.
[293] *Câmiu’l-âyât*, T, 116b.
[294] *Nisâbü’l-Mevlevî*, s. 39.
[295] *Nisâbü’l-Mevlevî*, s. 33-34.

6. Câmiu'l-âyât: Çeviri Yazıya Dair

A. *Câmiu'l-âyât* Nüshaları

Eserin tespit edilebilen yirmi dört nüshası bulunmaktadır.[296] Bu nüshalar içerisinde müellif nüshası yer almamaktadır. Nüshaların istinsah kayıtlarına bakıldığında İsmail Ankaravî hayatta iken kaleme alınan yedi nüshanın bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında Süleymaniye Y.E.K.'te bulunan Antalya Tekelioğlu koleksiyonu nr. 390, Mihrişah Sultan Koleksiyonu nr. 181 ve Konya Y.E.K.'te bulunan Mevlana koleksiyonu nr. 2081 numaralı nüshalarda 1024 tarihli kayıt yer almaktadır. Süleymaniye Y.E.K Nuruosmaniye nr. 478'de yer alan nüshada 1026, Kayseri Raşit Efendi Y.E.K. Raşit Efendi Koleksiyonu nr. 27315'te ve Süleymaniye Y.E.K. Laleli nr. 1353'te yer alan nüshalarda ise 1028 tarihli kayıt yer almaktadır. Söz konusu nüshalarda düşülen kayıtlar Ankaravî'nin yaşadığı süreçleri kapsamaktadır. Bunlar haricinde tarihi bir kayıt bulunamadığı halde Derviş Ganem hattı ile yazıldığı belirtilen Süleymaniye Y.E.K Pertev Paşa Koleksiyonu nr. 255 numaralı nüshada mevcuttur. Diğer nüshaların kimisi söz konusu tarihlerden sonra istinsah edilmiş, kimisine ise istinsah kaydı düşülmemiştir.

1) Süleymaniye Y.E.K., Antalya Tekelioğlu, nr. 390: Müstensihi olarak Derviş Muhammed'dir. Siyah ciltli ve siyah mürekkep ile yazılmış olmakla birlikte beyitler zikredilmeden önce yazılan "beyit" ibaresi ve surh başlıklarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Ayet, hadis ve bazı önemli noktaların üstü kırmızı renkli mürekkep ile çizilmiştir. Okunaklı bir biçimde ve harekesiz olarak yazılmıştır. Sayfa numaraları 10 varakta bir olacak şekilde yazılmakta toplamda ise 195 varaktan oluşmaktadır. Eserin sonuna müstensih 1024 tarihli kaydı düşmüştür.

Bu nüsha çeviri yazının ilk cildinde esas alınmıştır. Söz konusu nüshayı esas almamızın sebebi en erken tarihli olmasının yanı sıra hatasının az olması, var olan hatalarının ise kelime hatalarından ibaret olmasıdır. Bunun yanında okunaklı bir yazı olması da tercih sebebi olmuştur.

2) Süleymaniye Y.E.K., Mihrişah Sultan, nr. 181: Müstensih adının yer almadığı yazmada istinsah tarihi olarak 1024 yılının Ramazan ayı pazartesi günü kaydı

[296] Nüshaların ilk sayfalarının görüntüleri için bkz., Ekler 1.

bulunmaktadır. Sayfalar en baştan itibaren numaralandırılmakta ve toplamda 235 varaktan oluşmaktadır. Metinde genel anlamda siyah mürekkep kullanılmışsa da ayet, hadis ve surh başlıkları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Zaman zaman siyah mürekkep ile yazılarak üstü kırmızı mürekkep ile çizilmiştir. Eserde beyitlerin gösteriminde "beyit" ifadesi değil "mesnevî" ifadesi kullanılmıştır. Nüshanın son sayfasında ise felekler tablosu adı ile bir tablo yer almaktadır.

Bu nüsha birinci cilt tercüme edilirken esas alınan nüshanın yanında takibi yapılan nüshadır. Esas alınan nüsha ile karşılaştırılarak farkları belirtilmiştir. Bunun sonucunda iki nüsha arasında kelimeler noktasında farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu kelimelerdeki farklılıklar dipnotlara +/- şekillerinde yansımıştır.

3) Konya Y.E.K., Mevlana Müzesi, nr. 2081: Müstensih kaydı olmayıp sonunda yazım tarihi olarak 1024 kaydı yer almaktadır. Kırmızı desenli ciltle kaplanmış, siyah mürekkep ile yazılmıştır. "Der beyân", "mesnevî", "der tefsîr" gibi ibareler ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Baş sayfada yer alan kayıtlar mürekkebin silinmesinden dolayı okunaklı değildir. Toplamda 135 varaktan oluşan nüsha temiz ve okunaklıdır.

Yukarıda ele aldığımız üç nüsha da aynı tarihli (1024) kayıtlara sahiptir. Bunlardan birincisi çeviri yazının birinci cildinde esas alınırken, ikincisi aynı ciltte takip edilen nüsha olarak kullanılmıştır. Fakat her üç nüshanın da sonunda yer alan istinsah tarihlerine dair kayıtların birbiri ile aynı yerde ve aynı şekilde yazılması şüpheli görülmüştür. Bu durum söz konusu kayıtların istinsah tarihi değil de çoğaltılırken kullanılan eserde yer alan kaydı aynı şekilde yazmış olmaları ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple çeviri yazının son iki cildinde kullanılan ve karşılaştırma yapılan nüshalarda değişiklik yapılmıştır.

Son iki ciltte esas alınan nüsha Süleymaniye Y.E.K. Nuruosmaniye Koleksiyonu nr. 478 (N 478), karşılaştırma yapılan nüsha ise aynı kütüphanenin Laleli Koleksiyonu nr. 1353'te (L 1353) kayıtlı olan yazma eserlerdir. Bu ciltlerde söz konusu nüshaların seçilmesinde dikkat edilen hususlardan birincisi 1024 tarihli nüshalardan sonra en erken tarihe sahip olmasıdır. Nitekim bunlardan N 478 nüshasının istinsah tarihi olarak 1026 kaydı düşülmüştür. Müstensihi Derviş Hamdi el-Mevlevî olan bu nüsha toplamda 179 varaktan oluşmaktadır. İlk iki sayfasında şiir bulunan nüshaların sayfa numaralandırma

işlemi *Câmiu'l-âyât*'ın başladığı yerden itibaren yapılmıştır, fakat birinci varaktan sonra tekrar esere yeniden bir başlangıç yapılmıştır. "beyit", "der tefsîr", "în hadîs" gibi ifadeler ve surh başlıkları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Diğer yazıların hepsinde siyah mürekkep kullanılmıştır. Ancak bazı önemli kısımların üstü kırmızı mürekkep ile çizilmiştir. Ele aldığımız nüsha ile ileride tanıtımını yapacağımız Nuruosmaniye Koleksiyonu nr. 477'deki nüshaların vakıf kayıtları birbiri ile aynıdır.

Beşinci ve altıncı ciltlerin karşılaştırmasını yapmak üzere kullandığımız nüsha olan Süleymaniye Y.E.K. Laleli nr. 1353'ün müstensihi Muhammed Kûçek el-Mevlevî olarak belirtilmiştir. İstinsah tarihi ise 1028'dir. Temiz ve güzel bir nüsha olan L 1353 toplamda 196 varaktan oluşmaktadır. İstinsah yılına dair aynı kayda sahip olan ve ileride ele alacağımız Raşit Efendi Koleksiyonu nr. 27315'de kayıtlı olan nüsha yerine bu yazmayı kullanmamızın sebebi yapılan yazım yanlışları oranının L 1353'te daha az olması ve daha temiz olmasıdır.

Ele aldığımız bu nüshalar haricinde istinsah kaydı düşürülen diğer yazmalar şunlardır;

a. **Süleymaniye Y.E.K., Pertev Paşa, nr. 255**: İstinsah kaydı yoktur. Müstensihi Derviş Ganem Dede'dir.[297] Sayfa numaraları her beş sayfada bir olacak şekilde yazılmıştır. *Câmiu'l-âyât* 2b numaralı varaktan başlamış 170b numaralı varakta bitirilmiştir. Genel olarak siyah mürekkeple kaleme alınan nüshada beyit başlarında yer alan "mesnevî" ifadeleri kırmızı mürekkeple yazılmış, bazı önemli kısımların üstü aynı şekilde kırmızı mürekkep ile çizilmiştir. 171b numaralı varaktan sonra "Risâle-i Zikri's-semâ'" adında yeni bir esere geçiş yapılmıştır. Son üç varakta ise hadis açıklamaları yer almakta ve böylece nüsha 200 varaktan oluşmaktadır.
b. **Kayseri Raşit Efendi Y.E.K., Raşit Efendi, nr. 27315**: Müstensihi Derviş İbrahim, yazım tarihi 1028'dir. Toplam 112 varaktan oluşmaktadır. Siyah ciltli olup 2b numaralı varaktan itibaren eser başlamaktadır.
c. **Süleymaniye Y.E.K., Pertev Paşa, nr. 239**: Müstensihi olarak Derviş İbrahim el-Mevlevî, istinsah tarihi 1029'dur. Renkli ebrûlî desenli bir cilde

[297] Asıl adı Ahmed olan Derviş Ganem (ö. 1036/1625) Ankaravî'nin *Mesnevî* şerhini imlâ ettirdiği müridi ve manevî oğludur. Detaylı bilgi için bkz., Ceyhan, s. 142.

sahiptir. Beyitler kutucuklar içerisinde verilmiş, sayfa numaraları belirtilmemiştir. Beyit açıklamalarının başında kırmızı mürekkep ile "terceme" yazılmaktadır.

d. **Süleymaniye Y.E.K., Şehit Ali Paşa, nr. 1159**: Müstensih adının yazılı olmadığı nüshada istinsah tarihi 1031'dir. Nüshanın ilk sayfalarındaki yazılar tamamen silinmiştir. Sayfa numaraları silik olmayan ikinci varaktan başlamıştır. *Câmiu'l-âyât* 2b'den başlamaktadır. Güzel ve temiz bir nüsha olup yer yer kırmızı mürekkep kullanılmıştır. 179a numaralı varak sayfasında *Câmiu'l-âyat* bitmektedir.
e. **Beyazıt Y.E.K., Beyazıt, nr. 3657**: Müstensih Derviş Muhammed, istinsah tarihi 1064'dür. Yazmanın başında tasavvufa dair dört varaktan oluşan bir açıklama yer almaktadır. *Mesnevî*'nin birinci cild dibacesinin tamamını Osmanlı Türkçesi'yle kaleme alınmıştır. Fakat diğer ciltlerde dibaceler yazılmamış, doğrudan Ankaravî'nin başladığı yerden başlanmıştır.
f. **Süleymaniye Y.E.K., Hacı Mahmut Efendi, nr. 2326**: Müstensihi Beşiktaş Mevlevîhanesi şeyhi Şeyh Muhammed b. Ali, istinsah tarihi 1093'tür. Nüshanın ilk sayfaları gayet okunaklı iken sonradan karmaşık bir hal almaktadır.
g. **Süleymaniye Y.E.K., Kadızâde Mehmet, nr. 271**: Müstensihi Muhammet b. Nimetullah, istinsah tarihi 1208'dir. Kahverengi ciltli, açık anlaşılabilir bir yazı ile kaleme alınmıştır. Yer yer yazım yanlışları sayfaların kenarlarında düzeltilmiştir. Beyitlerin başında (م) işareti yer almaktadır. Toplam 171 varaktan oluşmaktadır.
h. **Süleymaniye Y.E.K., Düğümlü Baba, nr. 262**: Müstensihi Muhammed Nazif el-Mevlevî, istinsah tarihi 1292'dir. Yıpranmış bir nüshadır. Sayfa kenarları açıklamalar ile doludur. Kirli bir nüsha olduğundan okunaklı değildir.

Câmiu'l-âyât'ın istinsah kaydı yer almayan on iki nüshası daha vardır. Bu nüshalar şunlardır;

i. **Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, Vahit Paşa, nr. 251**: Müstensihi Ahmed b. Muhammed'dir. Nüshanın kenarlarında yer yer açıklamalar yapılmıştır. 202 varaktan oluşmaktadır.

j. **Konya Y.E.K., Mevlana Müzesi, nr. 2082**: Müstensih ve istinsah tarihi kaydı bulunmamaktadır. Kırmızı ciltlidir.

k. **Beyazıt Y.E.K., Beyazıt, nr. 3764**: Nüshanın başında Şiî imamlar sırası ile yazılarak tanıtılmıştır. Ardından bir dua sayfası gelmekte ve *Câmiu'l-âyât*'a geçilmektedir. Kirli bir nüsha olup bazı yerler tamamen silinmiştir. 124 numaralı varakta *Câmiu'l-âyât* bitirilmiş, sonrasında yeni bir esere başlanmıştır. Bu eser vr. 176'a kadar devam etmektedir. Son sayfada on iki imama birer birer salât getirilmiştir.

l. **Süleymaniye Y.E.K., Hacı Mahmut Efendi, nr. 2373**: Müstensihi Muhammed Eşref Bey'dir. Düzenli olup 195 varaktan oluşmaktadır.

m. **Kastamonu Y.E.K., KHK, nr. 3037**: Müstensih adı, istinsah tarihi ve varak numaraları yer almamaktadır. Nüsha kenarlarında detaylı açıklamalar yapılmıştır. Bazı yerlerde ise Ankaravî'nin izah ettiği ayetin öncesini ya da sonrasını da belirtip izah etmiştir.

n. **Süleymaniye Y.E.K., Lala İsmail, nr. 129**: Eksik bir nüshadır. *Câmiu'l-âyât*'ın beşinci cildinden sonrası yoktur.

o. **Süleymaniye Y.E.K., Laleli, nr. 1354**: 151 varaktan oluşan yazmanın ciltler arasındaki geçiş yerleri bir varak boş bırakılarak tertip edilmiştir. Her cildin sonuna "cild-i evvel/sânî tamâm" şeklinde kayıt düşürülmüştür.

p. **Süleymaniye Y.E.K., Nuruosmaniye, nr. 477**: Nüsha başında ciltlerin bitiş ve başlangıç sayfalarının kayıtları yer almaktadır. Bu sayfadan itibaren eserin sayfa numaraları koyulmuştur. Beyit başlarına (م) işareti koyularak beyit olduğu belirtilmiştir. Her cildin bitiş sayfası boş bırakılmıştır. Nüshanın sonunda ise Uyvar Kalesinin fethine (1663)[298] dair notlar düşülmüştür.

q. **Süleymaniye Y.E.K., Nafiz Paşa, nr. 378**: 277 varaktır. Mürekkep aktığı için nüshanın genelinde harfler birbirine karışmıştır.

[298] Uyvar kuşatması, Uyvar'ın (Güney Slovakya) Osmanlılar tarafından 1663'te fethedilmesiyle sonuçlanan muharebedir.

r. **Süleymaniye Y.E.K., Serez, nr. 3863**: *Câmiu'l-âyât* ile başlayıp 63b'de bitmekte, son üç cilt nüshada yer almamaktadır. Sonrasında Manastırlı İsmail Hakkı'ya (ö.1846/1912) nispet edilen *Kitâbü'l-Ferâyiz*[299] isimli esere geçilmektedir. Bu eserden sonra isimleri okunamayan iki eser daha nüshada mevcuttur.

s. **Ankara Milli Kütüphane, 03 Gedik, nr. 18212**: İstinsah kaydı yoktur. 192a'da biten nüshada *Câmiu'l-âyât* 189b'de son bulmaktadır. 189b'den sonra Arapça vaaz metni niteliğinde başka bir metin yer almaktadır. Nüshanın başında Şeyh Ahmed Kemâleddîn Çelebi tarafından 1275 yılında Dergâh-ı Hazret-i Sultân Dîvânî'ye vakfedildiği belirtilmektedir.

B. Çeviri Yazıda İzlenen Yöntem

Câmiu'l-âyât'ın çeviri yazı metni hazırlanırken dördüncü ciltte Antalya Tekelioğlu nr. 390'daki nüsha esas alınmıştır. Bu bölüm Mihrişah Sultan nr. 181 ve Nuruosmaniye nr. 478'deki nüshalar ile karşılaştırılmış, arasındaki farklar dipnotta belirtilmiştir. Beşinci ve altıncı ciltlerde ise Nuruosmaniye nr. 478'deki nüsha esas kabul edilmiştir. Laleli nr. 1353'deki nüsha ile de karşılaştırılmış ve farklılıklar aynı şekilde dipnotta zikredilmiştir. Esas nüshada olup da diğer nüshada olmayan ifadelerin başına (-) işareti koyarak dipnotta gösterilmiştir. Esas nüshada olmayıp diğer nüshada var olan ifadeler ise başına (+) işareti koyularak belirtilmiştir. Söz konusu farklılıkları dipnotta gösterirken nüshaların isimleri kısaltılmış; A-Tekelioğlu nr. 390 nüshası "T", Mihrişah Sultan nr. 181 nüshası "MS", Nuruosmaniye nr. 478 nüshası "N", Laleli nr. 1353 nüshası "L" harfiyle işaretlendirilmiştir.

Her bir cilt içerisinde geçen beyitler numaralandırılmıştır. Ankaravî'nin kullandığı beyitlerin Farsça'larının altında köşeli parantez içinde Türkçe'leri de verilmiş, beyitlerin cilt numaraları ile birlikte Nicholson neşri numaraları da belirtilmiştir.[300] Beyitlerin Türkçe'si Derya Örs ile Hicabi Kırlangıç'ın birlikte hazırladığı tercümeden alınmıştır. [301] Atıf yapılan ayetler mealleri ile birlikte dipnotta gösterilirken, hadis ve

[299] Manastırlı İsmail Hakkı (ö. 1846/1912) son devir Osmanlı âlimidir. *Kitâbü'l-ferâyiz* olarak zikredilen eserin tam adı *Kitâbu'l-vesâyâ ve'l-ferâyiz*'dir. Detaylı bilgi için bkz., Salih Sabri Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", **DİA**, XXVII, 2003, s. 563-64.

[300] Reynold Alleyne Nicholson, **Keşfü'l-Ebyât-ı *Mesnevî***, İsfehan: Çaphane-i Tevhîd, 1944.

[301] Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, **Mesnevî**, Konya: BB Yayınları, 2008.

şiirlerin kaynaklarından yalnızca tespit edilebilenler gösterilmiştir. Aynı zamanda Ankaravî beyitlerin hangi bölümde geçtiğini belirtmek üzere surhlerden belli kısımlar vermiştir. Söz konusu kısımların tercümeleri de dipnotta gösterilmiştir. Bu surhlerin geçtiği yerlerin cildin kaçıncı başlığı olduğu ise "ganjoor.net"[302] isimli sitede yer alan numaralar ile belirlenmiştir.

Ankaravî'nin daha önceki ciltlerde açıkladığını ifade ettiği noktalara yaptığı atıfların tespit edilenleri ise dipnotta açıklanmıştır. Fakat *Câmiu'l-âyât*'ın son üç cildini çalışıyor olmamızdan dolayı, ilk üç cilde yapılan atıfların tamamı bulunamamıştır. Aynı zamanda her cildin başında dibaceleri de açıklamış fakat tam metnini vermemiştir. Biz söz konusu dîbâcelerin tam hallerini metinde köşeli parantez içinde sizlere sunduk.

Çeviri yazı yapılırken gözettiğimiz imla ilkeleri ise şunlardır: Uzun heceleri belli etmek için şapkalı (^) harfler kullanılmıştır. Fakat (ق) ve (غ) harflerinden sonra uzatma harflerinden (ا) geldiyse (ā), (و) geldiyse (ū) şeklinde yatık çizgili harfler kullanılmıştır. Öncesi veya kendi sâkin olan hemze (أ) düz apostrof ile, öncesi veya kendi sâkin olan ayn (ع) ise ters apostrof ile gösterilmiştir.

[302] https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CÂMİU'L-ÂYÂT: ÇEVİRİ YAZI

4. CİLD

[الحمد لله حق حمده والصلوة والسلام علي خير خلقه محمد وآله وصحبه ودرياته. اما بعد فهذا الظعن الرابع الي احسن المرابع واجل المنافع، تسر قلوب العارفين بمطالعته كسرور الرياض بصوت الغمام، وانس العيون بطيب المنام، فيه ارتياح الأرواح وشفاء الاشباح، وهو كما يشتهيه المخلصون ويهوونه، ويطلبه السالكون ويتمنونه، للعيون قرة، وللنفوس مسرة، اطيب الثمار لمن اجتني، واجل المرادات والمني، موصل العاليل الي طبيبة، وهادي المحب الي حبيبه، هو بحمد الله من اعظم المواهب وانفس الرغائب، مجدد عهده الالفة، مسهل عسر اطحاب الكلفة، يزيد النظر فيه اسفا لمن بعد، وسرورا وشكرا لمن سعد، تضمن صدره ما لم يتضمن صدور الغانيات من الحلل، جزاء لاهل العلم والعمل، كبدر طلع وجد رجع، زايد من تأمل الآملين، رايد لرود الغاملين، فهو يرفع الامل بعد انخفاضه، ويبسط الرجاء بعد انقباضه، كشمس أشرفت، من بين غمام ترفقت، نور لاطحابنا، و كنز لاعقابنا، ونسأل الله التوفيق شكره، فان الشكر قيد للعتيد، وصيد للمزيد، ولا يكون الا ما يريد.

ومما شجاني انني كنت نايما * اعلل من برد بطيب التنسم

الى ان دعت ورقاء فى غصن ايكة * تغرد مبكاها بحسن الترنم

فلو قبل مبكاها بكيت صبابة * لسعدي، سفيت النفس قبل التندم

ولكن بكت قبلي فهيج لي البكا * بكاها فقلت الفَضْلِ للمتفدم

رحم الله المتقدمين والمتأخرين والمنجزين والمتنجزين بفضله وكومه وجزيل الائه ونعمه، فهو خير مسئول واكرم مأمول، والله خير حافظا وهو ارحم الراحمين وخير المؤنسين والوارثين وخير مخلف رازق للعابدين الزارعين الحارثين.. وصلي الله علي محمد، وعلي جميع الأنبياء والمرسلين، آمين يا رب العالمين][303]

[96b]

(اَلظَّعْنُ الرَابِعُ) Za'n, Türkçe göçe derler. "er-râbi" Za'nın sıfatıdır, ya'nî dördüncü göç. Keenne Hazret-i Mevlânâ her bir cildi bir menzil ve bir menhele teşbîh buyurup üçüncü cildden fârig olup dördüncü cildin nazmına şurû' ettiklerine za'n-u râbi' ta'bîr buyurdular. Ve ez-za'nu'r-râbi' mübtedâdır. (اِلَي اَحْسَنِ المَرَابِعِ) haberdir. Ya'nî dördüncü sefer ahsen-i merâbi'dir. Merâbi' merba'ın cem'idir; neşîmen rabî'iyye derler. Ve fi'l-hakīka merâbi'in ahsenidir ki sâlikin rûhu bunda istirâhat eyler. Ve merâbi'in eltâfıdır ki

[303] Mesnevî 4. Cild dîbâcesinin aslıdır. *Câmi'u'l-âyât*'ta tam metin olarak yer almadığından bu şekilde vermeyi uygun gördük.

tâlibler bunda envâ‘-ı me‘ânî cerîn kılarlar. (وَاَجَلِّ المنافع) Ahsen-i merâbi‘ üzre ma‘tûftur ve dahî ecel-i menfaatleredir. (تُسَرُّ قُلُوبُ العَارِفِينَ) Bu cümle sıfatıdır mukaddem olan cümleye. Takdîr-i kelâm; öyle za‘n-ı râbi‘ ve ahsen-i merâbi‘ ve ecell-i menâfi‘ ki mesrûr olur âriflerin kulûbu (بِمُطَالَعَتِهِ) ol za‘n-ı râbi‘in mütâlaa sebebiyle. (كَسُرُورُ الرِّيَاضِ بِصَوْتِ الْغَمَامِ) “ke-surûr”da kâf “tüserru”ya müta‘allıktır. Ve bi-ma‘nâ meseldir. Ya‘nî âriflerin kalbi mesrûr olur misl-i surûri’r-riyâz; ya‘nî bulutların sadâsıyla ravzaların surûru gibi mesrûr olur. Zîrâ katarât-ı emtâr-ı esrâr-ı kelâm-ı evliyâ-yı kibâr kulûb-ı tâlibîn ve sâlikîne ol letâfeti verir ki bârân-ı bahâr ezhâr u eşcâr-ı besâtîn u hadâyıka ol kadar letâfet vermez. Nitekim hadîsde **[96a]** dahî vârid olmuştur ki عليكم بمجالسته علماء و استماع كلام الحكماء فان الله يحيي القلب .الميت بماء العلم كما يحي الأرض الميت بماء المطر[304] (وَاُنْسِ الْعُيُونِ بِطِيبِ الْمَنَامِ) ke-surûr üzre ma‘tûftur. Ya‘nî ârifânın kulûbu mesrûr olur bunun mütâlaası sebeble, besâtînîn savt-ı sihâbla surûru ve gözlerin tıyb-ı hâbla enîs ve hubûru gibi. Zîrâ ‘uyûn dahî hâbla üns eylediğinden her bâr ki nevm gelse mesrûr olur. Kezâlik uyûn-ı erbâb-ı ma‘rifet ve derûn-ı ashâb-ı tarîkat bunun mütâlaasıyla âsûde olup teşâvîş-i cihân[305] ve nefs ve şeytândan ğazz-ı ebsâr edip istirâhat ederler. (فِيهِ اِرْتِيَاحُ الْاَرْوَاحِ) zarf mukaddem haberdir ve “irtiyâhu’l-ervâh” muahhar mübtedâdır. Takdîr-i kelâm; bu za‘n-ı râbi‘de vardır ruhların irtiyâhı. (وَشَفَاءُ الْاَشْبَاحِ) dahî şebihlerin şifâsı vardır. Eşbâhdan murâd ecsâmdır. Ve bunda ecsâma şifâ olması bu vecihledir ki ekser-i kelâm-ı latîfleri hikem-i ilâhiyye ile ta‘bîr olmuştur. Pes mütâlaasıyla âşık-ı sâdık hakîm-i hâzik olup her şeyi hikmet üzre kılıcı ecsâm dahî emrâzdan berî olur. Pes bunda şifâ bu vecihle mukarrer olur. (وَهُوَ) li-za‘n-ı râbi‘ (كَمَا يَشْتَهِيهِ الْمُخْلِصُونَ وَيَهْوَوْنَهُ) muhlislerin iştihâ eylediği gibi ve muhabbet eyledikleri gibidir. (يَهْوَوْنَ، هوا يهوا’dan muzâri‘in cem‘-i müzekkeridir. (وَيَطْلُبُه السَالِكُونَ وَيَتَمَنَّوْنَهُ) “kemâ yeştehîh” üzre ma‘tûftur. Ve dahî bu za‘n-ı râbi‘ sâliklerin taleb edip temennî ettikleri gibidir. (لِلْعُيُونِ قُرَّةٌ) muahhar mübtedâ, li’l-‘uyûn haberdir. Ya‘nî bu za‘n-ı râbi‘ sâliklerin gözlerine rûşenâ ve nûrdur (وَلِلْنُفُوسِ مَسَرَّةٌ) dahî tâliblerin nefslerine meserrettir. (اَطْيَبُ الثِّمَارِ لِمَنِ اجْتَنَي) mübtedâ-i mahzûfun haberidir, “hüve atyabu” takdîrine. Ya‘nî bu za‘n-ı râbi‘ atyab ve eltaf-ı simârdır ictinâ edenler için. Simâr semer’in cem‘idir. İctinâ meyve düşürmeye derler. Bu kelâmlarında isti‘âre vardır.**[97b]** Keenne bu cild bir hadîka-i ra‘nâdır ve her beyti bir şecere-i müsmiredir ki nice nevbâve ma‘nâyı sâlik ondan ictinâ kılar. (وَاَجَلُّ الْمُرَادَاتِ وَالْمُنَي) dahî murâdât ve maksûdâtın arzu ve mültemisâtın a‘zamıdır. (مُوْصِلُ الْعَلِيلِ اِلَي طَبِيبِهِ) mübtedâ-

[304] “Âlimlerin meclislerinde bulun, hikmet ehlinin sözlerini dinle. Çünkü Allah Teâlâ ölü toprağı yağmurla dirittiği gibi, ölü kalbi de hikmet nûruyla diriltir.” Heysemî, **Mecmâuz-Zevâid**, I, 125.

[305] MS, 129a: + alâyık ve avâyık.

yı mahzûfun haberidir. Ya‘nî a‘râz-ı şeytâniyye ile zelîl ve emrâz-ı nefsâniyye ile alîl olanları mürşid ve delîldir ki hakīkatte tabîb-i celîldir, mûsildir. Veyâhût tabîbden murâd Cenâb-ı Rabbi’l-ibâd ola. (وَهَادِيَ الْمُحِبِّ اِلَي حَبِيبِهِ) Ve hidâyet edicidir âşıkları mahbûbuna. (وَهُوَ بِحَمْدِ اللَّهِ مِنْ اَعْظَمِ الْمَوَاهِبِ) Ya‘nî bu za‘n-ı râbi‘ Allah’ın hamdi sebebiyle mevhibet ve atiyye-i ilâhiyyenin a‘zamıdır. (وَاَنْفَسِ الرَّغَايِبِ) Regâyib rağîbe’nin cem‘idir. Rağîbe bi-ma‘nâ merğûbe. Ve bu za‘n-ı râbi‘ merğûb olan şeylerin nefîsteridir. (مُجَدِّدُ عَهْدِ الْأُلْفَةِ) Mübtedâ-yı mahzûfun haberidir. Allah’la olan ültefi ve ahdi ve mîsâkı ve muhabbeti tecdîd edicidir. (مُسَهِّلُ عُسْرَةِ أَصْحَابِ الْكُلْفَةِ) İbtidâ-yı sülûkda ashâb-ı meşakkat ve erbâb-ı mihnetin usrünü müsehhildir ve müyessirdir. (يَزِيدُ النَّظَرُ فِيهِ اَسَفًا لِمَنْ بَعُدَ) Ya‘nî nazarı ziyâde olur (فيه) bu za‘n-ı râbi‘de (اسفا) hüzün yönünden (لمن بعد) şol kimse için ki ba‘îd oldu Cenâb-ı Hakk’dan. Ya‘nî ba‘îd olan kimse bu cilde mütâlaa kılsa onun fikri ve nazarı ziyâde olur, teessüf tehayyüf yönünden ki ona bu‘dünün kubhu âşikâr olup der ki; hayfâ ve esefâ ben ömrümü zâyi‘ edip Hakk’dan gayrıya tâbi‘ ve mâsivâya tâmi‘ olmuşun der. (وَسُرُورًا وَشُكْرًا لِمَنْ سَعِدَ) ma‘tûftur esefen üzre. Bunlar dahî kezâlik temeyyüzlerdir. Takdîr-i kelâm; nazar ziyâde olur bu za‘n-ı râbi‘in mütâlaasında surûr yönünden ve şükür yönünden şol men için ki sa‘îd oldu ilm-i Hakk’da. Ya‘nî nice mevâhib-i aliyye ve ma‘ârif-i celîliyyeye vâsıl olup surûr ve şükrün ziyâde eyler saîd olanlar. (تَضَمَّنُ صَدْرُهُ) Sadrdaki zamîr ya ba‘îd olan menhe? veyâ sa‘îd olana veyâhût alâ sebîli’l-bedel **[97a]** her birine râci‘ ola. Takdîr-i kelâm; ol ba‘îdin veyâ ol sa‘îdin sadrı mutazammın olur veyâ ba‘îd ve sa‘îdin sadırları mutazammın olur. (ما) şol şey ki (لم يتظمن) mutazammın olmadı. (صُدُورُ الْغَانِيَاتِ) gâniye olan hâtunların sîneleri (مِنَ الْحُلَلِ) zîver ve zînette. Tazammun-ı sadra cümlesi cümle-i müste’nifedir, suâl-i mukaddere cevâbdır. Takdîr-i kelâm; şol kimseler ki ya sa‘îd veyâ ba‘îd ola, buna mütâlaa eyleye onlara ne hâsıl olur? Buyururlar ki muganniye olan hâtunlara bir kimse vâfir hulel verip onlar dahî ol hulli ve hulelle tehallî ve tezyîn edip kendileri ârâste ve pîrâste eyledikde onların sudûru ol hull ve hulelden ol kadar surûr ve hubûru mutazammın olmaz ki buna mütâlaa eyleyen sâlikin sînesi bulur. (جَزَاءً لِاَهْلِ الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ) Cezâen mef‘ûlün-leh’dir tazammun cümlesine. Takdîri; tazammun eyle sudûr-ı gâniyâtın mutazammın olmadığını cezâdan ötürü ehl-i ilm ve ehl-i amel için. (فَهُوَ كَبَدْرٍ طَلَعَ) Pes bu za‘n-ı râbi‘ bir bedr-i tâbân gibidir ki matla‘-ı feyz-i Hakk’dan tulû‘ eyledi. Müşebbeh cild-i râbi‘dir müşebbehun-bih bedr’dir. Ve beynemâda vech-i şihb bu cild-i râbi‘in envâr-ı me‘ânîsi zalâm-ı cehli kulûb-ı sâlikinden izâle etmesidir. Nitekim bedr-i tamâm zalâm-ı zâhiri izâle eylediği gibi. (وَجَدٍّ رَجَعَ) ve bu za‘n-ı râbi‘ bir baht ve tâli‘

gibidir ki rucû‘ eyleye gitmiş iken sâhibine. (زَائِدٌ) mübtedâ-yı mahzûfun haberidir. (على تأميل الآملين) ya‘nî bu za‘n ziyâde edicidir âmil olanların emel kılması üzre emelini. (وَرَائِدٌ لِرَوْدِ الْعَامِلِينَ) râid ol kimseye derler ki kârbândan ileri gidip onların levâzımın ihzâr ede. Ya‘nî rehnümâ ve pişvâdır, müheyyi-i menzildir âmillerin merkeb ve nüfûsu için.(يَرْفَعُ الْأَمَلَ بَعْدَ اِنْخِفَاضِهِ) Ya‘nî recâ ve emirleri merfû‘ ve bâlâ eder pest ve mahfûz olduktan sonra. (وَيَبْسُطُ الرَّجَاءَ) Dahî bu za‘n sâlikin recâsını küşâde eyler (بَعْدَ انْقِبَاضِهِ) inkibâzdan sonra. (كَشَمْسٍ اَشْرَقَتْ) **[98b]** Mübtedâ-yı mahzûfun haberidir. Ya‘nî bu za‘n-ı râbi‘ şol bir güneş gibidir ki işrâk eyledi (مِنْ بَيْنِ غَمَامَةٍ تَفَرَّقَتْ) şol gamâmın mâbeyninden ki ol gamâm teferruk eyleye. Bu teşbîh evvelkiden eblağdir. (نُورٌ لِاَصْحَابِنَا) Bu dahî mübtedâ-yı mahzûfun haberidir. Bu za‘n bir nûr-ı lâmi‘adır bizim ashâb ve fukarâmız için. (وَكَنْزٌ لِاَعْقَابِنَا) ve bir hazînedir bizim akabemizden gelen ahlâfımız için. (وَنَسْئَلُ اللَّهَ التَّوْفِيقَ لِشُكْرِهِ) Ve biz Allah’dan isteriz bunun şükrüne tevfîk, ta bu ni‘am-ı celîlesi mukābelesinde biz şükür ederiz ki ona mükâfî ve muvâfî ola. (فانه) İllettir şükür suâline. Zîrâ şükür (قَيْدٌ لِلْعَتِيدِ) bağdır mevcûd ve hâzır olan ni‘am için. (وَصَيْدٌ لِلْمَزِيدِ) Sayd masdardır bi-ma‘nâ sâyid. Ya‘nî vasîd edicidir ziyâdeyi. Zîrâ وَلَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ[306] ma‘nâsı mukerrerdir. Ve ecell-i ni‘met ve a‘zam-ı sa‘âdet-i dünyâ ve âhirette ilm ve ma‘rifettir. Ve ni‘met-i dünyâ bu ni‘mete nisbet nikmettir. Nitekim Cenâb-ı İzzet ni‘am-ı dünyâ hakkında buyurur; قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيل[307]. Ve ilim ve hikmet hakkında buyurur; وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا[308] ve Hazreti Alî (kerremallahu vechehu) buyurur: Nazım;

رضينا قسمة الجبار فينا * لَنَا عِلْمٌ وَلِلْاَعْدَاءِ مَال * فَاِنَّ الْمَال يَفْنَي عَنْ قَرِيبٍ * وَاِنَّ الْعِلْم بَاقٍ لَا يَزَال[309]. Fe izâ kâne kezâlik, *Mesnevî* ecell-i ni‘âm-ı ilâhîdir. Zîrâ zübde-i me‘ânî-i Kur’ânî ve mağz-ı esrâr-ı kelâm-ı Rabbânîdir. Pes sâlik ki bu ni‘mete fâyiz ve hâyiz ola, ona vâcibdir ki dâimâ şükür ve senâdan hâlî olmaya, ta vâhibu’n-ni‘am ve müfîzu’l-cûd ve’l-kerem ol şâkir olan sâliki bu kelâm-ı velâyet encâmın hakāyıkına onu vâsıl kıla. وَلَا يَكُونُ اِلَّا مَا يُرِيدُ “velâ yekûn” hiçbir şey olmaz; “illâ mâ” meğer şol şey ki يريد onu Allah diler olan oldur. Şiir;

[306] Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir. (İbrâhîm 14/7)

[307] Dünyâ geçimliği azdır. (Nisâ 4/77)

[308] Kime hikmet verilmişse şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. (Bakara 2/269)

[309] İçimizdeki kudreti bölmek istedik * Bizde ilim ve mal düşmanları var * Para yakında gitmiş olacak * Ve bize bitmeyen bir ilim kaldı.

(وَمِمَّا شَجَانِي اِنَّنِي كُنْتُ نَائِمًا * اُعَلِّلُ مِنْ بَرْدٍ بطِيبِ التَّنَسُّمِ); (ومما) şol **[98a]** şeydendir ki (شجاني) beni mahzûn kıldı. Ya‘nî لا يكون الا ما يريد buyurmuşlardı. Öyle olucak mâ-ı mevsûf Allah’ın dilediği şeyden ibâret olur. Ve takdîr-i kelâm; ومن شيئ يريد الله به şecv hüzne derler. (انني) tahkīkan ben (كُنْتُ نَايِمًا) nâyim idim. Ya‘nî Allah’ın murâd eylediği şeyden ki beni mahzûn eyledi. Tahkīkan ben hüzün ve elemden nâyim idim. (أُعَلِّلُ) burada hemze izâle içindir. Ve “ üallilu” cümlesinin i‘râbdan mahalli mansûb hâldir, “küntü”deki nefs-i mütekellim zamîrinden. Veyâhût “üallilu”de hemze izâle için olmaya. Ve “üallilu” tef‘îl bâbından nefs-i mütekellim-i meçhûl ola. Takdîr-i kelâm; ben meşgûl kılınırdım tîb-i teneffüsle olan berdden. Zîrâ illet şol hâdisede derler ki sâhibini meşgûl kıla. Veyâhût tef‘îl bâbından nefs-i mütekellim-i ma‘lûm ola. Takdîr-i kelâm; ol şeydendir ki beni mahzûn kıldı. Tahkīk ben ol hüzünden nâyim idim, “üallilu” beni meşgûl kıldığım hâlde nefsimi tîb-i teneffüsle olan berdden. (مِنْ بَرْدٍ) “üallilu”ya müta‘allıktır.Bberd soğuğa derler. (بِطِيبِ التَنَسُّمِ) bi’l-ma‘nâ me‘a ve müta‘allakı mahzûfdur. Takdîri beni mahzûn kılan şeydendir. Hâlbûkî ben ol şeyden gâfil ve nâyim idim izâle-i illet eylediğim hâlde. Şol berdden ki tîb-i tenessüm eyledi ya‘nî teneffüs eyledi. Şiir;

(اِلَي اَنْ دَعَتْ وَرْقَاءُ فِي غُصْنِ اَيْكَةٍ * تَغَرَّدَ مَبْكَاهَا بِحُسْنِ التَّرَنُّمِ)[310] verkâ’ remâde’l-levn olan hamâmeye derler. Tayerân ve tesâ‘üdde sâyir hamâmeden esra‘ ola ve bulutta olan havaya pervâz eyledikde görünmez. (ايكة) meşeye derler. Ve (الغرد) bi-fethateyn şenlen ve şâd ilen ötmekdir. Hüsn-i savtından غردت الطاير derler اذا اطرب في صوته. Ve (الي) mütaallıktır mukaddem olan كنت’ye. (ورقاء) fâilidir (دَعَتْ)’in. Takdîr-i kelâm; hâlbûkî ben ol şecevden ve hüzünden nâyim idim. (اِلَى اَنْ دَعَتْ ورقاء) bir gügercin beni da‘vet edinceye dek. Öyle gügercin ki meşe budağında sâkin idi tegarrud-ı tetarrüb eylediği **[99b]** hâlde hüsn-i savtla. Veyâ verkânın sıfatı ola. Ya‘nî öyle verkâ ki hüsn-i savtla tarab eyledi. (مَبْكَاهَا بِحُسْنِ التَّرَنُّمِ) cümle-i müste’nifedir. (مبكا) masdar-ı mîmîdir. i‘râbdan mahalli merfu‘ mübtedâdır ve bi-hüsni’t-terennüm mutaallık mahzûfuyla haberdir. Ya‘nî ol verkânın bekāsı hüsn-i terennümle eyledi. Şiir;

(فَلَوْ قَبْلَ مَبْكَاهَا بَكَيْتُ صَبَابَةً * لِسُعْدَى شَفَيْتُ النَّفْسَ قَبْلَ التَّنَدُّمِ)[311] .(فلو قبل مبكاها) zamîr-i verkâya râci‘dir. Ya‘nî eğer ol verkânın bükâsından evvel (بَكَيْتُ) ben ağlayadım (صبابة) muhabbet

[310] Ağaçlar arasında boz bir güvercin bir dala konmuş * Güzel bir ezgi söyleyip ağlayarak ötmeye başlamıştı.
[311] Onun ağlamasından önce Sueda için ağlasaydım * Pişmanlık duymak yerine şifa bulurdu gönlüm.

yönünden (لسعدي) bir mahbûbenin nâmıdır. Ya‘nî mahbûbe için (شَفَيْتُ النَّفْسَ) nefsime şifâ vereydim (التَّنَدُّمِ قَبْلَ) nedâmetten ve pişmân olmazdan evvel. Şiir;

(وَلَكِنْ بَكَتْ قَبْلِي فَهَيَّجَ لِيَ الْبُكَا * بُكَاهَا فَقُلْتُ الْفَضْلُ لَلْمُتَقَدِّمِ)[312] Velâkin ol hamâme benden evvel bükâ eyledi. (فهيج لي البكا) “feheyyece”de “fâ” atıf içindir. “heyyece” mef‘ûlüne ta‘diye eyler. Mef‘ûl-i evveli (لى) ve sânîsi (البكاء)dır. Ve (بكاها)’da zamîri verkâya râci‘. (بكا) fâilidir (هَيَّجَ)’nin. Takdîr-i kelâm; benden evvel ol hamâme ağladı. Hamâmenin ağlaması teheyyüc ve tahrîk eyledi benim bükâmı. (فقلت) fe izâ kâne kezâlik ben dedim (الفضل للمتقدم) fazl-ı mütekaddimindir dedim. Mahsal-ı beyt oldur ki ben evâyil-i sülûkda nâyim idim şükr-i ni‘am-ı ilâhiyyeden veyâhût esrâr-ı sübhâniyye ve tecelliyyât-ı rabbâniyyeden. Ve ben izâle-i illet ederdim tîb-i nesîm-i aşk-bârla ta mürşid-i kâmilin verkâ-ı rûhu ğusn-i eyke-i bedenden beni da‘vet edinceye dek. Pes ol kâmilin verkâ-ı rûhu tetarrub ve tegarrud eyledi hüsn-i terennümle. Ya‘nî ma‘ârif ve hakāyıkdan tekellüm eyle eğer ben ol terennüm ve tekellüm etmezden evvel. Muhabbet li-zâtullahadır ve rızâ’ li-merzâtillah bükâ edip leyl-i hakīkatime ve mahbûb-ı pür-izzetime araz-ı şevk-i iştiyâk etmiş imişsem nefsime şifâ dürürdüm revâ kılardım kable’n-nedâmet. Velâkin rûh-i mürşid **[99a]** benden evvel ol mahbûba bükâ edip ve ibâdât ve tât kılıp âşinâ oldu. Pes onun bükâsı ve şevk u iştiyâkı bükâ te’sîr edip benim bükâ ve iştiyâkımı tahrîk ve teheyyüc eyledi. Pes bu hâli mukarrer ve müşâhed olucak ben dahî dedim ki ve i‘tirâf eyledim ki fazîlet-i mütekaddimîndir ki onların kelâmları ve irşâdları sonra gelen tâlibleri ve sâlikleri için tahrîk ve teşvîk edicidir. (رَحِمَ اللَّهُ الْمُتَقَدِّمِينَ وَالْمُتَأَخِّرِينَ) Allah Teâlâ rahmet eylesin mütekaddimine. Ya‘nî selefde murûr eden kibâra ve müteahhirine ve dahî hılfda gelip ve gelecek sa‘âdet-i şi‘âr ve velâyet girdâra (وَالْمُنَجِّزِينَ) ey el-hazirîn (وَالْمُتَنَجِّزِينَ) ey el-müteşebbihîn bil-hazirîn. (بِفَضْلِهِ وَ كَرَمِهِ وَجَزِيلِ آلائِهِ وَ نِعمَائِهِ) rahimallah’a mutaallıktır. Ya‘nî Allah rahmet eylesin bunlara fazlıyla ve keremiyle ve azm ü âlâ. (فَهُوَ) Ol Allah (خَيْرُ الْمَسْؤُلِ وَ اَكْرَمُ الْمَأْمُولِ) suâl olunan murâd onun ekremidir ve maksûdât ve me’mûlâtın ekremidir. (فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا) Allah Teâlâ hayırlıdır hâfiziyyet cihetinden cem‘-i eşyâdan. (وهو) Ol Allah (ارحم الراحمين) rahmet edicilerin erhamıdır. (وخير المؤنسين) âmîn edicilerin hayırlısıdır. Onun için Cenâb-ı Hakk’a mü’min derler ki esmâ-i hüsnâdandır. (وَخَيْرُ الْوَارِثِينَ) ve cem‘-i vârislerin hayırlısıdır ki لله ميراث السماوات والارض fehvâsınca cümle mevcûdâta vâris

[312] Ama o benden önce ağladı ve ağlayışı ağlattı beni * Önce başlayan kazanır dedim ona.

oldur.(وَخَيْرٌ مُخْلِفٍ) Ve ivaz vericilerin hayırlısıdır. (وَرَزَّاقٌ لِلْعَابِدِينَ الزَّارِعِينَ الحارثين) ve zârî‘ ev hâris olan âbidlerin râzıkıdır. صلى الله على نبي وآله واصحابه والله علم.

-1-

El-ebyât;[313]

گفت واسجد واقترب یزدان ما * قرب جان شد سجده ابدان ما

[Secde et ve yaklaş" dedi Rabbimiz. Bedenlerimizin secdesi canlarımızın yaklaşması demektir.] 4/11

Sûre-i Alak'ın âhiridir.[314] Tefsîri üçüncü cildde geçti. Bu secdeye Şeyh-i Ekber "secde-i kurb" demişdir. Zîrâ sâliki Cenâb-ı Hakk'a karîb kılar. Nitekim bu hadîs delâlet eder;[315] أقرب . أَقْرَبُ مَا يَكُونُ العَبْدُ اِلَى رَبِّهِ وهُوَ سَاجِد mübtedâdır **[100b]** مَا masdariyyedir, وَهَو ساجدٌ'de vâv-ı hâliyye cümlesi haber menzilindedir. Takdîr-i kelâm; akrabu kevni'l abdi ya'nî abdin akrab olması Rabb'isine sâcid olduğu hâldedir.

-2-

Beyit;

شمس قرآن ضیا خواند ای پدر را * وآن قمر را نور خواند این را نگر

[Babacığım bak da gör Kur'ân güneşi ziyâ' ayı da nûr diye nitelendirmiştir] 4/19

Sûre-i Yûnus'ta olan âyete işârettir[316] ki[317] هُوَ الَّذِي ol Allâh'dır ki جَعَلَ الشَّمْسَ âfitâbı kıldı ضِيَاء ey Zât-ı Ziyâ' ziyâ sâhibi kıldı. وَالْقَمَرَ نُورًا Ve kameri nûr sâhibi kıldı. Ulemânın kavli budur ki eğer bir nûr bi'z-zât nûr ise ona "ziyâ'" derler. Ve eğer bi'l-araz ise ona "nûr" derler[318]. Pes âfitâb neyyîr-i bi'z-zâttır onun için "ziyâ'" dedi. Ve kamer neyyîr-i bi'l-arazdır onun için "nûr" dedi. Kamer âfitâba her ne mikdâr mukābil olursa ol kadar

[313] MS, 134b: Mesnevî.
[314] كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ: Hayır! Sakın sen ona uyma; secde et ve Rabbine yaklaş. ('Alak Suresi 96/19)
[315] Kul Rabb'ine en ziyade secdede iken yakın olur. Müslim, **Kitâbu's-salât**, 42.
[316] هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاء وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللّهُ ذَلِكَ إِلاَّ بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ: O, güneşi bir ışık (kaynağı), ayı da (geceleyin) bir aydınlık (kaynağı) kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir. Allah, bunları (boş yere değil) ancak gerçek ile (hikmeti gereğince) yaratmıştır. O, âyetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır. (Yûnus 10/5)
[317] MS, 134b: + işâret buyururlar.
[318] MS, 134b: sayfanın kenarında yer alan not: haşiye: fi'l-fark beyne'z-ziyâ' ve'n-nûr.

münîr olur. Pes Hazretin, Hüsameddin Çelebi'ye 'Ziyâeddîn' ta'bîri mertebe-i kutbiyyette neyyir-i bi'z-zât olduğundan ötürüdür. وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ zamîr her birine râci'dir alâ sebîli'l-bedel. Ya'nî şems ve kamerden her birine takdîr eyledi felekler üzere menziller ve burçlar لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينِ والحِسَاب tâkim siz bilesiz senelerin adedini ve والحساب ve dahî eyyâm ve şuhûrun evkāttını muâmelât ve tasarrufâtınızda.

-3-

Kıssa-i sûfî Mesnevî;

گفت یزدان وصف این جای حرج * بهر محشر لا ترى فیها عوج

[Allah, kıyâmetteki bu sıkıntı verici alanı nitelerken der ki "Orada ne bir eğrilik ne de bir tümsek göreceksin] 4/185

Sûre-i Tâ-Hâ'dadır[319]. وَيَسْأَلُونَكَ Sana suâl ederler Yâ Muhammed عن الْجِبَالِ dağlardan ki "Kıyâmet gününde bu dağlar nice olur?" derler. فَقُلْ رَبِّي فيَنسِفُهَا .فا şart-ı mahzûfun cevâbıdır. Takdîr eğer senden suâl ederlerse pes sen bunlara de Yâ Muhammed, "Nesf eyler benim Rabbim ol dağları." Ya'nî kal' ve kam' eyler emâkinden ve müteferrik eyler نَسْفًا pâre pâre ve perîşân ve perâkende etmeklikle. فَيَذَرُهَا[320] ey يترك الجبال ya'nî pes ol cibâlin karargâhlarını terk eyler. Veyâhût zâmir arza râci' ola kemâl-i şöhretinden. Nitekim مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا âyetinde[321] râci' olduğu gibi. قَاعًا صَفْصَفًا ey müsteviyyete mülebbesen ol **[100a]** arzı dübdüz terk eyle لا ترَى فِيهَا عِوَجًا[322] ol yerde göremezsin inhifâz[323] ve pestlik وَلَا أَمْتًا dahî irtifâ'. Ma'nâ-yı beyt; Hakk Teâlâ dedi ol cây-ı pür harç için ki mahşer yeridir لا ترَى فِيهَا عِوَج dedi.

-4-

Beyit;

چون ز عطر گر کشتند و گم * بد فغانشان که تطیرنا بکم

---

[319] وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا: (Ey Muhammed!) Sana dağların (kıyamet günündeki) hâlini soruyorlar. De ki: "Rabbim onları toz edip savuracak." (Tâ-Hâ 20/105)

[320] فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا: "Onların yerlerini dümdüz, boş bir alan hâlinde bırakacaktır." (Tâ-Hâ 20/106)

[321] "Yerkürenin sırtında hiçbir canlı bırakmazdı" (Fatır 35/45)

[322] لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا: "Orada hiçbir çukur, hiçbir tümsek göremeyeceksin." (Tâ-Hâ 20/107)

[323] MS, 134b: inhifâd.

[“Vahiy miskinden sapıp yittikleri için şöyle feryâd eder olmuşlardır: “Sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık.”] 4/283

Bu âyet sûre-i Yâsîn’dedir.[324] Tefsîri ikinci cildde murûr etti.

-5-

معالجه کردا برادر دباغ؛[325]

کافرانرا زان نجس خواندست حق * کاندرونشان[326] زادند از سبق

[Allah müşriklere ilk başta pislik içinde doğdukları için “pis” demiştir.] 4/296

Bu âyet Sûre-i Tevbe’dedir.[327] اِنَّمَا المُشرِكُونَ نَجْس li habs-i bâtinihim yâhut encâsdan ictinâb olduğu gibi bunlardan dahî ictinâb vâcib[328] olduğundan ötürü ola. وعن ابن عباس أعيانهم نجسة كالكلاب فلا يقربوا المسجد الحرام Pes vâcibdir ki karîb olmayalar Ka‘be-i şerîfeye. Ebu Hanife hac ve umredir yoksa mutlak duhûl-i haram değildir demiş. Ve Malîk gayrı mescidleri de Mescid-i Haram’da men‘ kıyâs etmiş. بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا bunların bu senesinden sonra. Ya‘nî sene-i berâattir ve sene-i beraat hicretten dokuz yıl sonra idi. Veyâhût haccetü’l-veda‘ murâd ola ki hicretten on yıl sonradır. و إن خِفْتُمْ عَيْلَة ve eğer siz korkarsanız ayletten ey ehl-i Mekke. Ya‘nî fakrdan zîrâ küffâr her mevsim hacda bey‘ ve şirâ’ için elbise ve et‘ıme götürüp ehl-i Mekke onlardan fayda ederlerdi. Pes Cenâb-ı İzzet buyurur ki bu küffârı men‘ eylen ve inkıtâ-ı fâide-i ticâretten havf etmen. فَسَوْفَ يُغْنِيكُم[329] an karîbullah sizi iğnâ eder مِنْ فَضْلِهِ إن شَاء eğer dilerse, انّ الله عَلِيم tahkīk Allah Teâlâ alîmdir her hâlinize ve حَكِيم ve zû hikmet-i bâliğadır.

-6-

[324] Yâsîn 36/19.

[325] 12.bölüm başlığıdır; Dericinin kardeşinin dericiyi dışkı kokusuyla gizlice tedavi edişi.

[326] MS, 135b: كندرون شان.

[327] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلاَ يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَـذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ إِن شَاء إِنَّ اللّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ: Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir. Artık bu yıllarından sonra, Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. (Tevbe 9/28)

[328] MS, 135b: - vâcib.

[329] MS, 135b: + الله.

Beyit;[330]

چون نرد بر وی نثار رش نور * او همه جسمست بی دل چون قشور

[Kendisine nûr damlaları değmediği için o her zaman kabuk gibi kalpsiz bir cisimdir.] 4/298

Bu hadîs-i şerîfe işâret buyururlar ki إنّ اللهَ خَلَقَ الخَلْقَ فی ظُلْمَة[331] tahkīkan[332] Allah Teâlâ halkı halk eyledi zulmet-i ademde, ثُمّ رش عَلَيْهِم من نُورِهِ ondan bunları üzerine reş eyledi kendi **[101b]** nûrundan فمَنْ أَصَابَه مِن ذلك النُور pes şol kimseye ki ol nûrdan isâbet eyledi, فَقَد اهْتَدَي tahkīk ol kimse mühtedî oldu. ومن أخْطَأَه ve şol kimseden[333] hatâ eyledi [334] فَقَدَ ضَلَّ ضَلالا بَعِيد tahkīkan dâl[335] oldu dalâlet-i be‘îd ile.

-7-

Şerh;

Bu âyet Hucurât yâ eyyühellezine’dedir.[337] إنّمَا المُؤْمِنُون إخْوَة[336] Mü’minler olmadılar illâ birbirine birâder oldular asl-ı vâhide mensûb oldukları haysiyetten ki ol îmândır, فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُم Pes ıslâh eylen iki karındaşınızın mâ beynini. Ekser nifâk ve şikāk iki kişi mâ beyninde olduğundan ötürü ehaveyn zikr olundu. واتَّقُوا الله ittikā eylen Allah’dan emrine muhâlefet etmeden.[338] لَعَلّكُمْ تُرْحَمُون şâyet ki ittikānız sebebiyle merhamet olunasız. Pes ittihâd-ı ma‘nevî mü’minler mâ beyninde bi-hasebi’l-îmân mukarrer olduğundan ulemâyı nefs-i vâhide teşbîh buyururlar. Hadîs-i şerîfdir ki [339] العُلَمَاءُ كَنَفْسٍ وَاحِدَة ulemâ-yı hakīki zât-ı vâhid gibidir. Zîrâ tevhîd-i Hakk’da ve ittibâ-ı şer‘-i Rasûl’de müttefiklerdir. Ve bu hakīkat asl-ı Enbiyâ’da olduğundan ötürü لا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِه ya‘nî enbiyâ ve mü’minîn derler. لا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَد biz tefrîk etmeziz bir ahadin mâ beynini من رسوله onun Rasûl’lerinden. Ya‘nî ba‘zısına îmân getirip ba‘zısına inkâr etmeziz. Belki

---

[330] MS, 135b: Mesnevî.

[331] Tirmîzî, **Süneni’t-Tirmîzi**, (nşr. Muhammed Nâsuruddîn el-Elbânî), Mehtebetü’l-Ma‘ârif li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Riyad, Kitâbü’l-imân, 18, (Hadis no: 2641).

[332] MS, 135b: tahkīk.

[333] MS, 135a: kimse ki.

[334] MS, 135a: فقد ضل ضل ضلالا بعيدا.

[335] MS,135a: + o oldu.

[336] 17.bölüm başlığıdır; “Mü’minler kardeştir.” “Âlimlerse tek bir kişi gibidir.” ibârelerinin şerhi.

[337] إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ: Mü’minler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin. (Hucurât 49/10)

[338] MS, 135a: etmede.

[339] 17.bölüm başlığının devamıdır.

cümlesinin nübüvvet ve risâletine mukirrız. Nitekim enbiyâ cümlesi müttefîkler ve müttehidlerdir. Ve ittihâd sâlike kemâliyle lâzım bir ma‘nâdır. Nitekim İbn Farız buyurur; Şiir:[340] [341]وجُلْ في فُنُونِ الإتّحَاد ولا تحد * الى فئةٍ في غيرِه عمرَ أفنِت

-8-

Beyit;

گر ز قرآن نقل خواهی ای حرون * خوان جمیع لدینا محضرون

[Ey ayak direten, eğer Kur’ân’dan buna kanıt istersen “Hepsi toparlandığında huzurumuza getirileceklerdir”i oku] 4/444

Bu âyet sûre-i Yâsîn’dedir.[342] إن كَانَت إلا صَيْحَةً وَاحِدَةً فإذا هُم جَمِيعٌ لَّدَينَا مُحْضَرُون tefsîri cild-i evvelde murûr etti. Ma‘nâ-yı beyt; Ya‘nî çok kimseler sıfatların sıfât-ı Hakk’da mahv edip [101a] mak‘ad-ı sıdkda ‘inde Melîk-i Muktedîr muhdarûn dürürler.

-9-

Beyit;

اندرین آهنگ منگر سست و پسب * کاندرین ره صبر و شق انفسست

[Bu yolculuğu önemsiz görüp hafife alma. Bu yolda insanlar sabredip güçlüklere katlanmalıdırlar.] 4/466

Bu âyet sûre-i Nahl’dedir.[343] والأنْعَامَ خَلَقَهَا ya‘nî ibil ve ğanem ve bakar ve feres ve bunlar emsâli hayvanları Allah Teâlâ halk eyledi. ‘لَكُم’ ya خَلَقَهَا’ya mütaallıktır[344] veyâhût mâ-ba‘dinde فيها’ya[345] mütaallık ola. Ya‘nî sizin için vardır فِيهَا دِفْءٌ ol en‘âmda[346] dif’ün vardır. Dif’ündeden hâsıl olan menfa‘ate derler.[347] Ve yünden ısılık ve sovukluk için olan

---

[340] MS, 136b: - şiir.

[341] Ey sâlik ve tâlib ittihâd tabakalarında cevelân et, vahdet-i zât zirvelerinde kanat açıp uç. İttihâd ve tevhîdden başka konularda ömürlerini yok eden zümrenin sözlerine, işlerine ve ahvâline meyledip rağbet gösterme. İsmail Rüsûhî Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi Makâsıd-ı Aliyye Fî Şerhi’t-Tâiyye**, Mehmet Demirci (çev.), İstanbul; Vefâ yayınları, 2007, s.250.

[342] إِن كَانَتْ إِلاَّ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ: Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar. (Yâsîn 36/29)

[343] وَالأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ: Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz. (Nahl 16/5)

[344] MS, 136b: + mütaallık ola.

[345] MS, 136b: فيها’da.

[346] MS, 136b: + vardır.

[347] MS, 136b: - derler.

esbâba derler. وَمَنَافِع ve dahî menfa‘atler vardır leben ve neslî[348] ve rakûbi gibi. ومِنْهَا تَأْكُلُون Ve ol en‘âmdan yersiniz luhûm ve şuhûm ve elbân ve düsûmundan. [349]ولَكُمْ فِيهَا Ve sizin için vardır ol en‘âmda bu kadar menâfi‘-i kesîreden kat‘-ı nazar-ı cemâl-i zînete ârâyiş vardır. حِينَ تُرِيحُون Mer‘î ve çerâgâhdan onları akşam zamanında merâh ve meskenlerine redd eylediğiniz hînde راحت الماشية تروح رواحا derler. Kaçan rücu‘ eylese pes if‘âl bâbına nakl olunacak sen kendin onu döndürmüş olursun. وحين تَسرَحُون ve dahî onları sabah zamanında mer‘a ve mesârihlerine ihrâc edip irsâl eylediğiniz hîndeسرحتُ المَاشِيَةَ الى المَرْعي سَرْحًا dersin kaçan onu[350] irsâl eylesen. [351]وتَحْمِلُ اَثْقَالَكُم ve ol en‘âm götürürler sizin esbâb ve eskâlinizi. Eskâl sâklin cem‘idir ki metâ‘-ı müsâfir murâddır. إلى بَلَد şehredek ki لَم تَكُونُوا siz olmadınız بالغيه ol şehre vâsılîn olmadınız bi-gayr-ı merkûb. إلا بِشَقِّ الأَنْفُس meğer külfet ve meşakkat-i nefisleriniz ile. إنّ الله ربَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيم Tahkīkan sizin Rabb’iniz ubbâdına re’fet ve merhamet sâhibidir. Onun için bu kadar ni‘am-ı celîleyi ubbâdına i‘tâ ve isbâğ eyledi. Ma‘nâ-yı beyt; اندرين آهنگ ya‘nî bu tarîk-i Hakk’da olan kasd ve azme منگر سست و پست **[102b]** alçak ve süst nazar etme ki zîrâ bu yolda sabır gerekdir ve şakk-ı enfüs gerekdir. لَم تَكُونُوا بَالغِيهِ الا بِشَقِّ الأَنْفُس demenin hakīkat ma‘nâsı şehr-i visâl-i yâre vâsıl olamazsın illâ nice külfet ve meşakkatle.

-10-

تفسير اين حديث قال[352] dedi [353]مِثل علماء أُمَّتِي benim ümmetimin ulemâsının sıfat-ı acîbu’ş-şânı كمثل سفينة نوح Nûh’un gemisinin sıfatı gibidir. Şol kimse ki temessük ve ta‘alluk eyledi ona necât[354] buldu. ومن تخلف عنها غرق ve şol kimse ki i‘râz ve tehallüf eyledi ondan gark oldu. Meselen Hâfız[355] buyurur ki: Nazım;[356]

[348] Nesle; geniş gömlek anlamına gelmektedir. Burada kıyafet kastedilmiş olabilir.
[349] وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ: Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik (ve zevk) vardır. (Nahl 16/6)
[350] MS, 136a: - onu.
[351] وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَى بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُواْ بَالِغِيهِ إِلاَّ بِشِقِّ الأَنفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَّحِيمٌ: Onlar ağırlıklarınızı sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar. Şüphesiz Rabb’iniz çok esirgeyicidir, çok bağışlayıcıdır. (Nahl 16/7)
[352] 21.bölüm başlığıdır; “Benim ümmetim Nûh’un gemisine benzer. Kim ona tutunursa kurtulur, kim de ondan uzak kalırsa boğulur.” hadisinin tefsîri.
[353] Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed Hakim Nişaburî, **el-Müstedrek ale’s-Sahihayn**, neşr: Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut 1990, c. 2, s. 373.
[354] MS, 137b: necâh.
[355] Hâfız Şirâzî.
[356] MS, 137b: - nazım.

یار مردان خدا باش که در کشتی نوح * هست خاکی که به آبی نخري طوفان[357]

-11-

Derbeyân;

یوم لا یخزی النبی راست دان * ننور یسعی بین ایدیهم بخوان

[-Allah'ın- Peygamber'i ve –onunla birlikte inanmışları- utandırmayacağı günü hak bil ve "Onların nûru önlerinden ve sağ yanlarından koşar" -âyetini- oku.] 4/611

Sûre-i Tahrîm'de olan âyete işârettir[358] ki buyururlar يَوْمَ لَا يُخْزِي اللهَّ النَّبِيّ yevm-i kıyâmette Allah Teâlâ Peygamber'i hacel ve rüsvâ kılmaz. وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَه ma'tûfdur Nebî üzere dahî onları da hacel etmez ki îmân getirdiler ona. Veyâhût وَالَّذِين mübtedâ olup bu cümle ona haber ola. نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وبِأَيْمَانِهِم ya'nî bu mü'minlerin nûru sa'iy eyleye önlerinde ve sağ yanlarında sırât üzerinde. يَقُولُون Çünkim mü'minler[359] nûrunu muntafî olmuş göreler diyeler ki; رَبَّنَا ey bizim perverdegârımız أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا itmâm eyle bizim nûrumuzu. Yâhut bu duâyı tekarruben diyeler veyâ[360] herkesin nûru bi-hasebi'l-a'mâl olduğundan dahî ziyâde taleb etmiş olalar. وَاغْفِرْلَنَا bize ma'firet edip hatâyâmızı af eyle. إِنَّكَ على كُلِّ شَيْءٍ قَدِير Tahkīkan sen cemi'-i eşyâya kādirsin mağfiret-i evzâr ve[361] itmâm-ı envâr kabza-i iktidârındadır.

-12-

دلداری کردن سلیمان ونواختن؛[362]

تا بگوید چون ز چاه آیی به بام * جان که یا بشرای هذا لی غلام

---

[357] Allah erlerine arkadaş ol; çünkü Nûh'un gemisinde öyle bir toprak var ki, tufanı sudan bile saymaz. Yasemin Yaylalı, Şarkiyat Mecmuası, Sayı 25 (2014-2) 233-261 s.251.

[358] يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَى رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِير: Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin. Umulur ki, Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider. "Ey Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü senin her şeye hakkıyla gücün yeter" derler. (Tahrîm 66/8)

[359] MS, 137b: münâfıkların.

[360] MS, 137b: - yâ.

[361] MS, 137b: -ve.

[362] 26.bölüm başlığıdır; Süleymân aleyhisselâmın elçilerin gönlünü alması.

[-Böylece- kuyudan dışarı çıktığın zaman, can desin ki, müjdeler olsun, işte bana bir köle!] 4/674

Sûre-i Yûsuf'da olan âyet-i kerîmenin mazmûnuna işârettir.[363] وَجَاءَتْ سَيَّارَة ey رفقة تسيرون من مدين الى مصر ya'nî **[102a]** bir kerubân Medyen'den Mısır'a giderken gıyâbe-i cûb dedikleri çâha geldiler ve Yûsuf ol çâhda idi. فَأَرْسِلُوا Pes ol kerubân halkı gönderdiler وَارِدَهُم [364]vârid ol kimseye derler ki kerubânın yemin ve suyun müheyyâ ve hâzır kılıcı ola.[365] فَأَدْلَى دَلْوَه pes ol vârid irsâl eyledi delvini çâha. Hazreti Yûsuf ol delvi gördükde muhkem yapışıp ol kimse 'aceb ne ola deyu çıkdıkda gördü ki bir sâhib-i cemâl şa'şa'a-yı vechi etrafa ziyâ verir. Hemân-dem قال dedi ki يا بشرى kendi beşâret-i nefsine nidâdır. Keenne demekdir ki ey beşâret uhdurî fe hâzihî vaktüke. هَذَا غُلَام bu gulâmdır ki delvi girân eyledi وَأَسَرُّوه ol Yûsuf'u ihfâ ve isrâr eylediler. بِضَاعَة mansûbdur hâliyyet üzere ve[366] mef'ûlün leh ola. Ey metâ'an li't-ticâret ya'nî ticâret için metâ' ve sermâye olduğu hâlde ihfâ eylediler. Ba'zıları أَسَرُّو'nun zamîrini ihvân-ı Yûsuf'a ircâ' etmişler ya'nî Yûsuf çâhdan çıktıkda kerubâna gelip onun hâlini ihfâ edip dediler ki bu bizim bende-i girîhtemizdir. واللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُون Allah Teâlâ alîmdir bunların işlediklerine. Mukaddime-i ma'nâ-yı beyt; Buyururlar ki ey sâlik senin cânına sîm ve zer ve dür ve gevher yâr olmaz. İmdi sîm ve zerrin Hakk yolunda infâk edip nûr-ı basar ele getir. Ol nûr ile bu cihâna nazar eyledik de bir çâhı pür keder gibi müşâhade edesin. Pes ol çâh-ı pür tebâhın içinde bir 'urve-i vüskā ve habl-i metîn göresin. Cemî-'i enbiyâ ve mürselîn ve evliyâ-yı[367] mukarrabî ona teşebbüs ve taalluk edip bu çâh-ı cihândan halâs olmuşlar. Nitekim bir gazelde hazret buyururlar;[368]

الا ای یوسف جانچدر چاه بدن مانی * بکیران حبل قرآن رابرا از چاه ظلمانی Çünkim sende bu hable yapışıp çâh-ı cihândan halâs olasın ve bâm-ı hakīkate yol bulasın. Ol zamanın cânı **[103b]** sana der ki يَا بُشرَى هَذَا غُلَام ya'nî ey beşâret olsun bana ki şu benim için gulâmdır.

-13-

[363] وَجَاءتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلاَمٌ وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً وَاللّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ: Bir kervan gelmiş, sucularını suya göndermişlerdi. Sucu kovasını kuyuya salınca, "Müjde! Müjde! İşte bir oğlan!" dedi. Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Oysa Allah, onların yaptıklarını biliyordu. (Yûsuf 12/19)

[364] MS, 137a: + vâridelerini.

[365] MS, 137a: hâzır ede.

[366] MS, 137a: yâ.

[367] MS, 138b: evliyâ ve.

[368] MS, 138b: +şiir, T: +nazım.

تحريص[369] سليمان رسولان؛[370]

پس بگوییدش بیا اینجا تمام * زود که ان الله یدعوا بالسلام

[Sonra ona, hemen bu mâkâma gelmesini söyleyin. Deyin ki "Allah esenliğe çağırıyor"] 4/723

Sûre-i Yunûs'da olan âyete işârettir.[371] واللَّهُ يَدعُوا اِلَى دَارِ السَلَام Allah Teâlâ da'vet eder ubbâdını dâr-ı selâma ki murâdı cennettir ve bu mâkâma [372]selâm tesmiyesi onda kesret-i selâm olduğundan ötürüdür. Zîrâ melâike mü'minlere "Selâmun aleyküm tıbtüm" diyeler ve Cenâb-ı İzzet'ten سَلَامٌ قَولًا مِن رَبّ الرَحِيم dene. و يَهدي مَن يَشَاء الى صِرَاطٍ مُستَقِيم Ve dilediği kulu hidâyet eder sırât-ı tevhîde.

-14-

Mesnevî;

ای دو صد بلقیس حلمت را زبون * که اهد قومی انهم لا یعلمون

[Senin "Ulusumu doğru yöne yönelt, onlar bilmiyorlar" diyen hilmine iki yüz Belkıs boyun eğmiştir.] 4/780

Peygamber'e hitâb buyururlar ki; Ey iki yüz Belkıs ya'nî nice bin Belkıs. Zîrâ maksûd tahdîd değildir belki teksîrdir. Senin hükmüne zebûndur zîrâ dedin ki; [373]اهد كومي benim kavmime hidâyet eyle yâ Rabb. اِنَّهُم لَا يَعلَمُون zîrâ bunlar bilmezler.

-15-

ارشاد سلیمان و بَقِيَّءِ قِصَّئِ اَهلِ سَبَا؛[374]

لاقت الاشباح یوم وصلها * عادت الاولاد صوب اصلها

---

[369] MS, 138b: تحريض.

[370] 29.bölüm başlığıdır; Süleymân aleyhisselâmın teşviki (elçileri Belkıs'ı imana hicret konusunda teşviki).

[371] وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلاَمِ وَيَهْدِي مَن يَشَاء إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ: Allah, esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir. (Yunûs 10/25)

[372] MS, 138b: dâr-ı.

[373] Buhârî, **Sahîhi'l-Buhârî**, Kitâbü'l-Ehâdîsi'l-Enbiyâ, 52/54, (hadis no: 3477), Mektebetü'r-Rüşt, 2006.

[374] 35.bölüm başlığıdır; Süleyman'ın irşâdı ve Sebe halkının hikâyesinden kalan.

[Bedenler kavuşma günlerinde gördüler. Çocuklar asıllarına döndüler.] 4/845

Ya‘nî mülâki oldu bedenler vuslat gününe, veletler ‘avdet eyledi asılları cânibine.

-16-

Beyit;

امة العشق الخفي في الامم * مثل جود حوله لوم السقم

[Ümmetler arasında gizlenmiş âşıklar ümmeti, kınamalarca kuşatılmış iyilik gibidir.]4/847

Cemâ‘at-i aşk ve muhabbet hafîdir cem‘-i ümemin içinde, misl-ü cûd. Şol sehâ ve cûd sâhibi gibi ki racül adl kâbîlden olursa bu ma‘nâya olur. Veyâyut şu cûd u sehâ olunan şey gibi ki onun havalîsinde hastaların leîmi ola. Âşıklar ol cûd gibidir, halk-ı âlem fakîr-i leîm gibidir.

-17-

Beyit;

ذلة الارواح من اشباحها * عزة الاشباح من ارواحها

[Ruhların aşağılanışı bedenleri yüzündedir. Bedenlerin yücelişi, ruhlarından dolayıdır.] 4/848

Ervâhın zilleti ve horluğu ebdân ve ecsâmdandır. Ve ebdân ve ecsâmın izzeti ervâhdandır. Bu beyit yukarıya misâl olsa da câyizdir. Mukaddem uşşâkı cûda teşbîh etmişlerdi. Pes burda **[103a]** uşşâk ilâhî ervâh gibi ve halk-ı âlem-i eşbâh gibidir. Pes eşbâhın izzeti ervâhdandır ve ervâhın zilleti eşbâhdandır ya‘nî halk-ı âlemdendir.

-18-

Beyit;

ايها العشاق السقيا لكم * انتم الباقون و البقيالكم

[Ey âşıklar, şarap ikramı sizedir. Bâki olan sizsiniz ve ölümsüzlük sizedir.] 4/849

Ey uşşâk-ı ilâhî sukyâ sizin içindir. سقيا ve بقيا ef'âl-i tafdîlin müfred-i müennesidir. Ya'nî ziyâde-i sâkî ve bigâyet bâkī olan mahbûb sizin içindir. Bâkīler siz bâkīrîn olan sizin içindir.

-19-

Beyit;

ايها السالون قوموا واعشقوا * ذاک ريح يوسف فاستنشقوا

[Ey -aşkı- isteyenler, kalkın âşık olun. İşte bu Yûsuf'un kokusu. Koklasanıza!] 4/850

سالون sâilûn idi. Hemze telyîn olundu muhâfaza li'l-vezn. Ya'nî ey sâil ve tâlib olan âşıklar kalkın ve âşık olun. ذاک ol Belkıs ريح يوسف Yûsuf-ı hakīkinin râyihâsıdır. فاستنشقوا istişmâm eylen ondan. Belkıs'dan murâd mertebe-i mahbûbiyyette olan evliyâ[375] ve urefâdır.

-20-

آزاد شدن بلقيس از ملک؛[376]

آنک گويد راز قالت نملة * هم بداند راز اين طاق کهن

[Bir karınca dedi sırrını söyleyen, bu köhne sarayın sırrını da bilir.] 4/872

Sûre-i Neml'de[377] buyururlar ki; وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُه Cem' oldu Süleymân için askeri الطَّيْرِ وَ الإنْسِ من الجِنِّ cinden ve insandan ve tuyûrdan olduğu halde فَهُمْ يُوزَعُون ey يُحْبَسُ. أَوَّلُهُمْ على آخرِهِم حَتّى يَلْحُقُهُم آخرهم لِيَكُونُوا مُجْتَمِعِين Vez' lügatte men' derler. Ya'nî evveli âhirete tevakkuf edip men' olunurlardı tâ müctemi' olalar. [378]حتّى إذَا آتَوْا Ya'nî asker-i Süleymân

[375] MS, 139b: - evliyâ.

[376] 36.bölüm başlığıdır; Belkıs'ın saltanattan kurtulması.

[377] وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ: Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Hep birlikte düzenli olarak sevk ediliyorlardı. (Neml 27/17)

[378] حَتَّى إِذَا أَتَوْا عَلَى وَادِي النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ: Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler" dedi. (Neml 27/18)

seyr edip hattâ geldilerعَلَى وَادِي النَّمْل vâdi-i Neml üzere. قَالَتْ نَمْلَة karıncalardan bir karınca asker-i Süleymân'ı görüp dedi ki يَا أَيُّهَا النَّمْل ey karıncalar اُدْخُلُوا مَسَاكِنَكُم meskenlerinize dâhil olun الكسر الحطم وجُنُودُهُ سُلَيْمَان لَا يَحْطِمَنَّكُمْ ey لا يكسرنكم ya'nî sizi kırmasın ve pâyman etmesin Süleymân ve Süleymân'ın askeri.وَهُمْ لَا يَشْعُرُون hâlbûkî bunlar sizin mekânlarınızı bilmezler. Ya'nî eğer bilseler[379] etmezlerdi. Bu söz alâ tarîki'l-özrdür ve Süleymân'ı **[104b]** adl ile tavsîf etmekdir. Rivâyettir ki yel bu sözü üç mîl yerden Süleymân'ın sem'-i mübâreğine îsâl eyledik de فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا[380] pes Süleymân tebessüm eyledi ol nemlenin kelâmından dâhik olduğu hâlde. Tahzîrine ve nasihat ve ihtidâsına müte'accib oldu. Ma'nâ-yı beyt; Süleymân Belkıs'ın kalbinde olan esrârına vâkıf oldu. Zîrâ ol kimse ki söyleye râzını mûrun ve vuhûş[381] ve tuyûrun. Pes bu tâk-ı pür fenâ ve dünyâ ve mâ fîhâ'nın esrâr ve ahvâlini dahî bilir. Zîrâ ilm-i Enbiyâ, ilm-i Hakk'dır, cüzî ve küllî ve zâhir ve bâtın bi-ta'lîmillah onlara müsâvîdir.

-21-

قصّئ سليمان ومسجد اقصا؛[382]

می کشدشان سوی نیک و سوی بد * گفت حق فی جیدها حبل المسد

[İyiye ve kötüye sürükler onları. Hakk buyurdu; "Boynunda hurma lifinden bir ip olacaktır."] 4/1119

Bu sûrenin tefsîri üçüncü cildde تصوير بند ودام قضا'da[383] murûr etti.

-22-

Beyit;

قد جعلنا الحبل فی اعناقهم * و هتخذنا الحبل من اخلاقهم

[Boyunlarına ip bağladık. Bu ipi onların huylarından yaptık.] 4/1120

---

[379] MS, 139a: bilselerdi.

[380] فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِّن قَوْلِهَا: Süleyman onun bu sözüne tebessüm ile güldü. (Neml 27/19)

[381] MS, 139a: mûr ve vuhûş.

[382] 44.bölüm başlığıdır; Süleymân ve Mescid-i Aksâ'nın hikâyesi.

[383] 3. cild 71. bölüm başlığı; Kaderin bağıyla tuzağının görüşü gizliyken izi aşikâr olana benzetilmesi. Beyitler şu şekilde gelmektedir; "Boyna bağlı "hurma lifinden ip" [gibi] bu bağı görmeye de Ahmed'in gücü yeter. [Peygamber] Ebu Leheb'in karısın sırtında odun dengini görünce dedi: "Odun hamalı." İple odunu ondan başkası görmedi. Çünkü her görünmeyen ona görülür. Mesnevî, 3. defter, byt.1662-64, s. 316.

Sûre-i Yasîn'de olan âyete işârettir.[384] إِنَّا جَعَلْنَا فى أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا kâfirlerin küfrü ve isyânı üzere tasmîmlerini takrîrdir ve kalpleri üzere mühr-i kahr-ı Hakk'ı tasvîrdir. Ol gurûha teşbîh etmekle ki gerden-i cânları mağlûldür. Ya'nî tahkīkan biz kıldık bu kâfirlerin boyunlarında zincirler.[385] فهي pes ol ağlâl vâsıladır الى الأذْقَان bunların zekanlarına koymaz ki bunlar Hakk cânibine baş eğeler. فَهُم مُقْمَحُون ey رافعون رؤسهم غاضون أبصارهم bunlar başlarını yukarı kaldırıp gözlerini yummuşlardır Hakk cânibinden ve Hakk tarafına iltifât edemeyip kerdenlerini ol tarafa döndüremezler.[386] Ma'nâ-yı beyt; Tahkīk biz kıldık bunların boyunlarında zincir ve ol zincirleri bunların ahlâfından ya'nî artlarından ittihâz eyledik.

-23-

Beyit;

ليس من مستقذر مستنقه * قط الا طايوه فى عنقه

[Boynunda kuşu asılı olmayan iyi ya da kötü yoktur.] 4/1121

Sûre-i Benî İsrâîl'de olan âyete işârettir.[387] وكُلَّ إنْسَانٍ أَلْزَمْنَاه .كُل mansûbdur **[104a]** alâ tarîki't-tagayyür. Ya'nî her mükellef olan insana biz lâzım kıldık طَائِرَه ey عمله طار السهم'den me'hûzdur. طار السَهِم derler إذا خرج في عنقه. Bu şiddet-i lüzûm ve kemâl-i irtibâtı tasvîr ve temsîldir. Ya'nî biz lâzım kıldık insanın amelini boynuna. Şol mertebe ki ondan mufârakat eylemez idi belki kılâde ve ğullun boyna lüzûmu gibi lâzım kıldık ki ondan min-ba'di münfek olmaz.لَه نُخْرِجُ و "nûn"la da kıraattir ya'nî biz ihrâc ederiz ve "yâ" ile de kıraattir alâ binâi'l-ma'lûm[388]. Ya'nî ol insan için hurûc eder veyâhût min bâbi'l-if'âl يخرج ol Allah ihrâc eder يَوْمَ القِيَامَةِ كِتَابًا yevm-i kıyâmette sahîfe-i amelini ki nakîr ve kıtmîr onda zikr olunmuştur işlediği. Mef'ûlüdür يخْرِج'nun iki kıraat üzere. يَلْقَاه ile kitabına mülâki ola insana veyâhût insan ona مَنْشُورًا küşâde ve bast olduğu hâlde. إقرأ alâ irâdetü'l-kavl ya'nî insana dene ki[389] إقرأ كِتَابَك sahîfe-i a'mâlini oku. كَفَي بِنَفْسِكَ اليَوم bugün nefsin kifâyet eder.

[384] إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلاَلاً فَهِيَ إِلَى الأَذْقَانِ فَهُم مُّقْمَحُونَ: Onların boyunlarına demir halkalar geçirdik, o halkalar çenelerine dayanmıştır. Bu sebeple kafaları yukarıya kalkık durumdadır. (Yâsîn 36/8)

[385] MS, 140b: + kıldık.

[386] MS, 140b: döndüreler.

[387] وكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَآئِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا: Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız. (İsrâ 17/13)

[388] MS, 140a: mef'ûl.

[389] اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا: "Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter" denilecektir. (İsrâ 17/14)

عَلَيْكَ حَسِيبًا senin üzerine hâsib yönünden veyâhût hasîb bi-ma‘nâ el-kâfî olup şehîd mevzı‘ına vaz‘ oluna. Ma‘nâ-yı beyt; ليس yoktur من مستقذر istif‘âl bâbından ism-i mef‘ûldür. Ya‘nî kazûrat iddia olunan pelîdden مستنقي dahî pâk ve münekkā olan a‘mâl-i haseneden قط ancak ve müstenkadaki “hâ” hâ-ı sektedir li’l-vakf ve riâyet.[390] الا طائر في عنقه illâ herkesin kerdeninde a‘mâl-i seyyie ve a‘mâl-i hasenesi tâyirdir.

-24-

باز آمدن شاعر؛[391]

معنى الله گفت آن سيبويه * يولهون فى الحوائج هم لديه

[Sîbeveyh Allah’ı tanımlarken şöyle der: “İnsanlar ihtiyaçlar için ona sığınırlar”] 4/1169

Ulemânın lafzatullah’da ekāvîl-i kesîresi vardır[392]. Ba‘zılar ism-i alem ve ba‘zıları ism-i sıfat demişler. Alemdir diyenlerin hücceti budur ki bu isim bi-hasebi’l-lafız dâimâ mevsûf olur ve hiç sıfat vâki‘ olmaz. Meselâ الله الأحد، الله الصمد، الله الرحمان الرحيم dersin ve bunun gibi her sıfatla vasıf kılarsın. Pes bu ma‘nâ alemiyyetine delâlet eder. **[105b]** Ammâ ekser ehl-i tahkīk ism-i sıfattır, ism-i alem değildir derler. Nitekim Şeyh Sadreddîn İ‘câzü’l-Beyân’da[393] buyururlar; Lâyık değildir ki Hakk Teâlâ’nın ismi ola ki O’nun zâtına alem ola. Şol haysiyetten kiلا يفهم منه غير الذات Zîrâ Hazreti Zât min haysü’l-ıtlâk ve’t-tecerrüd mahkûm-ı aleyh olmaz ve hiçbir vecihle ta‘rîf ve tavsîf kābil değildir ne ıtlâk ve ne takyîd ve ne vahdet ve ne kesret. Pes ism-i alem müsemmâsını mümeyyizdir nev‘de ve cinsde ve hakīkat[394] ve mâhiyette olan müşâriklerinden[395]. Fe izâ kâne kezâlik Hakk Teâlâ[396] münezzehdir taht-ı nev‘de ve cinsde dâhil olmadan. Ve müallâdır bir ahad ona müşârik olup ve ol bir ahade müşâbih olmadan. Pes ma‘lûmdur ki alem kāim-i makâm işârettir.[397] Ve işâret zât-ı Hakk’a mümteni‘dir. Beyt;

---

[390] MS, 140a: + li’l-vezn.
[391] MS, 140a: - باز آمدن شاعر, 46.bölüm başlığıdır; şâirin yine gelmesi.
[392] MS, 141b: hâşiye: fi’t-tahkīk-i lafzatullah.
[393] Sadreddin Konevî, **İcâzü’l-Beyân**.
[394] MS, 141b: hakīkatte.
[395] M: Hâşiye: tahkīk-i ism-i alem.
[396] T nüshasında Teâlâ kelimesinin başı düşmüştür, MS, nüshasında bu kelime hiç yazılmamıştır. N nüshasında Teâlâ olarak yazılmıştır. (MS, 141b).
[397] MS, 141b: hâşiye: alem kāim-i mâkam işârettir.

کسی گردم زند اینجا خطا :Mısra‘ .چه جای بحث لفظ است و عبارت * که انجادر نمی کنجد اشارت کرد. Ve ba‘zı kibâr dahî bu isre zâhib olup derler ki vaz‘ isminden murâd ta‘rîf-i müsemmâdır min sâyiri’l-müsemmeyât ve ma‘rifet-i künh-i zât muhâlât kabîlindendir[398]. Ve vücûd-ı gayr ve sivâ hakīkatte müstehîlâttandır. Pes ona alem olmanın fâidesi nedir. Zîrâ el-ilmu li’l-ma‘lûmdur ve Cenâb-ı zât ise علما به يحيطون لا و fehvâsınca kimsenin ma‘lûmu değildir. Pes ona ism-i alem dahî olmaz. Nazım;

Ve ism-i شرح وبیان چه کوی نام ونشان چه چولی * انجاکه وحدت آمد بی نام وبی نشانست sıfattırdır[399] diyenlerin ba‘zısı bu ism-i “اَلَهَ”den me’hûzdur demiş ‘elehe zeyd ilâheten’ ey عبَدَ،عِبَادَةً mine’l-bâbi’s-sâlis. Pes İlâh bi-ma‘nâ me’lûh olur ve bu takdîrce Allah ma‘bûd-ı bi’l-Hakk demek olur. İkinci ma‘nâsı “اَلِهَ، يَأْلَهُ، اَلَهًا” bi-fethi’l-lâm mine’l-bâbi’r-râbi‘. Bi-ma‘nâ “حَارَ،يَحِيرُ،حيرة” . Pes İlâh bu takdîrce mütehayyer ma‘nâsına olur. Pes Cenâb-ı zât ma‘bûd-ı hakīkikide ukûl ve evhâm mütehayyer olduğundan ötürü lafzatullahın iştikākı bundan ola. Ve üçüncüsü ilticâ ma‘nâsına ola. Zîrâ [400]الهت الى زيد dersin ey إِلْتَجَأْتُ اِلَيْه demektir ve takdîrce İlâh melce’ ma‘nâsına olur. **[105a]** Ya‘nî cümlenin sığıncak yeri demek olur. Ve dördüncüsü fez‘ ma‘nâsına gelir. الهت على فلان derler ey اشْتَدَّ فزعي جزعي عليه. Bu takdîrce mefza‘ ma‘nâsına olur ya‘nî ey cümlenin feryâd ve fez‘ olunmuşu demek olur. Beşinci sebât ma‘nâsına gelir. [401]الهنا بمكان كذا derler ey أقمنا به pes İlâh bu takdîrce bi-ma‘nâ el-müsbetü’d-dâyîmü’l- kâîm olur. Ve altıncı sükûn ma‘nâsına gelir. الهت الى فلان derler ey سكنت اليه demektir. Pes nice kulûb onun zikriyle mutmain nice ve ervâh onun ma‘rifet ve fikriyle sâkin olduğu için bundan me’hûz ola. Pes اله’den hemzeyi hazf edip bedeline elif-lâm[402] ‘ivaz verilip Allah dediler. Pes Sîbeveyh اله’yi ilticâ’ ma‘nâsında tutmuş.[403] Hazreti Mevlânâ bu mahalle münâsib onu irâd edip buyururlar ki ol Sîbeveyh Allah lafzının ma‘nâsını dedi. Mısra‘-ı sânî suâl-i mukaddere cevâbdır takdîri “ne dedi Sîbeveyh” demekdir. Pes buyururlar ki ‘يولهون’ ey ‘فى الحَوَائِج ,يلتجأون’ cem‘-i huveyce (حائجة) ya‘nî ilticâ ederler hâcetlerde هم لديه bu eşyâ ol Allah’ın katına.

-25-

[398] MS, 141b: hâşiye: ma‘rifet zât-ı muhâlât kabîlindendir.
[399] MS, 141a: sıfattır.
[400] Trc. Zeyd’e sığındım.
[401] Trc. Aynı şekilde mekâna yerleştim.
[402] MS, 142b: el-lâm.
[403] MS, 142b: + onun için.

Beyit;

گفت الهنا فی حوائجنا الیک * والتمسناها وجدناها لدیک

[İhtiyaçlarımızı sana arz eder sana sığınırız. Hacetlerimizi senden diler, sende buluruz.] 4/1170

Güftenin kāili şâirdir. Ya‘nî şâir pâdişâha dedi ki الهنا ya‘nî biz ilticâ eyledik فی حوائجنا hâcetlerimizde الیک sana والتمسناها pes ol hâcerleri biz iltimâs ve taleb eyledik. وجدناها ol hâcetleri biz bulduk لدیک senin katında.

-26-

Mesnevî;

هر نبی رو برآورده برات * استعینوا منه صبرا او صلات

[Her Peygamber O’ndan, “Sabır ve namaz ile yardım isteyin” diye beraat getirmiştir.] 4/1181

Sûre-i Bakara’da olan âyete işârettir.[404] يَا ايّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ey vahdâniyyet-i Hakk’a tasdîk edenler استعینوا muâvenet taleb eylen Allah’tan بِالصَّبْرِ me‘âsîden ve huzûz-ı nefs ve şehevâttan sabr eylemekliğe veyâ belâ ve kazâsına sabr etmeklikle.[405] وَالصَّلواة Dahî muâvenet taleb eylen salât-ı mefrûzayı alâ vefki’l-emri edâ etmekliğe.[406] Zîrâ salât ümmü’l-ibâdât ve mi‘râcü’l-mü’minîn ve’l-mü’minât ve münâcât-i ehli’t-tâattır. **[106b]** قال الضحاك اِسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ اَيْ بالصَّوْمِ .قال سهل بن عبد الله استعینوا بالصبر علی ما امر الله و الصبروا علی اداب الله واصْبِرُوا عَلَى صَلَاةٍ إِنَّ اللّهَ مَعَ الصَّابِرِين. Tahkīkan Allah sabırlı kullarıyla biledir. Bu maiyyet[407] maiyyet-i sıfâtîdir, zâtî değildir.[408] Ya‘nî Allah Teâlâ rahmetiyle ve inâyet ve mevhibetiyle sâbır kulllarıyla biledir.Ma‘nâ-yı beyt; Her Peygamber ol Allah’dan bu beraatı getirdiler ki اِسْتَعِينُوا muâvenet taleb eylen منه ol Allah’dan [409]صبرا sabr etmeye[410] او صلاة dahî salâta. او burada “vav” ma‘nâsınadır.

---

[404] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلاَةِ إِنَّ اللّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ: Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah’tan yardım dileyin. Şüphe yok ki, Allah sabredenlerle beraberdir. (Bakara 2/153)

[405] MS, 142b: etmekliğe.

[406] MS, 142a: etmeklikle.

[407] T nüshasında bu kelime iki kere tekrar etmiştir. (T, 106b).

[408] MS, 142a: Hâşiye: maiyyet sıfatıdır zâtı değildir.

[409] MS, 142a: - صبرا.

[410] MS, 142a: etmeklikle.

-27-

آموختن پیشه گور کنی؛[411]

عقل کل را گفت مازاغ البصر * عقل جروی می کند هر سو نظر

[Küllî akıl için "göz kaymadı" denilmiştir. Cüz'î akıl ise her yana bakar.] 4/1309

Sûre-i Necm'de olan âyete işârettir.[412] مَا زَاغَ الْبَصَر mâyil olmadı Peygamber'in basarı hiçbir şeye وَمَا طَغَى dahî tecâvüz de etmedi me'a hâzâ mâ lâ yuhsî umûr-ı müzhile müşâhede ve acâyib-i melekût ve garâyib-i ceberût muâyene kılınmışdı. و لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ ve âyâtını olan kübrâ Rabb'isinin Muhammed ol gördü tahkīkan Allah ve رَبِّهِ الْكُبْرَى[413] 'uzmâ olan alâmâtını mülkiyye ve melekûtiyye ve sûriyye ve ma'neviyye. Pes Cenâb-ı Rabb'isine kemâl-i teveccühünden birine nazar-ı iltifât eylemediler. Pes Hazreti Mevlânâ dahî akl-ı kül ki hakīkat-ı Muhammediyyedir medh edip derler ki akl-ı küll hakkında Hakk Teâlâ ما زاغ البصر dedi. Pes her kim onun vârisidir ol dahî mâ zâğa'l-basar sırrının mazharıdır. Ve ol ki akl-ı cüz'î mertebesindedir. Her şeye mâil olup Hakk'dan dûr olur.

-28-

قصئ صوفي کی در میان گلستان؛[414]

امر حق بشنو که گفتست انظروا * [415]سوی این آثار رحمت آر رو

[Bakınız diyen Hakk'ın emrini duyup şu rahmet belirtilerine yüzünü çevir.] 4/1361

Sûre-i Rûm'da olan âyete işârettir.[416] فَانْظُرْ Nazar eyle اِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللّه Allah Teâlâ emtârının âsârına ki envâ'-ı eşcâr ve esnâf-ı esmâr[417] ve elvân-ı ezhârı[418] kudretiyle ibrâz ve izhâr eyledi. كَيْفَ يُحْيِي الأَرْض Ne hâlle Allah Teâlâ ihyâ eder ol **[106a]** âsârla arzı بَعْدَ مَوْتِهَا

[411] 50.bölüm başlığıdır; kābilin kargadan mezar kazmayı öğrenmesi.
[412] مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى: Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı. (Necm 53/17)
[413] لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى: Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü. (Necm 53/18)
[414] 51.bölüm başlığıdır; Gül bahçesi içindeki sûfînin kıssası.
[415] **[119a]** nolu varak geçiş noktası.
[416] فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ: Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki O, ölüleri de elbette diriltecektir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir. (Rûm 30/50)
[417] MS, 143b: elvân-ı esmâr.
[418] MS, 143b: - elvân-ı.

pejmürde ve efsürde ve bî-nebât olduktan sonra. إنّ ذلِك Tahkīkan ol azîmu'ş-şân olan Allah ki ba'zı şuûnı zikr olundu. ليحي الموتى Tahkīk[419] kādirdir ki mevtâyı ihyâ eder.[420] وَهُو Ol Allah عَلَى كُلِّ شَيْئٍ قَدِير cemî-'i eşyâ üzere kādirdir. Ve cümle-i kudretinden biri ihyâ-yı mevtâdır. Ba'zı muhakkikîn buyururlar ki eser-i rahmet zâhirde Peygamber'dir ki hayât-ı arz onunladır. Ve bâtında zikrullah'dır ki hayât-ı kulûb O'dur. Ve ba'zılar eser-i rahmet muhabbetullahtır ki hayât-ı kulûb-ı uşşâkdır[421] demişlerdir. Ve ba'zılar eser-i rahmet gönüldür ki nazargâh-ı hüdâdır demişler. Bu mahalle münâsib[422] budur.

-29-

Tefsîr;[423]

يَا ايُّهَا المُزَّمِّل[424] ey siyâbına mütezemmil olan Nebî. Tezemmül bi-siyâbihi derler kaçan siyâbına teleffüf eylese ya'nî bürünse, sarınsa. Tâ "zâ" da idgâm olup hemze-i vasıl getirilip mâzisi ازمّل oldu. Hitâb Hazreti Nebî'yedir bu hallerini tehcînden ötürü. Zîrâ bir kilime teleffüf edip nevme müste'id olmuşlardır. Pes hak Teâlâ işâret eyledi ki tezemmülü terk edip teheccüde ve ibâdete teşemmür eyleye ve ba'zı rivâyette Hz. Hatîce'nin üzerine mürte'idden dâhil olup dedi ki زمّلُونِي،زمّلُونِي pes bir kilimle örtüp ona tezemmül eyledi. Nâgâh Cebrâil gelip dedi kiيَا ايّهَا المُزَّمِّل. Ba'zılar tevil edip ey siyâb-ı nübüvvete tezemmül eden, ve ba'zılar dahî ey siyâb-ı tabiata teleffüf eden Nebî demektir derler. Bu mahalle münâsib olan da budur. üzeredir. zarfiyyet intisâbı Leylin leylde. ol kāim salâta قُمِ اللّيْل[425] اِلّا قَلِيل Leylden istisnâdır. نصفه Bedeldir kalîlenden veyâhût leylden. Ey قُمْ نصفه[426] demek ola. Takdîr-i kelâm ey mütezemmil olan Nebî salâta kāim ol leylde illâ leylden kalîlini kāim olma veyâhût nısfını. او أنقص منه veyâhût kıyâmı ol nısf-ı leylden noksan eyle. قليلا mikdâr-ı kalîl tâ sülüs-ü leyl ola. او زد عليه[427] veyâhût kıyâmı ziyâde eyle ol nısf üzere ki sülüseyn mertebesine karîb ola. Hazreti Peygamber'i tahyîrdir leylin nısfını veyâhût nısfından ekal veyâ ekserini kāim olmaya. و رَتِّلِ القُرْآن Kur'ân'ı tertîl eyle ya'nî hurûfunu

[419] MS, 143b: tahkīkan.
[420] MS, 143b: ede.
[421] MS, 143b: - uşşâkdır.
[422] MS, 143b: + olan da.
[423] 54.bölüm başlığıdır; Ey örtüye bürünen âyetinin tefsîri.
[424] Müzzemmil 73/1.
[425] قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا: Gecenin birazı hariç olmak üzere geceleyin kalk (namaz kıl). (Müzzemmil 73/2)
[426] نِصْفَهُ أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا: Yahut bundan biraz eksilt. (Müzzemmil 73/3)
[427] أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا: Yahut buna biraz ekle. Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku. (Müzzemmil 73/4)

[107b] ol karar tebyîn eyle ki sâmi‘ olanlar onu ad ve şümâra kādir olalar. Tertîlen tebyîn etmeklikledir.

-30-

تفسير اين حديث؛[428]

وركّب Tahkīkan Allah Teâlâ melâikeyi halk eyledi مُصْطَفَي قَالَ إنّ اللّهَ خَلَقَ المَلَائِكَة[429] و ركب فيهم الشهوة خلق البهايم ve hayvanları halk eyledi ve bunlarda akıl terkîb eyledi, فيهم العقل bu behâyimde şehvet-i nefsâniyye ve kesâfet-i cismâniyye terkîb eyledi, و خلق بني آدم ve benî Âdem'i halk eyledi و ركب فيهم العقل و الشهوة bunların unsurunda aklı ve şehveti terkîb eyledi. فمَنْ غَلَبَ عَقْلُه شَهْوَتَه pes şol kimse ki gâlib kılsa aklını şehvetine فَهُوَ أَعْلَي مِنَ المَلَائِكَة pes ol kimse a'lâdır melâikeden.ومنْ غَلَبَ شَهْوَتُه عَقْلَه ve şol kimse ki gâlib kılsa şehveti aklı üzere وهوَ أَدْنَي مِنَ البَهَايِم hayvanlardan ednâdır ol kimse.

-31-

Mesnevî;

نام كالانعام كرد آن قوم را * زانک نسبت كو بيقظه نوم را

[Hayvânî ruhun sadece uykusu vardır. Bu kesimdekilerin ters yüz olmuş duyguları vardır.] 4/1522

Bu âyet Sûre-i A'râf'dadır.[430] Tefsîri ikinci cildde [431]مترد شدن در مذهبهادن aşağı murûr etti.**[107a]** "وَلَقَدْ زَرَأْنَا" "لجَهَنّم كَثِيرًا مِنَ الجِنِّ و الإنْس " ,خلقنا ey و قال البيضاوِى المُصِرِّين على ya'nî الكفر في علم الله. "لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ" بها اي لا تلقونها الى معرفة الحق. "وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا" اي لا ينظرون الى ما خلق الله بنظر اعتبار. "وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا" لآيات ولمواعظ سماع تأمل وتذكر. "أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ" فى عدم الفقه والابصار الاعتبار والاستماع للتدبر. وفى ان مشاعرهم وقولهم متوجهة الى اسباب التعبش مقصورة عليها "بَلْ هُمْ اَضَلُّ".

---

[428] 56.bölüm başlığıdır; Mustafa -Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun-'nın şu hadisinin tefsîri hakkında; Yüce Allah melekleri yarattı ve onlara aklı yükledi. Hayvanlı yarattı ve onlara şehveti yükledi. İnsanları yarattı ve onlara da hem aklı hem de şehveti yükledi. Kimin aklı şehvetine üstün gelirse o meleklerden üstün olur. Kimin şehveti aklına üstün gelirse o da hayvanlardan aşağı olur.

[429] 56.bölüm başlığının devamıdır.

[430] وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لاَّ يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لاَّ يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لاَّ يَسْمَعُونَ بِهَا أُوْلَئِكَ كَالأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُوْلَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ: Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir. (A'râf 7/179)

[431] Mesnevî, 2. defter, 81. Hikâye/bölüm başlığıdır; Mezhepler arasında müştereddid hâle geliş.

فانها تدرك ما يمكن لها ان تدرك من المنافع والمضار. ويجتهد فى جذبها ودفعها غاية جهدها وهم ليسوا كذلك بل اكثرهم يُعلم فيقدم على النار. "اولئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ" [432]اي كاملون فى الغفلة.

-32-

تفسير اين آيت؛[433]

وإذَا مَا فَأَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَض Sûre-i Tevbe'nin âhiridir[434] evveli budur ki;[435] **[107a]** münâfıklardan ba'zısı فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُول kaçan suver-i Kur'ân'dan bir sûre nâzil olsaydı أُنْزِلَتْ سُورَة alâ tarîki'l- tesahhur ve'l-istihzâ' kendi gibi münafıklara veyâ îmânında za'af olan mü'minlere derlerdi زَادَتْه أَيُّكُمْ sizden kangınıza ziyâde eyledi هذه şu[436] sûre[437] إِيمَانًا îmânı. فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا Nasbıylada kıraat olundu زادته fiili müfesser olduğundan ötürü. أَيَّكُم Şol kimseler ki îmân eylediler. Pes bu sûre onlara îmânını ziyâde eyledi. فَأَمَّا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُون Ve bunlar şâd ve handân olurlar ol sûrenin nüzûluna. Zîrâ kemâl-i îmân ve izâle-i şek ve gümânlarına sebebdir. وأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَرَض ve emmâ şol kimseler ki kalplerinde şek ve gümân ve nifâk ve buğz ve 'udvân vardır. فزادتهم pes onlara ziyâde eyler bu sûre رِجْسًا اِلَى رِجْسِهِم küfürlerini küfürleri üzere. Ya'nî sâyir sûrelere ol şekleri var idi. Pes bu sûre-i Tevbe nâzil olduk da evvelki şek ve küfürlerinin üzerine şeklerin dahî ziyâde eyledi. وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُون ya'nî bu sıfat-ı kabîha bunlarda müstahkem olup öldüler. Ve Halbûkî bunlar kâfir oldular. وقوله تعالي يضل به كثيرا ya'nî ol Kur'ân'da olan misille idlâl eyler Allah Teâlâ كثيرا

---

[432] "Andolsun gerçekten cinden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık." Yani Allah Teâlâ'nın ilminde küfürde ısrar edenleri demektir. "Onların kalpleri var, onlarla anlamazlar" onları hakkı tanımada ve delillerine bakmada kullanmazlar. "Gözleri var, onlarla görmezler." Yani onlarla Allah'ın yarattıklarına ibret nazarı ile bakmazlar. "Kulakları var, onlarla dinlemezler"ayetleri ve öğütleri düşünce ve ibret dinlemesi ile dinlemezler. "İşte onlar hayvanlar gibidir." Anlamamada ve ibret nazarı ile bakmayıp düşünmek için dinlememede ya da onların duygu ve kabiliyetleri geçim sebebiyle sınırlıdır. "Hatta daha da sapıktırlar." Çünkü hayvan fayda ve zararını idrak eder. Onları çekmek ve itmek için bütün gayretini sarf eder. Bunlar ise öyle değillerdir, bilakis çokları muannit olduğunu bildiği halde ateşe atılır. "İşte onlar gafillerin ta kendileridir." Tam gafillerdir. Muhammed el-Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevil**, trc. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul; Kahraman Yayınları, 2011, c. 2, s. 309.

[433] 57.bölüm başlığıdır; "Kalplerinde hastalık olanlara gelince -bu-, onların pisliklerine pislik katar" ve "Onunla birçoğunu saptırırken birçoğunu yola getirir." âyetlerinin tefsîri hakkında.

[434] وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ: Kalplerinde hastalık olanların ise, pisliklerine pislik katmış (küfürlerini artırmış), böylece kâfir olarak ölüp gitmişlerdir. (Tevbe 9/125)

[435] وَإِذَا مَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَـٰذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ: Herhangi bir sûre indirildiğinde, içlerinden, (alaylı bir şekilde) "Bu hanginizin imanını artırdı?" diyenler olur. İman etmiş olanlara gelince, inen sûre onların imanını artırmıştır. Onlar bunu birbirlerine müjdelerler. (Tevbe 9/124)

[436] MS, 144a: - şu.

[437] MS, 144a: şura.

nâsdan çok kimseyi وَيَهْدِي بِهِ ve dahî ol misille hidâyet eyler كثيرا nâsdan çok kimseyi.[438] ومَا يُضِلُّ بِهِ Ve Allah Teâlâ idlâl eylemez ol misille إلّا الْفَاسِقِين illâ emr-i Hakk'dan hâriç olanları.

-33-

چالیش عقل با نفس همچون تنازع مجنون هوا ناقتی خلفی و هوا القدامی و انی وایاها لمختلفان؛[439]

هوا ناقاتی mencûn dedikim benim nâkamın muhabbet ve hevâsı خلفي benim ardıma kürresi cânibinedir. هوا قدامي ve benim muhabbetim önüme Leylâ cânibinedir.**[108b]** و اني tahkīkan ben و ایاها ve ol nâka لمختلفان tahkīk ihtilâf edicileriz. Pes الضدان لا يجتمعان fehvâsınca tarafeynden birinin terki lâbüddür. Zîrâ mâniatü'l-cem'dir. Kezâlik dünyâ ve âhiret. Ve hadîsde dahî vârid olmuştur ki[440] الدنيا و الآخرة ضرتان فبقدر ما ترضى تسخطُ الأخرى. Ve bu hadîs dahî şâhiddir ki[441] الدنيا حرام على أهل الآخرة و الآخرة حرام على أهل الدنيا و الدنيا و الآخرة حرام على أهل الله.

-34-

Derbeyân;

آنک عارف را غذاییست از نور حق کی ابیت عند ربی؛[442]

Bu hadîsin[443] sebeb-i vurûdu budur ki Hz. Peygamber[444]'in ekser-i savm visâl üzere idi. Ya'nî leyli nehâra, nehârı leyle îsâl edip ta'âm yemezdi. Nice gün ashâbdan ba'zı kimesne ol hazrete taklîd eyledik de nehy buyurup dediler ki اياكم والوصال، اياكم والوصال، اياكم والوصال dediler üç kere. Ya'nî savmı üleştirip gece ve gündüz yemeden hazer eylen. فإنِّي لَسْتُ كأحدكُم Tahkīkan ben sizin biriniz gibi değilim. اَبِيْتُ عِنْدَ رَبِّي Ben Rabb'imin katında geceledim. يُطْعِمُنِي Bana id'âm ettirdi. Ya'nî bana yedirdi. ويسقيني Ve bana içirir envâr-ı tecelliyât-ı ta'âmlarından ve esrâr-ı zât ve sıfat şarâblarından. Ve bir hadîsde buyururlar

---

[438] وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلاَّ الْفَاسِقِينَ: (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır. (Bakara 2/26)

[439] 58.bölüm başlığıdır; Aklın nefisle mücadelesi Mecnûn'un deveyle mücadelesine benzer. Mecnûn sevgiliyi dilerken deve yavrusunu diler. Bunun üzerine Mecnûn şöyle der: Devem geri gitmeyi arzular bense ileri gitmeyi arzularım. Benim amacımla onunki farklı.

[440] Dünya ve ahiret iki kumadır. Birisini razı ettiğin oranda diğerini küstürmüş olursun. Gazzâlî, **İhyâu ulûmu'd-dîn**, 3/204.

[441] Ahiret ehline dünya haramdır, dünya ehline ahiret haram. Allah ehline ise her ikisi de haramdır.

[442] 62.bölüm başlığıdır; Şu hususların açıklanması; "Ârif için Hakk'ın nûrundan bir gıda vardır." "Rabb'imin katında gecelerim ve beni yedirip içirir." "Açlık Allah'ın yemeğidir, onunla sıddıkların bedenlerini diri tutar." Yani açlıkta Allah'ın yemeği ulaşır.

[443] Rabb'imin katında gecelerim, O beni yedirir ve içirir. İsḥâḳ b. Râheveyh (ö.238/853), **Müsnedü İshâk b. Râheveyh**, (nşr. Abdülğafûr b. Abdulhakk el-Belûşî), Mektebetu'l-ʾÎmân, Medîne 1412/1991, II, s. 463.

[444] MS, 145b: + a.s.

ki الجوع طعام الله ey في الجوع طعام الله ya‘nî açlıkta Allah’ın ta‘âmı vardır. يحيى به İf‘âl bâbındandır. İhyâ eder Allah ol cû‘da olan sebebiyleابدان الصديقين sıddıkların bedenini.

-35-

Tefsîr;[445]

فَأَوْجَسَ فِي نَفسِهِ bu âyet Sûre-i Tâ-Hâ’dadır.[446]قَالُوا يَا مُوسَى[447] Saharâ dediler ki; Ey Mûsâ إِمَّا اَنْ نُلْقِيَ biz ilkā edelim mi âsâ ve hibâlimizi[448]. وإِمّا اَنْ تَكُونَ veyâhût sen olur musun اوَّل مَنْ اَلْقَى evvel ilkā eyleyen kimse. Ya‘nî وهذا التخيير منهم استعمال ادب معه و قد .فاختر احد الامرين وصل اليهم بَرَكَتُهُ.[449] قَالَ بَلْ أَلْقُوا Hazreti Mûsâ dedi ki belki siz ilkā eyleyin. Pes onlar sihirlerini ilkā eylediler. فَإِذَا حِبَالُهُم. **[108a]** إذا müfâcee içindir. Ya‘nî hemân ol dem bunların ipleri و عِصِيُّهُمْ ve bunların isâları عِصَى bi-kesri’l-ayn ve bi-zammi’l-ayn isânın cem‘idir. يُخَيَّلُ اِلَيْهِ tahyîl olundu Mûsâ’ya مِنْ سِحْرِهِمْ bunların sihrinden اِنَّهَا تَسْعَى tahkīkan ol hibâl ve âsâ her cânibe şitâb ve sa‘y eder tahyîl olundu. فَأَوْجَسَ el-vecsü’s-savtü’l-hafî ve fez‘u’l-kalb ya‘nî خِيفَةً مُوسَى kalbinde أضمر خوفا في نفسه خاف ان يخالج Hazreti Mûsâ havfı nefsinde gizledi ya‘nî الناس شك فلا يُفَرِّقُوا بين المعجزة والسحر veyâhût havfı asâsını ilkā etmeden evvel halkı perâkende olalar diye ola. Pes bu vehim Mûsâ’ya gâlib oldukda [450]قُلْنَا لَا تَخَفْ biz dedik ki korkma senin vehmine gelenden اِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَا tahkīkan sen bunlar üzere gâlib ve ‘âlîreksin.

-36-

حکایت آن مداح کی از جهت؛[451]

از نبی بر خوان که دیو و قوم او * می برند از حال انسی خفیه بو

[Şeytân ve adamlarının insanın durumundan gizlice koku aldığını Kur’ân’dan oku.] 4/1780

---

[445] 63.bölüm başlığıdır; “Mûsâ içinde bir korku duydu. Korkma dedik, üstün olan sensin.” âyetinin yorumu.

[446] فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَى: Bunun üzerine Mûsâ, içinde bir korku hissetti. (Tâ-Hâ 20/67)

[447] قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَن تُلْقِيَ وَإِمَّا أَن نَّكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَى: Sihirbazlar: “Ey Mûsâ! Ya önce atmayı tercih edersin, ya da ilk atan biz oluruz” dediler. (Tâ-Hâ 20/65)

[448] T nüshasında “hâlimizi” şeklinde yazılmıştır. Fakat M nüshasında “hibâl” olarak yazıldığından ve bu ifadenin manaya daha uygun olmasından dolayı “hibâl” yazmayı uygun gördük.

[449] قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى: Mûsâ: “Yok, (önce) siz atın” dedi. Bir de ne görsün, onların ipleri ve değnekleri yaptıkları sihirden dolayı kendisine hızla sürünür gibi görünüyor. (Tâ-Hâ 20/66)

[450] قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ الْأَعْلَى: Şöyle dedik: “Korkma (ey Mûsâ!). Çünkü, sensin en üstün olan.” (Tâ-Hâ 20/68)

[451] 66.bölüm başlığıdır; Övgücüsü olduğu kişiye zevâhiri kurtarmak için teşekkür eden.

Sûre-i A‘râf’da olan âyete işârettir.[452] يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُم الشَيْطَان Ey Âdemoğlu لا كَمَا اَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّة .يمتحننكم الشيطان بان يمنع دخول الجنة بإغوائكم[453] nitekim imtinân ve iftinân eyledi vâlideynizi cennetten ihrâc etmekle. يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا hâldir ahrucü fâilden veyâhût “ebeveyniküm”den. Ya‘nî nitekim ihrâç eyledi İblîs ebeveynimizi onlardan libâslarını nez‘ eylediği hâlde. Ve İblîs’e nez‘ isnâdı mecâzî. لِيُرِيَهُمَا سَوْءَاتِهِمَا bunlara göstermeden ötürü bunlara yaramazlıklarını اِنَّهُ يَرَاكُم tahkīkan o görür sizi. وَقَبِيلُهُ هو Zamme ile de nasb ile de câizdir zîrâ inne’nin ismine[454] zamîrdir ona atf olursa nasb ile olur veyâhût vâv bi-ma‘nâ me‘a ola. Kabîleden murâd şeytânın cünûdudur. Ve انه ta‘lîldir لا يفتننكم fiilini. Ya‘nî sakının sizi imtihân etmesin şeytân. Zîrâ o sizi görür o da ve cünûdu da. Pes düşman-ı pinhândan kemâl mertebe hazer lâzımdır. مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ Şol haysiyetten ki **[109b]** siz onları görmezsiniz.اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِين. ورأيتهم إيانا من حيث لا نراهم فى الجملة لا يقتضي امتناع رؤيتهم وتمثلهم لنا tahkīkan şeytânları biz kıldıkأولياء لِلّذِينَ لَا يُؤْمِنُون ehibbâ ve dost kıldık şol kimseler için ki vahdâniyyet-i Hakk’a ve enbiyâya ve âhirete tasdîk eylemediler.

-37-

قول رسول ءم؛[455]

إني لأجد نفس الرحمن من قبل اليمن Hazreti Peygamber ekser evkātta Yemen cânibine teveccüh edip buyururlardı. Tahkīkan ben bulurum Rahmân’ın nefesini Yemen cânibinden.[456] Teveccühüm bu cânibe onun içindir. Ve bu nefesden murâd Hazreti Üveys’e işâret buyururlardı. Nefes lügatte demdir ya‘nî soluk. Istılâh-ı meşâyıhda nefes-i rahmânî bu mevcûdât-ı zâhireye derler ki âlem-i gaybdan zuhûr etmiştir. Ve Sadeddin el-Fergânî buyururlar ki اعلم ان النفس الرحمان هو عين الرحمة السابقة الشاملة على كل شيئ ظاهرا او باطنا لما بدأ من باطن الغيب بحكم اقتضاء ما حُبِّبَت. Pes bu mevcûdâta nefes-i rahmânî ıtlâkı bu vecihledir. Nitekim bir kimse derûnunda olan rîh-i hârrayı ihrâc eyledik de teneffüs eder. Cenâb-ı izzet dahî mukteziyât-ı esmâ ve sıfâtı mertebe-i butûndan âlemi zuhûra eyledik de bu

---

[452] يَا بَنِي آدَمَ لاَ يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْءَاتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لاَ تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاء لِلَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ: Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytân sizi de saptırmasın. Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, şeytânları, iman etmeyenlerin dostları kılmışızdır. (A‘râf 7/27)

[453] Şeytan azdırmasıyla sizi cennete girmekten alıkoymasın. Muhammed el-Beyzâvî, **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Tevil**, c. 2, s. 224.

[454] MS, 146b: - ki zâmirdir.

[455] 69.bölüm başlığıdır; Peygamber -Allah’ın salat ve selâmı üzerine olsun- sözü: Yemen tarafından burnuma Rahmân’nın kokusu geliyor.

[456] İbn Ḳuteybe (ö.276/890), **Teʾvîlu Muhtelifi'l-Ḥadîs** , 2. Baskı, el-Mektebu'l-İslâmî - Muessesetu'l-İşrâḳ, 1420/1999, s. 307.

ma‘nânın keenne müteneffisin teneffüsüne min vechin müşâbeheti olduğundan ötürü nefes-i rahmânî dediler. Ve asıl nefes-i rahmânî insan-ı kâmilin vücûdudur. Zîrâ kevn-i câmi‘ ve ‘illet-i gâiye cemi‘i-sanâyi‘ ve bedâyı‘dır. Pes Hazreti Peygamber (a.s) Üveys’e işâretleri nefha-i rahmânî ve makbul-i sübhânî olduğuna işâret buyururlar. Ya‘nî cemi-i mevcûdâta hâvî ve şâmil olan rahmet-i sabıkanın sırrını Yemen cânibinden Üveys’in vücûdundan istişmâm ederin demek ola.

-38-

شنیدن شیخ ابو الحسن رضی الله عنه خبر دادن؛[457]

بانگش آمد از حظیرهی شیخ حی * ها انا ادعوک کی تسعی الی

[Diri şeyhin kabrinden ona ses geldi: “Seni çağırıyorum bana doğru koş.”] 4/1932

Sadâ geldi Ebu’l-Hasan’a Hayy olan şeyhin hazîresinden[458] ya‘nî menzilesinden. ها tenbîh içindir ya‘nî âgâh ol انا ben **[109a]** ادعوك seni da‘vet ederim کی تسعی ta sa‘y edesin الي benim cânibime.

-39-

امیر کردن رسول علیه السلام جوان؛[459]

قل تعالوا گفت از جذب کرم * تا ریاضتتان دهم من رایضم

[“Geliniz de” dedi Kerem cezbesiyle “sizi terbiye edeyim. Ben at terbiyecisiyim.”] 4/2006

[457] 73.bölüm başlığıdır; Şeyh Ebu’l-Hasan’ın -ebu yezid’in- haber verişini duyması.

[458] T nüshasında hatîresinden şeklinde yazılmaktadır fakat MS [s. 147b] nüshansında hazîresinden yazımı buraya daha uygun olduğundan bu şekilde yazmayı uygun gördük.

[459] 76.bölüm başlığıdır; Rasûl aleyhisselâmın bir savaşta orduda ihtiyarlar ve savaşta tecrübeliler bulunduğu halde Huzeyil kabilesinden bir genci emir yapması.

Bu âyetin[460] tefsîri cild-i evvelde murûr etti.[461] Ma‘nâ-yı beyt; Hakk Teâlâ gelin dedi cânibime cezb-i kereminden ta ben size riyâzat veririm ben riyâzat vericiyim. Ve sizin tûsen nefsinizi ve hevâ-yı serkeşinizi ârâm ediciyim” dedi.

-40/41-

Beyit;

ای حسام الدین ضیاء ذو الجلال * چونک می بینی چه می جویی مقال

این مگر باشد ز حب مشتهی * اسقنی خمرا وقل لی انها

[Ey celâl sâhibi Hakk ışığı Hüsâmeddin, gördüğün halde niye söz taleb ediyorsun.]

[Bu olsa olsa aşırı sevgiden olur. “Bana şarâp içir sonrada bu şarâptır” de.] 4/2077-78

Ey ziyâ-yı Hakk olan Hüsâmeddin, Çünküm esrâr-ı ilâhî ve envâr-ı Rabbânî ve hakayık-ı kevn[462] ü mekân[463] görürsün nîçin yine misâl istersin. Meğer ki bu senin kemâl-i hubb-ı müştehândır ki bana hamrı iskâ eyle ve dahî de ki “Ey Mevlânâ” tahkīkan “bu hamrdır.” Bu ol rubâ‘îden müktesebdir ki kāili demiş: Nazım; “ الا فاسقني خمرا وقل لي هي الخمر ألا ”.* ولا بسقني سرا إذا امكن الجهر * فبح باسم من تهوي و دعني من الكني * فلا خير في اللذات من دونها ستر[464] harf-i tenbîhdir. Âgâh ol ey sâkî فاسقني خمرا pes[465] âgâh oldunsa bana hamr iskâ eyle وقل لي

[460] قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلَمَةٍ سَوَاء بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ: De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şahit olun, biz müslümanlarız.” (Âl-i İmrân 3/64)

[461] “Utancınızı kırmaya bir nişan olsun diye Allah bize: “Gelin de” buyurdu.” Mesnevî, 1. defter, byt. 2693, s. 100. Câmi‘u’l-Âyât birinci ciltte bu beyitin tefsirini Ankaravî şu şekilde yapmıştır; Sûre-i Âl-i İmrân’da olan âyete işârettir. قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلَمَةٍ De yâ Muhammed ehl-i kitâba “Ey ehl-i kitâb! Gelin ol kelime-i Hakk’a ki سَوَاء بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ ey لا يختلف فيه الرسل والكتب. Ve mâ ba‘dinde ol kelime tefsîrdir. أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللّهَ Ya‘nî biz ibâdet etmeyiz illâ ona. وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا Ve dahî biz ona bir şeyi ibâdette şerîk etmeyiz. وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللّهِ Ve dahî ittihâz etmeyiz ba‘zılarımız ba‘zılarımızı erbâb ittihâz etmeye Allah’tan gayrı. Ya‘nî ve مسيخ ابن الله عزير ابن الله demeyesin. Bir kimsenin ki kelâmı ve hâli muhâlif rızâllah ve rızâ-yı Rasûlullah ola. Onlara hizmet ve muhabbet min dûnillah erbâb ittihâz etmek kabîlindendir. Demişler فَإِن تَوَلَّوْا eğer tevhîd-i Hakk’dan i‘râz ederlerse فَقُولُوا اشْهَدُوا pes siz diyin onlara “Şâhid olun ki بِأَنَّا مُسْلِمُونَ tahkīkan biz müslümanlarız. Ve sûre-i En‘âm’da dahî buyururlar ki; قُلْ تَعَالَوْا De Yâ Muhammed küffâra “Gelin”. أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ Ben size tilâvet edeyim Rabb’inizin sizin üzerinize harâm eylediği şeyi, أَلاَّ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا Ol Allah’a şirk etmeyesiz, وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ve dahî vâlideyne ihsân edesiz. Pes da‘vet-i Hakk cümle-i ümeme şâmildir. Pes bi-eyyi vechi kân. (N, 20b-20a.)

[462] MS, 147a: + ve kevn ü mekânı.

[463] T nüshasında mekân yazımında “n” harfi düşmüştür.

[464] Ebû Nüvâs’ın الا فاسقني وقل لي هي الخمو isimli kasidesinden alınmıştır.

[465] MS, 147a: +eğer.

ba‘de’l-iskâ bana de الخمر هي bu içtiğin hamrdır de tâ onun hem zikriyle ve zatıyla mütelezziz olavuz. ولا تسقني سرا bana iskâ etme ol hamrı hafiyyeten اذا امكن الجهر eğer âşikâren cehreten iskâ etmek mümkün ise. وبح باسم من تهوى âşikâr eyle şol kimsenin ismini ki ben onu severin. باح الشيئ يبوح بوحا derler kaçan bir şey zâhir ve şâyi‘ olsa. ودعني عن الكنى kinâyet eylemeden beni terk eyle فلا خير في اللذات pes hayr yoktur şol lezzâtta ki من دونها ol lezzâtın katında ستر perde ola. Evliyâullah iki kısımdır. Bir kısmı dâimâ gördüğü ve bildiğini setr edip **[110b]** مَنْ عَرَفَ الله كُلَّ لِسَانه ile ‘âmildir. Ve biri müşâhede ve mükâşefesin وأمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّث fehvâsınca ibrâz ve izhâr edip من عرف الله طال لسانه ile kâyildir. Pes bu mahalde Hazreti Mevlânâ Hüsâmeddin Çelebiye buyururlar ki; bu kadar esrâr-ı İlâhî ma‘lûmun iken ey Hüsâmeddin izhâr-ı zikr murâd eylemen lezâiz-i sem‘iyyeden kendi gûş pür-hûş ki vesâir gûşları pür-cûş ve hurûş etmekdir murâdın.

-42-

قصئ سبحانی گفتن ابو یزید؛[466]

گفت مستانه عیان آن ذوفنون * لا اله الا انا ها فاعبدون

[O hüner sâhibi kendinden geçerek dedi, “Benden başka ilâh yok, öyleyse bana tapın.”] 4/2103

Her bâr ki ol sultânü’l-ârifîne tecelli-i vahdet galebe edip vücûd-ı mevhûmesi muzmahil ve mütelâşî olsaydı lisân-ı hakīkatle zât-ı Hakk ondan tekellüm edip derdi ki; سبحانی ey انزهنی عما لا يليق بشاني ya‘nî ben tenziye ederim zâtımı şânıma lâyık olmayan şeylerden ما اعظم الشاني ne aceb azîmdir benim şânım ve و ليس في جبتي سوى الله yoktur benim vücûdum cübbesinde Allah’dan gayrı. Ya‘nî gayriyyet ve isneyniyyet mürtefi‘ olup vücûdum âyine-i Hakk oldu. Ve Hakk’dan gayrı vücûdumda nesne kalmadı. لا إله ma‘bûd-ı hakīki yoktur الا انا illâ benim. فاعبدون ها âgâh olun ey mertebe-i kesrette kalanlar bana ibâdet eylen. Erbâb-ı hakīkatin bu mertebede bu üslûb üzere kelâmı çoktur. Lâkin mahcûbân-ı beşeriyyetin bundan haberleri yoktur.

-43-

[466] 79.bölüm başlığıdır; Ebû Yezid’in kendimi tenzih ederim demesi.

شخس بوقت استنجا گفت؛[467]

الهم Ey benim Allah'ım ارحنى bana râyiha ver براحة الجنة cennet râyihasını ol duânın yerine ki الهم اجعلني ey benim Allah'ım beni من التوابين meâsî ve âsâmdan tâyin oluculardan kıl. واجعلني من المتطهرين dahî beni mütahhirînden kıl.

-44-

چاره اندیشیدن آن ماهی نیم عاقل؛[468]

گفت موتوا کلکم من قبل ان * یاتی الموت تموتوا بلفتن

[Demiştir ki "Ölüm gelip de fitnelerle sizi öldürmeden önce siz ölünüz."] 4/2273

Hazreti Peygamber dedi ki; Ölün küllünüz[469] [470]من قبل ان یأتی الموت mevt size gelmezden evvel تَمُوتُوا siz ölürsüz **[110a]** mevt geldikde fitenle ve mihnetle. Bu hadîse işâret buyururlar ki; حَاسِبُوا اَعْمَالَكُمْ قَبْلَ اَنْ تُحَاسِبُوا hesâb eylen a'mâlinizi hesâb olunmazdan evvel وَزِنُوا أَنْفُسَكُمْ قَبْلَ اَنْ تُوزَنُوا nefislerinizi vezn eylen vezn olunmazdan evvel. موتوا قبل ان تموتو Ve mevt-i tabî'îyle ölmezden evvel mevt-i ihtiyâriyle ölün.

-45/46-

کرفتاری آن ماهي؛[471]

او هما جشید از تف سعیر * عقل می گفتش الم یاتکم نذیر

او همی گفت از شکنجه وز بلا * هم چو جان کافران قالوا بلی

[Ateş yalımıyla kaynayıp duruyordu. Akıl ona diyordu, "Sana uyarıcı gelmedi mi?"]

---

[467] 85.bölüm başlığıdır; Bir kişi taharetlenirken taharet duası olan "Allah'ım beni tövbe edenlerden ve temizlenenlerden eyle." duasını söyleyeceği yerde abdest sırasında burna su alırken okunan "Allah'ım cennet kokusu koklamamı sağla" duasını okuyordu ve bir dost bunu duyunca dayanamadı.

[468] 87.bölüm başlığıdır; O yarı akıllı balığın kurtulmak için bir çare düşünmesi ve kendisini ölü göstermesi

[469] A nüshasında küllünüz yazımındaki "z" harfi düşmüştür fakat MS [s. 148a] nüshasında mevcuttur. MS nüshasındaki esas alınarak yazılmıştır.

[470] Muhammed el-Hâdimî, **el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye**, II, s.130.

[471] 88.bölüm başlığıdır; Ahmağın ahdetmesi

[O işkence ve belâdan dolayı kâfirlerin canları gibi "Evet" diyordu.] 4/2282-83

Sûre-i Mülk'de olan âyete işârettir.[472] وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِهِم şol kimseler ki cin ve insden kâfir oldular vahdâniyyet-i Hakk'a. Onlar için vardır عَذَابُ جَهَنَّم azâb-ı dûzah vardır. وَبِئْسَ المَصِير ne yaramaz merci'dir ol cehennem إِذَا أُلْقُوا فِيهَا kaçan küffâr ol cehenneme tarh olunsalar hatab-i nâra ilkā olunduğu gibi سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا işideler ol cehennem ehlinin veyâhût nârın enker esvâtını ki savt-ı himâra müşâbih ola. وَهِيَ تَفُورُوا Ve ol cehennem kaynardı içindeki kimselerle çömlek kaynar gibi. تَكَادُ karîb ola ol cehennem تَمَيَّزُ pâre pâre ola مِنَ الغَيْظ küffâra haşm u gazabından.كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ Her bâr ki bir cemaat ol nâra ilkā olunsa idi سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا cehennemin mâliki ve a'vânı bunlara tevbîhan suâl edeler. اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِير size bu azâbdan inzâr eden Peygamber gelmedi mi. قَالُوا بَلَى diyeler ki belâ. قَدْ جَائَنَا نَذِيرٌ tahkīk bize geldi Peygamber ve bu ahvâli bize bildirdi. فَكَذَّبْنَا pes biz tekzîb eyledik ol peygamberin kavlini وَقُلْنَا ve biz dedik مَا نَزَّلَ اللهُ مِنْ شَيْئٍ Allah Teâlâ inzâl eylemedi hiç şeylerden bir şey ki siz haber verirsiz.إِنْ أَنْتُمْ siz değilsiz ey peygamberler إلا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ dalâlet-i azîmdesiz ey mürselûn. Ve bu kelâm bunlara hazene-i cehennem lisânından olmakda câizdir alâ irâdeti'l-kavl. Ya'nî bunlara hazînân-ı cehennem diyeler. Siz değilsiz ey kâfirler illâ dalâl-i kebirdesiz. Dalâlden murâd helâk ola. Pes Hazreti Mevlânâ nasîhat-ı nâsihânı kabûl etmeyen **[111b]** ahmakân pür isyânı, ahvâl-i kâfirâna teşbîh edip derler ki; Ey ol bî-akl olan mâhî bi-ma'nâ mücrim ve âsî âteş-i sâîrden kaynadık da ukalâ diyeler ki "Sana nezîr gelmedi mi ve nasihât kılmadı mı?" Ol şikence ve belâsından kâfir cânî gibi i'tirâf edip; "Belâ bize nâsihler nasihât etti ammâ biz gaflet edip tutmadık diyeler."

-47-

دربیان آنک[473] عهدکردن احمق وقت کرفتاری و ندم هیچ وفایی ندارد کی لو ردوا لعادوا[474]

[472] وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ،إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ بِرَبِّهِمْ: Rablerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır. Ne kötü varılacak yerdir orası! Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı korkunç uğultuyu işitirler. Neredeyse cehennem öfkeden çatlayacaktır! Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar. (Mülk 67/6,7,8)

[473] MS, 149b: -انک.

[474] 88.bölümün başlığıdır. Ahmağın bir güçlüğe düştüğü anda pişman olup söz vermesinin hiçbir yararı yoktur. Çünkü "Onlar -dünyaya- geri gönderilseler yine kendilerine yasaklanan şeylere geri döneceklerdir. Çünkü onlar gerçekten yalancıdırlar. Yalancı sabahın vefası yoktur.

[وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا] bu âyet sûre-i En‘âm’dadır.[475] وَلَوْ تَرَى Eğer sen görseydin ey kimse veyâhût ey Muhammed إِذْ وُقِفُوا اِلَى النَّارِ azâb-ı nâra vukûfları hîninde bu kâfirleri. لو’in cevâb-ı mahzûfdur takdîri لرأيت امرا عظيما شنيعا. فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ pes diyeler bunlar n’olaydı biz red olunaydık geri dünyâya. وَلَا نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا kelâm-ı müste’nifedir ya‘nî n’olurdu biz red olunaydık وَ نَحْنُ لَا نُكَذِّبُ biz tekzîb eylemezdik âyâtı Rabb’imize. Veyâhût نُرَدُّ üzere ma‘tûf ola bu takdîrce n’olaydı biz dünyaya red olunaydık ve biz tekzîb etmeyeydik Rabb’imizin âyâtını. Veyâhût نُرَدُّ’nün zamîrinden hâl olup tahte hükm-i temennîde ola. Takdîri و نكون مَا كَانُوا belki bunlara zâhir oldu بَلْ بَدَا لَهُمْ[476] .وكأننين من المؤمنين ey من المؤمنين .يا ليتنا نرد غير المكذبين يُخْفُونَ مِنْ قَبْل şol nesne ki bunlar ihfâ eyledilerdi nâsdan kabâyıh-ı a‘mâli ve fadâyıh-ı hâllerin bundan evvel ya‘nî dünyâda. Bu takdîrce izrâb-ı temennîden mefhum olan irâdet-i îmândan olur. Ya‘nî bunların temenni-i îmânı an-kasıd değildir. Belki dünyada nâsdan ihfâ eyledikleri kabâyıh-ı a‘mâlin âsârı bunlara zâhir olduğundan ötürüdür. وَلَوْ رُدُّوا Farazâ bunlar dünyaya red olunsalardı لَعَادُوا avdet edelerdi لما şol küfür ve me‘âsîye ki نُهُوا nehy olundulardı عنه ol küfür ve me‘âsîden. وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُون Halbûkî tahkīk bunlar kâziblerdir. و لا نكذب بآيات ربنا dedikleri **[111a]** kavlde. Pes îmânları hemen belâ zamanında olur.

-48-

Beyit;

آن ندم از ظلمت غم بست بار * پس كلام الليل يمحوه النهار

[Pişmanlık, hüzün karanlığında tuttu yükünü. Oysa gündüz yok eder gecenin sözünü.] 4/2298

Ya‘nî ol tevbe ve nedâmet zulümât-ı gamdan ve derd ve elemden yük bağlamamıştır.[477] Ya‘nî zulmet-i gam ve belâ ve elem ona gelmeyeydi onda tevbe ve nedm hâsıl olmazdı. Pes tevbe ve nedâmet ol câhile zulmet-i gamdan hâsıl oldu ise كلام budur ki الليل geceyi يمحوه mahv eyler النهار gündüz. Ya‘nî zulmet-i gamı nehâr surûr ve sefâ mahv eyledik de ol belâdan hâsıl olan tevbe mahv olur. Bu ma‘nâ üzre كلام mübtedâ ve

[475] وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ: Ateşin karşısında durdurulup da, “Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü’minlerden olsak” dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen! (En‘âm 6/27)

[476] بَلْ بَدَا لَهُم مَّا كَانُوا يُخْفُونَ مِن قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ: Hayır, (bu yakınmaları) daha önce gizlemekte oldukları şeyler onlara göründü (de ondan). Eğer çevrilselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi. Şüphesiz onlar yalancıdırlar. (En‘âm 6/28)

[477] MS, 150b: bağlamıştır.

ليل lafzen mansûb mef'ûlüdür. يمحوه'nun zamîri ليل'e râci'dir. النهار fâlidir يمحو'nun. Ve bu ma'nâda kābildir ki kelâm lafzen mansûb mef'ûlü ola يمحوه'nun ve zamîr kelâma râci' ola. Ve muzâf ola leyle ve nehâr alâ takdîri'l- muzâf. Ya'nî كلام النهار demekle fâil ola يمحو'ya. Pes ma'nâ demek olur ki pes "fâ" fezâlike ma'nâsına. Ya'nî فإذا كان كذلك الليل gecenin kelâmını يمحوه mahv eyler كلام النهار gündüzün kelâmı ya'nî zulmet-i gamda söylediği tevbe ve nedâmeti nehâr surûr-ı kelâmı mahv eyler ve nehârın muzâfı olmasa da câyizdir.

-49-

نفيى كردن موسى جاروى از خود؛[478]

و ان قضاى خرق اسسباب و علل * هست ارض الله اى صدر اجل

[Ey ulu kişi nedenlerin ve etkenlerin ortadan kalktığı alan Allah'ın ülkesidir.] 4/2381

Ya'nî sahrâyı terk-i esbâb ve ilel-i arz Allah'a vâsi'adır ki enbiyâ ve evliyâ bu esbâbı hark etmek sahrâsına gitmişlerdir ve bu âyetin tefsîri cild-i evvelde murûr ettiydi.

-50-

بيان آنک هر حس مدركي؛[479]

اى خرد بر كش تو پر و بالها * سوره بر خوان زلزلت زلزالها

[Akıl kanatlan da oku "Yeryüzü şiddetli bir sarsılışla sarsıldığında" sûresini.] 4/2420

Cild-i evvelde murûr etti.[480]

-51-

[478] Bu ifadenin nerede geçtiği bulunamadı.
[479] 91.bölüm başlığıdır; İnsanın her duygusu başka şeyler duyar.
[480] Zilzal 99/1.

کی تحدث[481] kaçan haber verir حالها ol zemîn hâlini واخبارها ve haberlerini تظهر الارض harf-i istifhâm mahzûfdur. Ya‘nî izhâr eder mi zemîn لنا bize اسرارها sırlarını. Ya‘nî kaçan bu zemîn-i nâdîde bize izhâr-ı esrâr eyler ya‘nî nâdîde eylemez.[482]

-52-

حمله بردن این جهانیان؛[483]

سبلتت را کند یک یک قدر * تا بدانی کالقدر یعمی الحذر

[Bıyığını senin bir bir yolar kader. Böylece anlarsın sakınan gözü kader kör eder.] 4/2451

Ya‘nî kazâ hazeri a‘mâ eyler, hazerin fâyidesi olmaz. **[112b]** Nitekim hadîste[484] buyurur[485] الحذر لا ینفع عن القدر vârid olmuştur.

-53-

Beyit;

کنت کنزا[486] ikinci cildde de murûr etti.[487]

-54-

Beyit;

خانه پر کن کز عقیق این یمن

[Yıkıp kaz evini, çünkü bu Yemen akiğiyle yüz binlerce ev yapılır.] 4/2540

Yemen’den murâd zât ve mertebe-i ahâdiyyettir. Ve akīkandan murâd cevâhir-i esmâ ve sıfâtullahdır. Pes esmâ ve sıfâtullah akîkayle hâne-i vücûdun pâr eyle ki beyt;

---

[481] که تحدث حالها و اخبارها، تظهر الأرض لنا اسراره Yeryüzü şiddetli bir sarsılışla sarsıldığında: Yeryüzü bize hallerini ve haberlerini söyleyip sırlarını açacak. 4/2422

[482] Zilzal 99/4.

[483] 92.bölüm başlığıdır; Bu dünyalıların öbür dünyalılara saldırması.

[484] el-Aclûnî, (ö.1162/1749), **Keşfu'l-Hafâ**, (nşr. Abdülhamîd b. Aḥmed b. Yûsuf b. Hendâvî), el-Mektebetu'l-Asriyye, 1420/2000, II, s.155-156.

[485] MS, 150a: - buyurur.

[486] 98.bölüm başlığıdır; “Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim” sözünün yorumu.

[487] MS, 150a: +ve bu mahalde, T: +ve bu mecellede.

صد هزاران خانه شاید ساختن[488]

Nice yüz bin böyle vücûd-ı hânesin[489] onunla ta‘mîr-i kābil olur.

-55-

Beyit;

چون نکرد آن کار مزدش هست لا * لیس للانسان الا ما سعی

[O işi yapmadığına göre ücreti de yok onun. İnsan için çalıştığından başkası yoktur.] 4/2545

Bu âyet sûre-i Necm’dedir[490]. اَمْ لَمْ يُنَبَّأْ “Yâhut haber verilmedi mi Yâ Muhammed بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى suhuf-i Musâ’da olan şey.” Ya‘nî Tevrât’ta olan. وَاِبرَاهِيمَ الَّذِى Ve dahî suhuf-i İbrâhîm’de olan. Öyle İbrâhîm ki vefâ eyledi nârımıza da sabır etmeklikle ve zebh-i veled ve ikrâm-ı dayf etmeklikle. وَفَّى ان ,اَنْ لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى[491] müsakkaleden muhaffefdir ve ism-i zamîr-i şândır ki mahzûfdur ve bu cümle suâl-i mukaddere cevâb olur. Keenne denildi ki ما في صحفهما قال هو ان لا تزر ya‘nî bir nefis yüklenmez nefs-i uhrânın yükünü وَاَنْ لَيْسَ لِلإنْسَانِ اِلَّا مَا سَعَى.وَلَا يُأخِذُ حَدٌّ بِذَنْبِ غَيْرِه ve bir dahî suhufeynde olan budur ki tahkīk insan için yokdur illâ ol nesnenin sevâbı ki se‘â ve kûşiş eyledi. Nitekim gayrıların günahıyla me’huz olmadığı gibi gayrıların ameliyle şâyeste ve makbûl olmaz. Şefâ‘at-i enbiyâ ve istiğfâr u duâ ve’l-ihyâu li’l-mevât ve bunlara müşâbih olanları bu âyet mâni‘ değildir. وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يَرَى Ve tahkīkan ol insan sa‘yını an karîb görür. يرى Fethayla olacak ve ammâ zammeyle meçhûl olacak. Tahkīkan ol insanın sa‘yı an karîb yevm-i kıyâmette görülür ve sahîfe-i a‘mâlinde olan bi’l-külliyye keşf olunur. ثُمَّ يَجْزَيهُ الجَزَاءَ الأَوْفَي ondan sonra insana cezâ verilir sa‘yı cezâ’ ve vâfiriyle. Bu takdîrce el-cezâ’ nez‘-ı hâfiziyyet üzere mansûb olur. وَاَنَّ اِلَى رَبِّكَ المُنْتَهَى ve tahkīkan cemî‘-i **[112a]** halâyıkın rucû‘u Rabb’inedir. Ma‘nâ-yı beyt; Çünküm bir sâlik işlemedi ol kâr-ı fenâyı. Onun bu akīk-i esrârdan ve cevâhir-i hakāyık-ı esmâ ve sıfât perverdegârdan merzi yokdur zîrâ ليس للإنسان الا ما سعى’dır.[492]

---

[488] 2540.beyitin devamıdır.

[489] MS, 150a: Ka‘be.

[490] أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى، وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى Yoksa, Mûsâ’nın ve Allah’ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim’in sahifelerindeki şu hakikatler kendisine haber verilmedi mi? (Necm 53/36,37)

[491] أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى: Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez. (Necm 53/38)

[492] İnsan için ancak çalıştığı vardır. (Necm 53/39)

-56-

دربیان این خبر کی؛[493]

كَلِّمُوا الناسَ[494] siz nâsa söylen على قدر عقولهم akılları mikdârı على قدر عقولهم ولا aklınız ve mertebeniz mikdârı söylemen ورسوله الله حتى لا يكذبوا hattâ Allah'ı ve Rasûl'ünü tekzîb etmeyeler.

-57-

قوله ﷺ؛[495]

مَنْ بَشَّرَنِي بِي خُرُوجِ صَفَرٍ بَشَّرْتُهُ بِالجَنَّةِ[496] bu hadîsin sebeb-i vurûdu Cebrâil Hazreti Peygamber'e intikâl ve irtihâllerinin Rebi'ulevvel'de olacağına haber verdikde ol sultân Cenâb-ı Hakk'a kemâl-i iştiyâkından dedi ki; "Her kim bana Safer ayının hurûcun müjde ederse ben ona cenneti müjde verem" dedik de Ukkâşe müjde verip "Cennet sana yâ Ukkâşe" dedi.

-58-

قصئی آن زن کی طفل او بر؛[497]

پس بشر فرمود خود را مثلکم * تا به جنس آیید و کم گردند گم

[Sonra cinsinize gelmeniz ve kaybolmamanız için, ben sizin gibi beşerim, buyurdu.] 4/2670

Tefsîri cild-i evvelde murûr etti.

-59-

---

493 100.bölüm başlığıdır; "İnsanlarla kendi akıllarınız ölçüsünde değil onların akılları ölçüsünde konuşun ki Allah'ı ve elçisini yalanlamasınlar" hâdisine ilişkin açıklama.

494 Zeynuddîn el-Irâḳî (ö.806/1404), **Tahrîcu Ehâdîsi'l-İhyâ**, (nşr. el-Muğnî ʿan Ḥamli'l-Esfâr), Dâru İbn Ḥazm, Beyrût 1426/2005, s. 47.

495 101.bölüm başlığıdır; Peygamber -selâm üzerine olsun- sözü; Safer ayının çıkışını bana müjdeleyeni cennetle müjdelerim.

496 el-Aclûnî, **Keşfu'l Hafâ**, II, s.280.

497 104. bölüm başlığıdır: Çocuğu damdaki su oluğuna emekleyerek giden.

تفسیر این آیت که؛[498]

ومَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ[499] Ahkâf Hâ-mîm'in evvelidir. Evvel-i sûver-i Kur'ân'da olan hurûf-u mukadda'a hakkında ehl-i tefsîr çok kîl u kâl etmişlerdir. Âhir acz ve kusûrlarına i'tirâf etmişlerdir ve Hazreti İmâm Ali'den mervîdir ki buyurmuşlar; ان لكل كتاب سرا و سر القرآن الحروف المقطعة التي في أوائل السور و هي سر من اسرار الله استأثر الله في علمه.[500] Hattâ rivâyet olunur ki Cebrâil Hâ-mîm sûresini getirdikde Hazreti Peygamber suâl eyledi ki يا جبرائل لم جئت بسورة جئتك dedi ki pes Hazreti Peygamber dedi ki إقرأ. Cebrâil (a.s) "Hâ-mîm" dedi. Hazreti Rasûl علمت buyurdular. Cebrâil mütehayyir olup dedi ki يا رسول الله علمت ما لم اعلم. Hazreti Peygamber dediler kiنعم يا جبرائل وهي سر بيني و بين الرحمن zâhir lafzında dahî Muhammed ile Rahmân'ın mâ-beyninde Hâ-mîm vardır fefhem. Ba'zı ehl-i tefsîr her bir harf bir ismin miftâhıdır derler. Ya'nî "hâ" Hakîm ve Halîm ve Hamîd ve Hafîz isimlerine delâlet **[113b]** eder.[501] Ve İbn Abbas buyurmuşlar ki انّ لكلّ شيئ البابًا و لباب القرآن الحواميم و هي اسم أعظم.[502] Ve ba'zılar hâ-mîm حم الامر ya'nî قضى الأمر demekdir demişler. Ve ba'zılar sûrelerin ismidir demişler. Hele mahsalü'l-kelâm; eğer bu hurûf mukassem bihi olursa Hâ-mîm hakkı için demek olur. Ya'nî Hâ-mîm delâlet eylediği esmâ ve esrâr hakkı için. Veyâhût اقرأ muzmer ola. تنزيل الكتاب kitâbın tenzîlidir ya bu sûre murâd ola veyâhût Kur'ânمن الله العزيز الحكيم gâlib ve zû-hikmet olan Allah'dan. وما خلقنا السماوات والعرض biz yerleri ve gökleri yaratmadık وما بينهما dahî mâ-beyninde olan mahlûku yaratmadık. إلا بالحق istisnâ-ı müferriğdir ism-i müfâ'îlden. Ya'nî الا خلقنا ملتبسا بالحق ya'nî muktezâ-yı hikmet ve mübtegâ-yı muaddelete mültebis halk eyledik ki hiçbir şey abes yaratmadık. İbn Fârız dahî işâret buyururlar: Nazım;[503]

فَلَا عَبَثٌ وَالخَلْقُ لَمْ يُخْلَقُوا سُدًى * وَاِنْ لَمْ تَكُنْ اَفْعَالُهُمْ بِالسَّدِيدَة.

---

[498] 111.bölüm başlığıdır; "Biz gökleri, yeri ve arasındakileri ancak hak üzere yarattık" âyetinin yorumu.

[499] مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنذِرُوا مُعْرِضُونَ: Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yarattık. İnkâr edenler ise, uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmektedirler. (Ahkâf 46/3)

[500] Herbir kitâbın sırrı vardır. Kur'ân'ın sırrı ise sûrelerin başlarındaki hurûf-ı mukatta'dır. Huruf-ı mukatta' Allah'ın sırlarından bir sır ki Allah onun mutlak anlamda bilgisini kendisine saklamıştır.

[501] MS, 152b: + Ve "mîm" Mâlik ve Mâcid ve Mecîd ve Mâni' ve Mu'tî isimlerine delâlet eder.

[502] Her bir şeyin bir özü (lübbü) vardır. Ve Kur'ân'ın özleri Hâ-mîm'lerdir ki onlarda ism-i a'zâmdır.

[503] Bu âlemde abes hiçbir şey yoktur ve âlem halkı boş yere yaratılmamıştır. Her ne kadar her birinin fiilleri düzgün değilse de. İsmâil Rüsûhî Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşümcesi Makâsıd-ı Âliyye fî Şerhi't-Tâiyye**, çvr. Mehmet Demirci, İstanbul: Vefâ Yayınları, s. 347.

وَاَجَلٍ مُسَمًّى Bi'l-Hakk üzre ma'tûfdur alâ takdîri'l-muzâf. Ya'nî semâvatı ve arzı ve mâ-beynehâyı biz halk eyledik mültebisen bi'l-Hakk ve mültebisen بِاَجَلٍ مُسَمّي. Murâd yevm-i kıyâmet ola veyâhût her şeyin müddet-i bekāsı ola.

-60-

Beyit;

قدر همت باشد آن جهد و دعا * ليس للإنسان الا ما سعي

[O çaba ve dua insanın himmeti ölçüsündedir. İnsan için çabasından başkası yoktur.] 4/2912

an karîb.[504]

-61/62-

وحی کردن حق تعالی موسی (ءم)؛[505]

هست این ایاک نعبد حصر را * در لغت و آن از پی نفی ریا

هست ایاک نستعین هم بحر حصر * حصر کرده استعانت را و قصر

[Yalnızca sana kulluk ederiz sözü, sözlük anlamıyla özgü kılış barındırır ve iki yüzlülüğü dışlar.] 4/2930

["Yalnızca senden yardım dileriz" de özgü kılış için olup yardım dilemeyi sınırlandırmaktadır.] 4/2931

الحمد هو الثناء الجميل باللسان علي الجميل الاختياري قصدا;[506] hamd şol senâ-yı cemîldir ki lîsânla ola ihtiyâra mensûb olan cemîl üzre kasden.[507] Medihden ve şükürden evlâdır. Zîrâ والشُّكْرُ فِعْل ينبئ عن تعظيم المنعم على النعمة خاصة و من القلب medh[508]هو الثناء باللسان علي الوصف الجميل'dir. و الاركان عامة حمدتُ زيدًا'dir. **[113a]** Pes hamd ifâde-i senâda medh ve şükürden eamdır. Zîrâ مدحت على حسنه dersin. Belki حمدت على حسنه,dersin على علمه و كرمه demezsin. Lâkin Sâhib-i

[504] MS, 152a: + murûr etti. Bu âyet Necm 39'da yer almaktadır ve Ankaravî 2545 numaralı beyiti açıklarken ayeti anlatmıştır. Bkz. 4. cild 55 numaralı beyit.

[505] 112. bölüm başlığıdır; Tanrı'nın Mûsâ aleyhisselâma vahyetmesi.

[506] Trc.;Hamd dilin isteğe bağlı olarak güzel övgüsüne denir.

[507] T nüshasında "kasden"den sonra okunmayan bir kelime daha var fakat diğer nüshalarda olmadığından yazılmamıştır.

[508] Trc.; Medh dilin güzel vasıflar üzerine övgüsüdür.

Keşşâf, hamd ve medh elfâz-ı müterâdifedir demiş. حيث قال الحمد والمدح هما اخوان bu mahalde kelâm-ı kesîre vardır. الحمد mübtedâ ve لِلّه haberdir ve aslında mansûb idi pes nasbdan ref‘e udûl olundu teceddüd ve hudûsdan ihtirâz edip devâm ve sebâta delâleti olsun[509] için. Ve “elif lâm” istiğrâk-ı cins içindir[510]. Pes istiğrâk[511] olacak ma‘nâ[512] cemi‘-i hâmidânın hamdi ve dükel-i mâdihânın medhi ve mecmu‘u şâkirânın şükrü hüdâ içindir. Ve hüdâya lâyık ve ona mahsûsdur. Ve ta‘rîf için dahî olmayı câyiz görmüşler cümleden. Sâhib-i Keşşâf buna zâhib olmuştur lâkin bu vech-i ef‘âl-i ‘ibâd bi’l-küllîye mahlûk-ı Hakk olmasını iş‘âr eder. رب العالمين Rabb mastardır bi-ma‘nâ terbiyye. Ve terbiyye bir şeyi şey’en ve şey’en kemâline teblîğ etmeye derler. Bununla fâil-i hakīkī tavsîf olundu mübâlağadan ötürü رجلٌ عدلٌ gibi ve عمرٌ صومٌ gibi. Ve âlim لما يعلم به’in ismidir, hâtim لما يختم به’in ve tâbi‘ لما يطبع به’in ismi olduğu gibi. Ve âlime âlim denilmesi sânî‘ onunla bilindiğinden ötürüdür. اي مربي او مالك او سيد كل جنس من الإنس و الاجن و الافعلاك و الاملاك و العناصر و النبات والحيوان و غيرها. الرَحْمَانِ الرَّحِيم اي العاطف على خلقه بالرزق لا يزيد في زرق التقي لاجل تقاه ولا ينقص من رزق الفاجر لاجل وجوره. الرَّحِيمُ اي رفيق بالمؤمنين خاصة. مَالِكِ يَوْمِ الدِّينَ الحاكم والقاضي في يوم الحساب والجزاء. اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِين gaybetten hitâba iltifât vardır. Vaktâkim hakīkun bi’l-hamd olan pâdişahı abd alâ tarîki’l-müğâyebe bu kadar sıfât-ı cemîle[513] ve celîleyle merra ba‘de uhrâ vasf **[114b]** eylediyse dâ‘iyye-i ilm ve ma‘rifet sâyikiyle onu rütbe-i müğâyebeden derece-i muhâtaba ve makâm-ı müşâhedeye yitirip, keennehu beyne yedeyi’l-Hakk kayîm olup, hezâr-ı hudû‘ ve ihbâ ile Kar‘-ı bâb münâcât edip, der ki; يا مَن هذه شئون ذاته و صفابه نخصك ايا .بالعبادة و الإستعانة فان كل ما سواك كائنا ما كان بمعزل عن استحاق الوجود فضلا عن استحاق ان يعبد و يستعان zamîr-i munfasıl mansûbdur. Ve buna lâhık olan كاف ve ها ve يا hitâb ve gaybet ve tekellümü beyân içindir.[514] Nitekim dersin اياك ve اياه ve اياي. Ve bunların i‘râbdan mahalli yoktur. Ve اِيَّاكَ mef‘ûlüdür نعبد ve نستعين’nun. Ve mef‘ûlün şânı fâilden ve fiilden muahhar olmaktır. Pes takdîmînde nükte tahsîs ifâdesi içindir. Ya‘nî hemân sana ibâdet ederin ve hemân senden taleb-i[515] maûnet ederin. لا نَعْبُدُ غيرك وَلَا نَسْتَعِينُهُ demek olur.

-63-

[509] MS, 152a: - olsun.
[510] MS, 152a: hâşiye: fi’l-murâd bi’l-elif ve’l-lâm elletî fi’l-hamd.
[511] MS, 152a: + için.
[512] MS, 152a: - ma‘na.
[513] T nüshasında bu kelime iki kere yazılmıştır.
[514] MS, 153a: Hâşiye: fi’l-beyân iyyâ ve’l-kâf ve’l-hâ’ ve’l-yâü’l-lâ hakka bihâ.
[515] MS, 153a: + mağfiret ve.

گفتن خلیل مر جبرائل را چون جبرائل پر سیدش کی الَکَ حَاجَة[516]

"Senin için hâcet var mıdır yâ İbrâhîm?" اما اليك فلا Hazreti İbrâhîm dedi ki; "Hâcetim var ammâ sana değil." Pes اياك نعبد و اياك نستعين'nin hakīkatına vâsıl olan sâlik eğer Cebrâîl ise de istiânet etmez kande kaldı ki sâyir halkdan ede.

-64-

مطالبئ موسی از حضرت حق کی خَلَقْتَ خَلْقًا[517]

Mûsâ dedi ki; "Yâ Rabb'i halk eyledin halkı فَاَهْلَكْتَهُمْ pes bunları ihlâk eyledin." فما سبب ذلك demekdir. Nihâyeti nazımda buna işâret olduğundan hazf oldu.

-65-

در حکایت آن پادشاه زاده[518]

التراب ربيع الصبيان[519] ya'nî toprak oğlancıkların bahârı.[520]

-66-

Beyân;[521]

تا رهی زین جدوی و زین قلق * استعاذت خواه از رب الفلق

[Böylece bu büyü ve ızdırâbdan kurtulmak için sabah felak'ın Rabb'ine sığın.] 4/3192

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الفلق[522] bu sûrenin sebeb-i nüzûlü Lebîd ibn A'sam'ın kızları Hazreti Rasûl'e sihir edip çâh-ı Zervân'a bıraktılar. Hazreti Cebrâîl[523] haber verip onu ihrâc edip bu sûreleri onun ukdelerine okuyup üfürdüler, fi'l-hâl def' oldu. Pes Cenâb-ı 'İzzet emredip **[114a]** buyurur ki; قل de yâ Muhammed اَعُوذُ ben sığınırım. بِرَبِّ الْفَلَقِ Felak subha

---

516 114.bölüm başlığıdır; Halil'e Cebrâil'in "İhtiyacın var mı" diye sorması.
517 115.bölüm başlığıdır; Mûsâ'nın Yüce Hakk'a "Halkı neden yarattın" diye sorması.
518 118.bölüm başlığıdır; Şehzâdenin hikâyesi.
519 118.bölüm başlığının devamıdır. Bu kısımda Taberânî'de geçen bir hadîse telmîhde bulunulmuştur. Toprakla oynayan birkaç çocuğu engellemek isteyen sahâbîye Hz. Peygamber "Çocuklara karışmayınız. Çünkü toprak çocukların ilkbahârıdır." buyurmuştur. Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et- Taberânî (ö. 260/970), **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, (nşr. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî), Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, VI, s. 140.
520 MS, 154b: bahârıdır.
521 MS, 154b: mesnevî.
522 قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ: De ki: Sabahın Rabb'ine sığınırım. (Felak 113/1)
523 MS, 154b: - Cebrâîl.

derler, fark gibi fiil bi-ma‘nâ mef‘ûldür. Ve cemi‘-i mümkünâta dahî âmm ve şâmildir. Zîrâ Hakk Teâlâ zulmet-i adem-i fâlikdir nur-ı îcâdıyla ve her eşyâya nazar olunsa meflûkdur min vechin. Meselâ arzdan nebâtât ve enhâr ve eşcârı, ve eşcârdan bir berg ve bârı, ve sihâbdan emtârı ilâ ğayrı’n-nihâye Hakk Teâlâ ihrâc ve izhâr eyledi. مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ dahî şol şerden ki onu halk eyledi ol Rabb’i’l-felak sakeleynden ve ğayrıhim kâniyen men kân cemi‘-i şurûra şâmildir. ومِنْ شَرِّ غَاسِقٍ ve dahî leyl-i müzlimin şerrinden ki zulâmî rûy-i zemîni doldura. غسقت العين Derler kaçan yaşla dolsa. اِذَا وَقَبَ kaçan dâhil olsa o leylin zulâmı cemi‘-i eşyâya وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي العُقَدْ dahî şol nisâ-ı sevâhirin şerrinden ki nefh ederler me‘a rîki’l-femi akd-i huyûtihi النفث nefh-ı me‘a’r-rîk. Pes dünyâ eshar-i sevâhirdir asl-ı istiâze bundan gerekdir ki nice merdânı hile ve nîreng ile mertebe-i dîn ve diyânetten düşürür. وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ اِذَا حَسَد ve dahî şol hâsidin şerrinden ki hasedini zâhir kıla.

-67-

Beyit;

تا نفخت فيه من ترا * وا رهاند زين وگويد بر ترا

[Böylece ona ruhumdan üfledim -gerçeği- seni bu durumdan kurtarıp, yücel desin sana.]4/3203

Tâ nefha-ı Rabbânî olan şeyh-i kemâl geri kurtara seni bu dünya sihrinden. Ve sana diye ki terakkī edip mâkâm-ı âlîye gel diye. Bu âyet sûre-i Sâd’ın âhiridir.[524] اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ zikr eyle yâ Muhammed şol zamânı ki Rabb’in dedi melâikeye اِنِّي tahkīkan ben خَالِقٌ halk ediciyim بَشَرًا âdemi مِنْ طِين balçıkdan. فَاِذَا سَوَّيْتُهُ Pes şol vakitte ki ben onun hilkatini ta‘dîl ve tesviye edip ahsen-i takvimde tasvîr eyledin.[525] [526]وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي Ben rûhumdan ol âdeme rûh nefh eyledim. نفخ ibârettir kabûl-i feyz-ı Hakk’a husûl-i isti‘dâdına ve izâfet, teşrîf ve tefhîm-i müş‘irdir. فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِين pes ona sâcid olduğunuz hâlde sâkıt ve efkende olun.

-68-

[524] اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ اِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِن طِينٍ: Hani, Rabbin meleklere şöyle demişti: “Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım.” (Sâd 38/71)

[525] MS, 154a: eyledim.

[526] فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ: Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin.

Beyit;

تا رسی اندر نفوس زوجت * کای شه مسحور اینک مخرجت

[Böylece eş kılınan ruhlara katılırsın. Çıkış yolun budur, ey büyülenmiş padişah.] 4/3206

[115b] اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَت[527] Şol vakitteki şems tekvîr oluna. Murâd tayy olup mürtefi‘ olmasıdır. Kaçan bir sevbi dürseler kaldırıp bir yere korlar. Kezâlik şemsin dahî envârı dürülüp hükmü zâyil ola. وَاِذَا النُجُومُ انْكَدَرَتْ dahî şol vakitte ki nücûm muntamis ve tîre[528] olalar. Veyâhût mütesâkıt ve mütenâsir olalar. Ya‘nî göklerden yerlere düşeler. وَاِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ ve dahî şol vakitte ki dağlar emâkininden münkali‘ olup cevv-i havada hebâ gibi seyr oluna. Ya‘nî uça.وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ve dahî şol vakitte işâr, uşerânın cem‘idir ve uşerâ on aylık yüklü deveye derler ve bu Arap’ın kati ehabbu envâlidir. Ya‘nî dahî şol vakitte ki makbûl nâkalar muattal ve mühmel kıla. Kimse onlara iştiğâl etmeye ol günün şiddetinden. وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ve dahî şol vakitte ki vuhûş bir yere cem‘ olup birbirine muhtelit olalar. Ve birbirine zarara kādir olmayalar. Veyâhût kısâs için bir yere cem‘ oldukları murâd ola. وَاِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ ve dahî şol vakitte ki deryâlar kızdırıla. Veyâhût bahr-ı telh bahr-ı şirîne ve bahr-ı şirîn bahr-ı telhe dolup bahr-ı vâhid ola. Zîrâ secr kazmak ve doldurmak ma‘nâsına gelir. وَاِذَا النُفُوسُ زُوِّجَتْ ve dahî şol vakitte ki nefisler cesetleriyle çift olunalar veyâhût amelleriyle veyâhût nüfûs-i mü’minîn hurîlerle veyâhût nefs-i kâfirin şeyâtînle veyâhût sâlihîn nefs-i sâlihlerle ve tâlihin nefs-i tâlihlerle tezvîç olunalar. Ve mahalli istişhâd budur. وَاِذَا الْمَوْئِدَةُ سُئِلَتْ ve şol vakitte ki dirile defin olunmuş kızlar. Suâl oluna katilinden mevûdet ona derler ki evlâd-ı Arab’ın ba‘zısı kızı doğsa ya fakirlikten ihtirâz edip veyâ ar lâhık ola diye zinde iken onu defn eylerdi. Pes Hakk Teâlâ buyurur ki ol vakitte katîle suâl oluna ki بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ ne günahla katl olundu.وَاِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ ve dahî şol vakitte sahâyıf-ı a‘mâl neşr oluna. وَاِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ ve dahî şol vakitte **[115a]** ki âsumân kal‘ olunup zâyil oluna. Nitekim koyunun derisini soyup giderdikleri gibi. وَاِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ ve şol vakitte ki cehennem îkād ve işti‘âl oluna. وَاِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ ve dahî şol vakitte ki cennet mü’minlere karîb ola. عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا اَحْضَرَتْ. اذا’nın cevâbıdır. Her bir nefs ol vakitte bilir ki

[527] Güneş, dürüldüğü zaman, Yıldızlar (kararıp) döküldüğünde, Dağlar (sallanıp) yürütüldüğünde, Gebe develer salıverildiğinde, Vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde, Denizler kaynatıldığında, Ruhlar (bedenlerle) birleştirildiğinde, Diri diri gömülen kıza, hangi günah sebebiyle öldüğü sorulduğunda, (Amellerin yazılı olduğu) defterler açıldığında, Gökyüzü sıyrılıp alındığında, Cehennem tutuşturulduğunda ve cennet yaklaştırıldığında, Kişi neler getirdiğini öğrenmiş olacaktır. (Tekvîr 81/1-14)

[528] MS,154a: + ve müzlim ve münkedir.

ne şey ihdâr eylemişdir hayrdan ve şerden. Ve a‘mâl-i hayrın hüsnü ve efâl-i şerrin kabhı ol zamanda âşikâr olur.

-69-

تفسير اين حديث اني؛[529]

Bu hadîsi Eğarr-i Müzenî’den İmâm Müslim rivâyet eder. قال ءم انه şân budur kiقلبي على يغان .ليغان muzâri‘ meçhûldür غين-يغين’den. غين Perde-i rakīka derler. Yanî tahkīkan şân budur ki benim kalbim üzre perdelenir. وإني لأستغفر الله ve tahkīkan ben Allah’dan mağfiret taleb ederim [530]في كل يوم مئة مَرَّة her gün yüz kere. Ba‘zılar demişler ki ol perdeden murâd ümmeti ahvâline takayyüd edip onlar için gamnâk olmasıdır demişler. Eğerçi bu hâl min vechin ibadettir lâkin mertebe-i tevhîde min vech perde olduğundan zenb addedip istiğfâr ederledi. Nitekim Hazreti Mevlânâ buyururlar;

-70-

Beyit;

حكمت اظهار تاريخ دراز

[Uzun tarihin ortaya konulma hikmeti...] 4/3302

Ya‘nî Hazreti Peygamber avâm-ı halka söz söyleyip onların adem-i idrâkin müşâhede eylediğinden keenne zenb etmiş gibi ol kelâm ve nasihatten istiğfâr ederlerdi. Lâkin [531]تاريخ دراز’da ya‘nî kendi zamanından sonra tâ kıyâmete dek gelen ümmetinin ahvâlini izhâr etmenin hikmetinden ötürü.

مستيى انداخت در دانای راز

[…sırra vâkıf olana bir sarhoşluk verir.] 4/3302

---

[529] 126.bölüm başlığıdır; “Ben her gün Allah’dan yetmiş kez bağışlanma dilerim.” hadîsinin tefsîri.

[530] İbn Ebî Şeybe (ö.235/850), **el-Musannef**, (nşr. Saʿd b. Nâsır eş-Şetrî), Dâru Kunûzi İşbîliyâ, Riyad 1436/2015, XVI, s. 218. Eser Tirmizi’nin hadis kitabında bulunamamıştır. Bu sebeble İbn Ebî Şeybe kaynak gösterilmiştir.

[531] 199.dipnotta olduğu gibi T nüshasında كلن şeklinde bir yazım yer bulunsa da MS nüshasında “lâkin” şeklinde yazılmıştır ve bu “lâkin” şeklinde daha uygun olacağını düşündüğümüzden buraya bu şekilde yazmayı uygun gördük.

Ol دانای راز olan Peygamber'e Hakk Teâlâ mestlik verip yine söylemeye mübâşeret ederlerdi.

-71-

Mesnevî;

راز پنهان با چنین طبل و علم * آب جوشان گشته از جف القلم

[Gizli sır, böyle güle oynaya değişmez bir biçimde (ceffe'l-kalem) çağlayana dönüşür.] 4/3303

Hakk Teâlâ'nın gizli râzları böyle tabl ve ilmiyle âlime âşikâr oldu. Ve âb-ı esrârullah revân oldu ceffe'l-kalem çeşmesinden. Ya'nî Hakk'ın kazâ ve kaderinden. Zîrâ cufûfu'l-kalem ezelde muhkem ve sâbit olan âyândan kinâyedir.

-72-

Der-tefsîr;

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا[532] Hucurât **[116b]** yâ eyyühâ evvelidir.[533] Hitâbı nidâ ile tasdîr eylemek muhâtabına tenbiye içindir. Hayyız-ı nidâ olan emir ki ziyâde emr-i azîmdir. يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا Ey Allah'a îmân getirenler لَا تُقَدِّمُوا bir emirde takdîm eylemen. Mef'ûlu mahzûf oldu ta'mîmden ötürü. Veyâhût terk-i mef'ûl nefs-i fiilin terkine kasd için ola. Takdîri لا تفعل التقديم demek ola fulânun yü'tâ ve yemne'u kabîlinden ey يعطي الاعطاء و يمنع المنع demektir. بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ mecâzdır ve murâd هما بين يديا[534] demektir. Zîrâ جلست بين يدي فلان derler ey بمكان يحاذي يديه قريبا demektir. Bu ma'nâ ise Cenâb-ı İzzet'te mütasavver[535] olmaz illâ mecâzen. Meğer اللهم بين يدي الرسول murâd oluna da Allah zikr olması Rasûl'ün şânını ta'zîm için ola. Ma'nâ[536] لا تقطعوا امرا قبل ان تحكما به ya'nî Allah ve Rasûl'ü size hükmetmezden evvel bir emri kat' etmen. وَالتَّقُوا الله Allah'tan korkun takdîm eylemeden ve muhâlefet-i

[532] 128.bölüm başlığıdır; "Ey inananlar Allah ve Rasûl'ünün önüne geçmeyin" âyetinin tefsîri.

[533] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ: Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (Hucurât 49/1)

[534] MS, 156b: + امر.

[535] MS, 156a: tasvîr.

[536] MS, 156a: ya'nî.

hükmünden. اِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ Tahkīkan Allah semi‘[537] ahvâlinizi. عَلِيم ahvâlinizi[538]. Pes mürîd şeyhinin huzûrunda bu âdâbı icrâ etmese ondan nesne istifâza ve istiâde[539] edemez.

-73-

Mesnevî;

هم چو کنعان سوی هر کوهی مرو * از نبی لا عاصم الیوم شنو

[Kenân gibi her dağa yönelme. Kulak ver Kur’ân’ın “bugün bir koruyan yok” sözüne] 4/3361

Sûre-i Hûd’dadır.[540] وَنَادَى نُوحٌ اِبنَهُ Hazreti Nûh nidâ eyledi oğlu Ken‘ân’a وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ ve hâlbûkî ol bir mekanda idi ki nefsi pederinden ve ihvân ve kavminden azl etmişti. Pes kemâl-i şefkatinden Nûh dedi ki يَا بُنَيَّ اِرْكَبْ مَعَنَا ey oğulcuğum bizimle sefîneye bile râkib ol.وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِين ve kâfirlerle olma ki gark olursun. قَالَ سَاوِى اِلَي جَبَلٍ Ken‘ân dedi ki an karîb ben bir kûha ilticâ ederim ki kemâl-i rif‘atinden. [541]يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ beni hıfz eyler sudan.قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللهِ Nûh dedi ki hiçbir **[116a]** hâfız ve âsım yoktur bugün Allah’ın azâbından. اِلَّا مَنْ رَحِمَ İllâ ol Allah ki Râhim’dir. Veyâhût Âsım bi-ma‘nâ ma‘sûm ola. Nitekim ماء دافق و عيشة راضية’de ماء medfûk ve عيشة مرضية ma‘nâsınadır. Pes bu takdîrce hiçbir kimse mahfûz ve ma‘sûm değildir bugün. İllâ şol kimse ki Allah ona rahm eyledi. Veyâhût istisnâ-ı munkatı‘ ola. Eyولكن من رحمة الله demek ola. Pes bu mükâlemede iken وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ hâyil oldu Ken‘an’la Nûh mâ-beynine bir mevc-i azîm. فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ pes oldu zümre-i muğrakînden. Hazreti Mevlânâ bu mahalde şeyh-i kâmilin nasihatından inhirâf edip tarîkinden i‘râz edenleri Ken‘ân’a teşbîh edip derler ki; “Ken‘ân gibi her kûha gitme ya‘nî ilim ve amelin kûhuna dayanma. Zîrâ tûfân-ı fenâ bir tûfândır ki nice bin

[537] MS, 156a: semi‘dir.
[538] MS, 156a: + alîmdir.
[539] MS, 156a: istifâde.
[540] وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَب مَّعَنَا وَلاَ تَكُن مَّعَ الْكَافِرِينَ: Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nûh, ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna, “Yavrucuğum, bizimle beraber sen de bin, inkârcılarla birlikte olma” diye seslendi. (Hûd 11/42)
[541] قَالَ سَآوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاء قَالَ لاَ عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللّهِ إِلاَّ مَن رَّحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ: O, “Ben, kendimi sudan koruyacak bir dağa sığınacağım” dedi. Nûh, “Bugün Allah’ın rahmet ettikleri hariç, O’nun azabından korunacak hiç kimse yoktur” dedi. Derken aralarına dalga giriverdi de oğlu boğulanlardan oldu. (Hûd 11/43)

tûfân-ı Nûh onda fenâ olmuştur.” Pes keştî-i himmet u[542] kâmil u ismet tarikat-ı mürşid-i fâzıl olmayınca bu vartadan halâs olmaz.

-74-

تصدیق کردن استر جوابها؛[543]

ادخلي توفی عبادی بافتی * ادخلی فی جنتی در بافتی

[“Gir kullarım arasına” -fırsatını- bulup “gir cennetime” -ödülünü- kazandın.] 4/3418

Sûre-i Fecr’dedir.[544] Tefsîri cild-i evvelde murûr etti. Ma‘nâ-yı beyt; Üştür estere dedikim Hakk Teâlâ “Dâhil ol benim ibâdım zümresine” demiş idi, buldun. “Ve cennetime onlar sebebiyle dâhil ol” demişdi, hâsıl kıldın.

-75-

Beyit;

اهدنا گفتی صراط مستقیم * دست تو بگرفت و بردت تا نعیم

[“Bizi doğru yöne yönelt” dedin de elinden tutup götürdü seni cennete değin.] 4/3420

Sûre-i Fâtihâ’nın tefsîri an karîb buraya gelinceye dek mestûr oldu.[545] اهدنا emirdir bi-ma‘nâ duâ. Ve sîga-yı emr ve duâ ve iltimas sûrette birdir. Ammâ tefâvüt bi-hasebi’l-ma‘nâ mukarrerdir. Duâ ednâdan a‘lâya hitâba derler. اهدنا gibi. Ve emr ber-aksdır. Ya‘nî a‘lâdan ednâya hitâba derler واقیموا الصلاة gibi. Ve iltimâs **[117b]** müsâvîden müsâviye hitâba derler. Meselâ yârânından birine اکتب هذا اقرا هذا [Bunu yaz, bunu oku.] demek gibi. Ehl-i tefsîr اهدنا’ya nice vecihle ma‘nâ vermişler. Ba‘zılar وفقنا ya‘nî bize tevfîk eyle râh-ı müstekîmi ki senin tevfîk ve inâyetinsiz bu yol kimseye müyessir olmaz. Ve İbn Abbâs[546] rivâyet olunmuş ki onlar الهمنا ile tefsîr etmişler ya‘nî bize ilhâm eyle tarîk-i

[542] MS, 157b: + merd-i.
[543] 130.bölüm başlığıdır; Devenin cevaplarını katırın onaylaması.
[544] Fecr 89/29.
[545] Ankaravî Fütuhât-ı Ayniyye isimli eserinde Fâtihâ Sûresinin tefsirini yaparken bu ayeti detaylıca ele almıştır. Detaylı bilgi için bkz. İsmâil Rüsûhî Ankaravî, **Dört Kitabın Mânası Fâtihâ Sûresi**, Semih Ceyhan (çev.), İstanbul; Hayykitap, 2014, s. 181.
[546] MS, 157a: + Abbâs’dan.

müstakîmi. Ve ba‘zılar علمنا bize bildir râh-ı rastı. Ve ba‘zılar ميلنا eyle yanî bizi mâyil kıl tarîk-i tevhîde ve ‘inân ve ikbâl[547] ve ihtiyârımız ol cânibe mün‘atif kıl. Ve İmâm Cafer-i Sâdık اهدنا ای ارنا صراط التوحيد demişler. قال القاشانی ای ثبتنا على الهداية ومكنا علي الاستقامة في طريق الوحدة التي هي طريق المنعم عليهم من النبيين و الصديقين و الاولياء المقربين.[548]

-76-

لابه كردن قبطي سبطی را؛[549]

گفت يزدان كه تراهم ينظرون * نقش حمامند هم لا يبصرون

[Hak der, “sana baktıklarını görürsün”. Onlar hamam heykeli -gibi cansızdır- onlar görmezler.] 4/3479

Sûre-i A‘râf’ın âhiridir.[550] وَإِنْ تَدْعُوهُم eğer ey mü’minler kâfirleri da‘vet edesiz. اِلَى الهُدَى râh-ı müstakîme. لَا يَسْمَعُوا sem‘-i kabûlle işitmezler. وَتَرَيهُمْ Sen bunları görürsün yâ Muhammed يَنْظُرُونَ اِلَيْك sana sûret-i zâhirde nazar eder görürsün. وَهُمْ لَا يُبْصَرُون Hâlbûkî bunlar seni çeşm-i basîreyle göremezler.

-77-

قبطي دعاي خير را؛[551]

كاف كافي آمد او بهر عباد * صدق وعدهی كهيعص

[“kef, hâ, yâ, ayn, sâd” vaadini doğrulayıp kullar için “kâfî”deki “kef” oldu.] 4/3516

Her harf bir ismin[552] miftâhıdır demişler. “Kâf”, “Kâfî” ismine delâlet eder. “Hâ”, “Hâdî” ismine delâlet eder. “Yâ” “yedullah fevka eydîhim”, “Ayn”, “Alîm” ismine,

[547] MS, 157a: inân-ı ikbâl.

[548] Trc; Bizi hidâyet üzere sâbit kıl ve kendilerine nimet verilen peygamberler ve sıddîkler ve evliyâlar ve mukarrebînin vahdet yolunda bizi istikāmet üzre sabit kıl.

[549] 131.bölüm başlığıdır; Kıpti’nin Benî İsrâile mensup bir adama yalvarması.

[550] وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لاَ يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ: Eğer onları, doğru yola çağırırsanız işitmezler. Sen onların sana baktıklarını görürsün, hâlbuki onlar görmezler. (A’râf 7/198)

[551] 122.bölüm başlığıdır; Kıptî’nin Sıpti’den hayır dua dilemesi.

[552] MS, 158b: her harfin bir isme.

ve “Sâd”, “Sâdiku’l-va‘ad” demeye delâlet eder. Ve şerh-i sırr-ı hurûf an karîb müstevfen murûr etti.[553]

-78-

حکایت آن زن پلیدکار؛[554]

چون درخت موسوی شد این ورخت * چون سوی موسی کشانیدی تو رخت

[Çünkü o, Mûsâ’nın ağacına dönüştü. Çünkü sen, Mûsâ’ya doğru taşıdın göçünü.] 4/3570

Sûre-i Kasas’da olan âyete işârettir.[555] Tefsîri ikinci cildde **[117a]** murûr etti.

-79-

Beyit;

شد درخت کژ مقوم حق نما * اصله ثابت و فرعه فی السماء

[Eğri ağaç doğrulup hakīkati gösterir. -Artık onun- “kökü yerde sâbit dalları gökdedir”.] 4/3574

Bu âyet sûre-i İbrâhîm’de.[556] Tefsîri üçüncü cildde murûr etti.

-80-

اطوار و منازل خلقت؛[557]

زین لعب خواندست دنیا را خدا * کین جزا لعبست پیش آن جزا

[Bu yüzden Allah dünyayı oyun diye niteler. Çünkü bu ceza, o ceza yanında bir oyundur.] 4/3666

---

[553] Bkz. 4. cild 57 numaralı beyit.

[554] 123.bölüm başlığıdır; Kocasına “Sen o hayalleri armut ağacındayken görüyorsun, armut ağacındayken insan böyle şeyler görür, ağaçtan inde hayaller kaybolsun.” diyen aşağılık kadının hikayesi.

[555] فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِن شَاطِئِ الْوَادِي الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَن يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ: Mûsâ, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: “Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım.” (Kasas 28/30)

[556] Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. (İbrâhîm 4/24).

[557] 135.bölüm başlığıdır; Yaratılış evreleri.

Sûre-i Hadîd'de olan âyete işârettir.[558] اِعْلَمُوا اِنَّمَا الْحَيَوةُ الْدُنْيَا Bilin ey tâlibân-ı dünya tahkīkan bu dünyanın 'îş u nûş u hayâtı لَعِبٌ bâzîçedir. وَلَهْوٌ ve renc-i beyhûdedir ki sâhibini maksûdü bi'z-zâttan ilhâ eder. وَزِينَتَهُ ve dahî zînettir melâbis-i hasene ve matâ'im-i nefise ve merkeb-i behiyye ve menâzil-i refîiyye gibi. وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ Ve müfâharettir mâ-beyninizde neseble ve câh ve mensıble. وَتَكَاثُرٌ فِي الْاَمْوَالِ والْاَوْلَادِ Ve dahî emvâlda ve evlâdda tekâsürdür. Ve sûre-i Ankebut'un âhirinde buyururlar ki وَمَا هَذِهِ الحَيَوةُ الدُنْيَا اِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ وَ اِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الحَيْوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ma'nâ onun için lai'b dedi Hakk Teâlâ: "Bu dünyanın kârına ki bu dünyanın her hâli ya'nî eğer ni'meti ve ger nikmeti ve eğer riyâseti ve ger siyâseti ol dünyanın belâ ve sefâsı katında lai'b ve lehv gibidir." Nitekim bu hadîs Ebû Hureyre'den mervîdir;[559] أن ناركم هذه جزء مِنْ سَبْعِينَ جُزْءً مِنْ نَارِ جَهَنَّم.

-81-

نمودن جبرائل خود را به مصطفي؛[560]

وآن عظيم الخلق او كان صفدرست * بي تغير مقعد صدق اندرست

[O yüce ahlaklı, o saflar yaran savaşçı doğruluk mekânında değişmeden duruyor.] 4/3787

Ya'nî ol azîmu'l-halk olan vechi ki safder ve menba'-ı sır olan yüzüdür. Teğayyür ve tebeddülsüz fî mak'ad-i sıdk 'inde melîk muktedirdir.

-82-

Mesnevî;

اوست لا تغيير كه لا شرقية * بي ز تبديلى كه لا غربية

[-Rûh için- ne doğudan bir değişim söz konusudur, ne batıdan bir başkalaşım.] 4/3789

---

[558] اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ: Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihâyet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metaından başka bir şey değildir. (Hadîd 57/20)

[559] Bu sizin dünyanızdaki ateş cehennem ateşinin yetmiş cüzünden bir cüzdür.

[560] 139.bölüm başlığıdır; Cebrâîl'in Mustafa'ya gerçek görünüşü ile görünmesi.

Ya‘nî ol Peygamber teğayyürsüz şarka mensûb olmayan ve oldur tebdîlsiz garba mensûb olmayan. Tefsîri ikinci cildde murûr etti.

-83-

Mesnevî;

لا تخالفهما حبيبى دارهم * يا غريا نازلا فى دارهم

[Dostum bir yabancı olarak evlerinde konaklarken onlarla ters düşme, iyi geçin.] 4/3812

لا تخالفهم sen bu müstem‘îne muhâlefet etme حبيبى ey benim habîbim. دارهم Bunlara müdârâ eyle, ey bunların dârına ve mekânına nâzil olan **[118b]** garîb! Fi’l-hakīka enbiyâ ve evliyâ ehl-i dünyânın içinde garîblerdir.

-84-

Beyit;

اعط ما شائوا وراموا وارضهم * يا ظعينا ساكنا في ارضهم

[Onların ülkesinde geçici kalan yolcu, ne isterlerse verip razı et onları.] 4/3813

İ‘tâ eyle ماشائوا dilediklerini, وراموا merâmlarını ve murâdlarını, وارضهم dahî bunları irzâ eyle veyâhût bunlardan razı ol. Eğer if‘âlden[561] tutulursa kesre-i dâd ile okunur. Lâkin hemzesi kat‘ olunmaz. Zîrâ vezne halel gelir. Pes riâyete li’l-vezn vâsılla okuna. Ve eğer sülâsîden olursa fetha-i dâd ile okunur. Ya‘nî sen bunlardan razı ol demek olur. ضيفا ساكنا Ey misâfir ve sâkin olan في ارضهم bunların yerinde.

-85-

Beyit;

موسيا در پيش فرعون زمن

[561] MS, 159b: if‘âl bâbından.

[Ey Mûsâ zamanının firavunu karşısında…] 4/3815

Ey Mûsâ tab‘ olan mürşid zamâne Fir‘avnlarının önünde.

نرم باید گفت قولا لینا

[…Yumuşak söz söylemek gerek.] 4/3815

Lutfla söylemek gerek ki Hakk Teâlâ Tâ-Hâ’da Hârun’la Mûsâ’ya buyurur ki; اِذْهَبَا اِلَي فِرْعَوْن[562] Ey Hârun ve Mûsâ varın Fir‘avn’a. اِنَّهُ طَغَي Tahkīkan ol tuğyân eyledi. [563] فَقُولَا لَه Pes ona söylen قَوْلًا لَيِّنًا nerm söz söylen ruûnet ve huşûnet üzre unf etmen. Pes irşâdda mürşid olan dahî bu âdabla müeddeb olmak lâzımdır.

-86-

Mesnevî;

این هما خواندی فرو خوان لم یکن * تا بدانی لچ این گبر کهن

[Bunca okudun şimdi de “lem yekün”ü oku da bu eski kâfirin inkârını anla.] 4/3835

لَمْ يَكُنِ الذِينَ كَفَرُوا[564] Olmadılar şol kimseler ki kâfir oldular. مِنْ اَهْلِ الكِتَاب Ya‘nî Yehûdâ ve Nasârâ’dan. وَالمُشْرِكِين Dahî müşriklerden dahî abede-i esnâmdan مُنْفَكِّين münfek ve munkatı‘ olmadılar küfür ve isyânlardan. حَتَّي تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَة Hattâ bunlara geldi hüccet-i vâzıha ki Kur’ân’dır. رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ[565] Bedeldir “beyyine”den ve “min” mütaallıkdır, mahzûf sıfatıdır “Rasûl”ün. Ya‘nî hatta bunlara Rasûl geldi öyle Rasûl ki Allah’dandır. يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَة. “يتلوا” sıfatıdır Rasûl’ün veyâhût hâldir mütaallık mahzûfun zamîrinden. Ya‘nî öyle **[118a]** Rasûl ki tilâvet ve kıraat eyler suhuf-ı münezzeheyi. Ya‘nî ebâtıl ve mefâsidden mutahhâr olan Kur’ân’ı. فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَة[566] Ol suhufta vardır mektûbât-ı müstakîme ve mevâız ve ahkâm-ı sâbite. Ma‘nâ-yı beyt; Bu kadar kelâmı okudun sûre-i lem yekün dahî oku tâ bilesin ol iki kurtların licâc ve inatların. Zîrâ onlar ol kitâplarında Peygamber’in hilye ve

---

[562] اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى: “Firavun’a gidin. Çünkü o azmıştır.” (Tâ-Hâ 20/43)

[563] فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى: “Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.” (Tâ-Hâ 20/44)

[564] لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنفَكِّينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ: Kitap ehlinden inkâr edenler ile Allah’a ortak koşanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (küfürden) ayrılacak değillerdi. (Beyyine 98/1)

[565] رَسُولٌ مِّنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُّطَهَّرَةً: Bu delil, tertemiz sahifeleri okuyan, Allah tarafından gönderilen bir peygamberdir. (Beyyine 98/2)

[566] O sahifelerde dosdoğru hükümler vardır. (Beyyine 98/3)

ahvâlin görüp kemâl-i taaşşuk edip arzu ederlerdi. Hattâ bunlara ol Rasûl-i Kerîm gelip tilâvet-i suhuf-ı mutahhara edip nice mu‘cizât-ı vâzıha ve delâil-i sâtı‘a ve kâtı‘a ibrâz eyledikden sonra bunlar dinlerinden münfek olmayıp kâfir oldular.

-87-

Beyit;

تا به نام احمد از یستفتحون * یاغیانشان می شدندی سرنگود

[Onlar Ahmed'in adıyla üstün gelmeyi dilerlerdi de böylece düşmanları yenik düşerdi.] 4/3838

Sûre-i Bakara'da olan âyete işârettir[567]. وَلَما جَاءَهُم Vaktâkim bunlara geldiyse كِتَابٌ ol kitâb-ı azîmu'ş-şân ki مِنْ عِنْدِ اللَّه ol Allah katındandır. مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُم Tasdîk edicidir bunlarla olan kitâbı isbât-ı tevhîd ve nübüvvette ve kazâ ve kaderde ve haşır ve neşirde. وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ Ve hâlbûkî oldulardı kable nüzûl-i hâze'l-kitâb يَسْتَفْتِحُون taleb-i feth ederlerdi. عَلَى الذِينَ كَفَرُوا Ve kâfir olanlar üzerine ya‘nî Yehûd her bâr küffârla cenk ve cidâl etseler derlerdi ki;فَلَمَّا جَاءَهُم .اللهم انصرنا بالنبي المبعوث في آخر الزمان الذي نجد نعته في التوراة Pes ol vakitte ki bunlara geldi مَا عَرَفُوا şol kimse ki onu bildilerdi. ما Bi-ma‘nâ من' dir. كَفَرُوا بِه Ona kâfir oldular. فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِين Pes Allah'ın la‘neti kâfirler üzerinedir. Mevzu‘-ı muzmerde vaz‘-ı mazhar bunlar üzere la‘neti kâfirleri sebebiyle olduğunu müş‘irdir. Ekser-i meşâyıh ve urefâyı dahî nice kimse görmezden evvel tamam mürîd-i sâdıkı ve muhibb ve âşıkı olurlar. Pes mülâkat müyesser oldukda **[119b]** hubûs-i bâtineleri zuhûr edip akîdeleri fâsid olur. Nitekim öyle buyururlar;

-88-

Beyit;

این همه تفخیم و تعظیم و وداد * چون بدیدندش به صورت برد باد

[567] وَلَمَّا جَاءهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءهُم مَّا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّه عَلَى الْكَافِرِينَ: Kendilerine ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'an) gelince onu inkâr ettiler. Oysa, daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun. (Bakara 2/89)

[Onu cisim olarak gördüklerinde bunca ta'zîm, saygı ve sevginin yerinde yeller esti.] 4/3847

الله اعلم بالرشاد منه المبدأ واليه المعاد.

5.CİLD

[در بیان آنکه شریعت همچو شمعیست که ره می نماید با آنکه شمعی بدست آوری راه رفته نشود وکاری کرده نشود چون در راه آمدی. این رفتن تو طریقتست وچون بمقصود رسیدی آن حقیقتست جهت این گفته اند لو ظهرت الحقایق لبطلت الشرایع همچنان که مسی زر شود بعمل کیمیا یا خود از اصل زر بود، اورا نه عمل کیمیا حاجتست و نه خودرا در کیمیا حاجتست که آن طریقت ولهذا گفته اند طلب الدلیل بعد الوصول الی المدلول قبیح و ترك الدلیل قبل الوصول الي المدلول قبیح. حاصل آنکه شریعت همچون علم کیمیا آک، حتنست یا از استادی ویا از کتابی وطریقت استعمال کردن داروها مس رادر کیمیا مالیدن وحقیقت زر شدن مس. پس کیمیا دانان بعلم کیمیا شادند نه ما این علم را می دانیم وعمل کنند گان بعمل کیمیا شادند که ما چنین کارها می کنیم وحقیقت یا فتگان بحقیقت شادند که زر خالص شدیم واز علم وعمل آن کیمیا آزاد شدیم عتقاء الله ایم کل حزب بما لدیهم فرحون. یا آنکه مثال شریعت همچو علم طب آموختنست وطریقت پرهیز کردن بموجب علم طب ودارو خوردن وحقیقت صحت یافتن بصحت ابدی وازان هر دو فارغ شدن. چون آد می ازین حایت مرد، شریعت ازو منقطع ماند وحقیقت اگر دارد نعره می زند که (یا لیت قومی یعلمون بما غفرلی ربی وجعلنی من المکرمین) واگر حقیقت نیستش نعره می زند که (یا لیتنی لم أوت کتابیه ولم أدر ما حسابیه یا لیتها کانت القاضیة ما أغني عني ما لیه هلك عني سلطانیه). یا شریعت علمست، طریقت عملست وحقیقت الوصول الي الله (فمن کان یرجو لقاء ربه فلیعمل عملا صلحا ولا یشرك بعبادة ربه أحدا)][568]

دربیان شرح دیباجه پنچم است از مجلدات مثنوی که مبین مترجم است از اسرار انوار انجم معنوی که مراد ازین انجم شریعة وطریقة وحقیقة است.

(در بیان آنکه شریعت همچو شمعیست که ره می نماید) Ol nesnenin beyânındadır ki şerîat şem‘ gibidir. Meselâ ki yol gösterir. (وبی آنکه) Ve ol sizin (شمعی بدست آوری) şem‘-i şerîatı ele getiresin (راه رفته نشود)[569] yola gidilmiş olmaz ve kâr ve amel edilmiş olmaz. (چون در راه آمدی) Çünkim yola gelesin ve müteveccih ilallah olup a‘mâl-i sâlihayla meşgûl olasın. (این رفتن تو طریقتست) Bu minvâl üzre gitmekliğe ki tarîkat derler. (وچون بمقصد رسیدی آن حقیقتست) Çünkü maksûd ki Hakk’dır, vâsıl olasın, ol hakīkattir. (جهت این گفته اند) Bu cihetten ötürü meşâyıh demişlerdir ki;(لو ظهرت الحقایق لبطلت الشرایع) ya‘ni eğer her şeyin hakīkīleri zâhir olaydı şerîatler bâtıl olaydı. Zîrâ şerîat yoldur ve yoldan maksûd hakīkattir. Pes teveccüh-i tamâmla sülûk edip hakīkata vâsıl oldukta tarîkat ve şerîatın lezzeti ve takayyudu bâtıl ve müzmahil olur. Zîrâ mertebe-i muâyene ve müşâhedeye nâyil olur. Eğerçi bi-hasebi’z-zâhir bu mertebeden sonra teşerru‘ ederse de ya berây-ı istitâr-ı esrâr veyâ ittibâ-ı şerâyı‘-ı enbiyâ âlî mikdârdır. Ve bu kelâmdan nefy-i ferâyız ve sünen lâzım gelmez. Belki maksûd ta‘b u meşakkat-i şerîatın butlânıdır. Pes hakīkate bir misâl dahî îrâd edip derler

[568] Metnin aslında bu kısım yer almamaktadır. Fakat toplu olarak görülmesi adına *Mesnevî* 5. cild dibacesi eklenmiştir.
[569] L, 133b: + وکار کرده نشود.

ki: (همچنان که مسی زر شود یاخود از اصل زر بود) ya‘nî hakīkat onun gibidir ki bir bakır altın oldu ya‘nî bir sâlik beşeriyyet-i bakırını nûr-ı Hakk’la münevver kılıp hakīkata tebdîl edip altın gibi hâlis kıldı, veyâhût enbiyâ gibi ve evliyâ-yı kibâr gibi ezelde **[119a]** nebî ve velî oldular. (اورا نه عمل کیمیا حاجست و نه خودرا در کمیا مالیدن) Ol aslında nebî ve velî olan kimseye ne kimyânın ilmine hâceti vardır ve ne kendini kimyâya sürmeye hâceti vardır. (که آن طریقتست) Ki ol kimyâdan murâd meselâ tarîkattır. Ya‘nî enbiyâ-yı mürselîn ve evliyâ-yı kâmilînin şerîat ve tarîkat ilmine ihtiyâçları yoktur. Belki onlardan her ne fiil ki sâdır ola ona şerîat ve tarîkat ta‘bîr olunur. Pes onlar muktedâ-yı şerîat ve mûcid-i tarîkattırlar. (چنانکه گفت اند) Onun için ki demişler: (طلب الدلیل بعد الوصول الی المدلول قبیح و ترک الدلیل قبل الوصول الی المدلول قبیح) Delîlden murâd ahkâm-ı şerîat ve tarîkattır. Pes ba‘de vusûl-i hakīkat ve husûl-i kurbet ve velâyet esbâb ve delâyile mürâcaat kabîhdir, meğer âharın vücûdunu irşâd murâd ola. Zîrâ zahmet-i mücâhede[570] mürtefi‘ olup lezzet-i müşâhede rûnümâ oldukdan sonra tekrâr mücâhede tahsîli hâsıl ve meşakkat bilâ tâyildir. Pes bu mertebede her uzvu limâ[571] hulika lehine vaz‘ ve sarf edip kemâl-i adâletle muttasıf olmaktır. Beyt; را چون آب روان دیدی بکذار تیمم را، چون عید وصال آمد بکذار ریاضت. Feemmâ kable vusûli’l-hakīkat terk-i delâyil ve esbâb kabâhattir. (حاصل آنکه) Muhassal-ı kelâm odur ki; (شریعت همچون علم کیمیا آمو ختنست یا از استادی ویا از کتاب) şerîat kimyâ ilmin öğrenmek gibidir ya bir şeyhden veyâ kitaptan. (وطریقت استعمال کردن است داروها را) Ve tarîkat ol kimyâya münâsib olan darıları isti‘mâl etmektir. (ومس را در کیمیا مالیدن) Ve bakırı kimyâya sürmektir. (وحقیقت زر شدن مس) Ve hakīkatin misâli bakır altın olmaklık gibidir. (کیمیا دانان بعلم کیمیا شادند که ما این علم را می دانیم) Kimyâ ilmini bilenler ya‘nî ehl-i şerîat ilm-i şerîatle şâddırlar **[120b]** ki biz bu ilmi biliriz. (عمل کنند گان بعمل کیمیا شاندن که چنین کار ها می کنیم) Ve amel künendgân-ı ehl-i tarîkat a‘mâl-i hasenelerine şâd olur ki biz böyle a‘mâl-i sâliha işleriz. (وحقیقت یا فتگان بحقیقت شادند که ما زر شدیم) Ve hakīkat bulanlar hakīkatla mesrûr olurlar ki biz altın olduk. (واز علم و عمل کیمیا آزد شدیم) Ve kimyânın ilim ve amelinden fârig olduk. (عتقاء الله ایم) Allah’ın utekâ ve ahrâr olan kullarındanız. (کل حزب بما لدیهم فرحون) Bu âyet sûre-i “Kad eflaha”dır.[572] İbtidâsı budur ki[573] وَاِنَّ هَذِهِ ya‘nî şu millet-i İslâm ve tarîk-i tevhîd أُمَّتُكُمْ sizin şerîatınız ve milletinizdir ey Allah’ın Rasûlleri ve onların ümmetleri أُمَّةً وَاحِدَةً cemaat-i müttehide ve müttefika oldukları

---

[570] L, 134b: + mükâbede.

[571] L, 134b: vaza‘a lehine ve her şeyi lemmâ haleka lehine sarf edip.

[572] فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُون: Ne var ki insanlar kendi aralarındaki işlerini parça parça böldüler. Her grup kendilerinde bulunan (fikir ve davranış) ile böbürlenmektedir. (Mü’minûn 23/53)

[573] وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ: Şüphesiz bu insanlar bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabb’inizim. Öyle ise benden sakının. (Mü’minun 23/52)

hâlde usûl-i şerâyı‘da ve tevhîd ve îmânda. هذه “İnne”nin ismidir, وَأُمَّتُكُمْ bi’r-ref‘ haberidir, وَأُمَّة وَاحِدَة hâliyyet üzre mansûbdur veyâhût امتكم bi’n-nasb “هذه”den bedel ola. Ve امة واحدة bir’r-ref‘ onun haberi ola. Ve ikisi de merfû‘ olup haber olmakta kıraattir. وَاَنَا رَبُّكُمْ Ve ben sizin Rabb’inizim, benden gayrı bir ilah yoktur. فَاتَّقُون Pes benden korkun, emrime muhâlefet ve isyâna mübâşeret etmen. فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ hikâyedir ümem-i mâziyenin ahvâlini. Ya‘nî bunlar kat‘ eylediler emr-i dînleri müttahid iken müteferrik ve muhtelif kıldılar ahkâm-ı tevhîdi müttefik iken بَيْنَهُمْ meyânlarında. زُبرًا ey قطعا bi-zammi’z-zâ’ ve fethi’l-bâ’. Cem‘-i zebûr bi-ma‘nâ’l-fırka ve hâldir تقطعوا’nun zamîrinden. Ey münferikîn demek olur. Veyâhût mef‘ûl-i sânî ola تقطعو’ya. Zira ceal ma‘nâsını mutazammındır. Ve زُبرًا bi-ma‘nâ kitâben dahî olmak câyizdir. (كل حزب بما لديهم فرحون) Her tâife bu cemâat-i müteferrikadan katlarında olan ilme ve her kâra ferahnâk ve şâd oluculardır. Ve i‘tikâd ederler ki Hakk oldur. Pes ehl-i hakîkat olan urefâdan gayrı her cemâat eğer ki kendi katlarında olana ferah olurlar ammâ onların zevkine nisbet bunların **[120a]** ferahnâk oldukları aynı hayâldir. (يا آنكه مثال شريعت همچو علم طب آمو ختنست) Veyâhût şerîatın misâli ilm-i tabâbeti kitaptan öğrenmek gibidir. (وطريقت پر هيز كردن بموجب علم طب و دارو خوردن) Ve tarîkatın misâli ilm-i tıb mûcibince perhîz edip şerbet [şurup] içmek gibidir. (وحقيقت صحت يافتن بصحت ابدى) Ve hakîkatin misâli emrâz-ı nefsâniyye ve sekâmet-i rûhâniyyeden sıhhat bulmaktır, ebedî sıhhatle ki min-ba‘din sakîm olmaya. (وازان هر دو فارغ شدن) Ve şerîat ve tarîkat ilâcından fâriğ olmaktır. (چون آد می ازين حيات مرد شريعت و طريقت ازو منقطع شدن) Çünkim Âdem bu hayattan mevt-i tabî‘le öle, şerîat ve tarîkat ondan munkatı‘ olur. Zîrâ şerîat ve tarîkat bu dünyâdadır. (وحقيقت اگر دارد نعره می زند كه يَا لَيْتَ قَوْمِى يَعْلَمُونَ) Eğer hakîkati varsa na‘ra verir ki; “N’olaydı benim kavmim benim mertebemi bilelerdi”(بِمَا غَفَرَلِى رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينِ). “Bâ” يعلمون’un sılasıdır. Ve “mâ” ya mevsûledir veyâ masdariyyedir veyâ istifhâmiyyedir. Takdîr-i kelâm; N’olaydı kavmim bilelerdi بالذي غفرلي به ربي şol nesneyi ki Rabb’im onun sebebiyle beni yarlığadı veyâhût bi-ğufrânî veyâhût bi-eyyi şey’ ğaferalî. Ya‘nî ne şey sebebiyle mağfiret eyledi bana ve beni tekrîm ve tefhîm olunan zümreden kıldı. Bu âyet sûre-i Yâsîn’de habîb-i Neccâr’ın hakkındadır. Ol zamânda ki Hazreti Îsâ Antâkiyye kavmine Rusul gönderip onlar ol Rasul’leri tekzîb edip kemâl mertebe îzâ eylediklerinde habîb-i Neccâr fenâ-yı şehirde bir makâmda sâkin iken haberdâr olup sür‘atle bunlara gelip dedi ki; “Ey kavm ittibâ‘ edin, Allah’ın Rasul’lerine kâfir ve âsî olman.” Pes onlar onun îmânından haber alıp onu katl etmeye kasd eylediklerinde hicâb mürtefi‘ olup mertebe-i âlîsini cennette ona gösterip قيل ادخل الجنة denildi ki; “Ey habîb-i Neccâr cennet-

i a‘lâya dâhil ol.” **[121b]** Pes ol dahî ol mertebe-i âlîyi görücek dedi ki; يا ليت قومي يعلمون Pes her ehl-i hakīkat dünyâda lisânı hâlle bu kelâmı deyicilerdir. (واگر ندارد فرياد ميكند كه يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيهْ) Bu âyet sûre-i el-Hâkka’dır.[574] وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ Ve ammâ şol kimsenin ki defter-i a‘mâlini şimâline vereler فَيَقُولُ pes kubh-i a‘mâl ve sû-i ahvâlini görüp diye [575] يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيه ey n’olaydı bana verilmeyeydi benim kitâbım ve bu كتابيه ve حسابيه ve قاضيه olan “hâ”lara “hâ-ı sekte” derler. Ve vakf oldukda sâbit olup ‘inde’l-vasıl sâkıt olur. (وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيهْ) Dedi ki; “N’olaydı ben bilmeyeydim ne şeydir benim hesâbım.” Zîrâ defter-i a‘mâlin müşâhede kılacak kemâl hatâsı zuhûra gelip bu üslûb üzre beyhûde temennî eder. [576](يَا لَيْتَهَا) Ey n’olaydı ol mevt ki ben ol mevtle öldüm idi (كَانَتِ الْقَاضِيَةَ) ey القاطعة لامر ya‘nî benim için emri kat‘ edeydi pes ben ba‘s olunmayaydım. Bu takdîrce يا ليتها’nın zamîri mevte râci‘ olur. Ve câyizdir ki ol zamânda müşâhede eyledikleri hâlete râci‘ ola. Ya‘nî n’olaydı şu hâlet olaydı mevt oldu benim üzerime kazâ olmuş. Ve câyizdir ki zamîr hayât-ı dünyâya râci‘ ola. Ya‘nî n’olaydı hayât-ı dünyâ bana mevt olaydı ta ben halk olmayaydım diye. [577](مَا اَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ) Def‘ eylemedi azâb-ı Hakk’ı benden şol şey ki benim için olmuştu mâldan ve nesebden [578](هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ) helâk oldu ve zâyil oldu benden mülküm veyâhût tasallutum halk üzre. Veyâhût şol hücceti ola halka onunla ihticâc eylerdim. (يا شريعت علمست طريقت علمست وحقيقت الوصول الي الله) Yâhût şerîat **[121a]** ilimdir, ve tarîkat ameldir ve hakīkat Allah’a vusûldür ki (فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءِ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا)[579] sûre-i Kehf’in âhiridir ve bu âyet Cendâb ibn Züheyr hakkında nâzil oldu. Ol zamânda ki dedi: “Yâ Rasûlallah tahkīkan ben amel işlerin lâkin halk ona muttali‘ olsalar mesrûr olurum.” Pes bu âyet nâzil oldu ki فَمَنْ كَانَ يَرْجُو şol kimse ki tavakku‘ ve teemmül eyleye لِقَاءِ رَبِّهِ Rabb’inin hüsn-i mülâkâtını veyâhût cennette dârını. فَلْيَعْمَلْ Pes vâcibtir ki amel eylesin عَمَلًا صَالِحًا amel-i sâlih etmeklikle. Ve sâlih amel oldur ki riyâ ve süm‘adan hâlis ola, nefs ve şeytânın ona dahli olmaya وقيل هو العمل الذي يعمل لوجه الله ولا يطلبله منه ثواب وجزاء. (وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا) Ve lâzımdır ki şirk eylemeye Rabb’inin ibâdetine bir ehadi. Ya‘nî riyâ ve tasannu‘la amel etmeye. Zîrâ riyâ şirk-i asğardır. Nitekim Hazreti Peygamber (a.s)

[574] وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيهْ: Kitabı kendisine sol tarafından verilen ise şöyle der: “Keşke kitabım bana verilmeseydi. (Hâkka 69/25)

[575] Hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim. (Hâkka 69/26)

[576] Keşke ölüm her şeyi bitirseydi. (Hâkka 69/27)

[577] Malım bana hiçbir yarar sağlamadı. (Hâkka 69/28)

[578] Saltanatım da yok olup gitti. (Hâkka 69/29)

[579] فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاء رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا: Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.

buyururlar ki; اتقوا الشرك الأصغر. قالوا وما الشرك الأصغر. قال الرياء نعوذ بالله من الرياء في العمل والنستعين به من الهوى والذلل والخلل.[580]

-1-

Evvel-i ebyât;

ان شيئا كله لا يدرک * اعلموا ان كله لا يترک

[Biliniz ki tümü anlaşılmayan şeyin tümü terk edilmez.] 5/17

Bu kelâm-ı meşhûra işâret buyururlar ki; مَا لَا يُدْرَكُ كُلُّهُ لَا يَتْرُكُ كُلُّهُ. Ma'nâ-yı beyt; ان شيئا كله tahkīkan şeyin küllîsi لا يدرك idrâk olunmaz اعلموا bilin ey sâmiîn ki ان كله. Bu inne müsakkaleden muhaffefdir. كل İsmidir, لا يترك haberidir ma'nâ tahkīkan ol şeyin küllîsi لا يترك terk olunmaz.

-2-

در تفسير فخذ اربعة من الطير؛[581]

Sûre-i Bakara'da olan âyete işârettir.[582] وَإِذْ قَالَ اِبْرَاهِيم Zikr eyle yâ Muhammed şol vakti ki İbrâhîm dedi; "رَبِّ ey benim Rabb'im اَرِنِي bana göster كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتَى nice ihyâ eylersin mevtâyı." Hazreti İbrâhîm'in bu suâli inkâren değildir. Belki ilimden mertebe-i iyâna[583] vusûlün murâd etmesidir. قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِن Cenâb-ı İzzet dedi ki; "Yâ İbrâhîm sen **[122b]** îmân etmedin mi ki ben kādirim ba'de'l-mevt rûhu cesedine iâde etmekle ihyâ edem. Sen hod benim kudretime mü'minsin." İstifhâm îcâb ve takrîb[584] içindir. قَالَ بَلَى وَلَكِن Hazreti İbrâhîm dedi ki; "Belâ yâ Rabb'i لِيَطْمَئِنَّ الْقَلْبِي ya'nî "امنتُ ولكن سألتُ ذلك لسكون القلبي bi'l-müşâhedet nazar edem,[585] kalbim sâkin ola. قال Cenâb-ı 'İzzet dedi; فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطُّيُور Pes kuşlardan dört adet kuş ahz eyle. Ya'nî biri batt biri tâvûs ve biri gurâb ve biri harûs

---

[580] Sizin hakkınızda en çok korktuğum küçük şirktir. Dediler ki: "Küçük şirk nedir?" Dedi ki; "Riyâ'dır. Riyâdan Allah'a sığınıyoruz. Ve Allah'tan yardım diliyoruz…

[581] 2.bölüm başlığıdır; "dört kuş al onları yanında topla" âyetinin tefsîridir.

[582] وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن قَالَ بَلَى وَلَكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ: Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti. "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Bakara 2/260)

[583] L, 136b: 'iyâdete.

[584] L, 136a: takrîr.

[585] L, 136a: edip.

ola. قال البيضاوي وفيه إيماء الى ان أحياء النفس بالحيوة الأبدية انما يتأتي بأمانة حب الشهوات والزخارف التي هي[586] فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ .صفت الطاووس وخسة النفس وطول الأمل المتصف بها الغراب والصولة المشهورة بها الديك يعنى الخروس ای فأملهن واضممهن اليك لتتأملها وتعرف شانها ليلا يلتبس عليك بعد الإحياء. Ya‘nî ol kuşları meyl kıldır ve zamm eyle kendine tâ teemmül edesin hallerini ve tefekkür kılasın şânlarını. Lafz-ı sur emirdir صَارَ-يَصُورُ-صور’dan. Evvelki bâbdan veyâhût صَارَ-يَصِيرُ-صيرا ikinci bâbdan. Eğer evvelki bâbdan tutarsan zamm-ı sâd ile okunur. Ve eğer ikinciden tutarsan kesre ile kıraat olur. Ma‘nâsı meyl ve zamm eylemektir. Veyâhût صَرَّ-يَصِر’dan cem‘ ma‘nâsına ola. Ya‘nî cemî‘ eyle onları. ثُمَّ اِجْعَلْ Ondan sonra sen kıl ya‘nî kemâl-i mertebe zebh edip sahk eyledikden sonra vaz‘ eyle عَلَى كُلِّ جَبَلٍ bir cebelin üzerine, مِنْهُنَّ جُزْءًا ol kuşlardan bir cüz koy. Zikr-i küll irâde-i cüz’i kabîlindendir. Zîrâ her cebele ol pâreleri vaz‘ etmek kābil değildir. Ve takdîr-i kelâm; dört pâre eyle ve huzûrunda olan dağlara onu vaz‘ eyle. ثُمَّ ادْعُهُنَّ Ondan sonra onları da‘vet eyle de ki; يَأْتِينَكَ سَعْيًا اي ساعيان مسرعات .ايها الطيور تعالين باذن الله **[122a]** Ya‘nî sür‘at edici oldukları hâlde sana geleler. Pes Hazreti İbrâhîm onları zebh edip ve muhkem sahk edip ve dört pâre edip her birini bir dağa koyup, تعالين باذن الله dedik de ol kuşcağızlar hayât bulup yep yep Hazreti İbrâhîm’in huzûruna gelip bedenleri başlarına üleşti. Pes ol hâlde Hazreti İbrâhîm sırr-ı ihyâyı[587] müşâhede eyledi. وَاعْلَمْ اِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيم Sen bil yâ İbrâhîm tahkīkan Allah Teâlâ kādirdir ki lâ yü‘cizü ‘ammâ yürîduhû ve zû hikmet-i bâliğatin.

-3-

Beyit;

از نبی بشنو که شیطان در وعید * می کند تهدیدت از فقر شدید

[Şeytânın seni ürkütmek için şiddetli bir yoksullukla nasıl tehdit ettiğini Kur’ân’dan işit.] 5/61

[586] Beyzâvî dedi: Nefsi ebedî hayatta diriltmek ancak tavusun sıfatı olan şehvet ve süsleri sevmeyi öldürmekle; horozun meşhur niteliği olan saldırıyı öldürmekle, karganın sıfatı olan adi şeyleri sevme ve uzun hülyalara dalmayı öldürmekle ve güvercinin damgası olan yükseklere çıkma ve nefsâni arzulara koşma isteğini azaltma ile meşhurdur. Muhammed el-Beydâvî, **Beyzâvî Tefsiri**, Abdülvehhab Öztürk (çev.), İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011, c.1, s. 329.

[587] Esas aldığımız nüshadaki yazı tam olarak belli değildir. Bu sebeple L nüshasındaki yazımı esas aldık. L, 137b.

Sûre-i Bakara'da olan âyete işârettir.[588] الشَّيْطَانُ يُعِدُكُمُ الْفَقْرَ Cenâb-ı 'İzzet buyurur ki; "Kullarım şeytân size va'de eyler fakrı." Ya'nî hîn-i infâkda sadakadan men' edip fakrdan tahvîf eder. وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ Ve size emir eyler buhl ve me'âsî ve imsâkı. وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ Ve Allah Teâlâ size va'de eyler ol infâkda mağfiret ve rahmeti. وَفَضْلًا Ve fazl va'de eyler. وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيم Allah Teâlâ vâsi'dir i'tâda ve âlîmdir ibâdının cem'-i ahvâline.

-4-

مهمان آمدن؛

المؤمن يأكل فى معاء واحد والكافر يأكل فى سبعة امعاء[589] .المعاء ما يدخل الطعام من بطن الإنسان Ya'nî mü'min ekl eder batn-ı vâhid mikdârı. Dünya ona sicn mesâbesinde olup kalbi âhirete mutaallık olduğundan, derûnuna ta'âm sokmayıp ancak takviyyeten li'l-beden ekl eylediğinden kinâye ola. Veyâhût ekl-i helâl eylemesinden kinâye ola. Zîrâ helâl kalîldir. (وكافر) Ekl eder yedi batın mikdârı dünyâya ve ekl ve şirbe kemâl-i meylinden ve şehevât-ı nefsâniyye-yi hırsından. Pes dünya kâfirin cenneti mesâbesinde olup sû-i hâtımet ve âkıbetten havf ve haşyeti **[123b]** olmayıp, tenperest olmağın ta'âm derûnunda hazm olduğundan yedi batn mikdârı yer. Ve im'â mi'ânın cem'idir. Gayr-ı munsarıftır.

-5-

در حجر گشادن؛[590]

صبغه الله گاه پوشیده کند * پردهی بی چون بر آن ناظر تند

[Allah'ın boyası bazen böyle örtüp saklar, niteliksiz perdesini, bakanın - gözünün önüne- örüverir.] 5/101

İkinci cildde tefsîri murûr etti.[591] Ve bu mahalde صِبْغَةُ الله'dan murâd Hazreti Peygamber'dir. Vech-i tesmiyye budur ki Cenâb-i 'İzzet'in ahlâkına ve envâr-ı esmâ ve sıfâtına münsabiğ olduğundan ötürü صبغة الله ıtlâk olunur. Ma'nâ-yı beyt; ol Allah nûruna

[588] الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاء وَاللّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلاً وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ: Şeytân sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayâsızlığı emreder. Allah ise size kendi katından mağfiret ve bol nimet va'dediyor. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir. (Bakara 2/268)

[589] 3.bölüm başlığıdır; Mustafâ'nın -Allah'ın salâtı üzerine olsun- "Kâfir yedi karınla yemek yer, mü'minse bir karınla." hadîsinin vârid olmasının sebebi hakkında. Hadisin kaynağı; İshâk b. Râheveyh, **Müsned**, I, 329.

[590] 4.bölüm başlığıdır; Mustafâ'nın -ona selâm olsun- misâfire odanın kapısını açması, misâfir kapıyı açanın karaltısını görmesin, utanmasın, rahatça dışarı çıksın diye kendisini gizlemesi.

[591] Bakara 1/138.

münsabiğ olan Peygamber, gâh setr ve pûşîde eyler ol vecihle ki perde-i bîçunuçirâ ol nâzarın üzerine doğar. Ya‘nî hâil kalır.

-6-

Beyit;

اي لعمرک مر ترا حق عمر خواند * پس خليفه کرد وبر کرسی نشاند

[Ey Allah'ın ömrüne and içtiği, Allah sana ömür dedi, seni halife yaptı, seni kürsiye oturttu.] 5/112

Sûre-i Hicr'de[592] işârettir.[593] لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ Kasemdir hayât-ı Nebî'ye. Cenâb-ı 'İzzet buyururlar ki; "Ben kasem ederin[594] senin hayâtına yâ Muhammed, اِنَّهُم tahkīkan bu kavm-i Lût فِي سَكْرَتِهِمْ kavâyet ve dalâletlerinde يَعْمَهُونَ mütehayyirlerdir."

-7-

Beyit;

گفت فليبکوا کثيرا گوش دار * تا بر يزد شير فضل کردگار

[-Allah- çok ağlayın buyurdu, bu söze kulak ver de Allah'ın bağışı, sütünü akıtsın sana.] 5/137

Bu âyet sûre-i Tevbe'dedir.[595] فَالْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا Sîga-yı emr üzre vârid olmuştur.[596] Kâfirlerin kıyamette handesi kalîl ve giryesi kesîr olmasının vücûbuna[597] delâletten ötürü. Takdîr-i kelâm; سَيَضْحَكُونَ قَلِيلًا وَ يَبْكُونَ كَثِيرًا demek olur. جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُون Hakk Teâlâ bunlara cezâ vermeklikle dünyada kesb eyledikleri şey sebebiyle.

-8-

---

[592] L, 137a: + olan âyete.

[593] لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ: (Melekler, Lût'a:) "Ömrüne andolsun ki onlar (şehvetten) gözleri dönmüş hâlde, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlar (Bu durumda asla seni dinlemezler)" dediler. (Hicr 15/72)

[594] L, 137a: ederim.

[595] فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلاً وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاء بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ: Artık kazandıklarının karşılığı olarak, az gülsünler, çok ağlasınlar. (Tevbe 9/82)

[596] L, 137a: + olmuş haberdir.

[597] L, 137a: + ve lücûmuna.

Beyit;

اقرضوا الله قرض ده زین برگ تن * تا بروید در عوض در دل چمن

[Allah'a borç verin. Bu beden azığından borç ver de buna karşılık gönlünde çimenler yeşersin.] 5/146

Sûre-i Müzzemmil'de olan âyete işârettir.[598] وَاَقِيمُوا الصَّلَوةَ Kullarım salât-ı mefrûzaya ikāmet ve mudâvemet eylen. وَاَتُوا الزَّكَوةَ Dahî zekât-ı vâcibeyi i'tâ eylen. وَاَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا Ve Allah'a verin karz-ı hasen vermeklikle. Bundan murâd sâir infâkāt ve tasaddukāttır ki vâcib olmaya. **[123a]** وَمَا تُقَدّمُوا لِأَنفُسِكمْ مِنْ خَيْرٍ Ve her ne şey ki nefsiniz için takdîm edesiz. [599]تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّه Allah katında bulursuz هُوَ خَيْرًا onu hayırlı bulursuz. وَاَعْظَمَ اَجْرًا Dahî ecir yönünden a'zam bulursuz. هو Te'kîttir تجدوه'daki zamîri. Veyâhût fasıldır. خيرا Mef'ûl-i sânîdir. تجدوه'ya خيرُ'da kıraattir ref'le. وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ اِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ Ve istiğfâr eylen cemi'-i ahvâlde zîrâ insan tefrîtten hâlî değildir. Tahkīkan Allah Teâlâ 'Ğafûrun Rahîm'dir.

-9-

Beyit;

تا نماید وجه لا عین رأت

[Hiçbir gözün görmediği o yüz sana görünsün.] 5/147

Bu hadîs-i kutsiyye işâret buyururlar ki;[600] اَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَ لَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبَ بَشَرٍ.[601]

-10-

---

[598] وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ: Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. (Müzzemmil 73/20)

[599] Burada N nüshasında sonra gelen lafız önce açıklanmıştır. Fakat L nüshası ayetdeki sıra ile gittiğinden ve N nüshasında bu yanlışın belirtilmesinden dolayı L nüshasını esas aldık.

[600] İbnü'l-Mübârek (ö.181/798**), ez-Zühd ve'r-Rekâʾik**, (nşr. Habîburrahmân el-Aʿzamî), Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrut, s. 77.

[601] "Ben salih kullarım için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hayal edemeyeceği birtakım nimetler hazırladım."

Beyit;

از پلیدی بدهد وپاکی برد * از یطهر کم تن او بر خورد

[Bu pisliği verip o temizliği alınca da onun bedeni "sizi temizlemek ister" sözüyle nasiplenir.] 5/149

Sûre-i Ahzâb'da[602] işârettir.[603] .اِنَّمَا يُرِيدُ اللَّه لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ البيتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا Hazreti Âişe ve Ümmü Seleme ve Ebû Saîd Hudrî ve Enes bin Mâlik rivâyetle sâbittir ki bir gün Hazreti Rasûl (a.s), Ümmü Seleme'nin hânesine gelmişlerdi. Ve Ümmü Seleme, Hazret'in firâş-ı mübâreklerine bir kilimleri vardı, bast edip Hazret ol kilimin üzerine otururken Hazreti Fâtıma kepekten birkaç nân[604] puhte edip Hazret'in huzûr-ı şerîflerine getirdi. Hazret buyurdular ki; "Yâ Fâtıma evlâdını çağır bile tenâvül eylesinler." Pes ba'de't-ta'âm Hazret o kilimin bir cânibini bunların üzerine örtüp dedi ki; "Yâ Rabbî benim ehl-i beytimden ricsi gider ve pâkize ve tâhir kıl zâhiren, bâtınen." Ol zamân bu âyet nâzil oldu. Ve onun için bu beş kimseye âl-i abâ derler. Nitekim bu beyitte işâret vardır nazım;

.آل العبا رسول الله وابنته * والمرتضي ثم سبطاه اذا جمعوا[605] Ve tefsîr-i şerîfi; Tahkīkan Allah Teâlâ dilemez. İllâ diler sizden izhâb ve izâle eyleye ricsî. Ya'nî azâb ve gadabı ey ehl-i beyt-i Rasûlullah. Ve tathîr eyleye sizi tathîr ve pâk etmeklikle. **[124b]** Ve Hazreti Mevlânâ'nın nükteleri budur ki; her şol kimse ki ekl ve şirbden ictinâb etmeye pelîdlikten halâs olup, onun teni tathîr-i İlâhî'den nasîb almaz ve ahlâk-ı ehl-i beyt ile mütehallık[606] ve ezvâk-ı âl-i abâ ile mütelezziz ve mütezevvik olmaz.

-11-

Beyit;

حفت الجنه بچه محفوف گشت * بالمکاره که ازو افزودکشت

---

[602] L, 138b: + olan âyete.

[603] وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا: Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. (Ahzâb 33/33)

[604] L, 138b: + pâre.

[605] TAHRİÇ

[606] N nüshasında "muhallak" şeklinde yazmaktadır. Fakat L nüshasındaki bu yazım daha doğru görüldüğünden tercih edilmiştir. L, 138a.

[“Cennet kuşatılmıştır.” Neyle kuşatılmıştır? Hoşa gitmeyen şeylerle, çünkü ekin onlar sayesinde büyür.] 5/164

Bu hadîs-i meşhûra işârettir ki buyururlar;[607] حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّيرَانُ بِالشَّهَوَاتِ. Nitekim İbn Fârız dahî bu mahalle münâsib buyururlar: Nazım;

واين الصفا هيهات من عيش عاشق * وجنة عدن بالمكاره حفت.

-12-

عقل را با عقل یاری یار کن * امرهم شوری بخوان وکار کن

[Aklı bir dostun aklına dost et. “Onların işi danışmakladır” -âyetini- oku da ona göre iş işle.] 5/167

Sûre-i Şûrâ Hâ-mîm de olan âyete işârettir.[608] وَالَّذِينَ اسْتَجَابُ لِرَبِّهِم Mukaddem olan âyet ki للذين آمنوا’dur,[609] onun üzerine ma‘tûfdur. Ya‘nî Allah katında hayırlı ve ibkā olan devlet dahî şol kimseler içindir ki isticâbet eylediler Rabb’ileri için îmânı. Murâd kavm-i ensârdır. Ol zamânda ki Hazreti Peygamber şol zamânda ki bunları îmâna da‘vet eyledi. Hezâr-ı tâ‘at ve rağbetle îmânı kabûl edip icâbet eylediler. وَاَقَامُوا الصَّلَوةَ Ve dahî salâta ikāmet eylediler bi’ş-şerâyit-i ve’l-erkân. وَاَمْرُهُمْ شُورَي بَيْنَهُمْ Ve bunlar her kârı zû-meşverettir mâbeynlerinde. قال البيضاوي لا ينفردون برأي يتشاورا ويجتمع عليه، وذلك من فرط تدبرهم وتيقظهم في الأمور وهي مصدر بمعني التشاور. وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ Ve bizim i‘tâ eylediğimiz emvâlden infâk ederler fî sebîli’l-hayrât. Pes Hazreti Mevlânâ müşâvereye terğib ve tahrîz buyurup derler ki aklını bir yârin aklıyla yâr eyle. وَاَمْرُهُمْ شُورَي Âyetin oku ve onunla amel eyle, tâ kâr-ı dînde münferid ve ukalâ ile müşâvereden müctenib olmayasın. Zîrâ şeytân ve nefsin hezâr-ı hîle ve mekri vardır ki sen ondan gâfilsin.

-13-

Beyit;

---

[607] İbn Mübarek, **ez-Zühd ve’r-Rekâik**, s. 288.

[608] وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ: Ve Rablerinin davetine icabet edenlere ve namaz kılanlara ve işlerini, aralarında danışarak yapanlara ve onları rızıklandırdığımız şeylerin bir kısmını ayırıp yoksulları doyuranlara, hayra harcayanlara. (Şûrâ 42/38)

[609] فَمَا أُوتِيتُم مِّن شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ: Gerçekten de size verilenler, dünya yaşayışına ait metalardan ibaret ve Allah katındakiyse daha da hayırlıdır ve daha da fazla kalır inananlara ve Rablerine dayananlara. (Şûrâ 42/36)

ما درین دهلیز قاضی قضا * بهر دعوی الستیم وبلی

[Biz, kaza kadısının şu dehlizinde, "Elest (değil miyim) ve belâ (evet)" davasının -görülmesi- için bulunuyoruz. 5/174

[124a] Sûre-i A'râf'da olan âyete işârettir.[610] وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آَدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ Zikr eyle Yâ Muhammed şol vakti ki senin Rabb'in ahzeyledi ya'nî ihrâc eyledi benî Âdem'in zahrlarından ve sulblerinden ensâl ve evlatlarını ki tevâlüd eylerdi karnen ba'de karnin. من ظهورهم Bedelün ba'd mine'l-külldür من بني آدم'den. وَاَشْهَدَهُمْ عَلَى اَنْفُسِهِم Min bâbı't-temsîl ve tahyîldir. Ve bunları işhâd eyledi nefisleri üzre. Ya'nî bunların nefislerinde vahdâniyyete ve rubûbiyyete şehâdet eyler nice delâyil ve berâhin nasb eyledi ki hattâ lâyık oldu اَلَسْتُ بِرَبِّكُم demeye. Pes dedi kim; الست مالك امركم و مرتبيكم علي الإطلاق علي عرادة القول قالوا بلي شاهدنا على انفسنا .بربكم اي'dir. Dediler ki; "بلي Yâ Rabbi şehâdet eyledik nefislerimiz üzere ve ikrâr eyledik vahdâniyyetine." اَنْ تَقُولُوا Mef'ûlü lehdir. Takdîr-i kelâm biz bunların nefislerinde delâyil-i vâzıha ve berâhîn-i sâtı'a nasb edip bunlardan ol zamân ahz-ı mîsâk etmemiz kerâhet ان تقولوا bunların demekliklerini kerâhatten ötürü. Bu takdîrce muzâf mahzûf olur. يَوْمَ الْقِيَامَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِين Kıyâmet gününde demekliklerini. Ya'nî demeyeler ki tahkīkan biz bundan gâfil idik ve bilmezdik ki buna sa'y eyleyeydik.

-14-

Beyit;

زاختلاط خلق یابد اعتلال * آن سفر جوید که ار حنا یا بلال

[Ey güzel sesli, hoş nâmeli Bilâl! Minâreye çık da göç davulunu çal -der-.] 5/225

Ya'nî Hazreti Peygamber'in vücûd-ı şerîfleri ihtilât-ı halktan 'alîl ve izdihâm-ı avâmdan kelil oldukda, Hakk cânibine teveccüh edip sefer ederlerdi mertebe-i beşeriyyetten. Ve ol seferde derlerdi ki; ارحنا یا بلال. Ya'nî Ey Bilâl bize âvâze latîfenle rahat ver ki kudurât-ı beşeriyyetten halâs ve melâlet-i taayyünâttan menâs bulam tâ sema' etmekle nûr-ı cemâl **[125b]** cânân-ı cânıma leme'ân ve hubûr u surûr u cinân-ı cenânıma

[610] وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ: Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir. (A'râf 7/172)

nümâyân ola. Ve hadîs-i şerîftir[611] ki Ebû Derdâ'dan mervîdir; عن النبي صلي الله عليه وسلم ذكر الجنة وما فيها من النعيم و في آخر القوم اعرابي فقال يا رسول الله هل في الجنة من سماع. قال نعم ان في الجنة نهرا حافتاه الابكار تفنين باصوات لم يسمع الخلايق بمثلها قط فذلك أفضل نعيم الجنة. Ve Hazreti Peygamber'in ekser iki hâlleri olurdu. Biri da'vet-i ümmetten kelâl ve melâl geldikde ارحنا يا بلال derlerdi, tâ Bilâl'in sedâ-yı hûbıyla rûh-ı şerîfleri mahbûb-ı hakīki cânibine meczûb olup lî me'allah hâli zûhur ederdi. Ve her bâr ki bu hâl gâlib olsa edâ-yı risâlet ve iblâğ-ı emânet mümkün olsun için كلمني يا حمير كلمني buyururlardı. Zîrâ nisâ dünyadandır, insanı beşeriyyete cezb eder. Ve âvâz rûhânîdir, sâliki âlim-i ezele ve mahbûb-ı lem yezele cezb eder, zîrâ ecell-i ni'am ehl-i cennettir. Nitekim bu âyette ekser ehl-i tefsîr bu ma'nâya zâhib olmuşlar; فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ[612] ya'nî cennet ravzalarından hüsn-i âvâz istima' etmekle mesrûr ola. Eğerçi hubûr, surûr ma'nâsınadır. Âvâzdan gayrıyla dahî mesrûr olmayı mâni' olmaz.

-15-

Beyit;

حاجتش ناید به فعل و قول خوب * احذروهم هم جواسیس القلوب

[Onun güzel söze işe -bakmaya- ihtiyacı yoktur. Sakının onlardan, onlar kalplerin casusudurlar.] 5/240

Ya'nî sâhib-i müşâhede olan kimselerin ihtiyâcı yokdur ki kavl ve fiilden bir kimseyi istidlâl edeler. Belki nûr-ı velâyet ve sırr-ı ferâsetle herkesin derûnuna muttali' olurlar. Nitekim Peygamber (a.s) buyururlar ki; ba'zıları bu kelâmı da hadîs demişler[613] ve ilhâk etmişler ki فانهم جواسيس القلوب يدخلون في قلوبكم و يخرجون من اسراركم فاذا جالستموهم فجالسوهم بالصدق **[125a]** ve ba'zılar buna ekâbir kelâmı demişler. Lâkin evvelkide şüphe yoktur.

-16-

Beyit;

[611] Ez-Zeyleî (ö.762/1361), **Tahrîcu'l-Ehâdîs**, (nşr. Abdullah b. Abdurrahman es-Sad), Daru İbn Huzeyme, Riyad, c. III, s. 55.

[612] İman edip salih ameller işleyenlere gelince, işte onlar cennet bahçelerinde sevindirilirler. (Rûm 30/15)

[613] el-Kelâbâzî (ö.380/990), **Bahru'l-Fevâid**, (nşr. Muhammed Hasen İsmail-Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1420/1999, s. 101.

سعیکم شتی تناقض اندرید * روز می دوزید شب بر می درید

[Çalışmanız türlü türlüdür, çelişki içindesiniz; gündüz dikmede, gece sökmedesiniz.] 5/256

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى[614] Leyl hakkı için ki zilâmı[615] büründüğü hînde ve şemsi bürüdüğü hînde. وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى Ve nehâr hakkı için zâhir olup zulmet-i leyl-i zâyil kıldığı hînde. وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى Dahî şol kādir-i bîçûn hakkı için ki her şeyden dişi ve erkek halk eyledi. Veyâ Âdem ve Havva'yı halk eyledi. إِنَّ سَعْيِكُمْ لَشَتَّى Tahkīkan sizin mesâiniz parâkende ve muhtelifdir ve cezâ-ı sa'yınız dahî kezâlik. Pes sa'y-ı muhtelife ve kûşiş-i mütenevvi'a oldur ki hem tâlib-i dünyâ ve âhiret ve hem âşık-ı halk ve hem tâlib-i Hakk hem hâdim-i nefs u şehvet ve hem mürîd-i dîdâr u cennet ola. Mâ hasel kalb sarpâre eyle ve saltpâre ve hizmet perverdegâra sa'y kıla. Pes onların hakkında Hazreti Mevlânâ buyururlar ki sizin sa'yınız şettâdır. Şetîtin cem'idir. Ya'nî muhteliftir kavlinizle ve fiilinizle tâlib-i Halk olursuz ve hem râğıb-i Hakk istersiz. Pes tenâkuz içindesiz. (روز مي دوزيد) ya'nî dünyâda ma'mûr olursuz lâkin şeb-i âhirette ta'mîr eylemediğiniz vücûdu derîde edip tahrîb edersiz. Veyâhût gündüz salâhiyyet ve ibâdet semtinde gezinip, gece onu derîde kılıp fısk ve isyân işlersiz demek ola.

-17-

Beyit;

تا تو بستيزي ستيزند اى حرون * فانتظرهم انهم منتظرون

[A inatçı! Sen inatlaştıkça onlar da inatlaşır. "Sen onları bekleye dur, çünkü onlar da beklemedeler.] 5/260

Secde-i الم'in âhiridir.[616] وَيَقُولُونَ Küffâr derler ki ey Müslümanlar مَتَى هَذَا الْفَتْحُ ne zamandadır ol feth ve nusret ki siz bize va'de edersiz. إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ Eğer siz va'adinizde sâdık iseniz kandedir ol feth-i isti'câl feth etmeklikle bunları isti'câl ederlerdi. قُلْ يَوْمَ[617] الْفَتْحِ Yâ Muhammed, de bunlara ki yevm-i fetihte لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُم kâfir olanlara îmânı nef' etmez zîrâ îmânı ye'sdir. Ve yevm-i fetihten murâd **[126b]** yevm-i kıyâmettir

[614] وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى: (Ortalığı) bürüdüğü zaman geceye andolsun. (Leyl 92/1)
[615] L, 140b: + cemi'-i âlemi bürüdü ki.
[616] وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْفَتْحُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, şu fetih ne zamanmış?" diyorlar. (Secde 32/28)
[617] قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ: De ki: "Fetih (Kıyamet) günü, inkâr edenlere iman etmeleri fayda vermeyecektir. Onlara göz de açtırılmayacaktır." (Secde 32/29)

veyâhût yevm-i Bedr veyâhût feth-i Mekke ola. Ve adem-i nefʿ-i îmân hîn-i katlde olur. وَلَاهُمْ يُنْظَرُونَ Ve bunlar ol gün nazar-ı merhametle nazar olunmaz. bunlardan Pes [618] فَاَعْرِضْ عَنْهُم i‘râz eyle Yâ Muhammed, وَانْتَظِرْهم dahî sen bunlara müntazır ol bunların üzerine gâlib ve kâhir olmaklığa. اِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ Tahkīkan bunlar dahî sana galebeye müntazırlardır. Ma‘nâ-yı beyt; tâ sen inâd edip ibâdet etmeyesin sanada inâd ederler Hakk cânibinden. Ey Hârun zîrâ فَانْتَظِرْهُمْ اِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ’dur. Pes bundan[619] hisse alıp âgah olmak gerek.[620]

-18-

Beyit;[621]

در نبی شارکهم گفتست حق * هم در اموال و در اولاد ای شفق

[Allah Kur’ân’da “Hem mallarında hem evlatlarında onlarla ortak ol” buyurmuştur, a müşfik kişi.] 5/272

Sûre-i Benî İsrâîl’de olan âyete işârettir. [622] Tefsîri cild-i sâlisde murûr etti. استفزز اي التحفف من استطعت بصوتك اي بدعايك الى الفساد. و اجلب عليهم من الجلبة وهي الصياح بخيلك ورجلك اي باعوانك من راكب وراجل وشاركهم في الاموال بحملهم على كسبها وجمعها من الحرام والاولاد وبالحث على التوصل الى الولد بسبب الحرام وعدهم بالمواعيد الكاذبة تويف التوبة وانكال على الرحمة وايثار العاجلة على الآجلة.

-19-

Der-beyân;[623]

Bu hadîs-i şerîfe işârettir[625] ki İbn Mes‘ûd’dan نور كه غذاي جانست كي اسلم شيطاني[624] mervîdir ki قال النبي ءم ما منكم احد hiç sizden bir kimse yoktur الا وقد كل به قرين من الجن وقرين من الملائكة قالوا illâ tahkīk musallat olmuştur ona şeytândan bir karîn ve melâikeden bir karîn

[618] فأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانتَظِرْ إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ: Şimdi sen onlardan yüz çevir ve bekle. Şüphesiz onlar da bekliyorlar. (Secde 32/30)
[619] L, 140a: + hissedâr ol.
[620] L, 140a: - hassa alıp âgah olmak gerek.
[621] L, 140a: derbeyân.
[622] وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِي الأَمْوَالِ وَالأَوْلادِ وَعِدْهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلاَّ غُرُورًا: “(Haydi) onlardan gücünün yettiğinin ayağını çağrınla kaydır. Atlıların ve yayalarınla onların üzerine yürü. Onların mallarına ve evlatlarına ortak ol. Onlara vaadlerde bulun.” Hâlbuki şeytân onlara aldatmadan başka bir şey va’detmez. (İsrâ 17/64)
[623] 13.bölüm başlığıdır; Can gıdası olan nûr velîlerin bedenlerine gıda olur da böylece o gıda ruha dost kesilir. -Çünkü Peygamber- “Şeytânım, benim elimde müslüman oldu” -demiştir-.
[624] 13.bölüm başlığının devamıdır.
[625] Taberânî, **el-Muʿcemu'l-Kebîr**, XX, s. 421.

وَإِيَّاكَ يا رسول الله dediler ki; “Sanada tevkîl ve taslît kılınmış mıdır?” يا رسول الله قال واياي Dedi ki; “Banada ol şeytândan olan karîn musallat olmuştur. ولكن الله اعانني عليه Velâkin Allah Teâlâ ‘avn kıldı bana onun üzerine فاسلم **[126a]** pes İslâm’a dâhil oldu.” Veyâhût ben ondan sâlim-i rekîn demek ola. Bu takdîrce ef‘al-i tafdîl olur ve zamm-ı mimiyle kıraat olur. فلا يأمرني إلا بخير Pes bana ol karinem emir eylemez illâ hayr.

-20-

Beyit;

يا حريص البطن عرج هكذا

[A mide düşkünü -oburluktan- el çek...] 5/293

Ey karnı dünyâ nimetine harîs olan ‘urûc eyle mertebe-i melekiyyete şunun gibi ya‘nî ben dediğim gibi.

انما المنهاج تبديل الغذا

[...doğrusu -bunun- yolu o yiyeceği değiştirmektir.] 5/293

Tarîk yoktur illâ tebdîl-i gıdâdır ya‘nî Cenâb-ı Hüdâ’ya tarîk-i Hüdâ-yı tebdîl gıdâ-yı nefsâniyye[626] gıdâ-yı rûhâniyye tebdîl ola.

-21-

Beyit;

يا مريض القلب عرج للعلاج

[A kalp hastası ilaca sarıl...] 5/294

Ey kalbi emrâz-ı nefsâniyye ve a‘râz-ı şeytânî ile sakîm olan kimse ‘urûc eyle ilâc cânibine ve mu‘âlece etmede mu‘âcele kıl.

جملئ التدبير تبديل المزاج

[...alınacak tedbir mizacı değiştirmektir ancak.] 5/294

[626] L, 141b: + ve tahvîl hevâ-yı cismâniyyeden yoktur. Lâbüddür ki bu gızâ-yı nefsânî gızâ-yı rûhâniye tebdîl ola.

Cemi‘-i tedbîr ve cemi‘-i tedârik hemân mîzâc-ı nefsâniyyeyi mîzâc-ı rûhâniyye ale’t-tedrîc-i tebdîl etmekdir. Ya‘nî ahlâk-ı zemîmi ahlâk-ı hamîdeye ve a‘mâl-i seyyie ve reddiye-yi, ef‘âl-i seniyye ve haseneye tahvîl kılmaktır.

-22-

Beyit;

ايها المحبوس فى رهن الطعام

[A yeme içme derdinde mahpus kalan...] 5/295

Ey ta‘âm kaydında mukayyed ve mahpûs olan kimse,

سوف تنجو ان تحملت الفطام

[...sütten kesilmeye dayanırsan kurtulacaksın.] 5/295

An-karîb necât bulursun eğer fitâma tahammül edersen. Fitâm tıflın sütten inkıtaına derler.

-23-

Beyit;

ان فى الجوع طعام وافر

[açlıkta nice yemekler vardır...] 5/296

Tahkīkan cû‘da ta‘âm[627] vardır. Ya‘nî ta‘âm-ı Îlâhî ki ulûm ve ma‘ârif ve tecelliyât-ı esmâ ve sıfat ki bu ta‘âm-ı tegazzîsine sebeb cû‘dur.

افتقدها وارتج يا نفر

[...ey onlardan nefret eden onları um, onları ara.] 5/296

Ya‘nî ol cû‘dan ta‘âm-ı ma‘nevîyi taleb ve irticâ eyle ey cû‘dan nefret eden kimse.

[627] L, 141a: + vâfir.

-24-

اغتري بالنور كن مثل البصر

[Işıkla beslen, göz gibi ol...] 5/297

اِغْتد İfti‘âl bâbından emr-i hâzırdır. بالنور Mef‘ûl-ü gayr-i sarihdir. كن Ef‘âl-i nâkısadan emr-i hâzırdır, ismi tahtında müstetir ente. ومثل البصر Haberidir. Takdîr-i kelâm nûr-ı ilâhîyi iğtidâ eyle, basar gibi ol. Zîrâ insân cemi‘-i eşyâya merdümün dîde gibidir. Ve insanla tesmiye olmasına da sebep oldur. Pes benî Âdem **[127b]** insâniyyete ol dem vâsıl olur ki nûr-ı Hakk’la münevver olup cemi‘-i eşyâya mislü’l-basar ola.

واقف الاملاک یا خیر البشر

[...insanların hayırlısı, meleklere eşlik et.] 5/297

Melâikeye muvâfakat eyle gıdâ-yı tenden perhîz etmekle, ey hayru’l-beşer.

-25-

تمثیل روشهای مختلف؛[628]

هکذای یبلوهم بالساهرة

[İşte onları rüsva edici, zorlu bir imtihan...] 5/335

Mütenebbih ol ki bu mahalde zikr olunan gibi imtihân ve ihtiyâr ederiz bunları sâhirede kıyâmet yerinde. Ve arsa-i kıyâmete sâhire tesmiyesi halkı hâb-ı gafletten uyandırmasından kinâyedir. Zîrâ halk onda kemâl-i havflarından bîdâr olalar.

فتنء ذات افتضاح قاهره

[...Kıyâmet arsasında böyle imtihan eder.] 5/335

Şol fitne ile ki iftizâh sâhibidir. Öyle iftizâh ki kâhire’dir. Veyâhût kâhire fitnenin sıfatı ola. Ya‘nî öyle fitne ki kâhire ve mehleke ola. Ve fitne nez‘-i hâfiziyye üzere mansûbdur ey fitne demek ola. Veyâhût temyîziyyet üzere mansûb ola ey min cihet-i fitne-i zât-ı iftizâh demek ola. Veyâhût تبلوهم tâ ile ola ve fitne lafzen merfû‘ تبلو nun fâili

[628] 17.bölüm başlığıdır; Çeşitli gidişlerin, türlü çabaların, namaz vakti karanlıkta kıbleyi arayanlarla denizin dibinde inci arayan dalgıçların aramadaki ihtilafına benzemesi.

ola. Takdîr-i ma‘nâ hâkezâ. Ya‘nî bu fırka-i dâllenin bu dünyâda olan ihtilafları gibi تبلوهم بالساهرة fitne bunları cây-ı mahşerde imtihân şol fitne ki kâhire’dir ve zû-fazîhattır.

-26-

Tefsîr;[629]

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ Sûre-i Yâsîn’dedir.[630] Ve bu nîdâ-ı “yâ hasret” ya melâikeden ola veyâ sakaleynin mü’minlerinden ola. Pes diyeler ki hasret ve nedâmet hâzır ol ki senin vaktindir şol ibâd üzerine ki مَا يَأْتِيهِمْ bunlara gelmedi مِنْ رَسُولٍ Rusul’den bir Rasûl. إِلَّا كَانُوا بِهِ İllâ ol Rasûl oldular, يَسْتَهْزِئُونَ istihzâ eder oldular. Pes musahâ-yı dîn ve atâ-yı ehl-i yakīn ki sa‘âdet-i dâreyn onların nasihat ve irşâdlarına menût ve merbûttur. Her kim onları istihzâ ederse lâyıkdır ki mütahassirden onlar için tehassür ve mütellehhifûn onlara telehhüf **[127a]** edeler.

-27-

Beyit;

ظلت الارباح خسرا مغرما * نشتكى شكوى الى الله العمى

[Yaralar sürekli bir zarara dönmüştür, artık körlükten Allah’a sızlanadur.]

5/348

ظل فُلَانٌ يَعْمَلُ كَذَا Derler. اذا عمله بالنهار دون الليل. Ve ارباح ribhin cem‘idir, fâideye derler. مَغرم Bi-fethi’l-mîm. Bi-ma‘nâ’l-garâm masdar-ı mîmîdir. Ve ğaram ve ğurâm eğerçi edâsı vâcib ve lâzım olan şeye derler. Lâkin burda helâk ve azâb ma‘nâsına isti‘mâl olunmak evlâdır.[631] Nitekim Kur’ân’da dahî vâki‘dir ki [632]إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ey هلاك لازما. İ‘râbı budur ki; ظلت fiildir ef‘âl-i nâkısadan. الارباح lafzen merfu‘ ismidir ve خسرا lafzen mansûb haberidir ve مغرما sıfatıdır hüsrânın. Ve ma‘nâ-yı beyt; ظلت الارباح fâideler oldu خسرا ziyân oldu مغرما öyle hüsrân ki hâlik oldu sahibini veyâhût ol hüsr-i azâb oldu sâhibine. Ve مغرم if‘âl bâbından ism-i fâil olmakda câyizdir. Bi-ma‘nâ المُهْلِك ya‘nî خُسْرًا مُهْلِكًا لِصَاحبه. Ve مَغرم

[629] 18.bölüm başlığıdır; “Yazıklar olsun kullara” -âyetinin- tefsîri.

[630] يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِم مِّن رَّسُولٍ إِلاَّ كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُون: Yazık o kullara! Kendilerine bir peygamber gelmezdi ki, onunla alay ediyor olmasınlar. (Yâsîn 36/30)

[631] L, 142b: evvelidir.

[632] وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا: Onlar, şöyle diyenlerdir: “Ey Rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı sürekli bir helâktir!” (Furkan 25/65)

bi-fethi'l-mîm ism-i mekân olmakda câyizdir. Bu takdîrce ey نشتكي .خسرا محل الهلاك و العذاب ola ليشتكي ,شكوي الي الله العمي ifti'âl bâbından fi'l-i muzâri' meçhûl ola ve bi-ma'nâ zîrâ gâh emr-i sîga-ı haberde ve gâh haber-i sîga-i emrde gelir. Meselâ والوالدات يرضعن bi-ma'nâ ليرضعن اولادهن demektir demişler. Pes bu takdîrce ma'nâ iştikā ve ibtihâl ve tazarru' olunsun. Şekvâ ve tazarru' etmeklikle Allah'a a'mâdan ve iştikā ve tazarru' ma'nâsını mutazammındır. Nitekim Ebussuûd Efendi ey قد سمع الله قول التي تجادلك في زوجها و تشتكي tazarru' ma'nâsın vermiştir. Ve "tâ" ile de muzâri' ma'lûm sîgasında bi-ma'nâ emr-i hâzır olsa da câyizdir. Zîrâ ba'zı nüshada "yâ" ile ve ba'zı da "tâ" ile vâki' olmuş. Bu takdîrce sen şikâyet eyle tazarru' ve niyâz eyle Allah'a a'mâdan. Zîrâ a'mâ âhirette hüsrân-ı mühlike sebeptir. Pes sâlik Allah'dan dâimâ nûr-ı basîret isteyip, gaflet ve a'mâdan Allah'a isti'âze etmek lâzımdır. Zîrâ her hatânın sebebi bî-idrâk ve bî-basîretlikdir. **[128b]** Ve تشتكي cümlesinin i'râbdan mahalli yok cümle-i müste'nifedir. Suâl-i mukaddere cevâb olur. Takdîr-i kelâm[633] budur ki;[634] فاذا اظلت الارباح يوم القيامة خسرا مهلكا فما نفعل في هذه الدنيا حتي لا يكون ارباحنا خسرا و اعمالنا ضايعا قال وليشتك الي الله شكاية وضراعة من العمي حتي لا يظل الارباح demedi vukûu mütehakkak olduğundan ötürü. يكون ارباحكم خسرا مغرما وظلت dedi Nitekim ونفخ في الصور denildi, ينفخ denilmedi.

-28-

Beyit;

حبذا ارواح اخوان ثقات * مسلمات مؤمنات قانتات

[Oysa güvenilir, Müslüman, mü'min ve alçakgönüllü kardeşlerin ruhları ne güzeldir.] 5/349

حبذا Ef'âl-i medihdendir, habbe'ş-şey' derler اذا صار محبوبا. Ve ذا fāilidir ve mahsûsun bi'l-medh ervâhdır. Ve ارواح Muzâftır ihvân ve sikât ve mâ-ba'dinde olanlar sıfattır ba'de's-sîga-yı ihvâna veyâhût ervâha. Ve ma'nâ zehî muhabbet ve zehî sa'âdet şol ihvânın ruhlarına ki ol ihvân-ı sekalenin ve muhkem ve mu'temedlikle muttasıfdır. ثقات Sikanın cem'idir ve muhkem ve mu'temed olana derler ve dahî onlar Müslüman

[633] L, 142a: + bu takdîrce.
[634] L, 142a: - budur ki.

olalar ve mü'min olalar ve kânit olalar ya'nî hâzı' ve haşi' veyâ âbid-i dâî veyâ muvâzıb-ı 'ale't-tâ'ât olalar. Kânit bu cümleye isti'mâl olunur.

-29-

Beyit;

جد طلب آسیب او ای ذو فنون * لا یمس ذاک الا المطهورن

[Ey hüner sahibi, ona dokunmayı canla başla iste, -ama- ona ancak temizlenenler dokunabilir.] 5/379

el-Mukaddime bu dünyâda her ne kadar letâfet ve melâhet ve tarâvet ve nezâret (نضارت) var ise mahbûb-ı hakīkinin letâfet ve melâhatinden bir cür'adır ki, bu âlime rîhte olmuştur. İmdi cidd-i taleb eyle, hezl-i taleb etme. Ya'nî cidd ile ve kemâli tahâret ile taleb eyle ol cür'a-yı rûhun âsîbini. Ya'nî bu âlem-i mahsûsâta dokunma sen ey zû-fünûn olan kimse. لا یمس ذاک Ol cür'aya mes edemez ve esrârına vâsıl olamaz illâ tâhir ve mutahhar olan kimse vâsıl olur. ان الله طهور یحب الطهور ولا یقبل الطهور Muktezâsınca sâlik rûhunu küdurât-ı nefsâniyyeden ve evsâh ve evzâr-ı cismâniyyeden muttahar ve mücellâ kılmayınca ol cür'a-ı musaffâ ki ondan **[128a]** murâd, rûh-ı izâfî ve nefha-i ilâhîdir. Onun vuslatına lâyık ve sezâvâr olmaz.[635]

-30-

دربیان انک لطف حق را همه کس داند؛[636]

لِيَبْلُوَكُمْ اَيكُم Evveli budur; [637] تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ tebârek tefâ'ül vezninde bereketten me'hûzdur. Ve bereket ziyâdeye ve hayr-ı kesîre derler. Ve ma'nâ "تبارك الله" تكاثر عنه وتزايد demek ola veyâhût تزايد عن كل شيئ وتعالي عنه في صفاته وافعاله demek ola. الذي Ol Allah ki بيده الملك onun yed-i kudretinde ve kabza-i tasarrufundadır cemi'-i mülk. وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْئٍ قَدِير Ol Allah küll-i şey'in üzerine inâm ve intikāma ve îcâd ve i'dâma kādirdir. اَلَّذِي ol Allah خَلَقَ الْمَوْتَ

635 Vakı'a 56/79.

636 21.bölüm başlığıdır; Allah'ın lütfunu herkes bilir, Allah'ın kahrını da herkes bilir. Herkes Allah'ın kahrından kaçar lütfuna sarılır. Ama yüce Allah kahırları lütufta, lütufları da kahırda gizlemiştir. Bu ters çakılmış naldır; ayırt ediş sahipleri ve Allah'ın nuruyla bakanlarla, hali ve zâhiri görenler birbirinden ayrılsın diye Allah'ın düzeni ve hilesidir. "Hanginiz daha güzel amel edeceğini sınamak için -ölümü ve hayatı yarattı-" -buyrulmuştur-.

637 تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ: Hükümranlık elinde olan Allah, yücedir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir. (Mülk 67/1)

وَالْحَيَوةَ mevtî ve hayâtı îcâd eyledi لِيَبْلُوَكُمْ, اي ليعاملكم معاملة المختبِر ya‘nî size imtihân edicilerin muâmelesiyle muâmele kılmadan ötürü mevt ve hayâtı halk eyledi. اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا “Eyyüküm” mübtedâ ve “ehsenü” haberidir ve “amelâ” temyîzdir. Ya‘nî sizin kanginiz amel cihetinden ahlas ve asveb olan ve mehârimden evra‘ ve tâ‘ate eşra‘ olan. Mevti hayat üzre takdîmde nükte budur ki, mevt sıfat-ı kahırdır ve hayât sıfat-ı lütuftur. Pes işâret olur sâlike ki bidâyet-i hâlde موتوا قبل ان تموتوا muktezâsınca mevt-i ihtiyâriyle ölmeyesin, hayât-ı ebediyye ve sa‘âdet-i sermediyyeye vâsıl olmayasın. Zîrâ انما الحيواة fi’l-mevttir. Pes sâlik alâ külli hâl mevt-i ihtiyârî cânibine sa‘y edip ifnâ-yı vücûda kûşiş etmek gerek, tâkim hayât-ı ebedî bula. Nitekim İbn Fârız buyururlar nazım;[638]

فإحياء اهل الحب موت نفوسهم * وقوت قلوب العاشقين مصارع. Ve Hazret-i Ali kerremallahu vechehu buyururlar;[639] سبحان من اتسعت رحمته لاوليائه في شدة نقمته لأعدائه في سعة رحمته. Pes kahr, lütfun ve lütuf kahrın içinde gizlidir. İmdi ârif odur ki bu dünyânın nûşunu nîş ve riyâsetini siyâset **[129b]** ve ni‘metini nikmet bile ve o dünyânın belâ ve inâsın ğinâ ve mihnet rencinde ayn-ı genç müşâhede kıla.اللهم ارن الحق حقا وارزقنا اتباعه.

-31-

Beyit;

که بلغزد کوه از چشم بدان * یزلقونک از نبی بر خوان بدان

[Çünkü dağlar bile kötülerin gözlerinden sarsılır, buna -delil olarak- Kur’ân’dan seni devireceklerdi -âyetini- oku.] 5/499

Sûre-i Nûn’un âhirine işârettir.[640] Rivâyet olunur ki Benî Esed kabîlesinde mücerreb ‘ayyânûn[641] var idikim bir kimseye nazar etseler vücûdun helâk edelerdi. Pes onlardan birini küffâr ri‘âyet edip getirdiler, tâkim Hazreti Peygamber’e nazar ede. Pes bir gün ittifâk ol Hazrete rast gelip nazar-ı şûm ile nazar eyledikde ol Hazretin kadem-i mübârekleri lağzîde olup az kaldı ki hâke berâber olalar. Pes bunun sebebini tefekkûr eyledik de bu âyet nâzil oldu ki, وَاِن يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا ”ان“ müsakkaleden muhaffefdir. لِيُزْلِقُونَكَ’nin lâmı ona delâlet eder يكاد ef‘âl-i mukārebedendir يقرب ma‘nâsına. Takdîr-i

[638] TAHRİÇ
[639] TAHRİÇ
[640] وَإِن يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ: Şüphesiz inkâr edenler Zikr’i (Kur’an’ı) duydukları zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler. (Senin için,) “Hiç şüphe yok o bir delidir” diyorlar. (Kalem 68/51)
[641] Gözü değen, aciz güçsüz.

kelâm tahkīkan karîb oldu ki الذين كفروا onlar ki kâfir oldular ليزلقونك senin kadem-i mübâreğin mekânından izâle edip seni helâk edeler. İzlâk tayrandırmağa (uçurtmak) derler بِأَبْصَارِهِمْ ebsâr-ı şûm-ı gerdârlarıyla. Bir hadîste buyururlar ki; [642] ان العين لتُدْخِلَ الرجل القَبرَ والجَمَلُ القَدْرَ ve bir hadîste dahî ان العين حق buyururlar hafazanallah واياكم من عين الكمال لما سمعوا الذكر ol vakitte ki Kur'ân'ı istimâ' edeler bunların buğuz ve adâvetleri münbais olur. ويقولون انه مجنون Ol sultân-ı ârifnâkin a'mâl ve ahvâlin idrâk edemediklerinden hâşâ derlerdi ki tahkīkan ol Muhammed mecnûndur derlerdi. وما هو Ol Kur'ân değildir الا ذكر للعالمين illâ zikirdir âlemiyâna veyâhût ol Muhammed değildir illâ şereftir âlemiyâna.

-32-

Beyit;

حد اعیان و عرض دانسته گیر * حدخود را دان کی نبود زین گزیر

[Tut ki cevherin arazın haddini bildin -ne çıkar-, kendi haddini bil çünkü bundan kaçış yok.] 5/564

Mantıkîler ıstılâhında hadd قول دال على ماهية الشيئ'dir. Ya'nî bir kavildir ki bir şeyin mâhiyetine **[129a]** delâlet eyleye ve a'yân; ما له قيام بذاته'dir ve a'râz zâtı gayrının zâtına muhtâç olana derler. Pes Hazreti Mevlânâ buyururlar ki ilm-i felâsifeyi ve hadd-ı a'yân ve a'râz-ı mümküneyi bildim tut. Asıl kendi haddini bil ki onu bilmeden güzîr yoktur. Ya'nî lâbüddür ve gayra çâre yokdur. Ve insanın haddi hayvân-ı nâtıkdır. Zîrâ suâl olunsa ki قال، الحيوان الناطق ما الانسان في حد ذاته eğer bu nutkdan murâd zâhir olursa insanın haddi olmaz. Zîrâ hadd odur ki a'yârını mâni' ve efrâdını câmi' ola. Ve hüve leyse kezâlik zîrâ nice ebkem var ki nutk-ı zâhiri yok ammâ yine insân denir. Ve hayvânâttan tûtînin nutku var yine hayvândır. Pes ma'lûm oldu ki murâd, bu nutk-ı zâhir değildir. Belki zikr-i melzûm irâde-i lâzım kabîlindendir. Ya'nî hayvân-ı müdrik demektir. Pes insanın sâyir hayvânâttan temyîzi idrâkladır. Ve idrâk dahî eğer mahsûsâtı ve cüz'iyyâtı müdrik olursa vehm denir ve eğer külliyyâtı ve ma'kûlâtı müdrik olursa akl denir. Pes takdîr hadd-i insân budur ki; الانسان حيوان مدرك لحقايق الاشياء و صفات خالقه واسمائه وافعاله [643] وقدرته وصنعه لانه كون جامع يحصر الامر كله Pes kendi hadd ve hakīkatini kelâm ve mantıkla bilir diyen yanılmıştır. Ve

[642] Ebû Nuaym (ö.430/1039), **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ**, es-Saʿade, Mısır 1394/1974, c. VII, s. 90.

[643] Trc.; İnsan eşyanınn hakikatlerini, yaratıcısının sıfatlarını ve isimlerini ve filllerini ve kudretini ve onun sanatsal yaratışını idrak eden canlıdır. Çünkü o emrin bütününü hasr eden kevn-i câmi'dir.

mantık ve kelâm ömrünü sarf eyleyen evkāttını zâyi‘ kılmıştır. Şâfi‘ ve Hanbelî ve Mâlikî felsefiyyât mutlak haramdır demişler. Felsefiyyât dörttür; hesâb ve hendese ve kelâm ve mantıkdır. Hesâb ve hendese mübahdır. Ve mantık ve kelâm mezmûm ve haramdır. Nitekim İhyâ'da ve Şir‘a'da[644] ve Mişkât'ta[645] mestûrdur.

-33-

Beyit;

عمر در محمول ودر موضوع رفت * بي بصيرت عمردر مسموع رفت

[Ömrün, yüklem ve konu diye diye, basîretsizlik içinde işittiğin şeylerle geçip gitti.] 5/566

Mantıkîler ıstılâhında mevzû‘ mübtedâya ve mahmûl habere derler; زيد قايم gibi. Ya‘nî ömrün mevzû‘ ve mahmûl bahsinde geçti ve basîretsizlikle ömrün mesmû‘ât ve menkûlâta gitti.

-34-

Beyit;

جز به مصنوعی ندیدی صانعی * بر قیاس اقترانی قانعی

[Yaratılmışı gördün de yaratanı görmedin, iktirânî kıyasla yetindin.] 5/568

[130b] Ya‘nî masnû‘suz göremedin sâni‘i belki ancak masnû‘la istidlâl edersin sâni‘i ve eserden istidlâl edersin müesseri ve kıyâs-ı iktirâniyye kâni‘sin.[646] Nitekim felâsife kâni‘[647] olduğu ehl-i mantık ıstılahında kıyâs iki kısımdır; birine iktirânî ve birine istisnâî derler. İktirânî oldur ki aynı netîce veyâ nakîz-i netîce onda bi'l-fi‘il mezkûr olmaya. Ona iktirânî derler. Ve aynı netîce veyâ nakîz-i netîce onda olursa ona istisnâî derler. Meselâ felâsife kıyâs-ı iktirânî ile bu âlemin hudûsunu ve vâcibu'l-vücûdun sübûtunu kıyâs edip derler kiالعالم متغير وكل متغير حادث فالعالم حادث. Buna kıyâs-ı iktirânî derler. Ammâ kıyâs-ı istisnâî ان كانت الشمس طالعة فالنهار موجود لكن الشمس ليست بطالعه فالنهار ليس بموجود.

[644] Yahya b. Bahşî (ö.840/1436), **Şerhu Şir‘ati'l-İslâm**.
[645] Hatîb-i Tebrîzî (ö.647/1237), **Mişkâtü'l-mesâbih**.
[646] L, 145b: mâni‘sen.
[647] L, 145b: mani‘.

Buna kıyâs-i istisnâî derler, bu şekilde edât-ı istisnâ zikr olunduğundan ötürü. Ve sun‘dan sâni‘ bu vecihle isbât eder ve derler ki; “Elbette her hâdis olan mümküni’l-vücûdun vücûdu bir illete ve bir müreccih muhtâcdır. Eğer ol illet vâcibü’l-vücûd olursa sebtete’l-müddeî ve illâ ol illet dahî bir illete muhtâc olursa pes ol muhtâcun ileyh vâcibu’l vücûddur.” Ve bunlar ıstılâhında illetü’l-ilel dedikleri de onun içindir. Pes her bâr ki delâyil ve vesâyid ziyâde ola[648] medlûle ayn-ı hicâb olur hemân. Tarîk odur ki terk-i delâyil ve kıyâs edip râh-ı tasviye ve tasavvufa sülûk etmektir. Tâkim mâsivâyı da ayn-ı hüdâ göresen. Nitekim Hazreti Şeyh-i Ekber buyururlar;[649] ففى الخلق عين الحق ان كنت ذا عين الحق عين الخلق ان كنت ذا عقل.[650]

-35-

در بيان قوله لا رهبانية في الإسلام؛[651]

رهبان Bi-fethi’r-râ masdardır, min رهب-يرهب .خشي’den خشيان olduğu gibi. Rahibe -رهب- lügatte havfa derler ve dahî nâsdan inkıta‘ edip ibâdât ve riyâzâtta mübâlağa edene derler. Ve bi-zammi’r-râ dahî kıraattir. **[130a]** Ammâ bu takdîrce cem‘ olur ركبان’nın راكب’in cem‘i olduğu gibi. Ve ruhbâniyyet “yâ” nisbet içindir ya‘nî İslâm’da râhiblere mensûb amel yokdur.

-36-

Beyit;

گرچه آورد انفقوا را مطلق او * تو بخوان كه اكسبوا ثم انفقوا

[O mutlak olarak “infâk edin” demişse de sen bunu “kazanın da sonra infâk edin” diye oku.] 5/580

[648] L, 145b: - ola.
[649] TAHRİÇ
[650] Trc.; Şayet müşahede sahibiysen mahlukatta hakkın varlığı vardır fakat akıl sahibiysen hakta mahlukatın aynı vardır dersin.
[651] 28.bölüm başlığıdır; Müslümanlıkta ruhbâniyyet yoktur sözünün beyânı.

Kur’ân-ı Azîm’de infâk emri iki kısımdır; biri mukayyed ve biri mutlak. Mukayyed oluna misâl; [652]وانفقوا مما رزقناكم سرا وعلانية ve mutlak olana; [653]وانفقوا في سبيل الله gibi. Pes bu mutlak üzere olan emr ağniyâ ve fukarâ-yı umûm üzere şâmil olur. Onlar ki ğani‘dir, malınızdan infâk eylen demek olur. Ve onlar ki fakîrdir, onlara اكسبوا ثم انفقوا demek olur. Ya‘nî ey fukarâ siz de kesb edip infâk eylen tâkim sevâb-ı infâkdan mahrûm olmayıp hissedâr olasız. Bu takdîrce zikr-i müsebbib, irâde-i sebeb olur. Ya‘nî حصلوا سبب الانفاق واشغلوا اليه حتي يوجروا اثواب المنفقين ويصلوا الي درجات البازلين في سبيل الله.[654]

-37-

Beyit;

هم چنان چون شاه فرمود اصبروا * رغبتی باید کزان تابی تو رو

[O padişah yine bunun gibi “sabredin” buyurdu. Bir istek olmalı ki ondan yüz çeviresin.] 5/581

انفقوا Emri gibi ol pâdişâh-ı hakīkat Sûre-i Âl-i İmrân’ın âhirinde buyurdu اصبروا [655]evvel-i âyet budur ki [656]يا ايها الذين آمنوا ey Allah’ın vahdâniyyetini tasdîk edenler اصبروا sabr eylenوصابروا .على مشتاق الطاعاة وما يصيبكم من الشدايد والبليات dahî galebe eylen sabırda a‘dâ-yı dîn üzre. Ya‘nî onlardan sabrınız ekal olmasın. ورابطوا Dahî murâbıta kılın ebdânınızı ve hayavânınızı[657] nağz-ı küffârda (kafirlerin yoğun olduğu yerlerde) gazâya mutarassıt olduğunuz hâlde. Ve’l-ma‘na’l-âhar اصبروا علي مشقت الطاعات وصابروا اي غالبوا انفسكم في المجاهدات وترك المشتهيات ورابطوا انفسكم على الرياضاة واجتناب عن الزلات والسيئات .وَالتَّقُوا اللَّهَ ve Allah’dan ittikā eylen her hâlde لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ gâyetü’l-felâh ya‘nî ittikā eylen mâsivâdan ta kemâl-i felâha vâsıl olasız.

---

[652] إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّن تَبُورَ: Şüphesiz, Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler. (Fâtır 35/29)

[653] وَأَنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ وَلاَ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوَا إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ: (Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever. (Bakara 2/195)

[654] İnfaka sebep olan şeyleri tahsil ediniz ve bununla meşgul olunuz tâki infak edicilerin sevabını elde etsinler ve bezl edicilerin derecelerine ulaşsınlar.

[655] L, 145a: + buyurdu.

[656] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ: Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz. (Âl-i İmrân 3/200)

[657] L, 146b: huyûlünüzü.

-38-

Beyit;

پس کلوا از بهر دام شهوتست * بعد از آن لا تسرفوا آن عفتست

[Şu halde "yiyin" -emri- şehveti tuzağa düşürmek içindir, ondan sonraki "isrâf etmeyin" emri ise temizliktir.] 5/582

Sûre-i A'râf'da olan **[131b]** âyete işârettir.[658] يَا بَنِى آدَمَ Bu âyet-i kerîmenin sebeb-i nüzûlü budur ki küffârdan Kinâne ve Kureyş ve Benî Huzaa, Ka'be'yi tavâf eyledik de 'uryânen tavâf eyleyib lühûm ve şuhûm ve dusûmdan perhîz ederlerdi. Ve günâh ve hatâ eyledikleri libâsları ihrâc ederlerdi. Ve derlerdi ki; günâh işlediğimiz libâslarla biz Ka'be'yi tavâf etmeziz. O'na kemâl-i ta'zîm ederiz. Pes ashâb dediler ki; "Biz bu kâre onlardan elyakız. Pes biz de bunlar gibi edelim mi Yâ Rasûlallah." Hemândem bu âyet nâzil oldu ki eyبَنِى آدَم خُذُوا زِينَتَكُمْ اي لباسكم zikr-i müsebbib irâde-i sebebdir. عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ Zikr-i mahal irâde-i hâl kabîlindendirوَكُلُوا وَاشْرَبُوا .اي عند صلوة كل مسجد. Ey lahm ve'ş-şahm ve'l-leben ve'd-desm وَلَاتُسْرِفُوا ve isrâf eylemen. İsrâf mertebe-i i'tidâlden tecâvüz edip mertebe-i şib'a vâsıl ola oldur demişler ve hadîste آكُلْ مَرَّتَيْن فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ isrâftır buyurmuşlar. Pes hemân في الاسرف[660] لا خير[659] لا سرف في الخير hadîsiyle amel kılmakdır şart. انه لا يحب المسرفين tahkīkan ol Allah isrâf edicileri sevmez. Ma'nâ-yı beyt; ya'nî كلوا emri şehvet-i dâmene mukayyed olmadan ötürüdür. Be'dehû nehy-i "lâ tüsrifû" ol iffettir ki, şehvet-i mezmûme mertebesine varmaya ve hadd-i i'tidâlden tecâvüz olunmaya. Muhassali'l-makâl ol Hakîm bî zevâl hiçbir şeyi halk etmemiştir illâ li-hikmetin. Ve her şeyi bir şeyin vücûduna illet ve sebeb kılmıştır. Meselâ şehevât-ı nefsâniyye olmasa ve ekl ve şurb ve hırs-ı cismâniyye kılmasa لا تسرفوا nehyi sahîh olmazdı. Ve meyl ve rağbet ale'ş-şehevât olmasa, اصبروا emri vücûd bulmazdı. Ve mâl-ı dünyâ olmasa, انفقوا emri olmazdı. وقس علي هذا ساير الأشياء والمأمورات والنهايات. Pes bu mezkûrâtın vücûdu iledir abdin Hakk'a itaat ve ubûdiyyeti yoksa eğer bunlar olmasa ubûdiyyet ma'lûm olmazdı. Pes bunlardan min vechin perhîz[661] etmemek gerek. Meselâ ekl ve şurba mukayyed ola tâki şehvet hâsıl ola evlâd ve ensâle

---

[658] يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلاَ تُسْرِفُوا إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ: Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez. (A'râf 7/31)

[659] L, 146b: + والا خير في السرف.

[660] Metinde لا خير ifadesi geçmemektedir fakat hadis aslında bu şekilde olduğundan ve yazmanın daha uygun görülmesinden dolayı biz doğru şekliyle yazdık.

[661] Her iki nüshada da min vech perhîz iki kere yazılmıştır.

sebep olmak için lâkin **[131a]** isrâf haramdır.[662] Ve perhîz eyleye tâ ubudiyyeti zuhûra getire.[663] Ve meyl ve rağbet gerektir ki tâ ondan perhîz ve ittikā etmeklik sebebiyle. Sâbırlar ve müttakîler sevâbın bula. Pes abdin ubûdiyyeti bu şeylerle ma'lûm olacak. Bunlardan perhîz ve i'râz ruhbâniyyettir. Kâmil oldur ki her a'zâ ve cevârihin kemâl-i emirle limâ hulika emirle sarf eyleye.

-39-

Beyit;

چونک محمول به نبود لدیه * نیست ممکن بود محمول علیه

[Çünkü onun elinde haber bulunmadıkça, özne bulunma imkânı da yok.[664]]

5/583

Mahmûlün bih ve mahmûlün aleyh, mantıkîler ıstılâhında mübdetâ ve habere derler. Mevzu' ve mahmûlde derler. Ve mahkûmun aleyde derler lâkin burda mevkūf ve mevkūfun aleyh ma'nâsınadır. Zîrâ mahal onu iktizâ eder ki biri birinin vücûdunu müstelzim ola. Ammâ mahmûl ve mahmûlün aleyh, mevkūf ve mevkūfun aleyh ma'nâsına olmayınca biri birinin vücûdunu müstelzim olmaz. Meselâ زید قایم Zeyd mahmûlün aleyh ve kāim mahmûlün bih derler lâkin biri birine mevkūf değildir. Meğer Zeyd'in vücûdunu bi-lâ hukm tasavvûr eylesen, Zeyd'e mahmûlün aleyh denmez ve kıyâmı dahî bi-lâ Zeyd tasavvûr eylesen mahmûlün bih denmez. Pes mahmûlün bih ve mahmûlün aleyh denmeye biri birinin vücûdunu müstelzim olur. Ve biri birinin vücûduna mütevakkıfdır bu isimle tesmiye olunmaya. Pes mahmûlün aleyh olmayacak mahmûlün bih, mahmûlün bih olmayacak mahmûlün aleyh olmaz. Ama mevkūf ve mevkūfün aleyh ma'nâsına olmayacak bu tekellüfden biri olur. Ma'nâ-yı beyt; çünkü mahmûlün bih olmasa ledeyh bendenin katında mümkün değildir ki mahmûlün aleyh ola. Mahmûlün bihden murâd şehevât-ı nefsâniyye ve ekl ve şurb-ı cismâniyye ve mâl-ı dünyâ bunlar emsâli şeylerdir. Ve mahmûlün aleyh ol şehevâttan sabr etmek ki اصبروا emrine itaattir ve ekl ve şurbun isrâfından perhîz ki لا تسرفوا nehyine inkiyâddır ve mâl-ı dünyâdan infâk etmek ki انفقوا emrine imtisâldir. Pes sabrın ve اصبروا emrinin vücûdu şehevâtın vücûduna

[662] L, 146a: isrâf ve haramdan perhîz eyleye.
[663] L, 146a: gele.
[664] Gölpınarlı tercümesi şu şekildedir; Şehvet olmasa ondan kaçınmaya imkân olabilir mi?

mütevakkıftır. Ve dahî isrâfın ولا تسرفوا nehyinin vurûdu ekl ve şurbun vücûduna mütevakkıfdır. Ve infâk ve sevâb-ı infâk, infâka ve infâk mâl-ı dünyânın vücûduna mütevakkıftır. وقس على هذا ساير الاشياء.

-40-

Tefsîr-i kavluhu aleyhisselâm;[665]

ما مات ölmedi من مات şol kimse ki öldü الا وتمنى illâ temennâ eyleye ان يموت ölmekliği قبل مامات ölmezden **[132b]** evvel. "Mâ" masdariyyedir. ان كان برا Bi-fethi'l-bâ eğer ol meyyit muhsin ve nîgûkâr öldüyse ليكون lâm-ı temenniyye müteallıktır. الي البر اعجل Mevti temennâ etmesi hasenâtına a'cel olmasından ötürüdür وان كان فاجرا eğer ol meyyit fâcir olursa, ليقل فجوره onun fücûru kalîl olmadan ötürü temennâ eder.

-41-

دربیان آنک ما سوی الله هر چیزی؛[666]

وهو يطعمكم ولا يطعم چو اوست * نيست حق ماكول وآكل لحم و پوست

["Sizi doyuran O'dur, kendisiyse -bir şey ile- beslenmez." O'nun vasfıdır. Allah yemez de yenilmez de, etten ve deriden değildir O.] 5/726

Sûre-i En'âm'da[667] işârettir.[668] قُل اَغَيْرَ اللَّهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا Ey nâsıran ve ma'bûden mef'ûl-i sânîsidir اتخذ'nin ve evveli ğayradır. Ve istifhâm, inkâr içindir Allah'dan ğayrının velî ittihâzını. Takdîr-i kelâm; de yâ Muhammed küffâra, "Allah'dan ğayrıyı ben ma'bûd ve nâsır mı ittihâz ederim?" Ya'nî etmezem. فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ Cerle sıfattır Allah'a ve nasbla medhiyyet üzere de kıraattir. Ve ref'le mübtedâ-yı mahzûfun haberi olur اي مبدعهما وَهُوَ .وعن ابن عباس ما عرفت المعني الفاطر حتي آتاني اعرابيا مختصمان في بئر فقال احدهما فطرتها اي ابتدئتها.ومخرهما يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ ey قُلْ اِنِّي اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ .يَرْزَقُ وَلَا يُرْزَقُ De yâ Muhammed bunlara; "Tahkīkan ben emr olundum evvel İslâm'a dâhil olan ve itaat ve intiyâd eyleyen ben olam." Zîrâ

---

[665] 30.bölüm başlığıdır; Peygamber'in -ona selâm olsun- "Hiç kimse öldükten sonra keşke daha önce ölmüş olsaydım demeden ölmez. İyiyse iyiliğe ulaşmaya acele eder, kötüyse kötülüğünün azalmasını diler." hadîsinin tefsîri.

[666] 35.bölüm başlığıdır; Tanrı'dan başka her şey.

[667] L, 147a: + olan âyete.

[668] قلْ أَغَيْرَ اللّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلاَ يُطْعَمُ قُلْ إِنِّيَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ: De ki: "Göklerin ve yerin yaratıcısı olan, beslediği hâlde beslenmeye ihtiyacı olmayan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim." De ki: "Bana, (Allah'a) teslim olanların ilki olmam emredildi ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma (denildi)." (En'âm 6/14)

Nebî ümmetine sâbıkdır İslâm'da. وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ya'nîوقيل لي ولا تكون ya'nî bana denildi ki elbette sen müşrikînden olma. Alâ irâdeti'l-kavldir.

-42-

Beyit;

گفت المرء مع محبوبه * لا يفک القلب من مطلوبه

[O, "Kişi sevdiğiyle birliktedir." buyurdu, çünkü gönül arzuladığı şeyden ayrılmaz.] 5/747

Bu hadîse işârettir ki Enes ibn-i Mâlik'den mervîdir ki kâle; جاء رجل الى النبى ءم فقال يا رسول الله متي قيام الساعة، قال اعددت لها قال ما اعددت لها كثرة صلوة ولا صيام اني احب الله ورسوله قال ءم المرء مع من احب قال اني فما رايت المسلمين فرحوا بشيئ بعد الإسلام كفرحهم بهذا وفي حديث آخر من تشبه قوما وهو منهم ومن احب قوما حشر في زمرتهم.[669]

-43-

[132a] Beyit;

بين ايدي خلفهم سدا مباش * كه نبينى خصم را وآن خصم فاش

[Onların önlerinde, artlarında bir engel vardır -zümresinden- olma. Çünkü sen düşmanı görmezsin, düşman ise apaçık meydandadır.] 5/751

Ya'nî ol gürûhdan olma ki onları iki sed pîş ve peslerinden ihâta eyledi ve dîde-i basîretlerin perde-i gaflet pûşîde kıldı. Sûre-i Yâsîn'de bu âyete işârettir ki وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ سَدّا[670] قال القاشانى اى من جهة الالَهِيَّة سدا من حجاب ظهور النفس والصفات المستولية علي القلب منعهم من .ai من جهة البدنية حجابا من حجاب المطبيعة الجسمانية ولذاتها المانعة لا "ومن خلفهم سدا" .النظر الي حجاب الحق متثالهم الأوامر والنواهي فمنعهم من العمل الصالح فاغشيناهم بالانفماس في الغواشي الهيولانية فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ قدامهم ووراءهم .بأنهم محبوسون في المطمورة الجهالة

-44-

669 İbnü'l-Mubârek, **el-Müsned**, (nşr. Subḥî el-Bedrî es-Sâmirrâʾî), Mektebetu'l-Maʿârif, Riyad 1407/1987, s. 8.

670 وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ: Biz, onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler. (Yâsîn 36/9)

كشتن خليل زاغ؛[671]

گفت انظرنی الی یوم الجزا * کاشکی گفتی که تبنا ربنا

[-İblis- "Bana ceza gününe kadar süre ver" dedi keşke, "Rabb'imiz tevbe ettik" deseydi.] 5/769

Bu âyet Sûre-i A'râf'da ve Sâd'da vâki' olmuşdur. فَأَنْظِرْنِى[672] قَالَ رَبِّ ey امهلني yevm-i kıyâmete dek. اِلَي يَوْمِ يُبْعَثُون.ولاتمتني قَالَ اِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ[673] Cenâb-ı Hakk dedi ki; tahkīkan sen mehil verilmişlerdensin ey şeytân.

-45-

بيان اين حديث؛[674]

ارحموا ثلاثا Üç kimseye rahmet edin; عزيز قوم ذل Bedeldir selâseden veyâ mübtedâyı mahzûfun haberidir. Ya'nî ehadehüm birisi bir kavmin azîzidir ki zelîl oldu. وغني قوم افتقر Biri dahî bir kavmin ganîsidir ki fakîr ola. وعالما ياعب به الجهال Ve biri dahî şol âlime merhamettir ki cühhâl onu istihzâ edip onu lu'b edeler.

-46/47-

Beyit;

گفت پیغامبر که رحم آرید بر * جان من کان غنیافافتقر

والذی کان عزیزا فاحتقر * او صفیا عالما بین المضر

[Peygamber "zenginken fakir olana acıyın" dedi.] 5/823

[Büyükken hakir düşene, bilgisizler arasında kalmış tertemiz bilgine acıyın.] 5/824

Yâhut safî ola âlim beyne ehli'd-darar.

---

671 36.bölüm başlığıdır; Halîl (a.s) kargayı öldürmesinin işâreti.

672 İblis, "Ey Rabbim! Öyle ise bana insanların diriltilecekleri güne kadar mühlet ver" dedi. (Sâd 38/79)

673 Allah da, "Sen süre verilenlerdensin" dedi. (A'râf 7/15)

674 38.bölüm başlığıdır; Peygamber -ona selâm olsun- şöyle buyurdu; "Şu üç kişiye acıyın, kavminin büyüğü iken zillete düşene, zenginken yoksul olana ve bilgisizlerin oyuncağı olan bilgine." Hadisin kaynağı: İbn-i Abdilber, Câmiu'l-Beyâni'l-İlm, I, s. 523.

-48-

قصئ محبوس شدن آن آهوبچه ؛[675]

În-hadîs [676].عن ابی هریره رم روی مسلم عنه قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الإسلام بدأ غریبا Bedee mehmûzu'l-lâmdır ya'nî zâhir oldu İslâm tahkīkan garîben. وسیعود کما بدأ **[133b]** Ve an karîb avdet eyler zâhir olduğu gibi. Ya'nî dîn ve İslâm'ın zamân-ı evvelde zuhûru garîb idi kimse rağbet[677] etmezdi illa nâdir. Ve kıyâmete karîb ke'l-evvel ola kimse rağbet etmeye illâ kalîl veyâhût muzâf-ı mukadder ola. Ya'nî ان اهل الدین في الزمان الاول کانوا غرباء ینکرهم فطوبي للغرباء، فطوبي للغرباء، " .الناس ولا یخالطونهم وکان تعیشهم بین اقاربهم کتعیش الغرباء وسیکون کذا في الآخر طوب "فطوبي للغرباء mastardır طاب-یطیب'dan. بشرا Gibi ve رجعي gibi.

-49-

خوارزمشاه؛[678]

گفت لا ینظر الی تصویر کم * فابتغوا ذا القلب فی تدبیر کم

[-Peygamber- "Allah sizin suretlerinize bakmaz, işlerinizde bir gönül sahibi arayın." buyurmuştur.] 5/869

Hazreti Peygamber buyururlar ki; ان الله لا ینظر الی صورکم ولا الی اعمالکم بل ینظر الی قلوبکم ونیاتکم.[679] Ma'nâ-yı hadîs vâzıh musarra'-ı sânî pes taleb eylen kalp sâhibini kalbinizde ve tedbîrinizde.

-50-

Tefsîr;[680]

---

675 39.bölüm başlığıdır; O ceylan yavrusunun eşekler ahırında hapse düşmesinin hikâyesi.

676 Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, s. 115.

677 L, 148a: + ve muhabbet.

678 40.bölüm başlığıdır; Muhammed Harezmşah'ın tamamı râfizî olan Sebzvar şehrini savaşla alması; onların, canlarının bağışlanmasını dilemesi.

679 Müslim, **Sahîh-i Müslim**, Kitâbü'l-Birr, 9, (Hadis no: 2564).

680 42.bölüm başlığıdır; "Yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini gördüm." -âyetinin- tefsîri. Allah o zayıf inekleri aç aslanların tabiatında yaratmıştı, böylece o yedi zayıf ineği iştahla yediler. O inek sûretlerinin hayâli rüyâ aynasında -gerçek inek sûretinde- göründüyse de sen anlama bak.

إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَات[681] Bu âyet-i kerîme sûre-i Yûsuf'dadır.[682] وَقَالَ الْمَلِكُ Azîz Mısır ya'nî Reyyân bin el-Velîd dedi kavmine ki; اني اري tahkīkan ben gördüm menâmda سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ yedi tâne semîn öküzler görürüm ki يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ ol semîn sığırları yedi arık sığır yer görürüm. وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ ve yedi dahî tâze, yeşil sünbüleler görürüm ki onların dâneleri mün'akid olmuş. وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ ve âhiri de sünbüle-i yâbise dahî görürüm ki onlar ol sünbülât-ı hudrîyi helâk edip yerler. "Simân", semîn ve semînenin cem'idir. Ve "icâf"arık nesneye derler. "Acefâ"nın cem'idir alâ gayri'l-kıyâs. Ve افعل-فعلا'nın cem'i kıyâsda فعل gelmek idi. Ya'nî عجف vezninde lâkin hamle'n-nakîz alâ'n-nakîz bunların. Pes semânete haml eylediklerinden icâf derler. يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ pes a'yân-ı ulemâ ve hukemâyı da'vet edip dedi ki; أَيُّهَا الْمَلَأُ Ben sizden bu vâkı'anın ta'bîrin isterin. أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ Benim rüyâmda ne der, siz bana fetvâ verin ve ta'bîr eylen. إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ Eğer siz rü'yâyı ta'bîr ederseniz من العبور وهو المجاوزة والانتقال من الصور الخيالية الي المعاني النفسانية التي هي مثالها. Pes ta'bîr; suver-i hayâliyyeyi âlem-i zâhire nakl etmek olucak. Ta'bîr iki kısımdır; biri menâmda mer'î olan suver-i hayâliyyeyi[683] âlem-i nefsâniyyeye[684] ta'bîrdir. Ve biri dahî bu âlemde olan suver-i hayâliyyeyi ta'bîr[685] zîrâ bu âlem hakīkate nisbet aynı hayâldir. Nitekim Şeyh buyurur: Şiir;

كل ما في الكون وهم او خيال * او عكس او مرايا او ظلال. Ve hadîste dahî buyururlar ki; الناس ينام فاذا ماتوا انتبهوا Pes ehl-i kemâl bu dünyâyı hûb u hayâl ve her kârın ve ahvâl ve pür-melâlin serî'e'z-zevâl görür ve onu ta'bîr eder. Nitekim Hazreti Mevlânâ bu âyetin ma'nâsını bu âlem-i zâhirede görülen[686] ahvâl üzere tevil ve ta'bîr buyurup derler ki "bakarâtin simânin"den murâd, ten pervirân-i ehl-i zamân ve "bakarâtin icâfin"den murâd, makbûlân-ı dergâh-ı Hakk'dır derler ki vücûd-ı şerîflerin riyâzat ve mücâhede ile lâgar ve nahîf kılmışlardır. Eğer ki sûreten evvelki o semînlerle yekrenk hemcins ve hemten dürür. Lâkin bi-hasebi'l-ma'nâ her biri şır şır hüdâ ve bîhemtâ dürürler.

-51-

[681] Bölüm başlığının devâmıdır.

[682] وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنبُلاَتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِن كُنتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ: Kral, "Ben rüyamda yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görüyorum. Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız, rüyamı bana yorumlayın" dedi. (Yûsuf 12/43)

[683] L, 149b: + ta'bîrdir.

[684] L, 149b: - âlem-i nefsâniyye.

[685] L, 149b: - ve biri dahi bu âlemde olan suver-i hayâliyyeyi ta'bîr.

[686] N nüshasında "görülen" derken کور kısmı düşmüştür.

Beyit;

در درون شیران بدند آن لاغران * ورنه گاوان را نبودندی خوران

[O zayıf inekler aslında aslandılar, yoksa inekleri yiyemezlerdi.] 5/934

-52-

Tefsîr;[687]

والتين والزيتون[689] [688]لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ İncîr ve zeytûn hakkı için. Bu iki meyveye tahsîs-i kasem ol cihettendir ki incîr serî‘u’l-hazm bir gıdâ-yı latîf ve fazl-ı pür-devâ-yı şerîfdir ki kesîru’n-nef‘ ve müleyyini’t-tab‘ ve muhalli’l-balğam mutahhiri’l kâtı‘u’l-bevâsîr ve mezîlü’l-remli’l-mesâne ve nâfi‘u’n-nekros ve fâtihu’s-süddetü’t-tıhal ve’l-kebettir. Ve zeytûn dahî bir fâkihe-i tayyibe ve bir latîfedir ve onun dahî eğer dühûnunda ve ger meyvesinde nice menâfi‘-i kesîre vardır. Ve ba‘zılar muzâf takdîr edip ورب اليتين demişler. وطور سنين Dahî Mûsâ’nın münâcaat eylediği Tûr-ı Sînâ hakkı için sinîn ve sînâ ol mevzi‘anın ismidir. وهذا البلد الأمين Ve şu emîn olan şehr-i Mekke hakkı için. Ba‘zılar tevil edip “tîn”den murâd **[134b]** ‘ulûm-ı dîn, ve “zeytûn”dan murâd ma‘rifet-i yakîndir ki sebebi tenvîr-i kulûb-i ârifîndir. Ve Tûr-ı Sînâ’dan murâd rûh-ı muallâ-yı Muhammedi’l-Mustafâ’dır ki tecellî-i Hakk’a mazhar ve mücellâdır. Ve “beled-i emîn”den murâd[690] kalb-i pür-temkînleridir ki âfât-ı taallukāt-ı kevniyyeden masûn ve hasîndir.لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ cevâb kasemdir. Tahkīkan biz halk eyledik insanı ahsen-i ta‘dîlde sûreten ve ma‘nen. Sûrette intisâb-ı kāmetle ve ahsen-i şekl ve heyetle müşerref kıldı. Ve ma‘nâda muttasıf kıldı hayâtla ve ilim ve irâdet ve sem‘ ve basar ve tekellümle ve gayr-ı zâlik من السفات الإلهية التي هي ال من الصفات الربانية و قد عبر بعض العلماء عن ذلك بقوله خلق الله آدم علي صورته. ”ثُمَّ رَدَدْنَاهُ“ Ondan sonra ol insanı biz red eyledik اسفل السافلين âlem-i ednâya ve[691] mertebe-i denînin ednâ mertebesine ki erzel-i ömürdür ba‘de’ş-şebâb demişler. Veyâhût âlem-i illiyyînden ahsen-i takvîm ile muttasıf iken esfel-i sâfilîn tabiata red olunması ola. Veyâhût ehl-i nârdan olması ola. اِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ İllâ onlar ki

---

[687] 44 ve 45.bölüm başlıklarıdır; “Biz insanı en güzel şekilde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik” âyetleriyle “Kime ömür verirsek gücünü azaltırız” âyetinin tefsîri. /44. “onu aşağıların en aşağısına çevirdik. Ancak inananlar ve iyi işler yapanlar başkadır; onlara kesintisiz ecir vardır.” -âyetinin tefsîri. /45.

[688] Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. (Tîn 95/4)

[689] Ankaravî Tîn sûresinin birinci âyetinden alarak tefsîrini yapmaya başlıyor.

[690] L, 149a: “Rûh-ı muallâ-yı Muhammed Mustafâ” burada tekrar etmiştir.

[691] L, 149a: - âlem-i ednâya ve.

imân getirdiler ve amel-i sâlih işlediler. Onlar esfeli's-sâfilîn red olunmaz. فَلَهُمْ Onlar için vardır اَجْر غَيْرُ مَمْنُون ecr-i bi-lâ inkıta‘ tâatlerine mukābil ve beliyyâta sabr etmelerine cezâdan ötürü.

-53-

Tefsîr;[692]

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ[693] Cild-i sânînin evâiline karîb murûr etti.

-54-

Beyit;

امة الكفار اضل اعمالهم * امةالايمان اصلح بالهم

[Küfreden toplumun amelleri boşa çıkar, îmân eden toplumsa özleri düzgündür.] 5/996

Ni‘met-i Rahmân'a küfrân üzre olan cemaat amellerin zâyi‘ kıldılar. فَاَمَّا Cemaat-i ehl-i îmân kalplerin ıslâh ettiler şükrân üzre olmaklıkla. Sûre-i Muhammed'de olan âyete işârettir. اِن الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ[694] Şol kimseler ki kâfir oldular ve imtinâ‘ eylediler tarîk-i İslâm'a duhûlden yâhut nâsı men‘ eylediler tarîk-i Allah'dan **[134a]** اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ bunların amellerini Hakk Teâlâ zâlle ve zâyi‘a kıldı. Ya‘nî mekârim-i ahlâk fekk-i üsârâ ve sıla-i rahim ve ri‘âyetehüm cevâr ve bunlara mânend amellerin cümle sebâ' mensûr kıldı. وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ[695] Ve şol kimseler ki îman getirdiler ve amel-i sâliha işlediler. Eğer ehl-i kitâptan ve ger gayrından zîrâ cümle-yi âmdır. وَالَّذِينَ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَي مُحَمّد Ve dahî şol kimseler ki îmân getirdiler Muhammed üzere nâzil olan Kur'ân'a. وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ Hâlbûkî ol Kur'ân hak ve sâbittir Rabbi'l-âlemînden. كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ Allah Teâlâ bunların seyyiâtını setr eyledi îmânları ve amel-i sâlihleri sebebiyle. وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ Ve hâllerini ve şânlarını dîn ve dünyâda ıslâh eyledi tevfîk ve te'yîdle.

---

[692] 44.bölüm başlığı devamıdır.

[693] Kime uzun ömür verirsek onu yaratılış itibari ile tersine çevririz. (Yasin 36/68.)

[694] الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ: İnkâr edenler ve Allah yolundan alıkoyanlar var ya; işte, Allah onların bütün amellerini boşa çıkarmıştır. (Muhammed 47/1)

[695] وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ: İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Muhammed'e indirilene -ki o Rablerinden gelen haktır- inananların ise Allah günahlarını örtmüş ve hâllerini düzeltmiştir. (Muhammed 47/2)

-55-

خوش كند دلشان كه اصلح بالهم * رد من بعد التوى انزالهم

[-Allah- onların gönüllerini hoş eder, hallerini düzeltir. Onlara verdiklerini bitip tükendikten sonra yine verir.] 5/1005

Hôş eyler Hakk Teâlâ ehl-i îmânın kalplerini ki ıslâh eyledi hâllerini ve bâllerini.رد من بعد التوى Red olunur helâk oldukdan sonra bunların nüzûllerini ya‘nî neşv u nemâları. توى "Tâ" ile mâl helâk olmaya derler bâb-ı râbi‘den.

-56-

يخرج الحى من الميت بدان * كه عدم آمد اميد عبدان

[-Allah- ölüden diri çıkarır. Bil ki yokluk, kulluk edenlerin umududur.] 5/1019

Sûre-i ‘Âl-i İmrân'da bu âyete işârettir ki[696] قُلِ اللهُمَّ de yâ Muhammed ey bâr-ı Hüdâ مَالِكَ الْمُلْكِ ey cemi‘-i mülkün mâliki ve mutasarrıfı تُؤْتِي الْمُلْكَ mülkü ve pâdişahlığı i‘tâ edersin مَنْ تَشَاءُ dilediğin kimseye. وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ Ve nez‘ kılarsın istediğin kimseden. Mülkden murâd, ya zâhir mülkü ola veyâ nübüvvet ve risâlet mülkü ola ki Benî İsrâîl'den nez‘ edip Benî İsmâîl'e verdi. Veyâhût mülk tevfîk ve hidâyet ola. وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ Ve azîz kılarsın her kimi ki dileyip[697] isteyesin ulûm ve ma‘ârifle. وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ Ve zelîl kılarsın dilediğini küfr ve ‘isyânla بيدك الخير kabza-i tasarrufundadır cemi‘-i hayr. إِنَّكَ عَلَي كُلِّ شَيْئٍ قَدِيرٌ **[135b]** Tahkīkan sen her şeye kādirsin. تولج الليل في النهار Leyli îlâc ve idhâl eylersin. nehârda. وَتُولَج النهار في الليل[698] Ve nehârı da îlâc eylersin leylde. وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ Ve hayyı,[699] meyyit olan şeylerden ihrâc edersin. Meselâ nutfeden insan ve beydadan hayvânı veyâhût ehl-i küfürden ehl-i îmânı ve nâdândan ehl-i irfânı. وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ Ve ihrâc edersin mürdeyi zindeden, beyza ve nutfe-i hayvânı ve insandan ve ehl-i isyânı[700]

---

[696] قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَن تَشَاء وَتَنزِعُ الْمُلْكَ مِمَّن تَشَاء وَتُعِزُّ مَن تَشَاء وَتُذِلُّ مَن تَشَاء بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىَ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ: De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin." (Al-i İmrân 3/26)

[697] L, 150a: - dileyip.

[698] Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsin. (Al-i İmrân 3/27)

[699] L, 150a: ve dahî.

[700] L, 150a: - ehl-i isyân.

ehl-i îmândan ihrâc gibi. وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ Ve rızık verirsin dilediğin kula eğer zâhiren ve eğer bâtınen hesâbsız ve adedsiz.

-57-

Beyit;

قل اعوذت خواند باید کاي أحد ⁎ حین ز نفاثات افقان وز عقد

[-İşte o zaman- Ey tek ve bir Allah, şu üfürükçülerden elaman, şu düğümlerden elaman diye "Deki O'na sığınırım" -sûresini- okuman gerekir.] 5/1042

Tefsîri cild-i râbi'de murûr etti زاد شه hikâyesinde.[701]

-58-

Tefsîr;

قوله ءم لَا بُدّ مِنْ قَرِين[702] Lâzımdır elbette bir karînden ki bi-lâ mufârakat يُدْفَنُ مَعَكَ seninle bile defn olunur. وَهُوَ حَيٌّ Hâlbûkî ol karînin zindedir. وَتُدْفَنُ مَعَهُ وَاَنْتَ مَيِّتٌ Ve sen onunla bile defn olursun. Hâlbûkî sen meyyitsin. ان كان Eğer ol karînin كَرِيمًا kerîm olursa اَكْرَمَكَ sana ikrâm eyler. وَاِنْ كَانَ لَئِيمًا Ve eğer leîm olursa اَسْلَمَكَ senden selâmeti izâle eder. Hemze selb içindir. وذلك الكرين Ol[703] mezkûr olan karîn عملك senin amelindir. فأصلحهوا Ol amelini ıslâh eyle ماستطعت kudret ve istidâatin oldukça.

-59-

Beyit;

استعینوا في الحرف یا ذا النهی ⁎ من کریم صالح من اهلها

[Ey akıl sahipleri, meslek edinmede o işin ehli olan, düzgün bir kişiden yardım isteyin.] 5/1056

---

[701] Bkz. 4. Cild 66. Beyit.

[702] 47.bölüm başlığıdır: Mustafâ'nın -ona selâm olsun- "Sana, diri olduğu halde seninle birlikte gömülecek bir dost gerek. Sen ölü olduğun halde o seninle gömülür. İyiyse sana iyilik eder. Kötüyse de seni kötülüğe ulaştırır. İşte bu dost amelindir. Gücün yettiği kadar düzelt onu." hadîsinin tefsîri. Hadisin kaynağı; Musâfir Ḥâcî (ö.420/1029), **el-Erbaʿûn el-Buldâniyye**, s. 53.

[703] L, 151b: + eğer

Muâvenet taleb eylen her hiref ve san‘atın tahsîlinde ey akıl sâhipleri kerîm olan ve sâlih olan kimseden ki ol hirefinin ehlinden ola.

-60-

Beyit;

اطلب الدر اخی وسط الصدف * واطلب الفن من اصحاب الحرف

[Ey kardeş, inciyi sedefin içinde ara, mesleği meslek sahiplerinden iste.] 5/1057

Ey benim birâderim, dürrü sedef ortasında taleb eyle, her yerde dür ve her sedef dahî pür olmaz. وطلب الفن من ارباب الحرف **[135a]** Her fenni taleb eyle san‘at sâhiplerinden. Pes âhengerden zergerlik ve kefşgerden dirûgerlik[704] ta‘allum olunmak hilâf-ı âdettir. Kezâlik ehl-i sûretten, ehl-i sîret ve ehl-i zâhirden, ehl-i bâtın taleb olunmaz.

-61-

Beyit;

ان رایتم ناصحین انصفوا * بادروا التعلیم لا تستنکفوا

[Öğüt verenleri gördüğünüzde insâfa gelin, öğrenmeye çalışın, çekinmeyin.] 5/1058

Eğer siz nâsih ve vâzıhları görürseniz insâf eylen veyâhût insât eylen. Zîrâ انصتوا da nüshadır. Ve تعلیم ya‘nî onun öğrenmesine mübâdere ve müsâra‘a eylen ve âr eylemen.

-62-

Beyit;

تا دلش را شرح آن سازد ضیا * پس الم نشرح بفرماید خدا

[-İlâhi- ışık bu sırları onun gönlüne açınca, işte o zaman Allah “-senin göğsünü- açmadık mı” buyurur] 5/1066

[704] Dirûgerlik: Marangoz anlamında olan dürgerlik kelimesidir.

Ta sâlikin gönlüne ol fakrın şerh ve keşfî ziyâ vere. Pes اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ[705] buyurur habîbine Hüdâ. Zîrâ her kimin ki sadrı nûr-ı ma‘rifetle münşerih ola, ol kimse الم نشرح لك esrârıyla mu‘azzez ola. Ve اَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ envârıyla müşerref olmuş olur. Nitekim Cenâb-ı İzzet habîbine buyurur اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ istifhâmdır alâ vechi'l-inkâr nef-yi şerhî. Ya‘nî biz senin sadrını şerh eylemedik mi? Şerh eyledik. Ve şerh-i sadr ibârettir kuvve-i kutsiyye ile müeyyid ve kemâlât-ı ünsiyye ile mücellâ olmadan ve zîk-ı cehâlet mürtefi‘ olup mahalline ulûm ve hikem ve ma‘ârif hulûl etmeden.

-63-

Beyit;

در نگر در شرح دل در اندرون * تا نیاید طعنهی لا تبصرون

[Kendi içinde gönlünün -nasıl- açıldığına bir bak da "siz görmezsiniz" kınaması seni de bulmasın.] 5/1072

Tefsîri cild-i râbi‘de لابه كردن قبطي'de[706] murûr etti.

-64-

Tefsîr;

وَهُوَ مَعَكُمْ[707] Bu âyet sûre-i Hadîd'dir.[708] هُوَ الَّذِي Ol Allah'dır ki خَلَقَ السَّمَاتِ والْاَرْضَ âsumân u zemîni halk eyledi, فِي سِتَّتِ اَيَّامٍ altı günde. ثُمَّ اسْتَوَي عَلَى الْعَرْشِ İstîlâ eyledi veyâhût kasd eyledi arşın tedbîrine ve ona mütaallık olan umûruna alâ vefki'l-irâde. يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ Bilir ol Allah ne şey dâhil oldu arza tuhmdan ve emvâttan ve katarâttan ve bunlar emsâli. وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا Ve ne şey çıkar nebâtât ve ma‘deniyyât ve defâyın ve künûz ve uyûndan وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ ve dahî bilir ol nesneyi ki semâdan nüzûl eder bârân ve berf ve melâike ve ahkâm **[136b]** her ne ise. وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا Ve bilir Allah her ne şey ki ‘urûc eyleye

---

[705] İnşirâh 94/1.

[706] 4.cild 131.bölüm başlığıdır; Dostluk ve kardeşlik hakkı için Nil'den kendin için alıyormuş gibi bir testi su doldurup bana ver de içeyim. Çünkü siz Sıptîler (İsrâiloğulları) kendiniz için Nil'den su doldurduğunuzda saf su oluyor, ama biz Kıptîler doldurduğumuzda saf kan oluyor, diye Kıptî'nin Sıptî'ye yalvarması. Detaylı bilgi için bkz.; 4. cild 76 numaralı beyit.

[707] 48.bölüm başlığıdır; "O sizinle birliktedir" âyetinin tefsîri.

[708] هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ: O, gökleri ve yeri altı günde (altı evrede) yaratan, sonra Arş'a kurulandır. Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni, oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir. (Hadîd 57/4)

ol semâvâta eğer a‘mâl-i insâni ve ger melâike-i rûhânî ve bunlar emsâli şeyleri. وَهُوَ مَعَكُمْ Ve ol Allah sizinledir ilm ve kudretiyle umûmen, ve fazl u rahmetle husûsen. اَيْنَ مَا كُنْتُمْ Her ne yerde ki olasız ya‘nî bu ma‘iyet ilim ve kudretiyle sizden münfek olmaz bir hâlde. وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ Ve Allah Teâlâ her ne işlerseniz onu görücüdür. Pes ona göre cezâ verir.

-65-

Hadîs;

قوله ﷺ من جعل الهموم هما واحدا[709] Şol kimseye ki gamlarını def‘ edip bir gam kalsa ya‘nî dünyâ elemlerini zâil kılıp hemân gam-ı Hakk kılsa كفاه الله ساير همومه Allah Teâlâ onun sâyir humûmuna kâfî ola ve her meûnetine vâfî ola ومن تفرقت به الهموم ve şol kimsenin ki müteferrik ola humûmu ve gumûmu, لا يبالي الله Allah Teâlâ kayırmaz واد منها هلك في اي[710] ol humûmdan kangı vâdide olursa onu helâk etmesini.

-66-

در بیان آنک مرد بدکار چون متمکن؛[711]

اخبرنى (اَرَاَيْتَ الَّذِى يَنْهَى)[712] Ma‘nâsı verilir zîrâ rü’yet merîden ihbâra sebebdir. Pes istifhâm mütaallak-ı rü’yetten istihbâr macrâsına cârî oldu. Ve hitâb her hitâba sâlih olan kimseye ola. Veyâhût nâhî olan Ebû Cehil’e ola. Zîrâ sebeb-i nüzûlü budur ki; Ebû Cehil kavmi içinde lâf urup dedi ki: “Her ne zaman ki Muhammed’i salâtta görem başını ayağımla tepem ve onu men‘ ve nehy eyleyem.” Pes bir gün salâtta görüp ikdâm eyledi ki rencîde kıla hemândem akabına rucû‘ eyledi. Sûâl eylediler ki: “Yâ Ebâ’l-Hakem, ne oldu sana?” Dedi ki: “Benimle onun mâbeyninde ateşten bir hendek gördüm.” Pes Cenâb-ı İzzet buyurur ki: “Bana haber ver ey rü’yet-i sâlih olan kimse veyâhût ey nâhî olan kâfir şol kimseden ki nehy eyledi ol abd-i azîmu’-Şânı.” tenkîri tefhîm içindir. إذا صلي Salât kıldığı vakitte اَرَاَيْتَ **[136a]** ol kâfir-i nâhîye hitâptır. Ya‘nî haber ver bana ey kâfir اِنْ كَانَ ol Muhammed olduysa عَلَى الْهُدَى dîn-i hak üzere olduysa اَوْ اَمَرَ بِالتَّقْوَى veyâhût nâsa îmân ve

[709] 49.bölüm başlığıdır; Mustafâ’nın -ona selâm olsun- “Dertlerini tek bir dert haline getirenin öteki dertlerini Allah giderir. Dertleri darmadağın olanı hangi vadide helak edeceğini umursamaz” hadîsinin tefsîri. Hadisin kaynağı: İbn Ebî Şeybe, **Müsned**, I, s. 232.

[710] L, 152b: + شيئ.

[711] 53.bölüm başlığıdır; kötülük işleyen adam, kötülükte karar kılıp iyi işler işleyenlerin ikbalinden eser gördümü şeytân kesilir.

[712] Namaz kılarken bir kulu -Peygamber’i namazdan men edeni- görmedin mi? (Alak 30/9,10)

amel-i sâlih emreylerse niçün onu nehy eylersin. Pes her kim aslında bednihâd ola sâlih ve sedâd ve takvâ ve reşâd üzre olanları istemez.

-67-

Beyit;

از وفای حق تو بسته دیدهء * اذکروا اذکرکم نشنیدهئ

[Oysa sen Allah ahdine vefâdan gözünü yummuşsun. "Beni anın bende sizi anayım" -âyetini- duymadın mı?] 5/1182

Sûre-i Bakara'da olan âyete işârettir.[713] Buyururlar; فَاذْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ Hakk Teâlâ buyurur; "Kullarım siz beni zikr eylen ta'at ve ibâdetle, ben sizi rahmet ve mağfiretle zikr edeyim." Veyâhût siz beni zikr eylen tenhâda ben sizi zikr edem mele-i a'lâda. وَاشْكُرُوا لِى وَلَا تَكْفُرُونِ Ve benim ni'am-i zâhire ve bâtınıma şükür eylen ve küfrân üzere olman.

-68-

Beyit;

گوش نه اوفوا به عهدی گوش دار * تا که اوفی عهدکم آید ز یار

[Kulak ver "ahdime vefâ edin" -âyetini- duy da dosttan sana "ahdinize vefâ edeyim" -nidâsı- gelsin] 5/1183

Sûre-i Bakara'dadır.[714] يَا بَنِي اِسْرَائِيلَ Ey Ya'kûb oğulları اُذْكُرُوا yâd eylen نِعْمَتِي benim ni'metlerimi. Lafz-ı ni'met vâhid ve ma'nâda cemi'dir. اَلَّتِي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ Ol ni'metleri ki mahzan cûd ve fazlımdan sizin âbâ u ecdâdınız üzre in'âm kıldım. Ve ecdâdınıza in'âm hemân sizedir. Zîrâ mâ-bihi'l-iftihârınız onlardır. وَاَوْفُوا Vefâ eylen بِعَهْدِي benim ahdime ki Tevrât'ta Peygamber'im hakkında sizinle akd kıldım. Veyâhût âlem-i elestte olan ahd ola. اُوفِ بِعَهْدِكُمْ Eğer benim emrim yerine götürüp ahdime vefâ eylerseniz bende sizinle kıldığım ahde cezâ ve rahmet ve mağfiretten her ne ise vefâ ederim. Bu âyetin eğerçi

---

[713] فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلاَ تَكْفُرُونِ: Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin. (Bakara 2/152)

[714] يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ: Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun. (Bakara 2/40)

vurûdu hâsdır, lâkin hükmü cümleye âm ve şâmildir. وَاِيَّايَ فَارْهَبُوا Hemân benden havf edin. Zîrâ mef‘ûlün takdîminde tahsîs vardır.

-69-

پر سیدن آن پادشاه؛[715]

چونک او حی الرب الی النحل آمدست * خانهی وحیش پر از حلوا شدست

[“-Rabbin- bal arısına vahyetti” -âyeti- geldi de onun vahiy evi tatlılarla doldu.] 5/1229

Sûre-i Nahl’de olan âyete işârettir.[716] وَاَوْحَى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ Vahiy lügatta işârete ve kelâm-ı hafîye **[137b]** derler ki, ‘inde’l-hukemâ ve ulemâ iki kısımdır; ya bi-vâsıtati’s-sefîr ola veyâ bi-gayr-i vâsıtati’s-sefîr ola. Vâsıta-i sefîrle olana vahy-i mutlak derler ki enbiyâdan ‘ulu’l-azm olan selâtîne bi-vesîleti’l-melek olan vahiy gibi. Veyâ bi-gayr-i vâsıtati’l-melek olursa ona vahy-i gayr-ı mutlak, vahy-i kalb derler. Pes bu takdîrce bu mahalde ilhâm ma‘nâsınadır. Ya‘nî Rabb’in nahle ilhâm ve kulûbuna kazf eyledi ve bunlara ta‘lîm ve tefhîm eyledi şol vecih üzre ki لَا يَعْلَمُ اِلَّا الْعَلِيمُ الْخَبِير. (أَنِ اتَّخِذِي) En-i müfessire ola. Zîrâ ايحي ma‘nâ-yı kavl mutezammındır. Veyâ masdariyye ola[717] اي باتخذي demek ola. Ya‘nî Rabb’in zenbûrlara ilhâm eyledi “İttihâz eylen ey zenbûrlar!” demeklikle. مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا Dağlardan hâneler ve âşiyânelar ittihâz eylen.وَمِنَ الشَّجَرِ Dahî ağaçlardan وَمِمَّا يَعْرِشُونَ dahî nâsın merfû‘ları olan urûş ve sukûfdan وقيل المراد به ما يرفعه الناس وينبونه النحل. Pes bu takdîrce ma‘nâ; ey nahl buyût ittihâz eylen eşcâr ve cibâlden eğer sizin erbâbınız yoksa. Ve illâ ittihâz eylen sizin için binâ eyledikleri urûşu. ثُمَّ كُلِى[718] Ondan sonra ekl eyle ey nahl مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ her şukûfenin envâ‘ından telh ve şîrîn her ne ise. فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ “Fâ” şart-ı mahzûfa cevâptır. Kaçan sen ol şukûfelerden ekl eyledinse ey nahl pes sülûk eyle Rabb’inin tarîkine ki sâlike ilhâm ve ifhâm eyledi ol tarîki amel-i aselde. Veyâhût kaçan ol simârdan ekl olduk da mevâzı‘-ı ba‘îdede. Pes sülûk eylen ey zenbûrân-ı tarîk buyûtünüze ki Rabb’iniz her yerinize i‘lâm eyledi ki asla tarîk-i âşiyânınızı

---

[715] 55.bölüm başlığıdır; pâdişâhın -peygamberlik iddiasına kalkışan kişiye- sorması.

[716] وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ: Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin.” (Nahl 16/68)

[717] L, 153b: بان اتخذي.

[718] ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلاً يَخْرُجُ مِن بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاء لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ: “Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yaylım) yollarına gir.” Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir (toplum) için bir ibret vardır. (Nahl 16/69)

yitirmezsiz. ذُلُلًا Zülül, zelîlin cem‘idir, subûlden hâldir. Takdîr-i kelâm; sâlik olun sübül-i Rabb’inize. Ol sübül size müzellel ve mesehhel olduğu hâlde. “فَاسْلُكِي”nin **[137a]** zamîrinden hâl olmakda câyizdir. Ya‘nî sen sâlik ol ey nahl zülül ve münkād olduğun hâlde Rabb’inin emrine. يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا Cümle-i müste’nifedir. Onlardan zuhûr eden sun‘-ı bedî‘in acîbu’ş-şânını beyân içindir. Hitâbdan udûl olunup izhâr-ı kudret ve hikmet-i şurû‘ olundu. Ya‘nî ol nahlin derûnundan hurûc eder شَرَابٌ şol asel ki. Ve asele şarâb ta‘bîri مما يشرب به kabîlinden olduğu içindir. مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ Ol aselin elvânı muhtelifdir bi-hasebi ihtilâf. Sen ey nahl kimi ebyaz ve kimi esved ve kimi ahmer ve kimi asferdir. فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ Ol aselde nâs için şifâ vardır. Yâ bi-nefse şâfîdir emrâz-ı balgamiyyeye şifâsı gibi. Veyâ memzûca bi-gayri sâyir emrâza şâfî olduğu gibi. Zîrâ katî az ma‘cûn vardır ki asel ona dâhil olmaya. Kattâde’den mervîdir ki bir gün bir kimse Hazreti Rasûl’e gelip; فقال يشتكي بطن اخي. فقال ءم اسقه العسل فذهب ثم رجع قد سقيته فما نفع فقال اذهب واسقه عسلا فقد صدق الله وكذب بطن اخيك .وسقاه وشفاه الله[719] اِنَّ فِي ذَلِكَ ya‘nî mezkûr olan acâyib kudret Allah’da vardır, لَاٰيَةٌ alâmet-i azîme vardır. لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ Tefekkür ve i‘tibâr eyleyen kavim için. Ma‘nâ-yı beyt; çünkü Rabbü’l-âlemînin zenbûra îhâ ve ilhâmı gelmiştir Kur’ân’da, mukarrer olmuştur Furkân’da. Pes O’nun ilhâmındandır ki ol zenbûrun hâne-i vahyi helvâdan pür olmuştur. Pes müstegar midir ve muhal midir ki Hakk Teâlâ, insan eşref-i mahlûkken onlara her kârda vahiy ve ilhâm kılmaya. Bâ-husûs ki meşâyıhdan ola. Pes bi-lâ vâsıta Cenâb-ı Hakk bunlara ilhâm ve îhâ eylemesi mukarrer ve mukannendir.

-70-

Beyit;

اين كه كرمناست وبلا مي رود * وحيش از زبور كمتر كي بود

[“Biz onu yücelttik” -âyetine mazhâr- olan yücelere gidene -gelen- vahiy, arıdan aşağı kalır mı hiç?] 5/1231

Buyurdukları bu ma‘nâya işârettir. Tefsîri cild-i sânînin âhirinde murûr etti.

-71-

[719] Bir adam Hz. Peygamber’e geldi ve kardeşinin karnından şikayet ettiğini söyledi. Rasûl (a.s) ona bal yemesini söyledi ve adam gitti. Sonra döndü ve dedi ki: “Yedirdik fakat bal ona fayda vermedi.” Hz. Peygamber dedi ki git ve ona bal yedir. Allah doğru söyler, senin kardeşinin karnı yalan söylüyor. Onu yedir Allah ona şifa verir.”

Beyit;

نه تو اعطیناک کوثر خواندهء * پس چرا خشکی وتشنه ماندهء

[Sen "Biz sana kevseri verdik" -âyetini- okumadın mı? Okuduysan niye böyle kupkuru, susuz kalakaldın?] 5/1232

Tahkīkan Yâ Muhammed biz sana i'tâ eyledik. [720]اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ de **[138b]** kıraatir. الكوثر bir vezn-i fû'il kesretten me'hûz ola. اي الخير الكثير المفرط من العلم والعمل و شرف الدارين. وعن نبي ءم قال الكوثر نهر في الجنة وعدنيه ربي فيه الخير كثير احلي من العسل ابرد من الثلج واللين من الزبر وابيض من اللبن خافتاه الزبرجة واوانيه من فضة لا يظمأ من شرب منه ابدا. Ve ba'zılar kevserden murâd evlâd-ı Rasûl'dür demişler. Ve ba'zılar ulemâ-yı ümmettir demişler. Bu mahalle münâsib olan da budur. فَصَلِّ لِرَبِّكَ Muhâtabdan gâyibe iltifâttır. Pes sen de ki salâta müdâvemet eyle وَانْحَرْ dahî kurbanı zebh eyle. Ba'zılar salâtı, salât-ı 'îd ile tefsîr edip نحر اضحي'ye almışlar. اِنَّ شَانِئَكَ Tahkīkan sana buğz eyleyen هُوَ الْاَبْتَرْ oldur ki mânâda [721] evlâd ve insâli olmaya.[722] Fe emmâ senin evlâd-ı ma'neviyyen ki meşâyıh ve ulemâdır. İlâ inkirâz deveran ziyâde olup her biri azîmu'ş-şân ile ünvân bulmadadır. Ekser-i ehl-i tahkīk kevseri ilim ve amelle âraste olan âlim-i billahdır ki her kim onların şarâb-ı amellerinden ve çeşme-i mağriferlerinden nûş ede ölmez ve min ba'din 'atşân olmaz.

-72-

عاشق خدمت تتجافي جنوبهم عن المضاجع؛[723]

Sûre-i Secde-i Elif Lâm Mîm'dedir.[724] ای ترتفع وتبتاعد Ya'nî tebâud eyler ve kalkar bu müteheccidînin cenbleri mezca'larında. يَدْعُونَ رَبَّهُمْ Hâldir "cünûbühüm" zamîrinden. Ya'nî dâ'în ve 'âbidîn oldukları hâlde ol Allah'a. خَوْفًا وَطَمَعًا Mef'ûl-i lehdir. ای لاجل خوفهم وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ .من السخط الله وطمعهم من رحمته Ve bizim verdiğimiz rızıkdan infâk ederler bizim rızâmıza. Ve teheccüd hakkında bu hadîs-i sahîha vardır ki; قال اذا جمع الله الاولين والأخرين

[720] Kevser 108/1.
[721] L, 154b: akabinde.
[722] L, 154b: kalmaya.
[723] 56.bölüm başlığıdır; Sevgilisine hizmetlerini, vefâsını sayıp döken aşığın hikâyesi.
[724] تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ: Onlar, korkarak ve ümid ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar. (Secde 32/16)

نادي مناد بصوة سميع الخلايق كلهم فيقول ليقم الذين تتجافي في جنوبهم عن المضاجع فيقومون وهم قليل ثم يقول ليقم الذين يحمدون الله في البأساء والضراء فيقومون وهم قليل فيدخلون الجنة جميعا ثم يحاسب ساير الناس. **[138a]**

-73-

در بيان يكى پرسيد از عالمى عارف كى وامر آمد مصطفى ءم كى بدين خصال ان التبع ملة إبراهيم؛[725]

[ان التبع ملة ابراهيم] Sûre-i Nahl'da olan bu âyete işâret[726] buyururlar ki ثُمَّ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ ya'nî İbrâhîm nice hasene i'tâ edip ictibâ kıldıkdan sonra sana vahiy eyledik biz Yâ Muhammed, اِنَّ اتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرَاهِيمَ tevhîdde ve tevhîde rıfkla da'vet eylemede ve îrâd-ı delâyil kılmada merraten ba'de uhrâ İbrâhîm'in milletine ittibâ' etmekliği sana vahiy kıldık. حَنِيفًا Gayrından ona mâyil olduğun hâlde. وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ Ve İbrâhîm müşrikînden değildir. Nitekim Yahûda ve küfre zü'm ederler. Belki kıdvetü'l-muhakkikîndir ve bu mahalde ekser-i mesnevîde فَاتَّبِعُ مِلَّةَ اِبْرَاهِيمَ kitâbet olunmuştur. Lâkin galattır, nâsihler hatâ eylediğinden ekser kâtib öyle kitâbet etmişlerdir. Zîrâ فاتبع lafzında "fâ" ile emr-i hâzır âyet yokdur. فَاتَّبِعُوا Âl-i İmrân'da vardır cemi' ile. Lâkin Yahûdi'lere emirdir ve âhir-i Nisâda واتبع vardır. Sîga-yı mâzîdir. Mâ hasale ekser nüshada ma'nâya varmadıklarından فاتبع kitâbet olunmuşdur. اما ان اتبع ابراهيم'dir sahîhi. Ve bu âyet قد كان لكم اسوة حسنة في ابراهيم Sûre-i Mümtehine'dir.[727] Ya'nî tahkīk sizin için vardır İbrâhîm'de, şol haslet-i hamîde[728] ki ona iktidâ olunur ve ol üsve-i hasene ki ona ittibâ' kılınır. والذين معه Ve dahî şol kimselerde ki onunla biledir. Ve ona îmân getirmişlerdir. اِذْ قَالُوا Zikr eyle Yâ Muhammed şol vakti ki İbrâhîm ve onunla me'an olan mü'minler dediler لِقَوْمِهِمْ kavimlerine bizden

---

[725] 57.bölüm başlığıdır; Birisi, ârif bir bilgine "Bir kimse namazda sesli sesli ağlasa, ah edip inlese namazı bozulur mu?" diye sordu. -Bilgin- "Onun adı gözyaşıdır. O ağlayan ne görmüştür de -ağlamıştır ona bakmak lazım-" diye cevap verdi. Allah şevkiyle veyâ bir günâhına pişmanlığından ağlarsa bozulmaz. Hatta daha da olgunlaşır. Çünkü "kalp huzuru olmadan namaz olmaz." Bedenindeki hastalığı veyâ evlâdının ayrılığını görüp ağladıysa namazı bozulur. Çünkü namazın temeli bedenden, evlattan vaz geçmektir. İbrâhîm gibi hani. Namazının tam olması için oğlunu kurban ediyor, bedenini Nemrud'un ateşine atıyordu. Mustafâ'ya -ona selâm olsun- "İbrâhîm'in dinine uy, İbrâhîm'de sizin için güzel bir örnek vardır." hasletine uyması için emir gelmişti.

[726] ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ: Sonra da sana, "Hakka yönelen İbrahim'in dinine uy. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi" diye vahyettik. (Nahl 16/123)

[727] قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَاء مِنكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاء أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللّهِ وَحْدَهُ إِلاَّ قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّهِ مِن شَيْءٍ رَّبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ: İbrahim'de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir" demişlerdi. Yalnız İbrahim'in, babasına, "Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez" sözü başka. Onlar şöyle dediler: "Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır. (Mümtehine 60/4).

[728] L, 154a: hamiyyette ki.

ülfet ve muhabbet istemen, اَنَا بُرَاءُ مِنْكُمْ tahkīkan biz sizden berîyiz. وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّه Ve sizin Allah'dan gayrı ibâdet eylediklerinizden dahî bîzârız.

-74-

كريهء شيخ زويت لى الارض كريى بسيار؛[729]

Bu hadîs-i şerîfe işâret **[139b]** buyururlar ki; قال ءم زُوِيَتْ لِي الأَرضُ[730] ey طويت ya'nî arz benim için tay olundu. فأرانيت مشارقها ومغاربها Pes ben gösterildim ya'nî bana gösterildi ol arzın meşârikı ve meğâribi سَيَبْلُغُ مُلْكُ أُمَّتِي an karîb, bâliğ ve vâsıl olur benim ümmetimin mülkü الي ما زويت لي الأرض bana arz tay olduğu mikdârı. Pes ol mürîd-i sâdık dedi ki eğer girye-i şeyhe ve onun tahkīkine vâsıl olursan زويت لي الأرض dersin nihâyetsiz. Ya'nî arz-ı vücûd bana tay olup esrâr-ı şuhûda vâsıl oldum diyesin ol mertebede nice kerre. Asıl meşârikde olan hadîs budur ki Sevbân'dan İmâm Müslim münferiden rivâyet buyururlar;قال ءم ان الله زوي لي الأرض اي جمعها فرأيت مشارقها ومغاربها وسيبلغ ملك امتي الي زوي لي منها.

-75-

دستان كنيزک وخر كل ناقص ملعوم؛[731]

كل ناقص ملعوم Hadîsdir. Ya'nî كل نظر وفهم ناقص ملعون zîrâ kül lafz-ı mutlak olduğundan nâkıs zâhire bile şumûlü olur. Lâkin zikr-i mutlak irâde-i mukayyed kabîlindendir. Nitekim bu âyetin ma'nâsı noksân zâhirin mahalli merhamet olmamasın müş'ardır. لَيْسَ عَلَي الْأَعْمَي حَرَجٌ[732] üzere[733] harec yoktur. وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ hastaya dahî harec yoktur. وَلَا عَلَى الْاعْرَجِ حَرَجٌ ve a'raca dahî kezâlik. Zîrâ bunlar ma'zûrlardır gazâda ve ba'zı tekâlif-i şer'iyyede bunlara harec olmaz.

-76-

دستان؛

[729] 58.bölüm başlığıdır; -O şeyhin ağlayışına- eğer ulaşabilirsen "Yeryüzü bana dürüldü" diye çokça şükretmelisin.
[730] İbn Abdilber, el-İstizkâr, IV, s. 38.
[731] 59.bölüm başlığıdır; Hanımının eşeğiyle şehvetini gideren câriyenin hikâyesi… Her eksik bakış ve anlayış yerilmiştir. Yoksa görünüşte bedenleri kusurlu olanlara acınmıştır, yerilmemiştir onlar. "Köre güçlük yok" -âyetini- okusana. -Bu âyet- güçlüğü de, laneti de, azarlamayı da, gazabı da gidermiştir.
[732] Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. (Nûr 24/61)
[733] L, 155b: + a'mâ.

تو عذاب الخزی بشیو از نبی * در چنین ننگن مکن جان را فدی

[Zillet azabını Kur'ân'dan işitte böyle bir utançla canını feda etme.] 5/1391

Secde-i Hâ-mîm'de olan âyete işârettir.[734] فَأَرْسَلْنَا Pes biz irsâl eyledik عَلَيْهِمْ Âd kavminin üzerine رِيحًا صَرصَرًا şol bâd-ı bârideyi ki şiddet-i burûdetinden onları helâk eyledi من الصر وهو البرد الذي يجمع ويقبض او من الصرير Bu takdîrce âsıfe ve şedîdü's-savt demek olur. فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ Nahisenin cem'idir. Şevval'in âhir çehârşenbesinden bir **[139a]** çehârşenbesine dek demişler. لِنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الحَيَاةِ الدُّنْيَا Ya'nî biz Âd kavmine bâd-ı sarsarı irsâl eyledik eyyâm-ı nahsede bunlara izâka eylemeden ötürü rüsvâlık azâbını hayât-ı dünyâda. وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ اَخْزَى Tahkīkan âhiretin azâbı eşeddir fezâhat ve rüsvâlık cihetinden. وَهُمْ لَا يُبْصَرُونَ Hâlbûkî bunlar görmezler.

-77-

Beyit;

دانه کمتر خور مکن چندین رفو * چون کلوا خواندی بخوان لاسترفوا

[Yemi az ye bu kadar oburluk etme "Yiyin" -emrini- okudun ya "isrâf etmeyiniz"i de oku.] 5/1407

Tefsîri an karîb murûr etti.[735]

-78-

تمثیل تلقین شیخ مرید را؛[736]

لَاتُحَرِّكْ بِهِ bu âyetin sebeb-i nüzûlü Hazret risâlet-i penâh kable ilkā'-i Cebrâîl kıraat-i Kur'ân'a mübâdere ederlerdi. Cenâb-ı İzzet onu nehy edip buyurdular ki; yâ Muhammed tahrîk etme ol Kur'ân'a لِسَانَكَ zebânını 'inde ilkāi'l-vahy لِتَعْجَلَ بِهِ ol Kur'ân'ı ala'l-aceleti ahzdan ötürü. اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ Tahkīkan bizim üzerimizdedir onun cem'i senin

[734] فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ لِّنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَى وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ: Biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o mutsuz kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azâbı elbette daha rezil edicidir. Onlara yardım da edilmez. (Fussilet 41/16)

[735] Bkz. 5. Cild 38 numaralı beyit.

[736] 60.bölüm başlığıdır; Hakk'ın telkînine güç yetiremeyen, Hakk'a yakınlığı olmayan ümmete peygamberin, müritlere de şeyhin telkîni, insana yakınlığı olmadığı için ondan telkin alamayan papağanın haline benzer. Yüce Allah şeyhi, papağana benzeyen müridin önüne bir ayna gibi koyar da aynanın arkasından ona telkinde bulunur. "Dilini onunla oynatıp durma, -Onun sözü- kendisine vahyedilen vahiyden başka bir şey değildir." İşte sonu olmayan meselenin başlangıcı budur…

sadrındaki min-ba‘de senden gâyib olmaya وَقُرْآنَه ve lisânında onun kıraatini isbât etmen. فَإِذَا قَرَأْنَاهُ Pes kaçan biz ol Kur’ân’ın kıraatini itmâm eyledik de lisân-ı Cebrâîl’den senin üzerine ki فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ pes ittibâ‘ eyle ol Cebrâîl’in kıraatine. Bu âyet “lâ üksimu”dadır.[737] Bundan murâd budur ki vârisân-ı Hazreti Nebî dahî mürîdlerine Rûhu’l-kuds gibidir tefhîmde ve Cenâb-ı Hakk bunların âyine-i vücûdundan tûtiyân-ı ehibbâ ve esdıkâya tekellüm edip irşâd ve ta‘lîmdedir. ان هو الا وحي يوحي Hazreti Peygamber’in nutkları vahyi hak olduğu gibi. Meşâyıhın dahî buyurdukları değildir illâ vahiydir ki bilâ vâsıta-i sefîr onlara Cenâb-ı Hak ilkā eylemişdir. Hevâ-yı nefsâniyye ve iğvâ-yı şeytâniyye ile meşûb değildir.

-79-

قصئ ضروان؛[738]

چون يفر المرء آيد من اخيه * يهرب المولود يوما من ابيه

[“Kişi kardeşinden kaçar, o gün çocuk babasından ürker” -dendiği- zaman gelince.] 5/1500

[140b] Bu âyet sûre-i Abese’dedir.[739] Tefsîri cild-i sâlisde رسيدن خواجه وقوم’de geçti. Ma‘nâ-yı beyt; çünkim insanın firârı vakti gele birâderinden, birâder[740] ve babadan[741] mevlûd hârib olur ol günde.[742] Pes ol günün vuku‘undan evvel bugün pâdişâh-ı hakīki ile âşinâlık kesb eyle tâ ol pür mihnet olan günde destgîrin ola.

-80-

Beyit;

تو بمانى با فغان اندر لحد * لا تذرنى فرد خواهان از احد

[737] لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ، إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ، فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ: (Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. (Kıyâme 75/16,17,18)

[738] 62.bölüm başlığıdır; Darvan’lıların hikayesi.

[739] يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ: O gün kişi kaçar, kardeşinden (Abese 80/34)

[740] Birâzer şeklinde yazılmıştır. Mana itibari ile birader olarak değiştirdik.

[741] L, 156b: - birâder ve babadan.

[742] L, 156b: + pederinden.

[Sense mezarda feryad figan ederek o tek Allah'a "Beni yalnız bırakma" diye yalvaracaksın.] 5/1524

Sûre-i Enbiyâ'da olan âyete işârettir.[743] وَذَكَرِيَّا Yâd eyle Yâ Muhammed Zekeriyyâ Peygamber'i. إِذْ نَادَى رَبَّهُ şol vakitte ki nidâ ve duâ eyledi Rabb'isine ve dedi; رَبِّ ey benim Rabb'im. لَا تَذَرْنِي فَرْدًا Beni tenhâ ve vahîd koma mirâsımı âhza bir veled ver وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ hâlbûkî Sen vârislerin hayırlısısın eğer bana bir vâris vermezsen kayırmazım Sen kâfisin. Ma'nâ-yı beyt; sen kalırsın ey bîcân-ı[744] insan efgân-günân makbere içinde. لا تذرني فردا bu cümle hâldir تو بماني'den. Ya'nî beni ferd koma dediğin hâlde خواهان احد ve tazarru'-günân bî-meded olduğun hâlde. Beyt برک عيشي به کور خويش فرست، کس نيارد ز پس ز پيش فرست muktezâsınca mukaddem tedârik edip enîs ve celîsin ve ta'âm ve şarâb ve zahîre-i nefîsin hâne-i gûre irsâl eyle, tâkim ol sarây-ı pür-vahşette haşyet ve dehşete mübtelâ olmayasın.

-81-

Beyit;

آنچنان دلهاکه بدشان ما ومن * نعدشان شدت بل اشد قدسوه

[Bizliğe, benliğe yakalanan böyle gönüller, -o öğütlere karşı- "taşdan da katı" diye nitelendiler.] 5/1536

Sûre-i Bakara'da olan âyete işârettir.[745] ثُم قَسَتْ قُلُوبُكُمْ Kasvet ibârettir kemâl-i gılzetten me'a's-salâbeti. Ve hitâb Hazreti Peygamber ile mu'âsır olan Benî İsrâîl'edir. Pes saht ve ğalîz oldu sizin kulûbunuz ey Benî İsrâîl مِنْ بَعْد ذَلِكَ ba'de ihyâi'l-katîl. ذلك'nin müşârun ileyhi Hazreti Mûsâ zamânında hayât bulan katîldir. Kıssası ikinci **[140a]** cildde murûr etti. Pes hitâb Hazret'in zamânında olanlara olcak. Ya'nî onun ahbâr ve delâyilin istimâ' eyledikden sonra kalbiniz ğalîz oldu. فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ Pes ol sizin kulûbunuz hacer gibidir ğılzet ve kasâvette. اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً Belki eşed ve ezyeddir kasvet ve ğılzet cihetinden

[743] وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ: Zekeriya'yı da hatırla. Hani o, Rabbine, "Rabbim! Beni tek başıma bırakma. Sen varislerin en hayırlısısın" diye dua etmişti. (Enbiyâ 21/89)

[744] L, 156b: bîçâre.

[745] ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّن بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاء وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّهِ وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ: Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir. (Bakara 2/74)

hicâre üzre veyâhût el-tahayyür[746] veyâ bi-ma‘ne’r-rediyye[747] ola. Pes takdîr-i kelâm demek olur ki her kim bu sıfatla muttasıf olan kulûb şânını ve hâlini bilmek isterse onu hacere teşbîh eylesin ve isterse hacerden eşed şeye teşbîh eylesin ki hadîddir. Ve ehl-i me‘ânî derler ki kasvet isti‘âredir vasfı kalpde mevâız ve nüsâyihin adem-i te’sîrinden. وَإِنَّ[748] الحِجَارَة Ve tahkīkan[749] hicâreden لَمَا يَتَفَجَّرُ “lâm” inneyi te’kîd içindir bi-ma‘nâ elbette ما o şeydir ki يتفجر revân ve cârî olur مِنْهُ ol hacerden الأَنْهَارُ nehirler Nîl ve Ceyhûn ve Fırât gibi. Zîrâ menba‘ları senkistân dağlardandır وَإِنَّ مِنْهَا ve tahkīkan ol hicârdan ba‘zısı ما ol şeydir ki elbette يَشَّقَّقُ ey يتشقق taşakkuk eyler ya‘nî yarılır فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ pes hurûc eder ondan mâ’-ı lezîz وَإِنَّ مِنْهَا ve tahkīkan ol hicârede vardır لما ol hacer ki elbette يَهْبِطُ hubût ve düşer a‘lâdan esfele. مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ Allah havfından. Nitekim Tûr dağı pâre pâre olduğu gibi. Ba‘zı ulemâ haşyet-i hicâre mecâzen emrullaha inkiyâdından. Ya‘nî her ne ki Hüdâ murâd eyleye taşlar imtina‘ eylemez. Ammâ gelip Benî Âdem emr-i Hakk’a ba‘de’l-fehm yine muhâlefet üzeredir. وما الله بغافل Allah Teâlâ gâfil değildir. عما Şol şeyden ki تعملون siz işlersiniz ey Yahûdiler. “Yâ” ile kıraattir alâ tarîki’l-iltifât. Ma‘nâ-yı beyt; ancileyin gökler ki Hakk kelâmı kabûl etmeyeler. Ve ما ve من kaydında giriftâr olalar. Onların sıfatı oldu kasvet ve gılzette **[141b]** hacerden eşed oldu. Zîrâ hicâre haşyetullahdan müteessir ve münfail olur. Ammâ ما ve من ile muttasıf olan kalp Allah’dan haşyet üzere olamaz.

-82-

مخلوقی کر ترا ازو ظلمی رسد؛[750]

قال الجدار للوتد لم تشقنی قال الوتد انظر الی من یدقنی[751]

[Duvar çiviye “Beni niye yaralıyorsun” der, çivi de “Sen beni çakana bak” der.]

Dîvâr, mîha dedikim; “Niçin beni şak eyleyib bana zahmet ve meşekkat verirsin?” Mîh da duvâra dedikim; “Nazar eyle beni dak eyleyen kimesneye.”

-83-

[746] L, 156a: + ma‘ne’t-tahyîr.
[747] L, 156a: terdîl.
[748] L, 156a: + من.
[749] L, 156a: + ba‘zı.
[750] 69.bölüm başlığıdır; Sana, kendisinden bir zulüm erişen bir varlık, gerçekte bir alete benzer.
[751] 69.bölüm başlığının devamıdır.

جواب آمدن کی؛[752]

فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ[753] Ya‘nî sizden biriniz nefsini hulkūma yetiştikte hîn-i nez‘de وَأَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ siz ey hâzır olanlar ol hînde ona nazar edersiz, onun ğamerâttan olan ahvâline.وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ Ve biz ol muhtazara akrabız, مِنْكُمْ sizden ilmen ve tasarrufen ve kudreten. Siz ol muhtazarın âsar-ı şiddetinden gayrı ahvâlini müşâhede edemezsiz. [754]وَلَكِن لَا تُبْصِرُونَ Lâkin siz bizim kurbumuzu müşâhede edemezsiz kemâl-i gafletinizden. Bu âyet sûre-i Vâkıa’dadır.[755]

-84-

Beyit;

می زند جان در جهان آبکون * هعره یا لیت قومی یعلمون

[Can şu su rengi dünyada “Keşke kavmim bilseydi” diye naralar atmada.] 5/1740

Bu cildin dîbâcesinde tefsîri murûr etti.[756]

-85-

Beyit;

کر نخواهد بی بدن جان تو زیست * فی السماء رزقکم روزی کیست

[Canın bedensiz yaşamayı istemezse “Rızkınız göktedir” -müjdesi- kime nasip olacak?] 5/1742

Tefsîri cild-i sâninin âhirinde ve gayrı yerinde bir nice kere murûr etti.

-86-

---

[752] 70.bölüm başlığıdır; -Allah’dan-: “Ey Azrâîl sebepler, sebepler hastalıkları ve kılıç yarası gözüne görünmeyene senin yaptığın iş de görünmez. Çünkü sen o sebeplerden bile daha gizlisin. Ama -sonuçta- sen de bir sebepsin. Hatta öyle olur ki hastaya “Allah ona sizden yakındır ama siz görmezsiniz” sırrı bile gizli kalmaz.” diye cevâp vermesi.

[753] Can boğaza geldiğinde onu geri döndürsenize. (Vâkı‘a 56/83).

[754] 70. bölüm başlığında geçen ayettir.

[755] وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ * وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَكِن لَّا تُبْصِرُونَ: Oysa siz o zaman bakıp durursunuz. Biz ise ona sizden daha yakınız. Fakat siz göremezsiniz. (Vâkıa 56/84-85).

[756] Bkz. Dîbâce şerhi.

فما يرجى من رحمة الله[757] Allah'ın rahmetinden ricâ olunmasının beyânındadır. Öyle Allah ki معطي النعم قبل استحقاقها bu cümle-i sıfattır lafzatullaha. Ya'nî ubbâdına i'tâ edicidir ni'am-ı kesîreyi kable istihkâku'n-ni'am وهو الذي ol Allah'dır ki ينزل الغيث mugîs olan şeyleri veyâ matarı tenzîl eder. من بعد ما قنطوا Maknûd ve me'yûs oldukdan sonra. Bu âyet sûre-i Hâ-mîm "ayn sîn gâf"dadır.[758] Ve âhiri budur ki وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ ve neşr eyler rahmetini a'lâya ve esfele وَهُوَ الْوَلِيُّ ol Allah'dır ki karîbdir ubbâdına veyâhût tevellî eder kullarının umûrunu **[141a]** الْحَمِيدُ hamd ve senâ olunmuştur. رب بعد يورث قربا Nice ba'ad vardır ki kurbeti mûrisdir. ورب معصية ميمونة Ve nice ma'siyet vardır ki mübârekdir ve yeminlenmiştir ki tevbeye sebep olur. Meselen Hazreti Ömer'in kasd-ı Rasûlullah[759] edip bir güzîde olması gibi. Bunun emsâli bî-kıyasdır. ورب سعادة Ve nice sa'adet vardır ki تأتي من حيث يرجي النقم ol sa'âdet gelir nakm recâ olduğu haşiyyetten. ليعلم ان الله يبدل سياتهم حسنات Tâ biline ki tahkīkan Allah Teâlâ tebdîl eyler bu insandan tâib olanların seyyiâtını hasenâta.

-87-

Beyit;

ما فر ستاديم از چرخ نهم * كيميا يصلح لكم اعمالكم

[Biz dokuzuncu kat gökten "Amellerinizi düzeltsin" iksirini gönderdik.]
5/1851

Sûre-i Ahzâb'da olan âyete işârettir.[760] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آَمَنُوا Ey Allah'ın vahdâniyyetin tasdîk edenler. اِتَّقُوا اللَّهَ İttikā eylen Allah'dan her şeyde lâsiyyemâ irtikâb-ı mekrûhât ve seyyiâtta; perhiz eylen îzâ-ı Rasûl'den. وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا Ve deyin kelâm-ı râst ve dürüst ve murâd zıddından nehydir. Ya'nî kizb söylemen. Ve ba'zılar kavl-i sedîd lâ ilâhe illahlah'dır demişler. اَعْمَالَكُمْ[761] يُصْلِحْ لَكُمْ Ya'nî sizi a'mâl-i sâlihaya tevfîk eyleye. Veyâhût

---

[757] 73.bölüm başlığının açıklamasıdır; "Kul daha hak etmeden ona nimetler veren Yüce Allah'ın rahmetinden umulan şeyler hakkında. O insanlar umutsuzluğa düştükten sonra yağmur yağdırır. Nice uzaklık vardır ki yakınlığı getirir. Nice kutlu günah vardır, nice saadet vardır ki kötülük umulan şeyden meydana gelir. Bunlar Allah'ın onların kötülüklerini iyiliklere çevirdiğinin bilinmesi içindir."

[758] الْحَمِيدُ الْوَلِيُّ وَهُوَ رَحْمَتَهُ وَيَنشُرُ قَنَطُوا مَا بَعْدِ مِن الْغَيْثَ يُنَزِّلُ الَّذِي وَهُوَ : "Herkes ümidini kesmişken yağmuru indiren ve ikramını yayan O'dur. O asıl dosttur ve yaptığını güzel yapar." (Şûrâ 42/28)

[759] L: - Allah.

[760] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا: "Ey îmân edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin." (Ahzâb 33/70)

[761] يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَن يُطِعْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا: Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır. (Ahzâb 33/71)

sizin için ıslâh eyleye kabûl etmekle ve sevâb vermekle onun mukābelesinde. وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ Ve zünûbunuzu mağfiret eyleye a‘mâl ve akvâlde istikāmetiniz sebebiyle.[762] وَمَن يُطِعْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ Ve şol kimse ki evâmir ve nevâhîde Allah’a ve Rasûl’üne itaat eyleye. فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا Tahkīkan fâyiz ve hâyiz oldu ol kimse necât-ı azîme ve devlet-i kerîme dünyâda hamîd ve âhirette sa‘îd olmak mukarrerdir. Ma‘nâ-yı beyt; biz irsâl eyledik dokuzuncu felekten ki arş-ı a‘lâdır. يُصْلِحْ لَكُمْ Kimyâsını ya‘nî ibâdımızın biz a‘mâlini ıslâh ederiz mağfiret ve rahmetimizle. Pes onlara bizim ıslâhımız aynı kimyâdır.

-88-

آنچه بیان کرده می شود صورت قصه است؛[763]

كيف يأتى النظم لى والقلفيه * بعد ما ضاعت اصول العافيه

[Sağlığım afiyetim gittikten sonra, nasıl şiir söyler, kafiye bulurum?] 5/1893

[142b] Ne hâlle gelir bana nazım ve kâfiye. Usûl-i âfiyet ki sıhhattir ve akl ve zikrdir ve zâyi‘ oldukdan sonra nice nazım ve kâfiye hâsıl olur. İ‘tizâr buyururlar ki aşk ile akıl mâni‘atü’l-cem‘dir. Pes herbâr ki aşk-ı sultânî istilâ ede asesvâr-ı girîzân olur ve nazım ve kâfiye akıl ve fikrin kârıdır. İmdi ma‘zûr olsun aşk gelip usûl-i âfiyeti benden zâyi‘ kıldı. Pes nice benden nazım ve kâfiye ve sıhhat ve âfiye hâsıl olur. النظم Ye’tînin fâilidir, ve العافيه ona ma‘tûftur, بعد ما’da masdariyyedir. اصول Zâ‘atin fâilidir, muzâfdır âfiyyete.

-89-

Beyit;

ما جنون واحد لى فى الشجون * بل جنون فى جنون فى جنون

[Kederler içinde deliliğim bir çeşit değil ki. Delilik içinde delilik var bende delilik içinde delilik.] 5/1894

[762] L, 157a: sebebiyle.

[763] 75.bölüm başlığıdır; Söylenenler hikâyenin suretinden ibarettir. Sureti anlayabileceklerin anlayışına, onların tasavvur aynalarına göre söylenmiştir.

Cünûn-ı vâhid değildir benim hüzünlerde olan cünûnum. Şecen hüzne derler. Belki cünûn içre cünûndur.[764] Pes akıl ve sükûn nice kalır lâkin bu cünûn aynı fünûndur. Ve Muhammed Mağribî buyururlar: Nazım; جنانى فوق غايات الجنون * كنونى من جيب ذوفنون[765]

-90-

Beyit;

ذاب جسمى من اشارات الكني * منذ عاينت البقاء فى الفنا

[Bekâyı fenâda göreli beri, gizemli işâretler yüzünden bedenim eridi.] 5/1895

ذاب جسمى Benim tenim eridi اشاراة الكني gizli ve pûşîde olan işâretlerden şol zamandan beriki mu'âyene ve müşâhede kıldım bekā-yı da. فنا İbârettir abdin vücûd-i mevhûmîsinin izmihlâlinden ve بقا ibârettir zuhûr-ı zât-ı ahâdiyyetten. Herbâr ki sâlik vücûdunu nur-ı tevhîdle fânî kıldıkda hicâb-ı ta'ayyünât ve teşahhusât fenâsı mikdârı çeşm-i şuhûdundan mürtefi' olup, vahdet-i vücûd zuhûra gelip فناي من لم يكن، بقاي من لم يزل hâline ve makâmına vâsıl olur.

-91-

Beyit;

يا محير العقل فتان الحجى * ما سواک للعقول مرتجى

[Ey akla sığınak olan, fikirleri fitneye düşüren, akılların senden başka bir umut yeri yok.] 5/1911

Ey akılları hayrân kılıcı ve fehm ve idrâkleri meftûn edici mahbûb senden gayrı yokdur uşşâkın akıllarına **[142a]** mürtecâ ve maksûd. حجى Bi-kesri'l-hâ-i akla derler.

-92-

Beyit;

ما اشتهيت العقل منذ جننتنى * ما حسدت الحسن منذ زينتنى

[764] L, 158b: + cenûn içre cenûn.
[765] Trc; Kimdir benim deliliğim deliliklerin ötesindedir. Benim delililiğim ilimler sahibi bir deliliktir.

[Beni deli ettiğinden beri aklı hiç arzulamadım. Beni süslediğinden beri güzelliğe hiç haset etmedim.] 5/1912

Ey mahbûb-ı hakīki, aklı istemedim beni mecnûn kıladan beri. Zîrâ nihâyet-i idrâk-i ukûl ikâldir ve akıl müşâhede-i vahdete mâni‘ ve hicâbdır. Âşık mâdemki kayd-ı akıldan halâs olmaya müşâhede-i vahdet-i Hakk'a ihtisâs bulmaz. ما حسدت الحسن Hiçbir hüsne reşk ve gıbta eyledim,[766] beni envâr-ı cemâlinle tezyîn eyleyeden beri. Zîrâ cemâl-i hurşîd-i hakīkiyi müşâhede eden zerrât hüsn-i kainâta reşk eylemez. Onun için nazım: [767]

فَكُل مَلِيح حُسْنُهُ مِنْ جَمَالِهَا * مُعَارٌ لَهُ او حُسْنُ كُل مَلْيَحَة.[768]

-93-

Beyit;

هل جنوني في هواک مستطاب * قل بلى والله يجزيک الثواب

[Senin sevdanla çıldırmam güzel değil mi? Evet de, Allah sana hayırlar versin.] 5/1913

"Benim cünûnum senin hevânda müstetâb değil midir?" Deki; بلي müstetâbdır. Zîrâ ona belâ îcâb-ı nefy içindir böyle ma‘nâ verilir. اَللّٰهُ يَجْزِيكَ الثَّوَاب Allah Teâlâ sana sevâb-ı cezâ vere ey mürşid-i kâmil.

-94-

نظر كردن در چارق وپوستين فلينظر الإنسان مم خلق؛[769]

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ[770] Âsumân hakkı için ve dahî vakt-i leylde bâdî ve zâhir olan kevkeb hakkı için. Târık aslında sâlik-i tarîke derler ve örfen leylde gelen kimseye muhtas oldu. Ondan sonra leylde zâhir olan şeylere isti‘mâl olundu. وَمَا اَدْرَيكَ مَا الطَّارِقُ Ve sana ne şey i‘lâm eyledi ki târık ne şeydir ki bilesin, اَلنَّجْمُ الثَّاقِبُ Târık şol kevkeb-i muzi‘dir ki

[766] L, 158a: eylemedim.
[767] L, 158a: + İbn Fârız buyururlar beyt.
[768] Trc.; Her melih tatlı güzel olanın güzelliği onun cemalindendir ve ona bir ariyettir. Aksine her melih olanın güzelliği vardır.
[769] 76.bölüm başlığıdır; "İnsan neden yaratıldığına bir baksın" hükmünce çarıkla posta bakmanın hikmeti.
[770] Tarık 89/1-8.

zîyâsı zulâm-ı leyli nâfiz ola veyâ eflâk-ı sâkib ola. Murâd cins-i nücûm ola veyâhût kevkeb-i ma‘hûd ola zuhal gibi, zühre gibi. اِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ Tahkīkan şân budur ki her nefsin üzerine elbette bir hâfız vardır. Bu takdîrce ان musakkaleden muhaffeftir [لما] “ما” zâyid ve “ل” muhaffefiyle musakkaleyi fâsıladır. Takdîr-i ma‘nâ ان الشإن كل نفس لعليها حافظ. Ve Âsım ve Hamza lemmâyı bi-ma‘nâ الا kıraat eylemişler. Bu takdîrce “in” nâfiye olur. Ya‘nî hiçbir nefis yokdur illâ onun üzerine **[143b]** bir rakîb vardır. Ve bu cümle cevâb kısmıdır. فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ Pes lâzımdır ki insan nazar ede asl-ı îcâd ve mebde’ine مِمَّ خُلِقَ ne şeyden halk olundu. خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ İstifhâmın cevâbıdır. Ya‘nî halk olundu ol insân âb-ı zû defkden. Defk, etmek ve dökmeye derler دفقت الماء دفقا ey صبت ماء دافق ey مصوب nitekim sırr-ı kâtim derler bi-ma‘nâ mektûm. يَخْرُجُ مِنْ بَيْنَ الصُّلْبِ وِالتَّرَايِبِ Öyle mâ-ı dâfik ki hurûc eder racülün sulbünden ve mer’enin sinesi kemiklerinden. اِنَّهُ Ol hâlık için عَلَى رَجْعِهِ ol insanı ba‘de’l-mevt hayâta ve ba‘se i‘âdeye لَقَادِر kādirdir.

-95-

Tefsîr;

وَخَلَقَ الْجَانَّ[771] Sûre-i Rahmân’dadır.[772] Evvelî خَلَقَ الْإِنْسَانَ Allah Teâlâ halk eyledi insanı مِنْ صَلْصَالٍ tîn-i yâbisden كَالْفَخَّارِ öyle tîn-i yâbis ki sagy (meyletmek) gibi muhkem ve huşk olmuş. وَخَلَقَ الْجَانَّ Ve halk eyledi cinlerin babasını مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ şu‘le-i sâfî-i dûddan ki[773] ateşten hâsıldır. فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ Pes ey ins u cin Rabb’inizin kangi ni‘metine tekzîb edersiz ki sizi hâk ve ateşten halk edip, hayât-ı erzânî kıldı ve kavluhu Teâlâ fî iblîs اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ bu âyet sûre-i Kehf’dedir.وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ zikr eyle Yâ Muhammed bizim melâikeye dediğimiz vakti اسْجُدُوا لِآدَمَ secde eylen ey melekler Âdem’e. فَسَجَدُوا Pes cemîan secde eylediler اِلَّا اِبْلِيسَ illâ şeytân istikbâr edip secde eylemedi. كَانَ مِنَ الْجِنِّ Cümle-i müste’nifedir. Mahall-i taklîlde keenne denildi ki niçin secde eylemedi. Pes cevâb onun için ümmete de ki aslı cinden olduğu için. فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ Pes hurûc eyledi Rabb’sinin tâ‘atinden cinnî olduğu sebeple. “Fâ” sebebiyyedir. أَفَتَتَّخِذُونَهُ “Fe” ta‘kîb için ve hemze inkâr ve ta‘cîb içindir. Ya‘nî acebdir ki bu kabâyihine ilminiz akabinde siz ânı وَذُرِّيَّتَهُ ve

---

[771] 77.bölüm başlığıdır; “Cinleri dumansız bir ateşten yarattı.” -âyetiyle- yüce Allah’ın İblis hakkında “O cinlerdendi, -Rabb’inin- buyruğundan dışarı çıktı.” buyurması.

[772] خَلَقَ الْإِنسَانَ مِن صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ * وَخَلَقَ الْجَانَّ مِن مَّارِجٍ مِّن نَّارٍ: Allah, insanı pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı. “Cin”i de yalın bir ateşten yarattı. (Rahmân 55/14,15)

[773] L, 159b: + dedi ki.

dahî **[143a]** evlâdını أَوْلِيَاء مِن دُونِي benden gayrı ahibbâ mı ittihâz eylersiz ya‘nî dost tutman ve bana ‘âsî olman وَهُمْ ve hâlbûkî İblîs ve zürriyyeti لَكُمْ عَدُوٌّ sizin ‘adüvvünüzdür. بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا Ne kim bedeldir İblîs ve zürriyyeti zâlimlere Allah’dan.

-96-

Beyit;

دوزخی که پوست باشد دوستش * داد بدلنا جلودا پوستش

[-Allah- kabuğu kendine dost edinen o cehennemliğin “Derisini değiştiririz” der.] 5/1933

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا[774] Tahkīkan şol kimseler ki bizim delâyil-i vahdetimize ve âyât-ı Kur’ân’a veyâ mu‘cize-i Rasûl’e kâfir oldular. سَوْفَ نُصْلِيهِمْ An karîb biz onları ithâl ederiz نَارًا cehennem ateşine. كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ Herbâr ki bunların derileri pişse ve kemâlin bulsa yanmada, بَدَّلْنَا جُلُودًا غَيْرَهَا biz tebdîl ederiz bir gayrı culûde ki suhte ve puhte olmamış ola. لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ Tâ azâbın zevki bunlara dâyim olmadan ötürü. إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا Tahkīkan Allah Teâlâ gâlibdir ki, kimse hükmüne mâni‘ olamaz. Hakîmdir ki her kârı ber-vefk-ı hikmettir.

-97-

Hadîs;[775]

ارنا الأشياء كما هي معني لو كشف الغطاء[776] Ve ekser nüshada ارينا الأشياء كما هي vâki‘ olmuş.لو كشف الغطاء’ya ve bu mahalle münâsib olan budur ki lâkin bu takdîrce hadîs olmaz. Ya Hazretin kendi kelâmı olur veyâ ekâbir kelâmı olur. Ve Hazreti Ali kelâmı olsa da ba‘îd değildir. Ammâ burda bu suâl gelir ki Hazreti Peygamber ارنا الأشياء dedi ve Hazreti Ali لو كشف الغطاء dedi. Pes bu kelâmın hadîs üzre meziyyeti lâzım gelir ve Hazreti Ali’nin Peygamber üzre tafdîli lâzım gelir. Bu hod câyiz değildir. Pes tevfîk nice olur cevâb-ı

---

774 إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا: Şüphesiz âyetlerimizi inkar edenleri biz ateşe atacağız. Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (Nisâ 4/56)

775 L, 159a: der-ma‘nâ.

776 78.bölüm başlığıdır; “Eşyayı bize olduğu gibi göster” ve “Perde açılsaydı yakînim kalkmazdı.” sözlerinin anlamı hakkında. Hadisin kaynağı: Aliyyülkârî, **Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih**, Daru’l-fikr, Beyrut-Lübnan, c. VIII, 3453.

icmâlî budur ki; Hazreti Ali'nin لو كشف الغطاء buyurmaları umûr-ı âhirete göredir. Ve Hazreti Peygamber'in ارنا الأشياء demeleri umûr-ı risâlet ve teblîğ-i ahkâmdadır. Ve fi'l-hakīka bu umûr-ı uhreviyye gibi değildir. العاقل يكفيه الاشارة. Ya'nî Peygamber[777] du'â ederlerdi ki; اَللّٰهُمَّ اَرِنَا الحقُّ حَقًّا ey beni Rabb'im bana göster senin katında sevâbı ve fâide-i sâbit olan şeyi sâbit **[144b]** göster. وَاَرِنَا الْبَاطِلُ بَاطِلًا Ve bî-fâide olan şeyi bâtıl göster. اللهم ارنا الأشياء كما هي Yâ Rabbi her şeyi bize hakīkatle göster. Ve Hazreti Ali buyururlar ki; لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا eğer perde keşf olup âhiret iyân olsa hiç benim yakînim ziyâde olmaz. Belki umûr-ı âhiret el-ân müşâhede kılmışımdır.

-98-

Beyân;[778]

Ma'şûk-i hakīki âşıkına der ki; معشوقي از عاشق پرسيد اخرج بصفاتى[779] "Hurûc eyle mertebe-i butûndan benim sıfatıma ve ahlâkıma mültebis olduğun hâlde الى خلقى benim mahlûkuma." من رآک رآنى Bir kimse ki seni göre, beni gördü. ومن قصوک قصدنى Ve bir kimse ki sana kasd eyleye bana kasd eyledi. Nitekim Hazreti Peygamber (a.s) buyururlar; من رآنى فقد رآ الحق ve hadîs-i kutsîde Cenâb-ı İzzet buyururlar; من اكرم وليا فقد اكرمني ومن اهان وليا لي فقد بارزني بالمجاربه الي اخره[780]

-99-

Tefsîr;[781]

[777] L, 160b: + hazreti.
[778] L, 160b: + derbeyân.
[779] 80.bölüm başlığıdır; Bir sevgili âşığına "Beni mi daha çok seversin, kendini mi? diye sordu. Aşık "Ben kendimden ölmüşüm, seninle diriyim, kendimden, kendi sıfatlarımdan yok olmuş, seninle var olmuşum. Kendi bilgimi unutmuş senin bilginle alim olmuşum. Kendi gücümü hatırdan çıkarmış, senin gücünle güçlenmişim. Kendimi seversem seni sevmiş olurum, seni seversem kendimi sevmiş olurum." dedi. "Kimde kesin inanç aynası varsa, kendini görse bile Allah'ı görmüş olur." "Sıfatlarımla halka görün, seni gören beni görür; sana yönelen bana yönelir." [denmiştir.] Bu böyle olur gider.
[780] Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXIV, 79.
[781] L, 160a: der-beyân.

يوم تبيض وتسود وجوه[782] Tefsîri cild-i evvelde Zeyd hikâyesinde geçti. Âyet[783] يَوْمَ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا[784] sûre-i Zümerâ'dadır. ويوم تري الذين كذبوا Kıyâmet gününde görürsün şol kimseleri ki kizb eylediler عَلَى اللَّهِ Allah üzre nâ-lâyık vasf edip evlât ve şerîk isnâd eylediler. وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ Bunların yüzlerini kable duhûl-i nâr müsevvede görürsün. Alâmet-i ehl-i cehennem ol ola ki yüzleri siyâh ola. أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ Cehennemde değil midir mütekebbîrinin makâmı?

-100-

Beyit;

من هنا يشفع به پيش علم او

[Onun bilgisinin önünde kim burada şefaatçi olabilir...] 5/2090

O kimdir ki bu mahalde şefaat eyleye onun ilmi önünde.

لاابالى وار الا حلم او

[Onun hilminden başka kim korkusuzca şefaat edebilir.] 5/2090

Bîbâk[785] ve kayırmaksız onun hilmi bu minvâl üzre şefaat eder. Bu hüsne gayrı kimse mâlik değildir. مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ Kimdir ol kimse ki şefaat eyleye Allah katında, illâ meğer O'nun izniyle ola.

-101-

Beyit;

خونبهاي جرم نفس قاتله * هست بر حلمش ديت بر عاقله

[Adam öldürenin kan diyeti padişahın hilmine havale edilmiştir.] 5/2101

---

[782] 82.bölüm başlığıdır; "O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır.", "Allah'a karşı yalan uyduranları yüzleri kapkara olmuş halde görürsün."

[783] L, 160a: kavluhû.

[784] 82.bölüm başlığının devâmında gelen âyettir. وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُواْ عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ: Kıyamet günü Allah'a karşı yalan söyleyenleri görürsün, yüzleri kapkara kesilmiştir. Büyüklük taslayanlar için cehennemde bir yer mi yok? (Zümer 39/60)

[785] Görgüsüz ve cesur olan (lügat-ı remzî, bîbâk maddesi, sayfa 192).

[144a] (قاتله) Ve fâsıka olan nefsin cürmünün diyeti hilm-i Hakk üzredir. Nitekim bir kimse bir kimseyi katl eylese diyeti ve halâsı husûsunda kendi kavmine istizhâr ve i'timâd eyler eyler.[786] Pes ol kâtil kavminin kuvvet ve kudretine i'timâden katle cür'et eder ve cesâret eyler. Pes diyet âkile üzre lâzım. Biz dahî hilmulllah'a i'timâden hatâ ve isyâna cür'et ederiz. Pes lâyık olan O'ldur ki afv u mağfiret hilm-i Hakk üzeredir. Pes dest-i gazabdan halâs ede. Âkile baba tarafından olan akrabâya derler ki hatayla ölen maktülün diyetin çekerler.

-102-

فرمودن شاه ایاز؛[787]

ولكم فى القصاص حيوة[788]

[Kısasda da sizin için hayat vardır.]

Tefsîri[789] müstevfî cild-i evvelde âhirine karîb murûr etti.

-103-

تعجيل فرمودن؛[790]

الايام بيننا مكوي[791]

[Günler aramızda -dolaşır durur-]

Ya'nî bizim mâbeynimizde dahî nice müddet vardır deme ki الانتظار موت الاحمر zîrâ intizâr mevt-i ahmer gibidir. Ahmer oldur ki deryâ mevczen[792] oldukda onu taşra atar a'zâsı. Nâ ma'lûm bir şeydir. Meselâ pâlûde gibi. Ve müntazır olur ki bir mevc gelip onu içeri ala bu hâlde ölür gider.

---

[786] L, 160a: - eyler.

[787] 84.bölüm başlığıdır; Padişahın Ayaz'a "Affetmekten veyâ cezalandırmaktan birini seç; hengisini yaparsan yap, adalet ve lütuf bakımından doğrudur. Her birinde iyilikler vardır. Adalette binlerce lütuf gizlidir." buyurması. "Kısasda da sizin için hayat vardır." Kısasdan tiksinen kişi, sadece bir katilin hayatına bakar da ölüm cezası korkusunun kalesinde korunacak, alıkonacak yüz binlerce hayatına bakmaz.

[788] 84.bölüm başlığının devamıdır.

[789] Bakara 2/179.

[790] 85.bölüm başlığıdır; Padişahın Ayaz'a bu hükmü çabuk karara bağla, bekleyip durma, günler aramızda -dolaşır durur- deme, çünkü beklemek kızıl ölümdür" diye acele etmesini buyurması ve Ayaz'ın padişaha cevap vermesi.

[791] 85.bölüm başlığının devâmıdır.

[792] Dalgalı.

-104-

Tefsîr;[793]

ولئن سألتهم من خلق السماوات والارض

[Gökleri ve yeryüzünü kim yarattı diye sorsan]

Eğer küffâr-ı Mekke'den suâl eylesen Yâ Muhammed "Kim halk eyledi bu semâvâtı ve arzı?" desen, لَيَقُولُنَّ اللَّهُ onlar derler ki; "Allah halk eyledi." Zîrâ hâlikiyyetine[794] burhân-ı vâzıh ve hüccet-i sâtı' mukarrerdir. Bu âyet sûre-i Zümerâ'dadır.[795]

-105-

Beyit;

چون یحبون بخواندی در نبی * با یحبوهم قرین در مطلبی

[Kur'ân'da "Onlar -Allah'ı- severler" -sözünü- okudun ya, -bu söz- "O da onları sever" sözüne eşittir.] 5/2186

Tefsîri müstevfî cild-i sânînin dîbâcesinde murûr etti.

-106-

دربیان توبه؛[796]

---

[793] 87.bölüm başlığıdır; Konuştuğu zaman sözü haline ve iddiasına uygun olmayan kişinin durumunun beyanı. Nitekim kafiler de "Gökleri ve yeryüzünü kim yarattı diye sorsan Allah yarattı derler." Gökleri, yeri ve mahlukatı yaratanın, duyan, gören, hazır ve nazır olan, her şeyi gözeten, her şeyi kuşatan bir Allah olduğunu bilen birisi nasıl olur da taştan puta hizmet eder, canını, malını ona feda eder.

[794] L, 161b: hâlikîne.

[795] وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلْ أَفَرَأَيْتُم مَّا تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ: Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan elbette, "Allah" derler. De ki: "Peki söyleyin bakalım? Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya; eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah'ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet dilese, onlar O'nun rahmetini engelleyebilirler mi?" De ki: "Allah bana yeter. Tevekkül edenler ancak O'na tevekkül ederler." (Zümer 39/38)

[796] 88.bölüm başlığıdır; Nâsuh'un tevbesi hakkında hikaye. Nasıl ki süt memeden çıktı mı bir daha memeye giremezse, Nâsuh tevbesiyle tevbe eden birisi de günahı bir daha isteyerek asla hatırına getirmez, hatta ona duyduğu nefret her an artar. İşte o nefret tevbenin kabul edilme tadını bulduğunun, önceki isteğin tatsız hale geldiğinin ve bunun ötekinin yerine geçtiğinin delilidir. Nitekim "Aşkı bir başka aşktan başkası kesip geçiremez, niye ondan daha güzel bir sevgili aramıyorsun?" demişlerdir. Gözlün yeniden o günaha meyletmesi tevbenin kabuluş tadına ulaşmadığının, kabul tadının o günahın yerine geçmediğinin belirtisidir. "Kolay olanı ona kolaylaştırınız." [hükmü] ortaya çıkmamıştır. "Zor olanı ona zorlaştırınız." [hükmü] onun üzerinde öylece durmaktadır.

وَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى نشده Sûre-i Leyl'dedir[797] ve buraya gelince ibtidâdan tefsîri an karîb murûr etti. وَاَمَّا مَنْ اَعْطَى[798] Mesâiyy-i şettâyı tafsîldir. اما Şol kimse ki tâate i'tâ eyledi veyâ malını fî sebîlillah i'tâ eyledi. وَتَّقَى Ve ma'siyetten ittikā eyledi. وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى[799] Ve kelime-i hüsnâya tasdîk eyledi. Kelime-i hüsnâ lâ ilâhe illallah'dır. Ve her kanki kelime ki tevhîde **[145b]** delâlet eyleye oldur. فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى An karîb biz ona müyesser kılarız şol hasleti ki müeddî olur yüsre ve râhata, cennete duhûl gibi ve in'âm ve ihsân gibi. وَأَمَّا مَن بَخِلَ Ve emmâ şol kimse edâ-yı tâ'ate ve infâk ve îsâra buhl ede, وَاسْتَغْنَى şehevât-ı dünyâ sebebiyle na'îm-i ukbâdan ve ibâdet-i mevlâdan istiğnâ ede. وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى Ve kelime-i tevhîd tekzîb ede. فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى An karîb tehiyye eyleriz onu ol haslete ki müeddî olur 'usr ve şiddete, duhûl-i cehennem gibi.

-107-

El-Hadîsü'l-Kutsî;[800]

لا يزال العبد يتقرب الى بالنوافل[801] 'Abdim bana dâimâ tekarrub eyler ibâdet-i nâfile ile. حتى احببته Hattâ ben ona muhabbet ederin. فاذا احببته Pes kaçan ol kul ki ben muhabbet edem كنت سمعه الذي يسمع لي ben onun sem'î olurum ki benimle işitir. واذني Olurum demedi zîrâ câriheden münezzehdir. Belki semi'lik ve basirlik sıfatıdır. وبصره الذي يبصر بي Ve nûr-ı 'aynı olurum benimle görür. ويده التي يبطش بي Ve yedinde olan kuvvet ve kudret benim olur ki benimle tutar. ورجله التي يمشي بي Ve ayağında olan kuvvet benim kuvvetim olur ki benim irâdetimle yürür. Mâ hasele kendiliğinden fânî ve Hakk'la bākī olur.

-108-

وقوله رميت اذ رميت؛[802]

---

[797] Leyl 92/7

[798] فَأَمَّا مَن أَعْطَى وَاتَّقَى: Kim -elinde bulunandan- verir Allah'a karşı gelmekten sakınırsa (Leyl 92/5)

[799] Ve en güzel sözü tasdik ederse.

[800] 89. bölüm başlığıdır; [Allah'a] ulaşmış arifin duası ve Hakk'tan bir şey dilemesi, Hakk'ın kendisinden bir şey dilemesine benzer. Çünkü "ben onun kulağı, gözü, dili ve eli olurum" [hadisi] ve "Attığın zaman sen atmadın, ama Allah attı" [ayetiyle birlikte] bu konuda ayetler, hadisler, rivayetler pek çoktur. Bunun beyanıyla Allah'ın suçlunun kulağından tutup Nasuh gibi tevbe etmesi için sebepler var etmesinin şerhi.

[801] Kelâbâzî, **Bahru'l-Fevâid**, s. 377.

[802] 89.bölüm başlığının devamıdır.

Tefsîri cild-i evvelde geçti.[803]

-109-

Der-beyân;[804]

يقول رسول الله صلي الله عليه وسلم اذا اصابه مرض او سم اشتدى ازمته تنفرجي

Ya‘nî kaçan Hazreti Rasûl’e (a.s) bir maraz veyâ bir gam isâbet etseydi derdi ki اشتدي müştedd ve muhkem ol. أزمته Ey belâ ve şiddet ve âlâm ve mihnet. تنفرج cezm ile cevâb-ı emirdir. Ya‘nî herbâr ki müştedd olasın bir ber fehvâ-yı اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ol belâ ve mihnet mukābelesinde nice ni‘met ve âfiyet yetişip münferic olursun. Pes ol hazretin murâdı iştidâd-ı şiddet değildir. Belki iştidâd-ı şiddet ve mihnet sebeb-i ferec ve ‘âfiyettir. **[145a]** Pes zikr-i sebeb irâde-i müsebbib kabîlindendir. Ve murâd olunan behcet ve surûr[805] olur ve bu hadîsin mazmûnunu Ebu’l-Fazl Yûsuf el-Ma‘rûf bi-İbni’n-Nahvî bir kasîde-i garrâ etmiştir. Meşhûr beyne’l-enâm’dır kasîde-i münferice demeklikle evvelî budur: Kasîde;

اشتدي ازمة تنفرجي * قد آذن ليلك بالبلج * وظلام ليل له سرج * حتي يغشاه ابو السرج * وسحاب الخير لها جاء الابان تجي مطر * فاذا.

Ammâ İbn Fârız buyururlar ki: Nazım;

اصبحتُ فيكَ كما امسيتُ مكتئبًا * وَلَمْ اَقُلْ جَزَعًا يا ازمةُ انْفَرِج Ve fîhi mübâlağatün fefhem.

-110-

---

[803] تو ز قرآن باز خوان تفسير بيت * گفت ايزن ما رميت اذ رميت: [Sen bu beytin tefsîrini yine Kur’ân’dan oku, Allah “Attığın zaman sen atmadın” buyurdu.] (1/615) Sûre-i Enfâl’de olan ayete müktesebdir.ما رميت اذ رميت ولكن الله رمي vaktâkim hazreti peygamber necabillah haliyle muttasıf ve mütahallık oldular. Cenâb-ı izzet fi‘l-i rama iz rameyte demekle ona isbât edip ve ma rameyte demekle ondan nefiy edip velâkinnallahe rama kavliyle zât-ı bîçûnuna isnâd etmesi mertebe-i cemi‘dir, makâm-ı tafsîle işârettir. pes rama hakikatte hakdır. Ve hazreti nebi ona alettir. Bu mâkâma meşâyıh kurb-ı ferâyiz ta‘bîr ederler. Ve bu mâkâmdan vârisân-ı enbiyâ ve ârifân-ı esrâr-ı hüdâ olan ekmel-i evliyâ dahî hataâlûdlar. Ol zamanda ki kendileri zât-ı Hakk’la kāim görüp vücûtlarını kāim bileler. Ve cemî-i eşyâyı dahî cenâb-ı izzetin pür kudretinde bir alet göreler. Pes eşyâdan her ne zuhûr ederse hâlıkı Hakk ve mevcûdu vücûd-ı mutlakdır. Nitekim قال الله خلق كل شيء ma‘nâsı muhakkakوقل كل من عند الله mefhûmu musaddikdir. İmdi bu ma‘nâyı her kim kendine mâkâm edinirse o kimse kurb-ı ferâyize vâsıldır. Ankaravî, Câmiu’l-âyât, Nuruosmâniye 478, s. 9b.

[804] 90.bölüm başlığıdır; Allah elçisinin -selat ve selâm üzerine olsun- bir hastalığa ve sıkıntıya uğradığı zaman “Şiddetlen, açılırsın.” dediği gibi.

[805] L, 161a: sermed.

Beyit;

یاریت در تو فزاید نه اندرو * گفت حق ان تنصروا الله تنصروا

[Yardımın seni geliştirir onu değil. Hakk "Allah'a yardım ederseniz o da size yardım eder" buyurdu.] 5/2347

Sûre-i Muhammed'de olan âyete işârettir.[806] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا Ey vahdâniyyet-i Hakk'ı tasdîk edenler, إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ eğer Allah'ın dinine ve Rasûl'üne nusret ederseniz يَنصُرْكُمْ Allah dahî sizin adüvvünüze ve her kârınıza nusret eder وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ve kademlerinizi sâbit kılar dîn ve diyânette ve mücâhededе ve hukûk-i- İslâm'ı kıyâmda. Ma'nâ-yı beyt; pes Hakk cânibine yârîlik etmek yine evliyâ ve urefâya mu'âvenet kılmak yine sana yârîliği ziyâde eder. Zîrâ Hakk Teâlâ dedi; إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ eğer Allah'a nusret ederseniz [807]تُنْصِرُوا bu sîga-yı meçhûl üzredir bi-zammi't-tâ'. Ya'nî nusret olunursuz. Ve sûre-i Secde'de[808] buyurur;[809] وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ elbette Allah Teâlâ nusret eyler şol kimseye ki dînine Hakk'ın nusret eyledi. إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ Allah Teâlâ nusrete kādir ve kavî pâdişâhtır. [810]عَزِيزٌ Ve gâlibdir ki kimse men' edemez.

-111-

Beyit;

وابتغوا من فضل الله است امر * تا نباید غصب کردن همچو نمر

[Değil mi ki "Allah'ın lütfunu dileyin" buyruğu var, kaplan gibi gasb etmemek gerek.] 5/2384

Sûre-i Cum'â'da olan âyete işârettir.[811] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا Ey ahkâm-ı şer'i tasdîk edenler. إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَوةِ Kaçan salât için ezân verilse مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ cumâ gününde فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ pes sa'y-u şitâb eylen zikrullaha **[146b]** ya'nî salâta ve hutbeye. وَذَرُوا الْبَيْعَ Ve muâmeleyi

---

[806] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ: Ey îmân edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz (emrini tutar, dinini uygularsanı) O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır. (Muhammed 47/7)

[807] تُنْصَرُوا şeklinde yazılması gerekmektedir.

[808] Ankaravî Secde Suresinde geçtiği ifade etmektedir. Fakat söz konusu ayet Hac Suresindedir.

[809] وَلَيَنصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ: Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir. (Hac 22/40)

[810] Müellif bu kelimenin ayetin devamı olduğunu farkedememiştir. Bu sebeple de ayetleri yazarken üzerine koyduğu kırmızı çizgi bu kelimenin üzerine konulmamıştır.

[811] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِن يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ: Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır. (Cuma 62/9)

terk eylen ذَلِكُمْ ya‘nî zikrullaha sa‘y ve bey‘ ve şirâyı terk etmek خَيْرٌ لَّكُمْ size hayırlıdır. Zîrâ menâfi‘-i âhiret ecell u ebkādır. إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ Eğer hayr ve şerrin hakīkatini bilir olduğunuz ise veyâhût ehl-i ilmden oldunuz ise. edâ cum‘a ı-salât pes فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَوٰةُ[812] olup ondan ferâğ olduktan sonra فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ pes arzda münteşir ve perâkende olun. وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ Taleb eylen Allah’ın rızkından. Emir ibâhat içindir. Ve fi’l-hadîs an İbn Abbas radiyallahu anh وَاذْكُرُ اللَّهَ كَثِيرًا .وابتغوا من فضل الله ليس لطلب الدنيا وانما هو عبادة وحضور جنازة وزيارة أخ في الله ve Allah’ı zikr eylen cemi‘ ahvâlinizde. Hemân salâtta ki zikre kâni‘ olman لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُون şâyet ki hayr-ı dâreyne fâyiz olasız. Ma‘nâ-yı beyt; وبتغوا emirdir Allah’ın fazlından ve rızkından taleb etmeyi. Pes ber mûceb-i emr-i Hakk, taleb-i rızk-ı helâl lazımdır nemr gibi ya‘nî peleng gibi gasb[813] etmemek gerek.

-112-

جواب گفتن خر؛[814]

بعد از آن گفتش بدان در مملکه * نهی لا تلقوا بایدی تهلکه

[Bunun üzerine -tilki, eşeğe- “kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın” yasağını söyledi.] 5/2428

Sûre-i Bakara’dadır.[815] Tefsîri cild-i evvelde Hazreti Ali hikâyesinde geçti. Ma‘nâ-yı beyt; ondan sonra har rûbaha dedi ki “Bil ey rûbah mehleket vücûda nehîdir.” لا تلقوا بایدیکم الی التهلکة Pes nefsini tehlikeye ilkā eyleme.

-113-

حکایت آن مخنث وپرسیدن؛[816]

---

[812] فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ: Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah’ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (Cuma 62/10)

[813] L, 162a: gazab.

[814] 102.bölüm başlığıdır; Eşeğin Tilki’ye cevap vermesi.

[815] وَأَنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ: (Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever. (Bakara 2/195)

[816] 105.bölüm başlığıdır; Muhannes ile oğlancının hikâyesi. Oğlancı muhannes ile livata ederken “Bu hançer ne için?” diye sordu. Oğlan “Kim benim hakkımda kötülük düşünürse, bununla karnını deşerim.” dedi. Oğlancı onun üstünde gelip giderken: “Allah’a şükür ben senin hakkında kötülük düşünmüyorum.” diyordu. “Benim beytim beyit değil, bir ülkedir. Benim şiirim şiir değil [bir şey] öğretmektir. “Şüphesiz Allah bir sivrisineği ve ondan üstün olanını örnek getirmekten çekinmez.” Yani “Allah bu örnekle neyi murat etti” deyip ondan üstün olanları inkâr ederek nefislerini değiştirenleri de örnek getirir. Bu söze cevap olarak: “Bununla birçoklarını azdırıp, saptırır, birçoklarını da doğru yola götürür.” demek istedim diye buyurur…

Tefsîr; إِنَّ اللَّهَ لاَ يَسْتَحْيِي أَن يَضْرِبَ مَثَلاً مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا[817] Ya‘nî tahkīkan Allah Teâlâ istihyâ eylemez. Hayâ şol tegayyür ve inkisâra derler ki insana târî olur havf ve ayb ve nedâmet ve melâmetten ta bu sebeble elini kâr-ı mezmûmeden geri tutar. Pes Cenâb-ı İzzet tagayyür ve inkisârı inkibâzdan **[146a]** münezzehdir ve hâlbûkî hayâ sıfat-ı Hakk'dır. Zîrâ hadîsde buyururlar ki; ان الله حيي كريم يستحي اذا رفع العبد ييديه ان يردهما صفرا. Pes alâ tarîki't-temsîl ve'l-isti‘âre olur. Ve ba‘zılar derler ki hayâ Hakk'ın bir sıfatıdır ki keyfiyyeti hiçbir kimsenin ma‘lûmu değildir. Ve bendeye lâzımdır ki keyfiyyetini talepte ikdâm eylemeye. Ve Sâhib-i Keşşâf der ki câyizdir ki bu ibâret kelâm-ı kefere de vâki‘ olmuş ola. Keenne küffâr demiş olalar ki; اما يستحي رب محمد ان يضرب مثلا بالذباب والعنكبوت pes alâ tarîki'l-mukābele ve'l-müşâkele. Onlara cevâb verile ki لا يستحيى. Ve sebeb-i nüzûlü budur ki vaktâkim Hakk Teâlâ Kitâb-ı Kerîm'inde zübâb ve ankebutu zikr kıldıkda Yahûda ve küffâr alâ tarîki'l-istihzâ zahk edip dediler ki "Bu nice kelâm-ı Hüdâ'ya benzer ki bunda meges ve ankebut gibi şeyler onun kelâmı ve sözü ola." Pes Hakk Teâlâ azîmu'ş-şân pâdişâhdır meges ve ankebut gibi şeyler O'nun kelâmı olmaz dediler. Cenâb-ı Hakk buyurur ki tahkīkan "Allah istihyâ eylemez mazmûnu pâk tutmaz ve mübâlât etmez ان يضرب beyân eylemeklikten مثلا ما her kangi misal olursa ve her ne kimseye olursa." ما ibhâmiyyedir. Kaçan ismi nekraya mukârin olsa müphem ve umûm üzre kalır. Nitekim اعطنى كتابا ما desen, bana i‘tâ eyle herkangi kitâb olursa olsun demek olur. ضرب Burda beyân etmek ma‘nâsına olur ve darbu'l-mesel ma‘nâ-yı maksûdu ma‘rizi ve emr-i meşhûdda ibrâz ve izhâr içindir. بَعُوضَةً Begâyet hor ve sivri sineğe derler. İntisâbı atf-ı beyân içindir meselenden. Veyâhût bedel ola veyâ يضرب'nun mef‘ûlü ve مثلا hâl ola. Mukaddem ve fi'l-hakīka eğer baûzanın vücûduna nazar-ı i‘tibârla nazar kılınsa, onda olan garâyib-i kudret ve acâyib-i fıtrat fîl ki ekber hayvânâttır ondan ziyâdedir zîrâ bâ vücûd-ı za‘f **[147b]** Cenâb-ı Hakk onu hey'et-i fîlde halk eylemiştir. Ve bu kadar vücûd-ı hakîrde a‘zâ-ı zâhiresi alâ't-tertîbdir. Re's ve kavâyim ve hortum ve zahr ve batn gibi. Ve a‘zâ-yı bâtınesi dil ve ciğer ve mi‘de ve im‘â ve kuvvet ve hazm ve âlet-i teneffüs ve havâs ki sem‘ ve basar ve idrâk-i mâ yülâyim lizâtihîdir. Fîlde olan a‘zâya müsâvîdir belki bunun cenâhaynı ondan ziyâdedir. فَمَا فَوْقَهَا Baûza üzre ma‘tûfdur. "Mâ" ya mevsûl veyâ mevsûfdur. Sıla ve sıfatı zarfdır ve fevk a‘lâya ve esfele kābiliyyeti vardır. Ya‘nî cihet-i

[817] إِنَّ اللَّهَ لاَ يَسْتَحْيِي أَن يَضْرِبَ مَثَلاً مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَـذَا مَثَلاً يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَيَهْدِي بِهِ كَثِيراً وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلاَّ الْفَاسِقِينَ: Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, "Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır. (Bakara 2/26)

naksda ve cânib-i kemâlde isti‘mâl olunur. Ve bu mahalde ikisi de mutasavverdir.[818] Meselen derler ki; فلان ايفل الناس وارذلهم هو فوق ذلك ya‘nî fulân kimse nâsın erzelidir ve ondan ötedir demektir ki rezâlet ve sefâhetten dahî ötedir. Murâd mübâlağadır. Ve takdîr-i kelâm demek olur ki tahkīkan Allah Teâlâ istihyâ eylemez baûzayı darb-ı mesel eylemeden. فضلا عما هو اكبر منه في الحجم Kande kaldı ki baûzadan ekber ola meges gibi ve ankebut gibi. Tâ file varınca ve eğer ol ber-ma‘nâ murâd olunursa demek olur ki Allah Teâlâ istihyâ eylemez darb-ı mesel kılmadan baûzayı. Pes baûzadan hakîr ve zevîlin dahî darb-ı mesel etmeden istihyâ etmez. Kande kaldı baûza eğer suâl olunursa ki baûzadan ekal ve ahkar hacîmde ne şey vardır ki ol darb-ı mesel ola. Pes cevâb verilir ki baûzadan ekal cenâhıdır. Nitekim Hazreti Rasûlallah (a.s) cenâh-ı baûzayı dünyâya darb-ı mesel ederler ve buyururlar ki;فاما الذين.لو كانت الدنيا تزن عند الله جناح بعوضة ما سقي منها كافر اشربت ماء ammâ şol kimseler ki آمنوا Hüdâ ve Rasûl’e îmân getirdirler ve Kur’ân’ı kelâm-ı Hakk edinebildiler. فيعلمون Yakînen bilirler ki اِنَّهُ ol mesel ve darb-ı mesel الحق râst ve sâbittir mi‘yâr-ı hikmet **[147a]** ve mîzân-ı ma‘delet üzre. مِنْ رَبِّهِمْ Rabb’ilerinden. واما الذين Ammâ onlar ki كفروا kâfir oldular فيقولون onlar derler min haysü’l-inâd ve’l-cidâl مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ ne şey murâd eyledi, Allah Teâlâ بهذا o şu kelâmı ki dedi; يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً bunların makâle-i bâtılasına cevâbdır zîrâ bunlar dedilerdi ki; مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ ya‘nî Allah ne şey murâd eyledi bu meselle ki dedi. Cevâbında buyururlar ki onu murâd eyledi ki يضل به bu meselle izlâl eyleye Allah كثيرا nâsdan çok kimseleri yahut bu fiiller mevzi-i masdarda vaz olmuş ola ve sîga-yı müstakbelde olması hudûs ve teceddüd ifâdesi için ola. Keenne irâde izlâl-i kesîr ve hidâyet-i kesîr demek ola ويهدي به كثيرا ve ol mesel sebebiyle hidâyet eyler nâsdan çok kimselere. Ve burda suâl olunursa ki Mehdiyyûn Kur’ân’da ve hadîsde ekser yerde kılletle mevsûftur. Nitekim وقليل من عبادي الشكور’dur. Ve hadîsde[819] الناس كابل مأته لا تجد فيها راحلة واحدة der ve bu mahalde kesiran demekle ta‘bîr olundu. Pes tevfîk nicedir denirse cevâb budur ki ehl-i hidâyet fi nefsi’l-emr kesîrdir ve kılletle mevsûf olması ehl-i dalâlin adedine kıyasladır. Eğerki sûreten kalîl iseler de ma‘nâda vâhid-i yü‘dilü’l-ulûf mertebesindedir. Kalîlun izâ addü kesîrun izâ şeddü[820] sıfatla mevsûfdurlar. Beyt; be-sûret erçi kemend ân kesân ki dervîşend / Be-bîn dîde-i ma'nî ki ez heme bîşend[821] وَمَا يُضِلُّ بِهِ اِلَّا الْفَاسِقِينَ Ve Hüdâ-yı Teâlâ izlâl eylemez ol meselle illâ tâ‘at-i Hakk’dan hurûc edenleri. Pes Hazreti **[148b]** Mevlânâ فما فوقها’da

[818] L, 163a: “mukasavverdir” şeklinde bir şey yazıyor.
[819] İnsanlar yüz deve gibidir. Ancak içlerinde iyi bir binek devesi bulamazsın. Buhari, nikâk, 6498.
[820] Sayıca azdırlar ama kuvvetçe çokturlar.
[821] Trc.; Derviş olanlara suret nasıl kement olur? Mana gözüyle bak, onlar herşeyden öndedir.

ehl-i tefsîrin zâhib olduğu ma‘nâdan gayrı ma‘nâya zâhib olup tefsîr ederler ki; فما فوقها في تغير النفوس بالانكار ان ماذا اراد الله بهذا مثلا bu ma‘nâ üzre takdîr-i kelâm budur ki Allah Teâla istihyâ eylemez herhangi mesel olursa darb eylemeden eğer baûzayı olsun veyâ fevke’l-baûza her ne olursa olsun nüfûs-ı münkerînin inkâr sebeble tagayyüründen ötürü ki dediler ne şey diledi Allah Teâlâ bu kelâmıyla mesel yönünden fî tegayyüri’n-nüfûsda fî, lâm ma‘nâsına olur nitekim hadîsde dahî vardır ان امرأة دخلت النار في هرة takdîri li-ecl’i tagayyüri’n-nüfûs demek olur. Ve بالانكار’da “bâ” bi-ma‘nâ sebeb-i tegayyüruya mütaallıkdır. ان Müsakkaleden muhaffefdir. Zamîr-i şân mahzûf ismidir. وماذا اراد الله Cümlesi haberdir. Onun cevâbı ân ki cevâb pes küffâr ve münâfikîn böyle dediklerinde Allah Teâlâ cevâb buyurur ki; in hastem ki يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَيَهْدِي بِهِ كَثِيراً ya‘nî bunu diledim ki bu meselle çok kimseyi mudil ve çok kimseyi mehdî kılam ولو تأملت eğer sen tefekkür ve teemmül kılarsan فيه قليل bu meselde az teemmüle وجدت من نتايج الشريفه bu meselin netâyic-i şerîfesinde bulursun كثيرا hazz-ı vefîr ve hisse-i kesîr bulursun.

-114-

دربیان فلان؛

علم الانسان خم طغرای ماست * علم عند الله مقصدهای ماست

[“İnsana öğretti”-âyeti- tuğramızın kıvrımıdır, bizim -elde etmeyi-amaçladığımız bilgi Allah katındadır.] 5/2587

اِقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْاَكْرَم اَلَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَم عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَم[822] Bu âyete işârettir. Bu sûrenin tefsîri cild-i sâlisde murûr etti ve mısra-ı sânî sûre-i Mülk’de bu âyete işârettir. [823] قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ **[148a]** kâfirler[824] derlerdi ki; مَتَي هَذَا الْوَعْدِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ pes Cenâb-ı Hakk buyurur ki; “De yâ Muhammed bunlara kıyâmetin vaktine ilm yoktur illâ Allah katındadır. وَاِنَّمَا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينَ Ben değilim illâ ol vakt-i mev‘ûdadan münzîr-i mübînim.” Ma‘nâ-yı beyt; علم الانسان ya‘nî Hakk Teâlâ’nın insana ta‘lîmi bizim ilmimiz tuğrâsının hasıdır. Ya‘nî bizim ilmimizden bir alâmet ve bir nişândır. Bizim maksûdumuz Allah katında ilm-i ledünnîdir.

-115-

[822] Alak 96/3,4,5.
[823] Mülk 67/26.
[824] L, 164a: + Peygamber’e.

دربیان عنک نقض عهد و توبه موجب مسخ دل است چنانک در حق اصحاب سبت؛[825]

Sûre-i Bakara'da olan âyete işârettir.[826] وَلَقَد عَلِمْتُمُ Lâm tavtiye (başlangıç) kısmıdır. Ya'nî vallâhi siz bildiniz الَّذِينَ şol kimseleri اعْتَدَوا hadd-i emirden tecâvüz eylediler منكم sizin kavminizden ey Benî İsrâîl في السبت sebt gününde[827] ve kıssası budur ki zamân-ı Dâvud aleyhisselâmda Cenâb-ı İzzet Yahûdâ'ya emr eyledi ki cum'â ertesi asla bir kârla mukayyed olmayalar ibâdet ve tâ'atten gayrı. Ol zamânda sâhilde Eliyâ derler bir karyenin ehlinin ekser gıdâları balık idi. Sebt günü oldukda ol bahr mâlâmâl olurdu. Ve sâyir günlerde kıllet üzre olurdu. Pes onlar bir hîle kıldılar. Havuzları ve âbgîrler edip edip[828] mâhîler ol havuzlara dâhil oldukda[829] memerrini bend edip ertesi sayd ederlerdi. Pes Cenâb-ı Hakk bunların hîle hud'ası mukābelesinde bunlara gazab edip buyururlar ki فقلنا biz dedik ki لهم bu hîlekârlara كونوا emr-i teshîr ve tahvîldir. Ya'nî olun قردة maymunlar olun خَاسِئِينَ hor ve zelîl ve matrûd olduğunuz hâlde. Onun için Hazret-i Peygamber (a.s) bunlara[830] **[149b]** gâhî (ara sıra) hitâb ettikde [831] يااخوان قردة والحنازير derlerdi. Ve sûre-i Mâide'de bu âyete dahî mesh olanlara delâlet eder. Buyururlar ki; قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ[832] De yâ Muhammed bu ehl-i kitâba ya'nî Yahûdîlere ben size haber vereyim mi بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ mervîdir. Yahûdîlerden bir nice kimsene[833] Hazreti Peygamber'e gelip suâl eylediler dîninden. Hazret buyurdular ki; Allah'a îmân getirmektir ve bize nâzil olana ve enbiyâya. Tâ İsâ'ya gelince pes İsâ işittikleri gibi dediler ki; لا نعلم اهل دين اقل خطأ في الدنيا والاخرة منكم ولاشرا من دينكم. Pes âyet nâzil oldu ki; De yâ Muhammed size haber vereyim mi ol dîn-i mütekaddiminin şerlisinden ve beterinden مَثُوبَةً عِندَ الله sevâb ve cezâ yönünden عند الله sâbittir ol dînin ehli için. Keenne sûal ederler ki; من هو cevâb verildi ki من لعنة الله ya'nî ol kimsedir ki Allah katında mesûbe cihetinden şerli olan ki Allah onu rahmetinden dûr eyledi وَغَضِبَ عَلَيْهِ ve hışm eyledi onun üzerine ki murâd Yahûdî'lerdir. وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ Ve

---

[825] 109.bölüm başlığıdır; Ahdi ve tevbeyi bozmak belaya hatta çarpılmaya neden olur. Nitekim Cumartesi halkı ile İsa'nın sofrasında bulunanlar hakkında "Onlardan bazılarını maymuna ve domuza çevirdik" -buyrulmuştur.-

[826] وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوا مِنكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ: Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, "Aşağılık maymunlar olun" demiştik. (Bakara 2/65)

[827] L, 165b: + mücemmelen.

[828] L, 165b: - edip.

[829] L, 165b: + sebt günü.

[830] Yahûdîlere.

[831] 109.bölüm başlığının devamıdır.

[832] قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَلِكَ مَثُوبَةً عِندَ اللَّهِ مَن لَّعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُوْلَئِكَ شَرٌّ مَّكَاناً وَأَضَلُّ عَن السَّبِيلِ سَوَاء: De ki: "Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytânlara tapan kimselerdir. İşte bunların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmışlardır." (Mâide 5/60)

[833] L, 165a: nefer.

onlardan ba‘zısı[834] maymun[835] kıldı ki ashâb-ı sebttir. وَالْخَنَازِيرَ ve donûz[836] kıldı nitekim münkirân-ı mâide İsâ aleyhisselâmı inkâr eylediklerinde hanâzîr sûretinde kıldı. وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ Ve ol kimseleri ki tâğûta taptılar. Murâd gûsâle (dana) perestler ola. أُوْلَئِكَ Ol mel‘ûnlarشَرٌّ مَّكَانًا ziyâde şerlidirler kıyâmet gününde mekân ve menzil yönünden وَأَضَلُّ عَن سَوَاءِ السَّبِيلِ kemrâhdan dürürler sırât-ı müstakîmden.

-116-

Beyit;

نان خوري را گفت حق لا تسرفوا * نور خوردن را نگفتست اكتفوا

[Allah ekmek yiyişe “İsraf etmeyin” dedi de nur yiyişe “Yetinin” demedi.]
5/2708

Tefsîri an karîb murûr etti.[837]

-117-

در معنی لولاک لما خلقت الافلاک؛[838]

[149a] Eğer senin hakīkatin ve vârisân-ı hakīkatin olmayaydı ben eflâk ve anâsır ve mevâlîdi halk eylemeyeydim.

-118-

صید کردن شیر آن خر را؛[839]

وقالوا[840] Ehl-i cehennem hazne-i cehenneme diyeler ı-kelâm biz eğer لَو كُنا نَسْمَعُ[841] risâli istimâ‘ ededik kabûl ederdik onların kelâm-ı sa‘adet incâmların cümle-i bi gayri teftîş. أَوْ نَعْقِلُ Yâhût onların kelâmında fevâyidi ve hidâyete mûsil olan delâyili tefekkür

[834] L, 165a: + kıldı.
[835] L, 165a: kırde.
[836] L,165a: hınzîr.
[837] Bkz. 5. Cild 77 numaralı beyit.
[838] 115.bölüm başlığıdır: “Sen olmasaydın gökleri yaratmazdım” -sözünün- anlamı hakkında.
[839] 126.bölüm başlığıdır; Aslanın o eşeği avlaması.
[840] وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ: Yine şöyle derler: “Eğer kulak vermiş veyâ aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık.” (Mülk 67/10)
[841] Hem âyetin devâmı hem de başlığın devamıdır.

ve ta‘akül[842] eyleyeydik tefekkür-i müstebsirîn ve tedebbür-i ehl-i yakîn gibi. مَا كُنَّا Biz olmayaydıkفِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ ehl-i cehennem adedinde olmayaydık pes فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ[843] hatâların i‘tirâf edeler menfe‘at olmadığı hînde. فَسُحْقًا لِّأَصْحَابِ السَّعِير ey اسحقهم الله سحقا ya‘nî ba‘îd kıldı Allah Teâlâ rahmetinden. Duâ-ı aleyhdir ya‘nî bu‘ud ve helâklık olsun ashâb-ı sa‘îr için.

-119-

مثل الشيطان بر در؛[844]

که اشداء علی الکفار شد * با ولی گل ما عدو چون خار شد

[Çünkü “Onlar kâfirlere karşı çetindir”, dosta karşı gül gibidir, düşmana diken kesilir.] 5/2943

Bu âyet sûre-i Fetih’dedir.[845] Tefsîr-i cild-i evvelde murûr etti.

-120-

گله گله از مرید و از مرید * چون سگ باسط ذراعی بالوصید

[İtaatkârlardan ve asilerden bölük bölük -insan-, ayaklarını yere döşemiş köpek gibi o kapıya yönelmiştir.] 5/2949

Cild-i evvelde murûr etti. Ma‘nâ-yı beyt; sürü sürü ol şeytânın mürîd ve merîdlerinden. Ya‘nî onu dileyici ve onun murâd olunmuş a‘vân ve ensârı şol ashâb-ı kehfin segi gibidir ki bâb-ı ulûhiyyete ذرا عيني âsitân-ı Hakk’a bast etmiştir, seyyân-ı dergâh rubûbiyyettir.

-121-

جواب گفتن مؤمن؛[846]

گفت یزدان ما علی الاعمی حرج * کی نهد بر کس حرج رب الفرج

---

[842] L, 165a: - ta‘akkül.

[843] فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحْقًا لِّأَصْحَابِ السَّعِيرِ: İşte böylece günahlarını itiraf ederler. Artık alevli ateştekiler Allah’ın rahmetinden uzak olsun! (Mülk 67/11)

[844] 129.bölüm başlığıdır; Rahmân’ın kapısında şeytânın misâli.

[845] …Onunla beraber olanlar, inkarcılara karşı çetin, birbirine karşı da merhametlidirler… (Fetih 48/29)

[846] 130.bölüm başlığıdır; Sünnî müminin cebrî kâfire cevap vermesi.

[Allah "Köre güçlük yok" buyurdu. Güçlükleri çözüp açan Allah kimseyi zora sokar mı hiç?] 5/2970

Bu âyet sûre-i Nûr'da[847] ve sûre-i Fetih'dedir.[848] Tefsîri kirâran murûrâ murûr etti.

-122-

معنى ما شاء الله كان؛[849]

Ya'nî ol şey ki Allah diledi oldu. وما لم يشاء Ve şol şey ki dilemedi, لم يكن olmadı. Bu kâne اگر چه لفظ ماضى'dir lâkin fazl-ı[850] Hüdâ'ya **[150b]** nisbet-i mâzî ve müstakbel olunmaz. Zîrâ 'indallah sabâh ve mesâ ve mâzî ve müstakbel yokdur.

-123-

حكايه هم در جواب اثبات اختيار بما اغوبتى؛[851]

Cild-i evvelde murûr etti.

-124-

هم چنين جف القلم؛[852]

Bu hadîse işâret buyururlar ki İmâm Buhârî, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişler. جف القلم[853] Kalem kurudu. Cufûf kaleme kinâyedir ve mukadderât üzre cereyân eyleyip fâriğ olunmasından. Nitekim kâtip kitâbetten fâriğ oldukdan sonra kalemini kurutur. بما انت لاق Şol şeyi ki sen mülâkî olursan her ne ise levh-i mahfûzda mektûbdur ve ol nesne ki ondan mektûb değildir, onun burada eğer hayr ve eğer şer husûlü müyesser olmaz belki فكل ميسر لما خلق ile der ve bu takdîrden cebr lâzım gelmez. Eğer جف القلم ya'nî kalem جف القلم و كتب لا يستوى الطاعة والمعصية mukarrer ise bu da mukarrerdir ki المقدارات[854] mukarrer

[847] Nûr 24/61.
[848] Fetih 48/17.
[849] 134.bölüm başlığıdır; "Allah'ın dilediği oldu" sözünün anlamı.
[850] L, 166b: fi'li.
[851] 133.bölüm başlığıdır; Cebrîye cevap, ihtiyarın isbâtı, emrin ve yasaklamanın doğruluğu hakkında hikaye.
[852] 135.bölüm başlığıdır; "Kalem kurudu" sözü de böyledir. Ya'nî kalem yazdı ve -mürekkebi- kurudu demekdir.
[853] Buhârî, **Kitâbu'n-Nikâh**, 8, (hadis no: 5076).
[854] L, 166a: مقدرات.

bunu da yazdı ki tâ‘at ile ma‘siyet berâber değildir. Her kimden tâ‘at sâdır ola mahalli merhamet olup menzili cennet ola ve her kimden ki isyân sâdır ola makarrı nîrân olur. ولا يستوي الا مانته والسرقة Dahî kalem bunu kitâbet eyledi, emânet ile sırka ve hıyânet berâber değildir. Ehl-i emânet mazhar-ı fevz-i sa‘âdettir ve ehl-i hıyânet lâyık-ı kahr ve hasârettir. وجف القلم ve kalem yazdı. ان لا يستوي الشكر والكفران Berâber değildir şükür etmekle küfrân-ı ni‘met olmak. قد جف القلم Ve kalem bunu da yazdı ki; ان الله لا يضيع اجر المحسنين tahkīkan Allah Teâlâ zâyi‘ kılmaz muhsinlerin ecrin. Pes bunlar ma‘lûm olacak sâlik dâmin cebre yapışıpوجف القلم hadîsini ve buna mânend kazâ ve kader hakkında olan âyet ve ehâdîsi hüccet edinip terk-i **[150a]** amel eylemek câyiz değildir. Ve illâ her amelin mücâzât ve mükâfâtı mukarrerdir. Ve tâ‘ât ve seyyiâtın müsâvâtı mümteni‘dir. وين عجب كه جبرني و ظلمني

-125-

حکایت آن درویش کی در هری؛[855]

انصتوا یعنی که آبت را بلاغ * هین تلف کم کن که لب خشکست باغ

["Susun" -ne demek- ya'nî kendine gel, suyunu boş yere telef etme, çünkü dudağı kurumuştur bağın bahçenin.] 5/3199

Bu âyet sûre-i A‘râf'ın âhiridir,[856] tefsîri geçti.[857]

-126-

گفتن خویشاوندان مجنون؛[858]

قاصرات الطرف باشد ذوق جان * جز به خصم خود بنماید نشاد

[Can zevki, bakışlarını yalnızca eşlerine çevirmiş kadınlara benzer, mahrem olandan başkasına yüz göstermez.] 5/3292

[855] 136.bölüm başlığıdır; Herat'ta Horasan Amidi'nin süslü püslü kölelerini gören yoksulun hikayesi.
[856] Kur'an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin. (A'râf 7/204)
[857] L, 166a: merrâren merâr مرارا مرارا.
[858] 139.bölüm başlığıdır; Mecnun'a akrabalarının "Leyla'nın güzelliği bir dereceye kadar. O kadar da güzel değil. Şehrimizde ondan güzelleri pek çok. Sana bir ikisini -hatta- on tane gösterelim. -İçlerinden birini- seç de sen de kurtul, bizi de kurtar." demeleri.

Sûre-i Rahmân'da olan âyete işârettir.[859] فِيهِنَّ Ol iki cennetin menâzil ve meksûrlarının içinde vardır. قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ Şol nisâlar vardır ki kasreylemişlerdir basarlarını zevceleri üzre sâhiplerinden gayra nazar etmezler. لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ Bunlara mes eylemedi insandan ve cinlerden bir kimse. Bunların zevcelerinden mukaddem فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ pes Rabb'inizin kanki ni'metine tekzîb edersiz ey sakaleyn. Hazreti Mevlânâ buyururlar ezvâk ve eşvâk-ı cân uşşâk-ı İlâhî قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ der sâhiblerinden gayrı kimseye göz açmazlar ve bâdenûşan mastaba-i hakīkatten gayrı yerden içmezler.

-127-

Beyit;

يا الهى سكرت ابصارنا * فاعف عنا اثقلت اوزارنا

[Allah'ım gözlerimiz sarhoş oldu; bizi bağışla, günahlarımız ağırlaştı.] 5/3307

Pes[860] sâlikin rûhu bu şarâbdan mesrûr olmayıp ekser kimse bâdi- i nefs ve şeytânla meskûr olduğundan sâkî-i bākī basar-ı basîretlerine mestûr olmağın bu derdin devâsı dua idüğün ta'lîm buyurup ve kendileri dahî muâveneten li-icâbeti'd-duâ bu gürûhun mâbeynine idhâl edip derler ki; يا الهى ey benim ma'bûdum سكرت mest ve meskûr kılındı şarab-ı beşeriyyetle ابصارنا bizim gözlerimiz فاعف pes sen aff eyle **[151b]** عنا bizden اثقلت اوزارنا sakîl olundu bizim vizirlerimiz ya'nî hatâ ve günahlarımız.

-128-

Beyit;

يا خفيا قد ملأت الخافقين * قد علوت فوق نور المشركين

[Ey gâib olan, doğuyu da doldurdun batıyı da; doğunun ışığından da yücesin, batının ışığından da.] 5/3308

يا خفيا Ey cümle dîdelerden hafî olan Allah, قد ملأت tahkīkan sen doldun الخافقين mağrib ve meşrıkin ufkuna ve mâ-beynine الخافق fi'l-lügati'l-gârib zîrâ خفقت النجوم derler

[859] فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ: Oralarda bakışlarını sadece eşlerine çevirmiş dilberler vardır. Onlara eşlerinden önce ne bir insan, ne bir cin dokunmuştur. (Rahman 55/56)

[860] L, 167b: + her.

gurûb eyledikte. Pes mağribe hâfik denmek hâlin ismini mahalle ıtlâk kabîlindendir. Ve mağrib ve meşrıka خافقين denmek alâ tarîki't-taklîb olur. قد علوت Tahkīkan sen âlî oldun فوق نور المشركين meşrıkayndan tulû' eden afitâb ve mahitâbın nûrunun üzerine من حيث العيان اظهر من انوار النيرين senin cemi'-i eşyâsının nûrunla mübassır olur. Ne onun sen cemi'-i eşyâya medlûl ve mübassır olasın. Nitekim 'inde'l-felâsife ve ehli'z-zâhir.

-129-

Beyit;

انت كالريح و نحن كالرغبار * تختفى الريح و غبراها جهار

[Sen rüzgara benzersin biz toza, rüzgar gizlidir ama toz toprak meydanda.] 5/3311

Ey mahbûbu hakīki, sen min haysi'l- butûn bâd gibisin cemi'-i eşyâyı müteharrik ve mutasarrıf olup keyfe yeşâ' tasarruf eylemeden. Ve biz ise min haysi'l-mahlûkata harekât ve sekenâtta gubâr gibiyiz. يختفى الريح Ve fi'l-hakīka rîh muhtefîdir zâtı bu dîde-i hisle idrâk olunmadan müberrâdır. و غبراها جهار Ve gubârı âşikâradır lâkin gubârda olan harekât ve sekenât rîhindir. Pes bu mümkünât min haysi'l-mümkün ma'dûmdur ve kıyâm ve tasarrufu. Vâcibu'l-vücûd ve kıyâm bi'z-zât olanladır. Nazım; چو ممكن گرد امكان برفشاند، به جز واجب دگر چيزى نماند

-130-

Beyit;

انت سر كاشف اسرارنا * انت فجر مفجر انهارنا

[Sen bizim sırlarımızı açığa çıkaran bir sırsın. Sen ırmaklarımızı kaynatıp akıtan bir fecirsin.] 5/3309

Ey mahbûb-ı hakīki, sen bir sırr-ı nîhânîsin ki kâşif ve mazharsın bizim sırlarımızı. فجر İbtidâ-yı sabâh **[151a]** ve bir ma'nâda fecr su akmağa derler. Cenâb-ı Hakk'a fecr ıtlâkı mazhar-ı eşyâ olmasından isti'âredir. Ya'nî ey mahbûb-ı hakīki sen mazharü'l-eşyâ bir nûrsun ki, müfcirsin. Ya'nî cârî kılıcı ve revân edicisin bizim

vücûdumuz veyâhût ef‘âl ve ahvâl ve a‘mâlimiz veyâ esbâb ve ezrâk ve emvâlimiz nehirlerini.

-131-

Beyit;

يا خفى الذات محسوس العطا * انت كالماء ونحن كالرحا

[Ey zâtı gizli, ihsanları âşikâr olan, sen suya benzersin biz değirmen taşına.] 5/3310

Ey zât-ı ‘uyûn-ı mümkünâttan hafî olan ve atâsı cümle-i eşyâda mahsûs ve merî olan mahbûb sen min haysü’t-teharrik ve tasarruf âb-ı revân gibisin. Ve biz dest-i kudretinde âsiyâb sergerdân gibiyiz. Pes bizim deverânımız, sîrânımız, islâmımız, îmânımız hem küfür ve hem isyânımız senin meşiyyet ve irâdetinledir.

-132-

حكايت جوحى كى؛[861]

نعرهى لا ضير بر گردون رسيد * هين ببر كه جان ز جان كندن رهين

[-Oysa büyücülerden- “Zararı yok” feryadı kopmuştu da, “Haydi kes, canımız can çekişmekten kurtuldu çünkü” -demişlerdi-.] 5/3339

Sûre-i Şuarâ’da olan âyete işârettir.[862] Ol zamanda ki Fir‘avn sâhireyi cem‘ edip Hazreti Mûsâ ile mukābele eyledikte, sâhirler habl ve asâların atıp ba‘zı evhâm ve hayâlât zuhûr eyledikte Hazreti Mûsâ dahî asâsın atıp bunların sihirlerini cümle yuttu. Pes sihir asâdan ol heybeti ve Mûsâ’dan ol mu‘cizeyi gördükde, yüzleri üzre sâkıt olup secdeye vardılar. قالُوا آمَنَّا Dediler ki; biz îmân getirdik بِرَبِّ الْعَالَمِينَ âlemlerin mâlik ve mürebbîsine رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ bedeldir tevzîh için ve def‘ tevehhim-i rubûbiyyet-i Fir‘avn için. Pes Fir‘avn bunların îmânından haberdâr olup bunları[863] katına getirip, قَالَ[864] Fir‘avn dedi ki

---

[861] 139.bölüm başlığıdır; Cuha’nın hikâyesi.

[862] قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ: “Alemlerin Rabb’ine inandık” dediler. (Şu‘arâ 26/47)

[863] L, 168b: + talep edip.

[864] قَالَ آمَنتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ: Firavun, “Ben size izin vermeden ona inandınız ha? Mutlaka o, size sihri öğreten büyüğünüzdür. Yakında bilip göreceksiniz siz! Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve hepinizi asacağım” dedi. (Şu‘arâ 26/49)

آمَنْتُمْ siz îmân eylediniz Mûsâ'ya ve Hamza ve Kisâî istifhâm üzre hemzeteyn ile kıraat etmişler. Ya'nî siz îmân getirdiniz mi **[152b]** Mûsâ'ya. قَبْلَ أَنْ آذَنَ ben size izin vermezden evvel إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ tahkīkan ol Mûsâ sizin ulunuzdur الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ öyle kebîriniz ki size sihr öğretti ta benim helâkıma ve fesâd-ı emlâkıma ittifâk eylediniz. فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ An karîb bilirsiz ki size ne ukûbet ederim لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم elbette kat' ederim sizin elleriniz ve ayaklarınızı مِّنْ خِلَافٍ hilâfından ki çep ve râstından وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ ve elbette sizi salb ederim cemi'inizi ta sâyirler sizden ibret tuta. [865]قَالُوا Bunlar dediler ki; لَا ضَيْرَ ey mel'ûn[866] senin tehdîdinden merk ve helâkından bize renc ve zarar yokdur. إِنَّا إِلَى رَبِّنَا zîrâ biz Rabb'imiz cânibine مُنقَلِبُونَ rücu' ediciyiz. Ma'nâ-yı beyt; sâhirlerin bir mikdâr kalbine muhabbetullah te'sîr etmekle na'ra-i لا يضر'ları gerdûne yetişti. Dediler âgâh ol kat' dest ve pâyemiz ki cân cân çekişmeden halâs oldu.

-133-

فرمودن شاه آیاز را که؛[867]

Sahîh-i Müslîm'de Temîm Dârî rivâyetiyle sâbittir ki Hazreti Peygamber (a.s) buyururlar; [868]الدين نصيحة، الدين نصيحة، الدين نصيحة nush lügatte hulûsa derler ve nasîhat şol kelimedir ki gayra hayr murâd eylemeyi mütedammin ola. Pes dîn hulûsdur, ve irâdet hayrdır demek olur. قَالُوا لِمَنْ يَا رَسُولَ اللَّه Ashâb-ı kirâm dediler ki; hulûs ve irâdet-i hayr kimin içindir Yâ Rasûlallah[869] قَالَ لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتهم ya'nî hulûs ve irâdet-i hayr Allah içindir. Allah için hulûs ona îmân getirmektir. Ve Rasûl içindir. Hulûs nübüvvet ve risâletine ikrâr edip şer'ine ittibâ' ve i'tikâd **[152a]** etmekledir. Ve kitaballah'a hulûs kelâmullah edenin îmân edip muktezâsıyla amel etmektir. Ve ümmet-i müslimîn-i hulûs emirlerine etmektir. Ve cümle-i müslimîn hulûs kebîrlerine şefkat ve merhamet ve sağîrlerine mevzı'a ve nasihat-ı hasene ile tarîk-i Hakk'a terğîb etmekdir.

-134-

---

[865] قَالُوا لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ: Sihirbazlar şöyle dediler: "Zararı yok, mutlaka Rabbimize döneceğiz." (Şu'arâ 26/50)

[866] L, 168a: +hiç.

[867] 141.bölüm başlığıdır; Padişahın Ayaz'a bir kez daha "Çarıkla postun halini açıkça anlat da kapı yoldaşların o işâretten öğüt alsınlar. Çünkü din nasihattir." diye emretmesi.

[868] eş-Şâfii, **el-Müsned**, (nşr. Mahir Yasin el-Fahl), Şeriketu Gırays, Kuveyt, c. IV, s. 67.

[869] L, 168a: + ولرسوله.

حکایت آن زن؛[870]

باشد آنگه ازدواجات دگر * لا سمع اذن ولا عین بصر

[Ondan sonra ne bir kulağın duyduğu, ne bir gözün gördüğü daha başka birleşmeler de meydana gelir.] 5/3429

Ya‘nî bu bedenden rûh müfârakat eyledikden sonra bir gayrı ازدواجات memzûc olur. Onun rûhu ki üzün onu işitmedi ve basar görmedi. Ve basar fi‘li mâzîdir “râ”nın fethasıyla. Lâkin diğere [دگر] kâfiye için sükûnla kıraat olunur.

-135-

Beyit;

لیس یألف لیس یؤلف جسمه * لیس الا شح نفس قسمه

[Ne buz bir şeyle uyuşur ne de bir şey buzla uyuşur. Onun nasibi kendi nefsine karşı cimriliktir ancak.] 5/3435

Bu hadîse işâret buyururlar ki Hazreti Peygamber (a.s) buyurur; المؤمن یألف ویؤلف[871] ya‘nî mü’min halkla ülfet ve müvâneset eder vehm-i ülfet olunur. المنافق لا یالف ولا یؤلف Ammâ münâfık ne kimseyle ülfet eder ve ne ülfet olunur. لیس Değildir ol kimsenin nasîbi قسمه الا شح نفس illâ buhul nefsidir onun kısmeti. Pes خیر الناس من ینفع الناس fehvâsınca nefsini ibâdallah’a bezl edip ve onlarla muhâlata edip onlara menfa‘at-resân olan ibâdallah’ın hayırlısıdır.

-136-

Beyit;

یا کرمی ارحموا اهل الهوی * شانهم ورد التوی بعد التوی

[A benim ululârım, aşıkların haline acıyın. Onların işi bir ölümden sonra başka bir ölüme gelmektir.] 5/3548

---

[870] 144.bölüm başlığıdır; Kocasına: “Eti kedi yedi.” diyen kadının hikayesi.
[871] Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, c. VI, s. 58.

Ey ulu ve azîzlerim merhamet eylen ehl-i hevâya. Zîrâ bunlar halleri ve kârları helâk ba‘de’l-helâklıkdan vazîfedir. ورد Kesr-i vâvla sulağa derler ve burda nasîb-i vazîfe ma‘nâsın mütedammin olur. ورد’in توی’ya izâfeti beyân içindir. شانهم Mübdetâ ورد التوی haber olur. Ey شانهم وظيفة من الهلاك بعد الهلاك demek olur.

-137-

Tefsîr;

وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ[872] Bu âyete **[153b]** sûre-i Ankebût’tadır.[873] وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا İşâret tahkîr içindir. Ya‘nî şu hayât-ı dünyâ değildir إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ illâ sıbyanın şugl-i bîkârları ve bâzîçe-i bedgirdârlığı gibidir. Bir saat müctemi‘ olup bâzîçe ile mütebehhic olurlar. Ba‘dehu müteferrik olup süst ve melûl ve bî-mâye hanelerine gelirler kezâlik ehl-i dünyâ. Bu beyt bunlar hakkında begâyet-i ra‘nâ vâki‘ olmuştur. Nazım;

وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ .بازیچه طفل فریب این متاع دهر * بي عقل مردمان که بدان مبتلا شدند[874] tahkīkan dâr-ı âhiret لَهِيَ الْحَيَوَانُ hemân odur hakīkatte dâr-ı hayât. Zîrâ mevt-i olmaz veyâhût hemân ol dâr-ı âhiret aynı hayât kendidir. Bunda mübâlağa vardır. لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ Eğer bu nâs bilelerdi dünyânın la‘ib ve lehv-i makûlesi idi iken bu dünyânın hayât ve işin ihtiyâr etmeyelerdi. “Lev”in cevâbı mahzûfdur.

-138-

...چشم سر حیران ما زاغ البصر

[...Kalp gözüyle “gözü kaymadı” -sırrına- hayrandır.] 5/3604[875]

Tefsîr-i cild-i râbi‘de geçti.[876]

-139-

وجود آدمی مهمان خانه؛[877]

---

[872] 153.bölüm başlığıdır; “Âhiret yurdu, işte asıl hayat odur, keşke bilselerdi” âyetinin tefsîri.

[873] وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ: Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi! (Ankebût 29/64)

[874] Bu beyit Mesnevî’nin birinci cildinde geçiyor olabilir.

[875] Beyitin ikinci mısrasıdır.

[876] Bkz. 4. Cild 27 numaralı beyit.

[877] 155.bölüm başlığıdır; İnsanın bedeninin misafirhaneye, çeşitli düşüncelerinin de misafirlere benzetilmesi.

كه اعذنى خالقى من شره * لا تحرمنى انل من بره

[Ey yaradanım, sen beni onun şerrinden koru, beni yoksun bırakma, bana onun hayrını ulaştır.][878] 5/3694

Bunda kavl-i muzmardır. Ta‘lîm buyurup derler قل de sen Cenâb-ı Hakk’a ki اعذنى خالقى Ey benim hâlıkım beni sığınıcı eyle cenûbuna. من شره Zamîr ya belâya râci‘ ola veyâ belâya sabr etmek fikrine râci‘ ola. Ya‘nî ol belânın şerrinden ki sabr kılmamaktır veyâ ol belâya sabr kılmamak fikrinden ey benim hâlıkım sığınıcı eyle اعذنى ,اعاذ-يعيذ’dan emirdir. لا تحرمنى De ki; yâ Rabb’î beni mahrûm eyleme انل inâle eyle ya‘nî îsâl eyle من بره ol belânın ihsânında, murâd cezâ-yı sabırdır.

-140-

Beyit;

رب اوزعنى بشكر ما ارى * لا تعقب حسرئ لى ان مضى

[“Rabb’im gördüklerime şükretmeyi ilhâm et bana, geçip gittiğinde niye şükretmedim diye beni hasrette koyma.” de.] 5/3695

رب Ey benim Rabb’im[879] اوزعنى bana ilhâm eyle ve beni muvella‘ kıl اوزعت فلان بكذا **[153a]** derler ey الهمت و اولعت demektir. بشكر ما Şol şeyin şükrünü ki ارى ben ol şeyi görürüm şükrü. “Mâ” ya muzâfdır ve “mâ” ya mevsûle ya mevsûfedir. Eğer mevsûl için olursa âyidi mahzûf olur. ey بشكر الذى اراه demek olur. Ve mevsûf için olursa cümle fi‘liyye ona sıfat olur. لا تعقب Ta‘kîb eyleme ya‘nî gördüm ni‘amın akabinde kılma حسرة لي benim için hasret ve hırmân kılma ان مضى, “en” harf-i şart “مضي” fi‘l-i mâzi, fâili mahzûf ola zarûret-i şiirden ötürü. Ey “in” mâzî emrin ve hükmün fî’l-ezel ya‘nî eğer hükmün nâfîz[880] olduysa da cevâbı mukaddem لا تعقب’dır. Veyâhût مضي’nın fâili tahtında olan zamîr ola ve hasret lafzına âyid ola alâ tevili’l-hirmân. Takdîr-i kelâm Yâ Rabb’i ان مضي الي الحرمان في الازل فلا تعقب لي الحرمان بعد رؤيتي يعمتك التي انعمت علي nitekim bu ma‘nâya münâsib evvelde وصرف السوء الذي جف القلم buyurmuşlardı.

---

[878] Bu beyit söz konusu bölüm başlığı altında değildir. Fakat müellif bu şekilde yazdığından böyle yazmayı uygun gördük. Beyit 157.bölüm başlığı altında yer almaktadır.

[879] L, 169a: perverdegârım.

[880] N nüshasında bu kelime نافد şeklinde yazılmıştır.

-141-

وضف ضعيف دلی؛[881]

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ[882] Sûre-i Bakara'dadır. Tefîsiri bi't-temâm cild-i sâlisde جواب گفتن مهمان ايشا نراد murûr etti.

-142-

كردن صاحب موصل؛[883]

ايش ابالی بالخليفه فی الهوی * استوی عندی وجودی والتوی

[Aşkta halifeden niye korkayım, benim için yaşamak da bir ölmek de diyordu.] 5/3866

Îş aslında "eyyü şey" idi tahfîfen alâ'l-lisân îş (ايش) derler. Ya'nî ne şey kayırırım aşk ve hevâda pâdişâhdan استوی berâber oldu عندی benim katımda وجودی والتوی vücûdumla helâk olmam تادر اندازد اسودا كالجبال [884] üsed zamm-ı hemze ile esedin cem'idir. Ya'nî tâkim ite dağlar gibi arslanları.

-143-

Beyit;

هرک را فرج و گلو آيين و خوست * اين لكم دين ولی دين بهر اوست

[Kim edep yeriyle boğazını -beslemeyi- adet edinmiş, huy edinmişse "Sizin dininiz size, benim dinim banadır." -âyeti- onun içindir.] 5/3940

Rivâyettir ki Kureyş'den bir gürûh gelip dediler ki; "Yâ Muhammed, bizim ilâhımıza bir yıl ibâdet eyle. Biz de senin ma'bûduna bir sene ibâdet **[154b]** edelim. Pes bu sûre nâzil oldu. قُلْ [885] De yâ Muhammed اَيُّهَا الْكَافِرُون ey kâfirler لَا اَعْبُدُ ben ibâdet etmezem

---

[881] 160.bölüm başlığıdır; Gölgede yetişmiş, -nefsiyle- savaşmamış bir sûfînin yüreksizliğinin ve gevşekliğinin hikayesi... Aslan da hal diliyle ona "Öyle değil, yakında bileceksiniz, sonra da öyle değil yakında bileceksiniz." diyordu.

[882] Başlığın devamıdır. Ankaravi bu ayetin Bakara suresinde geçtiğini ifade etse ayet Tekâsür suresinde yer almaktadır.

[883] 165.bölüm başlığıdır; Musul padişahının müslümanların daha fazla kanı dökülmesin diye o câriyeyi halifeye bağışlaması.

[884] Dağ gibi aslanları içine atmak için kuyuda var olmayan bir hayal gösterir. (4871. beyitin ikinci mısrasıdır.)

[885] Kâfirûn 109/1.

مَا تَعْبُدُونَ ol şeye ki ibâdet edersiz وَلَا اَنْتُمْ عَابِدُونَ ve sizde ibâdet etmezsiz مَا اَعْبُد ona ki ben ibâdet ederim وَلَا اَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ ve ben bu halde âbid değilim sizin ibâdet ettiklerinize. وَلَا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا اَعْبُد Ve sizde ibâdet etmezsiz ona ki ibâdet ederim لَكُمْ دِينكم sizin içindir dîniniz, ona mu‘tekidsiz ve onu terk etmezsiz وَلِيَ دِين ve benim içindir ol dîn ki ben onun üzerine sâbitim. Bu sûre âyet-i kıtâl ile sonra mensûh oldu. Pes Hazreti Mevlânâ şehvet-perest olanları büt-pereste teşbîh edip buyururlar ki; herkim ki ferc gelû lezzetiyle mukayyed olup onu kendine âyîn ve hû (huy) eylese ve lezzet-i dîniyyeden berî olsa bu “leküm dîn ve li-yedîn” onun içindir. Zîrâ şehvet-perestlik âyîn ve hû olmuştur. Ondan rucû‘ kâfirlerin büt-perestlikden rucû‘u gibidir. Hemân onlara böyle deyip onlaran teberrî etmek gerektir.

-144-

عزم کردن شاه؛[886]

ومن اساء فعليها Sûre-i Secde-i Hâ-mîm’de[887] ve Câsiye-i Hâ-mîm’de[888] vâki‘ olmuştur. مَنْ عَمِلَ صَالِحًا Şol kimse ki amel-i sâlih işleye فَلِنَفْسِهِ ol amelin nef‘i yine kendiyedir. وَمَنْ اَسَاءَ Ve şol kimse ki isyân eyledi فَعَلَيْهَا pes zarârı yine kendiyedir. وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ Senin Rabb’in kullarına zülm edici değildir. وَاِنَّ رَبَّكَ لبالمرصاد[889] Mirsâd şol mekâna derler ki onda rasta müterakkib oluna. رصد-يرصد’dan mif‘âl vezninedir. Nitekim وقت-يوقت-ميقات geldiği gibi ve bu temsildir. Hakk Teâlâ’nın usâtı irsâ eylemesinden. **[154a]** Ya‘nî Yâ Muhammed tahkīkan senin Rabb’in usâtı gözleyicidir, hiçbir âsî ondan fevt olmaz. Pes amellerine göre cezâ vermek mukarrirdir.

-145-

Mesnevî;[890]

داد حق مان از مکافات آهگی * گفت ان عدتم به عدنا به

---

[886] 171.bölüm başlığıdır; Padişahın o ihaneti anlayınca durumu örtpas etmeyi, beyi affetmeyi, ve cariyeyi ona vermeyi kararlaştırması. “Kim kötülük ederse kendi aleyhinedir.” ve “Elbette Rabb’in gözetleme yerindedir.” -âyetleri uyarınca- bu fitnenin Musul hakimine kasttetmesi ve zulmetmesi yönünden kendine bir ceza olduğunu bilmesi.

[887] مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاء فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ: ...Rabb’in kullara (zerre kadar) zulmedici değildir. (Fussilet 41/46)

[888] مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاء فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ: Kim salih bir amel işlerse, kendi lehine işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz. (Câsiye 45/15)

[889] 171.bölüm başlığının devamıdır.

[890] Nuruosmaniye nüshasında bu kısım silinmiştir. Laleli nüshasındakini buraya yazdık. L, 170a.

[Allah bize cezası hakkında haber verdi. "Kötülüğe döner gelirseniz, bizde cezaya geliriz dedi."] 5/4008

Bu âyete işârettir ki[891] اِن تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءكُمُ الْفَتْحُ evveli وَإِن تَعُودُوا نَعُدْ sûre-i Enfâl'dedir. Tefsîri cild-i sâlisin âhirine karîb murûr etti. Veyâhût Sûre-i Benî İsrâîl'de bu âyete işâret ola ki[892] عَسَى رَبُّكُمْ اَنْ يَرْحَمَكُمْ bunun da tefsîri cild-i sâlisin vasatında murûr etti.

-146-

Derbeyân;

لطف نحن قسمنا[893] Bu âyet sûre-i Zuhrûf'dadır.[894] اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ istifhâm inkârıdır ve kâfirleri tehcîl ve ta'cîb içindir. Yâ Muhammed âyâ bunlar mı kısmet eder Rabb'inin rahmetini. Rahmetten murâd, nübüvvet ve risâlettir ve bunun emsâli. Ya'nî tasarrruf ve irâdet bunların yed-i kudretinde midir ta istediklerine nübüvvet ve risâlet ve ilm ve ma'rifet i'tâ edeler. نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ Biz kısmet eyledik bunların mâ-beyninde ma'îşetlerin ki onunla zindegân ederler فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا hayât-ı dünyâda. Pes tedebbürleriyle onu tagayyüra mâlik değillerdir. Emr-i risâlet ki a'lâ-yı merâtib-i insâniyyedir. Ona nice tasarrufları olur. وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ Ve biz refî' ve âlâ kıldık bunların ba'zısını ba'zısı üzre دَرَجَاتٍ derece ve mertebe yönünden. Ya rızıkda ba'zısı ganî ba'zısı fakîr veyâ ilm ve ma'rifette ki kimi âlim ve fâzıl ve kimi nâdân ve câhildir. Veyâ dînde ki kimi mü'min ve kimi kâfirdir ve kıs (kıyas et) alâ hâzâ. لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا Tâkim ba'zısı ba'zısını ittihâz ve isti'mâl eyleye. Musahhar ve kâr-ı künende havâyic ve mesâlihlerinde **[155b]** tâ umûr-

---

[891] ان تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءكُمُ الْفَتْحُ وَإِن تَنتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَعُودُوا نَعُدْ وَلَن تُغْنِيَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ: (Ey inkârcılar!) Eğer fetih[245] istiyorsanız işte size fetih geldi. Eğer (peygambere karşı gelmekten) vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur. Eğer dönerseniz biz de döneriz. Çok olsa bile topluluğunuz size hiç fayda vermez. Çünkü Allah mü'minlerle beraberdir. (Enfâl 8/19)

[892] عَسَى رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا: Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder. Eğer yine eski duruma dönerseniz, biz de (cezaya) döneriz. Biz cehennemi kâfirlere bir zindan yapmışızdır. (İsrâ 17/8)

[893] 172.bölüm başlığıdır; [Allah] "Biz paylaştırdık" [ayeti hükmünce] birisine eşeklerin şehvetini ve gücünü verir, birisine de peygamberle meleklerin ince anlayışını ve gücünü verir. "Hevâ ve hevesi baştan atmak ululuktandır. Hevâ ve hevesi terk etmek peygambere özgü bir güçtür. Şehvetten olmayan tohumların meyvesi ancak kıyamette [alınır].

[894] أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ: Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır. (Zuhrûf 43/32)

ı ‘âlem müntazim ola. وَرَحْمَتُ رَبِّكَ Senin Rabb’inin rahmeti خَيْرٌ hayırlıdır مِمَّا يَجْمَعُونَ kâfirlerin cem‘ eylediği hutâm-ı dünyâdan.

-147-

Der-tefsîr;

لا تأخذ ان نسينا شد گواه * كه بود نسيان بوجهى هم گناه

[“Unutursak bizi sorumlu tutma”-âyeti- buna tanıktır, çünkü unutmak da bir bakıma suçtur.] 5/4101

Sûre-i Bakara’nın âhiridir.[895] رَبَّنَا Ey bizim perverdegârımız لَا تُؤَاخِذْنَا bizi ahz eylemeان نسينا eğer bir nisyân eyledikse او اخطأنا veyâhût hatâ eyledikse, zîrâ günâh, sümûm gibidir her bâr ki bir kimse onu tenâvül eylese eğer nisyânla ve eğer hatâ ile elbette helâka müeddî olur. Eğer ona gurm ve kasdı yoksa da. Lâkin Hakk Teâlâ ondan tecâvüz va‘de eyledi rahmet ve fazlından. Hazreti Mevlânâ’nın nisyân hem bir vecihle günâhtır buyurduğu ya‘nî bir vecihle ol da günâhtır eğer ki an kasd değilse de demektir. ربنا ولا تحمل علينا Ey bizim Rabb’imiz bizim üzerimize yükletme اصرا şol bâr-girânı ve günâhı. “İsr” şol sakîl nesneye derler ki sâhibini haps eyleye mekânında كما حملته nitekim onu yüklettin علي الذين من قبلنا bizden evvel olan kimselerin üzerine ki onlar Yahûdâ ve Nasârâ’dır. “İsr”den murâd tekâlîf-i şâkka ola veyâhût belâ ve mihen ola. ربنا Ey bizim Rabb’imiz وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَا لاَ طَاقَةَ لَنَا بِهِ bize tahmîl eyleme ol nesneye ki bizim ona tâkatimiz olmaya eğer belâ ve ukûbetten ve eğer tekâlif-i şâkkadan ki tâkât-i beşeriyye ona tahammül etmeye. وَاعْفُ عَنَّا Bizden afv eyle âsâm ve zünûbumuzu وَاغْفِرْ لَنَا ve setr eyle ayûbumuzu ve bizi rüsvây etme alâ ruûsi’l-işhâd muvâhize eyleme[896] وَارْحَمْنَآ ve bize rahmet eyle أَنتَ مَوْلاَنَا sen bizim seyyidimizsin فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ **[155a]** pes bize yardım eyle kâfirler kavminin üzerine. Zîrâ Mevlâ’nın şâni mevâlîsinin a‘dâsı üzre nusret eylemektir.

-148-

[895] رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلاَ تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَا لاَ طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَآ أَنتَ مَوْلاَنَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ: Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): “Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.” (Bakara 2/286)

[896] L, 171a: eyle.

Tefsîr;

لا ضير انا الي ربنا منقلبون [897] An karîb murûr etti.[898]

-149-

هين بيا زين سو ببين كين ارغنون * مى زند يا ليت قومى لا يعلمون

[Haydi bu yandan gel de şu erganunun "Keşke kavmim bilseydi" -namesini- çalmada olduğunu gör.]5/4123

Bu âyet sûre-i Yâsîn'dedir.[899] Tefsîri bu cildin evvelinde[900] ve cild-i sâliste murûr etti.

-150-

مجرم دانستن ایاز خود را درین شفاعة؛[901]

Sahîhinde Hazreti Aişe ve Ömer b. Ebî Seleme'den Müslim ve Buhârî ittifâk edip bu hadîsi rivâyet kılarlar ki [902] اني اعلمكم بالله واخشاكم الله tahkīkan ben sizin a'lemenizim billâh ve nevâhiye ve hudûdullah ve temyîzi'l-Hakk ve'l-bâtıl. Ve sizin ahşânızım الله ya'nî havf ve haşyetim sizden ziyâdedir. Pes hadîsle sâbit kıldıktan sonra âyetle dahî sâbit ederler ki إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءِ bu âyet sûre-i Melâike'dedir.[903] Ya'nî Allah'dan havf ve haşyet eylemez illâ ulemâ. Zîrâ ulemâ cümle-i ubbâdından ahşâdır. Onun için şart-ı haşyet ma'rifet-i mahşîden ve sıfât ve şuûn-ı âlem olmadan hâsıl olur. Pes her kim onun sıfât ve şuûnuna âlim ise ahşâ ol olur. Onun için hazreti risâlet penâh ahşâdır. Pes zîrâ cümleden a'limedir.

---

[897] 177.bölüm başlığıdır; büyücülerin ölüm cezasına uğradıkları sırada Firavun'a "Zararı yok, biz Rabb'imize döneceğiz" demelerinin tefsîri.

[898] قَالُوا لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ: Sihirbazlar şöyle dediler: "Zararı yok, mutlaka Rabbimize döneceğiz. Şuara 26/50

[899] قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ: (Kavmi onu öldürdüğünde kendisine): "Cennete gir!" denildi. O da, "Keşke kavmim, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi!" dedi. (Yâsin 36/26)

[900] Bkz. 5. Cild 84 numaralı beyit.

[901] 178.bölüm başlığıdır; Ayaz'ın kendisini bu şefaatçilikte suçlu bilmesi ve bu suçtan dolayı özür dilemesi. O özür dileyişte de kendisini suçlu bilmesi. Bu kırıklık padişahın ululuğunu bilmekten meydana gelir. [Peygamber] "Ben Allah'ı en fazla bileniniz ve Allah'tan en fazla korkanınızım." [dedi]. Yüce Allah da: "Kulları içinde Allah'tan ancak bilgin kulları korkar buyurdu.

[902] Bedreddün el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, I, s. 176.

[903] إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاء: … Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar... Fâtır 35/28.

-151/152-

چون خلقت الخلق کی یربح علی * لطف تو فرمود ای قیوم حی

[Çünkü "Halkı benden yararlansınlar diye yarattım" -sözünü- senin lütfun buyurdu ey kalıcı ve diri olan -Rabb'im-] 5/4173

لالان اربح علیهم جود تست * که شود زو جمله ناقسها درست

["Ben onlardan faydalanayım diye değil" -sözü- senin cömertliğindendir, bütün eksiklikler onunla düzelir.] 5/4174

Cenâb-ı Hakk buyurur ki; ben halkı halk eyledim ki کی یربح علی hattâ benden fâyide edeler. لالان اربح علیهم onun için halk eylemedim ki ben onlardan ribh ve fâyide eyleyem. Ma'nâ-yı beyt; **[156b]** çünkü buyurdun خلق الخلق ben halkı halk eyledim کی یربح hattâ ribhlerinden. یربح Muzâri' meçhûldür alâ min ma'nâsınadır. Ben bunlardan ribh etmek için halk etmedim buyurduğun senin cûdundur ki bu senin lütfundan cümle-i nâkıslar dürüst olur. Nitekim sûre-i Zâriyât'ta Cenâb-ı Hakk buyurur;[904] وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونَ ya'nî ben cinni ve insi halk eyledim illâ bana ibâdet etsin için. Ve İbn Abbâs ey li-ya'rifûn ya'nî beni bilsin ve tevfik etsin için halk eyledim ben مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ رِزْقٍ[905] bunlardan hiç rızk murâd eylemem وَمَا أُرِيدُ اَنْ يُطْعَمُونَ ve dilemezim ki bana et'âm edeler belki ben onlara rızık ve rahmet ve ta'âm verem.

-153-

Beyit;

خالدین فی فناء سکرهم * من تفانی فی هواکم لم یقم

[Onlar sarhoşluklarının yokluğunda sonsuza dek kalırlar, sizin sevginizde yok olan bir daha kalkamaz.] 5/4205

Erbâb-ı muhabbet-i ilâhî ve ashâb-ı ma'rifet-i nâ-mütenâhî ki câm-ı Hakk'dan nûş eyleyenlerdir, hâlidîn oldular sekrlerin fenâsında. Bu takdîrce hâlidîn kâne mahzûfun haberi olur. Takdîri کانوا خالدین veyâhût mukaddem olan beyitten hâl ola ki beyt budur;

---

[904] وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zariyât 51/56)

[905] مَا أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَن يُطْعِمُونِ: Ben, onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum. (Zariyât 51/57)

-154-

هر که از جام تو خورد ای ذو المنن * تا ابد رست از هش و از حد زدن

[A lütûflar sâhibi senin kadehinden içip sonsuza dek akıldan da had vurulmaktan da kurtuldu.] 5/ 4204

Ya‘nî her kim ki Sen’in câm-ı muhabbetinden içti ey zü’l-minen evvelen pâdişâhta ta ebede’l-âbâd halâs oldu akıldan ve hadda vurulmadan. خالدين Muhallid oldukları hâlde onlar mestliklerinin fenâsında من تفانا şol kimse ki fânî ola فى هواكم sizin aşkınızda. Zamîr cemi‘ ta‘zîm içindir. لم يقم Min ba‘d vücûdla kāim olmaz belki senin muhabbetinde vücûd-ı beşeriyyesin fâni edip nûr-ı muhabbet-i zâtınla kāim ve müşâhede-i cemâl-i vahdetinle hayrân **[156a]** ve hâyim dürürler.

6. CİLD

[مجلد ششم از دفترهای مبینات معنوی که مصباح ظلام وهم وشبهت وخیالات شك وریبت باشد وأین مصباح را بحس حیاواني ادراك بتوان کرد. زیرا مقام حیواني أسفل سافلینست که ایشانرا از بهر عمارت صورت عالم أسفل آفریده اند وبر حواس ومدارك ایشان را دائرء در کشیده اند که ازآن دائره تجاوز نکنند ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزُ الْعَلِيمِ یعني مقدار رسیدن نظر ایشان وجولان عمل ایشان بدید کرد. چنانکه هر ستاره را مقداریست وکار گهی از فلك تا آن حد عمل او برسد وهمجون حاکم شهری که حکم او درآن شهر نافذ تاشد. پس در وراى توابع آن شهر حاکم نباشد.][906]

في شرح ابيات الجلد السادس وهي مقبت من الابيات القرآنية واحاديث النبوية وفيها معارف جليلة وقواید جزیلة لمن طالع بنظر السریرة وبصر البصیرة.)

Ve dîbâce-i sâdisde bu âyet-i kerîme ki (ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ) sûre-i Yâsîn'dedir.[907] İbtidâsı budur ki; وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا[908] Allah'ın âyâtı ve alâmâtından biri dahî şemsdir ki cârî olur müstekarrına. Ya'nî mâkâm ve karârgâhına ve şol hadd-ı muayyine ki onun devri ona müntehî olur. Pes müsâfirin müstekarrına teşbîh olundu. Nitekim müsâfir dahî mesîrini kat' eyledik de müstekarrında sâferî nihâyet bulur. ذلك şemsin cereyânına işârettir. Ya'nî ol cerî bedi' ki hikem-i râyika ve ibret-i fâyika-yı mütezammindir ki onda ukûl ve efhâm mütehayyirdir. تقدير العزيز Ol cemi'-i makdûrât üzre kudretiyle gâlib olan Hüdâvendin takdîridir öyle azîz ki العليم ilmi cemi'-i ma'lûmâtı muhîddir. Pes ke-takdîr-i müstekarru şems. Ol Allah ki her şeye bir hadd-i muayyen ve bir merkez-i mübeyyin takdîr eylemişdir ki ol hadden ve ol mertebeden tecâvüce kudret ve imkânı olmaz. عصمنا الله من حبسه وختمه Allah Teâlâ bizi hıfz eylesün bir mertebede haps eylemeden ve dîde-i idrâkimize hatm eylemeden. وما حجب به المحجوبين Ve dahî şol şeyden ki mahcûbları onunla mahcûb eyledi alâ binâi'l-mef'ûlde câyizdir. Ya'nî dahî şol şeyden ki mahcûblar onunla hicablandı.

-1-

El-ebyât;[909]

شش جهت را نور ده زین شش صحف * کی یطوف حوله من لم یطف

[906] 6. cild dîbâcesidir. Metinde yer almadığından parantez içinde sunulmuştur.
[907] Bu, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir. Yâsîn, 36/38.
[908] Güneş de kendi yörüngesinde akıp gitmektedir. Yâsîn, 36/38.
[909] L, 173b: evvel-i ebyât.

[Bu altı kitapla altı yöne ışık saç da dolaşmayan çevresinde dolaşsın.] 6/4

Ey Hüsâmeddîn şeş-i cihete nûr ver bu altı cild-i Mesnevî'den hattâ tavâf ede bu Mesnevî'nin **[157b]** havlini. Şol kimse ki tavâf etmedi, ya'nî senin nûr-ı hidâyetinle ve ziyâ-ı himmetinle bu ki rağbet ve muhabbet etmeyenler dahî rağbet ede.

-2-

Beyit;

نوح نهصد سال دعوت می نمود * دم به دم انکار قومش می فزود

[Nuh dokuz yüz yıl davet edip durdu da kavminin inkarı her an arttı.] 6/10

Sûre-i Nûh'da bu âyete işâret buyururlar ki[910] قَالَ رَبِّ Hazreti Nûh (a.s) dedi ki; "Yâ Rabb'î إِنِّي دِعْوَتُ قَوْمِي tahkīkan ben da'vet eyledim kavmimi لَيْلًا وَ نَهَارًا gece ve gündüz. وَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا Bunlara benim da'vetim ziyâde eylemedi illâ firârların." Ve sûre-i Ankebût'ta buyurur ki; "[911]وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلَى قَوْمِهِ Tahkīkan biz irsâl eyledik Nûh'u kavmine. فَلَبِثَ فِيهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْسِينَ عَامًا Pes kavminin içinde bin yıl[912] karâr eyledi illâ elli yıl değil." Zîrâ eşhur rivâyet oldur ki ba'de'l-erbâîn da'vete meb'ûs olup dokuz yüz elli sene da'vet eyleyip ba'de't-tûfân altı yüz yıl hayatta olmuştur. Ve bu âyette Hazret-i Habîbullah'a tesellî vardır. Belît-i küffâra ve ezâ ve cefây-ı füccâra sabr eyleye. Nitekim Hazreti Mevlânâ dahî Hüsâmeddîn'e bununla tesellî buyururlar.

-3-

Beyit;

جنگ ما و صلح ما در نور عین * نیست از ما هست بین اصبعین

[Gözün ışığıyla -bakacak olursak- bizim savaşımız da başarımız da bizden değildir; O'nun iki parmağı arasındadır.] 6/45

---

[910] قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا: Nûh, şöyle dedi: "Ey Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim." (Nûh 71/5)

[911] وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ: Andolsun, biz, Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayıverdi. (Ankebut 29/14)

[912] L, 173a: sene.

Bu hadîse işâret buyururlar ki;[913] ya‘nî tahkīkan Benî Âdem’in küllî kalpleri Rahmân’ın parmaklarından iki parmağının mâbeynindedir. Bu müteşâbihâttandır. Murâd celâl ve cemâl veyâ hidâyet ve dalâlettir. Ve hadîsin şerhi yukarda murûr etti.

-4-

Beyit;

نفی ضد کرد از بهشت آن بی نظیر * که نباشد شمس و ضدش زمهریر

[Benzeri olmayan -Allah-,güneş ve onun zıddı zemheri olmasın diye cennetten zıtlığı giderdi.] 6/58

Sûre-i Nisâ’da[914] olan âyete işârettir.[915] مُتَّكِئِينَ فِيهَا **[157a]** Mukaddem جزاهم daki هم’den hâldir. Ya‘nî ol cennette muttakī oldukları hâlde عَلَى الْأَرَائِكِ erîkenin cem‘idir, serîre derler. Ya‘nî serîr üzre لَا يَرَوْنَ فِيهَا ol cennette görmeyeler bunlar شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ne harâret göreler ve ne burûdet. Belki havâ-yı cennet kemâl-i i‘tidâl üzre ola ki herkes ondan hayât bula.

-5-

Beyit;

پس له الخلق و له الامرش بدان * خلق صورت امر جان راکب بر آن

[Öyleyse “halk da onundur emir de” -âyetini- bil. Halk şekildir emir de onun üstüne binmiş can.] 6/78

Bu âyet sûre-i A‘râf’dadır.[916] اَلَا لَهُ الْخَلْقُ Âgâh ol ki halk etmek veyâhût bu âlem-i şehâdet ol Allah içindir. وَالْأَمْرُ Ve fermândalık veyâhût âlem-i ervâh dahî onun içindir. تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ Ey Teâlâllah ve te‘âzimu şâna.

-6-

---

[913] إِنَّ الْقُلُوبَ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ; Tirmîzi, **Kader**, 7, 2141.

[914] L, 173a: insân.

[915] مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا: Orada koltuklar üzerine kurulmuş olarak bulunurlar. Orada ne güneş (yakıcı sıcak) görürler, ne de dondurucu soğuk. (İnsân 76/13)

[916] أَلاَ لَهُ الْخَلْقُ وَالأَمْرُ تَبَارَكَ اللّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ: Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O’na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah’ın şanı yücedir. (A‘râf 7/54)

Beyit;

تا خوشت ناید مقال این امین * در بنی که لا احب الا فلین

[O emin erin Kur'ân'daki "ben batanları sevmem" sözü hoşuna gitmez.] 6/95

Sûre-i En'âm'dadır.[917] Tefsîri cild-i evvelde murûr etti.

-7-

Beyit;

از قزح در پیش مه بستی کمر * زان همی رانجی ز وانشق القمر

[Ayın önünde gökkuşağı kemerini beline bağladın da o yüzden "ay yarıldı"dan incinmedesin.] 6/96

Küffâr-ı Kureyş Seyyid-i âlemden mu'cize taleb eylediler ve onca mâh-ı bedr olmuştu. Dediler ki; "Kameri bize dûnîm eyle." Pes hazret işâret buyurup mâh dûnîme olup ol hazretin biri bir yândan ve biri bir yândan geçip yine mekânına varıp cem' oldular. Pes Cenâb-ı Hakk bendelerine haber verir ki, اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ[918] kıyâmet karîb oldu. وَانْشَقَّ الْقَمَرُ Ve kamer münşak oldu. İnşâk-ı kamer kurb-ı sâ'ate alâmettir demişler ve bu veche üzre kütüb-i sâlife'de mestûrdur.وَاِنْ يَرَوْا آَيَةً[919] Ve eğer bu kâfirler âyet-i Hüdâ'dan bir âyet ve mu'cize görselerdi, يُعْرِضُوا i'râz ederler ona imândan ve teemmül ve fikirden وَيَقُولُوا **[158b]** ve derler سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ sihr-i muttarid ve müterâdifedir ki nice kerre gördün derler. Ma'nâ-yı beyt; müneccimine hitâbdır. قزح Türkîce eleğim sağmaya derler. Ya'nî ey müneccim mezhebinde olanlar kavs-ı kuzahdan mâhin önüne kemer nahiblersin. Ve ay neyyîr-i a'zâm bulup ona ta'zîm ve tefhîm kıldık da ve bunların şânını enbiyâ ve evliyâya tercîh eyledikden rencide olursun inşikāk-ı kamerden. Zîrâ hukemâ ve müneccimin nücûmun ba'zı havâs ve te'sîrâtın bulup onları zümre-i insândan eğer dînî ve eğer şerîk-i âlî bulurlar. Hattâ inşikāk-ı kamere râzî olmayıp tevil ederler.

---

[917] فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَـذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لا أُحِبُّ الآفِلِينَ: Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. "İşte Rabbim!" dedi. Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem" dedi. (Enâm 6/76)

[918] اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ: Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. (Kamer 54/1)

[919] وَإِن يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ: Onlar bir mucize görseler yüz çevirirler ve "Süregelen bir sihirdir" derler. (Kamer 54/2)

-8-

Beyit;

منکری این را که شمس کورت * شمس پیش تست اعلی مرتبت

["Güneş dürülünce"yi inkâr ediyorsun. Çünkü sana göre güneş en yüce mertebededir.] 6/97

اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ Sûresine işârettir.[920] Cild-i râbi'de şehzâde-i meskûr hikâyesinde müstevfî murûr etti.[921] Ma'nâ-yı beyt; ey müneccim münekkirsin bu kelâma ki şems-i kuvvirat buyrulmuştur. Zîrâ senin önünde güneş âlî mertebededir. Neyyir-i a'zâm ve münevvir-i âlîmdir. Nitekim Şeyh Sühreverdî Heyâkil'inde şemsi bu kevne ta'rîf[922] eyler ki هو رخش السديد قاهر الفسق ورايس السماء فاعل النهار كامل القوي وصاحب العجايب عظيم الهيئة الذي يعطي جميع الكاينات ضوءها ولا تأخذ منها مثال الله الأعظم الى كذا و كذا.

-9-

Beyit;

از ستاره دیده تصریف هوا * ناخوشد آید اذا النجم هوی

[Havanın değişmesini yıldızdan bilirsin de "Battığı zaman yıldıza and olsun" -âyeti- hoşuna gitmez.] 6/98

Evvel zamânda hazret risâlet-i da'vete şürû' eyledi. Küffârı ta'n eylediler ki Muhammed âbâ ve ecdâdı dînin terk edip gümrâh oldu. Pes Cenâb-ı Hakk kasem eder ki وَالنَّجْمُ[923] cins-i nücûm hakkı için veyâhût murâd süreyyâ **[158a]** ola. Veyâ necm Kur'ân ola veyâhût recm-i şeyâtîn eyleyen şihâb-ı sâkib dedikleri necm ola veyâhût necm Hazreti Peygamber ola. اذا هوي Gurûb eyledik de veyâhût tulû' eyledik de veyâ nüzûl ve sukūt eyledik de. Zîrâ هوي-يهوي-هويا derler alâ vezn-i kabûl bi'z-zamm'i'l-hâ alâ vezn-i. Gurûb âlî olup su'ûd ve tulu' eyledik de ve bi'l-feth sukūt ve nüzûl eyledik de. Pes müneccimîn sukūt ve intişâr ma'nâsına râzî olmazlar. Zîrâ onların katında nücûm-ı azîmu'ş-şân ve müesser hayvân ve insân ve mevâlîd-i selâse ve anâsır-ı erba'adır. Ve eflâkda merkûzdur.

---

[920] Tekvîr Sûresi 81/1.
[921] Bkz. 4. cild 68 numaralı beyit.
[922] L:medh
[923] وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى: Battığı zaman yıldıza and olsun. (Necm 53/1)

Pes onların sukūt ve intişârından eflâkın infitâı ve inşikākı lâzım gelir derler ve bunu muhal görür, [925]واذا الكواكب انتثرت ، [924]واذا السماء انفطرت misâlî âyetleri tevil ederler. مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى[926] Necm hakkı için ki sukūt ve tulû‘ eylediği vakitte sizin müsâhibiniz ya‘nî Muhammed gümrâh ve dâll olmadı. Ve dahî ğavâ ve tâğî olmadı. Ol [927]وَمَا يُنْطِقُ عَنِ الْهَوَى Muhammed söylemez hevâ-yı nefsinden, [928]اِنْ هُوَ onun nutk eylediği kelâm değildir, اِلَّا وَحْيٌ illâ bizim tarafımızdan bi-vâsıtatü’l-mülk irsâl eylediğimiz kelâmdır. يُوحَى Ki ona vahy olundu.

-10-

Beyit;

جز مگر مفتاح خاص آید ز دوست * که مقالید السماوات آن اوست

[Göklerin anahtarları kendisine ait dosttan özel bir anahtar gelirse o başka.] 6/103

Sûre-i Zümrâ’da olan âyete işârettir.[929] اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ Allah Teâlâ cemi‘ şeylerin hâlıkıdır. Küfür ve îmândan, hayr ve şerden ve nef‘ ve zârdan[930] her ne ise. وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ Ol Allah cemi‘ eşyâ üzre mütevellî ve mutasarrıf ve hafîzdir. [931]لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْاَرْضِ **]b[159** Allah içindir semâvât ve arzın mefâtihi kinâyettir kemâl-i hıfz ve tasarrufundan. Ya‘nî mâlik-i umûr ulvî ve suflîdir ki ondan gayrı tasarruf ve hıfza kimse mâlik değildir. Ve Hazreti Osmân’dan rivâyet olunur ki Hazreti Peygamber’den sûâl eylediler ki makâlîdüs’semâvâti ve’l-arz nedir. Buyurdular ki; “Lâ ilâhe illallah ve Allahu ekber ve sübhânallah ve bi-hamdi ve’s-ta‘firullah ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi’l-aliyyi’l-azîm hüve’l-evvel ve’l-âhir ve’z-zâhir ve’l-bâtın. يحيى و Bi-yedihi’l-hayr وهو بكل شيئ عليم يميت وهو على كل شيئ قدير. Ma‘nâ-yı beyt; meğer ki miftâh-ı hâs külle dûsttan. Ey müneccim ki akfâl-i eşkâlini hall ve küşâde kıla ki mefâtîh-i semâvât ve arz ol dûstun yed-i

[924] Gök yarıldığı zaman. (İnfitâr 82/1)
[925] Yıldızlar saçıldığı zaman. (İnfitâr 82/2)
[926] مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى: Arkadaşınız (Muhammed Hakk’dan) sapmadı ve azmadı. (Necm 53/2)
[927] O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Necm 53/3)
[928] إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى: (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir. (Necm 53/4)
[929] اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ: Allah, her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeye vekildir. (Zümer 39/62)
[930] L, 175b: nefi‘den ve zarardan.
[931] لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ: Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur. Allah’ın âyetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir. (Zümer 39/63)

kudretindedir. Evvelâ ki derûnun kufllerini açа. Ve eğer evvel açmaya bu bend ve nasîhat sana te'sîr etmez.

-11-

Beyit;

معنی نختم علی افواههم * این شناس اینست رهرو را مهم

["Ağızlarını mühürleriz"in anlamını böylece bil. -Çünkü- yolcu için önemli olan budur.] 6/163

Sûre-i Yâsîn'dedir.[932] اَلْيَوْمُ نَخْتِمُ عَلَى اَفْوَاهِهِمْ Bugün ya'nî kıyâmet gününde Cenâb-ı Hakk diye ki biz mühürleriz bunların dehenlerini وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ ve bize tekellüm eyler bunların elleri وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ ve şehâdet eyler ayakları بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ol şeylere ki dünyâda kesb eylediler. Ma'nâ-yı beyt; نَخْتِمُ عَلَى اَفْوَاهِهِم âyetinin ma'nâsını bunu anla ey sâlik râh-ı Hakk'da rehrev oluna. Mühim budur ki mev'ûd olan umûru hâlâ dünyâda müşâhede kıla. Pes dünyâda Cenâb-ı Hakk ehl-i inkâr ve ashâb-ı dalâlin ve avâm-ı pür-melâlin dehenlerini hatm eylemişdir **[159a]** tâ gıdâ-yı ma'ârif ve ta'âm-ı esrâr-ı letâyif ve şerâyifden bî-behre ve bî-mezâk kılmışlardır.

-12-

Beyit;

قفلهای ناگشاده مانده بود * از کف انا فتحنا بر گشود

[Açılmamış kilitler kalmıştı, -onlar da- "Muhakkak ki biz açtık" eliyle açıldı.] 6/166

Cild-i sâlisin âhirine karîb bir mikdâr tefsîri murûr etti. إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا[933] Yâ Muhammed tahkīkan biz sana feth eyledik Mekke'yi. Veyâhût Hayber'i feth murâd ola. Ve mâzî ile ta'bîr olması vukū'û mütehakkık olduğundan ötürü ola. لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ[934] Feth-i illettir şol haşyetten ol hazretin sa'yına ve i'lâ-i kelime-i dîne müterattib olup mücâhide-

[932] الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ: O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder. (Yâsîn 36/65)

[933] إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا: Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. (Fetih 48/1)

[934] لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا: Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin. (Fetih 48/2)

i küffâra sebep olduğu ecelden ötürü. Ya‘nî biz feth eyledik Mekke’yi sana ve seni mağfiret etmeden ötürü.مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ Senin zenbinden ne şey tekaddüm eyledi ve ne şey teahhar eylediyse. Zenbden murâd evvelî olan şeylerden tefrîdleri ola ve onların mansub-ı âlîlerine göre ol zenb ola. وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ Ve dahî fazl-ı amîmle ni‘metini senin üzerine tamâm kıla ki ol i‘lâ-yı dîn veyâhût ni‘met-i nübüvvet veyâ kabûl-i şefâ‘at veyâ feth-i bilâd ola. وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا Ve hidâyet eyleye sana tarîk-i istikāmeti ve teblîğ-i risâleti ve edâ-yı merâsim-i riyâseti.[935] Ma‘nâ-yı beyt; ol hatemler ve kufllar ki halkın dehânına ve cenânına verilmişdir ol mazhar-ı innâ fetehnâ’nın dest-i mübâreğinden güşâde olmuşdur. Destinden murâd rûhâniyyetleri ve şeri‘atlarıdır.

-13-

Beyit;[936]

پیشه اش اندر ظهور و در کمون * اهد قومی انهم لا یعلمون

[Onun işi gücü gizlide ve açıkta “Kavmime doğru yolu göster, onlar bilmiyorlar” demektir.] 6/169

Öyle sultândır kim onun pîşesi zâhirde ve bâtında kavminin cefâ ve ezâsı mukābilinde **[160b]** buyururlardı ki; “Yâ Rabb’i benim kavmime hidâyet eyle zîrâ onlar bilmezler kendilere nâfi‘ olanı.”[937]

-14/15-

Beyit;

گفتش ای عم یک شهادت تو بگو * تا کنم با حق خصومت بهر تو

گفت لیکن فاش کردد از سماع * کل سر جاوز الاثنین شاع

[-Peygamber- ona; “amca şehâdet getir de senin için Allah’dan şefaat dileyeyim” dedi.] 6/196

[935] N: riyâpet şeklinde bir şey yazmakta.
[936] N nüshasında buradaki beyt yazısı silinmiştir.
[937] Beyhakî, **Şüâbü'l-İmân**, 3, s. 45.

[-Ebû Tâlib- "ama duyulur da açığa çıkar dedi. İki kişinin ağzından çıkan her sır yayılır."] 6/197

Peygamber (a.s) dedi ki;[938] "Ey amm şehâdet eyle." dedi. Ebû Leheb dedi ki; "كل سر Sır ki ikiden tecâvüz eyleye şâyi' olur." İkiden murâd şefeteyn ola veyâhût iki kimse ola.

-16-

Beyit;

در نبی بشنوا تیانش از خدا * آیت اشفقن ان یحملنها

[Bunun açıklamasını Allah'dan Kur'ân'daki "Onu yüklenmekten çekindiler" yetinden duy.] 6/207

Bu âyet sûre-i Ahzâb'dadır.[939] Tefsîri evvelde murûr etti.

-17-

Beyit;

همچو آن اصحاب کهف از باغ جود * می چرم ایقاظ نی بل هم رقود

[Ashab-ı Kehf gibi uyanıkken değil "Onlar uykudadırlar" halindeyken cömertlik bahçesinde yayılayım.] 6/217

Bu âyet sûre-i Kehf'dedir.[940] Tefsîrsi cild-i evvelde murûr etti. Ma'nâ-yı beyt; Ashâb-ı Kehf gibi bağ lütfundan otlayım îkâz ve bîdârlıkdan değil belki onlar rakûd eylediler beni dahî bu vücûd kaydından nâyim ve ta'allukât-ı cihândan râkıd olam ta benim mukallibim yemîn ve yesâra sen olasın Yâ Rabb.

-18-

---

[938] كُلّ سِر جَاوز الاثنين شاع;Aliyyü'l-Kârî, **Mirkâtü'l-Mefâtih**, IX, 3978.

[939] إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا: Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir. (Ahzâb 33/72)

[940] وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ: Uykuda oldukları hâlde, sen onları uyanık sanırsın… (Kehf 18/18)

Beyit;[941]

ليس للجن ولا للانس ان * ينفذوا من حبس اقطار الزمن

[Ne cinler ne de insanlar zaman sınırlarının hapsinden çıkabilirler.] 6/229

Cin için ve dahî insân için yokdur zamânın aktârından ya‘nî kenârının hapsinden nüfûz-ı hurûc yokdur. Sûre-i Rahmân’dadır.[942] Tefsîri cild-i evvelde geçti پری چنکی hikâyesinde.[943]

-19-

Beyit;

لا نفوذ الا بسلطان الهدى * من تجاويف السماوات العلى

[Yüce göklerin boşluklarından ancak doğru yolun gücüyle çıkılabilir.] 6/230

Nüfûz ve hurûc yokdur illâ kuvvet ve hidâyet Hakk ve kudret-i rehnümâ-yı vücûd-ı mutlakladır semâvât-ı âliyyenin cevflerinden.

-20-

Beyit;

لا هدى الا بسلطان اليقى * من حراس الشهت روح المتقى

[Doğru yolsa ancak takvalı -kişinin- ruhunu, göktaşı bekçilerinden koruyan güçle bulunabilir.] 6/231

Hidâyet **[160a]** yokdur illâ şol sultân sebebiyle ki vâkī ve hâfızdır وقي-يقي’dan. Bi-ma‘nâ yahfizu safiyyettir sultânın من حراس الشهب şehebin hıfz ve hirâsından muttakīnin rûhuna. من حراس’da harf-i cer hidâyete mütaallıkdır ve şehbe izâfet-i beyâniyyedir. Ve rûhu’ş-müttakī lafzen mansûb mef‘ûlüdür hidâyetin. Takdîr-i kelâm لا هدايت لروح المتقي من حفظ شهب القهر والضلال الا بسلطان الحافظ.

[941] N nüshasında beyt yazısı silinmiştir.
[942] Rahmân 55/33.
[943] L, 176a: + murûr etti.

-21-

Beyit;

باز از یادش رود توبه و انین * کاوهن الرحمن کید کاذبین

[Sonra yine o tevbe ve sızlanış hatırından çıkar, çünkü Rahmân, yalancıların hilesini zayıf ve gevşek hale getirir.] 6/352

Tekrâr hâtırından gider tevbe ve enîn eylemeklik. Zîrâ ol Rahmân zayıf eyledi kâziblerin mekrini ve set eyledi fikrini.

-22-

در عموم تأویل این آیت کی؛[944]

وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاء كُلَّمَا اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللَّهُ Bu âyet sûre-i Mâide'dedir.[945] Biz ilkā eyledik Yâ Muhammed bu Yahûdî'lerin mâbeynine uduvât ve buğz ilkā eyledik. Pes bunların kulûbu birbirine muvâfık ve akvâli mutâbık olmaz. كُلَّمَا اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ[946] Her bâr ki bunlar murâd edeler Rasûl'le harb eylemeyi ve onun üzerine şer ve zarar inâre kılmayı اَطْفَاَهَا اللَّهُ Allah Teâlâ ol harb için îkâd ve işti'âl eyledikleri nârı itfa' eyler. Ya'nî bunların ateş-i şerrine Müslümanlardan men' ve red eyleyip mâbeynlerine îkâ' eyler. Veyâhût her bâr ki bunlar bir kimse ile harb etmek murâd etseler Hakk Teâlâ onları mağlûb kılar hükm-i Tevrât'a muhâlefet ve emr-i Hakk'a hıyânetlerinden ötürü. Zîrâ bir kerre Tevrât'ın hükmün ifsâd eylediler Hakk Teâlâ Buhtunnâsır'ı[947] musallat kıldı ve bir kerre dahî ifsâd eylediler, Mecûsîleri musallat kıldı ve bir kerre dahî ifsâd eylediler, **[161b]** Müslümanları musallat kıldı. وَيَسْعَوْنَ فِي الأَرْضِ فَسَادًا Ve bunlar sa'y eylediler yeryüzünde İslâm'ın fesâdına ve kitâblarından Rasûl'ün zikrini mahv etmeye. وَاللّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ Ve Allah Teâlâ müfsidleri sevmez. Eğer ki bu âyetin vurûdu hâssadır ki ehl-i

---

[944] 8.bölüm başlığıdır; "Ne zaman bir savaş ateşi yakacak olsalar…" âyetinin herkes hakkında oluşu.

[945] وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاء إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الأَرْضِ فَسَادًا وَاللّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ: Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah, bozguncuları sevmez.(Mâide 5/64)

[946] 8.bölüm başlığının devamıdır.

[947] Milâttan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralı.

Tevrât hakkındadır. Lâkin tevilde umûmen garrâr ve mekkâr ve kezzâb ve müfsid olanlara şâmildir.

-23-

Beyit;

كلما هم اوقدوا نار الوغي * إطفاء الله نارهم حتى انطفا

[Onlar ne zaman savaş ateşi yakacak olsalar, Allah tamamen sönüp geçinceye kadar ateşlerini söndürür.] 6/353

Her bâr ki bu kâzibler نار وغاي'ı îkâd ve işti'âl etseler de Allah Teâlâ bunların nâr-ı kezbini hattâ müntafî kılar de.

-24-

Beyit;

چون پیمبر گفت استفتوا القلوب * گر چه مفتیتان برون گوید خطوب

[Peygamber bu yüzden "Müftünüz gönlünüzde olandan başka sözler söylese de kalplerinizden fetva isteyin" buyurdu.] 6/380

Bu hadîse işârettir ki Peygamber (a.s) buyururlar ki; استفت قلبك وان افتاك المفتون[948] ya'nî kalbinden fetvâ taleb eyle eğer ki müftüler sana fetvâ verdilerse de. Ve hazret buyururlar ki; "Kulûbunuzdan istiftâ' eylen eğer ki müftünüz size dışardan hitâb eylerse de ve fetvâ verirse de yine insân kalbine mürâc'at edip göre kalbi yine şehâdet eder."

-25-

Beyit;

ورنه آدم كه بگفتى با خدا * ربنا انا ظلمنا نفسنا

[Yoksa Âdem "Rabb'imiz biz nefsimize zulmettik" der miydi?] 6/404

[948] İbn Ebî Şeybe, **el-Müsned**, II, 239.

Tefsîri cild-i evvelde murûr etti.[949]

-26-

در حکایت آن صیادی در ادراک دوم قاطعی داشت؛[950]

Ya‘nî ol murg idrâk-i evvelde kâtı‘ tutmazdı eğer ki mağrûr idi. Lâkin ikinci kerre idrâkde kâtı‘ tuttu ya‘nî idrâkini kat‘ eyledi. وهو الحرص الطمع Ol idrâk ikinci defâda kâtı‘ olan hırs ve tam‘dır. لا يسما عند فرط الحاجة ale’l-husûs hâcetler ziyâde oldukda والفقر dahî fakr ziyâde oldukda كما قال النبي ءم كاد الفقر ان يكون كفرا ya‘ni karîb oldu. **[161a]** Fakr küfran olmaklığa ve fakr-ı hâcetle insân nice isyân ve küfr-i ef‘âlini ve a‘mâlini irtikâb eder; bu cihetten fakr küfre karîbdir. Ve ehl-i hakīkat bunu bir ma‘nâya dahî almışlardır. Fakr-ı hakīkî ki mertebe-i fenâdır küfr-i hakīkiya karîbdir ve küfr-i hakīki nûr-ı zât-ı hakīki ol fakr-ı hakīkiyi setr etmeye derler.

-27-

Beyit;

نی شنیدی انما الدنیا لعب * باد دادی رخت و گشتی مر تعب

[“Gerçektende dünyâ bir oyundur” âyetini duymadın mı ki elbiseni yele verip korkuya kapıldın.] 6/457

Bu âyet sûre-i En‘âm’da[951] ve Ankebût[952] ve Hadîd’de[953] vâki‘ olmuştur. Tefsîri cild-i hâmisde ve ba‘zı mahalde murûr etmişdir.[954]

-28-

Beyit;

---

[949] قَالاَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ: Dediler ki: “Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.” (A’râf 7/23)

[950] 12.bölüm başlığıdır; Kuşlar kendisini bitki sansınlar diye otlara bürünen, gül ve lale demetlerini külah gibi başına koyan bir avcının hikayesi…çünkü ilk algısında bir kesinlik yoktu. Bu hile konusundaki ikinci algı [kendisine daha] kesin geldi…

[951] En‘âm 6/32.

[952] Ankebût 29/64.

[953] Hadîd 57/20.

[954] Bkz. 5. cild 137 numaralı beyit; Ankebût suresi 64. ayete atıf ile açıklanmıştır., 4. cild 80 numaralı beyit; Hadîd suresi 20. ayete atıf ile açıklanmıştır.

نک شبانگاه اجل نزدیک شد * خل هذا اللعب به بسک لاتعد

[İşte ecel gecesi yaklaştı, şu oyunu bırak, bu sana yeter, ona dönme artık.] 6/462

İşte ecel gecesi ey ehl-i dünyâ karîb oldu خل terk eyle هذا اللعب şu dünyâ la‘ibini سبک sana kifâyet eder. بس Fârisîdir ki Arabî’dir gâh evvel ki Arap zebânı Fârisî’den ba‘zı kelimeyi mukarrib kılıp isti‘mâl ederler. Nitekim ehl-i acem lîsân-ı Arabî isti‘mâl eyledikleri gibi. لا تعد Sakın ol la‘ibe yine rucû‘ etme.

-29-

لا رهبانیت فی الإسلام؛[955]

Cild-i hâmisde tefsîri geçti.[956]

-30-

Beyit;

زانک غیر حق همه گردد رفات * کل آت بعد حین فهو آت

[Çünkü Hakk’dan başka her şey dağılır gider, gelecek olan her şey bir süre sonra çıkar gelir.] 6/486

Zîrâ ki Hakk’dan gayrı bi’l-külliye fenâ olur. کل آت Karîb ma‘nâsına işârettir.

-31-

Beyit;

چون نباشد قوتی پرهیز به * در فرار لا یطاق آسان بجه

[Güç olmayınca çekinmek daha iyi. Gücünün yetmeyeceği şeyden kaçmak için kolayca sıçrayıver.] 6/496

[955] 14.bölüm başlığıdır; Mustafa’nın -ona selâm olsun- “İslâm’da ruhbanlık yokdur diye” ümmetine yasakladığı ruhbanlığın anlamı hakkında kuşun avcı ile tartışması.

[956] Bkz. 5. cild 35 numaralı beyit.

اَلْفِرَارُ مِمَّا لَا يُطَاقُ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ Hadîsine işârettir.[957]

-32-

Beyit;

ابک لی یا باکیی یا ثاکلی * قبل هدم البصره والموصل

[Ey ağlayıp feryâd edenim, bana Basra ile Musul yıkılmadan ağla.] 6/537

ابک لی Benim için ağla ey benim bākīm ve ey sâkilîm. Sâkil, oğlu ölmüş feryâd eden avrata derler. Basra ile Musul harâb olmazdan evvel. Bu darb-ı meseldir belâ gelmezden **[162b]** evvel def'i için sa'y etmeye.

-33-

Beyit;

نح علي قبل موتی واغتفر * لا تنح لی بعد موتی واصطبر

[Bana ölümümden önce ağlayıp af dile, bana ölümümden sonra ağlama, sabret.] 6/538

نح علي Benim üzerime nevha eyle mevtimden evvel واغتفر ve başına hâk dök. لا تنح لی Benim için nevha eyleme mevtimden sonra. Istıbâr eyle zîrâ ihtimâm ve ihtiyât kable'l-fevt lâzımdır yokda ba'de'l-fevt tahassür ve telehhüf fâide vermez.

-34-

Beyit;

ابک لی قبل ثبوری فی التوی * بعد طوفان النوی خل البکا

[Ölümümden önce ağla ayrılığıma, ayrılık tufanından sonra ağlamayı bırak.] 6/539

ابک لی Benim için ağla قبل ثبوری فی التوی sübûr bi'z-zamm helâk ve zebân توی alâ vezn hedî bi'z-zamme't-tâ' mâl-ı helâk olmak. Ya'nî benim için ağla helâkımdan evvel

[957] Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, II, s.99.

ve mâl ve ezrâkın helâkından evvel. Ve الا بعد حراب البصره kûşiş[958] bükânın fâidesi olmaz. بعد طوفان النوى خل البكا Dedikleri bu ma‘nâyadır. Ya‘nî ba‘de tûfâni’l-helâk terk eyle bükâyı zîrâ الندامت بعد الوقوع الامر لا يفيد شيئا’dır.

-35-

Beyit;

شاه لا تاسوا على ما فاتكم * کی شود از قدرتش مطلوب گم

[Taleb edilen şey “Kaybettiğinize yazıklanmayın” padişahının kudretinden nasıl yitip gider.] 6/556

Sûre-i Hadîd’de olan âyete işârettir.[959] Tefsîri cild-i sâlisde خواجه hikâyesinde ve ba‘zı yerde geçti. Ma‘nâ-yı beyt; sen bir Hüdâ’sın ki bu kelâmın şâhısın. Kaçan senin kudretinden matlûb ve merâm kim olur.

-36-

Beyit;

رو کزین جو بر نیایی تا ابد * لم یکن حقا له کفوا احد

[Var git çünkü sonsuza dek çıkmazsın bu ırmaktan, gerçekten de onun tek bir eşi dengi yoktur.] 6/626

Sûre-i İhlâs’ın tefsîri cild-i sânîde çûbân hikâyesinde geçti. Ma‘nâ-yı beyt; yürü bu cûy aşkdan halâs olamaz. Sen تا ابد el-âbâd لم یکن ol mahbûb-ı hakīkiye olmadı حقا ki له کفوا احد bir ahad ona nazîr olmadı pes âşık olanlar onun aşkından halâs **[162a]** istemez.

-37-

Tefsîr-i în-hadîs[960]

---

[958] L, 178b: + mücâhede.

[959] لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ: Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye (böyle yaptık.) Çünkü Allah, kendini beğenip övünen hiçbir kimseyi sevmez. (Hadîd 57/23)

[960] 18.bölüm başlığıdır; “Yüce Allah’ın dostlarına hazırladığı bir şarâbı vardır, içince sarhoş olurlar, sarhoş olunca da tertemiz olurlar” hadisinin tefsîri.

Hazreti Rasûl buyururlar ki ان لله شرابا tahkīkan Allah için bir şarâb vardır ki اعد للاوليائه ehibbâ ve uşşâk için i‘dâd ve ihzâr eylemişdir. اذا شربوا سكروا Kaçan ol evliyâ ol şarâb-ı hakīkîden nûş etseler sekrân ve mest ve hayrân olurlar. واذا سكروا طاربوا Ve kaçan mest olsalar tayyib ve pâk olurlar dünyâ şarâbı tencîs ve telvîs etmez. واذا طاربوا طاشوا Ve kaçan pâk ve tâhir olsalar vücûd bârından ve ten sikletinden hafîf olurlar. طاش-يطيش-طيشا Derler kaçan bir kimse hafîf olsa. واذا طاشوا طاروا Ve kaçan hafîf olsalar evc-i ma‘nâda cevelân ederler. واذا طاروا طربوا Ve kaçan evc-i ma‘nâda tayerân etseler tarab ve neşâd ederler. ثم قاموا هاموا Bu ahvâl-i mezkûreden sonra sûret âleminden girip âlem-i ma‘nâda kāyim olup hayrân ve hâyim olurlar. ثم شخصوا ابصروا Ondan sonra gözlerini mürtefi‘ veyâhût kendilerini mürtefi‘ olup görürler acâyib-i melekûtu ve garâyib-i ceberûtu ve esrâr-ı lâhûtu. [961] شخصا-شخو Derler kaçan bir kimse mürtefi‘ olsa. Veyâhût شخص بصره derler kaçan gözlerini bir yere dike koysa. ثم ذابوا خلصوا Ondan sonra vücûd-ı beşeriyyeleri erir fenâ bulur hâlis ve pâk olurlar. ثم بلغوا وصلوا Ondan sonra mertebe-i vahdete bâliğ ve vâsıl olurlar. واذا وصلوا بقوا Ve kaçan vâsıl-ı Hakk olalar bâkī olurlar bekā-yı Hakk’la. واذا بقوا صاروا ملوكا عند مليك مقتدر **[163b]** Ve kaçan bâkī olalar mülûk olurlar mekân-ı sıdkda pâdişâh-ı muktedirin katında. فى مقعد صدق واذا وجدوا هذا Ve kaçan bulsalar şu mezkûr olan ma‘nâları يقولون قولا لا يفهمه الا سكاري sözler derler ki onu fehm eylemeye, illâ sekrân-ı hakīki olan âşıklar fehm eyleye. [962] قال الله تعالي ان الابرار Tahkīkan ebrâr birr’in cem‘idir, erbâb rabbin ve ashâb sahbin cem‘i olduğu gibi. يشربون .وهم المطيعون الذين لا يؤذون الدر ولا يقرون الشر Ol ebrâr içerler من كأس şol hamırdan ki zikr olundu zikr-i mahall irâde-i hâldir. كان مزاجها Ol hamrın mâ yümzic bihi كافورا kâfûr oldu burûdet ve uzûbetinden. Veyâhût kâfûr bir ‘aynın ismi ola cennette ve ba‘zılar onda keyfiyyân[963] kâfûr halk olur da kâfûrla memzûc olmuş olur demişler. عينا Bedeldir kâfûrden eğer ism-i mâ kılınırsa. Veyâhût من كأس’nin mahallinden bedeldir alâ takdîri’l-muzâf. Ey mâ-ı ‘ayn o hamr-ı ‘ayn demek olur. يشرب بها Sıfatıdır عينا’nın ya‘nî ol ‘ayndan içerler يايا bi-ma‘nâ من ola veyâhût zâyid ola عباد الله Allah’ın bendeleri يفجر ونها تفجيرا ol ‘aynı ecran ve tefcîr edeler her ne yere isterlerse tefcîr etmeklik ile.

-38-

Beyit;

[961] L, 179b: شخص-شخوصا.
[962] 18.bölüm başlığının devamıdır.
[963] L, 179b: keyfiyyât.

مطرب آغازید بیتی خوابناک * که انلنی الکاس یا من لا اراک

[Çalgıcı uyku getirici bir beyit tutturdu: "A kendisini görmediğim bana bir kadeh sun."] 6/665

Mutrib ibtidâ eyledi beyt-i hâbnâk okumaya bana inâle îsâl eyle kâse-i şevk-engîzi ey şol kimse ki ben seni görmezim. Ya'nî ey mahbûb-ı hakīki.

-39-

Beyit;

انت وجهی لا عجب ان لا اراه * غایئ القرب حجاب الاشتباه

[Sen benim yüzümsün kendi yüzümü görmezsem buna şaşılmaz, yakınlığın sonu şüphe perdesine -girmektir-.] 6/666

Ey mahbûb-ı hakīki sen benim hakīkatte[964] min haysü **[163a]** kıyâmî bike ve imkânî fî hadd-i zâtî' 'aceb değildir eğer benim ol vechimi ya'nî zâtımı görmezsem. Zîrâ begâyet-i karîb olmaklık hicâb-ı şüphe ve setrdir. Ve kemâl-i zuhûr ayân-ı sebeb-i hafâ ve nihânîdir. Nitekim azîzlerden biri buyurur: Şiir; تو همت قدما ان لیلی نبرقعت[965] و ان لثاما[966] فی البین یمنع اللثما، فلاحت فلا والله ما ثمه، مانع سوی ان عینی کان عن محسنها اعمی.

-40-

Beyit;

انت عقلی لا عجب ان لم ارک * من وفور الالتباس المشتبک

[Sen benim aklımsın karışık şeylerin birbirine benzemesinin çokluğu yüzünden seni göremezsem şaşılmaz buna.] 6/667

Sen benim aklımsın mezâhirden tecellî eylediğin haysiyyedden 'acib değildir eğer ben seni görmezsem müştebik olan o şibhâtın karıştırmak halt gibi ve tedâhül gibi ma'nâsına. Nitekim تشبیك الا صابع derler. Pes müştebik muhallit ma'nâsınadır.

---

[964] L, 179a: + zâtımsın.
[965] L,179a: söz konusu kelimeye not olarak büründü ifâdesi eklenmiştir.
[966] L, 179a: buraya perde ifadesi not olarak eklenmiştir.

-41-

Beyit;

جئت اقرب انت من حبل الوريد * كم اقل يا يا نداء للبعيد

[İşte geldin sen bana şah damarımdan daha yakınsın, sana nasıl "ey" derim, "ey" uzaktakine sesleniştir.] 6/668

جئت Sen geldin ey mahbûb-ı hakīki اقرب katı yakīn انت من حبل الوريد boyun damarından. Sûre-i Kâf'da olan âyete işârettir.[967] وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ Tahkīkan biz halk eyledik insanı نَفْسُهُ بِهِ تُوَسْوِسُ مَا وَنَعْلَمُ ve biz biliriz ol şeyi ki nefsi onu vesvese eyler ona.[968] وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْه Biz akrabız مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ boynu damarından كم اقل يا nice bir yâ derim يا نداء للبعيد harf-i yâ nidâdır be'îd için. Harf-i yâ ile karîbe ve evsata ve be'îde nidâ olunur lâkin mertebe-i vahdete varınca "Yâ Allah" demezler. Bir münâdî ve bir münâdâ lâzım gelir. Pes isnetiyyet olur, tevhîd bulunmaz. Pes التوحيد اسقاط ياات buyurmuşlardır ta mâbeyninden yâ ref' olmaya kemâl-i tevhîde vusûl muhakkak olmaz. İbn Fârız'ın bu kelâmı **[164b]** dahî delâlet eder ki şiir;

وقد رفعت تاء الخطاب من بيننا * وفي رفعها عن فرقه الفرق رفعتي.

-42-

Beyit;

بل اغالطهم انادى فى القفار * كى اكتم من معى ممن اغار

[Yanımdakini yabancıdan gizlemek için ıssız çöle seslenip onları yanıltırım.] 6/669

بل اغالطهم Belki bu halkı muğâlata ederim ve bunları şüphe ve galata bırakırım انادى فى القفار cümle-i müste'nifedir. Suâl-i mukaddere cevâb olur demek lâzım geldi ki, bu halkı nice galat bırakırsın ve bunlara ne cihetten muğâlata eylersin. Buyururlar ki انادى ben nidâ ederim فى القفار sahrâ ve beyâbânlar keenne be'îde nidâ eder gibi اكتم كى hattâ ketm kılam. اكتم tef'îl bâbından olur ve ce'âle ma'nâsın mütedammindir. من معى Benimle olan mahbûbu

[967] وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ: Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız. (Kâf 50/16)

[968] L, 180b: + vesvese savt-ı hafîye derler.

ممن şol kimseden ki اغار ya‘nî yağma ve gâret edici kimseden. Eğâr min bâbi’l-if‘âl fi‘l-i mâzîdir bu takdîrce. Veyâhût min bâbi’l-mufâ‘ale-i zamm-i hemze ile nefs-i mütekellim ola. Aslında أُغَارى olur ya ri‘âyeten li’s-si‘ sâkıt olur bu takdîrce şol “min”den ki ben ona muğâyeret ve muhâlefet ederim mahbûb-ı hakīkiyi sevmede ve ol bu ma‘nâya nâmahrem ve ağyârdır demek olur ve uşşâk-ı ilâhinin böyle eylemesi gayretlerindendir. Beyt;[969] ازدرون شو اشنا وز برون بيكانه وش، اين چنين زيبا روش مك مي بود اندر جهان.

-43-

Hadîs;[970]

موتوا قبل ان تموتوا[971] Tefsîri cild-i râbi‘de mâhî-i ebleh beyânında geçti.[972]

-44-

Beyit;

باد آهی که ابر اشک چشم راند * مر خلیلی را بدان اواه خواند

[Göz yaşı bulutunun sürdüğü âh yeli yüzünden Halil’e “çok âh eden” dedi.] 6/884

Sûre-i Tevbe’dedir.[973] Buyururlar ki اِنَّ اِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ اَوَّاهٌ ya‘nî tahkīkan İbrâhîm bir halîmdir ki kesretle tûh edicidir. Ve sûre-i Hûd’da إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لأَوَّاهٌ حَلِيمٌ **[164a]** ya‘nî kesretle âh vâh eyleyicidir, İbrâhîm rikkat kalıplarından kinâyedir.

-45-

وصيت كردن مصطفى ءم صديق را؛[974]

---

[969] L, 180a: nazım.

[970] L, 180a: tefsîru kavluhu aleyhisselam.

[971] 22.bölüm başlığıdır; Ölmeden önce ölün hadîsinin tefsîri. Hadisin Kaynağı; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İmta'**, (nşr. Ebû Abdullah eş-Şâfii), Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, c. I, s. 98.

[972] Bkz. 4. Cild 44 numaralı beyit.

[973] Tevbe sûresinde olarak zikrettiği âyet aslında Hûd sûresindedir. Aşağıda Hûd sûresinde yer aldığını söylediği âyet ise tevbe sûresindedir. إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لأَوَّاهٌ حَلِيمٌ: Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi (Tevbe 9/114), انَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُّنِيبٌ: Çünkü İbrahim çok içli ve Allah’a yönelen bir kimseydi. (Hûd 11/75)

[974] 29.bölüm başlığıdır; Mustafâ’nın -ona selâm olsun- Sıddık’a -Allah ondan razı olsun- “Sen Bilal’e müşteri olunca onlar inatlarından mutlaka fiyatını artıracaklardır. Bu fazilette beni de kendine ortak et, vekilim ol, yarı parasını benden al” diye salık vermesi.

احسن التقویم از عرش او فزون * احسن التقویم از فکرت برون

[En güzel şekil olan insan şekli arşdan da üstündür, düşünceye de sığmaz.] 6/1006

Cild-i hâmisde geçti.

-46-

در قصئ هلال؛[975]

قال اذا اراد الله به عبد خيرا فتح عينى قلبه Kaçan Allah Teâlâ bir ‘abda hayr murâd eylese onun kalbinin iki gözünü bile açar. Kalbinin bir gözü akıl ve bir gözü fikirdir. Bu ikisi âyneyn menzilesindedir. ليبصره بهما الغيب Ol kalbinin iki gözüyle âlem-i gaybı ibsâr ve idrâk eylemeden ötürü.

-47-

رنجور شدن هلال؛[976]

ماه می گوید که اصحابی نجوم * للسری قدوه و للطاغی رجوم

[Ay diyordu ki “Ashabım yolculara kılavuz olan, azgınları taşlayan yıldızlara benzer.”] 6/1157

ماه Hakīki olan Sultânu’l-Kevneyn buyururlar ki; اَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِاَيِّهِمْ اِقْتَدَيْتُمْ اِهْتَدَيْتُمْ[977] ya‘nî benim ashâbım nücûm gibi سرى قدوه (seriyye-i kıdvedir). Seriyye bi-fethi’s-sîn min bâbi’s-sânî şebrev olana derler. Ya‘nî gece giden kimselere muktedâ ve hâdî dürürler tâğî ve bâğî olanlara rücûm dürürler, zâhiren ve bâtınan tard ve redd ederler.

-48-

Hadîs;

---

[975] 32.bölüm başlığıdır; Hilâl Allah’ın muflis bir kuluydu. Basiret sahibiydi, taklitçi değildi…

[976] 35.bölüm başlığıdır; Hilâl’in hastalanması, efendisinin horlama ve bilgisizlik yüzünden onun hastalığından habersiz oluşu…

[977] Dârekutnî, **Garâibu Mâlik**, I, 9.

مصطفی ءم شنید کی عیسی بر ردی آب رفت فرمود که لو زاد یقینه لمش علی الهوی;[978]

Eğer ol Îsâ'nın yakīni ziyâde olaydı, hava üzre yürüyeydi. Zîrâ herkesin yakīni ne mikdâr ise ol kadar kuvveti olur.

-49-

رجوع بقصئ؛

این جنین رنجور را گفت ای عمو * حق تعالی اعملوا ما شتم

[Ey amca, Allah böyle hastaya "Ne dilerseniz yapın dedi."] 6/1326

Secde-i Hâ-mîm'de olan âyete işârettir.[979] اِعْمَلُوْا Ey kâfir işlen, bu emir tehdîd içindir. مَاشِئْتُمْ Her ne şey ki dileyesiz انه tahkīkan ol Allah بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا işlediğiniz şeye basîrdir. **[165b]** Pes size a'mâlinize cezâ verir. Hadîs de dahî vardır ki buyururlar; اذا لم تستحي فاضع ما شئت. Hazreti Mevlânâ buyururlar ki; "Bir kimse ki emrâz-ı ma'neviyyesi bir mertebeye vâsıl ola ki devâyı nesâyıh-ı enbiyâ ve mevâ'ız-ı evliyâdan sıhhat-pezîr olmaya, öyle kimseye اعمل ما شئت" Zîrâ Cenâb-ı İzzet اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ buyurmuştur ve bu ma'nâ şekāvet-i cibillîsine işârettir.

-50-

زانک لا تلقوا بایدی تهلکه...

[…Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın.] 6/1333[980]

Cild-i evvelin âhirine karîb murûr etti.

-51-

که خورید این دانه او دو مستعین * بهر دارو تا تکونا خالدین

[A yardım dilenen iki kişi, şu -buğday- tanesini ilaç niyetine yiyin ki ikiniz de ölümsüz olun -dedi-.] 6/1342

---

[978] 37.bölüm başlığıdır; Mustafâ -ona selam olsun- İsâ'nın -ona selam olsun- su üstünde yürüdüğünü duyunca "yakīni artsaydı hava üstünde yürürdü" buyurmasının beyânı.

[979] اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ: Dilediğinizi yapın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir. (Fussilet 41/40)

[980] Beyitin birinci mısrası zikredilmeden ikinci mısra verilmiştir. Birinci mısra "Şuna sıkı bir tokat patlatayım. Çünkü Allah "Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın" buyurdu" şeklindedir.

Sûre-i A‘râf’da olan âyete işârettir.[981] وَقَالَ Şeytân dedi; “مَا نَهَى كُمَا رَبُّكُمَا Ey Âdem ve Havvâ sizi nehy eylemedi Rabb’iniz عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ şu şeceradan gendümden”[982] إِلاَّ أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ Mef‘ûl-lehdir alâ takdîri’l-muzâf ey كراهته ان تكونا ملكين ya‘nî illâ sizin melek olmanızı kerâhetten ötürü nehy eyledi. أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ Veyâhût cennette ebedî olmanızın kerâhetten ötürü. Muhassal ma‘nâ eğer yerseniz bu şeceradan melâike sıfatla muttasıf olup bâğ-ı cennette muhalled olursuz. [983]وَقَاسَمُهُمَا Âdem ile Havvâ’ya şeytân kasem eyledi. Müfâ‘ale bâbından olması mübâlağa içindir. إِنِّي لَكُمَا Tahkīkan ben size لَمِنَ النَّاصِحِينَ nâsihlerdenim.

-52-

Beyit;

توکه تریاقی نداری ذرء * از خلاص خود چرایی غرء

[Sende zerre kadar panzehir yokken, neden kurtulacağım -zannıyla- aldanış içindesin.] 6/1346

Sûre-i Bakara’da olan âyete işârettir.[984] وَلَا يَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ Sakının sizi hayât-ı dünyâ mağrûr kılmasın dahî mağrûr kılmasın sizi Allah’a gurûr ya‘nî şeytân.

-53-

Hadîs;

[985]قال رسول الله ءم ليس للماضين هم الموت **[165a]** Geçmişler için ya‘nî fevt olanlar için mevt-i gamı yokdur. انما لهم Onlar için bu kadar illâ vardır, حسرة الموت ibâdât ve ta‘âtten ve evkātt-ı nefîseden ve a‘mâr-ı şerîfeden fevt be zâyi‘ olan için hasret vardır.

-54-

Beyit;

---

[981] وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلاَّ أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ: Dedi ki: “Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı.” (A‘râf 7/20)

[982] Buğday demektir.

[983] وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ: “Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim” diye de onlara yemin etti. (A‘râf 7/21)

[984] Söz konusu âyet Bakara’da değil Fâtır sûresindedir. فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ: Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Sakın çok aldatıcı (şeytân), Allah hakkında sizi aldatmasın. (Fâtır 35/5)

[985] 46.bölüm başlığıdır; -Dünyâdan- geçip gidenlerde ölüm derdi yoktur, onlarda kaybettiklerinin hasreti vardır.

آن قسم بر جسم احمد راند حق * آنچ فرمودست کلا والشفق

[Allah "Andolsun şafağa" diye buyururken o yemîni Ahmed'in bedenine etmiştir.] 6/1499

Sûre-i İnşikāk'da olan âyete işârettir.[986] فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ Pes ben kasem ederin kafağa. "لا" Zâyid ola. اقسم لا'nun tefsîri cild-i evvelde geçti. Ve şafak şol hamrâna derler ki ufuk semâda ba'de'l-ğurûb zuhûr eder. وَاللَّيْلِ Ve dahî leyl hakkı için وَمَا وَسَقَ dahî leylin câmi' ve sâtir olduğu eşyâ hakkı için. Vesk, cem' etmeye derler ve استويقت الابل dersin kaçan cem' kılsan. [987]وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ Ve dahî kamer hakkı için şol vakitte ki müctemi' ola ve tamâm-ı bedr ola. [988]لَتَرْكَبُنَّ Ey benî Âdem, râkib ve mülâkî olursuz elbette طَبَقًا عَن طَبَقٍ hâlen ba'de hâl ki mutâbık ola hâl-i sânî hâl-i evvele şiddet-i azâbta ki murâd mevttir ve ba'de'l-mevt olan ahvâl ola. Ba'zılar طَبَق, طبقة'nın cem'idir, tabaka mertebeye derler rakûbe münâsib olan da budur demişler. Takdîr-i kelâm râkib ve mülâkî olursuz ey benî Âdem mertebe ba'de mertebe nice belâlara. Ba'zısı ارجع من بعض ola mertebe-i evvel mevt ve sâyiri ba'de'l-mevt olan mevâtın kıyâmette ola. فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ Fe izâ kâne kezâlik bu ahvâli mukarrer olcak insân için ne şey vardır ki yevm-i kıyâmette tasdîk etmezler. Ma'nâ-yı beyt; ol kasemi ki Hakk Teâlâ şafağa eyledi جسم Hazreti **[166b]** habîb eğer müdrike hûrşîd-i hakīkiyye şafak gibidir fi'l-mesel ol nesneyi ki buyurdu كلا Hakkan ma'nâsınadır. Eğer ki Kur'ân'da yokdur. Ammâ Hazreti Mevlânâ te'kîd-i kasem için îrâd eylemiştir.

-55-

Mesnevî;[989]

چون برای حق و روز آجلهست * گر خطایی شد دیت بر عاقله ست

[Onun cezası Hakk için kıyâmet günü için olduğundan bir hata olsa bile bunun diyeti -kadıya değil, suçlunun- velisine düşer.] 6/1514

Âkilenin ma'nâsı cild-i hâmisde geçti.[990]

---

[986] فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ: Yemin ederim şafağa (İnşikāk 84/16)
[987] Dolunay hâlindeki ay'a. (İnşikāk 84/18)
[988] لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ: Şüphesiz siz hâlden hâle geçeceksiniz. (İnşikāk 84/19)
[989] N nüshasında beyt yazısı bulunmadığından L nüshasından yazıldı. L, 182b.
[990] Bkz. 5. cild 101 numaralı beyit.

-56/57-

بت ستودن بهر دام عامه را * هم چنان دان کالغرانیق العلی

خواندش در سورهی والنجم زود * لیک آن فتنه بد از سوره نبود

[Put övmeyi halkı tuzağa düşürmek için "Onlar ak ve yüce kuşlardır." sözü gibi bil.] 6/1529

[Peygamber onu Necm sûresinde hızlıca okudu, ama o -söz- bir fitneydi, sûreden değildi.] 6/1530

Bu kelâmın sebeb-i vurûdu budur ki sûre-i ve'n-Necm nâzil oldukda seyyid-i enâm Mescid-i Harâm'da cem'iyyet-i kesîre mâbeyninde tilâvet edip اَفَرَاَيْتُمُ الَّاتَى وَالْعُزَّى وَمَنَاتَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرَي[991] âyetinde tevakkuf edip, pes öldümde şeytân Hazretin kalb-i mübâreğine alâ tarîki'l-vesvese bunu ilkā edip, lisân-ı mübâreklerinden bu kelâm cârî oldu ki تلك الغراتيق العلي garânîk, girnekun cem'idir bi-kesri'l-gayn ve bi-fethi'n-nûn. Boynu uzun su kuşlarına derler ve ba'zılar kara kuşa da demişler. Ya'nî ol kimseler veyâ ol kuşlar şol boynu uzun kuşlardır ki منها الشفاعة ترجي ol kuşlardan şefa'at ricâ olunur. Küffâr bu kelâmı istimâ' eyledik de mesrûr olup dediler ki; "Hakk Teâlâ bizim putlarımızı medh ve sitâyiş eylemiş hakīkat-i hâl budur." dediler ve ol Hazret âhir sûrede secde kıldıkda cümle küffâr bile muvâfakat edip secde eylediler. Hemân Cebrâîl nâzil olup sûret-i hâlî i'lâm eyledi. Ve ba'zı ehl-i tefsîr teeddüb edip derler ki; bu kelâm Hazreti Rasûl'ün **[166a]** lisânından cârî olmadı. Belki tilâvet-i âyetten sonra şeytân fırsat bulup küffâra bu تلك الغراتيق kelâmın Peygamber cânibinden kuşlarına erişdirdi. Pes küffâr şâd olup mü'minlerle bile secdeye muvâfakat eylediler. Cebrâîl haber verdikde Hazret gamnâk olup Cenâb-ı Hakk tesellî-i li-hâtıra'n-Nebî bu âyeti inzâl eyledi ki وما ارسلناك من قبلك من رسول yâ Muhammed biz irsâl eylemedik senden evvel Rasûl'lerden bir Rasûl'ü ولانبي ve enbiyâdan bir nebîyi. Rasûl ile Nebî'nin mâbeyninde fark oldur ki, Rasûl sâhib-i şeri'at olandır ve Nebî onun şeri'atına tâbi' ola. Veyâhût Rasûl oldur ki kitâb münezzil ola ve melek nâzil ola ve Nebî oldur ki kitâbı olmaya lâkin ilhâm ola ya vakı'ada veyâ kalbine. Pes umûm ve husûs olur mâbeynlerinde الا اذا تمني illâ kaçan bir şeyi temennâ edelerdi veyâ tilâvet edelerdi. القي الشيطان في امنيته Maksûd ve murâd eylediği şeyde şeytân ona ilkā ederdi. فينسخ الله ما يلقي الشيطان Pes Hakk Teâlâ bâtıl ve zâyil kılar şeytânın ilkā eylediğini ve ona mâyil kıldırmaz. ثم يحكم

[991] Lât ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz? (Necm 53/20)

الله آياته Ondan sonra muhkem kılar Allah Teâlâ âyâtını ve isbât eyler delâyil ve beyyinâtını والله عليم Allah alîmdir ahvâl-i halka وحكيم ve her ne ki işlerse hikmet üzredir. وفي هذه الاية ما يلقي الشيطان Tâkim Hakk Teâlâ kıla ليجعل الله .دلالة علي جواز السهو على الانبيا وتطرق الوسوس اليهم şeytânın ilkā eylediği şeyi, فتنة âzmâyiş ve imtihânمرض للذين في قلوبهم ol kimseler için ki kalplerinde **[167b]** rayb ve şekk ve şüphe vardır. Ma‘nâ-yı beyt; bizim Mesnevî’miz dükkân-ı vahdettir ve her ne ki Hakk’dan gayrı göresin ol puttur. Pes avâmu’n-nâsı sayd için putu medh ve sitâyiş etmen. Bundan murâd, avâmın haz eylediği tûl ve derâz hikâyât ve elfâz ve ibârât hezl-âmîz kelimâttır. Pes bunları sayd etmeden ötürü buralarla mukayyed olunmayı inceleyin. Belki Hazrete غراتيق العلي kelâmın şeytân nice ilkā eylediyse evliyâullaha dahî avâm bast eylediği gibi kelâm ona müşâbihdir. Pes alâ tarîki’l-hikâye bu beyti buyururlar ki خواندش در سورهی والنجم زود Hazreti Peygamber sûre-i ve’n-Necm’de alâ’l-fevri ba‘de وَمَنَاتَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَي okudu تلك الغراتيق العلي ammâ Peygamber lisânından câyiz görmeyenler kavli üzre خواندش fâili ve kâyili şeytân olmak gerek. Takdîr-i kelâm şeytân okudu sûre-i ve’n-Necm’de ‘inde tilâveti’n-Nebî تلك الغراتيق kelâmın لیک آن فتنه بد از سوره نبود leykin ol iftinân ve imtihân için idi, sûreden değildi.

-58-

Beyit;

جمله كفار آن زمان ساجد شدند * هم سری بود آنک سر بر در زدند

[Bütün kâfirler hemen o anda secde ettiler, bu bir sırdı o yüzden başlarını yere koydular.] 6/1531

Cemi‘-i küffâr bu kelâmı işiticek mü’minlerle bile sâcid oldular, bu da hem bir sırr-ı İlâhî’dir ki onlar başların der-Hakk’a verdiler. Nükte budur ki her bâr ki avâmın mîzâcına münâsib kelâm olsa onlarda ehl-i tevhîd ve ashâb-ı tahkīk gibi istimâ‘ edip mahzûz olurlar ve her ne zamân ki tabiatlarına göre olmasa münharif olup tekâsül ederler.

-59-

Beyit;

من حفر برا نخواندی از خبر * آنچ خواندی کن عمل جان پدر

[“Kim kardeşine kuyu kazarsa -kendi düşer-“ hadîsini okumadın mı? Okuduğunla amel et, a babasının canı.] 6/1571

[167a] Bir kimse mü’min karındaşına kuyu kazsa kendi düşer. قال ءم من حفر بير الاخير وقع فيه[992]

-60-

Beyit;

امرهم شورى بخوان اندر صحف * يار را باش و مگوش از ناز اف

[Kur’ân’dan “onların işleri danışma iledir” -âyetini- oku, dostla birlikte ol, naz ederek of deme] 6/1590

Bu âyetin tefsîri cild-i hâmisde geçti.[993]

-61-

Beyit;

اين نخواندى كالكلام اى مستهام * فى شجون حره جر الكلام

[A şaşkın, “Söz dallardadır, söz sözü açar” bunu hiç okumadın mı?] 6/1598

Bu mesel Arab’a aittir ki الكلام ذو شجون kelâm dâllı ve berklidir. والكلام يجر الكلام Kelâm kelâmı çeker.

-62-

Beyit;[994]

عقل كل انجاست از لا يعلمون

---

[992] Kuleynî, **el-Kâfî**, VIII, s. 19.

[993] وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ: Ve Rablerinin davetine icabet edenlere ve namaz kılanlara ve işlerini, aralarında danışarak yapanlara ve onları rızıklandırdığımız şeylerin bir kısmını ayırıp yoksulları doyuranlara, hayra harcayanlara. (Şûrâ 42/38)

[994] N, -beyt.

[Aklın ve canın, her damlasında bedene daha da yabancı olduğu böyle bir deniz] 6/1625[995]

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيا Âyetine işârettir sûre-i Rûm'da[996] tefsîri murûran geçti.

-63-

Hadîs;[997]

قال النبى ءم ان الله يلقن الحكمة[998] Allah Teâlâ telkīn eyler hikmeti ve esrârı علي لسان الواعظين vâizlerin lisânına بقدر همم المستمعين istimâ' edicilerin himmetleri mikdârı.

-64-

Beyit;

تا كه يهلک من هلک عن بينه * تا كه ينجو من نجا واستيقنه

[Böylece "Helak olan açık bir delille helak olur, kurtulan da açık bir delille kurtulur ve bunu kesin olarak görür.] 6/1878

لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا[999] Sûre-i Enfâl'dedir. Tâkim hükm eyleye Allah Teâlâ şol emri ki, كَانَ مَفْعُولاً ezelde onun işlenmesi lâyık ve mukadder olmuştu ve ol ezelde mef'ûl olan emr evliyâya nusret ve a'dâya kahr ve nikmettir. لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَة "Lâm" mef'ûlâna mütaallıkdır onun için mef'ûl oldu ki helâk olsun için her şol kimse ki helâk oldu hüccet-i vâzıhadan.وَيَحْيَي مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ ve 'îş eyleye her şol kimse ki hayy oldu hüccet-i meşhûradan ya'nî vâkıa-yı bedr âyât-ı azîme ve alâmât-ı celîledir. Pes her kim müşâhede eyleye eğer ölür ve eğer zinde olur. Ona hüccet ve ma'zeret yokdur. Veyâhût helâk ve hayât-ı küfr ve îmândan müste'âr ola ey ليصدر كفر من كفر و ايمان من آمن. Ya'nî sudûr etsin için kâfir olanın küfrü ve mü'min olanın îmânı hüccet-i vâzıhadan وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ ve tahkīkan Allah Teâla semi'dir **[168b]** mü'min kâfirlerin akvâline. عَلِيمٌ Bilicidir onların her hâlini. Ma'nâ-yı

---

[995] Beyitin sadece ikinci mısrası verilmiştir. Fakat tercüme yapılırken anlam yarım kalmaması adına ilk mısrası da eklenmiştir.

[996] Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. (Rûm 30/7)

[997] 54.bölüm başlığıdır; Peygamber -ona selam olsun- "Yüce Allah vaaz edenlerin diline dinleyenlerin himmetince hikmet telkin eder." buyurdu.

[998] Ebu Nuaym, **Hılyetü'l-Evliyâ**, X, 405.

[999] لِّيَقْضِيَ اللّهُ أَمْراً كَانَ مَفْعُولاً لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيِّنَةٍ وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَن بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ: … Ölen açık bir delille ölsün, yaşayan da açık bir delille yaşasın. Şüphesiz Allah, elbette hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (Enfâl 8/42)

beyt; eğer ki bu âyete kıtâl hakkında ammâ Hazreti Mevlânâ mevt ve hayât-ı âhirete haml buyurup derler ki ta يهلك من هلك tâkim helâk ola ol kimse ki helâk oldu ol kevn müşâhede kıldığı hüccetten. Tâkim ينجو necât bula ve halâs ola من نجا şol kimse ki necât buldu وايتيقن ve yakīn tuttu.

-65-

Beyit;[1000]

ور كشد آن دير هان رنهار تو * ورد خود كن دم به دم لاتقنطوا

[Eğer iş uzun sürerse aman ha kendini sakın her an "Allah'dan ümit kesmeyin" âyetini diline vird edin] 6/1915

Tefsîri cild-i evvelde geçti.[1001]

-66-

Beyit;

قبله از دل ساخت آمد در دعا * بيس للإنسان الا ما سعي

[-O adam- gönlünü kıble edinip duaya başladı, "İnsan için çalıştığından başka bir şey yoktur.] 6/1984

Tefsîri.[1002]

-67-

تا كجا آنجا كه جا را راه نيست * جز سنابرق مه الله نيست

[Nereye mi varır? Kendisine yol bulunmayan Hak ayının göz alıcı ışıdından başka bir şeyin olmadığı yere.] 6/2145

[1000] N, -beyt.

[1001] قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ: De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. (Zümer 39/53)

[1002] L, 184b: + cild-i hâmisde ve cild-i râbi'de geçti. Bkz. 4. cild 55 numaralı beyit.

Sûre-i Nûr'da olan âyete işârettir. يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ[1003] Karîb oldu ol sehâbın berkinin ziyâsı برقه'da zamîr sehâba râci'dir. يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ Kemâl-i izâeden ona nâzır olanların basarlarını gidere. Zîrâ berkde bu hâsse mukarrerdir ki hatf-ı ebsâr eder ve bunda Hakk Teâlâ'nın kemâl-i kudretine delâlet vardır ki sehâb-ı âbdâra berk pür-şerâri zıddın iken cemi' kıldı يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ[1004] Allah Teâlâ taklîb eder leyli ve nehârı reften ve âmden ile veyâ ziyâde ve noksânla veyâ harâret ve burûdet ile ahvâllerin tagayyür ve tebdîl etmekle veyâ leylin zulmetin nûr-ı nehâra taklîb etmekle. إِنَّ فِي ذَلِكَ Tahkīkan bu mezkûr olanlarda vardır لَعِبْرَةً Delâlet-i azîme vardır sâni'in kademine ve kemâl-i kudretine ve ihâta-i ilmine لِأُولِي الْأَبْصَارِ basîret sâhibleri için. Ma'nâ-yı beyt; ta ne yere dek ta ol yere dek ki orda yer ve mâkâm ve menzil olmaya. Ve ol imkân-ı ilminde Allah'ın mâh-ı zâtının berk-i ziyâsından gayrı **[168a]** şey olmaya.

-68-

تفسير حكمت در اني جاعل في الأرض خليفه؛[1005]

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ[1006] Zikr eyle Yâ Muhammed şol vakti ki senin Rabb'in melâikeye dedi. Murâd cins-i melâike ola veyâhût sâkinân-ı zemîn ola. Melâike meleğin cem'idir. اَلْوِكَ'den me'hûzdur risâlet ma'nâsına. إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً Tahkīkan ben arzda kılıcıyâm ve yarucuyâm sizden bedel sizin yerinize ey melekler bir halîfe. Murâd Âdem aleyhisselâmdır. Ve halîfe tesmiyesi Âdem'e melâikenin halefinde geldiğinden ötürü ola. Veyâhût rûy-ı zemînde halîfe-i Hüdâ'dır tenfîz-i âhkâmi'l-âmmî ve teblîğ-i evâmir-i rabbânî kıldığından ötürü ola. Ve ehl-i tefsîr lafz-ı halîfenin vâhide ve cem'e ıtlâkını câyiz görmüşler. Burda cem' murâddır. Zîrâ maksûd Hazreti Âdem ve onun evlâdıdır. قَالُوا çünkü zikr-i halîfeyi gûş edecek ol muhâtab olan melâike dediler ki; أَتَجْعَلُ âyâ kılar mısın فِيهَا yeryüzünde مَنْ şol kimseleri ki يُفْسِدُ فِيهَا arzda küfür ve isyân ederler. Fesâd burda cümle me'âsiye şâmildir. وَيَسْفَكُ الدِّمَاءِ Ve kân dökerler bi-gayr-i hak. وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ Hâlbûki biz tesbîh ve teb'îd ederiz seni nekâyız-ı imkâniyyeden hâmid olduğumuz hâlde veyâ hod

---

[1003] يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ: Bu bulutların şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alacak. (Nûr 24/43)

[1004] يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ: Allah, geceyi ve gündüzü döndürüp duruyor. Şüphesiz bunda basiret sahibi olanlar için bir ibret vardır. (Nûr 24/44)

[1005] 75.bölüm başlığıdır; "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" âyetindeki hikmet.

[1006] وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ: Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler. Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti. (Bakara 2/30)

hamdin mültebis olduğumuz hâlde. وَنُقَدِّسُ لَكَ Ve seni takdîs ederiz şânına lâyık olmayan evsâfdan. قَالَ Cenâb-ı Hakk buyurdular ki; اني tahkīkan ben ey meleklerim اَعْلَمُ âlimler kim bu Âdem'i halk eylemede. مَا لَا تَعْلَمُونَ Sizin bilmediğiniz şeyi ve siz muttali' değilsiz bundan maksûdundur.

-69-

Beyit;

تو دو قله نستي سک قله * غافل از قصه عذاب ظله

[Sen iki tepe değil, sen bir tepesin. Zulle azabından haberin yok senin]
6/2175

Sûre-i Şu'arâ'da olan **[169b]** âyete işârettir.[1007] فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ Hazreti Şuayb (a.s) kavmine dedi ki; "Ey kavm ben sizi Hakk'a da'vet ederim yeryüzünde zulm ve fesâd eylemen ve vekîle ve münîrânınız da adâlet eylen ve Allah'dan ittikā eylen" dedik de, dediler ki; "Biz seni kâzib-i zan eyleriz ey Şuayb, sende bizim gibi beşersin." Pes Şuayb'ı tekzîb eylediler. فَاَخَذَهُمْ Pes bunları ahz eyledi عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ zallet gününün azâbı. Zalle lügatte sâyebâna derler. Kıssa budur ki Hakk Teâlâ bunlara yedi gün[1008] gece harâret-i azîme müstevlî kıldı. Şol mertebe ki bunların kuyularının ve çeşmelerinin suyu harâretten kurudu. Pes harâretten hânelerine kaçtılar harâret ziyâde olup evlerinden meşe yatâna (yatağına) ve dağlara çıkdılar ve her biri bir derahtın tahtında harâretten puhte ve sûhte mesâbesinde yatarken nâgâh berâber siyâh havada hüveydâ ve peydâ olup bunlar mesrûr oldular ve ol sehâbın altına müctemi' oldular. Pes ol sehâbden bir âteş zuhûr edip bunları bi'l-külliye ihrâk eyledi. اِنَّهُ كَانَ tahkīkan ol azâb yevm-i zalle oldu. عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ Ol günün azâbı azîm oldu. Ma'nâ-yı beyt; sen iki kulle değilsin bir kullesin. Kulle ser-i kûha [doruk] derler ve berdeğe dahî derler. Burda sen iki taraf ve iki cânib değilsin belki yektâsın Hakk'a teveccüh husûsunda. Pes Hakk'a teveccüh etmeyip eğer libâs ve esbâbâ teveccüh edersen kavm-i Şuayb'ın zulleye ilticâ etmesi gibidir ya sen gâfil misin azâbı yevm-i zalleden.[1009]

[1007] فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ: Onlar Şu'ayb'ı yalanladılar. Derken gölge gününün azabı onları yakaladı. Şüphesiz o, büyük bir günün azabı idi. (Şu'arâ 26/189)

[1008] L, 185b: + yedi.

[1009] L, 185a: + pes Cenâb-ı Hakk eğer isterse seni ısıtır veyâ üşütür.

-70-

Beyit;

پس بخوان قاموا کسالی از نبی * چون نیابد شاخ از بیخش طبی

[Öyleyse Kur'ân'dan "Tembelce kalkarlar" -âyetini- oku, çünkü dal kökünden su çekmiyor.] 6/2234

Sûre-i Nisâ'da **[169a]** olan âyete işârettir.[1010] اِنّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ Tahkīkan münâfıklar muhâde'a ya'nî mekr ve hîle ederler Allah'a ve Rasûl'üne ve ubbâdallaha. Ya'nî zâhiren tevhîd ve şer' üzre ve bâtınen küfr ve isyânların ihfâ ederlerdi. وَهُوَ خَادِعُهُمْ Hâlbûki bunları Allah hâdi'dir. Ya'nî bunların hud'a ve mekri mukābelesinde cezâ yine mekr verir. وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلاَةِ Kaçan bu münâfıklar kāim olsalardı salâta قَامُوا كُسَالَى kāim olurlardı mütekâsil oldukları hâlde ke'l-mükrih ani'l-fi'il küsâlâ bi-zammi'l-kâf cem'-i keslân ve ikisiyle de kıraattir. يُرَآؤُونَ النَّاسَ Nâsa riyâ edip amellerin gösterirler tâkim bunları mü'min sanalar. وَلاَ يَذْكُرُونَ اللّهَ إِلاَّ قَلِيلاً Ve hâlbû Allah'ı zikr etmezler illâ kalîl. Zîrâ her bâr nâsı görseler zikr ederlerdi veyâhût murâd kalplerinden olmayıp lisânla zikr eylemeleri ola. Ma'nâ-yı beyt; [1011] قَامُوا كُسَالَى âyetin Kur'ân'dan. Çünkü bulmaya bir şâh bîhinden [kökünden] tabî ya'nî tâzelik. Pes ol şâh haşin olur nitekim münâfıkların şâh-ı vücûdu bîh-i îmândan neşvünemâ bulmadıklarından ibâdât ve tâ'at cânibine eğilmezlerdi. Şâh-ı haşin gibi bilâ neşvünemâ mahrûm ve bî-safâ kılmışlardı.

-71-

كل شيئ هالك الاوجهه

[…Onun zatından başka her şey helak olucudur.]6/2238[1012]

Cild-i evvelde murûr etti.[1013]

[1010] إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلاَةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَآؤُونَ النَّاسَ وَلاَ يَذْكُرُونَ اللّهَ إِلاَّ قَلِيلاً: Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar. (Nisâ 4/142)

[1011] L, 185a: + pes oku.

[1012] Beyitin ilk mısrası verilmemiştir. İlk mısra şu şekildedir; "O her aslanın, her tilkinin düşmanıdır."

[1013] وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ: Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz. (Kasas 28/88)

-72-

Beyit;

بهر این گفت آن خداوند فرج * حدثوا عن بحرنا اذ لا حرج

[O genişlik sâhibi -Peygamber- bunun için "Bizim denizimizden söz edin, bunda sizin için vebal yoktur." dedi.] 6/2252

Onun için buyurdu ol ferc sâhibi Peygamber (a.s); [1014]حدثوا عني benden haber verin zîrâ bizim bahrımızdan haber veren demek benim bahr-ı vücûdumdan ve sadr-ı pür-cûdumdan sudûr eden ehâdîsi benden rivâyet eylen demekdir. Nitekim **[170b]** hadîsde buyururlar ki; "حدثوا عني ولا حرج" ya'nî benden hadîs rivâyet eylen dînde harac (darlık) ve zahmet yoktur, ورب حامل فقه ليس بفقه çok hâmil fıkh vardır ki fıkhiyye değildir.

-73-

Beyit;

لیک حق اصحابنا اصحاب را * در گشاد وبرد تا صدر سرا

[Ama a dostlarımız, Hakk dostlara kapıyı açtı da onları evin baş köşesine dek çekti.] 6/2314

Lâkin Hakk Teâlâ اصحابنا ey bizim ashâbımız اصحاب را ashâb-ı tevfîk ve ahbâb-ı tahkīka در گشاد sarây kapısın açtı وبرد تا صدر سرا ta sarây-ı hakīkatin sadrına iletti. اصحابنا'da harf-i nidâ mahzûfdur ya'nî ey bizim ashâbımız demekdir. Ammâ garîbdir ki serveri ishâ kelimesin sahv'dan tutup باشد آوردن بخانه وسرا بناعر demiş. Pes bu takdîrce ma'nâ حق ظاهر شک واولیاک بمنزلء عرایس الله bu ma'nâsın siyâk ve sibâka münâsebeti az olduğundan mâ-adâ binânın arûsu hâneye götürmek ma'nâsına bizim katımızda olan lügatte bulmadık bil farzan ol ma'nâya olursa da teklîfden hâlî değildir.

-74-

Beyit;

ور نمانم آب آبم ده ز عین * همچو عینین نبی هطالتین

[1014] حدثوا عني ولا حرج, Abdürrezzak, **el-Musannef**, IX, s. 117.

[Gözlerimde yaş kalmazsa gözlerime, Peygamber'in çokça yaşlar döken gözleri gibi gözyaşları ver.] 6/2338

Bu hadîse işârettir ki Hazreti Peygamber (a.s) buyururlardı ve duâ ederlerdi; اللهم اعطنى ey benim Rabb'im bana i'tâ eyle عينين هطالتين[1015] şol iki göz ki göz yâşı dökücü olalar. الهَطِل Bi-kesri't-tâ seyelân edici قبل ان يكون الدمع دما şol zamândan evvelki göz yaşı kân olmazdan evvel. والاضراس جمرا Dahî düşler âteş pâreler gibi olmazdan evvel ya'nî kıyâmetten evvel.

-74-

حکایت آن طالب گنج؛[1016]

آنچ حقست تقرب از حبل الورید

[Allah sana şah damarından daha yakındır…] 6/2353

Bu âyet sûre-i Kâf'dadır.[1017] Tefsîri an karîb murûr etti.[1018] **[170a]**

-75-

Beyit;

جاهدوا فینا بگفت آن شهریار * جاهدوا عنا نگفت ای بی قرار

[O padişah "Bizim için savaşın" dedi "bizden uzaklaşmaya çalışın" demedi o kararsız adam.] 6/2358

Sûre-i Ankebût'un âhirine işârettir.[1019] وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا Şol kimseler ki mücâhede eyleyeler bizim hakkımızda veyâ bizim tarîkimizde ıtlâk-ı mücâhede cihâd-ı zâhire ve bâtına şumûlden ötürüdür. لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا Elbette biz hidâyet ederiz sebîl-i vusûlü bizim cânibimize. وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ Ve tahkīkan Allah Teâlâ muhsin kullarıyladır nusret ve i'ânatıyla. Ma'nâ-yı beyt; ya'nî ey ilm-i kelâm ve ilm-i felsefe ile tâlib-i Hakk olan kimse Hakk Teâlâ; جَاهَدُوا فِينَا ey fî hakkinâ ve tarîkinâ dedi, câhedû 'annâ demedi. Ya'nî bizim

[1015] Suyûtî, **Câmiu'l-ehâdîs**, 2, s. 76.
[1016] 29.bölüm başlığıdır; Hatif'in define arayan yoksula seslenmesi ve definenin hakikatini bildirmesi.
[1017] Kâf 50/16.
[1018] Bkz. 6. cild 40 numaralı beyit.
[1019] وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ: Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir. (Ankebût 29/69)

rızâmız olan amelde ve ilimde mücâhede eylen, bizden ve bizim tarîkimizden hâric olana mücâhede eylen demedi. Pes bu tûl ve derâz fikr-i dakīk e bârîk tasavvurlar Hakk'dan hâric say' ve kûşiş bilâ-tâyildir (faydasızdır). Eğer tâlib isen bu efkârdan kalbe tasfiye ver tâkim senden ırak sandığın kendi vücûdunda müşâhede kılasın.

-76-

Beyit;

نه چو كنعان كو ز كبر و ناشناخد * از كه عاصم سفينهى فوز ساخت

[Kibri ve bilgisizliği yüzünden kendisini koruması için dağı kurtuluş gemisi yapan Ken'an gibi yapma] 6/2367

Bu âyet sûre-i Hûd'dadır.[1020] Tefsîri cild-i râbi'de murûr etti.[1021]

-77-

Beyit;

الكياسه والادب لاهل المدر * الضيافه والقرى لاهل الوبر

[Anlayış ve edeb şehirlilerdedir, ziyâfet vermek ve yabancıları konuk etmek de köylülere mahsûs.] 6/2398

Zîreklik ve edeb ehl-i meder (köy) içindir. Meder keseke derler, bu kinâyedir evlerin[1022] kerpiçten ve kesekden olmasından. Ya'nî ehl-i şehr içindir demek olur zîrâ evleri kerpiçtir. قِرى bi-kesri'l-kâf ziyâfet etmek ve ihsân etmeye derler [1023]قرى الضيف ey احسن اليه demekdir. وبر Bi-fethateyn deve yünü. Takdîr-i ma'nâ ziyâfete ve zayfa ihsân etmek ehl-i veber içindir demek olur. Pes zikr-i **[171b]** melzûm-ı irâde lâzım kabîlinden olur.

-78-

Beyit;

[1020] Hûd 11/42.
[1021] Bkz. 4. cild 73 numaralı beyit.
[1022] N nüshasında ne yazdığı tam olarak okunmamaktadır. Bu sebeple L nüshasındaki kelime buraya eklenmiştir. L, 187b.
[1023] L, 187b: + يقرى-قرا denir.

الضيافه للغريب والقرى * اودع الرحمن فى اهل القرى

[Rahman olan Allah yabancıya ziyâfet vermeyi ve konuk etmeyi köylülere vermiştir.] 6/2399

Ziyâfeti ve kurâyı ya‘nî konuğa ihsânı garîbler için اودع الرحمن Rahmân ve Mennân olan Allah emânet kodu ehl-i kurâda. Ya‘nî köy ehline bu hasleti verdi Hakk Teâlâ. Evvelki قرى kesri kâfla ve mısra-ı sâniyyedeki zamme-i kâfla.

-79-

Beyit;

كل يوم فى القرى ضيف حديث * ما له غير الاله من مغيث

[Köylerde hergün Allah'dan başka yardımcısı olmayan yeni bir konuk vardır.] 6/2400

Her gün kurâda zayf-ı hadîs vardır yeni konuk mukarrerdir. ما له Ol karye ehline veyâ ol konuğa yokdur الله'dan gayrı bir feryâddır. Pes zamîr-i mâ lehû'da ya ehl-i karyeye râci‘dir alâ sebîli'l-bedel veyâhût zayfa râci‘dir.

-80-

Beyit;

كل ليل فى القرى وفد جديد * مالهم ثم سوى الله المحيد

[Köylerde her gece yüce Allah'dan başka kimseleri olmayan yeni bir topluluk bulunur] 6/2401

Her gece kurâda bir cema‘at-i cedîd hâzır olur. مالهم Ol cema‘at için[1024] سوى الله Allah'dan gayrı المحيد meyl edecek mekân yoktur. Bu ebyât-ı melâhat-ı simâttan mâl herkesin zâtında Allah Teâlâ bir hâssa vaz‘ etmiştir. Behr-i hâl ol hâssa üzre herkeste mukarrerdir.

-81-

[1024] L, 178b: + yoktur ثمه ol kurâda veyâhût zamîr ehl-i karye râci‘ ola ehl-i kurâ için yoktur ol mahalde.

Beyit;

بهر آین آورد یزدان مان برون * ما خلقت الانس الا یعبدون

[Allah bizi bunun için var etti; "İnsanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."] 6/2501

Sûre-i Zâriyât'tadır.[1025] وما خلقت الجن والانس Cenâb-ı İzzet buyurur ki ben cinni ve insi halk eyledim, الا ليعبدون illâ bana ibâdet eylemeden ötürü. Cild-i hâmisin âhirinde bir mikdâr tefsîri murûr etti.[1026]

-82-

Beyit;

ان بعض الظن اثم است ای وزیر * نیست استم راست خاصه بر فقیر

[Ey vezîr! "Şüphesiz zannın bir kısmı günahtır." zulmetmek hele de yoksula, doğru değildir.] 6/2569

Bu âyet Hucurât'dadır.[1027] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا Ey Allah'a îmân edenler, اِجْتَنِبُوا mücânebet ve mübâ'adet eylen, كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ zanlardan çok zandan ya'nî **[171a]** ehl-i hayr ve mü'min hakkında sû-i zandan ihtirâz eylen. Ve kesîranı ibhâmla îrâd eylemesi her zanda ihtiyâd ve ihtimâmdan ötürüdür. إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ Zîrâ ba'zı zan ma'siyettir. Sâhibi azâba müstehak olur onunla alâ küll-i hâl sulehâ hakkında ihtiyâd lâzımdır. وَلَا تَجَسَّسُوا Tecessüs eylemen birbirinizin ayıbını, وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا ve ba'zınız ba'zınızı gıybet eylemesin ya'nî ba'zınız gâib oldukda ba'zınız onu sû-i zanla zikr eylemesin. ويسئل عن رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الغيبة قال يذكر اخاك بما يكرهه ان كان فيه فقد اغتبته وان لم يكن فيه فقد بهته.[1028] أَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ E yâ sizden biriniz muhabbet eder mi أَن يَأْكُلَ yemekliğe لَحْمَ أَخِيهِ birâderinin etini, مَيْتًا ol birâder meyt

[1025] وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ: Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zariyât 51/56)
[1026] Bkz. 5. cild 151-52. beyitler.
[1027] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ: Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir. (Hucurât 49/12)
[1028] Allah Resûlüne gıybetin ne olduğu sorulunca Hz. Peygamber söyle cevap verdi: 'Kardeşini (o yanında değilken) hoşuna gitmeyecek şekilde anmandır. Bu haslet onda varsa, onun gıybetini yapmış olursun. Eğer bu özellik onda yoksa, o zaman da ona iftira etmiş olursun.

olduğu hâlde[1029] etin yemek. Pes siz onu kerîh görürsüz, bilâ-şüphe gıybet bundan dahî ifhaşdır [fena sözdür]. وَاتَّقُوا اللَّهَ İttikā eylen Allah'dan gıybet sebebiyle muazzeb olmadan. إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ Tahkīkan Allah Teâlâ tevbeyi kabûl edicidir gıybetten tâib olanlardan. رَّحِيمٌ Merhamet edicidir tâib olanlara. Ma'nâ-yı beyt vâzıhtır.

-83-

Beyit;

گفت الصدق ترد للبلا * داو مرضاک بصدقه یا فتی

[-Peygamber- "Sadaka belâyı geri çevirir" dedi. A yiğit hastalığını sadakayla tedavi et.] 6/2591

Hazreti Peygamber (a.s) "الصدقة ترد البلا وتزيد العمر[1030]" buyurdu. داو Devâ eyle مرضاک hastalarına بصدقه یا فتی sadaka ile ey yektâ. Zîrâ Hazreti Peygamber (a.s) buyurur; حصنوا اموالكم بالزكوة ya'nî malınızı hısn ve hıfz eylen zekâtla, وداووا مرضاكم بالصدقة ve hastalarınıza devâ eylen sadakayla.

-84-

Beyit;

جزو مامی گشت و رست از وی نبات * هکذا یمحو الاله السیات

[Toprağın bir parçası oldu, ondan bitkiler bitti. Allah da kötülükleri böyle yok eder.] 6/2698

[172b] Ya'nî bu zikr olunan misâl ve ma'nâ üzre mahv eyler Hakk Teâlâ seyyiâtı. يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ Buyurur sûre-i Ra'd'da[1031] Hakk Teâlâ. Tefsîri cild-i evvelde murûr etti. Ve bir âyette dahî أُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ[1032] buyururlar.

-85-

[1029] L, 178a: + فَكَرِهْتُمُوهُ fâ şart-ı mahzûfun cevâbıdır. ya'nî eğer sizin üzerinize arz oluna karındaşınızın meyyit olduğu hâlde.
[1030] Ukaylî, **ed-Duafâu'l-Kebîr**, II, s. 613.
[1031] Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. (Ra'd 13/39)
[1032] Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. (Furkân 25/70)

لا به کردن بوش'de[1033] buyururlar;

Alâ sîğati'l-meçhûl. Ya'nî olunmazsa bu kelâmdan لا يفهم الا يفي تفرقة الا زمنة Allah zamânların tefrikasının nefî münfehim olur. Nitekim ان الله واحد denilse bundan nef-i şirket münfehm olur.

-86-

گفت سیماهم وجوه کردگار

[Allah "İşâretleri yüzlerindedir" dedi…] 6/2723[1034]

Cild-i evvelde geçti.[1035]

-87-

Beyit;

از الم نشرح دو چشمش سرمه یافت * دید آنچ جبرئیل آن بر نتافت

[İki gözü "-Biz senin göğsünü- açmadık mı?" sürmesiyle sürmelemişti. Cebrâîl'in bile -görmeye- tahammül edemediğini o gördü.] 6/2863

Cild-i hâmiste tefsîri geçti ve ba'zı mahalde.[1036]

-88-

Beyit;

رب تمم نورنا بالساهره * وانجنا من مفضهات قاهره

[Ya Rabbi! Kıyâmette nurumuzu tamamla. Bizi kahredici kötülüklerden kurtar.] 6/2892

[1033] 88.bölüm başlığıdır; …Öyleyse o vaktin oğludur -sözünden- zaman ayrımın olmadığı anlaşılır. Nitekim "Allah birdir" sözünden de ikiliğin olmadığı anlaşılır, birliğin hakikati değil.

[1034] Beyitin sadece birinci mısrası verilmiştir. Devamı şu şekildedir; "Yeşillik yağmurdan haber verir zaten."

[1035] سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ: Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. (Fetih 48/29)

[1036] Bkz. 5. cild 62 numaralı beyit.

Yâ Rabb'i harf-i nidâ mahzûftur. تمم Tamâm eyle نورنا bizim nûrumuzu بالساهره yevm-i kıyâmette. Sâhirenin ziyâde tahkīki cild-i hâmisde geçti.[1037] وانجنا Bize necât ver ve bizi halâs eyle, من مفضهات قاهره kâhir olan rüsvâ eyleyenlerden.

-89-

Beyit;

ای رفیقان زین مقیل و زان مقال * اتقوا ان الهوی حیض الرجال

[A arkadaşlar,, bu sözden, o lafdan sakının. Şüphesiz hevâya -uymak- erkeklerin hayız hâlidir.] 6/2935

Ey refîkler bu قیلو'den مقیل masdar-ı mîmi. Bi-ma'nâ kīlle ve mekâlden ittikā eylen zîrâ hevâya uymak hayz-ı ricâldir.

-90-

Beyit;

نه نبی فرمود جود و محمده * شاخ جند دان به دنیا آمده

[Peygamber: "Cömertliği ve güzel huyu dünyaya uzanmış cennet dalı bil." demedi mi?] 6/ 2982

Ya'nî Nebî buyurmadı mı ki sehâ ve ahlâk-ı hamîde cennet ağaçlarından bir ağaçtır ki dünyâya gelmiştir. Nitekim buyururlar; سخاء وحسن الاخلق غضنان من شجرة الجنة.

-91-

Beyit;

در فتادند از لنحن الصافون

[İşte o zaman biz saf tutanlarız -makamından düşüp-…] 6/3004

Bu âyet sûre-i Sâffât'tadır.[1038] Tefsîri cild-i evvelde geçti.

[1037] Bkz. 5. cild 25 numaralı beyit.
[1038] وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ: Şüphesiz biz orada saf duranlarız. (Sâffât 37/165)

-92-

Beyit;

گفت یا حادی انخ لی ناقتی * جاء اسعادی وطارت فاقتی

[-Dedi ki- A sürücü devemi çöktür, talihim geldi, yoksulluğum uçup gitti.] 6/3110

[172a] حادی Sürücü یقال حدوت الابل حدوا deveyi sürdüm sürmeklikle. Ya‘nî ol karîb ve emdârı Tebrîz’e vâsıl oldukta dedi ki yâ sâyika’l-ibil انخ لی benim için çöker devemi. İnâh derler nah nah nah dedikleri savta derler. جاء اسعادی Zîrâ bana sa‘âdet veren geldi. Bu cümle cümle-i müste’nifedir, illettirانخ لی’e. وطارت فاقتی Benim fakir ve fâkam tâyir oldu.

-93-

Beyit;

ابرکی یا ناقتی طاب الامور * ان تبریزا مناخات الصدور

[Diz çök a devem, işler güzelleşti. Hakikaten Tebriz gönüllerin çöktüğü bir yerdir.] 6/3111

برک البعیر Derler deve çökse. Pes serebâna hitâptan sonra kendi nâkasına dahî hitâb eder. Kemâl-i surûrundan der ki; “Ey benim nâkam çök.” طاب الامور Emirler ve şânlar tayyib oldu, zîrâ Tebrîz sadırların münâhirleridir. Münâh deve çökecek yere derler ve sudûr sadrın cem‘idir. Ve sadru küll-i şey evvelehu eğer ki bir nice ma‘nâya gelir ammâ burda murâd reis[1039] ve bir güzîdelerinin Tebrîz karâr-ı gâhîdir.

-94-

Beyit;

اسرحی یا ناقتی حول الریاض * ان تبریزا لنا نعم المفاض

[Bahçelerin etrafında yayıl a devem. Hakikaten Tebrîz bizim için ne güzel bir feyiz yurdudur.] 6/3112

[1039] L, 179b: + reis-i kavm-i meşâyıhdır.

سرح Burda mer‘â ma‘nâsınadır. اسرح emirdir. Ya‘nî otla, ey benim nâkam ravzaların havâlîsinde. Tebrîz bize ni‘amü’l-müfâzdır. Müfâz feyz oluncak mekâna derler garîb ve emtârdan[1040] murâd mürîd ve sâlikdir. Ve Tebrîz’den murâd âsitâne-i şeyh-i kâmildir. Ve nâkadan murâd sâlikin vücûdu nâkasıdır.

-95-

با خبر شدن آن غريب از وفات وحتسب’de[1041] bu âyeti îrâd eylemişler ki ثم الذين كفروا بربهم يعدلون sûre-i En‘âm’ın evvelidir.[1042] الحمد لله Cem‘-i hâmidin mehâmidi ve sitâyişi Allah içindir ve cümle senânın merci‘i Hüdâ’dır. الحمد’nün tahkīki cild-i râbi‘de müstevfâ murûr etti. الذى Öyle Allah ki, kudret-i **[173b]** kâmile ile خلق السماوات âsimânı halk eyledi bi-gayrı ‘amd velâ meded. والارض Ve yerleri dahî halk eyledi bilâ mâdde. وجعل الظلمات والنور Ve peydâ kıldı zülümâtı ve nûru. Seneviyyenin kavlini reddir. Zîrâ onlar derler ki; hâlık nûrullahdır. Ve hâlik-ı zulmet şeytândır derler. Ya‘nî ikisinin dahî hâlıkı Allah’dır. Beyzâvî, nûrdan murâd hidâyet ve zulümâttan murâd dalâlet ola derler ve bu cihettendir ki zulümâtı cem‘ ile getirdi. Zîrâ dalâlet müte‘addiddir. Ve nûru lafz-ı vâhidler zikr eyledi zîrâ hidâyet birdir. ثم الذين كفروا Pes bu kadar delâlet ve âyetten sonra kâfir oldular.بربهم يعدلون Rabb’ilerine udûl eylediler ondan veyâhût kâfir oldular Rabb’ilerine, pestlerini mu‘âdil ve müşârik kıldılar. Evvelki ma‘nâ üzre ya كفروا mutaallık olur. Ma‘nâ-yı sânî üzre يعدلون’ye mutaallık olur.

-96-

Beyit;

خالدين شد نعمت و منعم عليه * محيى الموتاست فاحتازوا اليه

[Nimet de kendisine nimet verilen de ebedidir. Ölüleri diriltir, ondan izin isteyin.] 6/3165

Ya‘nî خالد ve ebedî eyledi mün‘am aleyh olan kimsenin ni‘meti ya‘nî Hakk tarafından ni‘met verilen kimsenin ni‘meti. محيى الموتاست Ya‘nî mürdeleri ihyâ edicidir ol

[1040] Bu kelimeler söz konusu beyitin öncesindeki beyitlerde geçmektedir.

[1041] Bu ifadenin beyit mi yoksa sulh mu olduğu tespit edilememiştir.

[1042] الْحَمْدُ لِلّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِم يَعْدِلُونَ: Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar. (En‘âm 6/1)

Allah فاحتازوا اليه ol Allah cânibine veyâhût onun atâ ve bahşiş-i cânibine müctemi‘ olun حوز بالفتح cem‘ etmeğe derler, ifti‘âl bâbından ihtiyâz gelir. Bi-ma‘ne’l-ictima‘ veyâ sevk olunan demek ola. Zîrâ حاز-يحوز, ساق يسوق ma‘nâsına da gelir.

-97-

Beyit;

تن مبين و آن مكن كان بكم و صم * كذبوا بالحق لما جاهئهم

[Bedeni görme, sağırın ve körün yaptığını yapma. “Kendilerine geldiğinde Hakk’ı yalanladılar.] 6/3196

Ya‘nî enbiyâ ve evliyâyı ten görme ve beşer ve cisim bilme ve onu eyleme ki summun ve bükmün olan münkirler eylediler aşağa mısrâ‘ cümle-i müste’nife sûâl-i mukaddere cevâb olur. Ya‘nî ol **[173a]** münkirler ne eylediler demek lâzım gelip cevâb buyururlar; كذبوا بالحق Hakk’ı tekzîb eylediler لما جاهئهم şol vakitte ki bunlara geldi nice âyât ve mu‘cezât. Sûre-i En‘âm’da olan âyete işârettir.[1043] فقد كذبوا بالحق Pes bu kâfirler tekzîb eylediler Kur’ân’ı لما جائهم ol vakitte ki bunlara geldi فسوف يأتيهم an karîb bunlara gelir ve zâhir olur انبياء ما şol şeyin haberleri ki كانوا به يستهزئون onun sebebiyle istihzâ ederlerdi ve haberlerin zuhûru ya dünyâda azâbın nüzûlü katında veyâ ‘inde zuhûru’l-İslâm veyâ kıyâmette azâbı âhirete münkeşif oldukda ola.

-98-

Beyit;

زين سبب فرمود حق صلوا عليه * كه محمد بود محتال اليه

[Allah bu yüzden “Ona salavat getirin” dedi. Çünkü Muhammed halkın kendisine havale edildiği kimsedir.] 6/3258

Sûre-i Ahzâb’da olan âyete işârettir ki[1044] اِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ tahkīkan Allah Tebârek ve Teâlâ ve melâikesi يُصَلُّونَ tesliye ederler عَلَى النَّبِيِّ Peygamber’in üzerine. Salât Allah’dan

[1043] فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنبَاء مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُونَ: Nitekim hak (Kur’an) kendilerine gelince onu yalanladılar. Fakat alay ettikleri şeyin haberleri kendilerine ilerde gelecektir. (En‘âm 6/5)

[1044] إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا: Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin. (Ahzâb 33/56)

rahmettir ve melâikten istiğfâr ve mü'minlerden duâdır. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ Ey Hüdâ'ya ve Rasûl'üne tasdîk eyleyenler, ol Peygamber'e duâ eylen ya'nî Allahümme sallî Muhammed ve alâ âl-i Muhammed demek. وَسَلِّمُوا Dahî selâm eylen ona تَسْلِيمًا selâm kılmaklığıyla ya'nî esselâmu aleyke eyyühe'n-nebiyyu ve rahmetullahi ve berekâtuhu demek. Ba'zılar selâmı inkıyâd ma'nâsına almışlar. سلموا Ey inkıyâd ve'l-evâmire ve bu âyet salavâtın vücûbuna delâlet eder. Ve cümle ulemâ emir ve vücûb için olduğuna müttefiklerdir lâkin mikdârda ihtilâf etmişler. Meselen Mâlik cemi' ömründe bir kerre etmek vâcib ve sâyiri mendûb ve müstehab demiş ve ba'zılar bir mecliste zikr olundukta bir kerre tasliye vâcib, sâyiri mendûbtur demişler. Fetvâda bunun üzerinedir ve dahî ekvâl-i kesîre çoktur. Ma'nâ-yı beyt; bu sebepten buyurdu Hakk ol Peygamber'in üzerine **[174b]** salavât getirin diye ki Hazreti Muhammedü'l-Mustafâ muhtâl ileyhdir. Ya'nî ona salât ve selâm eylemek havâle olunmuştur ve sebeb-i tasliye. Hazreti Mevlânâ bu mahalde buyurmuşlardır tavzîha hâcet yoktur.

-99-

Beyit;

مجمع و پای علم ماوی القرون * هست حق کل لدینا محضرون

[Hakk'ın huzuru toplanma yeridir, sancağın dikildiği yerdir, nesillerin/çağların sığınağıdır. Allah "Hepsi huzurumuza getirilmiştir" -buyurmuştur.-] 6/3331

Sûre-i Yâsîn'de olan âyete işârettir.[1045] أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّنْ الْقُرُونِ Acabâ bilmezler mi ve görmezler mi nice helâk eyledik biz bunlardan evvel-i kurûn mâziyyeden, nice karnı müşâhede etmezler mi أَنَّهُمْ tahkīkan bu kurûn-ı mehleke إِلَيْهِمْ bunlara لاَ يَرْجِعُونَ tekrâr rucû' etmezler.

-100-

مواخذه یوسف ءم؛[1046]

[1045] أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّنْ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لاَ يَرْجِعُونَ: Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi; onların artık kendilerine dönmeyeceklerini görmediler mi? (Yâsîn 36/31)

[1046] 100.bölüm başlığıdır; Sıddık Yusûf'un -Allah'ın salâtları üzerine olsun- Allah'tan başkasından yardım dilemesi ve "Beni efendinin yanında an" demesi yüzünden yedi yıl zindanda kalması.

به حبس بضع سنين sûre-i Yûsûf'da bu âyete işâret buyururlar ki;[1047] وَقَالَ الَّذِى Hazreti Yûsuf zindanda dedi şol kimseye ki ظَنَّ zan eyledi. Yûsuf ki اَنَّهُ ol kimse نَاجٍ necât sâhibidir مِنْهُمَا ikisinden biri zîrâ vâkıa görün biri habbâz ve biri hammâr idi. Habbâzın vâkıasın katille ta'bîr ve hammâra nedimşâh olursun diye tebşîr buyurdular. Pes sol hammâra dedi ki اذْكُرِنِي beni an, ya'nî benim ahvâlimi zikr eyle عِنْدَ رَبِّكَ efendin katında mercûdur ki bana merhamet edip beni bu zindandan halâs kıla. فَاَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ Pes ol **[174a]** şarâbiyye şeytân unutturdu. ذِكْرَ رَبِّهِ Seyyidine ol hâli zikretmeyi. Ve ba'zılar zamîri Yûsuf'a râci' kılmışlar, ya'nî şeytân unutturdu Yûsuf'a Rabb'isini zikr etmeyi hattâ gayrıdan isti'ânet eyledi ve bu hadîs dahî bu ma'nâya delâlet eder. قال ءم رحم الله اخي يوسف لو لم يقل اذكرني عند ربك لما لبث في السجن بعد الخمس فلبث في السجن Pes bu söz sebebiyle önledi Yûsuf aleyhisselâmı zindanda بَضْعَ سِنِينَ bida' üçten dokuza varınca olan adedi mübheme derler kimi altı yıl ve kimi yedi yıl ve sekiz yıl daha zindanda kaldı. Ve ba'zılar bu mahallin sâyir ma'nâsı vâzıhtır.

-101-

Beyit;

بانگ از محسوس و در از حس برون * تبصرون این بانگ و در لا تبصرون

[Kapı sesi hissedilir ama kapı hissin dışındadır, bu söz görünür ama kapı görünmez.] 6/3483

Merra murûran.

-102-

Beyit;

لا تطرق فی هواک سل سبیل * من جناب الله نحو السلسبیل

[Hevâya uyma, o yolu bırak, Hakk'ın huzuruna, Selsebîl'e gel.] 6/3502

[1047] وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِّنْهُمَا اذْكُرْنِي عِندَ رَبِّكَ فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ: Yûsuf, onlardan kurtulacağını düşündüğü kişiye, "Efendinin yanında beni an", dedi. Fakat şeytân onu efendisine hatırlatmayı unutturdu da bu yüzden o, birkaç yıl daha zindanda kaldı. (Yûsuf 12/42)

لا تطرق Tefa‘ul bâbından emirdir. Ya‘nî tarîki ahz eyleme فی هواک kendi hevâ-yı nefsânınca سل sevâl eyle, سبیل tarîki من جناب الله Hakk Teâlâ’nın cenâbından نحو السلسبیل ol cennette olan ırmak cânibine ki onun sebîli terk-i hevâdır.

-103-

Beyit;

لا تکن طوع الهوی مثل الحشیش * ان ظل العرش اولی من عریش

[Ot gibi hevâya boyun eğme, arşın gölgesi döküntü bir kulübeden daha iyidir.] 6/3503

Olma طوع الهوی hevâna muti‘ olma. Tav‘ mastardır bi-ma‘nâ tâbi‘ مثل الحشیش otlar bâdâ meyl edip oyduğu gibi. ان ظل العرش Tahkīkan arş gölgesi اولی a‘lâdır من عریش arîş sâyesinde sen hasen ve hârdan yapılan gölgeliğe derler zîrâ hevâya ita‘at etmeyip Hakk’a muti‘ olmak arş sâyesine vâsıl kalır ve hevâya uymak nefs ve şeytân sâyesine vâsıl eyler insanı ki arîş gölgesinden dahî dûndur.[1048]

-104-

Beyit;

مکر حق سرچشمه این مکرهاست * قلب بین اصبعین کبریاست

[Allah’ın hilesi bütün hilelerin kaynağıdır. Kalp, yüce Allah’ın iki parmağı arasındadır.] 6/3516

Cild-i sâliste ve sâyir mahallerde tahkīki geçti.

-105-

Beyit;

قیمت آن را نداند جز ملوک * فاجتعد بالبیع ان لا یخدعوک

[1048] L, 191b: kemdir.

[Onların değerini padişahlardan başkası bilmez, satarken dikkat et de seni aldatmasınlar.] 6/3542

[175b] Ya‘nî benim Mesnevî tâkında kovduğum gevher-i ulûm ve ma‘ârifin kıymetini mülûk-ı hakīki olanlardan gayrı kimse bilmez. Pes ictihâd eyle bey‘ etmeye, bey‘ burda satın almak ma‘nâsınadır. ان لا یخدعوک Sakın seni aldamıyyalar ehl-i nefs ve hevâ veyâ nefs ve şeytân ol gevherleri sana tahkîr etmekle. Pes eğer firîfte olursan bey‘-i gabnı fesh eyle ve tâlib-i cevher ol.

-106-

Beyit;

گشته باشد همچو سگ قی را اکول * مسترد نحله بر قول رسول

[Peygamber'in dediği gibi; "Verdiğini geri alan köpek gibi kusmuğunu yemiş olur."] 6/3549

Şol kimse gibi olur ki kustuğunu ekûl ola şol kimse ki مسترد نحله ola ya‘nî verdiği hîbe ve ‘itâyı yine kendine red olunmak taleb eyleye. النحل Bi'z-zammi nûn şol hîbeye derler ki mukābelesinde ivaz murâd olmaya. Nitekim Hazreti Rasûl-i Ekrem buyururlar; العاید فی الهیبة کالکلب یعود في اکل قیئ.[1049]

-107-

Beyit;

خواب دیدهم خواجه معطی المنی

[Rüyamda dilekleri yerine getiren efendiyi gördüm…] 6/3564

Arzular i‘tâ edici hâce vâkıada gördüm. [1050]واحد کالالف ان امر عني Ol mu‘tiyu'l-menâ olan hazret vâhidun ke'l-elftir. Ya‘nî bir kimsedir ki bin kimse gibidir. ان امر عني Eğer bir emri ve kârı dileye veyâhût "annâ" ta‘ib ma‘nâsına ola bu takdîrce ma‘nâ ان امر عنا eğer bir emr ta‘ib ve meşakkat verseydi ona sabr ve tahammül eylemede bin kimse kadar sabr

[1049] Buhârî, **el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhi'l-Muhtasar**, (nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsır), Dâru Takvîn Necât, Beyrut, III, 158.

[1050] 3564.beyitin devamıdır; Bir iş olunca binlerce adama bedel olanı gördüm.

ederdi. عنا Ta‘ib ma‘nâsına olunca امر merfû‘ kıraat olunur zîrâ fâili olur. Ve eğer -عنا يعني’den olursa ol ki ma‘nâ üzre امرا mansûb kıraat olunur zîrâ mef‘ûl olur.

-108-

Beyit;

تا بگفته مصطفی شاه نجاح * السماح یا اولی النعمی رباح

[Kurtuluş pâdişâhı Mustafa bu yüzden “Ey nimet sahipleri, cömertlik kazançtır” dedi.] 6/3572

Hazreti Mustafâ şâh-ı zafet buyurdular ki; السماح sehâ ve cûd ey ni‘metler sâhibi rebeh ve sûddur.

-109-

Beyit;

ما نقص مال من الصدقات قط * انما خیرات نعم المرتبط

[Mal sadaka vermekle asla eksilmez. Gerçekten de hayırlar ne güzel vesiledir.] 6/3573

Ya‘nî mâl-ı sadakadan herkes nâkıs olmaz.[1051] Ve tahkīkan hayrât **[175a]** ne güzel mâl irtibât mahallidir.

-110-

بیان استمداد عارفده؛[1052]

التجافی عن دار الغرور Buyururlar ve hadîs-i şerîfe işârettir[1053] ki قال ءم اذا دخل النور القلب انشرح وانفسح kaçan nûr-ı îmân veyâ nûr-ı ma‘rifet kalbe dâhil oldukda kalp münşerih ve münfetih olur. قالوا وما علامته ذلك Ashâb dediler ki; kalbe nûr dâhil olmasının alâmeti nedir

[1051] Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VI, 2475.

[1052] 104.bölüm başlığıdır; Arifin ebedi hayat kaynağından yardım dilemesi, vefasız su kaynaklarından yardım istemek ve çekip almaktan uzak durması. Bunun alameti şu aldanış yurdundan uzaklaşmaktadır. Çünkü insan o kaynakların yardımına güvenirse kalıcı ve sürekli olan kaynağı istemede gevşeklik gösterir. Sana canın içinde bir iş gerek, çünkü eğreti şeylerden sana bir kapı açılmaz. Evin içinde olan bir su kaynağı dışarıdan gelen ırmaktan daha iyidir.

[1053] Hakim et-Tirmîzî, **Nevâdiru’l-Usûl**, I, s. 418.

Yâ Rasûlallah. قال Peygamber (a.s) buyurdular ki; التجافی عن دار الغرور bu gurûr ondan tebâ‘üd eylemekdir.والانابته الی دار السرور Surûr hânesin âhirettir, ona rucû‘ etmektir.والتأهب للموت قبل نزوله Ve mevt nâzil olmazdan evvel müste‘id olmaktır.

-111-

Beyân;

Buyururlar.[1054] قلعه ذات الصور

-112-

Beyit;

بهر این فرمود با آن اسپه او * حیث ولیتم فثم وجهه

[Bunun için o orduya şöyle buyurdu: “Nereye dönersiniz dönün orada Allah’ın yüzü vardır.] 6/3640

Sûre-i Bakara’da olan âyete işârettir.[1055] الله المَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ Ya‘nî meşrık ve mağrib Allah içindir. فَأَيْنَمَا تَوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ Pes her ne yere ki teveccüh eyleyesiz onda vech-i hüdâ vardır. Ya‘nî zâtullah onda hâzırdır. وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ Allah Teâlâ vâsi‘u’l-itâdır kullarına ve alîmdir her hallerine. Bunun tahkīki geçmiştir.

-113-

Beyit;

کیست کز ممنوع گردد ممتنع * چونک الانسان حریص ما منع

[Kim men edilen şeyden geri durur ki? Çünkü insan men edildiği şeye düşkündür.] 6/3659

.الانسان حریص لما منع

[1054] 107.bölüm başlığıdır; Onların zâtu’s-suver kalesindeki köşkte Çin padişahının kızının yüzünün resmini görmeleri ve her üçünün birden kendilerinden geçip aşık olmaları ve “Bu kimin resmi” diye araştırmaları.

[1055] وَلِلّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّهِ إِنَّ اللّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ: Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir. (Bakara 2/115)

-114-

پس ازین یغوی به قوما کثر

[Şu halde bu yapmayın sözü birçok kişileri azdırır…] 6/3660

Pes bu nehîden gavî olur ekser kavm. Ya‘nî dalâlete düşer.

هم ازین یهدی به قلبا خبیر

[Birçok kalbi uyanık kişilerde bununla doğru yola gitmiş olur.] 6/3660

Hem bu nehî ve men‘den hidâyet eder Allah Teâlâ kalb-i habîre. يغوي و يهدي Alâ binâi’l-mechûl olmakda câyizdir.

-115-

Beyân;

الم يأتكم نذير قالوا بلى وقالوا لو كنا نسمع او نعقل ما كنا فى .bu ayetin[1056] da’**رفتن پسران ساطان**
اصحاب السعير.[1057]**[176b]** Cild-i râbi‘de ve cild-i hâmisde tefsîri geçti.[1058]

-116-

Beyit;

این مثل نالا یقصت اي مستدل * حیله تفهیم را جهد المقل

[A delil isteyen, bu örnek uygun bir örnek değil, ama anlatma hilesinde sadece nâçiz bir çaba bu.] 6/3719

جير الصدقة جهد المقل Buyrulmuştur. Ya‘nî[1059] fakirin tâkati mikdârı. Pes bu misâl dahî tefhîm-i halk için keenne bundan gayrıya tâkat olunmaya.

[1056] 106.bölüm başlığıdır; Padişahın oğullarının insan men edildiği şeye karşı düşkündür sözü hükmünce men edildikleri kaleye gitmeleri. Biz kulluğumuzu gösterdik ama senin kötü huyun, kul satın almayı bilemedi. Babalarının onca vasiyetlerini ve öğütlerini ayaklar altına aldılar da bela çukuruna düştüler. Kınayıcı nefisleri onlara: “Size bir uyarıcı gelmedi mi?” diyor, onlarda ağlayarak pişmanlık içinde: “İşitseydik ya da akıl etseydik cehennemlik olmazdık.” diyorlardı.

[1057] 106.bölüm başlığının devamıdır. Aynı zamanda Mülk suresi 8,9 ve 10. ayetlerden oluşmaktadır.

[1058] Bkz. 4. cild 45-46 numaralı beyitler, 5. cild 118 numaralı beyit.

[1059] L, 192a: + sadakanın hayırlısı.

-117-

حکایت صدر جهان؛[1060]

من صمت منکم نجا بد یاسه اش

[Onun yasası "Sizden kim susarsa kurtulur"du…] 6/3811

من صمت نجا[1061] Hadîse işârettir. یاسه Türkçe yasakçıdır.

-118-

Hadîs;

منهو مان لا یشبعان النهم[1062] Hırs ve arzu-mend منهومان iki harîs kimesne لا یشبعان doymazlar طلب الدنیا biri taleb-i dünyâdır وطلب العلم ve biri taleb-i ilmdir. Sâyir ma'nâ bu mahalde mestûr ve mübeyyindir. Ammâ hadîsin bākīsi budur وهما لا یستویان ve bu ikisi berâber değildir. اما طلب العلم فیزداد في الرحمن Taleb-i ilm Rahmân hakkında ve tarîkinde olanı ziyâde eder. واما طلب الدنیا فیزداد في الطغیان Ammâ taleb-i dünyâ tuğyânda olanı ziyâde eyler.

-119-

در ذکر پادشاه آن دانشمند[1063] Beyânında;

حق ندارد خاصگان را در کمون * از می احرار جز در یشربون

[Hakk, seçilmişleri hürlerin içtikleri şaraptan kesinlikle yoksun bırakmaz.] 6/3922

Sûre-i İnsân'da[1064] tefsîri bu ciltte ve ba'zı mahalde murûr etti.

-120-

Beyit;

[1060] 108.bölüm başlığıdır; Buhara'lı sadr-ı cihânın hikayesi.

[1061] Tirmîzî, **Sünen**, III, s. 493.

[1062] 110.bölüm başlığıdır; Mustafâ'nın -Allah'ın salatı ona olsun- şu hadisinin yorumu hakkında: Şu iki hâris doymak bilmez; dünyayı isteyenle ilmi isteyen. Aliyyü'l-Kârî, **Mirkâtü'l-Mefâtih**, I, s. 247.

[1063] 113.bölüm başlığıdır; Bir bilgini zorla eğlence meclisine getirip oturtan padişahın zikri.

[1064] إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِن كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا: İyiler ise, katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten içerler. (İnsân 76/5)

شرم دارم از نبی ذو فنون * البسوهم گفت مما تلمسون

[-Ben- onlara "Giydiğinizden giydirin." diyen faziletli Peygamber'den utanırım.] 6/3974

Şerm dutaram Hazreti Nebî'den. Buyurdular ubbâd hakkında; البسوهم مما تلبسون[1065] onlara giydirin sizin giydiğinizden.

-121-

مصطفی گفت این وصیت بابنون * اطعموا الاذناب مما تأکلون

[Mustafâ oğullarına şu nasihati etmiştir; "Elinizin altındakilere kendi yediğinizden yedirin.] 6/3975

Hazreti Peygamber evlâdına bu vasiyeti eyledi ki eznâba it'âm eylen kendi yediğinizden. Eznâb, zenebin cem'idir. **[176a]** Zeneb lügatte kuyruğa derler, bendeye de ıtlâkı tâbi' olduğu içindir.

-122-

حکایت امراء القیس؛[1066]

Bu beyt seb'a-i قفا نبک من ذکری حبیب ومنزل[1067] بسقط اللوی بین الدخول فحومل muallakadandır, tamâmı kasîdedir. قف Emirdir, قفا tesniyedir iki mesâhibe hitâb ola ki durun ey yârenlerim demek ola. Veyâhût hitâb vâhide ola zîrâ âdet-i Arab-ı urabâ cemi'le ve tesniye ile vâhide hitâb ederler ve tekrâr-ı lafz murâd ederler. Ve bu ma'nâ Kur'ân-ı Azîm'de dahî vâki'dir. Nitekim ارجعونی رب'de ehl-i tefsîr ارجعنی ارجعنی رب ارجعنی takdîrinedir demişler, والقیا فی جهنم الق الق'de ma'nâsın vermişler. Pes bu takdîrce beytin ma'nâsı; قف قف ey benim yâdigârım نبک biz ağlayalım. Emrin cevâbıdır ta onun için sâkıt oldu. ذکری Masdardır, bi-ma'nâ durun ve bana müsâ'ade ve muvâfakat eyle bükâ eylemede habîbimin zikri katında ve menzilinin zikri katında onu andığımdan ötürü سقط düşmek ve اللوی reml ve حومل iki mevzi'in ismidir. Ya'nî ol bükâ veyâ ol habîb veyâ menzil-i sakt-ı

[1065] Müslim, **Sahîh**, IV, 388.
[1066] 115.bölüm başlığıdır; Arap padişahı İmru'l-Kays'ın hikayesi.
[1067] 115.bölüm başlığının devamıdır; Dur da sevgiliyi ve yurdunu anarak ağlayayım.

livâdedir. Munkatı‘ remle duhûlüyle havmil mâbeynindedir. Âyet[1068] يختص برحمته من يشاء Allah Teâlâ muhtas kılar rahmetin dilediği kimseyi.

-123/124-

Beyit;

دیوا بر شبه سلیمان کرد ایست * علم مکرش هست وعلمناش نیست

چون سلیمان از خدا باشش بود * منطق الطیری ز علمناش بود

[Şeytân Süleymân’a benzeyerek -tahta- geçti. Onun hile ilmi vardır, ama onda “Bize öğretildi” -ilmi- yoktur.] 6/4013

[Süleymân ilâhî neşeye sahib olduğundan, kuşdili ona “Bize öğretildi” -hükmünden- geldi.] 6/4014

Sûre-i Neml’de olan âyete işârettir.[1069] وَوَرِثَ سُلَيمَانُ دَاوُودَ Vâris oldu Süleymân Dâvûd’a nübüvvette veyâ mülkte veyâ ilmde ki ona kâyîm-i makâm **[177b]** oldu ve sâyir on dokuz oğlu vâris olmadı. وَقَالَ Süleymân dedi; يَا أَيُّهَا النَّاسُ ey nâs عُلِّمْنَا biz bildirildik ve ta‘lîm kılındık Hakk cânibinden مَنطِقَ الطَّيْرِ envâr-ı tuyûrun nutkunu وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَيْءٍ ve atâ olunduk her şeyden ki ona muhtâç eden إِنَّ هَذَا tahkīkan bu atâ لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ elbette şol fazl ve ihsândır ki herkese mahfî değil aşikârandır. Ma‘nâ-yı beyt; diye eğer ki Süleymân’a şibîh oldu da ilm-i mekrî vardır, ama Hakk tarafından ilm-i ledün ta‘lîm olunması yokdur. Ve her mukallid ve ehl-i nefs eğerki bi-hasebi’l-zâhir ıstılâhât-ı evliyâyı bulurlar lâkin Hakk cânibinden bunlara onların mertebe ve ilmleri atâ olunmadığından mâ ‘adâ onların ahvâlinden gâfillerdir. Çünküm Süleymân Hüdâ’dan beşâş ve handân idi mantıku’t-tayrı onun علمنا’dan aldı.

-125-

بعد مکث ایشان متواری در بلاد چین ده؛[1070]

[1068] 115.bölüm başlığının devamıdır; Allah rahmetini dilediğine tahsis eder.

[1069] وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُودَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ: Süleyman, Dâvûd’a varis oldu ve, “Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur” dedi. (Neml 27/16)

[1070] 116.bölüm başlığıdır; Çin topraklarında taht merkezi olan şehirde gizlenerek beklemeleri ve bekleyişlerinin uzamasından sonra büyük kardeşin sabırsızlanıp “Elveda ben gidip kendimi şaha arz edeceğim.” demesi.

او القی رأسی اما قدمی یوصلنی مقصودی[1071] Ya benim kademim beni maksûda vâsıl kılar کفوادی ثم veyâhût başımı ilkā ederim fevâdım gibi.

-126-

Beyit;

یا عاذل العاشقین دع فئه اضلها الله کیف ترشدها؛[1072]

Ey âşıkları melâmet eyleyen, terk eyle bu tâifeyi sen اضلها الله illettir zîrâ cümle-i müste'nifedir. Takdîri zîrâ şol kimseleri ki Allah izlâl eylemiştir. Ve hayret ve dalâletleri ezelîdir. Nice onları sen irşâd edebilirsin.

-127-

Beyit;

ظل لا یغنی من الحق خوانداى * وز چنان برقی ز شرقی ماندای

["Zan gerçeğin yerini tutmaz." -âyetini- okudun ama böyle bir şimşek yüzünden güneşten uzak kaldın.] 6/4105

Sûre-i Yûnûs'da.[1073] Tefsîri **[177a]** cild-i evvelin âhirine karîb murûr etti.

-128-

Beyit;

می گریزی همچو یوسف ز اندهی * تا ز نرتع نلعب افتی در چهی

[Yusuf gibi tasalardan kaçıp gezip oynarız diye kuyuya mı düşersin?] 6/4111

Tefsîri cild-i sâlisin evveline karîb murûr etti.

[1071] 116.bölüm başlığının devamıdır; Ya ayaklarım beni maksadıma ulaştırır. Ya da oraya kalbimi verdiğim gibi başımıda veririm.

[1072] 116.bölüm başlığının devamıdır ve son kısmıdır; Ey aşıkları kınayan bırak onları, Tanrı'nın azdırdığı bir taifeyyi sen nasıl doğru yola sokabilirsin?

[1073] وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلاَّ ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لاَ يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللّهَ عَلَيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ: Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir. (Yûnûs 10/36)

-129-

Derbeyân;

Bu âyet sûre-i **انک مجاهد دشت از مجاهده باز ندارد ویرزقه من حیث لا یحتسب**[1074] Talâk'tadır.وَمَنْ يَتَّقُ[1075] Her şol kimse ki ittikā eyleye Allah'tan ve mürtekib-i me'âsî ve münâhî olmaya يَجْعَل لَّهُ مَخْرَجًا Allah Teâlâ ol kimse için kılar halâs ve hurûc edecek mahal kılar ta dünyâ ve âhiretin âlâm ve şerâyidinden halâs olur. ويرزقه[1076] Ve ona rızık verir مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ zan eylemediği yerden وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ ve her kim Allah'a tevekkül ve i'timâd eyleye ol Allah kâfîdir ona.إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ Tahkīkan Allah Teâlâ emrini bi'l-garar ve kârını yetiştiricidir her ne yere ki murâd eyleye. قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا Tahkīkan Allah Teâlâ kıldı her şey için belâ ve fakirden ve gayrıdan mikdâr-ı muayyen kıldı ki ondan tecâvüz etmez. العبد يدبر والله يقدر[1077] Takdîri tedebbüre gâlibtir.

-130-

Beyit;

حق معیت گفت و دل را مهر کرد * تا که عکس آید به گوش دا نه طرد

[Hakk, maiyyetten söz edip gönül kulağına tard olmayıp aksettin diye kalbi mühürlemiştir.] 6/4180

Hakk Teâlâ maiyyet dedi. Ya'nî وهو معكم انما كنتم buyurdu. Ya'nî ol Allah sizinle biledir her ne yerde ki ola. Bu âyetin tefsîri birkaç yerde geçti و دل را مهر کرد. Lâkin keyfiyyeti mâiyyet i'lâm eylemedi. Ve kalbe mühür vurdu ki tâkim aks kıla gûş dile tard gelmeyi. Ya'nî kalbe mühür vurup sırr-ı maiyyeti bildirmedi. Bildirmemesi budur ki gûş dile her maiyyet muvâfık gelmeye tâ belkim aks kıla ve sırr-ı maiyyeti bilmeye tâkim sefer-i ma'nevî ve sülûk-ı merâtib ilâhiyye sebep ola. Pes sâlik her maiyyeti bilmeye ve bulmaya mavtın tabiattan ve makâm-ı beşeriyyetten **[178b]** mertebe-i ehâdiyyete sefer

---

[1074] 117.bölüm başlığıdır; Çabalamaktan vazgeçmeyen çaba sahibine dair: Yüce Hakk bu rızkı onun düşünmediği bir başka kapıdan ona ulaştıracaktır.

[1075] وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مَخْرَجًا: Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. (Talâk 65/2)

[1076] وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا: Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şeye bir ölçü koymuştur. (Talâk 65/3)

[1077] 117.bölüm başlığının devamıdır; … Kul tedbîr alır Allah'da takdîr eder.

eyleye tâ ba‘de’l-leytâ ve’l-lâtî nice mücâhide ve mükâyededen sonra sırr-ı maiyyet ona ma‘lûm olur.

-131-

Beyit;

چون پیغمبر گفت مؤمن مزهرست * در زمان خالیی ناله گرست

[Nitekim Peygamber demiştir ki “Mümin ud gibidir, içi boşken inler.”] 6/4213

Hazreti Peygamber buyururlar ki; المؤمن كالمزمر mü’min düdük gibidir. لا يحسن صوته الا بخلاء بطنه Sesi ve sedâsı güzel olmaz illâ karnı ta‘âmdan galle ve aşdan hâlî olmakla.

-132-

رسید آن شخص بمصر وشب بیرون آمدن؛[1078]

قوله تعالى عَسَى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ[1079] Bir şeyi kerîh görürsün ve hâlbûkî o senin için hayırlıdır. وعسى ان تحبوا شيئا وهو شر لكم Ve sen bir şeye muhabbet edersin ve hüve ol şey sana şerdir. وقوله تعالى وسيجعل الله بعد عسر يسرا Ya‘nî an karîb Allah Teâlâ kılar her şiddet ve elemden sonra esenlik kılar. وقوله ءم ازمت تنفرج Cild-i hâmiste tahkīki müstevfâ murûr etti وجمع القرآن والكتب فى تقرير هذا المعنى الذى اشرنا اليه.

-133-

الكذب ريبه فى القلوب وصدق طمأنين طروب[1080] Hazreti Peygamber buyururlar ki; kezib olan şey kalpde şüphedir ve sıdk sükûn ve tuma’niyyettir. طروب Tarab ve neşâd verici.

-134-

دربیان شهزادهکان؛[1081]

[1078] 121.bölüm başlığıdır; Adamın Mısır’a varıp geceleyin dilenmek için sokağa çıkması…
[1079] 121.bölüm başlığının devamıdır; Öyle şeyler vardır ki onları hoş görmezsiniz ama size hayırlıdır. Aynı zamanda Bakara suresi 216. ayet.
[1080] 122.bölüm başlığıdır; Yalan kuşkuya yol açar, doğruluk güven sağlar hadisinin açıklaması.
[1081] 133.bölüm başlığıdır; Kardeşlerin büyük kardeşe yeniden öğüt vermeleri…

در زمان برجست کای خویشان وداع * انما الدینا وما فیها متاع

[-Büyük şehzâde- hemen yerinden fırlayıp dedi: Dostlar elveda. "Dünya ve içindekiler değersiz maldır."] 6/4390

Ol zamânda şehzâde yerinden kalkıp dediler ki; "Ey akrabâ ve ta'âllukât sizi vedâ ettim." Zîrâ dünyâ ve mâ fîhâ her ne şey varsa metâ'-ı kalîldir. Nitekim Cenâb-ı Hakk buyurur;قل متاع الدنيا قليل والآخرة خير لمن اتقي[1082] de yâ Muhammed bunlara ki metâ-ı dünyâ kalîldir âhiret **[178a]** hayırlıdır ittikā edenlere.

-135-

Beyit;

کلکم راع بداید از رمه * کي علف خوارست و کي در ملحمه

["Hepiniz çobansınız"-ın muhâtabı-, sürünün halinden, kim otluyor, kim kavga ediyor, anlar.] 6/4395

Evvel râ'î remeden fark edemezdi ammâ râ'î onun her ahvâlini bilirdi.

-136-

Beyit;

زانک بر مرصاد حق واندر کمین

[Çünkü Hakk pusuda gözetlemektedir…] 6/4529

ان ربك لبالمرصاد[1083] Âyetine işârettir. Tefsîri an karîb murûr etti.

جاوز الأوهام طرا واعتزل Ârif evhâm ve hayâlâttan tecâvüz eyledi.

-137-

Hadîs;

[1082] قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَى وَلاَ تُظْلَمُونَ فَتِيلاً… De ki: "Dünya geçimliği azdır. Ahiret, Allah'a karşı gelmekten sakınan kimse için daha hayırlıdır. Size kıl kadar haksızlık edilmez. (Nisâ 4/77)

[1083] Şüphesiz Rabb'in gözetlemektedir. (Fecr 89/14)

من كنت مولاه فعلي مولاه[1084] Şol kimsenin ki ben efendisiyem Ali onun efendisidir.چرخ بى ستون[1085] واردي بالاي Sûre-i Yûsuf'ta[1086] وجائت سيارة فارسلوا اليهم واردهم فادلي دلوه tefsîri mukaddem geçti.[1087]

-138-

Hadis;[1088]

دوزخ گويد مؤمن را جز يا مؤمن فان نورگ اطفاء نورى[1089]

Geç yâ mü'min, tahkîkan senin nûrun benim nârımı söndürür diye.

-139-

Beyit;

تاكه ما ينطق محمد عن هوى * ان هو الا بوحي احتوى

[Muhammed hevâdan konuşmaz. O ancak kendisine bildirilen vahiyle - konuşur-.] 6/4670

Tâkim Hazreti Muhammed söylemez hevâ-yı, nefsinden onun söylediği kelâm değildir. الا يوحي İllâ vahy-i Hakk'dır.[1090] يا Zâyidtir vezn için ki ictimâ' ve ihtivâ eyledi.

-140-

رنگ باقى سبغه الله است و بس

[Geriye kalan boya Allah'ın boyasıdır…] 6/4711

Tefsîri cild-i sânîde geçti.

-141-

[1084] 129.bölüm başlığıdır; Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Hadisin kaynağı; Tirmîzî, **Sünen**, V, 56.
[1085] Onun cismi kuyudaki kova gibi çare kılar. 6/4569
[1086] وَجَاءتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ…: Bir kervan gelmiş, sucularını suya göndermişlerdi…(Yûsuf 12/19)
[1087] Bkz. 4. cild 12 numaralı beyit.
[1088] 132. bölüm başlığıdır; Üzerinde sırat köprüsü bulunan cehennem der ki ey mümin sırattan çabuk geç ve acele et ki nurunun azameti ateşimizi söndürmesin. "Geç ey mümin yoksa nurun ateşimi söndürecek."
[1089] Aliyyülkârî, **Mirkâtü'l-Mefâtîh**, II, 593.
[1090] Necm 53/3,4.

Beyit;

نیستم امیدوار از هیچ سو * وان کرم می گویدم لا تیاسوا

[Hiçbir yandan ümidim yok, -ama- o kerem bana der ki "Ümit kesmeyin"] 6/4741

Merra tefsîre sûre-i Yûsuf'dadır.[1091] اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا وَلاَ تَيْأَسُوا مِن رَّوْحِ اللّهِ إِنَّهُ لاَ يَيْأَسُ مِن رَّوْحِ اللّهِ إِلاَّ الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ.

-142-

دایما حاکان ما کرده است طوی

[Hakan'ımız her zaman bizim için toy verip...] 6/4742

Lafz-ı tavîden maksûrdur, ziyâfet ve konaklamak ma'nâsına.

گوشمان را می کشد لا تقنطوا

[…"Ümit kesmeyin" diye kulağımız çeker.] 6/4742

Sûre-i Zümer'de[1092] قل یا عبادی âyetine işârettir. Tefsîri cild-i evvelde murûr etti.

-143-

Beyit;

بهر طفلان حق زمین زا مهد خواند

[Hakk yeryüzünü çocuklar için beşik diye niteleyip…[1093]] 6/4756

Sûre-i Tâhâ'da **[179b]** olan âyete işârettir.[1094] الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا ya'nî ol hâlık-ı bîçundur ki ey nâs sizin için kıldı arzı size beşik kıldı. Tâ onda istirâhat edersiz.

[1091] يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِن يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلاَ تَيْأَسُوا مِن رَّوْحِ اللّهِ إِنَّهُ لاَ يَيْأَسُ مِن رَّوْحِ اللّهِ إِلاَّ الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ: Ey oğullarım! Gidin Yûsuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez. (Yûsuf 12/87)

[1092] Zümer 39/53.

[1093] Hakk yeryüzünü çocuklar için beşik diye niteleyip, beşikteki çocuklara süt yağdırır.

[1094] الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّن نَّبَاتٍ شَتَّ: "Rabbim, yeryüzünü size beşik yapan, orada size yollar açan ve size gökten yağmur indirendir." Böylece onunla sizin için yerden türlü türlü bitkileri çift çift çıkardık. (Tâhâ 20/53)

والله اعلم بالصواب واليه المرجع والماب[1095]

Hâtimetü'l-kitâb:[1096]

Hakkan budur ki bu kitâb-u acîbu'ş-şân ve nâme-ü hakīkat-i ünvân bir hadîka-ü bedî'n-nebiyyândır ki envâ-u esmâr-ı ma'ârifle cinân-u cinân-ı ârifândır. Ve esnâf-u ezhâr-ı letâyifle meserret-ü fezây-ı derûn-i âşıkān ve ziyâ-bahş-ı uyûn-i âlimândır ve miftâh-u meğâlik-ı *Mesnevî* ve misbâh-u zülâm-ı ma'nevîdir. Ve hallâl-u müşkilât-ı'l-ebyât ve keşşâf-u mufassalâti'l-iyâtdır. Ve mesnevîhân olanlara hâzır-ı nefâyis ve hulviyyâttır. Eğer mesnevîhân olanlar mesnevîdân olmak isterse bu kitâb-u acîbu'ş-şândan gâfil olmayalar. Zira Hz. *Mesnevî* tefasir-i kelâm-ı rabbânî ve ahâdîs ve ahbâr-ı nebevîden me'huzdur. Pes her kim ki dîde-i a'kal ve ez'ânı kühl-i envâ'-i ulûm ve ma'ârifle mükehhal ve gerden-i cânı cevâhir ve zevâhir-i ahâdîs ve tefâsîrle mükellel olmaya ve meâhiz ve menâbi'-i *Mesnevî'*den gâfil ve nikât ve işârât ve bedâyi' ve sanâyi'-i ma'nevîden zâhil ola ona lâbüd ve lâzımdır ki şeb-i rûz bu kitâb-ı marifet nisâba mütevağğil ve şâğil ola. Ve'l-hamdü li-hâliku'l-ibâd ve minhu'l-mebdâi ve ileyhi'l-me'âd ve vâhibu'r-reşâd ve'l-muvaffak-ı li's-sedâd ve's-salâtu alâ seyyidi'l-ibâd Muhammedü'l-Mustafâ el-Hâdi ve alâ âlihî[1097] ve evlâdihi'l-emcâd ve ashâbihi'l-ecvâd.[1098]

Temmet hâzihi'n-nüshatü'ş-şerîf alâ yedi'l-abdi'l-fakīri'd-da'îf Dervîş Hamdî el-Mevlevî ğaferallahu lehu ve'l-vâlideyhi. Fî şehr-i şa'bâni'l-muazzam. Sene 1026, sitte ve 'işrîn ve elf. Der âstân-ı Hazret-i Mevlânâ tahrîr yâft.[1099]

[1095] L, 195a: + temme hâzihi'l-kitâbü'l-müstetâb ba'ûnallahi'l-mülkü'l-vehhâb.
[1096] L, 195a: - Hâtimetü'l-kitâb.
[1097] L, 196b: - âlihî
[1098] L nüshası burada bitmektedir.
[1099] Sayfanın sol yan tarafında kırmızı mürekkep ile "Zân-ki men bende-i günehkârem" -Çünkü ben suçlu, günah işlemiş birisiyim- ifadesi yer almaktadır.

SONUÇ

Mevlana Celaleddin Rûmî'nin tasavvuf anlayışını içeren İslam kültürünün başyapıtlarından biri olan *Mesnevî-i Ma'nevî*, İslam düşünce geleneğinin incelediği neredeyse bütün meselelere sufi perspektiften yorumlar getirmekte, bu yorumlarını kıssa ve mesel anlatılarıyla okuruna sunmaktadır. İrşat amacıyla dile gelen *Mesnevî* beyitleri, dinin önümüze serdiği mebde ve meâd ahvâline, ibadetler vb. sorumluluklarımıza ve kalbin amellerine dair derinlikli, insanı can damarından yakalayan, bilinç düzeyini yükselten, mistik uyanışı tetikleyen bir mecaz diline sahiptir. Erken dönem Mevlevîleri arasında kitabın nasıl anlaşıldığını göstermesi bakımından Sipehsâlâr'ın (ö. 712/1312 [?]) şu cümleleri *Mesnevî*'nin mecâzî dilinden ötürü dini temellerden yoksun olduğunu iddia eden bazı modern tenkitlere en iyi cevaptır: "*Mesnevî* tarikat yoluna girenlerin mürşididir. Dervişlerin bütün dereceleri onun içinde dercedilmiştir. Sûrette şiir ise de baştan başa tevhidin sırrı, Kur'an ve hadisin tefsiri, hakikatlerin özüdür."[1100] Erken ve geç dönemde *Mesnevî*'ye yönelik bu algının yaygınlık kazanmasında Hz. Mevlana'nın kitabının ilk cümlesinde zikrettiği yargı etkili olmuştur: "Bu Mesnevî kitabı dinin asıllarının asıllarının asıllarıdır (usûl-i usûl-i usûl-i din)."

Kitap dinin dayandığı temel ilkeler bütününü kendisine konu edinirken söylemini mecaz dili ve kıssa anlatılarıyla inşa etmesi tarihsel süreçte pek çok okurun zihnini meşgul etmiş ve bir anlam problemi üretmiştir. Bu problemin çözümlenmesi için *Mesnevî* üzerine bir şerh geleneği doğmuş, farklı formlara sahip *Mesnevî* incelemeleri İslam literatürüne eklenmiştir. *Mesnevî* şerh edebiyatı tarihinde *Mecmûatü'l-letâif ve Matmûratü'l-maârif* adlı şerhiyle en muteber şârih İsmail Ankaravî kabul edilir. O şerhini kaleme almadan önce –tabir-i câizse- *Mesnevî* incelemeleri projesi başlatmıştır. Mesnevî'ye yönelik birinci defter mukaddimesine yazdığı şerh olan *Simâtu'l-mûkınîn*; bir şekilde âyet, hadis ve Arapça ibare barındıran beyitler derlemesi ve şerhi olan *Câmiu'l-âyât*; ilk on sekiz beytin şerhi *Fâtihu'l-ebyât*; ilk iki defterdeki dil ve anlam açısından müşkil beyitlerin şerhi olan *Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî*; Abdullah Ensârî el-Herevî'nin *Menâzilü's-sâirîn*'indeki 100 tasavvuf kavramına delâlet eden beyitlerin derlemesi olan *Nisâb-ı Mevlevî*; *Mesnevî*'deki Hâce-Gulâm kıssasının yeniden nazma

[1100] Sipehsâlâr, **Mevlânâ ve Etrafındakiler**, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977, s. 22.

çekildiği *Mebde ve Meâd* mesnevîsi Hz. Şârih Ankaravî'nin şerh projesinin aşamaları olarak görülebilir.

Elinizdeki tezin konusu olan *Câmiu'l-âyât* Ankaravî'nin Mesnevî hakkındaki te'lifâtının kronolojik açıdan ikinci ayağıdır. Eserde ayet ve hadis ve Arapça ibareler barındıran *Mesnevî*'nin her bir defterindeki beyitler önce derlenmiş sonra şerh edilmiştir. Kronolojik Mevlevîlik tarihi yazarı Sahih Ahmed Dede'nin *Mecmûatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye*'sine göre Rüsûhî Dede, 1017'de (1608) önce *Mesnevî*'nin dîbâcesini Arapça şerhetmiş, 1024'te (1615) *Câmiu'l-âyât* adıyla Türkçe bir kitap telif etmiş ve eserini terbiyesinden sorumlu Mevlevî dedesi Ebu Bekir Çelebi'ye ithaf etmiştir.

Câmiu'l-âyât'ın öncelikli olarak mesnevîhânlar için yazıldığını ifade eden müellife göre kitabın mevzuu şudur: "Zira Hz. *Mesnevî* tefâsîr-i kelâm-ı rabbânî ve ahâdis ve ahbâr-ı nebevîden me'hûzdur. Pes her kim ki dîde-i a'kal ve ez'âni kühl-i envâ'-i ulûm ve maârifle mükehhal ve gerden-i cânı cevâhir ve zevâhir-i ahâdîs ve tefâsîrle mükellel olmaya ve meâhiz ve menâbi'-i *Mesnevî'*den gâfil ve nikât ve işârât ve bedâyi' ve sanâyi'-i ma'nevîden zâhil ola, ona lâbüd ve lâzımdır ki şeb u rûz bu kitâb-ı ma'rifet-nisâba mütevağğil ve şâğil ola." Buna göre *Câmiu'l-âyât, Mesnevî*'nin ilahi ve nebevî kelâmın bir tür tefsiri olduğunu ispatlama gayesi taşır. Bir diğer ifadeyle *Mesnevî*'nin dini naslarla temellenen, ayet ve hadisleri şerh eden bir eser olduğunu göstermek.

Câmiu'l-âyât'ın bu konu ve maksadına binaen çalışmamızın ilk bölümünde *Mesnevî*'deki bilginin dini kaynakları, *Mesnevî*'de Kur'an ve hadis olgusunun mahiyeti, Mevlana'nın ayet ve hadis yorumculuğunun keyfiyeti araştırılmıştır. *Mesnevî*'deki Kurânî ve nebevî referansların tespit ve incelemesine mesnet teşkil etmesi için birinci cilt dîbâcesinde ele alınan konular izah edilerek kitabın nas kaynaklı metinselliği ortaya koyulmuştur. *Mesnevî* kitabı "dinin usulünün usulünün usûlüdür" ifadesinin anlamı, Molla Fenârî, Ankaravî, A. Avni Konuk ve A. Gölpınarlı gibi şârihlerin değerlendirmeleri uyarınca –ki aralarında farklılığın oldukça kısmî olduğu ortaya çıkmıştır- açıklanmış, böylelikle *Mesnevî*'nin şeriat ve tarikat mesâiline hakikat bilgisi (ilm-i ilâhî) penceresinden açılım sağlayan, bu açılımı yoğun ayet ve hadis referanslarıyla gerçekleştiren bir kitap olduğu gösterilmiştir. Fakat hakikat bilgisi şeriat ve tarikat bilgisinden bağımsız değildir. Bu sebeple *Mesnevî* hem şeriat hem tarikat hem de hakikatın esaslarını barındıran bir eser olmaktadır. Dolayısıyla bütün bu ilimleri -asılları-

barındıran *Mesnevî*'nin asılların kaynaklarını oluşturan Kuran ve hadisten bağımsız olduğu düşünülemez. Mesnevî ve nasslar hakkında yapılan araştırma eserlerine göre *Mesnevî*'de ya lafzen ya meâlen yaklaşık 1500 ayetten bahsedilirken –ki Kur'an'ın dörtte birine tekâbül etmektedir- 750 beyitte lafzen hadis iktibas edilmiştir. Anlam itibariyle ise Mesnevî metninin tümünün hadis külliyatındaki birikiminden uzak olmadığı ileri sürülebilir.

Mesnevî'de Kur'an hafızası bir takım iktibas yöntemleriyle şekillenir. Eserde kıssa anlatılarıyla biçimlenen konu akışı, çağrışım/işaret yoluyla ayet değinisine ihtiyaç duyuyorsa beyitlere ayetler ya tümüyle ya bir parçasıyla ya bazı sözcüklerle ya da mealleriyle iktibas edilmiştir. İktibas sonrası –şayet gerekiyorsa- ayet beytin devamında farsça da izah edilmiştir. Mevlana yer yer ayetin açıklamasını vermeden konuya dair ayetlerin tefsirine bakılmasına da yönlendirir. "Artık arkasını tefsirden oku" şeklinde zikrettiği bu yerlerde okurunu işaret ettiği ayet ile baş başa bırakır. İktibas edilen ayetler daima anlatı konusuyla bazen doğrudan bazen imayla irtibatlı şekilde –genellikle- insanın bu dünyadaki gayesine, Allah ile olan irtibatına yönelik ayetler kümesinden seçilmiştir. *Mesnevî* beyitleri gerek hadis atıfları gerek hadis şerhleriyle doludur. Birinci bölüm incelememiz *Mesnevî*'nin âyet hafızasının keyfiyeti özellikle Hüseyin Güllüce'nin, hadis hâfızasının mahiyeti ise Ali Yardım'ın tez çalışmalarından istifadeyle kaleme alınmış; beyitlerdeki ayet ve hadis iktibas örnekleri -mümkün olduğunca farklılık içeren- sunulmuş, örneklerdeki iktibas yöntemine dair Ankaravî şerhinden pasajlar aktarılmıştır.

Mesnevî ekseninde incelemeye tabi tutulan bir diğer mesele ise Mevlana'nın ayet ve hadis yorumculuğu bir diğer tabirle onun sufi hermenötiği yani tevil anlayışıdır. Naklettiği ayetlerde bazen zahirî bazen ise işârî yorumlar yapan Mevlana, açıklamalarında genellikle tahkiye metodunu kullanmıştır. Bu sayede naklettiği nasların anlaşılır olma durumunu daha etkin ve güçlü hale getirmiştir. Bu yöntemselliğin bir diğer sebebi -kanaatimizce- ilahiyat, tasavvuf ve ahlâka dair bir eser olan *Mesnevî*'nin eğitici-öğretici (didaktik) bir üslup gütmesi ve her tür seviyedeki muhatap kitleye seslenme amacı taşımasıdır. Çalışmanın birinci bölümünde ele alınan bu konulara ek olarak aynı zamanda Arap dili ve edebiyatına, İslâmî ilimlere vâkıf Mevlana'nın Arapça ibareleri kullanım metodu da tespit edilerek okuyucuya sunulmuştur. *Câmiu'l-âyat*'ta da önemli

bir alana tekabül eden bu mesele, kullanım metodlarının neredeyse tamamı sergilenerek son bulmuştur.

Tez çalışmasının ikinci bölümü *Câmiu'l-âyât*'ın genel özelliklerine, içerik yapısına, kaynak kullanıma, şerh yöntemine ve tasavvufî unsurlar kümesine tahsis edilmiştir. Eserin yazılış gayesini iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Birincisi, Farsça bilen mesnevîhânların Mesnevî metninde karşılaştıkları müşkil lafızlara açıklık getirmek. Müşkil lafız ile kastedilen Arapça sözlerdir ki, ayet, hadis ve ibarelerden müteşekkildir. İkincisi, hicrî millenyumda baş gösteren Kadızadeliler zümresinin *Mesnevî*'ye yönelik tenkitlere cevap vermektir. Nitekim Ankaravî, *Hüccetü's-semâ, Minhâcu'l-fukarâ, Risâletü't-tenzîhiyye, Keffu'l-lisân, Şerh-i Ahâdîs-i Erbaîn* vd. eserlerinde söz konusu hareketin Mevlana ve Mevlevîlik'e yönelik reddiyelerine karşılık verdiği gibi *Câmiu'l-âyât*'ta da *Mesnevî*'nin dini naslardan uzak bir metin olduğu iddalarına esaslı bir cevap yetiştirmektedir. Bu bağlamda *Câmiu'l-âyât*, *Mesnevî*'nin ayet ve hadis temelli bir dini metin olduğunu ispatlamaya çalışan Mesnevî literatürü tarihinin ilk eseri olarak kabul edilebilir.

Tezde *Câmiu'l-âyât*'ın kaynakları ile müellifin *Mesnevî* şerhinde kullandığı kaynaklar yüksek oranda benzerlik arz etmektedir. Ankaravi şöyle der: Evvel ebyât-ı melâhat-ı simâtı ibrâz ve imtiyâz edip her sûrede mahallini bulduktan sonra tefâsîr-i mütedâvileden *Kadî* ve *Keşşâf* ve *Me'âlimü't-tenzîl* ve *Ebü'l-leys* ve *Medârik* ve *Teysîr* ve *Teshîl'e* mütâlaa kılıp zübde-i ma'nâ ve hülâsa-i fehvâ îrâd edip tezyîlden içtinâb ve tatvîlden ihtirâz kıldım." *Câmiu'l-âyat*'ın kaynaklarının büyük bir kısmının şerhte de kullanıldığını söylemek mümkündür. Fakat şerhte kullanılan kaynaklar bu kadarla sınırlı değildir. Bu bağlamda iki eser arasındaki benzerlik ve farklılıklar eserlerin dibacelerinden yola çıkılarak tespit edilmiş, ardından tablo haline getirilmiştir (Ekler 2). Fakat müellifin atıfta bulunduğu kaynak eserler hakkında bilgi vermediği durumların var olması, tespitin yapılmasında bazı zorluklara sebep olmuştur. Bu sebeple eser adı zikretmeden yaptığı atıflarda söz konusu müellifin eserlerinden hangisi olduğu tespit edilemediğinden "eser tespit edilememiştir" ifadesi kullanılmış, o şekilde tablo oluşturulmuştur.

Câmiul-âyât'ın içerik ve yöntem açısından incelemeye tabi tutulduğu ikinci bölümde eser, Ankaravî şerhi ile karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda ayet, hadis ve Arapça ibarelerin yer aldığı birer beyit belirlenerek hem şerhte hem de *Câmiu'l-âyât*'ta nasıl ele

alındığına dair nakiller yapılmıştır. Örnek aktarımlar neticesinde *Mecmûatü'l-letâif*'in içerisinde –bazı kısmî farklılıklarla beraber- *Câmiu'l-âyât*'ın neredeyse tüm metninin olduğunu söylemek mümkündür. Bir diğer ifade ile Ankaravî *Mesnevî* şerh projesinin sonuncusu olan *Mecmûatü'l-letâif*'i telif ederken *Câmiu'l-âyât* ile ortak beyit ve surhlarda söz konusu eserdeki açıklamaların tamamını nakletmiş, daha sonra üzerine bazı ilavelerde bulunmuştur.

Mesnevî'deki nas yorumculuğunun *Câmiu'l-âyât* ekseninde incelendiği ikinci bölüm, Ankaravî'nin şerh esnasında değindiği tasavvufî unsurlardan hakikat ve tarikata (seyrusülûk) dair kavramlar tespit edilmiştir. Bu kavramlar; vücûd (varlık), tevhit (birlik), fenâ, bekâ, fakr, sekr, cem', mürşid ve mürittir. Yazarın tasavvuf kavramlarını *Câmiu'l-âyât*'ta nasıl ele aldığı *Minhâcü'l-fukarâ* ve *Nisâbü'l-Mevlevî*'deki açıklamaları eşliğinde karşılaştırmalı biçimde sunulmuştur. Her üç eser arasındaki ortak kavramların izahında bazı farklılıkların var olduğu tespit edilmiş, kavramın detaylandırılmasında değişikliklerin varlığı gözlemlenmiştir. Tevhit ıstılâhına bakıldığında söz konusu durum açıkça gözlenecektir. Nitekim Ankaravî tevhit terimine *Câmiu'l-âyât*'ta sadece birlik mefhumu olarak yer vermekte, detaylı açıklamalar yapmamaktadır. Fakat diğer eserlerinde tasavvufî unsura terminolojik derinlik kazandırmaktadır. Mesela, *Nisâbu'l-Mevlevî*'de tevhidi dörtlü, *Minhâc*'da üçlü sınıflandırmaya tâbi tutmuştur.

İkinci bölümün son meselesi *Câmiu'l-âyât*'ın nüshaları hakkındadır. 24 adet nüshası tespit edilen eserin çeviri yazısı hazırlanırken dördüncü ciltte Antalya-Tekelioğlu 390 numaralı nüsha esas kabul edilmiş, Mihrişah Sultan 181 numaralı nüsha ile karşılaştırma yapılmıştır. Beşinci ve altıncı ciltlerin çeviri yazısında ise Nuruosmaniye 478 numaralı nüsha esas kabul edilmiş, karşılaştırma Laleli nr. 1353 ile yapılmıştır. Diğer nüshaların her birine dair bilgiler sunularak "Ekler 1" bölümüne ilk sayfalarının görselleri koyulmuştur. Aynı zamanda *Câmiu'l-âyât*'a göre *Mesnevî*'de kullanılan ayetler sure, ayet numarası, ayetin geçtiği beyit ve varak numarasının toplu olarak sunulduğu tablolar ciltlere göre hazırlanmıştır. Tabloların grafik halleri de "Ekler 2"de yer almaktadır. Aynı şekilde hadisler de bu çerçevede tablolaştırılmış, hadislerin tespit edilen kaynakları da belirtilmiştir. Tablolar incelendiğinde şöyle bir sayısal veriye ulaşılmıştır:

4. Cilt: toplam 46 beyit ve surhte 48 ayet. 24 beyit ve surh, 22 hadis.

5. Cilt; 84 beyit ve surhte 83 ayet. 5. Cilt: 30 beyit ve surh, 22 hadis.

6. Cilt 65 beyit ve surhte 64 ayet. 6. Cilt 30 beyit ve surh 28 hadis.

Çalışmanın üçüncü bölümü *Câmiu'l-âyât*'ın son üç cildinin –ki *Mesnevî*'nin son üç defterindeki ilgili beyitleri ve şerhi kapsar- çeviri yazısından oluşmaktadır. Eserin ilk üç cildi ise henüz çalışılmamıştır. Bu durum ilk üç cilde yapılan atıfların tespit ve değerlendirilmesinde bazı zorluklara sebep olmuştur. Bu sebeple umudumuz eksik kısımların da çalışılmasından yanadır. Böylelikle *Mesnevî*'nin dini nasslar üzerine inşa edilen bir metin olduğu bilimsel açıdan daha incelikli ispatlanmış olacaktır.

EKLER I

EK 1: *Câmiu'l-âyât*'ın Süleymaniye Y.E.K. Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu nr. 390 (T) Nüshasının İlk Sayfası

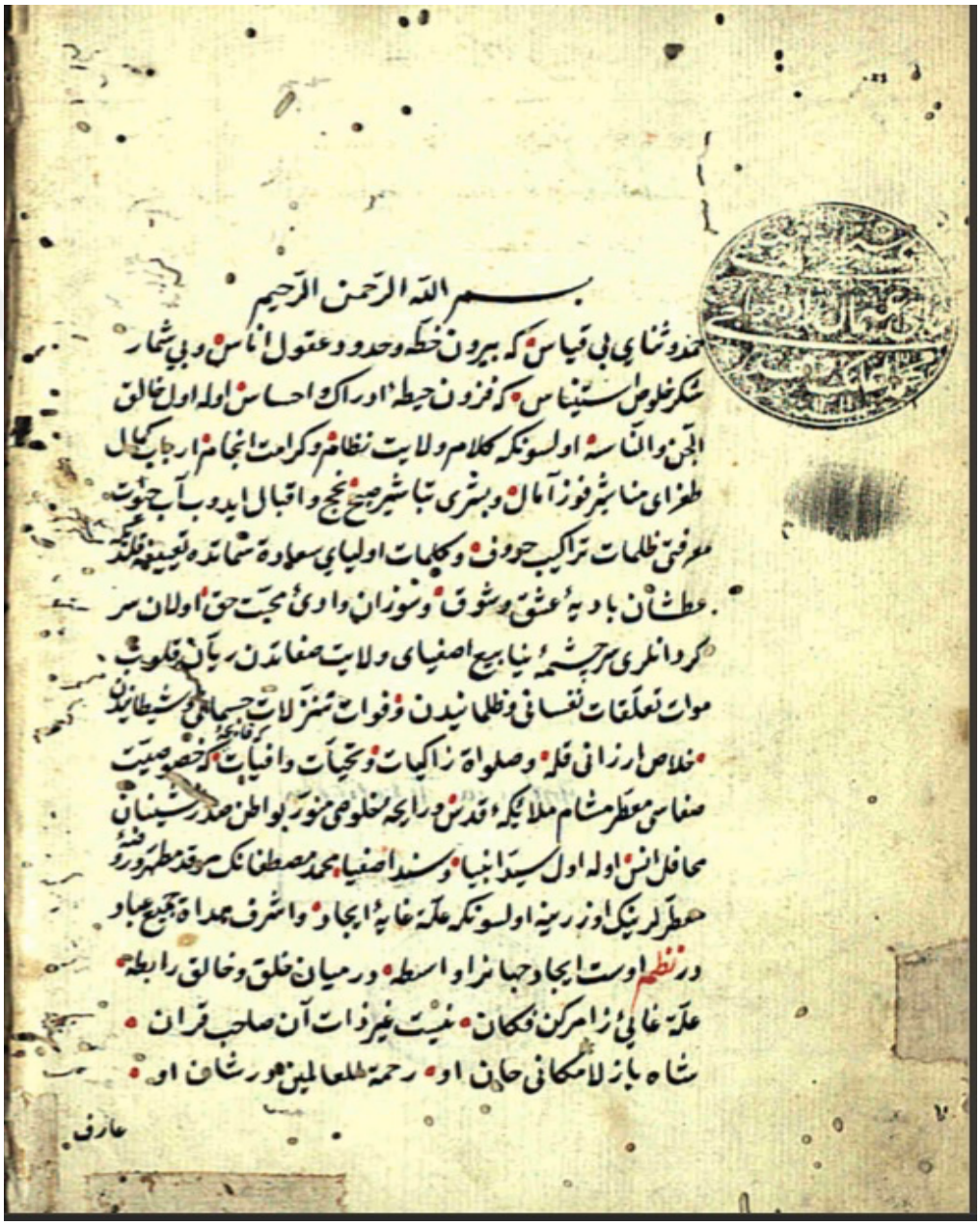

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و ثنای بی قیاس که بیرون خطه وحد و عقول ناس و بی شمار
شکر خلوص آئینه اس که فزون حیطه ادراک احساس اولا اول خالق
الجن و الناسه اولسونکه کلام ولایت نظامه و کرامت انجامه ارباب کمال
طغرای مناشیر فوز آمال و بشری تباشیر صبح نجح و اقبال ایدوب آب حیوت
معرفتی ظلمات تراکیب حروف و کلمات اولیای سعادة سماندہ تعبیه قلندی
عطشان بادیه عشق و شوق و سوزان وادی محبت حق اولان سر
گردانلری سرچشمه ینابیع اصفیای ولایت صفاندن ریان قلوب
موات تعلقات نفسانی و ظلمانیدن و فوات تنزلات جسمانی و شیطانیدن
خلاص ارزانی قله و صلوات زاکیات و تحیات وافیات که خصوصیت
صفاسی معطر شام ملائکه قدس و رایحه خلوصی منور بواطن صدر نشینان
محافل انس اوله اول سید انبیا و سند اصفیا محمد مصطفانک مرقد مطهر و روضه
عطر لرینک اوزرینه اولسونکه علة غایه ایجاد و اشرف هداة جمیع عباد
در نظم اوست ایجاد جهانرا واسطه و درمیان خلق و خالق رابطه
علة غائی ز امر کن فکان نیست غیر ذات آن صاحب قران
شاه بازلامکانی جان او رحمة للعالمین نور شان او

عارف

EK 2: Câmiu'l-âyat'ın Süleymaniye Y.E.K Mihrişah Sultan Koleksiyonu nr. 181 (M) Nüshasının İlk Sayfası

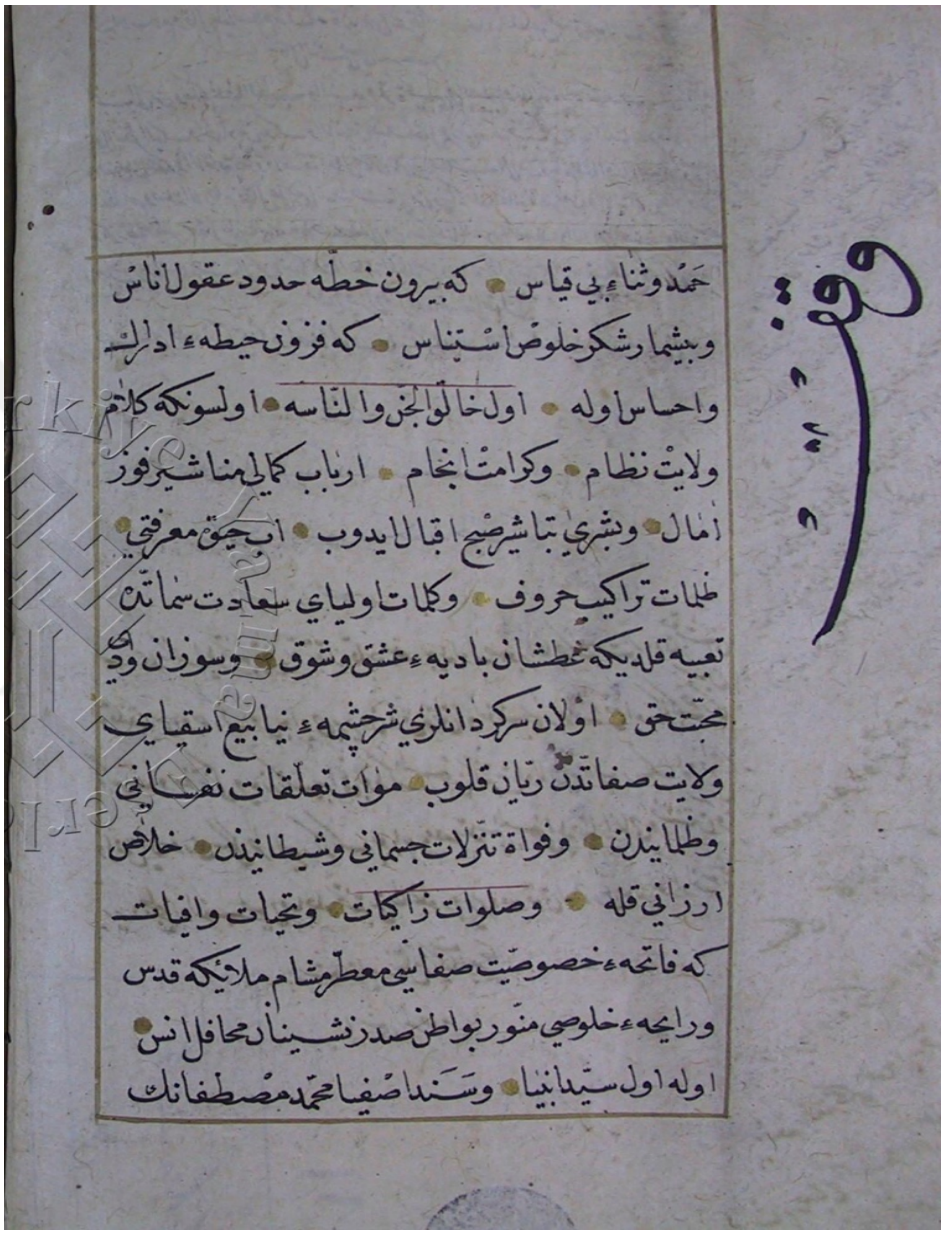

EK 3: Konya Y.E.K Mevlana Müzesi koleksiyonu nr. 2081 Nüshasının İlk Sayfası

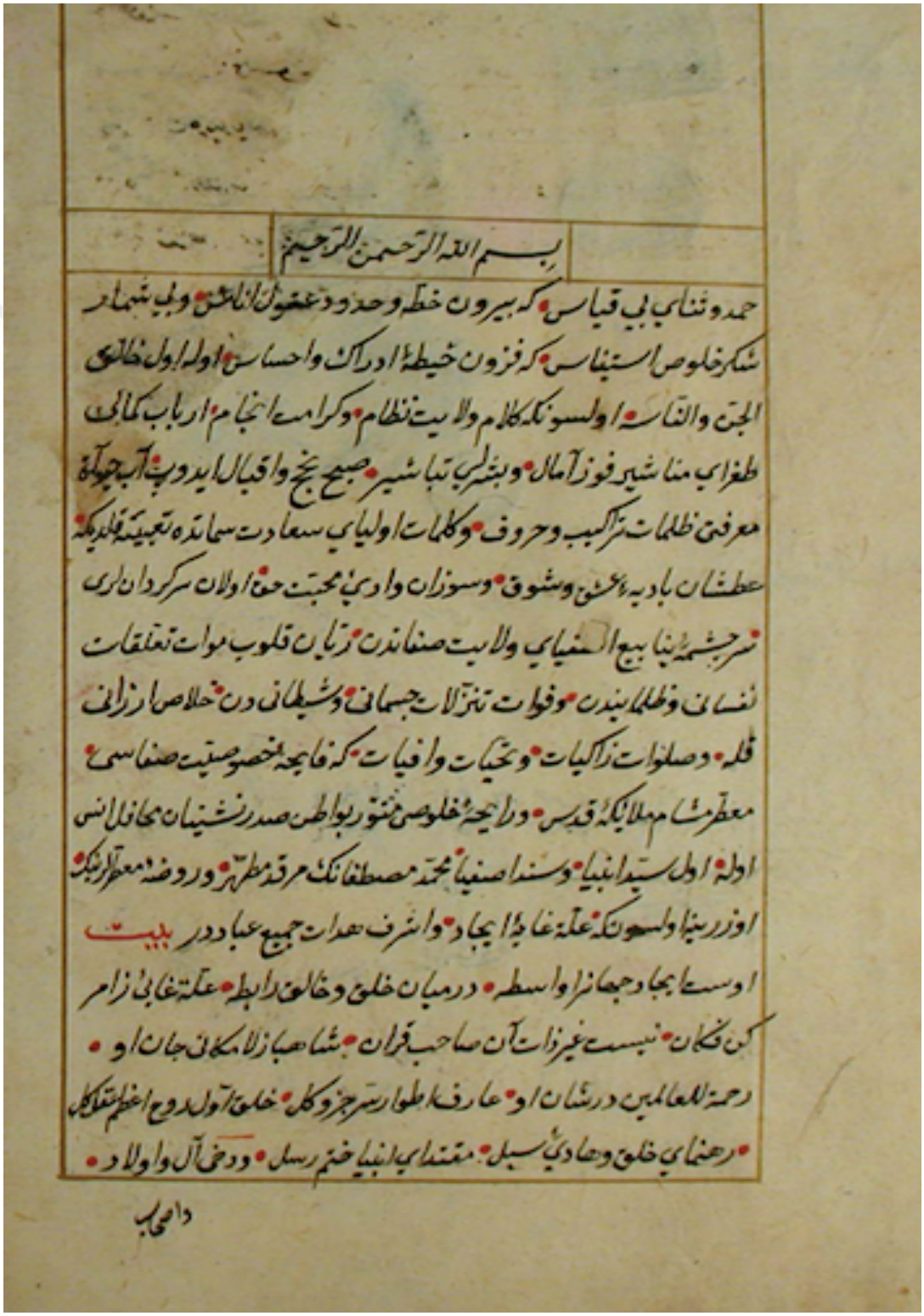

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و ثنای بی قیاس • که بیرون خط و حد و عقول ناشناس • و بی شمار شکر خلوص استیناس • که فزون خیط ادراک و احساس • اوله اول خالق الجن و الناس • اولسونکه کلام ولایت نظام • و کرامت انجام ارباب کمالی طغرای مناشیر فوز آمال • و بشارت تبا شیر • صبح نجح و اقبال ایدوب • آب جوآه معرفتی ظلمات ترکیب و حروف • و کلمات اولیای سعادت سمانده تعیینه قلدیکه • عطشان بادیه عشق و شوق • و سوزان وادی محبت حق • اولان سرگردان اری سر چشمه ینابیع السنیای ولایت صنماندن • زبان قلوب موات تعلقات نفسانی و ظلمانیدن • و فوات تنزلات جسمانی و شیطانی دن • خلاص ارزانی قله • و صلوات زاکیات • و تحیات وافیات • که فایحه مخصوصیت صنماسی • معطر شام ملایکه قدس • و رایحه خلوص منتور بوا طن صدر نشینان محافل انس اوله • اول سید انبیا • و سند اصفیا • محمد مصطفانک مرقد مطهر • و روضه معطرلرینک اوزرینه • و سونکه علة غایة ایجاد • و اشرف هدات جمیع عباد در بیت اوسط ایجاد جهانز اواسطه • درمیان خلق و خالق رابطه • علة غایی زامر کن فکان • نبسته غیر ذات آن صاحب قران • شاهباز لامکانی جان او • رحمة للعالمین در شان او • عارف اطوار سر جزو و کل • خلق اول روح اعظم تعلاکل • رهنمای خلق و هادی سبل • مقتدای انبیا ختم رسل • و دخی آل و اولاد •

EK 4: Süleymaniye Y.E.K. Nuruosmaniye Koleksiyonu nr. 478 (N 478) Nüshasının İlk Sayfası

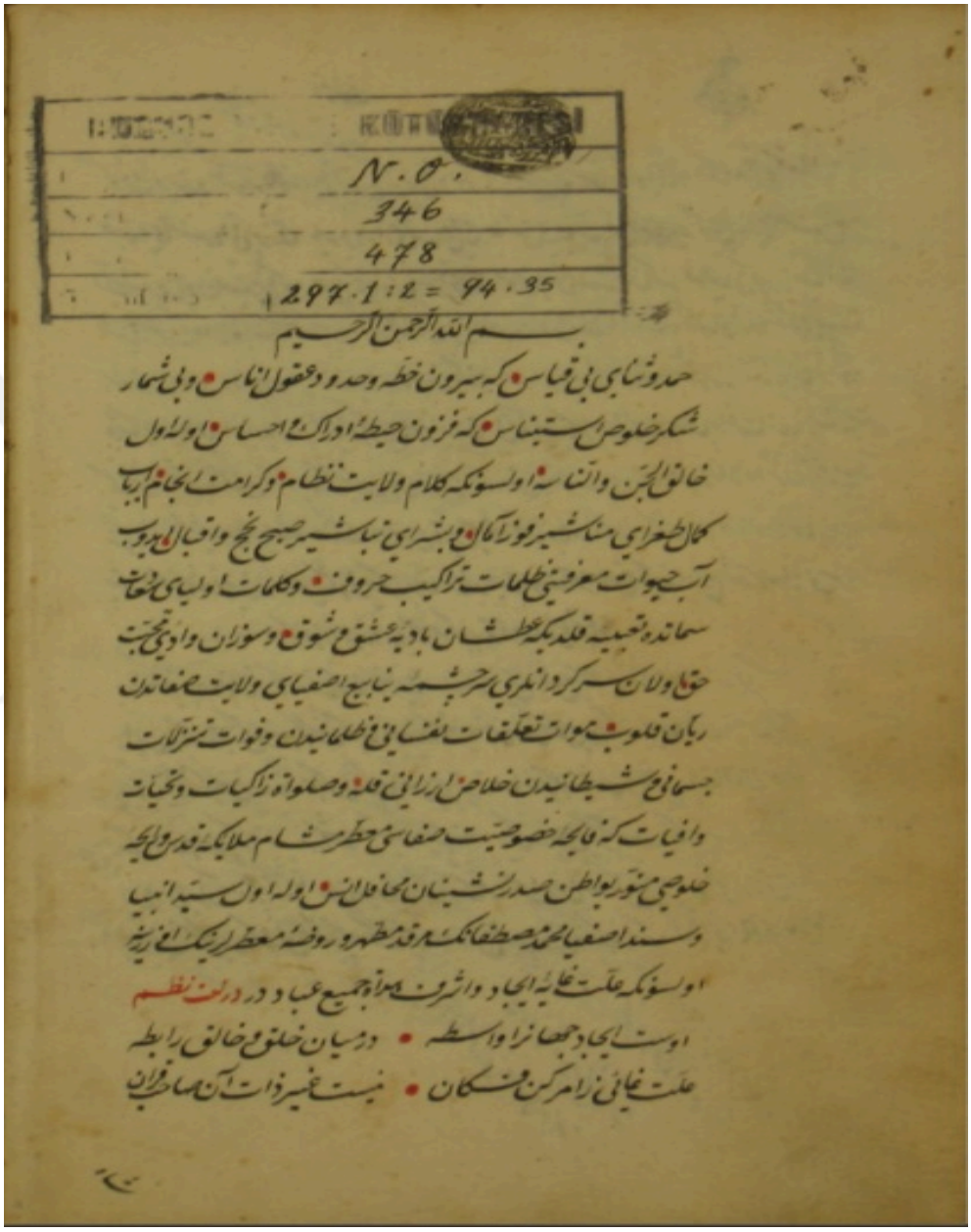

EK 5: Süleymaniye Y.E.K Laleli Koleksiyonu nr. 1353 (L) Nüshasının İlk Sayfası

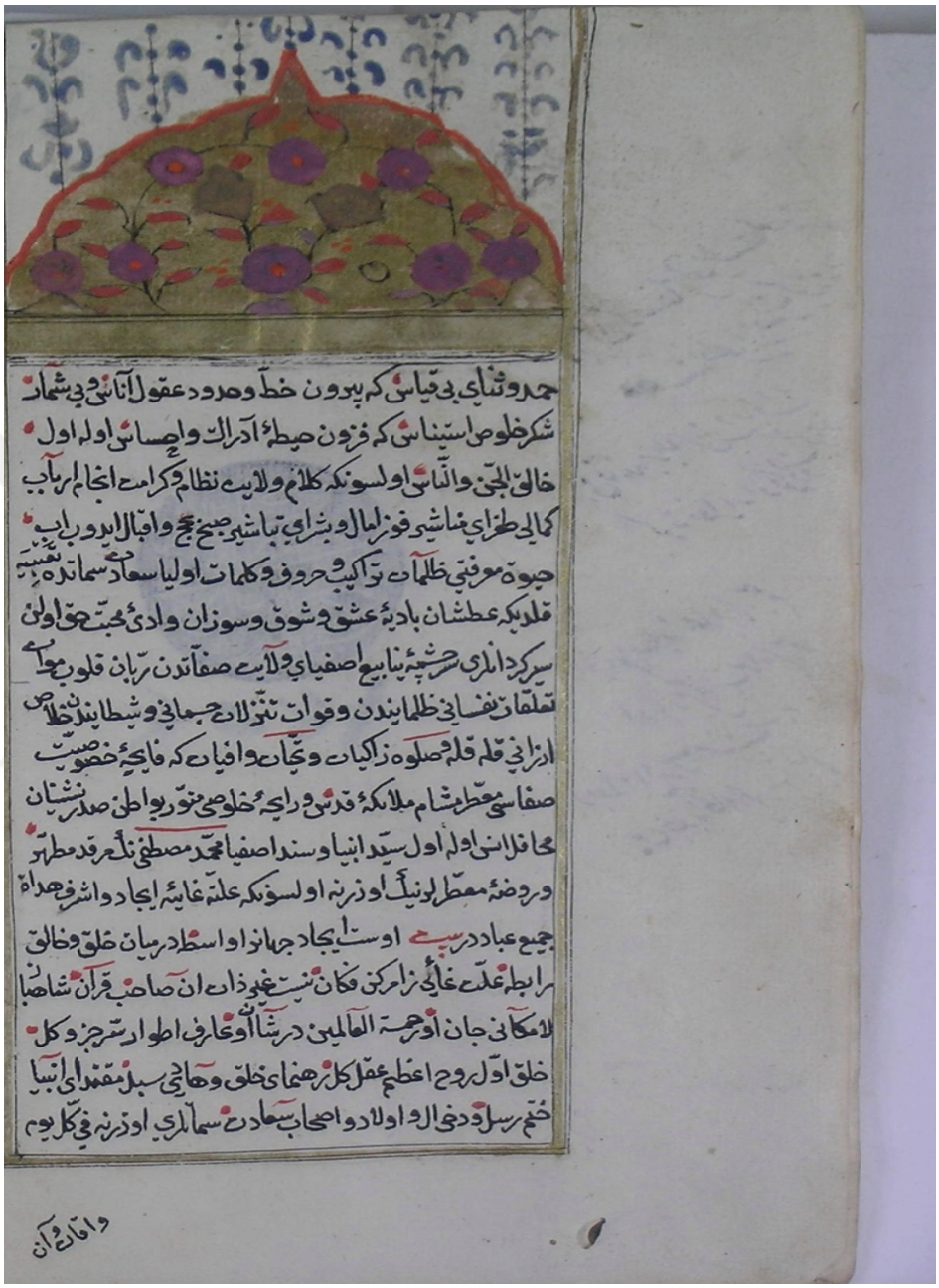

EK 6: Kayseri Raşit Efendi Y.E.K. Raşit Efendi Koleksiyonu nr. 27315 Nüshasının İlk Sayfası

EK 7: Süleymaniye Y.E.K. Pertev Paşa Koleksiyonu nr. 239 Nüshasının İlk Sayfası

EK 8: Süleymaniye Y.E.K. Şehit Ali Paşa Koleksiyonu nr. 1159 Nüshasının İlk Sayfası

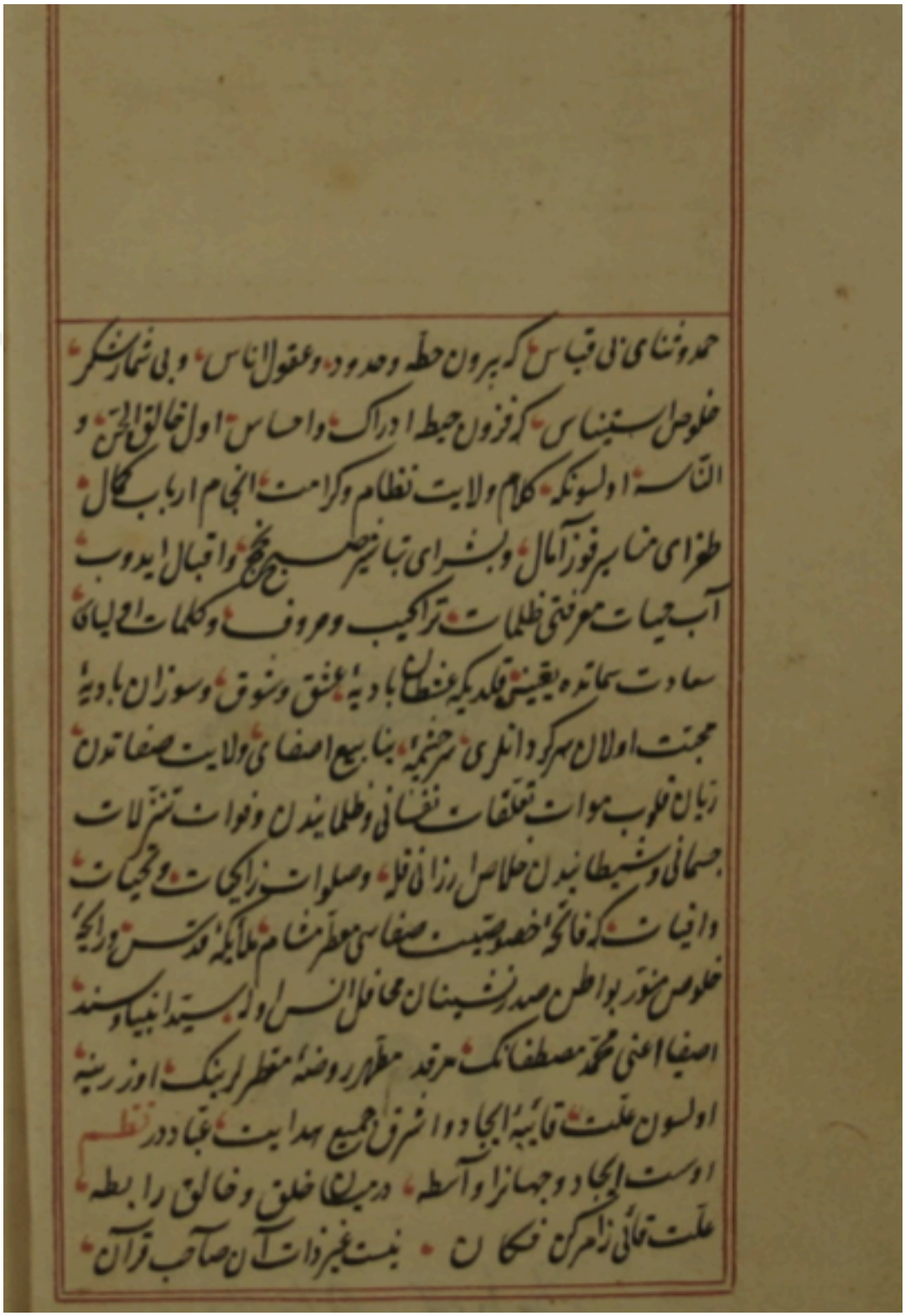

EK 9: Beyazıt Y.E.K. Beyazıt Koleksiyonu nr. 3657 Nüshasının İlk Sayfası

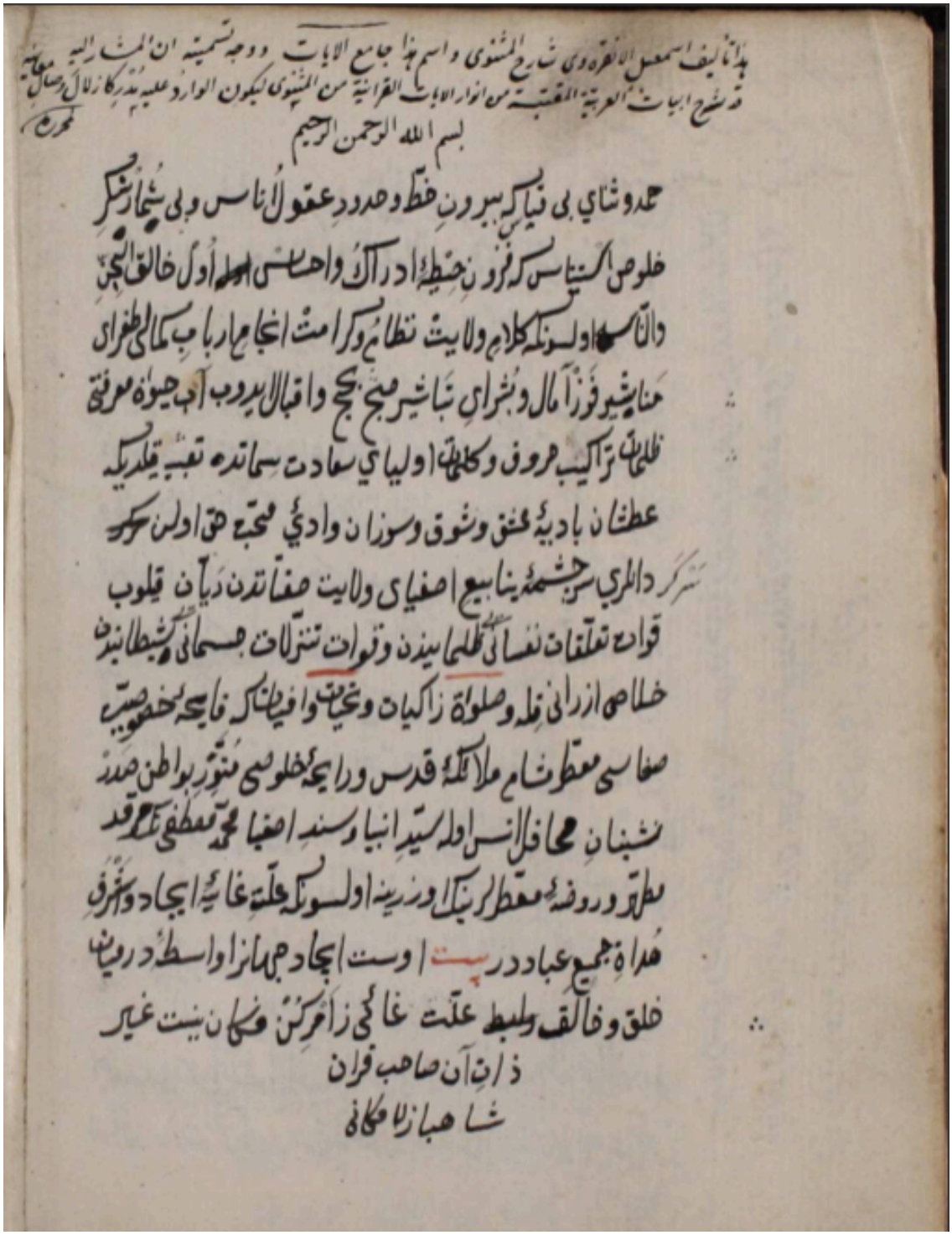

هذا تأليف اسمعيل الانقروي شارح المثنوي واسم هذا جامع الآيات ووجه تسميته ان الله تعالى
قد شرح ابيات العربية المعتبرة من انوار الآيات القرانية من المثنوي ليكون الوارد عليه مدركا زلال
محرر

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و ثناي بي قياسي كه بيرون خط و حدود عقول ناس و بي شمار شكر
خلوص اكتناس كه فزون حيطهٔ ادراك و احساس اول اول خالق الجن
و الناس اولسونكه كلاه ولايت نظام و كرامت انجام ارباب كمالي طغراي
مناشيري فوز آمال و بشراي بشاشير منهج بحج و اقبال ايدوب آب حيوة معرفت
ظلمات تراكيب حروف و كلمات اولياي سعادت سمانده تقبيله يكه
عطشان بادية عشق و شوق و سوزان وادي محبت حق اولن سركه
سركرداني سر چشمهٔ ينابيع اصفياي ولايت صفا تدن درياي قلوب
قواعد تعلقات نفساني ظلماني ايدن و قوات تنزلات جسماني شيطاني ايدن
خلاص ازراني فله و صلوة زاكيات و تحيات وافيات اكه فايحه مخصوصيت
صفاسي معطر شام ملائكهٔ قدس و رايحه خلوصي منور بواطن صدر
نشينان محافل انس اولان سيد انبيا و سند اصفيا محمد مصطفى نك قد
مطهر و روضهٔ معطر لرينك اوزرينه اولسونكه علت غائيهٔ ايجاد و اشرف
هداهٔ جميع عباد در بيت اوست ايجاد جهانلر اواسطهٔ درياي
خلق و خالق وسيط علت غائي زاعرض كن و كان نيست غير
ذات آن صاحب قران
شاهبازلامكان

EK 10: Süleymaniye Y.E.K Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu nr. 2326 Nüshasının İlk Sayfası

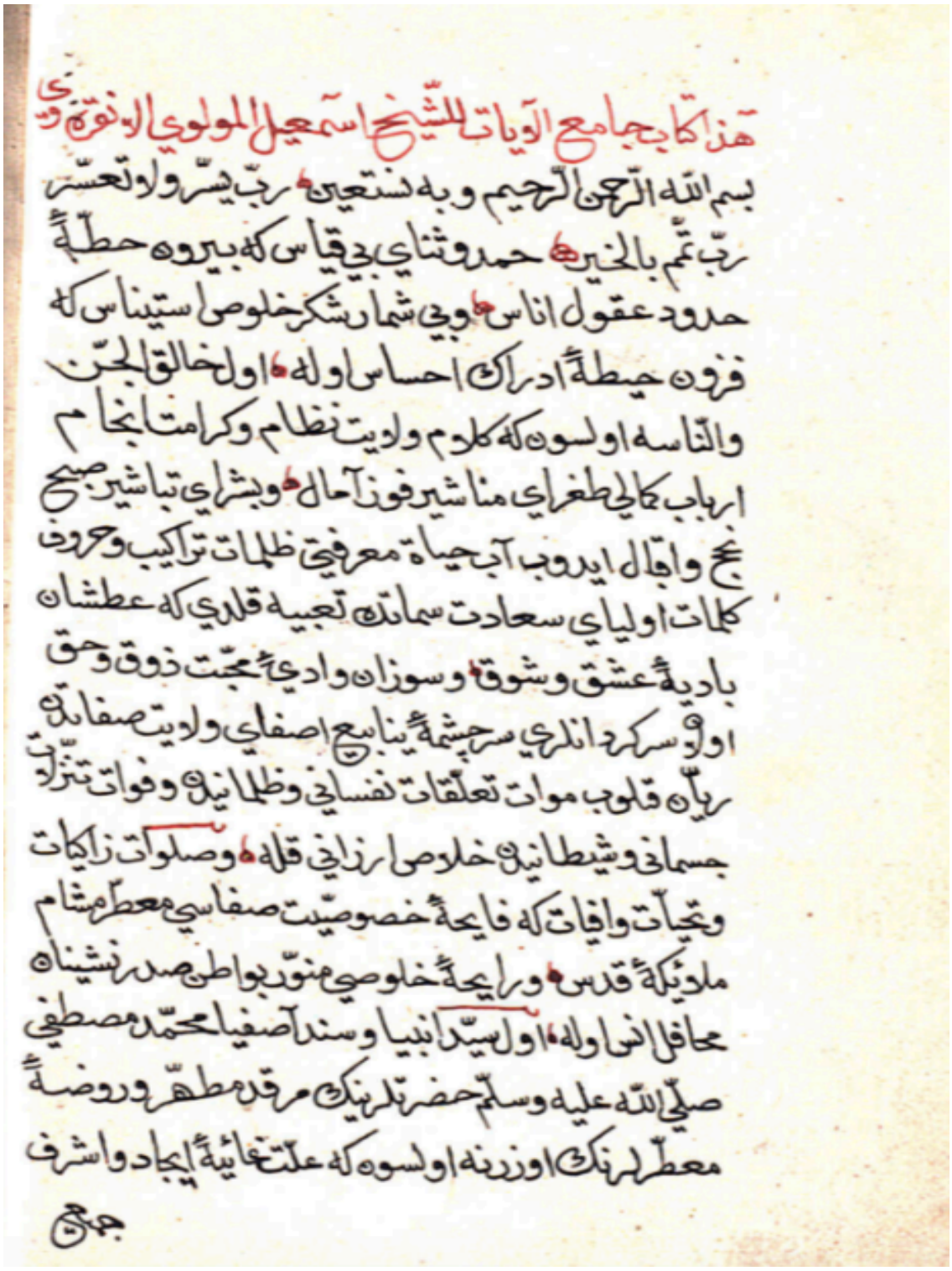
هذا كتاب جامع الآيات للشيخ اسمعيل المولوي الانقروي
بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين ربّ يسّر ولا تعسّر
ربّ تمّم بالخير حمد وثناي بي قياس كه بيرده حطّة
حدود عقول اناس وبي شمار شكر خلوص ستيناس كه
فزون حيطة ادراك احساس اوله اول خالق الجنّ
والناسه اولسون كه كلام ولايت نظام وكرامتا بخام
ارباب كمالي طغراي مناشير فوز آمال وبشراي تباشير صبح
نجح واقبال ايدوب آب حياة معرفتي ظلمات تراكيب وحروف
كلمات اولياي سعادت سماتك تعبيه قلري كه عطشان
باديهٔ عشق وشوق وسوزان وادي محبّت ذوق وحق
اولوسركه انلري سرچشمهٔ ينابيع اصفاي ولايت صفاندن
ريّان قلوب موات تعلّقات نفساني وظلمانيدن وفوات تنزّلات
جسماني وشيطانيدن خلاص ارزاني قله وصلوات زاكيات
وتحيّات وافيات كه فايحهٔ خصوصيّت صفاسي معطّر مشام
ملائكهٔ قدس ورايحهٔ خلوصي منوّر بواطن صدر نشيناه
محافل انس اوله اول سيّد انبيا وسند اصفيا محمّد مصطفى
صلّى الله عليه وسلّم حضرتلرينك مرقد مطهّر وروضهٔ
معطّر لرينك اوزرينه اولسوه كه علت غائيهٔ ايجاد واشرف
جمهم

EK 11: Süleymaniye Y.E.K Kadızâde Mehmet Koleksiyonu nr. 271 Nüshasının İlk Sayfası

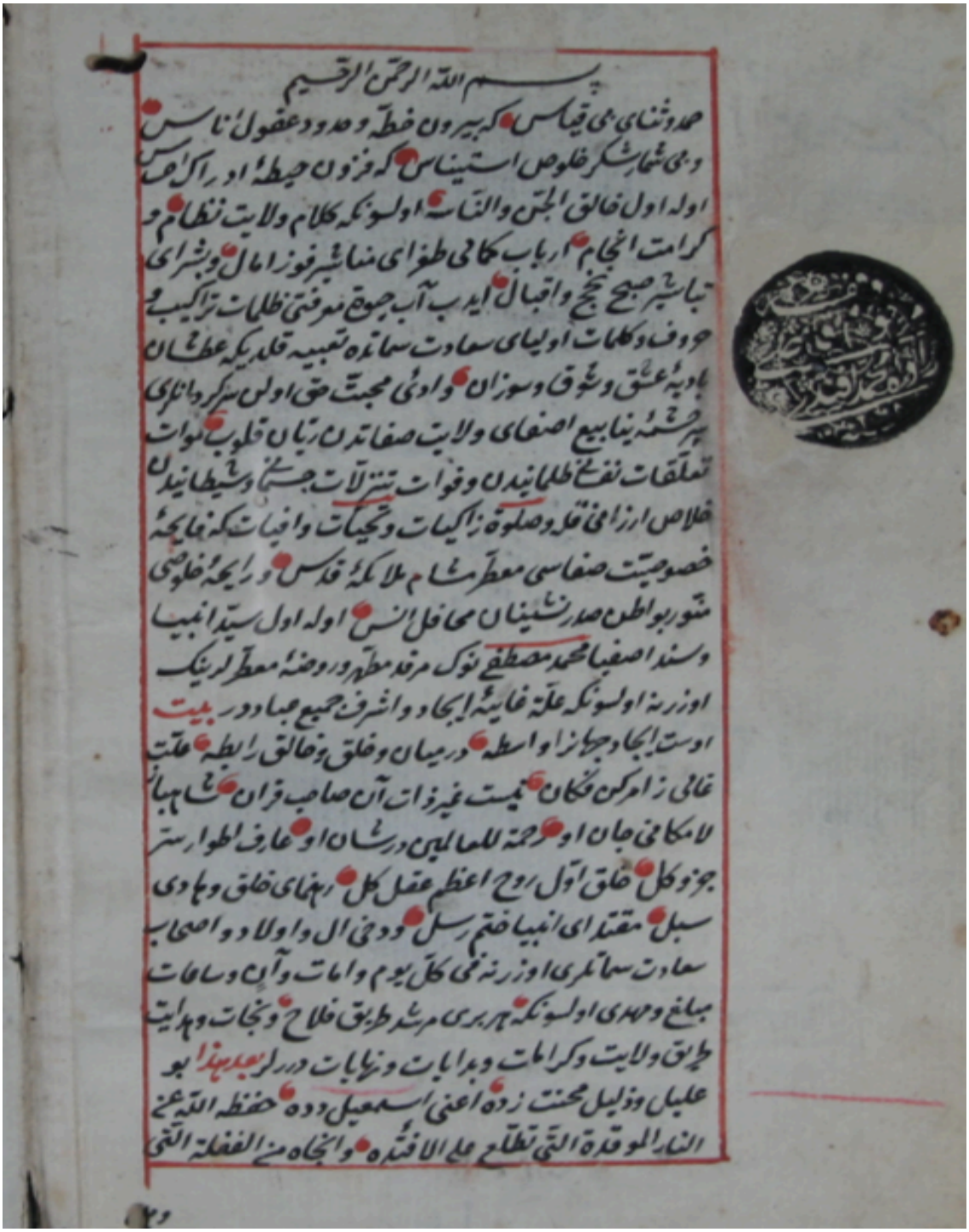

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد وثنای بی قیاس که بیرون خطه وحدود عقول ناس
و بی شمار شکر خلوص استیناس که فزون حیطهٔ ادراک اف
اوله اول خالق الجن والناس اولسونکه کلام ولایت نظام و
کرامت انجام ارباب کامی طوای مناشیر فوز امال و بشرای
تباشیر صبح نجح واقبال ایدب آب جوی معرفتی ظلمات تراکیب و
حروف وکلمات اولیای سعادت سمانده تعبیه قلدیکه عطشان
بادیهٔ عشق وشوق وسوزان وادیٔ محبت حق اولس سرگردانلری
هر جشمهٔ ینابیع اصفای ولایت صفاتدن زبان قلوب لوات
تعلقات نفخ ظلمانیدن وفوات تنزلات جسمانی وشیطانیدن
خلاص ارزانی قله وصلوة زاکیات وتحیات وافیات که غایحهٔ
خصوصیت صفاسی معطر مشام ملائکهٔ قدس ورایحهٔ خلوصی
منور بواطن صدر نشینان محافل انس اوله اول سید انبیا
وسند اصفیا محمد مصطفی نوک مرقد مطهر وروضهٔ معطر لرینک
اوزرنه اولسونکه علة غایهٔ ایجاد واشرف جمیع جماد در بیت
اوست ایجاد جهان از واسطه درمیان وخلق وخالق رابطه علت
غائی ز امر کن فکان نیست غیر ذات آن صاحب قران شاهبان
لامکانی جان او رحمة للعالمین در شان او عارف اطوار ستر
جزو کل خلق اول روح اعظم عقل کل رهنمای خلق وهادی
سبل مقتدای انبیا ختم رسل ودوحی ال واولاد واصحاب
سعادت سمائری اوزرنه فی کل یوم وامات وآن وساعات
مبلغ ومهدی اولسونکه هر بری مرشد طریق فلاح ونجات وهدایت
طریق ولایت وکرامات وهدایات ونهایات دررلر بعد هذا بو
علیل وذلیل محنت زده اعنی اسمعیل دده حفظه الله عن
النار الموقدة التی تطلع علی الافئده وانجاه من الفضلة التی

EK 12: Süleymaniye Y.E.K. Düğümlü Baba Koleksiyonu nr. 262 Nüshasının İlk Sayfası

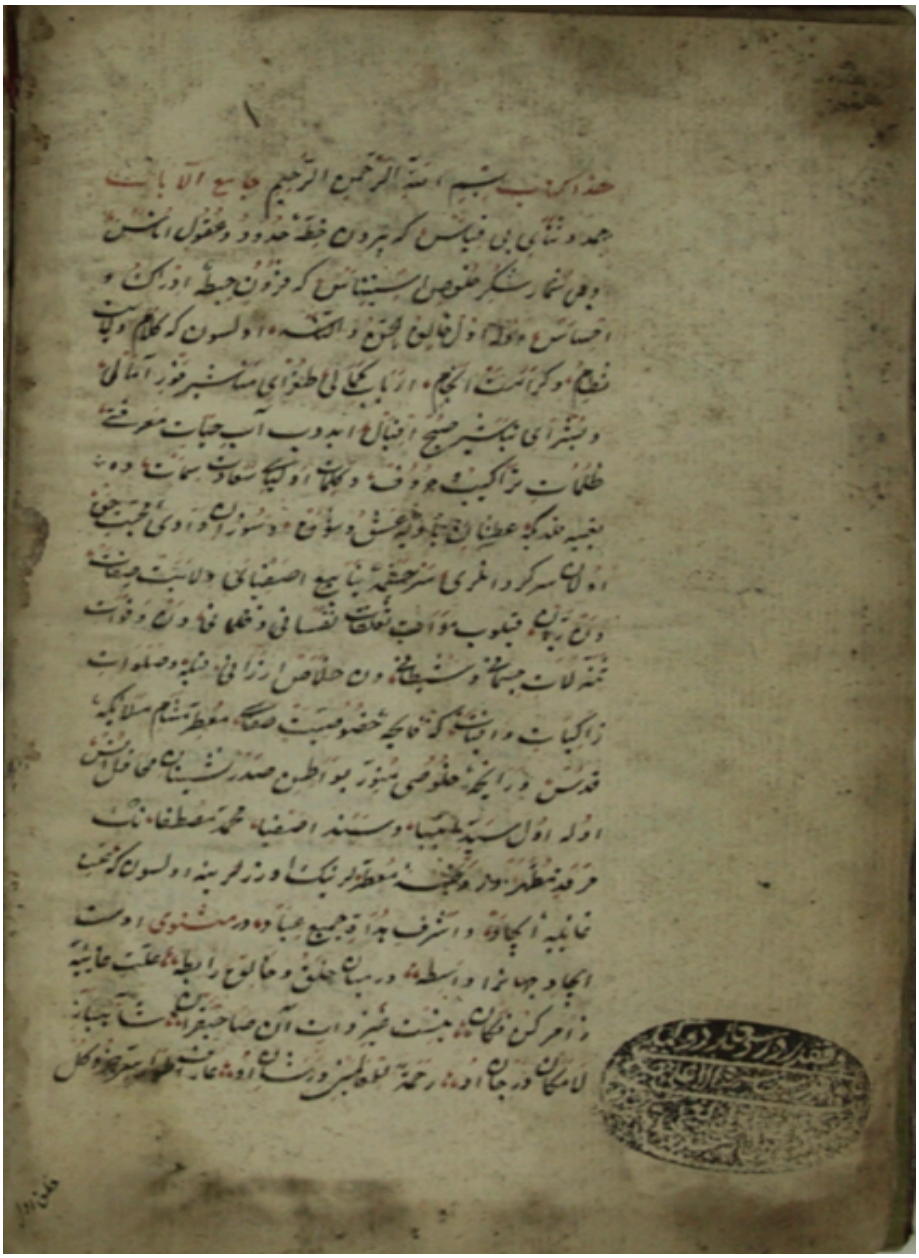

EK 13: Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi Vahit Paşa Koleksiyonu nr. 251 Nüshasının İlk Sayfası

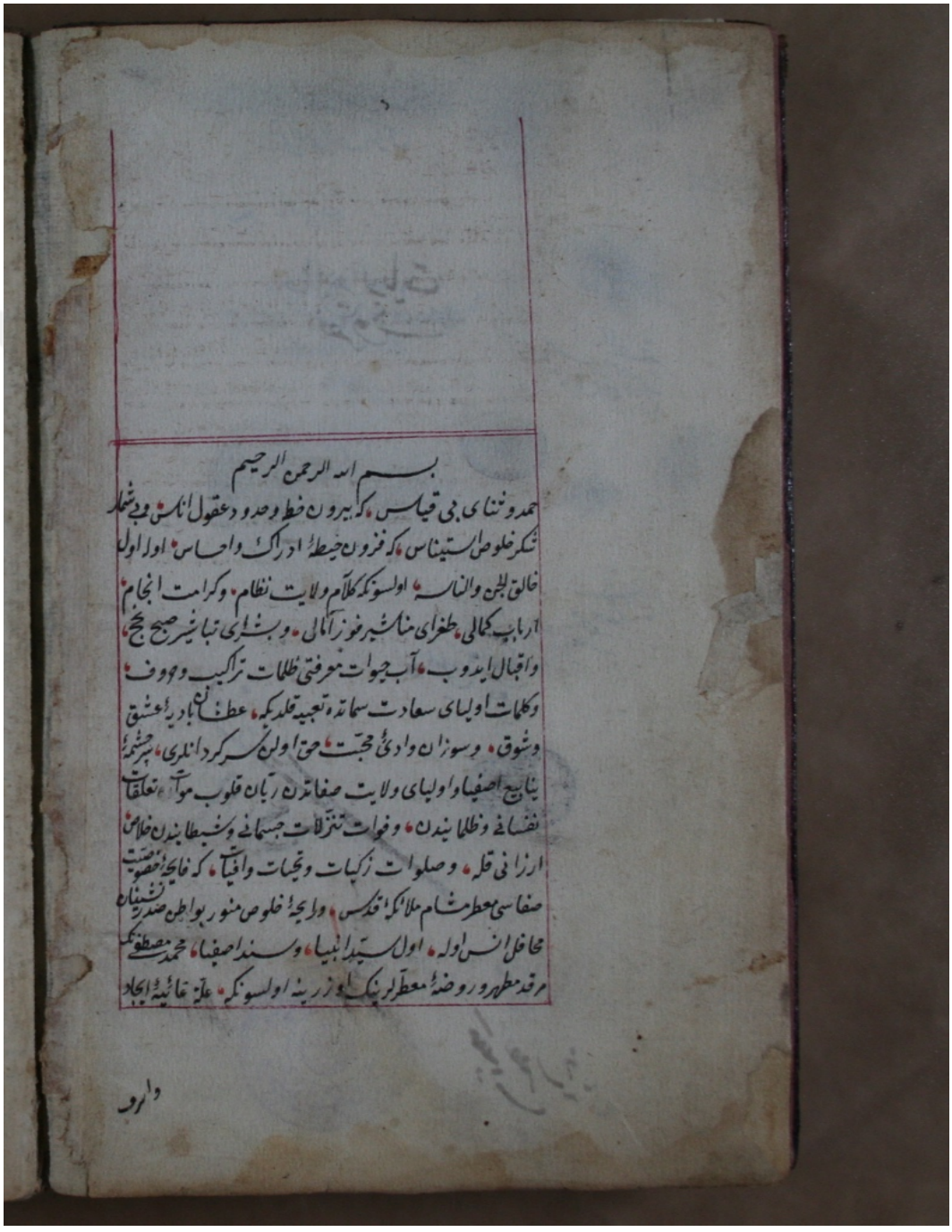

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و ثنای بی قیاس، که بیرون خط وحد و عقول انامش و بی شمار
شکر خلوص استیناس، که فزون حیطهٔ ادراک و احساس. اول اول
خالق لیل و النهار، اولسونکه کلام ولایت نظام، و کرامت انجام
ارباب کمالی، طغرای مناشیر فوز آمالی، و بشارتی تباشیر صبح نجح
و اقبال ایدوب، آب حیوات معرفتی ظلمات تراکیب و هموف
و کلمات اولیای سعادت سمانده تعبیه قلدیکه، عطف انبادیهٔ عشق
و شوق، و سوزان وادیٔ محبت، حق اولن سرکردانلری، هر شمهٔ
ینابیع اصفیا و اولیای ولایت صفاندن ربان قلوب موآ، تعلقات
نفسانی و ظلمانیدن، و فوات تنزلات جسمانی و شبهاتیدن خلاص
ارزانی قله، و صلوات زکیات و تحیات وافیات، که غایهٔ خصوصیت
صفاسی معطر شام ملائکهٔ قدس، و رایحهٔ خلوص منور بواطن صدر نشینان
محافل انس اوله، اول سید انبیا، و سند اصفیا، محمد مصطفی نک
مرقد مطهر و روضهٔ معطر لرینک و زرینه اولسونکه، علیه تمائیهٔ ایجاد

EK 14: Konya Y.E.K Mevlana Müzesi Koleksiyonu nr. 2082 Nüshasının İlk Sayfası

EK 15: Beyazıt Y.E.K. Beyazıt Koleksiyonu nr. 3764 Nüshasının İlk Sayfası

EK 16: Süleymaniye Y.E.K Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu nr. 2373 Nüshasının İlk Sayfası

EK 17: Kastamonu Y.E.K KHK Koleksiyonu nr. 3037 Nüshasının İlk Sayfası

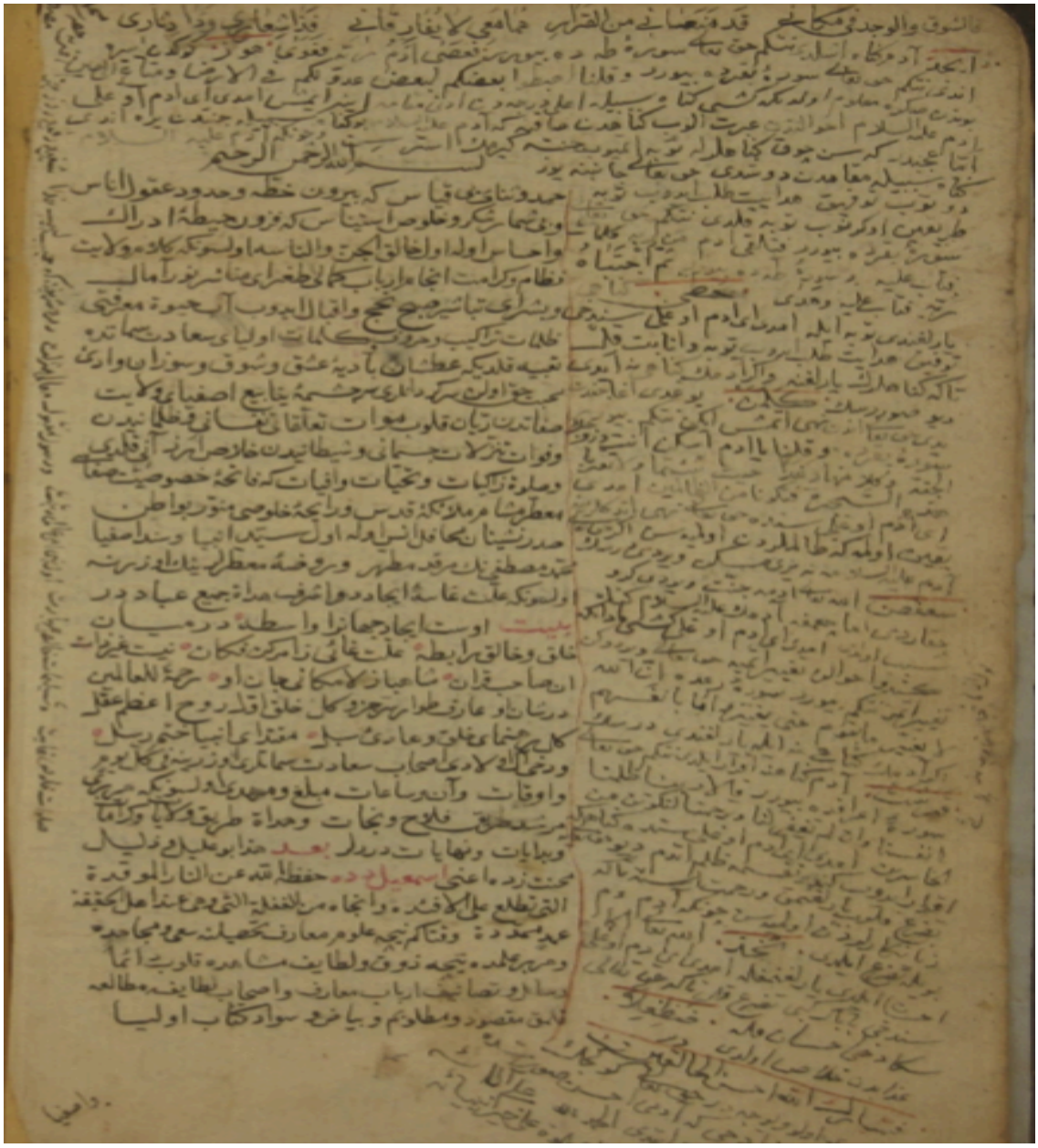

EK 18: Süleymaniye Y.E.K Lala İsmail Koleksiyonu nr. 129 Nüshasının İlk Sayfası

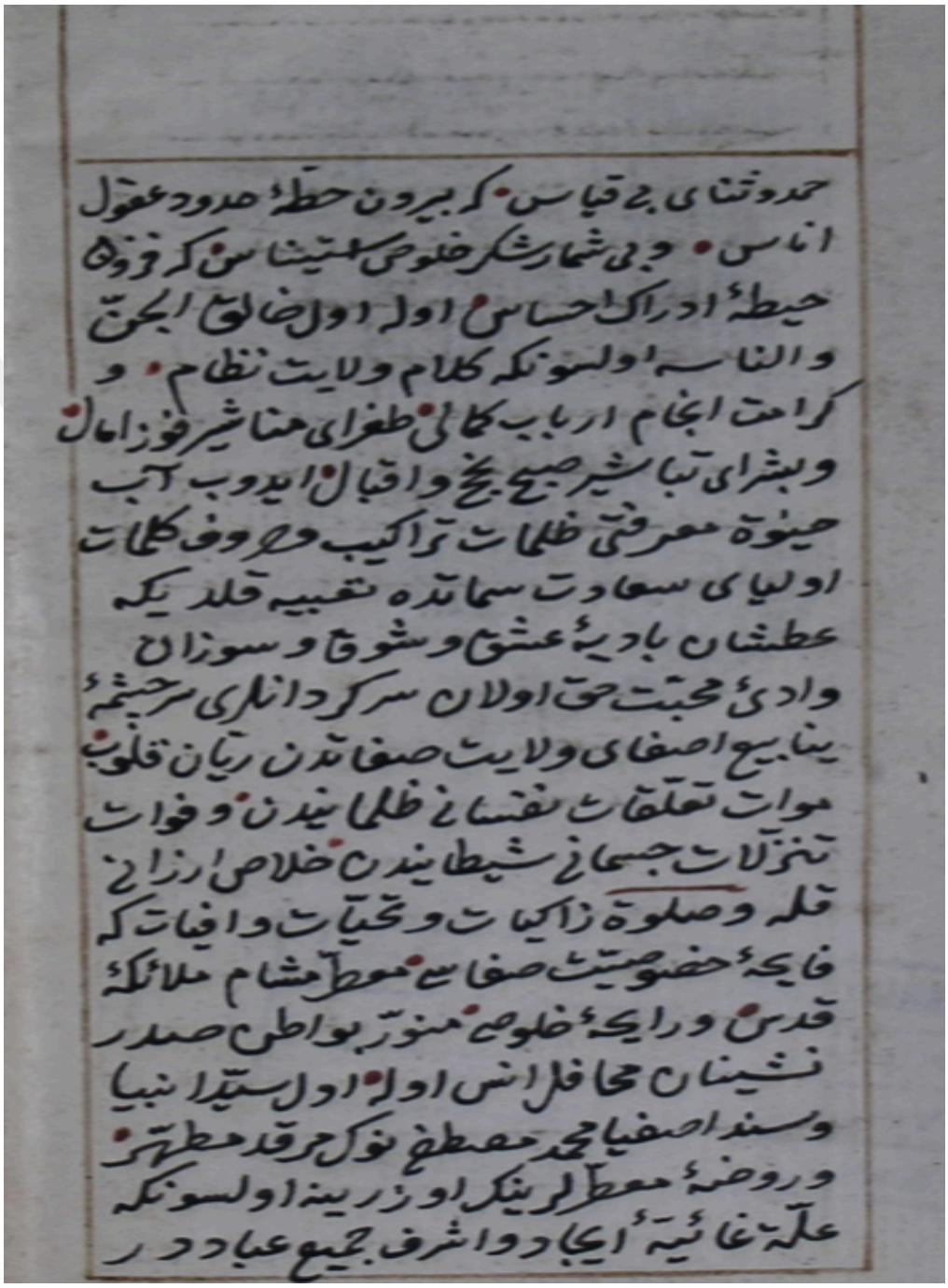

حمد و ثنای بی قیاس • که بیرون حطهٔ حدود عقول
اناس • و بی شمار شکر خلوص تمتیناس که فروتر
حیطهٔ ادراک احساس • اول اول خالق الجن
و الناس اولسونکه کلام ولایت نظام • و
کرامت انجام ارباب کمالی طغرای مناشیر فوز امال
و بشرای تباشیر صبح یمن و اقبال ایدوب آب
حیوة معرفتی ظلمات تراکیب و حروف کلمات
اولیای سعادت سمانده تقبیه قلدیکه
عطشان بادیهٔ عشق و شوق و سوزان
وادیٔ محبت حق اولان سرگردانلری سرچشمهٔ
ینابیع اصفای ولایت صفاندن ریان قلوب
موات تعلقات نفسانی ظلمانیدن • و فوات
تنزلات جسمانی شیطانیدن خلاص ارزانی
قله • و صلوة زاکیات و تحیات وافیات که
فایحهٔ خصوصیت صفاسی معطر مشام ملائکهٔ
قدس • و رایحهٔ خلوص منور بواطن صدر
نشینان محافل انس اولا اول سیدالانبیا
و سند اصفیا محمد مصطفی نوک مرقد مطهری
و روضهٔ معطر لرینک اوزرینه اولسونکه
علة غائیهٔ ایجاد و اشرف جمیع عباد در

EK 19: Süleymaniye Y.E.K Laleli Koleksiyonu nr. 1354 Nüshasının İlk Sayfası

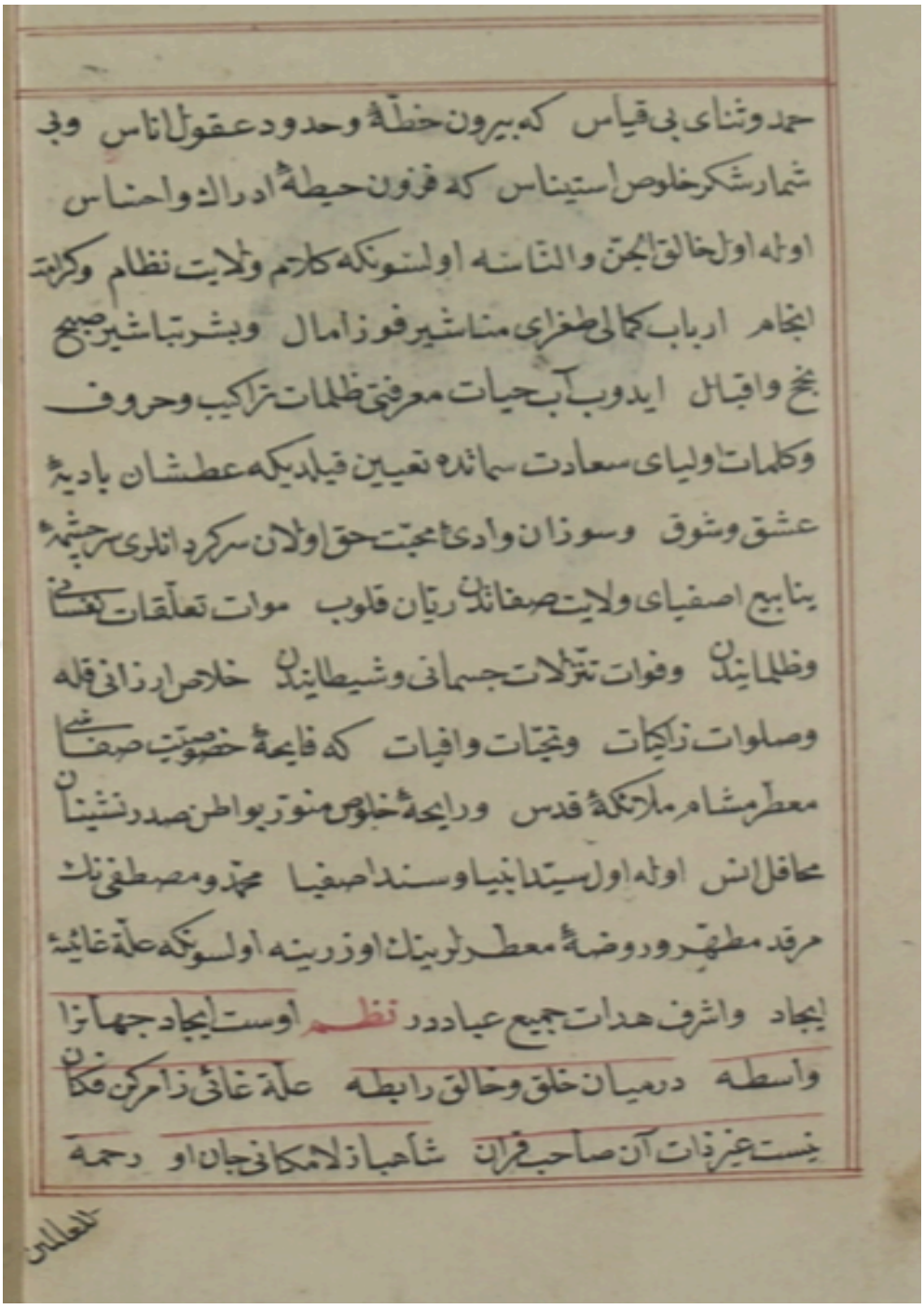

EK 20: Süleymaniye Y.E.K Nuruosmaniye Koleksiyonu nr. 477 Nüshasının İlk Sayfası

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و ثنای بی قیاس که بیرون خط وحد و دعقول اناس • و فی شمار
شکر خلوص استیناس • که فزون حطهٔ ادراك و احساس • اوله اول
خالق الجن و الناس • اولسون که کلام ولایت نظام • و کرامت انجام
ارباب کمالی طغرای مناشیر فوز آمال • و بشرای بتاشیر صبح نجح و اقبال ابدی
آب حیاة معرفتی ظلمات تراکیب و حروف و کلمات اولیای سعادت سمانه تعبیه
قلدی که عطشان بادیهٔ عشق و شوق • و سوزان وادیٔ محبت حق اولسون
اولن سرکردانلری سرچشمهٔ ینابیع اصفیای ولایت صفاتدن ریان قلوب •
موآت تعلقات نفسانی ظلمانیدن • و فوآت تنزلات جسمانی و شیطانیدن
خلاص ارزانی قله • وصلوة زاکیات • و تحیات وافیات که فایحهٔ خصوصیت
صفاسی معطر مشام ملائکهٔ قدس • و رایحهٔ خلوصی منور بواطن صدور نشئهٔ
محافل انس اوله • اول سید انبیا • و سند اصفیا محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم مرقد
مطهر • و روضهٔ معطر لرینك اورزینه اولسون که علة غائیهٔ ایجاد •
و اشرف صلاة جمیع عباد در حق اوسه ایجاد جهانرا واسطه
درمیان خلق و خالق رابطه علت غائی زامرکن فکان
نیست غیر ذات آن صاحب قران شاهباز لامکانی جان او

EK 21: Süleymaniye Y.E.K. Nafiz Paşa Koleksiyonu nr. 378 Nüshasının İlk Sayfası

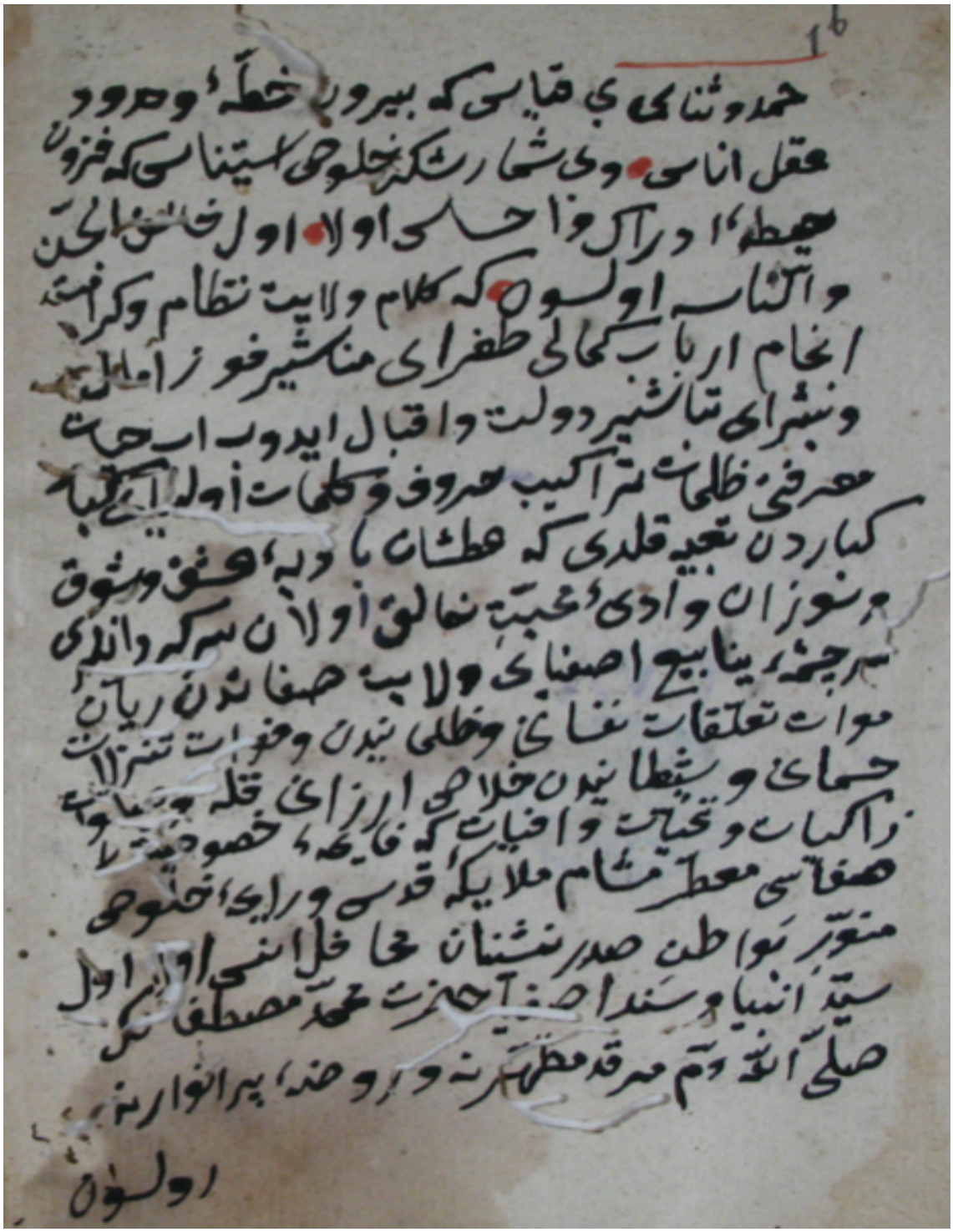

EK 22: Süleymaniye Y.E.K Pertev Paşa Koleksiyonu nr. 255 Nüshasının İlk Sayfası

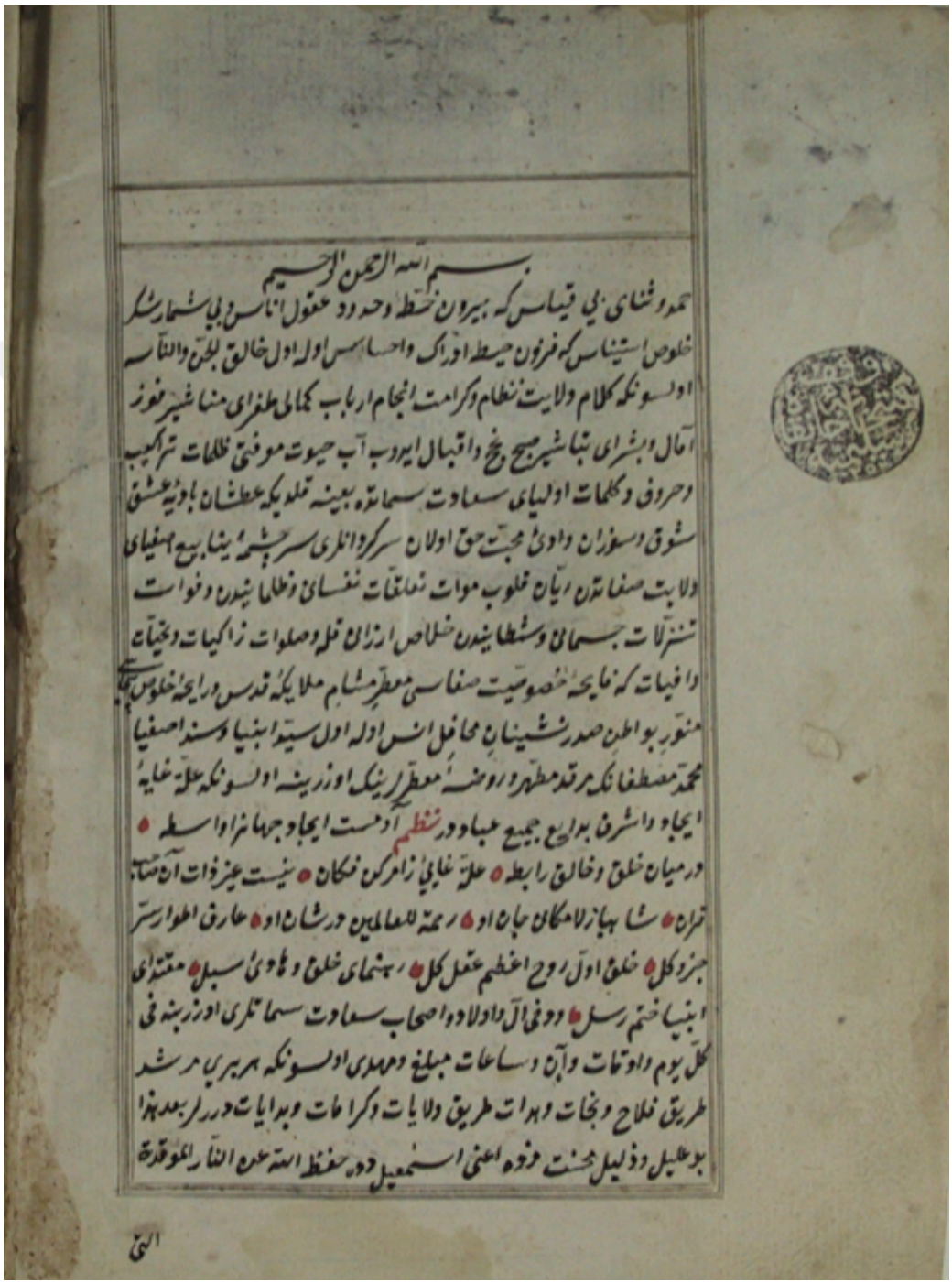

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و ثنای بی قیاس که بیرون خطه وحدود عقول اناس بی شمار شکر
خلوص استیناس که فرزون حیطه ادراک واحساس اولد اول خالق بلحق والناس
اولسونکه کلام ولایت نظام وکرامت انجام ارباب کمالی طغرای مناشیر فوز
آمال وبشرای تباشیر صبح یمن واقبال ایردب آب حیوت موفق ظلمات تراکیب
وحروف وکلمات اولیای سعادت سماته بعینه قلدیکه عطشان بادیه عشق
شوق وسوزان وادی محبت حق اولان سرگردانلری سرچشمه ینابیع اصفیای
ولایت صفاتدن ریان قلوب موات تعلقات نفسانی وظلمانیدن وفوات
تنزلات جسمانی وشطانیدن خلاص ارزان قله وصلوات زاکیات وتحیات
وافیات که غایه خصوصیت صفاسی معطر مشام ملایکه قدس ورایحه خلوص
منور بواطن صدر نشینان محافل انس اولد اول سید انبیا وسند اصفیا
محمد مصطفانک مرقد مطهر وروضه معطر رینک اوزرینه اولسونکه علة غایه
ایجاد واشرف بدایع جمیع عباد در نظم اولدست ایجاد جهانزا واسطه
درمیان خلق وخالق رابطه علة غایی زامرکن فکان نیست غیر ذات آن صاحب
قران شاهباز لامکان جان او رحمة للعالمین در شان او عارف اطوار سر
جزو کل خلق اول روح اعظم عقل کل رهنمای خلق وهادی سبل مقتدای
انبیا ختم رسل ودوحه آل واولاد واصحاب سعادت سماتلری اوزرینه فی
کل یوم واوقات وآن وساعات مبلغ ومهدی اولسونکه هربریی مرشد
طریق فلاح ونجات وهدات طریق ولایات وکرامات وهدایات در لربعدهذا
بوعلیل وذلیل محنت فزوده اعنی اسمعیل دده حفظ الله عن النار بالمرقدة

الخ

EK 23: Süleymaniye Y.E.K Serez Koleksiyonu nr. 3863 Nüshasının İlk Sayfası

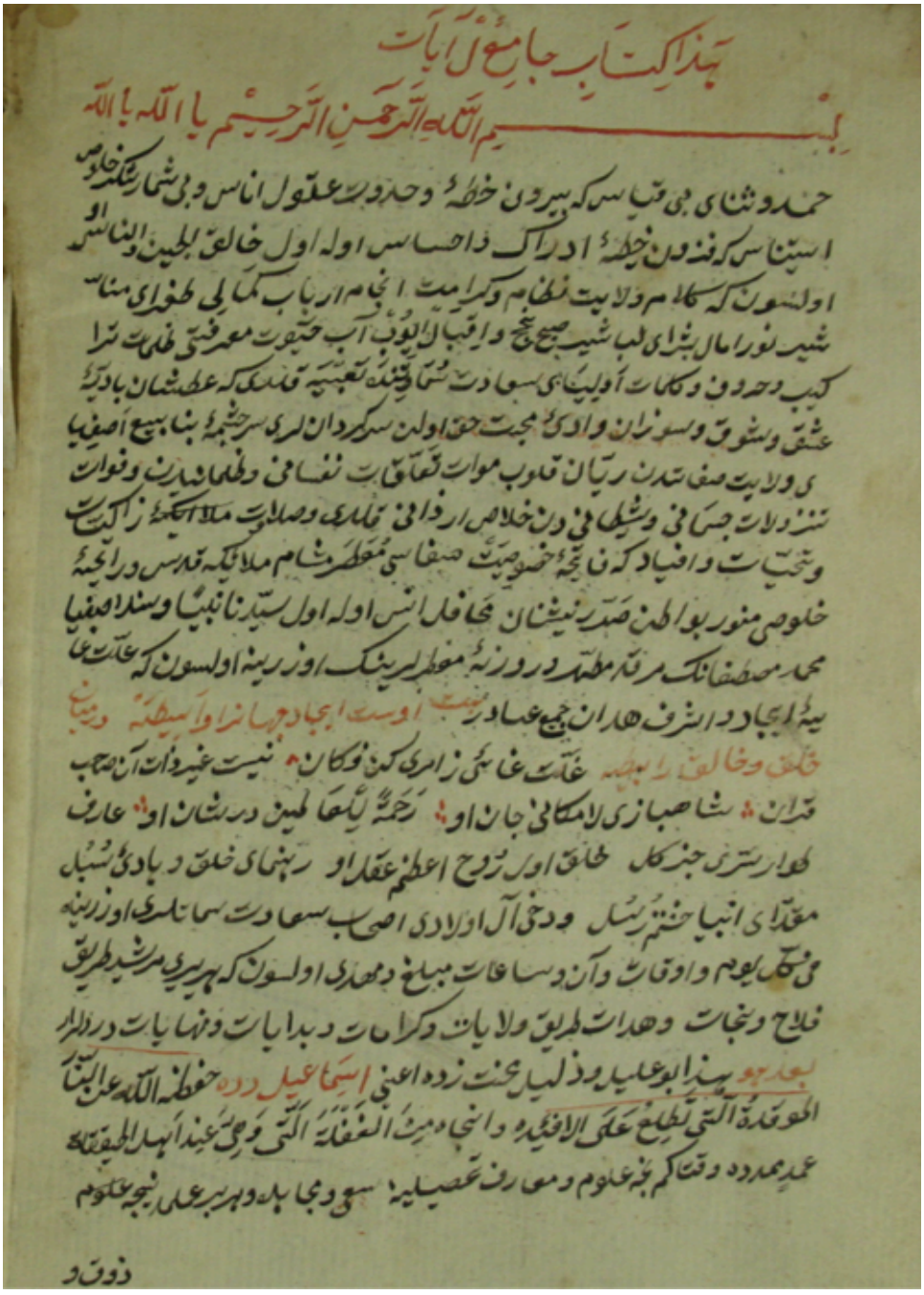

EK 24: Ankara Milli Kütüphane 03 Gedik Koleksiyonu nr. 18212 Nüshasının İlk Sayfası

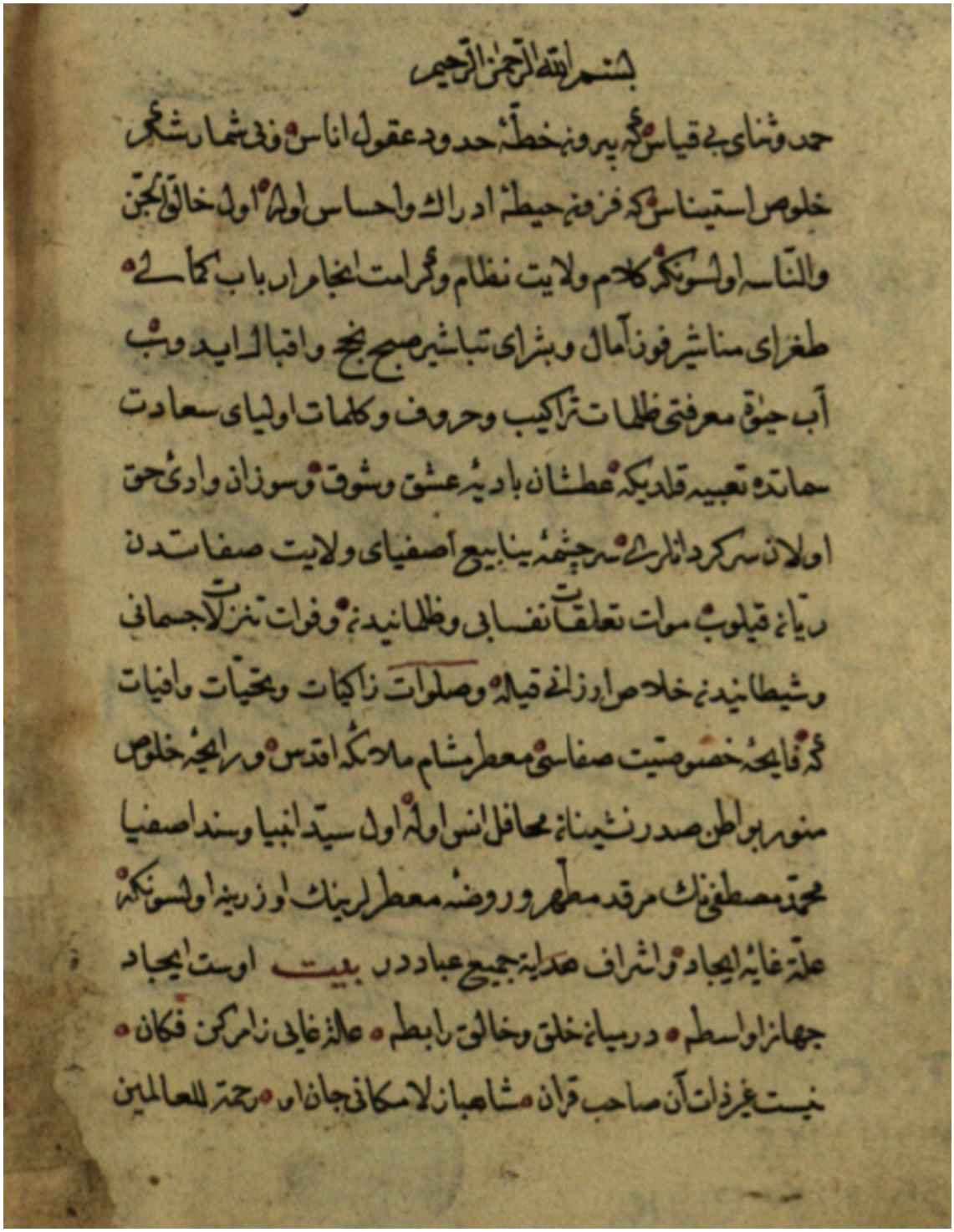
بسم الله الرحمن الرحيم

حمد وثنای بی قیاس وحمد بیرون خطهٔ حدود عقول اناس وذی شمار شکر
خلوص استیناس که فرو نهٔ حیطهٔ ادراک واحساس اولهٔ اول خالق الجن
والناس اولسونکر کلام ولایت نظام ومحرمات انجام ارباب کمالے
طغرای مناشیر فوز آمال وبشرای تباشیر صبح نجح واقبال ایدوب
آب حیوة معرفتی ظلمات تراکیب وحروف وکلمات اولیای سعادت
سمانده تعبیه قلدیکه عطشان بادیهٔ عشق وشوق وسوزان وادیٔ حق
اولان سرگردانلرك سر چشمهٔ ینابیع اصفیای ولایت صفات دن
ریانه قیلوب موات تعلقات نفسانی وظلمانیدن وفوات تنزلات جسمانی
وشیطانیدن خلاص ارزانی قیله وصلوات زاکیات وتحیات وافیات
که فایحهٔ خصوصیت صفاسی معطر مشام ملائکهٔ اقدس ورایحهٔ خلوص
منورهٔ بواطن صدر نشینانهٔ محافل انس اولهٔ اول سید انبیا وسند اصفیا
محمد مصطفی نك مرقد معطر وروضهٔ معطر لریناك اوزرینه اولسونکه
علة غایهٔ ایجاد واشراف هدایهٔ جمیع عباد در بیت اوست ایجاد
جهانرا واسطه • در میانهٔ خلق وخالق رابطه • علة غایی زار کن فکان •
نیست غیر ذات آن صاحب قران • شاهباز لامکانی جان او • رحمة للعالمین

EKLER II

A. Tablolar

Câmiu'l-âyât'a Göre Mesnevî'nin 4. Cilt Beyitlerinde Ayet Atıfları

SIRA NO	SURE	AYET NO	ATIF YAPILAN AYET	AYETİN GEÇTİĞİ MISRA	BEYİT NO	VARAK NO (T Nüshası)
1	Fâtiha Suresi	4	إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ	هست این ایاک نعبد حصر را * در لغت وآن از بی نفی ربا * هست	4/2930-31	113b
2		5	اهدِنَا الصِّرَاطَ المُستَقِيمَ	ایاک نستعین هم بحر حصر * حصر کرده استعانت را و قصر اهدنا گفتی صراط مستقیم	4/3420	116a
3	Bakara Suresi	89	وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِندِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُم مَّا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ	تا به نام احمد از یستفتحون	4/3838	118a
4		153	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ	استعینوا منه صبرا او صلات	4/1181	105a-106b
5	Âl-i İmrân Suresi	64	قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا	قل تعالوا گفت از جذب کرم	4/2006	109a
6	Enâm Suresi	28	بَلْ بَدَا لَهُم مَّا كَانُوا يُخْفُونَ مِن قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ	عهد کردن احمق وقت کرفاری و ندم هیچ وفایی ندارد کی لو ردوا لعادوا	4/88.BB	111b
7	Arâf Suresi	27	يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ	از نبی بر خوان که دیو وقوم او * می برند از حال انسی خفیه بو	4/1780	108a-109b
8		179	وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ	نام کلانعام کرد آن قوم را	4/1522	107a
9		198	وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ	گفت بزدان که تراهم ینظرون * نقش حمامند هم لا یبصرون	4/3479	117b

10	Tevbe Suresi	28	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَـٰذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ إِن شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ	كافرانرا زان نجس خواندست حق	4/296	100a
11		125	وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ	در تفسير اين ايت كي واما الذين في قلوبهم مرض فزادتهم رجسا و قوله يضل به كثيرا و يهدي به كثيرا	4/57.BB	107a
12	Yunus Suresi	5	هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ	شمس قرآن ضيا خواند اى پدر را * وآن قمر را نور خواند اين را نگر	4/19	100b
13		25	وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ	زود كه ان الله يدعوا بالسلام	4/723	103b
14	Hûd Suresi	43	قَالَ سَآوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَن رَّحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ	از نبى لا عاصم اليوم شنو	4/3361	116b-116a
15	Yusuf Suresi	19	وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَىٰ دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَىٰ هَـٰذَا غُلَامٌ وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ	جان كه يا بشراى هذا لى غلام	4/674	102a
16	İbrahim Suresi	24	أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ	اصله ثابت و فرعه فى السماء	4/3574	117a
17	Nahl Suresi	7	وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنفُسِ	كاندرين ره صبر و شق انفسست	4/466	101a-102b
18	İsrâ Suresi	13	وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا	ليس من مستقذر مستنقه * قط لا طايوه فى عنقه	4/1121	104a
19	Meryem Suresi	1	كهيعص	كاف كافي آمد او بهر عباد * صدق وعدهى كهيعص	4/3516	117b
20	Tâhâ Suresi	43	اذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ	موسيا در پيش فرعون زمن * نرم بايد گفت قولا لينا	4/3815	118b
21		44	فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ			
22		67	فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ	تفسير اوجس في نفسه خيفة موسي قلنا لا تخف انک انت لا على	4/63.BB	108a
23		68	قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ الْأَعْلَىٰ			
24		107	لَّا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا	بهر محشر لا ترى فيها عوج	4/185	100a

25	Neml Suresi	18	حَتَّى إِذَا أَتَوْا عَلَى وَادِي النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ	آنک گوید راز قالت نملة	4/872	103a
26	Kasas Suresi	30	فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِن شَاطِئِ الْوَادِي الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَن يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ	ون درخت موسوی شد این ورخت * چون سوی موسی کشانیدی تو رخت	3570	117b
27	Rûm Suresi	50	فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	امر حق بشنو که گفتست انظروا *سوی این آثار رحمت آر رو	4/1361	106b-106a
28	Yâsin Suresi	8	إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُم مُّقْمَحُونَ	قد جعلنا الحبل فی اعناقهم * و هتخذنا الحبل من اخلاقهم	4/1120	104b
29		19	قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَئِن ذُكِّرْتُم بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ	چون ز عطر گر کشتند و گم * بد فغانشان که تطیرنا بکم	4/283	100a
30		32	وَإِن كُلٌّ لَّمَّا جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ	خوان جمیع لدینا محضرون	4/444	101b
31	Sâd Suresi	72	فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ	تا نفخت فیه من ترا	4/3203	114a
32	Ahkâf Suresi	3	مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنذِرُوا مُعْرِضُونَ	تفسیر این ایت کی وما خلقنا السماوات والارض وما بینهما الا بالحق	4/111.BB	112a
33	Hucurât Suresi	1	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ	بیان انک یا ایها الذین آمنوا لا تقدموا بین یدی الله ورسوله	4/128.BB	116b
34		10	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ	شرح انما المؤمنون اخوة	4/17.BB	101b
35	Necm Suresi	17	مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى	عقل کل را گفت مازاغ البصر	4/1309	106b
36		39	وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى	چون نکرد آن کار مزدش هست الا * لیس للانسان الا ما سعی	4/2545	112b-112a
37	Hadîd Suresi	20	اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ	زین لعب خواندست دنیا را خدا	4/3666	117a

38	Tahrîm Suresi	8	يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَى رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِير	يوم لا يخزى النبى راست دان * ننور يسعى بين ايديهم بخوان	4/611	102b
39	Mülk Suresi	8	تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ	او هما جشيد از تف سعير * عقل مى گفتش الم ياتكم نذير	4/2282	110a
40		9	قَالُوا بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ	او همى گفت از شكنجه وز بلا * هم چو جان كافران قالوا بلى	4/2283	110a
41	Müzemmil Suresi	1	يَا أَيُّهَا المُزَّمِّل	تفسير يا أيها المزمل	4/54.BB	106a
42	Tekvîr Suresi	7	وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ	تا رسى اندر نفوس زوجت	4/3206	115b-115a
43	Fecr Suresi	29-30	فَادْخُلِي فِي عِبَادِي، وَادْخُلِي جَنَّتِي	ادخلي توفى عبادى بافتى * ادخلى فى جنتى در بافتى	4/3418	116a
44	Alak Suresi	19	كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ	گفت واسجد واقترب يزدان ما	4/11	99a-100b
45	Beyyine Suresi	1	لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنفَكِّينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ	اين هما خواندى فرو خوان لم يكن	4/3835	118a
46	Zilzâl Suresi	1	إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا	اى خرد بر كش تو پر و بالها * سوره بر خوان زلزلت زلزالها	4/2420	111a
47	Tebbet Suresi	5	فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ	گفت حق فى جيدها حبل المسد	4/1119	104b
48	Felak Suresi	1	قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ	تا رهى زين جدوى و زين قلق * استعاذت خواه از رب الفلق	4/3192	114b-114a

Câmiu'l-âyât'a Göre 5. Cild Mesnevî Beyitlerinde Ayet Atıfları

SIRA NO	SURE	AYET NO	ATIF YAPILAN AYET	AYETİN GEÇTİĞİ MISRA	BEYİT NO	VARAK NO (N Nüshası)
1	Bakara Suresi	26	إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَن يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا	ان الله يستحيي ان يضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها اي فما فوقها في تغيير النفوس بالانكار ان ماذا أراد الله بهذا مثلا و آنک جواب	5/105.BB	146b
2		40	يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ	گوش نه اوفوا به عهدی گوش دار * تا که اوفی عهدکم آید ز یار	5/1183	136a
3		65	وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوا مِنكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ	دربیان آنک نقض عهد وتوبه موجب بلا بود بلک موجب مسخ است چنانک در حق اصحاب سبت ودر حق اصحاب مایدء عیسی وجعل منهم القردة والخنازیر واندرین امت مسخ دل باشد وبه قیامت تن را صورت دل دهند نعوذ بالله	109.BB	148a
4		74	ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّن بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً	نعدشان شدت بل اشد قسوه	5/1536	140b
5		138	صِبْغَةَ اللّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدونَ	صبغه الله گاه پوشیده	5/101	123b
6		152	فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ	اذکروا اذکرکم نشنیدهیٔ	5/1182	136a
7		179	وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِيْ الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ	فرمودن شاه ایاز... ولکم في القصاص حیوة	84.BB	144a
8		195	وَأَنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوَا إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ	نهی لا تلقوا بایدی تهلکه	5/2428	146b
9		260	قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ	در تفسیر فخذ اربعة من الطیر	2.BB	121a-122b
10		268	الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاء	از نبی بشنو که شیطان در وعید * می کند تهدیدت از فقر شدید	5/61	122a
11		286	رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا	لا تأخذ ان نسینا شد گواه * که بود نسیان بوجهی هم گناه	5/4101	155b

12	Âli İmran Suresi	27	تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ	يخرج الحى من الميت بدان * كه عدم آمد اميد عبدان	5/1019	134a
13		200	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ	هم چنان چون شاه فرمود اصبروا	5/581	130a
14	Nisâ Suresi	56	كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ	داد بدلنا جلودا پوستش	5/1933	143a
15	Enâm Suresi	14	قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ	وهو يطعمكم ولا يطعم چو اوست * نيست حق ماكول وآكل لحم و پوست	5/726	132b
16	Arâf Suresi	31	وكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ	پس كلوا از بهر دام شهوتست * بعد از آن لا تسرفوا آن عفتست	5/582	130a-131b
				چون كلوا خواندى بخوان لاسترفوا	5/1407	139a
				نان خوري را گفت حق لا تسرفوا * نور خوردن را نگفتست اكتفوا	5/2708	149b
17		172	أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ	بهر دعوى الستيم وبلى	5/174	124a
18		204	وَإِذَا قُرِىءَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ	انصتوا يعنى كه آيت را بلاغ	5/3199	150a
19	Enfâl Suresi	17	فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى	تو ز قرآن باز خوان تفسير بيت * گفت ايزن ما رميت اذ رميت	89.BB	145b
20		19	إِن تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ وَإِن تَنتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَعُودُوا نَعُدْ وَلَن تُغْنِيَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ	داد حق مان از مكافات آهگى * گفت ان عدتم به عدنا به	5/4008	154a
21	Tevbe Suresi	82	فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاء بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ	گفت فليبكوا كثيرا گوش دار	5/137	123b
22	Yusuf Suresi	43	وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ	تفسير اني اري ستة بقرات سمان ياكلهن سبع عجاف...	5/42.BB	133b
23	Hicr Suresi	72	لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ	اي لعمرک مر ترا حق عمر خواند * پس خليفه كرد وبر كرسى نشاند	5/112	123b
24	Nahl Suresi	68	وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ	چونک او حى الرب الى النحل آمدست	5/1229	136a-137b
		123	ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ	در بيان يكى پرسيد از عالمى عارف كى وامر آمد مصطفى ءم كى بدين خصال ان التبع ملة ابراهيم	5/57.BB	138a

25	İsrâ Suresi	64	وَشَارِكْهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعِدْهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا	در نبی شارکهم گفتست حق * هم در اموال و در اولاد ای شفق	5/272	126b
26	Enbiyâ Suresi	89	وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ	لا تذرنی فرد خواهان از احد	5/1524	140b
27	Furkan Suresi	65	وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا	ظلت الرباح خسرا مغرما * نشتکی شکوی الی الله العمی	5/348	127a
28	Şuarâ Suresi	49	قَالَ آمَنتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ	نعرهی لا ضیر بر گردون رسید * هین ببر که جان ز جان کندن رهین	5/3339	151a-152b
29		50	قَالُوا لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ	تفسیر گفتن ساحران فرعون را در وقت سیاست با او کی لا ضیر انا الی ربنا منقلبون	5/177.BB	155b
30	Ankebut Suresi	64	وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ	تفسیر این آیت کی وان الدار الاخرة لهي الحيوان لوکانوا یعلمون	5/153.BB	152a-153b
31	Secde Suresi	16	تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ	عاشق خدمت تتجافي جنوبهم عن المضاجع	5/56.BB	138b
32		30	فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانتَظِرْ إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ	تا تو بستیزي ستیزند ای حرون * فانتظرهم انهم منتظرون	5/260	125a-126b
33	Ahzâb Suresi	33	إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا	از یطهر کم تن او بر خورد	5/149	123a
34		71	يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا	کیمیا یصلح لکم اعمالکم	5/1851	141a
35	Fâtır Suresi	28	إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاء	مجرم دانستن ایاز خود را درین شفاعة...إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاء	5/178.BB	155b
36	Yâsin Suresi	9	وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ	بین ایدي خلفهم سدا مباش	5/751	132b
37		26	قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ	می زند یا لیت قومی لا یعلمون	5/4123	155b
				همره یا لیت قومی یعلمون	5/1740	141b
38		30	يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُون	تفسیر یا حسرة علي العباد	5/18.BB	127b
39		68	وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ	تفسیر ومن نعمره ننکسه في الخلق	5/44.BB	134b
40	Sâd Suresi	79	قَالَ رَبِّ فَأَنظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ	گفت انظرنی الی یوم الجزا * کاشکی گفتی که تبنا ربنا	5/769	132a

41	Zümer Suresi	38	وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ	دربيان...ولئن سألتهم من خلق السماوات والارض	5/87.BB	144a
42		60	وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُواْ عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ	يوم تبيض وجوه وتسود وجوه وقوله تري الذين كذبوا علي الله وجوههم مسودة	5/82.BB	144b
43	Fussilet Suresi	16	فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ لِّنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا	تو عذاب الخزى بشيو از نبى * در چنين ننگن مكن جان را فدى	5/1391	139b-139a
44		46	مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاء فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ	عزم كردن شاه...اساء فعليها	5/171.BB	154b
45	Şûrâ Suresi	28	وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِن بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ	فيما يرجي من رحمة الله تعالي	5/73.BB	141b-141a
46		38	وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ	امرهم شورى بخوان وكار كن	5/176	124b
47	Zuhrûf Suresi	32	أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا	بيان آنگ نحن قسمنا	5/172.BB	154a
48	Câsiye Suresi	15	وَمَنْ أَسَاء فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ	عزم كردن شاه..ومن اساء فعليها	5/171.BB	154b-154a
49	Muhammed Suresi	1	الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ	امة الكفار اضل اعمالهم * امةالايمان اصلح بالهم	5/996	134b-134a
50		2	وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ			
51		7	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ	ياريت در تو فزايد نه اندرو * گفت حق ان تنصروا الله تنصروا	5/2347	145a
52	Fetih Suresi	17	لَّيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ	گفت يزدان ما على الاعمى حرج	5/2970	149a
53		29	وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاء عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاء بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ	كه اشداء على الكفار شد	5/2943	149a
54	Zâriyât Suresi	56	وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ	چون خلقت الخلق كى يربح على	5/4173	155a
55		57	مَا أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَن يُطْعِمُونِ	الان اربح عليهم جود تست * كه شود زو جمله ناقسها درست	5/4174	
56	Necm Suresi	17	مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى	چشم سر حيران ما زاغ البصر	5/3604	153b

57	Rahmân Suresi	15	خَلَقَ الْجَانَّ مِن مَّارِجٍ مِّن نَّارٍ	خلق الجان من مارج من النار	5/77.BB	143b
58		56	فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ	قاصرات الطرف باشد ذوق جان * جز به خصم خود بنمايد نشاد	5/3292	150a
59	Vâkıa Suresi	79	لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ	لا يمس ذاک الا المطهورن	5/379	128b
60		85	وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَكِن لَّا تُبْصِرُونَ	جواب آمدن کی...وهو اقرب اليه منكم ولكن لا تبصرون	5/70.BB	141b
61	Hadîd Suresi	4	وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ	تفسير وهو معكم	5/48.BB	135a-136b
62	Mümtehine Suresi	4	قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ	قد فاتبع ملة إبراهيم لقد كانت لكم اسوة حسنة في إبراهيم	5/57.BB	138a
63	Cumâ Suresi	9	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِي لِلصَّلَاةِ مِن يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ	وابتغوا من فضل الله است امر * تا نبايد غصب كردن همچو نمر	5/2384	145a-146b
64	Mülk Suresi	2	الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا	دربيان انک لطف حق را همه کس داند...ليبلوكم ايكم احسن عملا	5/21.BB	128a
65		10	وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ	صيد كردن شير آن خر را...لوكنا نسمع او نعقل ما كنا في أصحاب السعير	5/126.BB	149a
66	Kalem Suresi	51	وَإِن يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ	كه بلغزد كوه از چشم بدان * يزلقونک از نبى بر خوان بدان	5/499	129b
67	Müzzemmil Suresi	20	وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا	اقرضوا الله قرض ده زين برگ تن	5/146	123b
68	Kıyâme Suresi	16	لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ	تمثيل تلقين شيخ مريد را..لا تحرك به لسانک ان هو الوحى...	5/60.BB	139a
69	Abese Suresi	34	يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ	چون يفر المرء آيد من اخيه * يهرب المولود يوما من ابيه	5/1500	140b
70	Târık Suresi	5	فلينظر الإنسان مم خلق	نظر كردن در چارق وپوستين فلينظر الإنسان مم خلق	5/76.BB	142a-143b

71		4	اِنَّ سَعْيِكُمْ لَشَتَّي	سعیکم شتی تناقض اندرید	5/256	125a
72	Leyl Suresi	7	فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى	حکایت دربیان...وَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى نشده	5/88.BB	144a
73		10	فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى			
74	İnşirah Suresi	1	أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ	پس الم نشرح بفرماید خدا	5/1066	135a
75	Tin Suresi	4	لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ	تفسیر خلقنا الانسان فی احسن تقویم ثم رددناه اسفل سافلین	5/44.BB	133a-134b
76		5	ثم رددناه اسفل سافلين			
77	Alak Suresi	5	عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ	علم الانسان خم طغرای ماست * علم عند الله مقصدهای ماست	5/2587	148b-148a
78		9	أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى	در بیان آنک مرد بدکار چون متمکن...ارایت الذی ینهی عبدا اذا صلی	5/53.BB	136b-136a
79		10	عَبْدًا إِذَا صَلَّى			
80	Tekâsür Suresi	3	كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ	وضف ضعیف دلی...کلا سوف تعلمون ثم کلا سوف تعلمون	5/160.BB	153a
81		4	ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ			
82	Kevser Suresi	1	انا اعطيناك الكوثر	نه تو اعطیناک کوثر خواندهء	5/1232	137a-138b
83	Kâfirûn Suresi	6	لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ	این لکم دین ولی دین بهر اوست	5/3940	153a-154b

Câmiu'l-âyât'a göre Mesnevî 6. Cild Beyitlerindeki Ayet Atıfları

SIRA NO	SURE	AYET NO	ATIF YAPILAN AYET	AYETİN GEÇTİĞİ MISRA	BEYİT NO	VARAK NO (T Nüshası)
1	Bakara Suresi	30	وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً	تفسیر حکمت در انی جاعل في الأرض خلیفه	6/75.BB	168a
2		115	فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ	حیث ولیتم فثم وجهه	6/3640	175a
3		138	صِبْغَةَ اللّٰهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدونَ	رنگ باقی سبغه الله است و بس	6/4711	178a
4		216	وَعَسَى أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ	رسید آن شخص بمصر وشب بیرون آمدن...عَسَى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لكُمْ	6/121.BB	178b
5	Nisâ Suresi	13	مُّتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا	نفی ضد کرد از بهشت آن بی نظیر * که نباشد شمس و ضدش زمهریر	6/58	157b-157a
6		77	قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا	انما الدینا وما فیها متاع	6/4390	178b
7		142	إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى	پس بخوان قاموا کسالی از نبی	6/2234	169a
8	Mâide Suresi	64	كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللّٰهُ	در عموم تأویل این آیت کی کلما اوقدوا نارا للحرب	6/8.BB	160a
9	Enâm Suresi	5	فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُونَ	تن مبین و آن مکن کان بکم و صم * کذبوا بالحق لما جاهئهم	6/3196	173b-173a
10		32	وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ	نی شنیدی انما الدنیا لعب	6/457	161a
11		76	قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ	تا خوشت ناید مقال این امین * در بنی که لا احب لا فلین	6/95	157a

12	Arâf Suresi	20	وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَـٰذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ	که خورید این دانه او دو مستعین * بهر دارو تا تکونا خالدین	6/1342	165b
13		23	قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا	ربنا انا ظلمنا نفسنا	6/404	161b-161a
14		54	أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ	پس له الخلق و له الامرش بدان * خلق صورت امر جان راکب بر آن	6/78	157a
15	Enfâl Suresi	42	لِّيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَن بَيِّنَةٍ	تا که یهلک من هلک عن بینه * تا که ینجو من نجا واستیقنه	6/1878	167a
16	Tevbe Suresi	114	انَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُّنِيبٌ	باد آهی که ابر اشک چشم راند * مر خلیلی را بدان اواه خواند	6/884	164b-164a
17	Yunus Suresi	36	وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا	ظل لا یغنی من الحق خوانداى	6/4105	177b
18	Hûd Suresi	43	قَالَ سَآوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ	نه چو کنعان کو ز کبر و ناشناخد * از که عاصم سفینهی فوز ساخت	6/2367	170a
19		75	انَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُّنِيبٌ	باد آهی که ابر اشک چشم راند * مر خلیلی را بدان اواه خواند	6/884	164b-164a
20	Yusuf Suresi	42	فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ	مواخذه یوسف ءم به حبس بضع سنین	6/100.BB	174b
21		87	وَلَا تَيْأَسُوا مِن رَّوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيْأَسُ مِن رَّوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ	وان کرم می گویدم لا تیاسوا	6/4741	178a
22	Râd Suresi	39	يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِندَهُ أُمُّ الْكِتَابِ	هکذا یمحو الله السیات *	6/2698	172b
23	Kehf Suresi	18	وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُود	همچو آن اصحاب کهف از باغ جود * می چرم ایقاظ نی بل هم رقود	6/217	160b
24	Tâhâ Suresi	53	الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا	بهر طفلان حق زمین زا مهد خواند	6/4756	178a-179b
25	Nûr Suresi	43	يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ	جز سنابرق مه الله نیست	6/2145	168b

26	Şuarâ Suresi	189	فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ	غافل از قصه عذاب ظله	6/2175	169b
27	Neml Suresi	16	وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَيْءٍ	دیوا بر شبه سلیمان کرد ایست * علم مکرش هست وعلمناش نیست	6/4013	176a-177b
				چون سلیمان از خدا باشش بود * منطق الطیری ز علمناش بود	6/4014	
28	Kasas Suresi	88	لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ	کل شیئ هالك الوجهه	6/2238	169a
29	Ankebut Suresi	14	وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ	نوح نهصد سال دعوت می نمود * دم به دم انکار قومش می فزود	6/10	157b-157a
30		64	وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ	نی شنیدی انما الدنیا لعب	6/457	161a
31		69	وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا	جاهدوا فینا بگفت آن شهریار	6/2358	170a
32	Rûm Suresi	7	يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا	عقل کل انجاست از لا یعلمون	6/1625	167a
33	Ahzâb Suresi	56	إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا	زین سبب فرمود حق صلوا علیه	6/3258	173a
34		72	إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ	آیت اشفقن ان یحملنها	6/207	160b
35	Fâtır Suresi	5	فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ	توکه تریاقی نداری ذرء * از خلاص خود چرایی غرء	6/1346	165b
36	Yâsin Suresi	32	وَإِن كُلٌّ لَّمَّا جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ	هست حق کل لدینا محضرون	6/3331	174b
37		65	الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ	معنی نختم علی افواههم	6/163	159b
38	Saffât Suresi	165	وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ	در فتادند از لنحن الصافون	6/3004	172b

39	Zümer Suresi	53	لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ	گوشمان را می کشدلا تقنطوا	6/4742	178a
				ورد خود کن دم به دملاتقنطوا	6/1915	168b
40		63	لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ	جز مگر مفتاح خاص آید ز دوست * که مقالید السماوات آن اوست	6/103	158a-159b
41	Fussilet Suresi	40	اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ	حق تعالی اعملوا ما شتم	6/1326	164a-165b
42	Şûrâ Suresi	38	وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ	امرهم شوری بخوان اندر صحف	6/1590	167a
43	Fetih Suresi	1	انَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا	از کف انا فتحنا بر گشود	6/166	159a
44		29	سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ	گفت سیماهم وجوه کردگار	6/2723	172b
45	Hucurât Suresi	12	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ	ان بعض الظن اثم است ای وزیر	6/2569	171b-171a
46	Kâf Suresi	16	وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيد	آنچ حقست تقرب از حبل الورید	6/2353	170b
				جئت اقرب انت من حبل الورید	6/668	163a
47	Zâriyat Suresi	56	وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ	ما خلقت الانس لا یعبدون	6/2501	171b
48	Necm Suresi	1	وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى	ناخوشد آید اذا النجم هوی	6/98	158b-158a
49		3	وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى	تاکه ما ینطق محمد عن هوی * ان هو لا بوحي احتوی	6/4670	178a
50		4	إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى			
51		39	وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى	بیس للإنسان لا ما سعي	6/1984	168b

52	Kamer Suresi	1	اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ	زان همی رانجی ز وانشق القمر	6/96	157a
53	Rahmân Suresi	33	يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَن تَنفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانفُذُوا لَا تَنفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ	ليس للجن ولا للانس ان * ينفذوا من حبس اقطار الزمن	6/229	160b
54	Hadîd Suresi	20	اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ	نى شنيدى انما الدنيا لعب	6/457	161a
55		23	لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ	شاه لا تاسوا على ما فاتكم * كى شود از قدرتش مطلوب گم	6/556	162b
56	Talak Suresi	3	وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ	انک مجاهد دشت از مجاهده باز ندارد ويرزقه من حيث لا يحتسب	6/117.BB	177a
57	Mülk Suresi	8	أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ	رفتن پسران ساطان...الم يأتكم نذير ايشان می گفتيد گريان و پشيمان لو كنا نسمع او نعقل ما كنا فی اصحاب السعير	6/106.BB	175a-176b
58		10	وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ			
59	İnsan Suresi	5	انَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِن كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا	حق ندارد خاصگان را در كمون * از می احرار جز در يشربون	6/3922	176b
60	Tekvîr Suresi	1	اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ	منكری اين را كه شمس كورت	6/97	158b
61	İnşikâk Suresi	16	فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ	آن قسم بر جسم احمد راند حق	6/1499	165a
62	Fecr Suresi	14	اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ	زانک بر مرصاد حق واندر كمين	6/4529	178a
63	İnşirah Suresi	1	أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ	از الم نشرح دو چشمش سرمه يافت	6/2863	172b
64	İhlas Suresi	4	وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ	لم يكن حقا له كفوا احد	6/626	162b

Câmiu'l-Âyât'a göre *Mesnevî*'nin Dördüncü Cilt Beyitlerinde Hadis Atıfları					
SIRA NO	KAYNAK	ATIF YAPILAN HADİS	HADİSE ATIF YAPILAN MISRA	BEYİT	VARAK NO
1	Tirmizi, Kitâbü'l-Îmân,18, (Hadis no: 2642)	ان الله خلق الخلق في ظلمة ثم رش عليهم من نوره فمن أصابه من ذلك النور فقد اهتدي	چون نرد بر وی نثار رش نور	4/298	100a-101b
2	el-Kudâî, Müsnedü'ş-Şihâb, II, s. 273-74.	مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي مَثَلُ سَفِينَةِ نُوحٍ مَنْ رَكِبَ فِيهَا نَجَا، وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ	تفسير اين حديث قال مثل امتي كمثل سفينة نوح من تمسك بها نجا ومن تخلف عنها غرق	4/21.BB	102b
3	Buhârî, Kitâbü'l-ehâdîsi'l-Enbiyâ, 52/54, (hadis no: 3477)	اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ	كه اهد قومى انهم لا يعلمون	4/780	103b
4	Kaynak Tespit Edilemedi	إن الله خلق الإنسان وركّب فيه العقل والشهوة وخلق الملائكة وركب فيها العقل وخلق البهائم وركب فيها الشهوة فمن غلب عقله على شهوته فهو أعلى من الملائكة ومن غلبت شهوته على عقله فهو أدنى من البهائم	تفسير اين حديث مصطفي قال ان الله خلق الملائكة وركب فيهم العقل، خلق البهائم وركب فيهم الشهوة وخلق بني آدم وركب فيهم العقل والشهوة. فمن غلب عقله شهوتة فهو اعلي من الملائكة فمن غلب شهوتة عقله فهو ادني من البهائم	4/56.BB	107b
5	Gazzâiî, İhyâ-ı Ûlûmi'd-dîn, 3/204.	الدنيا و الآخرة ضرتان فبقدر ما ترضى تسخطُ الأخرى	جاليش عقل با نفس همچون تنازع مجنون هوا ناقتى خلفى و هوا القدامى و انى واياها لمختلفان	4/58.BB	107a-108b
6	İshâk b. Râheveyh, Müsned, II, s. 463.	إِنِّي أَبِيتُ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي	آنک عارف را غذاييست از نور حق کی ابيت عند ربی	4/62.BB	108b
7	İbn Kuteybe, Te'vîlu Muhtelifî'l-hadîs, s.307	إِنِّي لَأَجِدُ نَفَسَ رَبِّكُمْ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ	قول رسول عم لأجد نفس الرحمن من قبل اليمن	4/69.BB	109b
8	Muhammed el-Hâdimî,el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye, II, s.130.	مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا	گفت موتوا كلكم من قبل ان * ياتى الموت تموتوا بلفتن	4/2273	110b-110a
9	Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, s. 155-156	كنت كنزًا مخفيًا فأحببت أن أعرف فخلقت خلقًا	تفسير كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف	4/98.BB	112b
10	Zeyneddün el-Irâkî, Tahricu Ehâdisi'l-İhyâ, s. 47	كلموا النَّاس بِمَا يعْرفُونَ ودعوا مَا يُنكرُونَ أتريدون أَن يكذب الله وَرَسُوله	دربيان اين خبر كى كَلِّمُوا الناسَ على قدر عقولهم على قدر عقولهم حتى لا يكذبوا الله ورسوله	4/100.BB	112a
11	Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, s. 280.	من بشرني بخروج صفر بشرته بالجنة	قوله عم مَنْ بَشَّرَنِي بِي خُرُوج صَفَرٍ بَشَّرْتُهُ بِالجَنَّةِ	4/101.BB	112a
12	Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, VI, s. 140.	التراب ربيع الصبيان	در حكايت آن پادشاه زاده ...تراب ربيع الصبيان	4/118.BB	114b
13	İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, XVI, 218.	إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِئَة مَرَّةٍ	تفسير اين حديث اني لأستغفر الله في كل يوم مئة مرة	4/126	115a

Câmiu'l-Âyât'a Göre *Mesnevî*'nin Beşinci Cild Beyitlerin Hadis Atıfları					
SIRA NO	KAYNAK	ATIF YAPILAN HADİS	HADİSE ATIF YAPILAN MISRA	BEYİT	VARAK NO (N Nüshası)
1	İshak b. Râheveyh, Müsned, I, 329.	الْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ، وَالْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مِعًى وَاحِدٍ	مهمان آمدن المؤمن يأكل فى معاء واحد والكافر يأكل فى سبعة امعاء	5/3.BB	112a
2	İbn Mübârek, ez-Zühd ve'r-Rekâik, s. 77	أَعْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ	تا نمايد وجه لا عين رأت	5/147	123a
3	İbn Mübârek, ez-Zühd ve'r-Rekâik, s. 288.	حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ، وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ	حفت الجنه بچه محفوف گشت * بالمكاره كه ازو افزودكشت	5/164	124b
4	Cemâleddîn Zeyleî, Tahrîcü'l-Ehâdîs, III, s. 55.	الْقَوْم أَعْرَابِي فَقَالَ يَا رَسُول الله هَل فِي الْجنَّة من سَماع قَالَ نعم يَا أَعْرَابِي إِن فِي الْجنَّة نَهرا حَافَّاته الْبِكَار من كل بَيْضَاء خوصانية يَتَغَنَّيْنَ بِأَصْوَات لم تسمع الْخَلَائِق بِمِثْلِهَا قطّ فَذَلِك أفضل نعيم الْجنَّة	زاختلاط خلق يابد اعتلال * آن سفر جويد كه ارحنا يا بلال	5/225	124a-125b
5	el-Kelâbâzî, Bahrü'l-Fevâid, s. 101.	فَإِنَّهُمْ جَوَاسِيسُ الْقُلُوبِ يَدْخُلُونَ فِي أَسْرَارِكُمْ	احذروهم هم جواسيس القلوب	5/240	125b
6	Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, XX, s. 421.	قَالَ رَسُولُ الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَا مِنْ أَحَدٍ إِلَّا جُعِلَ مَعَهُ قَرِينٌ مِنَ الْجِنِّ , قَالُوا : وَلَا أَنْتَ يَا رَسُولَ الله ؟ قَالَ : وَلَا أَنَا , إِلَّا أَنَّ اللَّهَ أَعَانَنِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمَ , فَلَا يَأْمُرُنِي إِلَّا بِخَيْرٍ	بنان آنک... اسلم شيطاني على يدي	5/13.BB	126b-126a
7	Kaynak Tespit Edilemedi	ما مات من مات لا وتمني ان يموت قبل مامات ان كان برا ليكون الي البر اعجل وان كان فاجرا ليقل فجوره	ما مات من مات لا وتمني ان يموت قبل مامات ان كان برا ليكون الي البر اعجل وان كان فاجرا ليقل فجوره	5/30.BB	131a-132b
8	İbn Mübârek, el-Müsned, s. 8.	قَالَ: «أَيْنَ السَّائِلُ عَنِ السَّاعَةِ؟» قَالَ: أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ , قَالَ: «وَمَا أَعْدَدْتَ لَهَا؟» قَالَ: مَا أَعْدَدْتُ لَهَا مِنْ كَبِيرِ صَلَاةٍ وَلَا صِيَامٍ , إِلَّا أَنِّي أُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ. فَقَالَ: «الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ» , قَالَ: فَمَا رَأَيْتُ الْمُسْلِمِينَ فَرِحُوا بِشَيْءٍ بَعْدَ الْإِسْلَامِ فَرَحَهُمْ بِهِ	گفت المرء مع محبوبه	5/747	132b
9	İbn-i Abdilber, Câmiu'l-Beyâni'l-İlm, I, s. 523.	ارْحَمُوا مِنَ النَّاسِ ثَلَاثَةً: عَزِيزَ قَوْمٍ ذَلَّ وَغَنِيَّ قَوْمٍ افْتَقَرَ وَعَالِمًا بَيْنَ جُهَّالٍ	بيان اين حديث ارحموا ثلاثا عزيز قوم ذل غني قوم افتقر وعالما يلعب به الجهال	5/38.BB	132a
10			گفت پيغامبر كه رحم آريد بر * جان من كان غنيافافتقر	5/823	
11			والذى كان عزيزا فاحتقر * او صفيا عالما بين المضر	5/824	

12	Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, s. 115.	الدين بدأ غريبا وسيعود غريبا	كي اسلام بدأ غريبا وسيعود غريبا...	5/39.BB	132a-133b
13	Müslim, Sahîh-i Müslim, Kitâbü'l-Birr, 9, (Hadis no: 2564)	ان الله لا ينظر الى صوركم و اموالكم ولكن ينظر ال قلوبكم واعمالكم	گفت لا ينظر الى تصوير كم * فابتغوا ذا القلب فى تدبير كم	5/869	113b
14	Müsâfir Hâcî, el-Erbaûn, s. 53	إِنَّهُ لا بُدَّ لَكَ يَا قَيْسُ مِنْ قَرِينٍ يُدْفَنُ مَعَكَ وَهُوَ حَيٌّ وَتُدْفَنُ مَعَهُ وَأَنْتَ مَيِّتٌ، فَإِنْ كَانَ كَرِيمًا أَكْرَمَكَ وَإِنْ كَانَ لَئِيمًا أَسْلَمَكَ	در تفسير قول مصطفى عم لا بد من قرين يدفن معك وهو حي وتدفن معه وانت ميت ان كان كريما اكرمك...	5/47.BB	135b
15	İbn Ebî Şeybe, Müsned, I, s. 232.	مَنْ جَعَلَ الْهُمُومَ هَمًّا وَاحِدًا كَفَاهُ اللَّهُ هَمَّ آخِرَتِهِ، وَمَنْ تَشَعَّبَتْ بِهِ الْهُمُومُ وَأَحْوَالُ الدُّنْيَا لَمْ يُبَالِ فِي أَيِّ وَادٍ مِنْهَا وَقَعَ	در تفسير قول مصطفى عم من جعل الهموم هما واحدا كفه الله سائر همومه ومن تفرقت به الهموم لا يبالي الله في اي واد اهلكه	5/49.BB	136b
16	İbn Abdilber, el-İstizkâr, IV, s. 38.	زُوِيَتْ لِيَ الْأَرْضُ فَأُرِيتُ مشارقها وَسَيَبْلُغُ مُلْكُ أُمَّتِي مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا	كريمء شيخ زويت لى الارض كريى بسيار	5/58.BB	138a-139b
17	Kaynak Tespit Edilemedi	كل ناقص ملعوم	دستان كنيزک وخر كل ناقص ملعوم	5/59.BB	139b
18	Aliyyülkârî, Mirkâtü'l-Mefâtîh, VIII, 3453.	إِلَهِي أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ، وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا، وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ، وَأَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَارْتِكَابَهُ	در معني ارنا الأشياء كما هي معني لو كشف الغطاء	5/78.BB	143a
19	Kelâbâzî, Bahru'l-Fevâid, s. 377.	وَلَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعًا وَبَصَرًا وَيَدًا وَمُؤَيِّدًا، يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبُ لَهُ، وَيَسْتَنْصِحُنِي فَأَنْصَحُ لَهُ	كي كنت له سمعا وبصرا ولسانا ويدا	5/89.BB	145b
20	Kaynak Tespit Edilemedi	اذا اصابه مرض او سم اشتدى ازمته تنفرجي	يقول رسول الله صلي الله عليه وسلم اذا اصابه مرض او سم اشتدى ازمته تنفرجي	5/90.BB	145b-145a
21	Buhârî, Kitâbu'n-nikâh, 8, (Hadis no: 5076)	جف القلم بما انت لاق	هم چنين جف القلم	5//135.BB	150b
22	eş-Şâfii, el-Müsned, IV, s. 67.	الدِّينُ النَّصِيحَةُ الدِّينُ النَّصِيحَةُ: للَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ	فرمودن شاه آياز را كه...الدِّينُ النَّصِيحَةُ	5/141.BB	152b-152a
23	Taberânî, el-Mu'cemü'l-Evsat, VI, s. 58	الْمُؤْمِنُ يَأْلَفُ وَيُؤْلَفُ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ، وَلَا يُؤْلَفُ، وَخَيْرُ النَّاسِ أَنْفَعُهُمْ لِلنَّاسِ	ليس يألف ليس يؤلف جسمه * ليس لا شح نفس قسمه	5/3435	152a
24	Bedreddün el-Aynî, Umdetü'l-Kârî, I, s. 176.	لِأَنِّي أعلمكُم وأخشاكم	مجرم دانستن اياز خود را درين شفاعة...اني اعلمكم بالله واخشاكم الله...	5/178.BB	155a

Câmiu'l-Âyât'a Göre Mesnevî'nin Altıncı Cilt Beyitlerinde Hadis Atıfları					
SIRA NO	KAYNAK	ATIF YAPILAN HADİS	HADİSİN GEÇTİĞİ MISRA	BEYİT	VARAK NO (N Nüshası)
1	Tirmîzi, Kader, 7, 2141	إِنَّ الْقُلُوبَ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ	جنگ ما و صلح ما در نور عین * نیست از ما هست بین اصبعین	6/45	157b
2	Beyhakî, Şûâbü'l-İmân, 3, s. 45.	اَللَّهُمَّ اهْدِقومي فَاِنَّهُمْ لا يَعْلَمُون	پیشه اش اندر ظهور و در کمون * اهد قومی انهم لا یعلمون	6/169	159a-160b
3	Aliyyü'l-Kârî, Mirkâtü'l-Mefâtih, IX, 3978	كُلّ سِرٍ جَاوز الاثنين شاع	گفتش ای عم یک شهادت تو بگو * تا کنم با حق خصومت بهر تو	6/196	160b
4			گفت لیکن فاش کردد از سماع * کل سر جاوز الاثنین شاع	6/197	
5	İbn Ebî Şeybe, el-Müsned, II, 239.	استفت قلبك وان افتاك المفتون	چون پیمبر گفت استفتوا القلوب * گر چه مفتیتان برون گوید خطوب	6/380	161b
6	Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, s.99	الفرَارُ مِمَّا لا يُطَاقُ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ	در فرار لا یطاق آسان بجه	6/496	161a
7	Kaynak Tespit Edilemedi	نفس الرحمن من قبل اليمن	قول رسول ءم نفس الرحمن من قبل اليمن	6/69.BB	164a
8	İbn Hacer el-Askalânî, el-İmta', I, 98.	موتوا قبل ان تموتوا	حديث موتوا قبل ان تموتوا	6/22.BB	164b
9	Dârekutnî, Garâibu Mâlik, I, 9.	اَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِأَيِّهِمْ اقْتَدَيْتُمْ اِهْتَدَيْتُمْ	ماه می گوید که اصحابی نجوم * للسری قدوه و للطاغی رجوم	6/1157	164a
10	Kaynak Tespit Edilemedi	لو زاد يقينه لمش على الهوى	مصطفی ءم شنید کی عیسی بر ردی آب رفت فرمود که لو زاد یقینه لمش علی الهوی	6/37.BB	165a
11	Kaynak Tespit Edilemedi	ليس للماضين هم الموت انما لهم حسرة الموت	قال رسول الله ءم لیس للماضین هم الموت	6/46.BB	165a
12	Kuleynî, el-Kâfî, VIII, s. 19.	مَنْ حَفَرَ لأَخِيهِ بِئْراً وَقَعَ فِيهَا	من حفر برا نخواندی از خبر	6/1571	167b-167a
13	Ebu Nuaym, Hılyetü'l-Evliyâ, X, 405	إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ قَدْ أُعْطِيَ زُهْدًا فِي الدُّنْيَا وَقِلَّةَ مَنْطِقٍ فَاقْتَرِبُوا مِنْهُ؛ فَإِنَّهُ يُلَقَّنُ الْحِكْمَةَ	ان الله تعلي يلقن الحكمة على لسان الواعظين	6/54.BB	167a-168b
14	Abdürrezzak, el-Musannef, IX, s. 117.	حدثوا عني ولا حرج	حدثوا عن بحرنا اذ لا حرج	6/2252	169a
15	Suyûtî, Câmiu'l-ehâdîs, 2, s. 76.	اللهم اعطنی عینین هطالتین الهَطِل قبل ان یکون الدمع دما	همچو عینین نبی هطالتین	6/2338	170b

16	Ukaylî, ed-Duafâu'l-Kebîr, II, 613.	ان الصدقة ترد غضب الرب وتمنع من البلاء وتزيد في الحياة	گفت الصدق ترد للبلا	6/2591	171a
17	Kaynak Tespit Edilemedi	سخاء وحسن الخلق غصنان من شجرة الجنة	نه نبی فرمود جود و محمده * شاخ جند دان به دنیا آمده	Haz.82	172b
18	Buhârî, es-Sahîh, III, s. 158.	العَائِدُ فِي الهِبَتِهِ كَالْكَلْبِ يَعُودُ فِي قَيْئِهِ	گشته باشد همچو سگ قی را اکول * مسترد نحله بر قول رسول	6/3549	175b
19	Kaynak Tespit Edilemedi	السماح يا اولى النعمى رباح	تا بگفته مصطفی شاه نجاح * السماح یا اولی النعمی رباح	6/3572	175b
20	Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, VI, 2475.	مَا نَقَصَ مَال عَبْدٍ صَدَقَةٌ	ما نقص مال من الصدقات قط	6/3573	175b-175a
21	Hakim et-Tirmîzî, Nevâdiru'l-Usûl, I, s. 418.	اذا دخل النور القلب انشرح وانفسح	بیان استمداد عارفده...قال ﷺ اذا دخل النور القلب انشرح	6/104.BB	175a
22	Tirmîzi, Sünen, III, s. 493.	من صمت نجا	من صمت منکم نجا بد یاسه اش	6/3811	176b
23	Aliyyü'l-Kârî, Mirkâtü'l-Mefâtih, I, s. 247	منهو مان لا يشبعان الهم طلب العلم و طلب الدنيا	حدیث منهو مان لا یشبعان الهم طلب العلم و طلب الدنیا	6/110.BB	176b
24	Müslim, Sahîh, IV, s. 388.	يا أبا ذر انك امرؤ فيك جاهلية، هم اخوانكم جعل هم الله تحت ايديكم فأطعموهم مما تأكلن، والبسوهم مما تلبسون، ولا تكلفوهم ما يغلبهم فان كلفتموهم فأعينهم	البسوهم گفت مما تلمسون	6/3974	176b
25			مصطفی گفت این وصیت بابنون * اطعموا الأذناب مما تأكلون	6/3975	176b-176a
26	Kaynak Tespit Edilemedi	لا بخلاء المؤمن كالمزمر	چون پیمبر گفت مؤمن مزهرست * در زمان خالیی ناله گرست	6/4213	178b
27	Kaynak Tespit Edilemedi	الكذب ريبه فى القلوب وصدق طمأنين طروب	الكذب ريبه فى القلوب وصدق طمأنين طروب	6/122.BB	178b
28	Buhârî, es-Sahîh, III, 120.	الرجل في مال ابيه راع وهو مسئول عن رعيته فكلكم راع وكلكم مسئول عن رعيته	كلكم راع بدايد از رمه	6/4395	178a
29	Tirmîzî, Sünen, V, 56.	من كنت مولاه فعلي مولاه	من كنت مولاه فعلي مولاه	6/129.BB	178a
30	Aliyyülkârî, Mirkâtü'l-Mefâtih, II, 593.	جز يا مؤمن فان نورك أطفأ لهيبي	دوزخ گوید مؤمن را جز یا مؤمن فان نورگ اطفاء نوری	6/132.BB	178a

b. Câmiu'l-âyât'ta Kullanılan Kaynaklar

İlim Dallarına Göre *Câmiu'l-âyât*'ta Kullanılan Kaynaklar			
İLİM DALI	MÜELLİF	ESER	VARAK NO
Tefsir	Kadı Beyzâvî	Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl	122b-107a
	Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşerî	el-Keşşâf	113a
	Ferrâ el-Begavî	Meâlimu't-Tenzîl	İlk üç ciltte geçmesi muhtemel
	Ebu'l-Leys Semerkandî	Tefsîru Kurâni'l-Kerîm	İlk üç ciltte geçmesi muhtemel
	Ebu's-Suud	İrşâdü'l-Akli's-Selîm	127a
	Kâşânî	Tevîlâtü'l-Kurân	132b
	Ebu'l-Berekât en-Nesefî	Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl	İlk üç ciltte geçmesi muhtemel
	Ömer en-Nesefî	et-Teysîr fi't-Tefsîr	İlk üç ciltte geçmesi muhtemel
	İbn Cüzey	et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl	İlk üç ciltte geçmesi muhtemel
Hadis	Hatib Tebrîzî	Mişkâtü'l-Mesâbîh	129a
Tasavvuf	Sadreddin Konevî	İcâzü'l-Beyân	105b
	İbn Fârız	Kâside-i Tâiyye	113b
	Kâşânî	Istılâhâtu's-Sûfiyye	117b
	İbn Arabî	Eser ismi belirsizdir	99a
Şeriyyât	Seyyid Alizâde	Şerhu Şir'âti'l-İslâm	129a
	Gazzâlî	İhyâu Ulûmi'd-Dîn	129a
Felsefe	Sühreverdî Maktûl	Heyâkilu'n-Nûr	158b
Şiir	İbnü'n-Nahvî	Kasîde-i Münferice	145a
	Ebû Nüvvâs	Kaside	109a
	Muhammed Mağrîbî	Eser ismi belirsizdir	142b
	Saîdüddin Fergânî	Eser ismi belirsizdir	109b
	Sehl b. Abdullah et-Tüsterî	Eser ismi belirsizdir	106b

c. Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif'te Kullanılan Kaynaklar

İlim Dallarına Göre Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif'te Kullanılan Kaynaklar		
İLİM DALI	MÜELLİF	ESER
Tefsir	Ebu'l-Leys Semerkandî	Tefsîru Kurâni'l-azîm
	Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşerî	el-Keşşâf
	Ferrâ el-Begavî	Meâlimu't-Tenzîl
	Kadı Beyzâvî	Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl
	Ebu'l-Berekât en-Nesefî	Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl
	Fahreddin Râzî	Tefsîru Kebîr
	Kâşânî	Te'vîlâtü'l-Kurân
	Tabersî	Mecmâü'l-Beyân
	Ömer en-Nesefî	et-Teysîr fi't-Tefsîr
	Ebu's Suud	İrşâdü'l-Akli's-Selîm
Hadis	Müslim	el-Câmiu's-Sahîh
	Buhârî	el-Câmiu's-Sahîh
	Hatib et-Tebrîzî	Mişkâtü'l-Mesâbîh
	Radiyyuddin es-Seganî	Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye
	el-Münzerî	Tergîb ve't-Terhîb
	Yazar ismi belirsiz	Câmiu's-Sagîr

Tasavvuf	İbnü'l-Arabî	Fütühât-ı Mekkiyye
	İbnü'l-Arabî	Fusûsü'l-Hikem
	İbn Fârız	Dîvânu İbn Fârız
	Şehabeddin Sühreverdî	Avârifu'l-Maârif
	Şem'î	Şerh-i Mesnevî
	Surûrî	Şerh-i Mesnevî
	Kelâbâzî	Ta'arruf
	Kâşânî	Istılâhâtu's-Sûfiyye
	Sadreddin Konevi	İcâzü'l-beyân
Kelâm	Seyyid Şerif el-Cürcânî	Şerh-u Mevâkıf
	Sadreddin Taftazânî	Şerhu Akâid
Hikmet (Felsefe)	Sühreverdî Maktûl	Heyâkilu'n-Nûr
Şeriyyât	Gazzâlî	İhyâu Ulûmi'd-Dîn
	Gazzâlî	Mişkâtü'l-Envâr
	Seyyid Alizâde	Şerh-i Şer'a
Fıkıh	Burhâneddin el-Merginânî	el-Hidâye
	Sadruşşerîa	Şerh'ul-Vikâye
Lügat	İsmail b. Hammâd Cevherî	es-Sıhâh
	İbn Kesîr	Nihâye-i İbni Kesîr

B. Grafikler

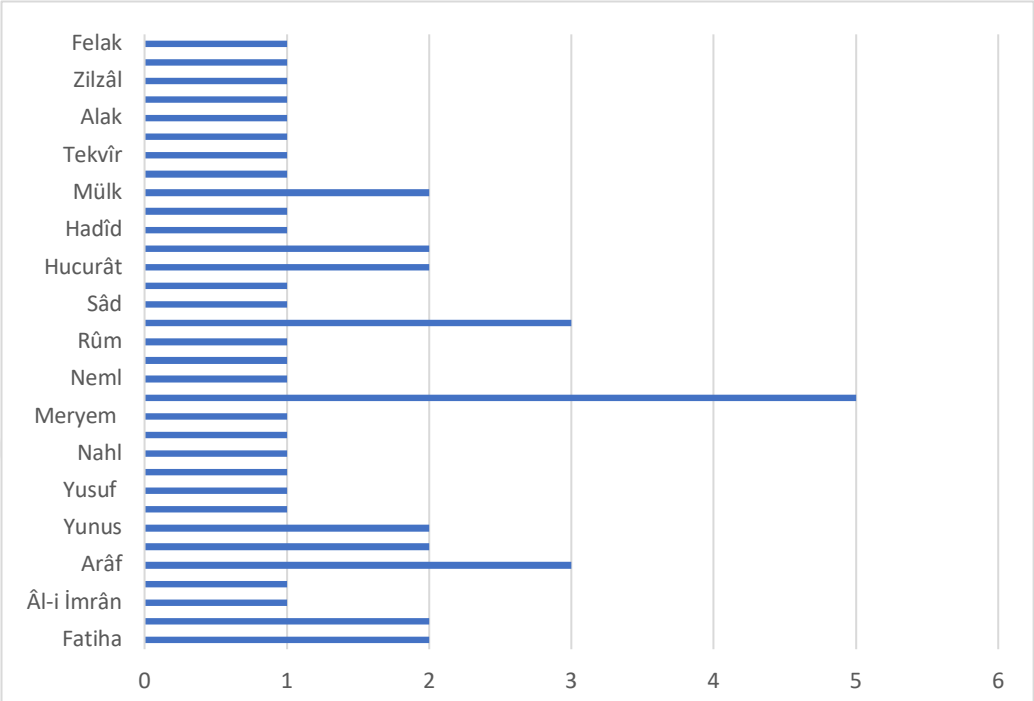

Şekil 1: Dördüncü. Cilt Sure-Ayet Dağılımları

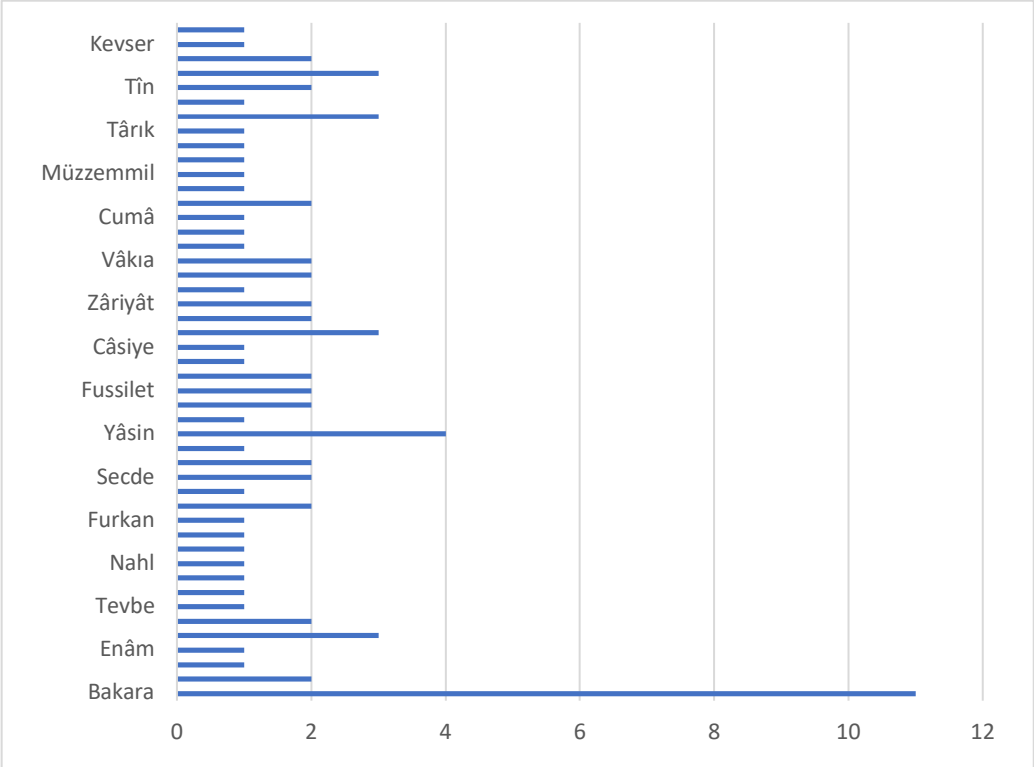

Şekil 2: Beşinci Cilt Sure-Ayet Dağılımları

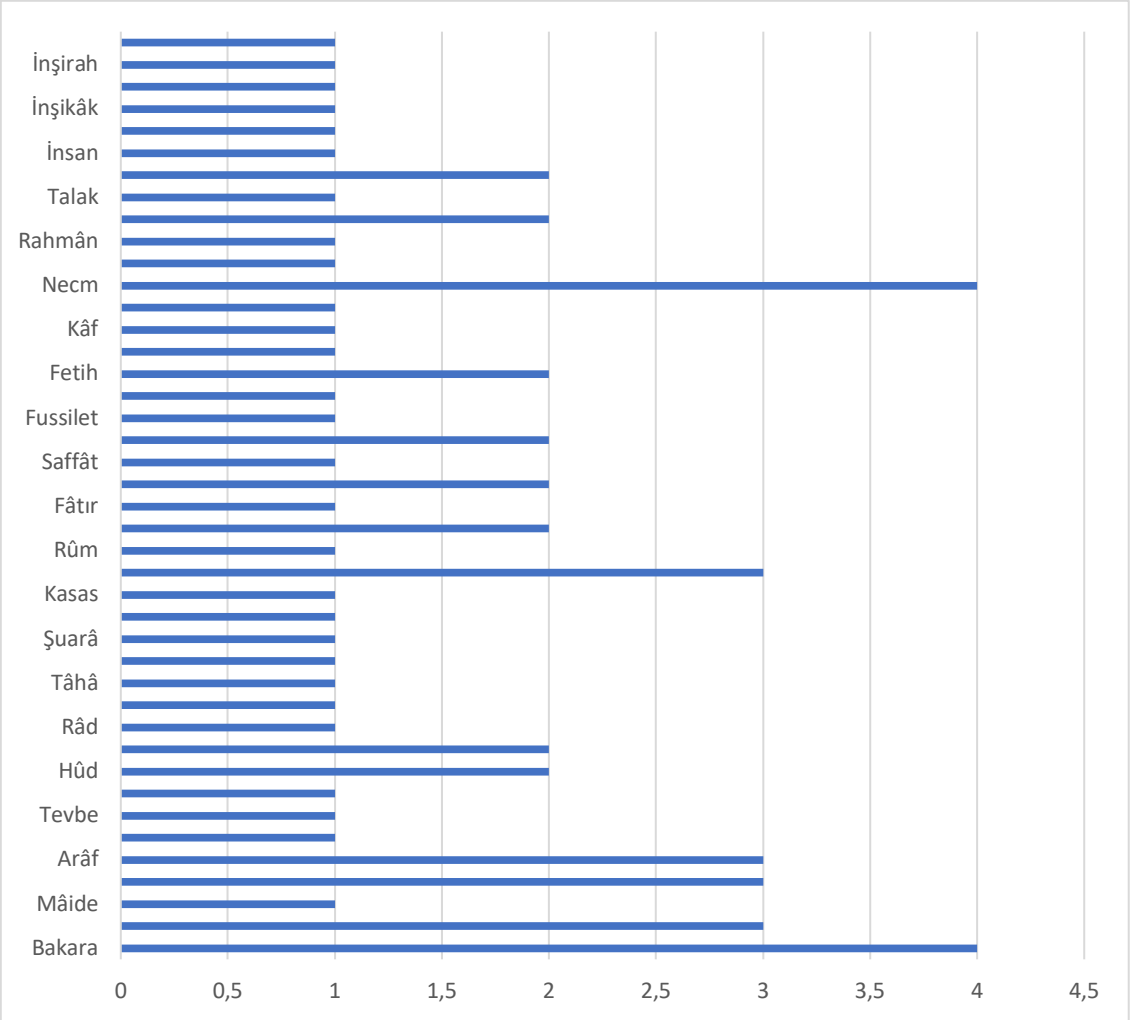

Şekil 3: Altıncı Cilt Sure-Ayet Dağılımları

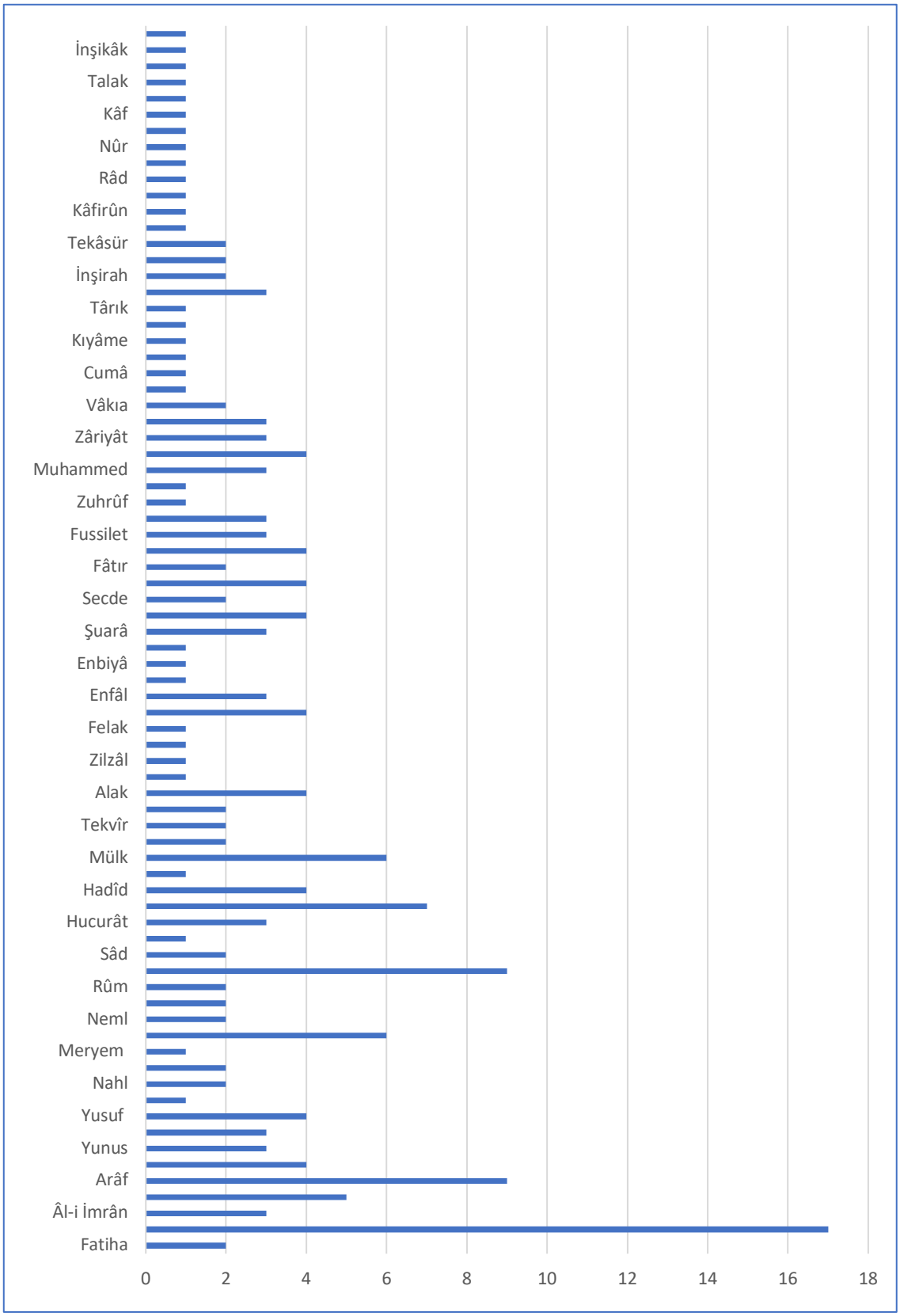

Şekil 4: 4-5 ve 6. Ciltlerdeki Sure-Ayet Dağılımları

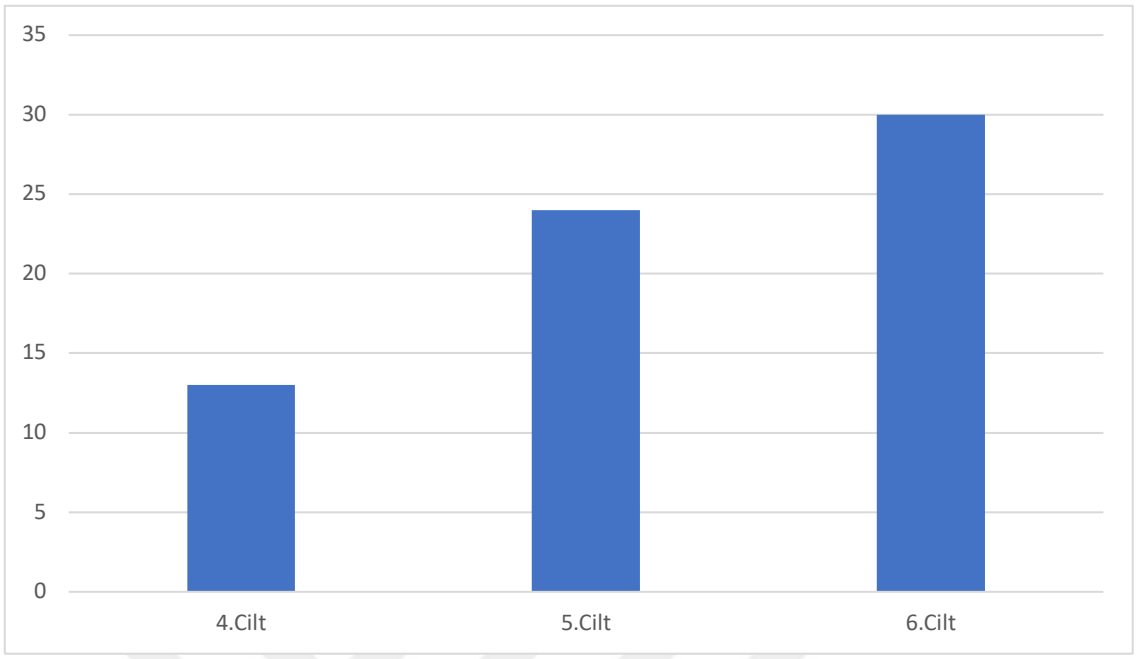

Şekil 5: 4-5 ve 6. Ciltlerdeki Hadis Atıf Adetleri

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzâk b. Hemmâm. **el-Musannef**, Kahire: Dâru't-Tesîl, 2015.

Akdemir, Hikmet. **Kur'ân'ın Ana Konularına Göre *Mesnevî*'de Gizli Kur'ânî Referanslar**, Birinci baskı, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.

Akdemir, Hikmet. ***Mesnevî*'de Kur'ân Yorumları**, İkinci Baskı, İnsan Yayınları, 2010.

Aksoy, Mustafa. "Mevlana *Mesnevî*'sinin Yaygın Olarak Okunmasına Ontolojik Bir Yaklaşım", **Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi,** sayı 42, 2007.

Aliyyülkârî. **Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih**, Beyru-Lübnan: Dâru'l-fikr, 2002.

Alkan, Ercan. "İsmail Ankaravî ve Nakşü'l-Fusûs Literatürü", **Osmanlı'da Felsefe, Tasavvuf ve Bilim**, 2016.

Ambrosio, Fabio. "Ismâ'îl Rüsûhî Ankaravî Dede: Pratiques et Doctrine de la Confrerıe Mevleviyye Dans L'empire Ottoman Au XVII Siecle", **Doktora Tezi**, Universite Paris IV, Ayşe Meral (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Ankaravî, İsmail Rüsûhî. ***Mesnevî*'nin Sırrı Dîbâce ve İlk 18 Beyit Şerhi**, Semih Ceyhan-Mustafa Topatan (hzl.), İstanbul: Hayy Kitap, 2008.

Ankaravî, İsmail Rüsûhî. **Nisâbü'l-Mevlevî Mevlevîlik Yolunun Esasları**, Yakup Şafak ve İbrahim Kunt (hzl.), Konya: Tekin Kitabevi, 2005.

Ankaravî, İsmail Rüsûhî. **Minhâcü'l-Fukarâ**, Safi Arpaguş (hzl.), İstanbul: Vefâ Yayınları, 2008.

Ankaravî, **Miftâhu'l-Belâga**, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1868.

Ankaravî, İsmail Rüsûhî. **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye**, Mehmet Demirci (çev.), İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.

Ankaravî, **Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı (Mesnevî Beyitleriyle Kırk Hadis Şerhi)**, Semih Ceyhan (hzl.), İstanbul: Dârulhadis, 2001.

Ankaravî, İsmâil Rüsûhî. **Dört Kitabın Mânası Fâtihâ Sûresi**, Semih Ceyhan (çev.), İstanbul: Hayykitap, 2014.

Arpaguş, Safi. **Mevlânâ ve İslâm**, İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.

Arpaguş, Safi. Hüccetü's-Sema': XVII Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mûsikî, Semâ ve Devran Hakkındaki Dini Tartışmalar ve İsmail Ankaravî'nin Sema Müdafaası, **Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]**, c. VII, 2007.

Aydınlı, Abdullah. **Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis**, İstanbul: Sehâ Neşriyât, 1986.

Bardakçı, Necmeddin. "Mevlana'nın Tasavvufî Düşüncesinin Kaynakları", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, y. 8, sayı 19.

Beyhakî. **Şüâbü'l-İmân**, Riyad: Mektebetü'r-Rüşt, 2003.

Buhârî. **Sahîhi'l-Buhârî**, Riyad: Mektebetü'r-Rüşt, 2006.

Can, Şefik. "Hz. Mevlana'da Peygamber Sevgisi", **Selçuk Üniversitesi 9. Milli Mevlana Kongresi Tebliğlere**, Konya: 15-16 Aralık 1997.

Cerrahoğlu, İsmail. "Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller", **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

Ceyhan, Semih. **Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkanı**, İstanbul: Darulhadis, 2001.

Ceyhan, Semih. "İsmail Ankaravî ve *Mesnevî* Şerhi", **Doktora Tezi**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Ceyhan, Semih. "Molla Fenârî ve Bir Usul Metni Olarak Şerh-u Dîbâceti'l-*Mesnevî*", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, sayı 23, 2010.

Ceyhan, Semih. "*Mesnevî*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. XXIX, 2004.

Ceyhan, Semih ve İslim Gümüştekin. "İşârî İhlâs Tefsiri Risâleleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** c. XV, s. 30, 2017.

Ceyhan, Semih. İsmail Rusûhî Ankaravî'nin Mesnevî Tahkîki: Mesnevî'deki Mânâya Metodolojik Bir Yaklaşım, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, cilt: VIII, sayı: 20 [Mevlânâ'ya Armağan Sayısı], 2007.

Ceyhan, Semih. Mesnevî Ruhun Hikâyesi: "Ankaravî'ye göre Mesnevî'de Tahkiyenin Metafizik Delâleti", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, cilt: XXXVI, 2007.

Ceyhan, Semih. "Osmanlı Mesnevî Şerhlerine Göre Ebu'l-Hasan Harakani: İsmail Rüsûhî Ankaravî ve Avni Konuk Örneği", **Kafkas Üniversitesi Harakânî Uygulama**

ve Araştırma Merkezi Seyyid Ebu'l-Hasan Harakani Vakfı I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 2012.

Ceyhan, Semih. "Sufi Ufukların Kesişim Noktası: İsmail Ankaravî'ye Göre İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ", **Osmanlı'da Felsefe, Tasavvuf ve Bilim**, 2016.

Ceyhan, Semih. *Mesnevî*'de Mana Düzeyleri: İsmail Rusuhî Ankaravî'nin *Mesnevî* Tahkîki, **Uluslararası Mevlana Sempozyum Bildirileri**, Konya: 8-12 Mayıs 2007.

Ceyhan, Semih. İbnü'l-Arabî ve Mevlana'ya Göre Orucun Sırları: İsmail Rusûhî Ankaravî Yaklaşımı, **Uluslararası Ramazan Sempozyumu: Ramazan ve Oruç**, 2015.

Çatak, Adem. "Mevlana Celâleddin Rumi ve Hadisten Referansları", **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2001.

Durmuş, İsmail. "İktibas", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. XXII, s. 52, 2000.

Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et- Taberânî. **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî (nşr.), Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1983.

Ebû Nuaym. **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ**, Mısır: es-Saʿade, 1394/1974.

Eflâkî, Ahmet. **Ariflerin Menkıbeleri**, Tahsin Yazıcı (çvr.), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1995.

el-Aclûnî. **Keşfu'l-Hafâ**, Abdülhamîd b. Aḥmed b. Yûsuf b. Hendâvî (nşr.), el-Mektebetu'l-Asriyye, 1420/2000.

el-Askalânî , İbn Hacer. **el-İmta'**, (nşr. Ebû Abdullah eş-Şâfii), Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.

el-Irâkî, Zeynuddîn. **Tahrîcu Ehâdîsi'l-İhyâ**, el-Muğnî ʿan Hamli'l-Esfâr (nşr.), Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005.

el-Kelâbâzî. **Bahru'l-Fevâid**, Muhammed Hasen İsmail-Ahmed Ferîd el-Mezîdî (nşr.), Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.

el-Kudâî. **Müsnedü'ş-Şihâb**, Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî (nşr.), Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1986.

El-Rundî, İbn Abbâd. **Gaysü'l-Mevâhibi'l-Âliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye**, Kahire: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1303.

Kuleynî. **el-Kâfî**, Ali Ekber el-Gıfârî (nşr.), Tahran: Daru'l-Kütübü'l-İslâmiyye, 1968.

eş-Şâfii. **el-Müsned**, Mahir Yasin el-Fahl (nşr.), Kuveyt: Şeriketu Gırays, 2004.

Ez-Zeyle. **Tahrîcu'l-Ehâdîs**, Abdullah b. Abdurrahman es-Sad (nşr.), Riyad: Daru İbn Huzeyme, 1994.

Fürûzanfer, Bediüzzaman. **Ehâdîs-i *Mesnevî***, Tahran: Müessese-i İntişaratı Emir Kebir, 1968.

Fürûzanfer, Bediüzzaman. **Mevlana Celâleddin**, Feridun Nafiz Uzluk (çev.), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Gölpınarlı, Abdülbâkî. ***Mesnevî* Şerhi**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.

Gül, Halim. "Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'ân Ayetlerine Getirilen İşari Yorumlar", **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2003.

Gül, Halim. ***Mesnevî*'de Tasavvufî Tefsir**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Güleç, İsmail. ***Mesnevî* Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: H Yayınları, 2010.

Güllüce, Hüseyin. "Mevlana ve Kur'ân Tefsiri Açısından *Mesnevî*", **Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 1998.

Güllüce, Hüseyin. **Kur'ân Tefsiri Açısından *Mesnevî***, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.

Güllüce, Hüseyin. "Mevlana, *Mesnevî* ve Kur'ân", **Diyanet İlmî Dergi**, cilt 47, sayı; 1.

Gültekin, Ayşe. "İsmail Ankaravî'nin *Mesnevî* Şerhi Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûretü'l-Meârif'te Hadis (altıncı cilt örneği)", **Doktora Tezi**, Selçuk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, 2006.

Gültekin, Ayşe. "Hazret-i Şârih İsmail Ankaravî ve Hadisçiliği", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. IX, 2016.

Güngör, Özlem. İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-letâif ve Matmûratu'l-ma'ârif) (VI. Cilt) (Metin-İncelem-Sözlük), **Doktora Tezi**, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2019.

İbn Abdilberr. **Câmiu Beyâni'l-İlm**, Ebu'l-Eşbâl ez-Zehîrî (nşr.), Su'udî Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.

İbn Abdilberr. **el-İstizkâr**, Sâlim Muhammed Atâ (nşr.), Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 2000.

İbn Ebî Şeybe. **el-Musannef**, Saʿd b. Nâsır eş-Şetrî (nşr.), Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliyâ, 2015.

İbn Ebî Şeybe. **el-Müsned**, Adil b. Yusuf el-Azzâzî ve Ahmed b. Ferdi el-Mezîdî (nşr.), Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.

İbn Kuteybe. **Teʾvîlu Muhtelifi'l-Ḥadîs** , 2. Baskı, el-Mektebu'l-İslâmî - Muessesetu'l-İşrâk, 1420/1999.

İbnü'l-Mubârek. **el-Müsned**, Subḥî el-Bedrî es-Sâmirrâʾî (nşr.), Riyad: Mektebetu'l-Maʿârif, 1987.

İshâk b. Râheveyh. **Müsnedü İshâk b. Râheveyh**, Abdülğafûr b. Abdulhakk el-Belûşî (nşr.), Medîne: Mektebetu'l-ʾÎmân, 1991.

Işıcık,Yusuf. ***Mesnevî*'de Kur'ânî Temalar, Mevlana Celâleddin-i Rûmî 800. Yıl**, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Temmuz 2007.

Karahan, Abdülkadir. "Hadis Bilgini Olarak Mevlana", **Selçuk Üniversitesi 6. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler**, Konya: 24-25 Mayıs 1992.

Karahan, Abdülkadir. "Kırk Hadis Tercümelerin Umûmî Bir Bakış ve Ankaralı İsmail Rusûhî'nin "Tercüme-i Hadîs-i Erba'în'i", **Türkiyat Mecmuası**, c. X, 1951-1953

Karmış, Orhan. "Kur'an-ı Kerim ve Hz. Mevlana", **Selçuk Üniversitesi 1. Millî Mevlana Kongresi Tebliğler**, Konya: 3-5 Mayıs 1985.

Karmış, Orhan. "Remzî Tevil ve Mevlana", **Selçuk Üniversitesi 2. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler**, Konya: 3-5 Mayıs 1986.

Koçkuzu, Ali Osman. "*Mesnevî*'nin Birinci Defterinde Hz. Peygamber'e ve Hadislerine Yapılan Atıflar Üzerine", **Selçuk Üniversitesi 2. Milli Mevlana Kongresi**, 3-5 Mayıs 1986.

Koçkuzu, Ali Osman. "*Mesnevî*'nin Üçüncü Defterinde Hz. Peygamber'e ve Hadislerine Yapılan Atıflar", **Selçuk Üniversitesi 3. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler**, Konya: 12-14 Aralık 1998.

Koçkuzu, Ali Osman. "*Mesnevî*'nin Dördüncü Defterindeki Peygamberimiz ve Hadislerine Yapılan Atıflar", **Selçuk Üniversitesi 7. Milli Mevlana Sempozyumu**, 13 Aralık 1995.

Koçkuzu, Ali Osman. "*Mesnevî*'nin Beşinci Defterindeki Peygamberimize Ve Sözlerine Yapılan Atıflar", **Selçuk Üniversitesi 8. Milli Mevlana Kongresi**, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 6-7 Mayıs 1996.

Koçkuzu, Ali Osman. "*Mesnevî*'nin Altıncı Defterinde Peygamberimize ve Hadislerine Yapılan Başlıca Atıflar", **S.Ü 9. MMKT**, Konya: 15-16 Aralık 1997.

Koçkuzu, Ali Osman. ***Mesnevî*'de Hz. Peygamber**, İstanbul: Rûmî Yayınları, 2006.

Koçkuzu, Ali Osman ve Fikret Karapınar. ***Mesnevî*'den 100 Hadis Şerhi**, Konya: Adal Ofset, 2009.

Konuk, A. Avni. ***Mesnevî*-i Şerîf Şerhi**, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.

Küçük, Sezai. "Mevlana'da Hz. Peygamber Tasavvuru", **Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyum (Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar) II**, Sakarya: 7-8 Mart 2009.

Küçük, Osman Nuri. "Mevlana'nın Uslüp, Tasavvufî Fikir ve Meşrep Kaynaklarından Senâi", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, yıl:6, sayı:14, Ankara 2005.

Lewis, Franklin D. **Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı**, Gül Çağalı Güven ve Hamide Koyukan (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010, s. 379-380.

Mevlana. **Fîhi mâ Fîh**, Ahmet Avni Konuk (trc.), Selçuk Eraydın (hzl.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Mevlana. **Mesnevî**, Derya Örs ve Hicabi Kırlangıç (çev.), Konya: Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008.

Mevlana. **Mesnevî**, https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/.

Mirzamuhammed, Alırıza. **Kur'ân der *Mesnevî***, Tahran: Pejûheşgâh-i Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-i Ferhengî, 2008.

Muhammed el-Beyzâvî. **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevil**, Abdülvehhab Öztürk (trc.), İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011.

Muhammed el-Hâdimî. **el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye,** Matbaatü'l-Halebî, 1930.

Muhammed Hakim Nişaburî. **el-Müstedrek ale's-Sahihayn**, Mustafa Abdülkadir Ata (neşr), Beyrut, 1990.

Nasr Hamid Ebu Zeyd. **Sufi hermenötik: İbn Arabi'nin yorum felsefesi,** Semih Ceyhan (çev.), İstanbul: Mana Yayınları, 2018.

Nicholson, Reynold Alleyne. **Keşfü'l-Ebyât-ı *Mesnevî***, İsfehan: Çaphane-i Tevhîd, 1944.

Öz, Mustafa. "Gâliyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. XIII, 1996.

Özdemir, Mehmet. İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük), **Doktora Tezi**, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yozgat, 2013.

Özgel, İshak. "*Mesnevî* Örneğinde Mevlana Düşüncesinin Oluşumu ve Sunumunda Kur'ân'ın Yeri", **Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri**, 25-28 Mayıs 2006.

Savran, Ahmet. "*Mesnevî*'de Kur'ân Tesiri", **Selçuk Üniversitesi 1. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler**, Konya: 3-5 Mayıs 1985.

Saylam, Veli. "Ankaravî İsmail Rusuhi ve İzâhu'l-Hikem Adlı Eseri", **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelam ve İslam Felsefesi Bölümü, 1990.

Sipehsâlâr. **Mevlânâ ve Etrafındakiler**, Tahsin Yazıcı (trc.), İstanbul 1977.

Suyûtî. **Câmiu'l-ehâdîs**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Şahin, Harun. *Mesnevî*'de Ashâb-ı Kehf Kıssası ve Tefsiri, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, sayı 18, Temmuz-Aralık 2007.

Taştan, Erdoğan. "İsmâîl Rüsûhî Ankaravî'nin *Mesnevî* Şerhi (Mecmû'atü'l-Letâ'if Ve Matmûratü'l-Ma'ârif) I. Cilt Çeviriyazı-İnceleme", **Doktora Tezi**, Marmara üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 2009.

Tan, Nedim. "*Minhâcü'l-Fukarâ*'nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı 36, 2015.

Tanyıldız, Ahmet. İsmail Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (I. cilt) (Metin-İnceleme-Sözlük), **Doktora Tezi**, Erciyes Üniversitesi SBE, 2010.

Tanyıldız, Ahmet. "Ganem Dede ve Ankaravî'nin Şerh-i Mesnevî'ye Katkısı", **Sûfî Araştırmaları**, c. III, 2012.

Ülken, Fatih. "İsmâîl-i Ankaravî'nin Miftâhü'l-Belâga ve Mısbâhü'l-Fesâha'sındaki Istılahlar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt: IX, 2016.

Ürkmez, Ahmet. "İsmail Ankaravî'nin Mesnevî Şerhinin İlk Cildinde Yer Verdiği Mükerrer Hadisler ve Kaynak Değerleri", **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. II, 2001.

Yetik, Erhan. "İsmail-i Ankaravî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.

Yetik, Erhan. **İsmail-i Ankaravî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1991.

Yardım, Ali. "*Mesnevî* Hadisleri: Tesbît ve Tahkîk", **Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1983.

Yardım, Ali. ***Mesnevî* Hadisleri**, İstanbul: Damla Yayınevi, 2008.

Yatkın, Nihat. "Mevlana Düşünce Sisteminde Hadisin Yeri", **Uluslararası Mevlana ve Mevlevîlik Sempozyumu***,* Şanlıurfa, 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Vahiy", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. XLI, 2004.

Yavuz, Salih Sabri. "Manastırlı İsmail Hakkı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. XXVII, 2003.

Yazıcı, Tahsin. "Dîvân-ı Kebîr", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. IX, 1994

Yılmaz, Hasan Kâmil. "Cem'", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. VII, 1993.